

ISSN 1993-0259 (Print)
ISSN 2219-4649 (Online)

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Тернопільський національний економічний
університет

ЕКОНОМІЧНИЙ АНАЛІЗ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

За редакцією В. А. Дерія
Збірник засновано в 2007 році
Виходить чотири рази на рік

Том 21
№ 1

Тернопіль
2015

Економічний аналіз

Том 21. № 1.

2015 рік

Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради Тернопільського національного економічного університету, протокол № 3 від 25 листопада 2015 р.

Рекомендовано рішенням Вченої ради Тернопільського національного економічного університету до поширення через мережу Інтернет, протокол № 7 від 20 жовтня 2010 р.

Збірник наукових праць

*Засновник і видавець:
Тернопільський національний економічний університет*

Виходить чотири рази на рік

Заснований у червні 2007 року

Збірник входить до переліку наукових фахових видань Вищої атестаційної комісії України у галузі економічних наук

(Постанова ВАК України № 1-05/4 від 14.10.2009 р.)

Збірник індексується в міжнародних каталогах та наукометричних базах

Index Copernicus, WorldCat, Google Scholar, Windows Live Academic, ResearchBible, Open Academic Journals Index, CiteFactor

Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол. : В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету "Економічна думка", 2015. – Том 21. – № 1. – 311 с. – ISSN 1993-0259. – ISSN 2219-4649.

Збірник наукових праць „Економічний аналіз” містить статті теоретичного та прикладного характеру з актуальних проблем економіки, фінансів, обліку, аналізу й аудиту тощо.

Головний редактор

Дерій В. А., д. е. н., доц., Тернопільський національний економічний університет (Україна)

Заступник головного редактора

Ярошук О. В., к. е. н., доц., Тернопільський національний економічний університет (Україна)

Почесний головний редактор

Шкарабан С. І., д. е. н., проф., Тернопільський національний економічний університет (Україна)

Редакційна колегія:

Абуселідзе Г. Д., д. е. н., проф., Батумський державний університет імені Шота Руставелі (Грузія)

Гуцал І. С., д. е. н., проф., Тернопільський національний економічний університет (Україна)

Длугопольський О. В., д. е. н., доц., Тернопільський національний економічний університет (Україна)

Задорожний З. -М. В., д. е. н., проф., Тернопільський національний економічний університет (Україна)

Іонін Є. Є., д. е. н., проф., Донецький національний університет, м. Вінниця (Україна)

Крик Барбара, д. габ., проф., Щецінський університет (Республіка Польща)

Крисоватий А. І., д. е. н., проф., Тернопільський національний економічний університет (Україна)

Крупка Я. Д., д. е. н., проф., Тернопільський національний економічний університет (Україна)

Лазаришина І. Д., д. е. н., проф., Національний університет водного господарства та природокористування (Україна)

Мартинюк В. П., д. е. н., доц., Тернопільський національний економічний університет (Україна)

Монастирський Г. Л., д. е. н., проф., Тернопільський національний економічний університет (Україна)

Панков Д. О., д. е. н., проф., Білоруський державний економічний університет (Республіка Білорусь)

Предеус Н. В., д. е. н., доц., Саратовський державний соціально-економічний університет (Російська Федерація)

Рудницький В. С., д. е. н., проф., Львівський інститут банківської справи Університету банківської справи Національного банку України (Україна)

Сковронська Агнешка, д. габ., проф., Вроцлавський економічний університет (Республіка Польща)

Чая Станіслав, д. габ., проф., Вроцлавський економічний університет (Республіка Польща)

Літературний редактор

Руденко М. І., к. філол. н., доц.

Матеріали випуску друкуються мовою оригіналу.

Редакція не завжди поділяє думку автора. Відповідальність за достовірність фактів, власних імен, географічних назв, цитат, цифр та інших відомостей несуть автори публікацій.

Відповідно до Закону про авторські права, при використанні наукових ідей та матеріалів цього випуску посилення на авторів і видання є обов'язковим. Передрук і переклади дозволяються лише зі згоди автора та редакції.

URL: <http://econa.org.ua/>

<http://www.nbu.gov.ua/>

<http://www.library.tneu.edu.ua/>

ISSN 1993-0259 (Print)

ISSN 2219-4649 (Online)

Тернопільський національний економічний університет, 2015

«Економічний аналіз», 2015

Різник О. І., дизайн обкладинки, 2007-2015

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації

КВ № 19228-9028ПР від 13 липня 2012 р.

ЗМІСТ

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ЕКОНОМІЧНОГО АНАЛІЗУ

<i>Поченчук Галина Михайлівна</i> Роль категоріального визначення інституту в інституціональних дослідженнях	6
---	---

ЕКОНОМІЧНИЙ АНАЛІЗ НА МАКРО- ТА МЕЗОРІВНЯХ

<i>Варцаба Віра Іванівна</i> Категорія інтересу як об'єкт гармонізованого управління і менеджменту	15
---	----

<i>Гришук Анна Михайлівна, Масюк Юлія Олегівна</i> Визначення впливу розвитку туризму на національну економіку	26
---	----

<i>Гужва Ігор Юрійович</i> Прикладні моделі економічного аналізу у міжнародній торгівлі	34
--	----

<i>Зайцева Наталя Володимирівна</i> Інформаційно-комунікаційна структура фармацевтичного ринку України в умовах глобалізації	39
---	----

<i>Іванов Євген Іванович</i> Механізми вдосконалення зовнішньоторговельної політики України в умовах членства в СОТ	45
--	----

<i>Каламан Ольга Борисівна</i> Теоретичні складові, особливості управління, розвиток поняття ринку продукції виноградарства	50
--	----

<i>Крисак Алла Іванівна</i> Інтегральна оцінка ефективності стійкості лісогосподарських систем	56
---	----

<i>Лозова Ганна Матвіївна, Клименко Вікторія Вікторівна</i> Проблеми, причини та соціально-економічні наслідки міграції українців до Росії	65
---	----

<i>Ткаченко Сергій Анатолійович</i> Особливості проектування і впровадження підсистеми моніторингу у системі стратегічного регулювання регіональної структури та територіальної організації агропродовольчої сфери	73
---	----

<i>Макарчук Інна Миколаївна</i> Оцінка сучасного стану та актуальні загрози економічній безпеці в Україні	83
--	----

<i>Максименко Анна Вікторівна</i> Цільові орієнтири та пріоритети оподаткування діяльності американських ТНК	90
---	----

<i>Мельник Ольга Іванівна</i> Формування ефективного інфраструктурного забезпечення інноваційного підприємництва в аграрному секторі економіки	98
---	----

Мельник Тарас Олександрович Аналіз стратегій розвитку малого підприємництва в Україні	106
Мороз Наталія Володимирівна Суб'єкти управління житловим фондом	112
Пижик Олександр Андрійович Необхідність реалізації країною політики технічної гармонізації	120
Шаповалова Тетяна Вікторівна Особливості впливу негативного соціального капіталу на економіку України	129
Шпак А. Д. Диверсифікація регіонів: сутність, причини та наслідки виникнення	139
Адонін Сергій Вікторович, Кухарева Ольга Олександрівна Розширення бази оподаткування як мета податкового контролю	146
Ань Чжаочжэнь Перспективи промислового співробітництва між провінцією Хэйлунцзян (КНР) і Росією	151
ЕКОНОМІЧНИЙ АНАЛІЗ В ДІЯЛЬНОСТІ БАНКІВСЬКИХ УСТАНОВ	
Адамик Богдан Петрович, Скірка Андрій Сергійович Становлення системи гарантування вкладів фізичних осіб в Україні: нормативно-правові аспекти	158
Виноградня Віта Михайлівна Аналіз напрямів управління кредитним портфелем банків України	166
Лаврик Олександр Леонідович Сучасне фінансове посередництво при здійсненні банківського кредитування	173
Левченко Роксолана Володимирівна Особливості діяльності банків Австрії в Центральній, Східній і Південно-Східній Європі	179
Малахова Олена Леонідівна Базові аспекти формування та реалізації банками процентної політики	185
Рудан Віталій Ярославович Розвиток тіньового банкінгу та його вплив на управління ліквідністю банківських систем	193
Чайковський Ярослав Іванович Аналітична оцінка кредитних взаємовідносин України та міжнародного валютного фонду	205
Шевцова Олена Йосипівна, Портянова Олександра В'ячеславівна Конкурентна позиція банку: оцінка за видами діяльності	212

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ АНАЛІЗУ В СФЕРІ ФІНАНСІВ

Ботвіна Наталія Олександрівна Фінансові аспекти розвитку страхування туристичних ризиків	220
Вдовенко Лариса Олександрівна, Мараховська Тетяна Михайлівна, Черненко Ольга Сергіївна Фінансове забезпечення діяльності малого і середнього бізнесу в аграрній сфері економіки	225
Вовк Ольга Миколаївна, Мазур Альона Миколаївна Аналіз здійснення державних запозичень в Україні	231
Водолазська Оксана Анатоліївна Кастомізація страхових тарифів як інструмент управління андеррайтингом	239
Сухоруков Аркадій Ісмаїлович, Єгорова-Гудкова Тетяна Ігорівна, Карабанов Олександр Вікторович Системні передумови формування нової парадигми державного фінансового контролю	246
Коверник Наталія Василівна Напрями удосконалення фінансування видатків на розвиток професійно-технічної освіти	256
Пристайко Оксана Петрівна Проблеми фінансування установ соціальної сфери в Україні	262
Ткаченко Наталія Володимирівна Проблематика функціонування організаторів торгівлі цінними паперами на фондовому ринку України	268
Фрич Альона Напрями вдосконалення ринку особистого страхування в Україні	276
Штойко Радислав Романович Сучасні трансформації американської моделі фондових ринків	284
Карачарова Катерина Анатоліївна Методи прогнозування фінансової неспроможності підприємства	292
Аблязова Ельвіна Зуфарівна Пріоритети надходження податку на нерухоме майно до місцевого бюджету у контексті посилення соціально-економічної безпеки держави	298
Малік Людмила Вікторівна Формування бренд-іміджу дестинації в реаліях сучасної України на засадах упровадження КСВ	306

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ЕКОНОМІЧНОГО АНАЛІЗУ

УДК 330

Галина Михайлівна ПОЧЕНЧУК

кандидат економічних наук, доцент,
докторант,

Державна навчально-наукова установа "Академія фінансового управління"
E-mail: g-pochenchuk@mail.ru

РОЛЬ КАТЕГОРІАЛЬНОГО ВИЗНАЧЕННЯ ІНСТИТУТУ В ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

Поченчук, Г. М. Роль категоріального визначення інституту в інституціональних дослідженнях [Текст] / Галина Михайлівна Поченчук // Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол. : В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету "Економічна думка", 2015. – Том 21. – № 1. – С. 6-14. – ISSN 1993-0259.

Анотація

Вступ. Інституціоналізм у сучасних умовах є пануючим теоретичним напрямом суспільних наук, тому обґрунтовано важливість розуміння його категоріального апарату, особливо щодо використання в дослідженнях трансформаційних процесів вітчизняної економіки.

Мета статті. Розкрити особливості різних підходів до трактування категорії «інститут» та визначити аспекти розрізнення категорій «інститут» та «інституція» в україномовних економічних дослідженнях.

Методи. У процесі дослідження використано методи аналізу (при дослідженні сутності категорії «інститут» в процесі еволюції інституціоналізму), синтезу (при поєднанні підходів щодо трактування категорії «інститут»), методологічного есенціалізму та номіналізму (при характеристиці значущості чіткої визначеності досліджуваної категорії), групування (при характеристиці вітчизняних підходів щодо категорій «інститут» та «інституція», сучасних підходів щодо сутності категорії «інститут»).

Результати. У статті висвітлено концептуальні підходи до розуміння основної категорії інституціонального аналізу – «інститут». На основі аналізу досліджень у царині інституціоналізму в українськомовній та російськомовній економічній літературі визначено кілька варіантів використання понять «інститут» та «інституція», а також обґрунтовано авторську позицію з цього приводу. Зроблено огляд сутнісних характеристик категорії «інститут» провідними західними вченими-інституціоналістами та відомими українськими фахівцями. У результаті огляду підходів охарактеризовано основні аспекти трактування категорії «інститут», розглянуто систематизацію підходів до її трактування – інституту з позицій рівноваги, інституту з позицій регулятивних правил, інституту з позицій установчих правил та з позицій синтезованого підходу.

У статті визначено важливість не стільки чіткого категоріального визначення «інституту», скільки збагачення причинно-наслідкового аналізу досліджуваних явищ і процесів у контексті окресленої проблематики. Зазначено особливу актуальність таких досліджень в умовах, які склались у вітчизняній економіці.

Ключові слова: інститут; інституція; інституціональна теорія; інституціоналізм; формальні інститути; неформальні інститути.

THE ROLE OF INSTITUTE CATEGORIAL DEFINITION IN THE INSTITUTIONAL RESEARCH

Abstract

Introduction. Institutionalism in modern conditions is the dominant theoretical area of social sciences. It has been proved the importance of understanding its categorial apparatus, particularly its use in studies of transformation processes of the domestic economy.

The purpose of the article. The features of different approaches to the interpretation of the category of "institution" are determined. The aspects of distinguishing of categories of "institute" and "institution" in the Ukrainian economic research are identified.

Methods. The study used methods of analysis (when studying the nature of category of "institution" in the evolution of institutionalism), synthesis (when combining the approaches to the interpretation of the category "institution"), methodological essentialism and nominalism (when describing the importance of clear definition of the investigated category), grouping (when characterizing national approaches to the categories of "institute" and "institution", contemporary approaches to the essence of the notion "institute").

Results. In the article there are the conceptual approaches to understanding the basic category of institutional analysis - "institute". On the basis of the analysis of research in the field of institutionalism in the Ukrainian and Russian economic literature we have identified several options for the use of the concepts of "institute" and "institution" and justified the author's position on this matter. It has been made the review of the essential characteristics of the category "institute" by leading Western scientists-institutionalists and famous Ukrainian experts. As a result of inspection of approaches we have defined the main aspects of the interpretation of the category "institute". It has been considered the systematization of approaches to its interpretation. They are as the following: from the point of equilibrium institutes, institutes from the standpoint of regulations, institutes from the standpoint of statutory rules and positions of the synthesized approach.

In the article it has been determined the importance of not only a clear categorial definition of "institute" but also the enrichment of causal analysis of phenomena under study and processes in the context of the outlined issues. The particular relevance of such research under the conditions prevailing in the domestic economy are indicated.

Keywords: institute; institution; institutional theory; institutionalism; formal institutions; informal institutions.

JEL classification: B15, B25, B52

Вступ

Інституціональна економіка як самостійний напрям економічної теорії розвивається вже більше ста років. В Україні активізація інституціональних досліджень пов'язана з масштабними суспільними перетвореннями після розпаду СРСР. Соціально-економічні та суспільно-політичні трансформації, які відбуваються в Україні з часу одержання незалежності, й досі не сформували ефективну систему організації та функціонування усіх сфер суспільного життя. Інституціоналізм є тим теоретичним підходом різних суспільних наук, який дає можливість ґрунтовно досліджувати згадану проблематику.

Зростаючий інтерес до інституціональної економічної теорії має, безумовно, як суб'єктивне, так і об'єктивне коріння. Певною мірою він зумовлюється тим ставленням до ортодоксальної неокласичної теорії, яке нині домінує в наукових колах сучасних економістів. Серед об'єктивних чинників, які зумовлюють науковий інтерес до інституціональної теорії, слід назвати рухливість і нестійкість інституціонального середовища в пострадянських економіках.

Використання тієї чи іншої наукової теорії при дослідженнях функціонування соціуму вимагає розуміння її базових положень та понять. Вихідною для інституціоналізму є категорія «інститут», тому поширення використання методології цього теоретичного підходу актуалізує полеміку щодо розуміння сутності зазначеної категорії.

Інституціональний напрям в економічній теорії виник у кінці XIX на початку XX ст. У різних варіантах загальної класифікації економічних теорій місце і внутрішня структура інституціонального (чи інституціонально-еволюційного) напрямку визначаються дещо по-різному. Питання його внутрішньої структури продовжують залишатись дискусійними. Однак переважає виокремлення «старого» (традиційного) і «нового» інституціоналізму як складників єдиного, а також залучення до складу напрямку

неоінституціоналізму із значною кількістю теорій, що визначають сучасну неоінституціоналістську парадигму [1, с. 169]. Засновниками інституціоналізму XIX ст. були американські вчені Т. Веблен [2], Дж. Коммонс [3], В. Мітчелл [4], англійський економіст Дж. Гобсон [5] та ін. Вагомий внесок у розвиток інституціональної теорії зробили такі дослідники, як А. Алчіан [6], Г. Бортіс [7], Т. Еггертсон [8], Р. Коуз [9], Р. Нельсон [10], Д. Норт [11], Е. Остром [12], М. Олсон [13], Е. Фурботн і Е. Ріхтер [14], Дж. Ходжсон [15], О. Уільямсон [16], С. Уінтер [17]. На пострадянському просторі популяризація і розробка інституціональних проблем започаткована та розвивається в роботах таких фахівців, як В. Вольчик [18], Т. Гайдай [19], А. Гриценко [20], В. Дементьєв [21], Г. Клейнер [22], О. Іншаков [23], П. Леоненко [1], Р. Нурєєв [24], В. Полтерович [25], В. Тарасевич [26], А. Ткач [27], О. Сухарєв [28], А Чухно [29] та ін. Фактично всі науковці тією чи іншою мірою намагались визначити, що є інститут.

Водночас формування категоріальної системи інституціоналізму не є завершеним. Так видатний представник нової інституціональної економіки О. Уільямсон зазначав: «Обговорення питання нової інституціональної економіки я хочу почати з визнання, ствердження та поради. Визнання полягає в тому, що ми все ще не знаємо, що таке «інститути». Ствердження – за останні чверть століття можна спостерігати величезний прогрес у вивченні інститутів. А порада – для створення єдиної теорії ми повинні прийняти точку зору плюралістів» [18, с. 48].

Мета статті

Метою статті є характеристика та узагальнення основних сучасних підходів, особливостей та полеміки щодо визначення поняття «інститут» у дослідженнях західної та вітчизняної економічної науки. Звичайно така проблематика є досить широкою і не може бути повністю висвітлена в межах однієї статті, тому ми виокремлюємо кілька аспектів, на яких зосередимо увагу: важливість «правильності» однозначного трактування категорії «інститут» як відправної точки інституціонального аналізу, систематизація підходів до розуміння сутності цієї основної категорії інституціонального аналізу та висвітлення особливостей використання відповідного категоріального апарату у вітчизняних економічних дослідженнях, оскільки проблема застосування понять «інститут» – «інституція» залишається відкритою.

Виклад основного матеріалу дослідження

Множинність пояснення і використання категорії «інститут» зумовлена низкою причин. Одна із причин – етимологічна. У різні мови терміни «інститут» та «інституція» відповідно англійською (більшість праць з інституціоналізму написано саме англійською мовою) «institut» та «institution» запозичено від латинських відповідників – «institutum» – «у-станова», «institutio» – «у-становлення». Однак у процесі запозичення іншомовного слова може змінюватись його значення. Так «Словник української мови» розглядає обидва поняття, але їх трактування відрізняється від того, що притаманне латинським значенням: інститут розуміється як назва деяких вищих навчальних закладів і наукових установ та як сукупність правових норм у якій-небудь галузі суспільних відносин; а інституція – як установа або заклад [30, с. 33-34]. Інша причина – міждисциплінарний характер використання категорії «інститут» з різним сутнісним та змістовним наповненням (тракується як «гравець», «поле гри», «правила гри»).

На пострадянському просторі у науковій економічній літературі не існує узгодженості поглядів щодо використання терміну «інститут» чи «інституція», що зумовило цілий перелік відповідних досліджень [19], [31], [32]. Зустрічається кілька варіантів їх співвіднесення:

- використання як синонімів [27];
- використання як різних понять за сутнісними характеристиками [32];
- використання єдиного поняття «інститут» або «інституція» [33].

Ми дотримуємось думки, висловленої Вольчиком В., що понятійний поділ інститутів та інституцій є надлишковим, оскільки сприяє множенню сутностей [18]. Дійсно, в англомовній науковій літературі, присвяченій інститутам і інституціональним змінам, використовується термін «institution», який традиційно перекладається як інститут. Переклад «institution» як інституція є ближчий до істини, але традиція використання в українській та російській мові варіанта «інститут», є більш поширеною і звичною. Тут ми стикаємося з варіантом проблеми «залежності від попереднього шляху розвитку» (pathdependence). Хоча використання варіанту «інституція» формально є більш адекватним перекладом, варіант «інститут» більш поширений і є традиційним. Уведення нового поняття інституція в аналіз (в україномовних та російськомовних дослідженнях) вимагатиме перегляду великої кількості робіт, призводить до плутанини визначення того, що англійською називається «institution». Отже, у дослідженні для означення категорії «institution» ми використовуємо термін «інститут».

Уперше в економічній теорії поняття інституту залучив в аналіз американський учений Т. Веблен, визначаючи інститути як стійкі звичаї мислення, характерні для великої спільноти людей, як звичні способи реагування на стимули, як систему розвитку суспільного життя, прийняту на сучасному етапі [2]. Інший основоположник інституціоналізму Дж. Коммонс визначав поняття «інститут» як колективну дію

з контролю, звільнення і розширення індивідуальної дії [3]. Він розглядав такі інститути, як сім'я, профспілка, торговельне об'єднання, виробничі корпорації, держава тощо. У Мітчелл тлумачив основну категорію інституціоналізму як переважаючі й найбільш стандартизовані суспільні звички [4].

За О. Уільямсоном, інститути розглядаються як механізми управління контрактними відносинами. Тому найважливішими економічними інститутами є фірми, ринки і відносини контракти [16]. Такий підхід концентрує основну увагу на рівні окремих трансакцій, які опосередковуються інститутами, і проблемі їх мінімізації. Т. Єгертсон визначає, що інституціональна теорія звертає особливу увагу на правила і механізми примусу виконання контрактів (інститутам), при цьому явно або неявно виходить з того, що наявність ефективної політичної системи і структури інститутів (ефективних стимулів) автоматично приводить до економічного зростання [8, с. 5].

У трактуванні Дж. Ходжсона, інститути – стійкі системи суспільних правил і звичаїв, які структурують соціальні взаємодії. Мова, гроші, закон, системи міри й ваг, етикет, фірми та інші організації – усе це інститути, які становлять тип структури, найбільш значущої в соціальній сфері, їм притаманна властивість створювати і формувати якості й поведінку агентів на фундаментальному рівні [35].

Найбільш поширеним є визначення інститутів, запропоноване Д. Норт. Інститути – це правила гри в суспільстві або, точніше, вигадані людьми обмеження (є продуктом соціальних взаємодій між людьми), які спрямовують людську взаємодію у певне русло і, як наслідок, структурують стимули у процесі людського обміну – політичного, соціального чи економічного. Вони містять формальні правила, такі, як закони і конституції, і неформальні правила, такі, як звичаї та норми [11, с. 18.]. Враховуючи зазначений склад змісту інститутів, Д. Норт виокремив їх види: формальні та неформальні.

Слід зауважити, що, за висловом Дж. Ходжсона, існує хибне уявлення стосовно того, що відносить чи не відносить вищевказаний дослідник до складу інститутів. Насамперед це стосується розуміння «організацій». Коли Д. Норт розглядав організації як групи осіб, що пов'язані між собою для досягнення певної мети, він просто проігнорував випадки, коли це може бути не так. Це пов'язано з тим, що вчений розглядає не внутрішні механізми, за допомогою яких організації примушують або переконують своїх членів діяти разом у певній згоді (внутрішні соціальні правила), а розглядає останні як гравців у якості аналітичної абстракції для аналізу соціально-економічної системи загалом та причин інституціональних змін [15, с. 10]. Тобто він не розглядає організації як гравців (акторів) за будь-яких обставин, а лише в певному контексті, зосереджуючись на національному або більш високих рівнях.

Низка вчених наголошують на стабільності або стійкості інститутів. Зокрема, Д. Олсон і Дж. Марч характеризують інститути як відносно стабільну сукупність практик та правил, що визначають відповідну поведінку для певних груп акторів у певних ситуаціях [36, с. 948].

М. Аокі визначає інститут як характерну модель соціальної взаємодії, що самопідтримується, яка представлена значущими правилами, відомими агенту, та інкорпорована в систему агентських переконань щодо шляхів проведення «гри» [37, с. 6]. А. Гриф дає більш широке визначення: «Інститут – це система правил, переконань, норм і організацій, які разом генерують регулярність (соціальної) поведінки» [38, с. 30].

Поняття «інститут», як зазначає Г. Бортіс, є ключовим для суспільних наук. Соціально-економічні та політичні інститути складають суспільну надбудову, в межах якої індивідууми та колективи поведуться тим чи іншим способом. Отже, суспільство можна описати як сукупність інститутів, що складають основу діяльності індивідуумів та колективів [7, с. 60]. Вчений дає оригінальну класифікацію інститутів. «Інститути першого типу вступають у дію, коли один, декілька або всі індивідууми спільноти для досягнення своїх цілей постійно ведуть себе або вимушені вести і себе однаково (або дуже схоже). Регульовану поведінку такого типу або визначену діяльність ми називаємо індивідуалістичними інститутами. Вони зумовлені звичаями та традиціями, які історично склалися, або правовими нормами, які за необхідності можна запровадити. Другий тип інститутів – соціальні або суспільні інституції – виникають, коли декілька членів спільноти або все суспільство переслідують спільні або загальні цілі, яких поодиночки вони досягти не можуть. При цьому індивідууми або групи індивідуумів виконують різні комплементарні функції (планувальні чи виконавчі, фізичні або інтелектуальні) у межах соціального інституту; для успішного функціонування таких інститутів суттєвими є кооперація та координація» [7, с. 61-62]. Така класифікація інститутів поєднує в сутнісних характеристиках і «правила гри», і «учасників гри» (організації). У будь-якій країні чи регіоні інститути розвивалися історично в результаті цілеспрямованих або спонтанних індивідуальних чи суспільних дій.

Можна навести низку визначень українських вчених. Так академік А. Чухно визначав, що в інституціоналізмі терміни «інститут» та «інституція» часто відрізняються. При цьому під сутністю інституції розуміють певні звички та звичаї, ментальний порядок у суспільстві, тобто неписані правила, що формуються «знизу» від мікрорівня, а поняття інститут розглядають як процес закріплення звичаїв і звичок на макрорівні у формі права й організації [29]. В. Базилевич і А. Маслов характеризують, що у найзагальнішому розумінні «інститут» як «установлення», «закон», «певний порядок», що можна віднести

як до моралі, права, релігії, так і до економіки, де повною мірою можна використати слово «інститут»: «інститут власності», «інститут грошей», «фінансові інститути» та інші, поряд з «інститутом сім'ї», «інститутом армії», «інститутом науки» тощо [39, с. 36]. А. Ткач дає визначення інституту як сукупності, що складається з правил і зовнішнього механізму примушення індивідів до виконання правил [27, с. 26]. В. Мандибуря підкреслює, що інститути містять увесь спектр надбудовних соціальних відносин. Інститути як елементи системно-організаційної структури суспільства поділяють на: 1) владно-організаційні інститути (інститути державної влади, інститут місцевого самоврядування); 2) базисно-господарські та функціонально-економічні системні інститути (інститут власності, інститут підприємництва, інститут грошей, фінансово-кредитний інститут, інститут ціноутворення); 3) господарсько-асоціативні інститути (домогосподарство, фірма, держава); 4) асоціативно-соціальні інститути (партії, профспілки, суспільні об'єднання, громадські організації) [40, с. 111].

Існує ще безліч різноманітних трактувань категорії «інститут» різних вчених. Однак навіть наведений перелік дає можливість визначити основні позиції у розумінні сутності цієї категорії:

- інститут визначає і передбачає установлений соціальний порядок (становище та взаємовідносини, які є визначальними для акторів (індивідів або колективів) у певній області, їх права та обов'язки відносно один одного, доступ до та контроль над ресурсами);
- інститут організовує, координує і регулює соціальну взаємодію в конкретній сфері або сферах;
- інститут забезпечує нормативний базис відповідної поведінки в певній інституціональній сфері (ролі учасників);
- комплекс правил забезпечує когнітивну основу агентів соціальної взаємодії стосовно інтерпретації, розуміння і змісту того що відбувається;
- інститут забезпечує стрижневі цінності, норми і переконання, які приписуються нормативним дискурсам;
- інститут визначає комплекс потенційної нормативної рівноваги, яка функціонує як координаційна точка [41, с. 117].

Аналіз публікацій останніх років в галузі інституціональної економіки дає можливість систематизації підходів до розуміння сутності інститутів. Детальне дослідження проведене в роботах М. Аокі, А. Грифа, С. Кінгстона дозволяє виділити певні підходи щодо розуміння сутності інститутів, зокрема інститути розглядаються в значенні: 1) рівноваги (the equilibria account), 2) регулятивних правил (the regulative rules account), 3) установчих правил (the constitutive rules account) [42-43]. Теорії першого підходу розглядають інститути як моделі поведінки або закономірності (regularities), акцентуючи увагу на мотивації; в межах другого підходу визначаються інститути через те, що вони роблять (полегшують та сприяють взаємодіям людей), тобто підкреслюється важливість відбору інститутів; третій підхід пояснює, що інститути існують, оскільки ми (люди) віримо в їх існування, і мають особливе символічне значення. Незважаючи на відмінності перших двох підходів (з позицій рівноваги та з позицій регулятивних правил), вони мають багато спільного, що зумовлює формування синтезованого підходу, де згадані підходи розглядаються як комплементарні, а не субститути (unified approach) [44].

Висновки та перспективи подальших досліджень

Беззаперечним є твердження, що інститути мають значення для функціонування та результативності економіки. Однак чіткість визначення самого поняття «інститут», зважаючи на міждисциплінарний характер цієї категорії та широку галузь дослідження, не є основною метою інституціонального аналізу. Багато науковців, аналізуючи інститути, інституціональні зміни, розглядають їх сутність, виходячи з контексту поставленої задачі (як, до прикладу, Д. Норт щодо включення організацій у склад інститутів). Як зауважив С. Манцавінос (С. Mantzavinos), мета науки – давати пояснення явищам, які ми вважаємо за важливе зрозуміти, тому наукова діяльність повинна бути спрямована на забезпечення відповідей на питання типу «Чому?», а не «Що?» [45]. Отже, подальші дослідження в царині інституціонального аналізу для умов України мають стосуватися проблематики того, чому побудовані у процесі трансформації економічної системи працюють неефективно, неповною мірою; як необхідно змінити існуючі інститути і які нові інститути необхідно впровадити, щоб сконструювати ефективну модель економічної системи; як забезпечити механізм інфорсменту наявних та запроваджуваних інститутів.

Список літератури

1. Леоненко, П. М. Інституціоналізм та його місце в сучасній економічній теорії (політичній економії) [Електронний ресурс] / П. М. Леоненко // Економічний вісник університету. – 2013. – Вип. 21(1). – С. 163-171. – Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/j-pdf/ecvu_2013_21\(1\)_28.pdf/](http://nbuv.gov.ua/j-pdf/ecvu_2013_21(1)_28.pdf/).
2. Веблен, Т. Теория праздного класса [Текст] / Т. Веблен. – М.: Прогресс, 1984. – 367 с.
3. Commons, J. Institutional Economics [Текст] / J. Commons // American Economic Review. – 1931. – Vol. 21. – P. 648-657.

4. Митчелл, У. Экономические циклы: Проблема и её постановка [Текст] / У. Митчелл. – М.: Госиздат, 1930. – 487 с.
5. Hobson, J. A. The economics of distribution [Текст] / J. Hobson. – New York: The Macmillan company, 1900. – 386 p.
6. Alchian, A. A. Some economics of property rights [Текст] / A. A. Alchian // The New Institutional Economics of Markets / E. G. Furubotn, R. Richter. – Cheltenham: Edward Elgar, 2010. – P. 268-281.
7. Бортіс, Г. Інституції, поведінка та економічні теорії. Внесок до класико-кейнсіанської політичної економії [Текст] / Г. Бортіс; Пер. з англ. – К.: ВД «Києво –Могилянська академія», 2007. – 560 с.
8. Эггертссон, Т. Знания и теория институциональных изменений [Текст] / Т. Эггертссон // Вопросы экономики. – 2011. – №7. – С. 4-16.
9. Coase, R. The Institutional Structure of Production [Текст] / R. Coase // The American Economic Review. – 1992. – Vol. 82(№ 4). – P. 713-719.
10. Nelson, R. R. Bringing institution into evolutionary growth theory [Текст] / R. R. Nelson // Journal of Evolutionary Economics. – 2002. – №12. – P. 22-26.
11. Норт, Д. Інституції, інституціональні зміни та функціонування економіки [Текст] / Д. Норт. – К.: Основи, 2000. – 245с.
12. Ostrom, E. Public Choice Theory: A New Approach to Institutional Economics [Текст] / V. Ostrom // American Journal of Agricultural Economics. – 1975. – Vol. 57(№5). – P. 844-850.
13. Олсон, М. Власть и процветание. Перерастая коммунистические и капиталистические диктатуры [Текст] / М. Олсон. – М.: Новое издательство, 2012. – 212 с.
14. Фуруботн, Э. Г. Институты и экономическая теория: Достижения новой институциональной экономической теории [Текст] / Э. Г. Фуруботн, Р. Рихтер – СПб.: Дом Санкт-Петербургского гос. ун-та, 2005. – 702 с.
15. Уильямсон, О. Экономические институты капитализма: фирмы, рынки, «отношенческая контрактация» [Текст] / О. Уильямсон // Науч. ред. В. С. Катькало. – СПб.: Лениздат, 1996. – 702 с.
16. Hodgson, G. M. What Are Institution? [Текст] / G. M. Hodgson // Journal of Economic Issues. – 2006. – vol. 40. – P1. – R. 1-25.
17. Нельсон, Р. Эволюционная теория экономических изменений [Текст] / Р. Нельсон, С. Уинтер – М.: Дело, 2002. – 536 с.
18. Вольчик, В. В. Эволюционная парадигма и институциональная трансформация экономики [Текст] / В. В. Вольчик. – Ростов н/Д: Изд-во Ростовск. ун-та, 2004. – 320 с.
19. Гайдай, Т. В. Інституції як інструмент інституційного економічного аналізу [Текст] / Т. В. Гайдай // Економічна теорія. – 2006. – №2. – С. 53-64.
20. Гриценко, А. А. Институциональный империализм и его роль в развитии экономической теории [Текст] / А. А. Гриценко // Наукові праці ДонНТУ; серія: економічна. – 2008. – Вип. 34. – С. 46-51.
21. Дементьев В. В. Що ми досліджуємо, коли досліджуємо інститути? [Текст] / В. В. Дементьев // Економічна теорія. – 2009. – № 3. – С. 75 – 92.
22. Клейнер Г. Б. Эволюция институциональных систем [Текст] / Г. Б. Клейнер – М.: Наука, 2004. – 240 с.
23. Иншаков, О. Эволюционная перспектива экономического институционализма [Текст] / О. Иншаков, Д. Фролов // Вопросы экономики. – 2010. – №9. – С. 13-14.
24. Нуреев, Р. М. На пути к пониманию институциональной природы инноваций [Текст] / Р. М. Нуреев // Journal of Institutional Studies (Журнал институциональных исследований). – 2012. – Т. 4(№ 2). – С. 4-10.
25. Полтерович, В. М. Трансплантация экономических институтов [Текст] / В. М. Полтерович // Экономическая наука современной России. – 2001. – №3. – С. 24-50.
26. Тарасевич, В. Н. Закон усреднения, или золотой середины, и его применение в поисках стратегии развития Украины [Текст] / В. Н. Тарасевич // Институциональная теория и институциональная эволюция. Институциональная архитектура и динамика экономических преобразований: монография / под ред. д-ра экон. наук А. А. Гриценко. – Х.: Форт, 2008. – 928 с.
27. Ткач, А. А. Інституціональна економіка. Нова інституціональна економічна теорія [Текст] / А. А. Ткач. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 304 с.
28. Сухарев, О. С. Методологические основы институционального анализа: старая, новая школы и «мэйнстрим» [Текст] / О. Сухарев // Финансовая аналитика. – 2013. – №41(179). – С. 7-24.
29. Чухно, А. А. Інституціонально-інформаційна економіка [Текст] : підручник / А. А. Чухно, П. І. Юхименко, П. М. Леоненко. – К., 2010. – 687 с.
30. Словник української мови [Текст] : в 11 томах /АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1973. – Том 4. – С. 33-34.
31. Коваленко, Ю. Зміст категорії інституція в інституційному економічному аналізі [Текст] / Ю. Коваленко. Вісник ТНЕУ. – 2010. – №4. – С. 19-31.

-
32. Іншаков, О. В. Інституція – ключ до розуміння економічних інститутів [Текст] / О. В. Іншаков, Д. П. Фролов // Економічна теорія. – 2011. – № 1. – С. 52 – 62.
 33. Лозинська, Т. М. До проблеми вживання термінів «інститут» і «інституція» в контексті інституціонального аналізу [Текст] / Т. М. Лозинська // Бізнес Інформ. – 2014. – № 7. – С. 8-13.
 34. Коммонс, Дж. Институциональная экономика / Дж. Коммонс. – Terra Economicus. – 2012. – Т. 10 (№ 3). – С. 69-76.
 35. Ходжсон, Дж. Скрытые механизмы убеждения: институты и индивиды в экономической теории [Текст] / Дж. Ходжсон // Экономический вестник Ростовского государственного университета. – 2003. – Т. 1(№ 4). – С. 11-30.
 36. Marchand, J. The Institutional Dynamics of International Political Orders [Text] / J. Marchand, J. Olsen. – New York: International Organization, 1998. – 987 p.
 37. Aoki, M. Endogenizing Institutions and Institutional Change [Text] / M. Aoki // Journal of Institutional Economics. – 2007. – №3. – P. 1-31.
 38. Greif, A. Institutions and the Path to the Modern Economy: Lessons from Medieval Trade [Text] / A. Greif. – Cambridge: Cambridge University Press, 2006. – 526 p.
 39. Базилевич, В. Д. Інституційна архітектоніка: філософія і методологія багатоаспектного дослідження [Текст] / В. Д. Базилевич, А. О. Маслов // Інституційна архітектоніка та механізми економічного розвитку: Матеріали наукового симпозиуму. – Х.: ХНУ, 2005. – С. 32-42.
 40. Мандибура, В. О. Інституційна архітектоніка власності та закономірності її функціонування [Текст] / В. О. Мандибура // Інституційна архітектоніка та механізми економічного розвитку: Матеріали наукового симпозиуму. – Х.: ХНУ, 2005. – С. 110-116.
 41. Burns, T. Actors, paradigms and institutional dynamic: Rule Systems Applied to Radical Reforms [Text] / T. Burns, M. Carson // Advancing Socio-Economics: An Institutional Perspective / R. Hollingsworth, K. H. Muller, E. J. Hollingsworth. – Oxford: Rowman and Littlefield, 2002. – Part 7. – P. 109-142.
 42. Aoki, M. Strategies and Public Propositions in Games of Institutional Change: Theory and Comparative Historical Cases [Text] / M. Aoki. – Retrieved from: <http://ssrn.com/abstract=2445628>.
 43. Greif A. Institutions: Rules or Equilibria? [Text] / A. Greif and C. Kingston // Political Economy of Institutions, Democracy and Voting / N. Schofield, G. Caballero. – Berlin: Springer Heidelberg, 2011 – Chapter 2. – P. 13-43.
 44. Hindriks, F. Institutions, Rules, and Equilibria: A Unified Theory [Text] / F. Hindriks, F. Guala // Journal of Institutional Economics. – 2015. – Vol. 11. – Issue 03. – P. 459-480.
 45. Mantzavinos, C. The Role of Definitions in Institutional Analysis [Text] / C. Mantzavinos // Wettbewerb und Gesundheitswesen: Konzeptionen und Felder ordnungswirtschaftlichen Wirkens. Festschrift für Peter Oberender zu seinem 65. / F. Daumann, C. Mantzavinos and S. Okruch. – Geburtstag: Schriftenreihe Andrassy Universität, 2006. – P. 85-92.

References

1. Leonenko, P. M. (2013). Institucionalizm ta jogo misce v suchasnij ekonomichnij teorii (politichnij ekonomii). Ekonomichnij visnik universitetu, 21(1), 163-171. Retrieved from: [http://nbuv.gov.ua/j-pdf/ecvu_2013_21\(1\)_28.pdf](http://nbuv.gov.ua/j-pdf/ecvu_2013_21(1)_28.pdf).
2. Veblen, T. (1984). Teorija pazdnogo klassa. Moscow: Progress.
3. Commons, J. (1931). Institutional Economics. American Economic Review, 21, 648-657.
4. Mitchell, U. (1930). Jekonomicheskie cikly: Problema i ejo postanovka. Moscow: Gosizdat.
5. Hobson, J. A. (1900). The economics of distribution. New York: The Macmillan company.
6. Alchian, A. A., Furubotn, E. G., Richter, R. (2010). Some economics of property rights. The New Institutional Economics of Markets. Cheltenham: Edward Elgar.
7. Bortis, H. (2007). Instytutsii, povedinka ta ekonomichni teorii. Vnesok do klasyko-keinsianskoi politychnoi ekonomii. Kyiv: Kyievo-Mohylianska akademiia.
8. Jeggertsson, T. (2011). Znaniya i teorija institucional'nyh izmenenij. Voprosy jekonomiki, 7, 4-16.
9. Coase, R. (1992). The Institutional Structure of Production. The American Economic Review, 82(4), 713-719.
10. Nelson, R. R. (2002). Bringing institution into evolutionary growth theory. Journal of Evolutionary Economics, 12, 22-26.
11. Nort, D. (2000). Instytutsii, instytutstionalni zminy ta funktsionuvannia ekonomiky. Kyiv: Osnovy.
12. Ostrom, E. (1975). Public Choice Theory: A New Approach to Institutional Economics. American Journal of Agricultural Economics, 57(5), 844-850.
13. Olson, M. (2012). Vlast' i procvetanie. Pererastaja kommunisticheskie i kapitalisticheskie diktatury. Moscow: Novoe izdatel'stvo.

-
14. Furubotn, J. G. & Rihter, R. (2005). *Instituty i jekonomicheskaja teorija: Dostizhenija novej institucional'noj jekonomicheskaj teorii*. Sankt-Peterburg : Dom Sankt-Peterburgskogo gos. un-ta.
 15. Uil'jamson, O. (1996). *Jekonomicheskie instituty kapitalizma: firmy, rynki, «otnoshencheskaja kontraktacija»*. Sankt-Peterburg : Lenizdat.
 16. Hodgson, G. M. (2006). What Are Institution? *Journal of Economic Issues*, 40, 1-25.
 17. Nel'son, R. & Uinter, S. (2002). *Jevoljucionnaja teorija jekonomicheskikh izmenenij*. Moscow: Delo.
 18. Vol'chik, V. V. (2004). *Jevoljucionnaja paradigma i institucional'naja transformacija jekonomiki*. Rostov n/D: Izd-vo Rostovsk. un-ta.
 19. Haidai, T. B. (2006). *Instytutsii yak instrument instytutsiinoho ekonomichnoho analizu*. *Ekonomichna teoriia*, 2, 53-64.
 20. Gricenko, A. A. (2008). *Institucional'nyj imperializm i ego rol' v razvitii jekonomicheskaj teorii*. *Naukovi praci DonNTU; serija: ekonomichna*, 34, 46-51.
 21. Dementiev, V. V. (2009). *Shcho my doslidzhuiemo, koly doslidzhuiemo instytuty?* *Ekonomichna teoriia*, 3, 75-92.
 22. Klejner G. B. (2004). *Jevoljucija institucional'nyh system*. Moscow: Nauka.
 23. Inshakov, O. & Frolov, D. (2010). *Jevoljucionnaja perspektiva jekonomicheskogo institucionalizma*. *Voprosy jekonomiki*, 9, 13-14.
 24. Nureev, R. M. (2012). *Na puti k ponimaniju institucional'noj prirody innovacij*. *Journal of Institutional Studies (Zhurnal institucional'nyh issledovanij)*, 4(2), 4-10.
 25. Polterovich, V. M. (2001). *Transplantacija jekonomicheskikh institutov*. *Jekonomicheskaja nauka sovremennoj Rossii*, 3, 24-50.
 26. Tarasevich, V. N. (2008). *Zakon usrednenija, ili zolotoj serediny, i ego primenenie v poiskah strategii razvitija Ukrainy*. *Institucional'naja teorija i institucional'naja jevoljucija*. *Institucional'naja arhitektonika i dinamika jekonomicheskikh preobrazovanij*. Kharkiv: Fort.
 27. Tkach, A. A. (2007). *Instytutsionalna ekonomika. Nova instytutsionalna ekonomichna teoriia*. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury.
 28. Suharev, O. S. (2013). *Metodologicheskie osnovy institucional'nogo analiza: staraja, novaja shkoly i «mjejnstrim»*. *Finansovaja analitika*, 41(179), 7-24.
 29. Chukhno, A. A., Yukhymenko P. I., Leonenko P. M. (2010). *Instytutsionalno-informatsiina ekonomika*. Kyiv.
 30. *Slovnyk ukrainskoi movy*. (1973). Kyiv: Naukova dumka.
 31. Kovalenko, Yu. (2010). *Zmist katehorii instytutsiia v instytutsiinomu ekonomichnomu analizi*. *Visnyk TNEU*, 4, 19-31.
 32. Inshakov, O. V. & Frolov, D. P. (2011). *Instytutsiia – kluch do rozuminnia ekonomichnykh instytutiv*. *Ekonomichna teoriia*, 1, 52-62.
 33. Lozyska, T. M. (2014). *Do problemy vzhyvannia terminiv «instytut» i «instytutsiia» v konteksti instytutsionalnoho analizu*. *Biznes Inform*, 7, 8-13.
 34. Kommons, Dzh. (2012). *Ynstytutsyonalnaia ekonomyka*. *Terra Economicus*, 10 (3), 69-76.
 35. Hodzhson, Dzh. (2003). *Skrytye mehanizmy ubezhdenija: instituty i individy v jekonomicheskaj teorii*. *Jekonomicheskij vestnik Rostovskogo gosudarstvennogo universiteta*, 1(4), 11-30.
 36. Marchand, J. & Olsen, J. (1998). *The Institutional Dynamics of International Political Orders*. New York: International Organization.
 37. Aoki, M. (2007). *Endogenizing Institutions and Institutional Change*. *Journal of Institutional Economics*, 3, 1-31.
 38. Greif, A. (2006). *Institutions and the Path to the Modern Economy: Lessons from Medieval Trade*. Cambridge: Cambridge University Press.
 39. Bazylevych, V. D. & Maslov, A. O. (2005). *Instytutsiina arkhitektonika: filosofii i metodolohii bahatoaspektnoho doslidzhennia*. *Instytutsiina arkhitektonika ta mekhanizmy ekonomichnoho rozvytku: Materialy naukovoho sympoziumu*. Kharkiv: KhNU.
 40. Mandybura, V. O. (2005). *Instytutsiina arkhitektonika vlasnosti ta zakonomirnosti yii funktsionuvannia*. *Instytutsiina arkhitektonika ta mekhanizmy ekonomichnoho rozvytku*, 110-116.
 41. Burns, T. & Carson, M. (2002). *Actors, paradigms and institutional dynamic: Rule Systems Applied to Radical Reforms*. *Advancing Socio-Economics: An Institutional Perspective*. Oxford: Rowman and Littlefield, 7, 109-142.
 42. Aoki, M. (n.d.). *Strategies and Public Propositions in Games of Institutional Change: Theory and Comparative Historical Cases*. Retrieved from: <http://ssrn.com/abstract=2445628>.
 43. Greif, A. & Kingston, C. (2011). *Institutions: Rules or Equilibria? Political Economy of Institutions, Democracy and Voting*. Berlin: Springer Heidelberg, 13-43.
 44. Hindriks, F. & Guala, F. (2015). *Institutions, Rules, and Equilibria: A Unified Theory*. *Journal of Institutional Economics*, 11(03), 459-480.
-

-
45. Mantzavinos, C., Daumann, F. Okruch, S. (2006). The Role of Definitions in Institutional Analysis. Wettbewerb und Gesundheitswesen: Konzeptionen und Felder ordnungsökonomischen Wirkens. Festschrift für Peter Oberender zu seinem 65. Geburtstag: Schriftenreihe Andrassy Universität, 85-92.

Стаття надійшла до редакції 22.10.2015 р.

ЕКОНОМІЧНИЙ АНАЛІЗ НА МАКРО- ТА МЕЗОРІВНЯХ

УДК 330.1

Віра Іванівна ВАРЦАБА

кандидат економічних наук, професор,
завідувач кафедри фінансів та банківської справи,
Державний вищий навчальний заклад «Ужгородський національний університет»
E-mail: vira.vartsaba@gmail.com

КАТЕГОРІЯ ІНТЕРЕСУ ЯК ОБ'ЄКТ ГАРМОНІЗОВАНОГО УПРАВЛІННЯ І МЕНЕДЖМЕНТУ

Варцаба, В. І. Категорія інтересу як об'єкт гармонізованого управління і менеджменту [Текст] / Віра Іванівна Варцаба // Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол. : В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету “Економічна думка”, 2015. – Том 21. – № 1. – С. 15-25. – ISSN 1993-0259.

Анотація

У статті на основі аналізу наукових уявлень про зміст економічної категорії інтересу продемонстровано, що більшість відомих результатів досліджень, інтерпретацій, трактувань і оцінок цього багатогранного поняття з позицій можливостей і засобів гармонізованого управління інтересами різних суб'єктів ринкових стосунків залишаються досить нечіткими. Зважаючи на це, метою роботи є інтерпретація поняття «інтерес суб'єкта господарської діяльності» в контексті розгляду категорії інтересу як об'єкта гармонізації, яка, реалізуючись через методи, технології, механізми та інструменти зближення інтересів, певним чином сприяє підвищенню рівня досконалості вирішення проблем. Суть поняття «гармонізація інтересів» полягає в їх узгодженості у часі та просторі з метою розвитку системи, яка є множиною суб'єктів – носіїв цих інтересів. У результаті запропоновано оригінальне трактування поняття «економічний інтерес» у вигляді геометричної моделі – лінійного континууму можливих варіантів його задоволення, позиційованих між двома точками: економічним егоїзмом та – економічним альтруїзмом, між якими знаходиться збалансоване значення економічного інтересу. Обґрунтовано, що проблема комплексного врахування в процесах управління сталим розвитком соціально-економічних систем економічних, екологічних і соціальних інтересів людей з позицій їх гармонізації через процеси і процедури управління є недостатньо вивченою. З використанням лінійного континууму запропоновано модель економічно-екологічно-соціального простору соціально-економічної системи з демонстрацією прикладів гармонізованих цілей розвитку, яких слід досягнути в результаті управління гармонізацією інтересів суб'єктів діяльності, які знаходяться в цьому просторі. Модель економічно-екологічно-соціального простору СЕС з прикладами гармонізованих і дисгармонізованих цілей розвитку може бути рекомендована для застосування в процесі і процедурах виконання функцій управління СЕС: планування (стратегічне і тактичне), організування, мотивації та контролю. Наслідком використання запропонованої моделі стане припинення наростання диференціації і дезінтеграції інтелектуальних, фінансових, фізичних і природних ресурсів учасниками ринкових стосунків у СЕС.

Ключові слова: категорія; економіка; інтерес; система; управління; гармонізація; континуум; альтруїзм; егоїзм; баланс; модель; результат.

Vira Ivanivna VARTSABA

PhD in Economics,
Professor,
Head of Department of Finance and Banking,
Uzhhorod National University
E-mail: vira.vartsaba@gmail.com

CATEGORY OF INTEREST AS OBJECT OF HARMONIZED ADMINISTRATION AND MANAGEMENT

Abstract

On the basis of analysis of scientific understanding of the meaning of economic interest categories it is shown that most of the known interpretations and assessments of this concept are indistinct. Therefore, the purpose of the article is the interpretation of the concept "business entity interest" in the context of the category of interest as an object of harmonization. It contributes to the problem solving and is being realised through methods, technologies, machinery and tools of convergence of interests. The essence of the concept of "harmonization of interests" is in their consistency in time and space to develop the system, which is the set of subjects that are the carriers of these interests. As a result, it has been proposed the original interpretation of the concept "economic interest" in the form of geometric patterns. That is the linear continuum of possible options for its solutions. This continuum is positioned between two points: economic selfishness and economic altruism. There is the value of a balanced economic interest between them. It has been proved that the problem of the comprehensive consideration of sustainable development governance of processes of social and economic systems of economic, environmental and social interests of the people in terms of their harmonization through processes and management procedures poorly studied. Using the model of a linear continuum it has been proposed the model of eco-socio-economic space of economic and social system with the demonstration of examples harmonized development goals. They have to be achieved as a result of interests harmonizing management of entities activities that are in this space. Model of eco-socio-economic space SES with the examples of harmonized and disharmonized development goals can be recommended for use in the process and procedures SES management functions fulfillment: planning (strategic and tactical), organization, motivation and control. The consequence of using the proposed model will become the cessation of the increase of differentiation and disintegration of intellectual, financial, physical and natural resources of market relations in the SES.

Keywords: category; economy; interest; system; administration; harmonization; continuum; altruism; selfishness; balance; model; result.

JEL classification: A13

Вступ

Відомі дослідження категорії інтересу як першопричини соціальних дій, взаємодій та їх наслідків – отриманих результатів, що обумовлені безпосередніми спонуканнями (ідеями, прагненнями, помислами, мотивами і т. д.) особистостей та соціальних груп (суб'єктів), які беруть участь у цих діях, дають всі підстави для висновку, що будь-яка людська діяльність заснована на інтересі, який є джерелом, ініціатором, каталізатором і свого роду гарантом існування та розвитку людської цивілізації.

Свого часу ще Г. Гегелем було наголошено: «Найближчий розгляд історії переконує нас у тому, що дії людей випливають з їхніх потреб, їхніх пристрастей, їхніх інтересів, їхніх характерів і здібностей, і притому таким чином, що спонукальними мотивами в цій драмі є лише ці потреби пристрасті, інтереси і лише вони відіграють головну роль» [1, с. 20]. Тому у світовій історії саме суперечливі взаємозв'язки людських інтересів покладено в основу будь-яких форм діяльності і бездіяльності, конкуренції і суперництва, співробітництва і кооперування.

Категорія – інтересу від початку людської цивілізації і до нині була, є і, мабуть, назавжди залишиться предметом найбільш ретельних і всебічних, теоретичних і методологічних досліджень філософів, соціологів, політологів, управлінців, економістів, юристів, правників, психологів, педагогів, істориків, культурологів і – т. д. Тому наукові уявлення про зміст категорії «інтерес» на сьогодні є добре систематизованими та конкретизованими як вітчизняними, так і закордонними науковцями у всіх перелічених вище наукових напрямках і дисциплінах. Однак з позицій управління і гармонізації ця категорія досліджена недостатньо, у зв'язку з чим тему дослідження можна вважати актуальною.

Враховуючи те, що предметом нашого дослідження виступає проблема управлінської гармонізації інтересів суб'єктів діяльності соціально-економічних систем з метою отримання позитивних соціальних і економічних наслідків, слід вказати, що більшість уже відомих результатів досліджень, інтерпретацій,

трактувань і оцінок багатогранного поняття інтересу – різного роду джерелами, для прикладу, [2-6], залишаються досить нечіткими саме з позицій можливостей і засобів гармонізованого управління ними. Про це свідчить хоча б той факт, що у відомому Business Dictionary [6] різноманітним варіантам застосування цього терміну в бізнесі присвячено аж 38 позицій.

Мета статті

Очевидно, що така нечіткість вимагає ідентифікації і уточнення тих основних ознак категорії інтересу, які властиві останній як об'єкту потенційного управлінського впливу з позицій коригування його суті, змісту, спрямованості і використання. При цьому слід врахувати, що звернення до цієї категорії все частіше зустрічається в контексті удосконалення різноманітних аспектів державного управління [7-11], забезпечення національних економічних інтересів [12-13], економіки та управління національним господарством [14], його регіональними складовими [15-19], корпоративними утвореннями [20-21], підприємствами [22-24].

Не вдаючись у надмірну аналітичну і функціональну деталізацію цього поняття, наголосимо, що з управлінсько-економічних позицій зміст поняття «інтерес» має право на існування у таких значеннях як «благо», «користь», «вигода», «прибуток», «дивіденд», «бонус», «рівень задоволення потреби», «динаміка задоволення потреби», «ціна за запозичені гроші».

Таким чином, метою роботи є інтерпретувати поняття «інтерес суб'єкта господарської діяльності» у вигляді лінійного континууму в координатах «економічний егоїзм – економічний альтруїзм».

Виклад основного матеріалу дослідження

Управління інтересом чи інтересами окремишнього суб'єкта з позиції названих економічних оцінок можна, на нашу думку, інтерпретувати у вигляді лінійного континууму в координатах «економічний егоїзм – економічний альтруїзм», який зображено на рисунку 1.

При цьому «економічний егоїзм» (ЕЕ), який у [25, с. 461] визначено як «гіпертрофовані економічні інтереси різних суб'єктів господарської діяльності, а також районів і регіонів країни, які ставлять їх вище за інтереси відповідних суб'єктів», виступає одним із крайніх виявів прагнення економічного інтересу суб'єкта господарювання і відповідної поведінки на ринку, а «економічний альтруїзм» (ЕА) – «здатність ... безкорисливо жертвувати своїми інтересами» того ж таки суб'єкта з відповідною поведінкою [25, с. 462].

Очевидно, що точка збалансованості економічного інтересу суб'єкта з урахуванням інтересів його ринкових контрагентів демонструється позначенням (ЗЕІ).

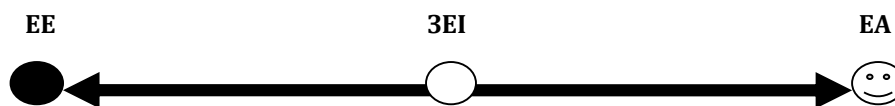

Рис. 1. Континуум диференціації варіантів поняття «економічний інтерес» суб'єкта управління за критерієм орієнтованості на задоволення власних або

У вітчизняному економічному словнику-довіднику категорія «економічний інтерес» трактується як «об'єктивні спонукальні мотиви економічної діяльності людей, зумовлені розвитком їхніх потреб, як реальна причина соціально-економічних дій, які лежать в основі мотивів різних суб'єктів до господарської діяльності» [26].

Важливість економічних інтересів у загальній системі ринкових відносин підтверджується хоча б тим, що загальні концепції та парадигми їх співвідношення для суб'єктів національних господарств досліджувались такими відомими зарубіжними і вітчизняними науковцями, як Л. Абалкін, Ш. Бланкарт, Д. Брюмерхоф, Дж. Б'юкенен, І. Валлерстайн, О. Василик, В. Горбунов, Б. де Жувенель, К. Крауч, Ж. Марітен, Л. фон Мізес, Е. Рекош, А. Соколовська, Дж. Стігліц, Ю. Тіхоміров, М. Тургенев, А.-О. Хіршман, Х.-Х. Хоппе, К. Шмітт, Д. Щокін і багатьма іншими.

Серед фахівців існує спільне розуміння того факту, що сама наявність множини різноманітних індивідуальних, групових та суспільних економічних інтересів обумовлює існування протиріч між ними. Джерелом цих протиріч виступає складна структура суспільства, для якого кожен інтерес з цієї множини є і автономним, і важливим, і необхідним для врахування.

У зв'язку з цим будь-яка соціально-економічна система (СЕС) інтерпретується як складна система взаємопов'язаних соціальних підсистем-суб'єктів, активність яких спрямована на задоволення певних потреб через пріоритетну реалізацію економічних інтересів, які примушують і мотивують підсистеми-суб'єкти до взаємодії. При цьому складність цієї взаємодії полягає ще і в тому, що в системі підсистем-суб'єктів можуть і, як правило, виникають групові утворення чи об'єднання останніх, які виступають

проміжними ланками між ієрархічними рівнями управління.

Слід, однак, вказати, що, попри значний внесок усіх названих вчених у економічну наукову думку, їх теоретичні висновки і практичні рекомендації щодо узгодження економічних інтересів не враховують інші їх види, які властиві людям та їх організованим групам і які сьогодні знаходяться в центрі уваги світової спільноти, урядів держав, політиків, господарників тощо.

Аналізуючи зміст результатів, опублікованих різними дослідниками, не можна не звернути увагу на той факт, що ними, як правило, розглядаються інтереси винятково окремих суб'єктів (підсистем) і в більшості випадків об'єктом виступають тільки економічні інтереси останніх.

При цьому, якщо ці інтереси відображають причину тих чи інших дій, зумовлених тими чи іншими мотивами і прагненнями суб'єктів, і вказують на напрями задоволення потреб, то потреби виступають об'єктивно необхідними умовами функціонування та розвитку суб'єктів. Тому економічні інтереси і вважають головним рушієм економічного розвитку – комплексом об'єктивних, спонукальних мотивів діяльності суб'єктів, які обумовлені їх прагненням задоволення зростаючих потреб і еволюцією відносин.

Таким чином, саме інтереси економічно активних суб'єктів виступають силою, що мотивує та стимулює їх потенціал у досягненні своїх цілей, цим самим задовольняючи певні потреби. Економічні інтереси достатньо складно узгоджуються, часто суперечать один одному, їх протиставлення викликає негативні наслідки та сукупний спротив на шляху до спільної мети, що значно ускладнює досягнення особистих цілей суб'єктів та об'єктивно зумовлює потребу їх урахування, структуризації, збалансування, координації та найбільш узагальнено – гармонізації.

Тому гармонізація, реалізуючись через методи, технології, механізми та інструменти зближення інтересів, певним чином сприяє підвищенню рівня досконалості вирішення проблем у часі та просторі, а гармонізація інтересів полягає в їх узгодженості у часі та просторі з метою розвитку системи, яка є множиною суб'єктів – носіїв цих інтересів.

Адже винятково та система, яка постійно розвивається, є спроможною задовольнити зростаючі динамічні потреби підсистем-суб'єктів шляхом створення сприятливих умов їх розвитку.

Ретельний і критичний аналіз з уточненням і детальною класифікацією поняття «економічний інтерес», виконаний автором роботи [27], дає змогу точно визначити інтереси кожного із суб'єктів ринкових економічних відносин з метою подальшої розробки «способів та механізму гармонізації економічних інтересів в системі управління підприємством». Подібні уточнення внесені і авторами досліджень [28-30], у яких розглядаються проблеми трансформації системи економічних інтересів в умовах переходу суспільства до постіндустріальної економіки.

Важливим кроком у дослідженнях проблем трансформації економічних інтересів слід вважати появу робіт з результатами дослідження «взаємодії», «балансу», «сполучення», «погодження», «узгодження» інтересів суспільства і суб'єктів ринку [31], держави і регіонів [32], регіонів і суб'єктів господарювання [33-34], суб'єктів і суб'єктів [35-36], якими започатковано одночасний розгляд і погодження інтересів двох сторін.

У цьому контексті привертає увагу активізація роботи російських дослідників, які підійшли до вирішення цієї проблеми не через використання традиційних управлінських підходів з організації «взаємодії», «балансу», «сполучення», «погодження» і «узгодження» економічних інтересів, а через систему їх управлінської гармонізації [37-40].

Роботи щодо гармонізації економічних інтересів належать також і таким українським дослідникам, як Безбожний В. Л., Богомолова Н. І., Ляшенко О. М., Попова Н. М., Шаріпова О. С., Статівка Н. В. [41; 47].

Слід, однак, констатувати, що більшість і вітчизняних, і зарубіжних науковців до останнього часу продовжують орієнтуватись на дослідження винятково економічних інтересів усіх можливих суб'єктів ринкових стосунків, не враховуючи при цьому існування і впливу концептуально інших людських інтересів, потреб, мотивів і стимулів, які людство сформулювало на нинішньому історичному етапі свого розвитку і які сьогодні відомі як дослідження групи інтелектуалів на чолі з А. Печчеї (Римський клуб). Ці дослідження були спрямовані на протидію зростаючій загрози глобальної енергетичної та екологічної катастроф на основі врахування взаємозв'язків різних аспектів людського життя – соціального, політичного, морального, культурного, економічного.

На цій основі, для прикладу, Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) у документі 2001 року [48, с. 8] стверджує, що стратегії сталого розвитку «інтегрують економічні, соціальні та екологічні цілі суспільства, шукаючи компроміси там, де це неможливо», а Комісія ООН із сталого розвитку у 2002 році задекларувала, що обов'язковою складовою таких стратегій є «інтерактивний процес міркування та дій для досягнення економічних, екологічних і соціальних цілей у збалансований та інтегрований спосіб» [49, с. 8].

В Україні, у контексті досліджень групи Римського клубу і названих вище міжнародних документів, вченими ДУ «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку» Національної академії наук України визначено сучасні тенденції, стратегічні засади і напрями сталого розвитку нашої держави в

глобальному середовищі на основі аналізу й оцінки «системних позицій щодо перетворення національного господарства України у стійку суспільну цілісність, здатну самовідтворюватися та самоорганізовуватися в напрямі вирішення конкретних соціально-економічних проблем» [50, с. 7]. Однак, для прикладу, визначені цільові орієнтири вимагають не лише економічного забезпечення раціонального природокористування в Україні [51], а й відповідного управлінського забезпечення комплексного врахування, окрім економічних, ще й екологічних та соціальних інтересів суспільства в межах моделі «еко-соціальної ринкової економіки» [52], які сьогодні виступають критеріями сталого розвитку людства.

Саме тому академік О. М. Лібанова, дуже влучно говорячи про шляхи становлення в Україні соціальної держави, стверджувала: «Ми маємо гармонізувати суспільні відносини і змінити ставлення людини до природи та її ресурсів» [53].

Ця позиція аналогічним чином розглядається і багатьма іншими вітчизняними експертами, які вважають: «Еко-соціальна ринкова економіка і сталий розвиток суспільства ґрунтується на трьох підмурках – це органічне поєднання економічної ефективності, соціальної справедливості та ресурсно-екологічної збалансованості» [54] та пропонують описові моделі типу «біосоціоекономічний комплекс» [55] або «соціо-еколого-економічна система» [56] і т. п.

Виходячи з цього, неважко прийти до висновку, що традиційні «взаємодія», «баланс», «сполучення», «погодження», «узгодження» економічних інтересів вітчизняних суб'єктів економічного розвитку вимагають, можуть і повинні бути доповнені вимогою щодо одночасної гармонізації і економічних, і екологічних, і соціальних інтересів людей.

На жаль, до останнього часу проблема комплексного врахування в процесах управління сталим розвитком соціально-економічних систем економічних, екологічних і соціальних інтересів людей не просто з позицій досягнення певного балансу чи узгодження, а з позицій їх гармонізації через процеси і процедури управління залишається недостатньо дослідженою і науково забезпеченою.

Слід, однак, вказати, що саме в цьому контексті авторами роботи [57] вперше було запропоновано графоаналітичну модель сталого розвитку регіональних суспільних систем з характеристикою економіки сталого розвитку, викладеної таким чином: «Гармонізоване економічно ефективно використання ресурсів природи на користь соціуму і довкілля». Це формулювання, відображаючи тріаду трьох критеріїв сталого розвитку, вперше пов'язує їх терміном «гармонізація».

Використавши ідеологію згаданої моделі для інтерпретації графоаналітичної моделі гармонізації винятково позитивних економічних, екологічних і соціальних інтересів суспільства (а, відповідно, цілей і критеріїв їх досягнення), отримуємо модель економічно-екологічно-соціального простору у декартових координатах (див. рис. 2), у якому повинні гармонізуватись інтереси суб'єктів діяльності.

Висновки та перспективи подальших розвідок

1. Запропонована трикритеріальна просторова модель може бути рекомендована для використання в процесі і процедурах виконання функцій управління СЕС, розпочинаючи з вироблення і прийняття планів (стратегічних і тактичних), організування і координування їх виконання, відповідної мотивації всіх учасників і суб'єктів, усіх видів управлінського контролю за названими критеріями.

2. Комплексний розгляд процесів гармонізації соціально-економічно-екологічних інтересів та відносин між різними суб'єктами ринку з використанням цієї моделі дасть змогу припинити наростання диференціації і дезінтеграції інтелектуальних, фінансових, фізичних і природних ресурсів учасниками ринкових стосунків у СЕС і, як наслідок, підвищить ефективність їх комплексного використання.

Отримані моделі і рекомендації можуть бути використані для подальшого удосконалення процесів взаємодії органів управління СЕС з множиною їх окремих підсистем, для чого слід продовжити дослідження в напрямку розробки інноваційних управлінських технологій, орієнтованих на забезпечення прояву ефекту гармонізації в результатах їх діяльності.

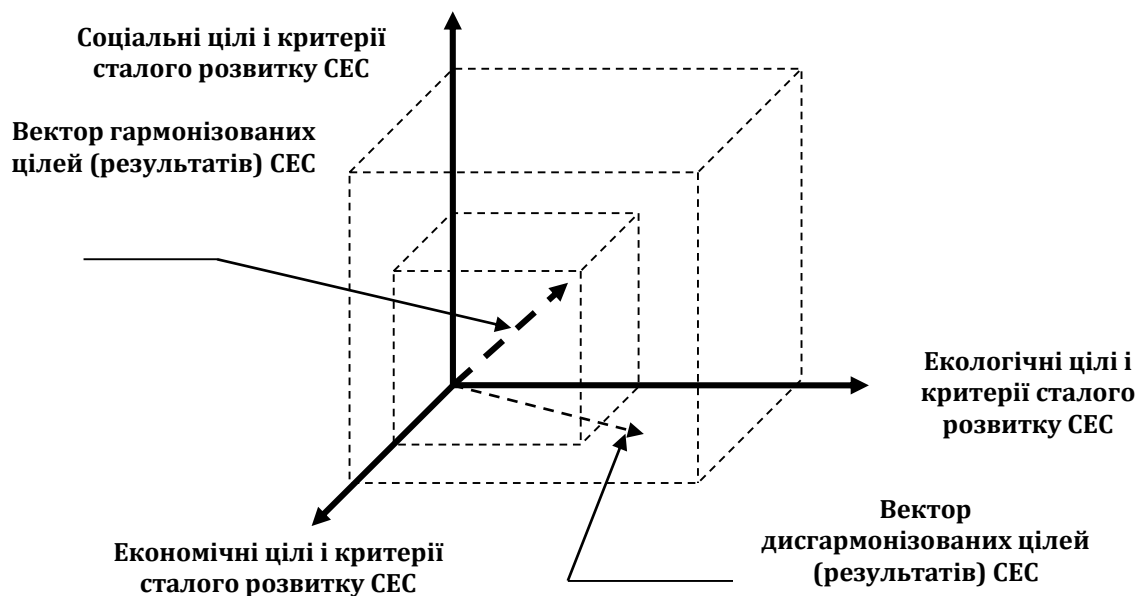

Рис. 2. Модель економічно-екологічно-соціального простору СЕС з прикладами гармонізованих і дисгармонізованих цілей розвитку

Список літератури

1. Гегель, Ф. Сочинения [Текст] / Ф. Гегель: в 14 томах. Т. 8. Философия истории. – М.: Государственное социально-экономическое издательство, 1935. – 468 с.
2. Інтерес [Електронний ресурс] / Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970-1980). – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/interes>.
3. Інтерес [Електронний ресурс] / Історія України. Histua. – Режим доступу: <http://histua.com/slovník/i/interesi-lyudski>.
4. Interest [Електронний ресурс] / TheFreeDictionary. – Режим доступу: <http://financial-dictionary.thefreedictionary.com/interest>.
5. Interest [Електронний ресурс] / Dictionary.com. – Режим доступу: <http://dictionary.reference.com/browse/interest>.
6. Interest [Електронний ресурс] / BusinessDictionary. – Режим доступу: <http://www.businessdictionary.com/definition/interest.html>.
7. Аппарат государственного управления: интересы и деятельность [Текст] / АН Украины. Ин-т государства и права им. В. М. Корецкого; ред. В. Сиренко. – К.: Наукова думка, 1993. – 165 с.
8. Сиренко, В. Ф. Интересы, власть, коррупция [Текст] / В. Ф. Сиренко. – К.: Оріяни, 2006. – 72 с.
9. Григор'єв, В. А. Поляризація інтересів у системі публічної влади: конституційно-правові аспекти [Текст] / В. А. Григор'єв // Часопис Київського університету права. – 2009. – №2. – С. 76-83.
10. Рич, М. І. Особливості застосування методів аналізу зацікавлених сторін в соціальних та комерційних проектах [Текст] / М. І. Рич // Управління розвитком складних систем. – 2013. – №15. – С. 65-70.
11. Василевська, Т. Конфлікт інтересів як проблема етики державного службовця [Текст] / Т. Василевська // Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. – 2007. – № 3. – С. 58-66.
12. Єрмошенко, М. М. Національні економічні інтереси: реалізація і захист [Електронний ресурс] / М. М. Єрмошенко. – Режим доступу: http://www.nam.kiev.ua/ape/n_01_1-2/yermosh.htm.
13. Фостик, Б. Забезпечення національних економічних інтересів України в умовах СОТ / Б. Фостик // Міжнародна економічна політика. – 2009. – № 10-11. – С. 131-145.
14. Браславець, О. Ю. Співвідношення інтересів учасників податкового процесу в системі державного регулювання національного господарства [Електронний ресурс] / О. Ю. Браславець // Ефективна економіка. – Режим доступу до журн.: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=1038>.
15. Сторощук, Б. Д. Економічні інтереси регіону в умовах трансформаційної економіки: дис. ... канд. екон. наук: 08.01. 01 / Сторощук Богдан Дмитрович. – Чернівці, 2004. – 227 с.

16. Богдан, Н. М. Реалізація економічних інтересів регіону як умова забезпечення регіонального розвитку [Електронний ресурс] / Н. М. Богдан // Офіційний сайт ХНАГХ. – Режим доступу: <http://eprints.kname.edu.ua/32316/1/14.pdf>.
17. Комарницький, І. Ф. Організаційно-правові засади реалізації економічних інтересів регіону / І. Ф. Комарницький, Б. Д. Сторощук // Наук. вісн. ЧНУ ім. Ю. Федьковича: Зб. наук. пр. Вип. 162: Економіка. – Чернівці: Рута, 2002. – С. 9-13.
18. Бик, Л. Соціально-економічні інтереси регіонів [Електронний ресурс] / Л. Бик // Регіональний центр наукового забезпечення АПВ в Тернопільській області. – Режим доступу: http://conftiapv.at.ua/publ/konf_6_7_12_2012_r/sekcija_5_ekonomichni_nauki/socialo_ekonomichni_int_eresi_regioniv/53-1-0-2106.
19. Бойко, С. Б. Міжбюджетне регулювання та інтереси регіонів в Україні [Електронний ресурс] / С. Б. Бойко // Економічні наукові інтернет-конференції. – Режим доступу: <http://www.economy-confer.com.ua/full-article/996>.
20. Ковальська, К. Сутність і особливості управління конфліктами інтересів у корпорації [Текст] / К. Ковальська // Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. Економіка. – 2011. – Вип. 121-122. – С. 86-89.
21. Пташенко, Л. О. Збалансованість економічних інтересів: інноваційні напрями державного і корпоративного стратегічного управління: монографія / Л. О. Пташенко. – Київ: ЦУЛ, 2009. – 294 с.
22. Варцаба, В. И. Механизм учета интересов субъектов корпоративного управления предприятием [Текст] / В. И. Варцаба, Ю. В. Двирко // Бизнесинформ. – 2008. – №12(2). – С. 90-92.
23. Ляшенко, О. Економічні інтереси стейкхолдерів підприємства: діалектична взаємодія, систематизація вибір способів узгодження [Текст] / О. Ляшенко // Вісник ТНЕУ. – 2013. – №2. – С. 54-61.
24. Калиниченко, М. П. Гармонізація економічних інтересів у системі маркетингового управління промисловим підприємством [Текст] / М. П. Калиниченко // Економіка промисловості. – 2013. – № 3(63). – С. 119-128.
25. Економічна енциклопедія [Текст]: у трьох томах. Т. 1. / Редкол.: С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – К.: Видавничий центр «Академія», 2000. – 864 с.
26. Економічний словник-довідник [Текст] / За ред. С. В. Мочерного. – Київ: Феміна, 1995. – 368 с.
27. Бабина, О. Е. Економічні інтереси в системі ринкових відносин [Електронний ресурс] / О. Е. Бабина, Ю. П. Лозова // Київська державна академія водного транспорту. – Режим доступу: [www.maritime.kiev.ua/uploads/Jurnal/1\(16_2013\)/75](http://www.maritime.kiev.ua/uploads/Jurnal/1(16_2013)/75).
28. Канапухин, П. А. Система экономических интересов и закономерности ее развития [Електронний ресурс] / П. А. Канапухин // Проблемы современной экономики. – 2008. – №3(27). – Режим доступу: <http://www.m-economy.ru/art.php?nArtId=2075>.
29. Якунина, И. Н. Трансформация системы экономических интересов в условиях становления постиндустриальной экономики [Текст] : автореф. дис. на соискание уч. степени д-ра наук: спец. 08.00.01 «Экономическая теория» / И. Н. Якунина. – Тамбов, 2011. – 41с.
30. Жукова, Е. Б. Взаимодействие экономических и институциональных интересов в постиндустриальной экономике [Текст] : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. экон. наук: спец. 08.00.01 «Экономическая теория» / У. Б. Жукова. – Саратов, 2012. – 19 с.
31. Богдан, Н. М. Теоретичні аспекти взаємодії економічних інтересів окремих суб'єктів із суспільними інтересами [Текст] / Н. М. Богдан // Комунальне господарство міст. – 2013. – №106. – С. 216-221.
32. Баланс загальнодержавних і регіональних інтересів — ключовий напрям бюджетної політики [Електронний ресурс] / Інформаційно-аналітичний бюлетень КСУ. – Режим доступу: <http://www.info-kmu.com.ua/2014-01-31-000000pm/article/18030170.html>.
33. Молодцов, О. В. Сутність політичної мережі як моделі представництва та реалізації інтересів суб'єктів територіального розвитку [Електронний ресурс] / О. В. Молодцов // Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського. – Режим доступу: <http://archive.nbuv.gov.ua/e-journals/dutp/2006-1/txts/POLITICHNI/06movstr.pdf>.
34. Мельник, Е. А. Сочетание экономических интересов региона и хозяйствующих субъектов [Текст] : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. экон. наук: спец. 08.00.01 «Политическая экономия» / Е. А. Мельник. – Пятигорск, 1999. – 18 с.
35. Стадник, И. С. Согласование интересов субъектов экономики как условие экономического роста [Текст] : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. экон. наук: спец. 08.00.01 «Экономическая теория» / И. С. Стадник. – Ставрополь, 2006. – 23 с.
36. Сімченко, М. О. Сучасні підходи до узгодження інтересів підприємства зі суб'єктами господарювання [Електронний ресурс] / Н. О. Сімченко, Е. Р. Аблялімов, Ю. О. Чачуа / Ефективна економіка. – Режим доступу до журн.: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=1073>.

-
37. Генкин, А. Система экономических интересов и социальная гармония / А. Генкин // Вопросы экономики. – 1993. – № 6. – С. 147-150.
 38. Сиротовский, А. С. Особенности гармонизации экономических интересов субъектов рынка в современной экономике [Текст] : : автореф. дис.... канд. экон. наук: 08.00.01 / Сиротовский Артем Станиславович. – Саратов, 2012. – 16 с.
 39. Клейнер, Г. Стратегия системной гармонизации экономики России [Электронный ресурс] / Экономические стратегии. – 2008. – №05-06. – С. 72-79. – Режим доступа к журн.: <http://kleiner.ru/wp-content/uploads/2014/12/Strategiya-sistemnoy-garmonizatsii-e%60konomiki-Rossi.pdf>
 40. Муратов, А. Гармонизационный подход к управлению экономическими системами [Электронный ресурс] / Теория управления. (41) УЭиС 5.2012. – Режим доступа: <http://uecs.ru/uecs41-12012/item/1342-2012-05-14-06-38-05>.
 41. Попова, Н. М. Підходи до визначення оптимальних економічних результатів гармонізації управлінської діяльності [Текст] / Н. М. Попова, О. С. Шаріпова // Вісник Хмельницького національного університету. – Хмельницьк: Хмельницький національний університет. – 2011. – № 5. – Том 3. – С. 138-141.
 42. Шаріпова, О. С. Гармонізація діяльності як процес забезпечення економічної безпеки підприємства [Електронний ресурс] / О. С. Шаріпова, А. А. Надьон // Управління проектами та Розвиток виробництва: Зб. наук. пр. – Луганськ: вид-во СНУ ім. В. Даля. – 2012. – №1 (41). – С. 50-55. – Режим доступу до журн.: <http://www.pmdp.org.ua/images/Journal/41/12sosebp.pdf>.
 43. Безбожний, В. Л. Гармонізаційний підхід до забезпечення соціально-економічної безпеки підприємства [Текст] / В. Л. Безбожний // Економіка. Менеджмент. Підприємство. Зб. Наук. праць Східноукраїнського НУ ім. В. Даля. Вип. 22. Ч. 2. – Луганськ: Вид-во СНУ ім. В. Даля. – 2010. – С. 54-60.
 44. Попова, Н. М. Гармонізація як фактор підвищення економічної безпеки діяльності підприємств [Текст] / Н. М. Попова // Вісник СНУ ім. В. Даля. – Луганськ: СНУ ім. В. Даля. – 2011. – № 3 (157) частина 2. – С. 174-180.
 45. Ляшенко, О. М. Гармонізація інтересів – ландшафт управління економічною безпекою підприємства [Текст] / О. М. Ляшенко // Актуальні проблеми економічного і соціального розвитку регіонів України: зб. тез Всеукраїнської наук.-практ. інтернет-конференції. – Дніпропетровськ: ДДФА, 2009. – С. 28-30.
 46. Богомолова, Н. І. Особливості розвитку гармонізаційно-економічного механізму прискорення залізничних перевезень [Електронний ресурс] / Н. І. Богомолова // Ефективна економіка. – Режим доступу до журн.: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=117>.
 47. Статівка, Н. В. Гармонізація інтересів суб'єктів економічного простору в процесі державного регулювання економіки [Електронний ресурс] / Н. В. Статівка // Харківський регіональний інститут державного управління. – Режим доступу: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/db/2008-1/doc/1/08.pdf>.
 48. OECD/DAC. Strategies for Sustainable Development: Practical Guidance for Development Cooperation [Електронний ресурс] / OECD: Paris, 2001. – 73 р. – Режим доступу: <http://www.oecd.org/dataoecd/34/10/2669958.pdf>.
 49. UNCSO. Guidance in Preparing a National Sustainable Development Strategy: Managing Sustainable Development in the New Millennium [Електронний ресурс] / UNCSO Background Paper 13. DESA/DSD/PC2/BP13, 2002. 46 p. – Режим доступу: <http://www.undp.org/fssd/docs/guidprepnlds.pdf>.
 50. Національна парадигма сталого розвитку України / за заг. ред. академіка НАН України, д. т. н., проф., засл. діяча науки і техніки України Б. Є. Патона. – К.: Державна установа "Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України", 2012. – 72 с.
 51. Сучасні напрями економічного забезпечення раціонального природокористування в Україні [Текст] / [за наук. ред. акад. НААН України, д. е. н., проф. М. А. Хвесика, д. г. -м. н., проф. С. О. Лизуна; Державна установа «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України»]. – К.: ДУ ІЕПСР НАН України, 2013. – 64 с.
 52. Гаврилишин, Б. Стратегія сталого розвитку та європейська модель «еко-соціальної ринкової економіки» як основа конкурентоздатності України в сучасну епоху [Електронний ресурс] / Богдан Гаврилишин, Віктор Вовк // Аналітична записка та рекомендації новій владі / Фондація Зелений Кіт. Мережа екологічних блоків. – Режим доступу: <http://www.greenkit.net/Members/intereco/strategy>.
 53. Лібанова, О. М. Суспільна модернізація в контексті сучасних соціальних викликів [Текст] / О. М. Лібанова // Україна на шляху до європейської соціальної держави: зб. матеріалів міжнар.
-

конф.; 26 трав. 2011 р. / за ред. докторів екон. наук, професорів А. М. Колода, Д. Г. Лук'яненко, В. І. Чужикова. – К.: КНЕУ, 2011. – 288 с.

54. Згуровський, М. З. Глобальне моделювання процесів сталого розвитку в контексті якості та безпеки життя людей [Текст] / М. З. Згуровський, Т. А. Маторина, Д. О. Прилуцький, Д. А. Аброськін // Системні дослідження та інформаційні технології. – 2008. – №1. – С. 7-32.
55. Голубець, М. А. Фундаментальні питання регіональної політики сталого розвитку [Текст] / М. А. Голубець // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Регіональна політика сталого розвитку: принципи формування, механізми реалізації (Збірник наукових праць). Випуск 5 (XXXVI) / НАН України. Інститут регіональних досліджень. Ред. -кол.: відп. ред. академік НАН України М. І. Долішній. – Львів, 2002. – 592 с. – С. 12-18.
56. Кліменко, О. В. Формування соціо-еколого-економічної системи в регіоні в контексті сталого розвитку [Текст] / О. В. Кліменко // Коммунальное хозяйство городов. – 2008. – №82. – С. 137-141.
57. Петренко, В. П. До розробки інформаційної моделі сталого розвитку регіональних суспільних систем [Текст] / В. П. Петренко, М. В. Палійчук, С. А. Побігун, Я. С. Витвицький // Моделювання регіональної економіки. – №1(13), 2009. – С. 80-91.

References

1. Gegel', F. (1935). Sochinenija. Moscow: Gosudarstvennoe social'no-jekonomicheskoe izdatel'stvo.
2. Interes. Slovnyk ukraïnskoi movy. Akademichnyi tлумachnyi slovnyk (n.d.). Retrieved from: <http://sum.in.ua/s/interes>.
3. Interes. Istoriiia Ukrainy. Histua. (n.d.). Retrieved from: <http://histua.com/slovnik/i/interesi-lyudski>.
4. Interest. (n.d.). TheFreeDictionary. Retrieved from: <http://financial-dictionary.thefreedictionary.com/interest>.
5. Interest. (n.d.). Dictionary.com. Retrieved from: <http://dictionary.reference.com/browse/interest>.
6. Interest. (n.d.). Business Dictionary. Retrieved from: <http://www.businessdictionary.com/definition/interest.html>.
7. Sirenko, V. (1993). Apparat gosudarstvennogo upravlenija: interesy i dejatel'nost'. Kyiv: Naukova dumka.
8. Sirenko, V. F. (2006). Interesy, vlast', korrupcija. Kyiv: Oriyani.
9. Hryhoriev, V. A. (2009). Poliaryzatsiia interesiv u systemi publicnoi vlady: konstytutsiino-pravovi aspekty. Chasopys Kyivskoho universytetu prava, 2, 76-83.
10. Rych, M. I. (2013). Osoblyvosti zastosuvannia metodiv analizu zatsikavlenykh storin v sotsialnykh ta komertsiinykh proektakh. Upravlinnia rozvytkom skladnykh system, 15, 65-70.
11. Vasylevska, T. (2007). Konflikt interesiv yak problema etyky derzhavnogo sluzhbovtisia. Visnyk Natsionalnoi akademii derzhavnogo upravlinnia pry Prezydentovi Ukrainy, 3, 58-66.
12. Yermoshenko, M. M. (n.d.). Natsionalni ekonomichni interesy: realizatsiia i zakhyst. Retrieved from: http://www.nam.kiev.ua/ape/n_01_1-2/yermosh.htm.
13. Fostyk, B. (2009). Zabezpechennia natsionalnykh ekonomichnykh interesiv Ukrainy v umovakh SOT. Mizhnarodna ekonomichna polityka, 10-11, 131-145.
14. Braslavets, O. Yu. (n.d.). Spivvidnoshennia interesiv uchasnykiv podatkovoho protsesu v systemi derzhavnogo rehuliuвання natsionalnogo hospodarstva. Efektyvna ekonomika. Retrieved from: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1038>.
15. Storoshchuk, B. D. (2004). Ekonomichni interesy rehionu v umovakh transformatsiinoi ekonomiky. Chernivtsi.
16. Bohdan, N. M. (n.d.). Realizatsiia ekonomichnykh interesiv rehionu yak umova zabezpechennia rehionalnogo rozvytku. Ofitsiinyi sait KhNAHKh. Retrieved from: <http://eprints.kname.edu.ua/32316/1/14.pdf>.
17. Komarnytskyi, I. F. & Storoshchuk, B. D. (2002). Orhanizatsiino-pravovi zasady realizatsii ekonomichnykh interesiv rehionu. Nauk. visn. ChNU im. Yu. Fedkovycha: Zb. nauk. pr., 162, 9-13.
18. Byk, L. (n.d.). Sotsialno-ekonomichni interesy rehioniv. Rehionalnyi tsentr naukovooho zabezpechennia APV v Ternopilskii oblasti. Retrieved from: http://confiapv.at.ua/publ/konf_6_7_12_2012_r/sekcija_5_ekonomichni_nauki/socialo_ekonomichni_interesi_regioniv/5_3-1-0-2106.
19. Boiko, S. B. (n.d.). Mizhbiudzhetne rehuliuвання ta interesy rehioniv v Ukraini. Ekonomichni naukovi internet-konferentsii. Retrieved from: <http://www.economy-confer.com.ua/full-article/996>.
20. Kovalska, K. (2011). Sutnist i osoblyvosti upravlinnia konfliktamy interesiv u korporatsii Visnyk Kyivskoho natsionalnogo universytetu im. T. Shevchenka. Ekonomika, 121-122, 86-89.
21. Ptashenko, L. O. (2009). Zbalansovanist ekonomichnykh interesiv: innovatsiini napriamy derzhavnogo i korporativnogo stratehichnogo upravlinnia. Kyiv: TsUL.

-
22. Varcaba, V. I. & Dvirko, Ju. V. (2008). Mehanizm ucheta interesov subektov korporativnogo upravlenija predpriiatiem. *Biznesinform*, 12(2), 90-92.
 23. Liashenko, O. (2013). Ekonomichni interesy steikkholderiv pidprijemstva: dialektychna vzaiemodiia, systematyzatsiia vybir sposobiv uzghodzhennia. *Visnyk TNEU*, 2, 54-61.
 24. Kalynyshenko, M. P. (2013). Harmonizatsiia ekonomichnykh interesiv u systemi marketynhovooho upravlinnia promyslovym pidprijemstvom. *Ekonomika promyslovosti*, 3(63), 119-128.
 25. *Ekonomichna entsyklopediia*. (2000). Kyiv: Akademiia.
 26. *Ekonomichni slovnyk-dovidnyk* (1995). Kyiv: Femina.
 27. Babyna, O. E. & Lozova, Yu. P. (2013). Ekonomichni interesy v systemi rynkovykh vidnosyn. *Kyivska derzhavna akademiia vodnoho transportu*. Retrieved from: [www.maritime.kiev.ua/uploads/Jurnal/1\(16_2013\)/75](http://www.maritime.kiev.ua/uploads/Jurnal/1(16_2013)/75).
 28. Kanapuhin, P. A. (2008). Sistema jekonomicheskikh interesov i zakonornosti ee razvitija. *Problemy sovremennoj jekonomiki*, 3 (27). Retrieved from: <http://www.m-economy.ru/art.php?nArtId=2075>.
 29. Jakunina, I. N. (2011). Transformacija systemy jekonomicheskikh interesov v uslovijah stanovlenija postindustrial'noj jekonomiki. Tambov.
 30. Zhukova, E. B. (2012). Vzaimodejstvie jekonomicheskikh i institucional'nyh interesov v postindustrial'noj jekonomike. Saratov.
 31. Bohdan, N. M. (2013). Teoretychni aspekty vzaiemodii ekonomichnykh interesiv okremykh subiektiv iz suspilnyimi interesamy. *Komunalne hospodarstvo mist*, 106, 216-221.
 32. Balans zahalnoderzhavnykh i rehionalnykh interesiv — kluchovy napriam biudzhethnoi polityky. (2014). Retrieved from: <http://www.info-kmu.com.ua/2014-01-31-000000pm/article/18030170.html>.
 33. Molodtsov, O. V. (2006). Sutnist politychnoi merezhi yak modeli predstavnytstva ta realizatsii interesiv subiektiv terytorialnoho rozvytku. *Natsionalna biblioteka Ukrainy im. V. I. Vernadskoho*. Retrieved from: <http://archive.nbuv.gov.ua/e-journals/dutp/2006-1/txts/POLITICHNI/06movstr.pdf>.
 34. Mel'nik, E. A. (1999). Sochetanie jekonomicheskikh interesov regiona i hozhajstvujushhih subektov. Pjatigorsk.
 35. Stadnik, I. S. (2006). Soglasovanie interesov subektov jekonomiki kak uslovie jekonomicheskogo rosta. Stavropol'.
 36. Simchenko, M. O., Ablialimov, E. R., Chachua, Yu. O. (n.d.). Suchasni pidkhody do uzghodzhennia interesiv pidprijemstva zi subiektamy hospodariuvannia. *Efektivna ekonomika*. Retrieved from: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1073>.
 37. Genkin, A. (1993). Sistema jekonomicheskikh interesov i social'naja garmonija. *Voprosy jekonomiki*, 6, 147-150.
 38. Sirotovskij, A. S. (2012). Osobennosti garmonizacii jekonomicheskikh interesov subektov rynka v sovremennoj jekonomike. Saratov.
 39. Klejner, G. (2008). Strategija sistemnoj garmonizacii jekonomiki Rossii. *Jekonomicheskie strategii*, 05-06, 72-79. Retrieved from: <http://kleiner.ru/wp-content/uploads/2014/12/Strategiya-sistemnoy-garmonizatsii-e%60konomiki-Rossi.pdf>.
 40. Muratov, A. (2012). Garmonizacionnyj podhod k upravleniju jekonomicheskimi sistemami. Retrieved from: <http://uecs.ru/uecs41-12012/item/l342-2012-05-14-06-38-05>.
 41. Popova, N. M. & Sharipova, O. S. (2011). Pidkhody do vyznachennia optymalnykh ekonomichnykh rezultativ harmonizatsii upravlinskoj diialnosti. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu*, 5(3), 138-141.
 42. Sharipova, O. S. & Nadon, A. A. (2012). Harmonizatsiia diialnosti yak protses zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky pidprijemstva. *Upravlinnia proektamy ta Rozvytok vyrobnytstva: zb. nauk. pr. Luhansk: vyd-vo SNU im. V. Dalia*, 1 (41), 50-55. Retrieved from: <http://www.pmdp.org.ua/images/Journal/41/12sosebp.pdf>.
 43. Bezbozhnyi, V. L. (2010). Harmonizatsiinyi pidkhid do zabezpechennia sotsialno-ekonomichnoi bezpeky pidprijemstva. *Ekonomika. Menedzhment. Pidprijemnytstvo. Zb. Nauk. prats Skhidnoukrainskoho NU im. V. Dalia*, 22(2), 54-60.
 44. Popova, N. M. (2011). Harmonizatsiia yak faktor pidvyshchennia ekonomichnoi bezpeky diialnosti pidprijemstv. *Visnyk SNU im. V. Dalia. Luhansk: SNU im. V. Dalia*, 3 (2), 174-180.
 45. Liashenko, O. M. (2009). Harmonizatsiia interesiv – landshaft upravlinnia ekonomichnoiu bezpekoiu pidprijemstva. Aktualni problemy ekonomichnoho i sotsialnoho rozvytku rehioniv Ukrainy: zb. tez Vseukrainskoi nauk. -prakt. internet-konferentsii. Dnipropetrovsk: DDFa.
 46. Bohomolova, N. I. (n.d.). Osoblyvosti rozvytku harmonizatsiino-ekonomichnoho mekhanizmu pryskorenennia zaliznychnykh perevezhen. *Efektivna ekonomika*. Retrieved from: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=117>.
-

-
47. Stativka, N. V. (2008). Harmonizatsiia interesiv subiektiv ekonomichnoho prostoru v protsesi derzhavnoho rehuliuвання ekonomiky. Retrieved from: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/db/2008-1/doc/1/08.pdf>.
 48. OECD/DAC. Strategies for Sustainable Development: Practical Guidance for Development Cooperation. (2001). Retrieved from: <http://www.oecd.org/dataoecd/34/10/2669958.pdf>.
 49. UNCSD. Guidance in Preparing a National Sustainable Development Strategy: Managing Sustainable Development in the New Millennium. (). [Elektronnyi resurs] / UNCSD Background Paper 13. DESA/DSD/PC2/BP13, 2002. 46 r. – Rezhym dostupu: <http://www.undp.org/fssd/docs/guidprepneds.pdf>.
 50. Natsionalna paradyhma staloho rozvytku Ukrainy. (2012). Kyiv: Derzhavna ustanova "Instytut ekonomiky pryrodokorystuvannya ta staloho rozvytku Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy".
 51. Khvesyka, M. A. & Lyzuna, S. O. (2013). Suchasni napriamy ekonomichnoho zabezpechennia ratsionalnoho pryrodokorystuvannya v Ukraini. Kyiv: DU IEPSR NAN Ukrainy.
 52. Havrylyshyn, B. & Vovk, V. (n.d.). Stratehiia staloho rozvytku ta yevropeiska model «eko-sotsialnoi rynkovoї ekonomiky» yak osnova konkurentozdatnosti Ukrainy v suchasnu epokhu. Analychna zapyska ta rekomendatsii novii vladi. Retrieved from: <http://www.greenkit.net/Members/intereco/strategy>.
 53. Libanova, O. M. (2011). Suspilna modernizatsiia v konteksti suchasnykh sotsialnykh vyklykiv. Ukraina na shliakhu do yevropeiskoi sotsialnoi derzhavy: zb. materialiv mizhnar. konf.; 26 trav. 2011 r. Kyiv.: KNEU.
 54. Zghurovskiy, M. Z., Matoryna T. A., Prylutskiy, D. O., Abroskin, D. A. (2008). Hlobalne modeliuвання protsesiv staloho rozvytku v konteksti yakosti ta bezpeky zhyttia liudei. Systemni doslidzhennia ta informatsiini tekhnologii, 1, 7-32.
 55. Holubets, M. A. (2002). Fundamentalni pytannia rehionalnoi polityky staloho rozvytku. Sotsialno-ekonomichni doslidzhennia v perekhidnyi period. Rehionalna polityka staloho rozvytku: pryntsyypy formuvannya, mekhanizmy realizatsii, 5. Lviv.
 56. Klimenko, O. V. (2008). Formuvannya sotsio-ekoloho-ekonomichnoi systemy v rehioni v konteksti staloho rozvytku. Kommunalnoe khazaiatvo horodov, 82, 137-141.
 57. Petrenko, V. P., Paliichuk, M. V., Pobihun, S. A., Vytvytskiy, Ya. S. (2009). Do rozrobky informatsiohennoi modeli staloho rozvytku rehionalnykh suspilnykh system. Modeliuвання rehionalnoi ekonomiky, 1(13), 80-91.

Стаття надійшла до редакції 14.10.2015 р.

Анна Михайлівна ГРИЩУК

кандидат економічних наук, доцент,
Львівський національний університет імені Івана Франка
E-mail: anna_gr_7@ukr.net

Юлія Олегівна МАСЮК

асистент,
Львівський національний університет імені Івана Франка
E-mail: joliebox@gmail.com

ВИЗНАЧЕННЯ ВПЛИВУ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ НА НАЦІОНАЛЬНУ ЕКОНОМІКУ

Грищук, А. М. Визначення впливу розвитку туризму на національну економіку [Текст] / Анна Михайлівна Грищук, Юлія Олегівна Масюк // Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол. : В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету “Економічна думка”, 2015. – Том 21. – № 1. – С. 26-33. – ISSN 1993-0259.

Анотація

Успішне проведення чималої кількості ділових, спортивних, культурних заходів за останні десять років вплинуло на збільшення туристичних потоків до України, а, зокрема, до окремих її областей, серед яких насамперед варто відзначити Львівську область. Аналіз динаміки обсягів в'їзду іноземних туристів в Україну впродовж 15 років наочно демонструє залежність обсягів їх потоків від певних чинників, найчастіше від політичної ситуації в Україні та ставлення до цих подій у світі. Також статистичні дані засвідчують, що проведення конкретних заходів (наприклад, ділових, спортивних чи культурних) призводить до збільшення показників туристичного обміну з окремими країнами, іноді навіть у супереч загальній тенденції.

Мета. Метою статті є дослідження туристичних потоків, розроблення практичних пропозицій щодо розвитку туристичного кластера, виявлення характеру впливу туристичного обміну між іноземними країнами та Україною на сприйняття нашої держави за кордоном, реформування туристичної політики для потреб формування стратегії розвитку туристичних організацій та туризму загалом.

Метод (методологія). Для проведення об'єктивного та ґрунтовного дослідження використано метод системного аналізу, соціологічного опитування, структурно-функціональний та статистичний аналіз.

Результати. Проаналізовано динаміку туристичних потоків України та напрямки їх використання. З'ясовано основні чинники, що впливають на обсяг та структуру туристичних потоків України та світу. Проведено оцінку їх ролі в економічному зростанні України. Виявлено основні проблеми формування туристичної політики та окреслено напрямки активізації заходів органів місцевої влади для забезпечення економічного зростання туристичної галузі.

Ключові слова: туристичні потоки; туристична діяльність; туристичні послуги; в'їзний туризм.

Anna Mykhailivna HRYSHCHUK

PhD in Economics,
Associate Professor,
Lviv National University named after Ivan Franko
E-mail: anna_gr_7@ukr.net

Yulia Olehivna MASIUK

Assistant,
Lviv National University named after Ivan Franko
E-mail: joliebox@gmail.com

ESTIMATION OF TOURISM IMPACT ON NATIONAL ECONOMY

Abstract

The success of a significant number of business, sport and cultural events over the past decade has influenced the increase in tourist flows to Ukraine, and, in particular, to some of its regions. Lviv region takes the leading position among all of them. Analysis of the dynamics of entry of foreign tourists in Ukraine for the last 15 years demonstrates the dependence of their flows of certain factors. The main one is the political situation in Ukraine. Also, statistical data show that the conduct of specific activities (e.g. business, sport or cultural events) leads to the increase in tourist exchange with some countries, sometimes even against the general trend.

Purpose. *The purpose of the article is a study of tourist flows, development of practical proposals for the enlargement of tourism cluster, identification of the nature of the impact of tourist exchange between foreign countries and Ukraine on, determination of measure of perception of our country abroad, reformation of tourism policy for needs of formation of the strategy for the development of tourism organizations and tourism in general.*

The method (methodology). *For an objective and thorough investigation we have used the following methods: method of systems analysis, method of sociological surveys, structural and functional method, and method of statistical analysis.*

Results. *The dynamics of tourist flows to Ukraine and directions for their use are analysed. The main factors influencing the amount and structure of tourist flows Ukraine and the world are determined. The evaluation of their role in the economic growth of Ukraine has been carried out. The basic problem of forming tourism policies are revealed. The main areas of revitalization of local authorities to ensure the growth of the tourism industry are outlined.*

Keywords: *tourist flows; tourist activity; travel services; inbound tourism.*

JEL classification: R100

Вступ

Туризм проявляється як форма суспільного споживання специфічних благ, послуг і товарів, що об'єктивно розвинулась унаслідок соціологізації відтворювальної функції, утворивши галузь діяльності зі створення специфічного туристичного продукту та організації його споживання. Дослідженням взаємозв'язків між туристичними прибуттями та діяльністю підприємств сфери послуг сьогодні займаються як вітчизняні, так і зарубіжні вчені, зокрема, К. Асплунд, В. Кифяк, Ф. Котлер, Е. Котляр, О. Любіцева, М. Мальська, Н. Мироненко, Ю. Пшеничних, І. Рейн, А. Саак, І. Твердохлебов, В. Федорченко та інші. Деякі аспекти формування туристичного іміджу регіонів розглядаються в роботах М. Бойко та А. Парфіненка. Віддаючи належне значним науковим напрацюванням із зазначеної проблематики, слід зауважити, що дуже мало ґрунтовних досліджень є у сфері аналізу взаємозв'язку показників діяльності туристичного бізнесу та туристичними прибуттями, їх залучення в економічний колообіг та ефективного використання для забезпечення зростання національної економіки.

Мета та завдання статті

Метою статті є дослідити розвиток туризму на прикладі Львівської області, де цей бізнес стрімко інтегрується у світову туристичну індустрію, набуває все відчутнішого значення для місцевого господарства і характеризується за останнє десятиліття, за винятком кризового 2009 р., позитивною та сталою динамікою. У контексті досягнення поставленої мети передбачається розв'язати наступні завдання: вивчити динаміку туристичних потоків, визначити їх структуру, проблеми формування, напрямки використання фінансових надходжень від туризму, з'ясувати роль та місце підприємств сфери туризму у забезпеченні економічного зростання регіону, країни, запропонувати основні напрями

Виклад основного матеріалу дослідження

Серед областей України Львівська область посіла у 2014 р. друге місце, після м. Києва, за кількістю реалізованих туристичних путівок, третє – за кількістю іноземних туристів, яким надали послуги, після м. Києва та Одеської області, і п'яте – за кількістю суб'єктів туристичної діяльності після м. Києва, Дніпропетровської, Харківської та Одеської областей [1, с. 4]. Львівщину відвідують туристи більш ніж із 100 країн світу. Найбільше туристів із Польщі, Білорусі, Латвії, Німеччини, США, Канади, Данії, Франції, Азербайджану, Австрії, Італії, Ізраїлю, Угорщини, Туреччини, Грузії. Виїзним туризмом, який є більш прибутковою формою діяльності туристичних підприємств, ніж в'їзний (іноземний) та внутрішній туризм, займається практично кожна туристична фірма, а в'їзним та внутрішнім – близько 20 % туристичних підприємств області, хоча останніми роками ці види туризму стають щораз популярнішими.

Упродовж 2014 р. в області діяло 235 суб'єктів туристичної діяльності, серед них 61 % – підприємства-юридичні особи та 39 % – фізичні особи-підприємці. На 1 січня 2015 р. у суб'єктів туристичної діяльності працювало 715 осіб, з яких 49,8 % мали вищу або середню спеціальну освіту в галузі туризму. Дохід від надання туристичних послуг (без сплати ПДВ, акцизів й аналогічних обов'язкових платежів) у 2014 р. становив 174,8 млн грн (у 2013 році – 228,7 млн грн).

Суб'єкти туристичної діяльності Львівщини у 2014 р. надали послуги 92,1 тис. осіб (у 2013 р. – 188,5 тис. осіб). Серед них 97,8 % склали громадяни України, 2,2 % – громадяни інших країн (проти відповідно 91,4 % та 8,6 % у 2013 р.). Діти і підлітки становили 12,4 % від усіх туристів.

Кількість екскурсантів, які скористались послугами туристичних організацій у 2014 р., становила 26,9 тис. осіб (22,2 тис. осіб – у 2013 р.). Порівняно з 2013 р. кількість туристів, що звертались за послугами до турфірм, скоротилася на 51 %, у тому числі туристів, що виїжджали за кордон, – на 53 %, внутрішніх туристів – на 30 %, а іноземних туристів – у 8 разів [1, с. 5].

Загальну динаміку туристичних потоків у Львівській області протягом останніх дев'яти років подано у табл. 1.

Таблиця 1. Динаміка туристичних потоків у Львівській області у 2006-2014 рр. *

Показники	Роки								
	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Кількість туристів, які скористались послугами (осіб)	91209	117064	143610	111366	153939	166534	168367	188520	92128
Іноземних туристів (осіб)	8370	9478	14061	9621	9894	11320	16309	16162	2015
Туристів, які виїжджали за кордон (осіб)	38971	58290	76851	60138	102340	114944	113691	131530	61465
Туристів, охоплених внутрішнім туризмом (осіб)	43868	49296	52697	41607	41705	40270	38367	4082	28648
Кількість екскурсантів (осіб)	143465	78143	78418	79695	56045	59846	94479	22184	26901

* Складено автором на основі джерела [1]

З метою оцінки потенціалу виїзного туризму серед жителів Львівщини у проведеному нами анкетуванні на запитання №8 «Вкажіть, які країни Ви б хотіли відвідати у майбутньому?» респондентам було запропоновано обрати від однієї до шести країн, бажаних для візиту з туристичною метою. Перелік десяти країн-лідерів подано нижче у таблиці 2.

Отримані результати відображають світову тенденцію попиту споживачів на відпочинок у певних країнах. Так, за даними ВТО (табл. 3), Франція залишається найбажанішою країною для туристів зі всього світу – у 2014 р. її відвідало 83,7 млн осіб; за результатами нашого анкетування, 42 особи висловили бажання відвідати цю країну у майбутньому. Також, за результатами анкетування, у перелік десяти найпопулярніших світових туристичних дестинацій потрапили США, Китай, Іспанія та Італія.

Отже, визначивши лідерів з прийому іноземних туристів, можна впевнено констатувати той факт, що саме в цих країнах найбільший вплив на економіку мала сфера туризму. Зокрема, приріст туристичних потоків спостерігався на таких континентах: Американський континент +8 %, Азіатсько-Тихоокеанський

регіон +5 %, Європа +4 %. Що стосується субрегіонів, то серед них найкращі показники показали Північна Америка (+9 %) і Південна Азія (+8 %) разом із Південною та Середземноморською Європою, Північно-Східною Азією та Північною Європою (+7 % у всіх вище перерахованих субрегіонах).

Таблиця 2. Перелік найбільш бажаних для туристичного відвідування країн українськими громадянами*

№ з/п	Країна	Голоси респондентів
1.	Франція	42
2.	Італія	35
3.	Великобританія	32
4.	Японія	31
5.	Австрія	27
6.	США	24
7.	Індія	20
8.	Китай	20
9.	Іспанія	18
10.	Чехія	18

*Власна розробка

Таблиця 3. Показники міжнародних туристичних прибуттів у 2012-2014 рр. *

Країна	Міжнародні туристичні прибуття						Дохід від міжнародної туристичної діяльності			
	млн осіб			зміна (%)		частка (%)	млн дол. США			частка (%)
	2012	2013	2014	2013/2012	2014/2013	2014	2012	2013	2014	2014
Франція	81,9	83,6	83,7	2,0	0,1	14,4	53,7	56,7	55,4	10,9
США	66,7	69,9	74,8	5,0	6,8	41,3	161,6	172,9	177,2	64,7
Іспанія	57,5	60,7	65	5,6	7,1	11,2	58,2	62,6	65,2	12,8
Китай	57,7	55,7	55,6	-3,5	-0,1	21,1	50	51,7	56,9	15,1
Італія	46,4	47,7	48,6	2,9	1,8	8,3	41,2	43,9	45,5	8,9
Туреччина	35,7	37,8	39,8	5,9	5,3	6,8	25,3	27,9	29,6	5,8
Німеччина	30,4	31,5	33	3,7	4,6	5,7	38,1	41,3	43,3	8,5
Велика Британія	29,3	31,1	32,6	6,1	5,0	5,6	36,6	41	45,3	8,9
Росія	25,7	28,4	29,8	10,2	5,3	5,1	10,7	11,9	11,8	2,3
Мексика	23,4	24,2	29,1	3,2	20,5	16,1	12,7	13,9	16,3	5,9
Україна	23	24,7	12,7	7,2	-48,5	2,2	4,8	5,1	1,6	0,3

*Складено автором на основі джерела [2].

Вплив туризму на розвиток економіки регіону є дуже значним. Доходи від туризму здатні підняти економіку регіону, в якому він розвивається, завдяки наступним змінам [3, с. 33]:

- збільшення продажу продукції місцевої промисловості туристам;
- збільшення доходів регіональних засобів зв'язку, таких, як поштове, телеграфне і телефонне обслуговування;
- розвиток мобільного, нестационарного туризму у зв'язку з витратами туристів на туристичне спорядження;
- збільшення попиту на продукцію сільського господарства регіону;
- розширення та модернізація регіональної інфраструктури;
- надходження доходів у регіональний бюджет через податки і збори.

У попереднє десятиліття аналіз туристичної діяльності зводився до характеристики відвідувачів, опису умов поїздок та перебування в країні, визначення мети відвідувань і т. п. Нині спостерігається підвищений інтерес до впливу, який туризм чинить або може чинити прямо або ж опосередковано на економіку в плані створення додаткової вартості, збільшення зайнятості, отримання прибутку приватними особами, регіоном, державою і т. п. [4, с. 40-41].

Прямий вплив туризму на економіку регіону (країни) – це безпосереднє збільшення доходів підприємств при купівлі туристами їх товарів і послуг, а також створення нових робочих місць у результаті зростання прибутків від туризму. Непрямий вплив багато науковців пов'язують із поняттям «ефекту мультиплікатора» і з теорією ефективного попиту, розроблену англійським економістом Дж. М. Кейнсом, відповідно до якої зростання попиту в певній сфері призводить «ланцюжком» до розвитку цілої низки галузей. Витрати туристів підвищують доходи не лише туристичних фірм, а й транспортних компаній, підприємств сфери торгівлі, зв'язку, закладів сфери дозвілля, які теж здійснюють витрати. Витрачають свою зарплату і працівники цих підприємств. У результаті утворюється другий цикл витрат, що збагачує все нові й нові підприємства.

Непрямий вплив туризму на економіку залежить не тільки від витрат туристів у місці їх перебування, але й від схильності до накопичення (заощадження) населення і підприємств, що беруть участь у цьому циклі. Що вищою є схильність до накопичення (заощадження), то нижчою є величина мультиплікативного ефекту.

Відсутність чіткої методики аналізу непрямого впливу туризму на інші галузі та сфери господарювання не дає об'єктивної оцінки його ролі в національній економіці (одні фахівці в Україні стверджують, що частка туристичних доходів у національному бюджеті досягає 10 %, інші – менше 1 %). У зв'язку із неточністю даних, традиційний розгляд економічного внеску туристичної галузі як сукупності дохідних показників турфірм, призводить до результатів, які відрізняються від реального стану речей у бік заниження. Зокрема, повертаючись до аналізу розвитку регіонального туризму на прикладі Львівщини, можна стверджувати, що сучасний розвиток туризму в регіоні характеризується наявністю глибоких протиріч у його організаційній структурі, у спрямованості розвитку, у стані якісних та кількісних характеристик.

З одного боку, попит на туристичні послуги на Львівщині існував завжди: і до 90-х рр., і в часи економічних криз. Мешканці Львова та Львівської області мали можливість здійснювати екскурсійні подорожі всередині регіону, користуватись послугами бальнеологічного лікування, гірськолижного відпочинку. Проте нині пропозиція не може повною мірою забезпечити потреби і попит на туристичні послуги внаслідок недостатнього розвитку інфраструктури, невисокої якості обслуговування у всіх секторах туристичної індустрії через низький рівень підготовки кадрів і брак досвіду роботи в умовах ринкової економіки. У табл. 4. наведено показники діяльності суб'єктів туристичного бізнесу Львівської області за 2009-2014 рр., що характеризують в'їзний туризм. Саме останній вважається основним генератором грошових надходжень і є потужним творцем робочих місць у приймаючому регіоні (країні).

Таблиця 4. Показники діяльності суб'єктів туристичного бізнесу Львівської області за 2009-2014 рр. (в'їзний туризм) *

Рік	Кількість підприємств	Кількість туристів	Обсяг наданих послуг, млн грн
2009	140	111 366	160,815
2010	321	153 939	257,889
2011	301	166 534	309,872
2012	280	168 367	418,587
2013	251	188 520	327,047
2014	235	92 128	420,326

* Складено автором на основі джерела [5, с. 8-10]

Аналізуючи виїзні туристичні потоки Львівщини, можна сказати, що вітчизняні туристи за допомогою турфірм у 2014 р. виїжджали у 57 країн світу. Країнами-лідерами прийому наших громадян були: Греція – 9,2 тис. осіб, Болгарія – 7,1 тис. ос., Польща – 6,7 тис. ос., Чехія – 6,5 тис. ос., Туреччина – 5,9 тис. ос., Єгипет – 5,8 тис. ос., Чорногорія – 4,2 тис. ос. та ін.

У 2014 р. туристичними підприємствами Львівщини надано послуги іноземним туристам із 29 країн світу, серед них переважали туристи з Азербайджану (650 осіб), Білорусі (211 осіб), Молдови (182 особи), Польщі (144 особи), США (115 осіб). Найбільш популярною метою туристично-екскурсійних подорожей залишається дозвілля та відпочинок. З такою метою у 2014 р. подорожувало 74,2 тис. осіб (80,5 % від загальної кількості). З метою лікування прибуло 17,4 тис. осіб (18,9 %) [1, с. 6].

Детальніше розподіл вітчизняних та іноземних туристів за країнами відправлення та походження відповідно наведено у табл. 5.

Таблиця 5. Розподіл вітчизняних туристів, що скористались послугами суб'єктів туристичної діяльності, за країнами відправлення та іноземців за країнами світу, з яких вони прибули*

Країна	2013 р.		2014 р.	
	громадяни України (вибуття)	громадяни інших країн (прибуття)	громадяни України (вибуття)	громадяни інших країн (прибуття)
Австрія	2424	177	2161	109
Азербайджан	1	1423	1	650
Білорусь	-	2970	-	211
Болгарія	11788	-	7071	3
Греція	4970	-	9195	-
Єгипет	6511	-	5828	-
Ізраїль	1607	35	583	3
Італія	5264	11	1583	2
Молдова	-	235	5	182
Німеччина	3136	860	458	40
Польща	22549	2248	6667	144
Росія	17	6619	4	366
Словаччина	11025	1	3102	-
США	7	173	52	115
Туреччина	9482	94	5925	14
Угорщина	17051	2	3679	-
Франція	4563	27	675	-
Хорватія	2835	-	523	-
Чехія	14854	25	6452	-
Чорногорія	8795	-	4176	-
Інші країни	4651	1262	3325	176
<i>Усього</i>	<i>131530</i>	<i>16162</i>	<i>61465</i>	<i>2015</i>

* Складено автором на основі джерела [1, с. 11]

Як видно з табл. 5, показники як вибуття, так і прибуття туристів різко скоротилися у 2014 р. порівняно з 2013 р. Найпершими причинами такого спаду є питання безпеки туристів, особливо іноземних, які не бажають здійснювати мандрівку у країну, на території якої ведуться воєнні дії, а також для вітчизняних туристів різке падіння курсу гривні знизило купівельну спроможність громадян, змусивши їх до економії витрат. Крім того, такі показники пояснюються великою популярністю неорганізованого туризму серед громадян сусідніх держав і у світі загалом. Динаміку туристичних відбуттів і прибуттів за останнє десятиліття зображено на рис. 1.

Графік, наведений на рис. 1, показує, що за останні два роки кількість прибуттів у Львівську область мала здебільшого тенденцію до зниження, причини чого зазначені вище. Проте одна категорія відвідувачів – екскурсанти, – зросла майже на 5 тис. осіб найперше завдяки щораз більшій популярності та доступності вітчизняних туристичних об'єктів, а також унаслідок того, що після падіння курсу гривні багатьом українцям відпочинок за кордоном, особливо різноманітні екскурсійні програми, став занадто дорогим.

Наступний рис. 2 графічно відображає динаміку обсягу реалізованих послуг від в'їзного та виїзного туризму, а також екскурсійних програм за 2009-2014 рр. Графік показує, що, на відміну від кількості прибуттів туристів, доходи від туризму протягом 2014 р. зросли, як і в попередніх періодах, підтримуючи загальну тенденцію зростання, окрім 2013 р.

Динаміку обсягів реалізованих туристичних послуг, на нашу думку, можна пояснити наступними двома причинами:

- з кожним роком збільшується кількість прибулих з країн далекого зарубіжжя та СНД, особливо з промислово розвинених регіонів, туристи з яких істотно більше витрачають, ніж туристи з регіонів України, що межують із Львівською областю;
- з кожним роком підвищується вартість турів у нашу область, адже розширюється пакет послуг, який можуть запропонувати турфірми своїм клієнтам.

Однак варто зазначити, що при сумарних надходженнях від туристів і екскурсантів за 2014 р., що потрапили в економіку регіону в розмірі 420,3 млн грн, прямі податкові надходження, спрямовані в бюджет, склали всього 7,9 млн грн (табл. 6), що може означати значну тінізацію доходів турфірм або свідоме їх заниження чи приховування при поданні податкової звітності.

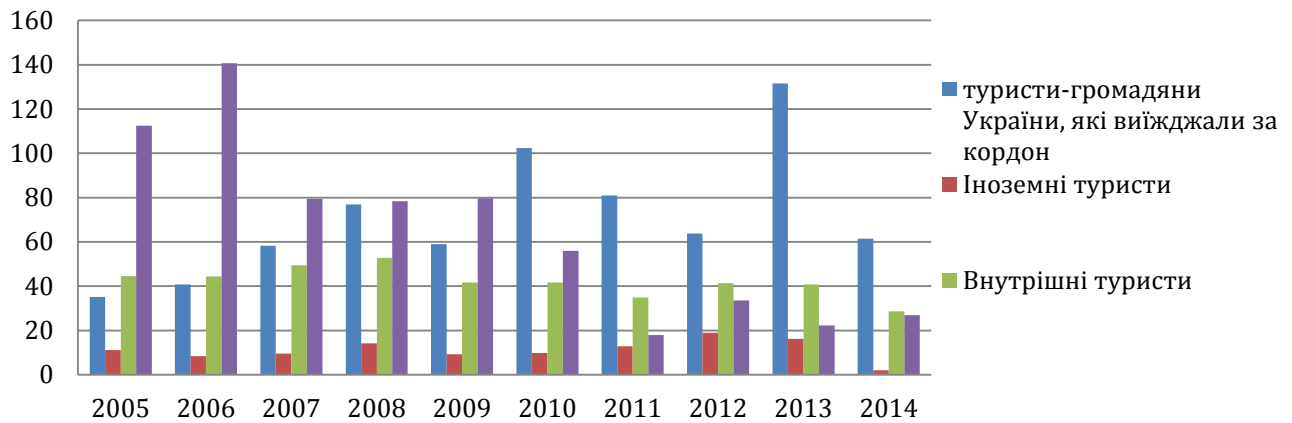

Рис. 1. Динаміка туристичних потоків у Львівській області у 2005-2014 рр. (тис. осіб)*

* Складено автором на основі джерела [6]

Рис. 2. Динаміка обсягу реалізованих послуг з організації подорожей (млн грн)

*Складено автором на основі джерела [5]

Таблиця 6. Порівняльна характеристика фінансових надходжень від туристичної діяльності у Львівській області*

Показник	Роки						
	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Обсяг наданих туристичних послуг	201,945 млн грн	160,815 млн грн	257,89 млн грн.	309,87 млн грн	418,59 млн грн	327,05 млн грн	420,33 млн грн
Платежі до бюджету	5,537 млн грн	5,251 млн грн	5,166 млн грн	6,167 млн грн	7,887 млн грн	6,149 млн грн	7,982 млн грн
Заборгованість перед бюджетом	13,4 тис. грн	77 тис. грн	70,8 тис. грн	239,6 тис. грн	70,9 тис. грн	82,5 тис. грн	113,6 тис. грн
Надходження валюти від надання послуг нерезидентам України	5 млн \$	1 млн 291 тис. \$	921, 135 тис. \$	4,674 млн \$	5,285 млн \$	3,74 млн \$	945,21 тис. \$

* Складено автором на основі джерела [7, с. 13]

Такий великий розрив між надходженнями від туристів, які потрапляють в економічний оборот, і прямими надходженнями до бюджету свідчать про наявність таких проблем:

- відсутність ефективного фіскального механізму і, зокрема, системи прямого та непрямого обліку надходжень від туризму;
- високі загальні надходження від туризму, що потрапляють в економічний оборот регіону, і низькі реальні надходження в бюджет області не сприятимуть розвитку однаковими темпами економіки регіону загалом, туристичної індустрії та туристичної інфраструктури зокрема;

-
- відсутність чітких та ефективних дій з боку органів управління туризмом щодо подолання недоплати платежів до бюджету, а особливо покарання за доведені правопорушення подібного характеру в регіоні призведуть до погіршення цієї ситуації.

Висновок та перспективи подальших досліджень

Треба зауважити, що сучасна форма державної статистичної звітності є застарілою і не враховує основних змін у законодавстві. Важливість туризму для національної економіки не є чітко визначеною, оскільки в загальній кількості спожитих у певному періоді товарів та послуг практично неможливо виокремити ту їх частку, що припадає на туристичну індустрію. Туризм не визначений як окремий вид економічної діяльності в міжнародному класифікаторі видів економічної діяльності та Державному класифікаторі України ДК 009:2010. Об'єктивна оцінка економічної ефективності та соціальної важливості розвитку туризму є можливою лише при комплексному поєднанні статистичної інформації та показників, що характеризують внесок туризму в економіку держави, але не підлягають статистичному обліку.

Актуальними залишаються питання створення нормативно-правової основи державного регулювання в галузі туризму, податкової політики, приватизації та акціонування, створення інвестиційних умов, що стимулюють приплив коштів в об'єкти туристичної індустрії на території України. Така інформація дасть можливість здійснювати ефективний аналіз ринку туристично-рекреаційних послуг, прогнозування та стратегічне планування розвитку регіональної інфраструктури туризму і курортів, галузевих інвестицій, розвитку людських ресурсів. Довгострокова стратегія розвитку туристичного кластера повинна ґрунтуватись на достовірній статистичній інформації, що дає адекватне уявлення про масштаби та напрями туристичних потоків, можливості туристичної інфраструктури, ємності туристичних ринків, характеристики сегментів у межах цих ринків, на які повинен орієнтуватись туристичний регіон.

Список літератури

1. Організований відпочинок та туризм у Львівській області у 2014 р. [Текст] : доповідь / За ред. С. І. Зимовіної. – Львів: Головне управління статистики у Львівській області, 2015. – 11 с.
2. Туризм і світова економіка [Електронний ресурс] : офіційний сайт Всесвітньої туристичної організації. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.e-unwto.org/doi/book/10.18111/9789284416899>.
3. Кифяк, В. Ф. Організація туризму [Текст] : навчальний посібник / В. Ф. Кифяк. – Чернівці: Книги – XXI, 2008. – 344 с.
4. Любіцева, О. О. Ринок туристичних послуг (геопросторові аспекти) / О. О. Любіцева. – 3-є вид., перероб. та доп. – К.: «Альтерпрес», 2005. – 436 с.: іл., картосхеми.
5. Діяльність підприємств сфери послуг Львівської області у 2014 р. [Текст] : статистичний збірник / За ред. М. М. Кармазіна. – Львів: Головне управління статистики у Львівській області, 2015. – 30 с.
6. Туристичні потоки. Державний комітет статистики України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
7. Колективні засоби розміщення та туристична діяльність у Львівській області у 2014 р. Статистичний бюлетень [Текст] / За ред. Н. І. Бонк. – Львів: Головне управління статистики у Львівській області, 2015. – 33 с.

References

1. Zymovina, S. I. (2015). Orhanizovanyi vidpochynok ta turyzm u Lvivskii oblasti u 2014 r. Lviv: Holovne upravlinnia statystyky u Lvivskii oblasti.
2. Turyzm i svitova ekonomika. (2015). Retrieved from: <http://www.e-unwto.org/doi/book/10.18111/9789284416899>.
3. Kyfiak, V. F. (2008). Orhanizatsiia turyzmu. Chernivtsi: Knyhy – XXI.
4. Liubitseva, O. O. (2005). Rynok turystychnykh posluh (heoprostorovi aspekty). Kyiv: Alterpres.
5. Karmazyna, M. M. (2015). Diialnist pidpriemstv sfery posluh Lvivskoi oblasti u 2014 r. Lviv: Holovne upravlinnia statystyky u Lvivskii oblasti.
6. Turystychni potoky. (2015). Retrieved from: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
7. Bonk, N. I. (2015). Kolektyvni zasoby rozmishchennia ta turystychna diialnist u Lvivskii oblasti u 2014 r. Lviv: Holovne upravlinnia statystyky u Lvivskii oblasti.

Стаття надійшла до редакції 22.10.2015 р.

Ігор Юрійович ГУЖВА

кандидат економічних наук,
проректор з наукової роботи і міжнародних відносин,
Український державний університет фінансів та міжнародної торгівлі
E-mail: mfertua@gmail.com

ПРИКЛАДНІ МОДЕЛІ ЕКОНОМІЧНОГО АНАЛІЗУ У МІЖНАРОДНІЙ ТОРГІВЛІ

Гужва, І. Ю. Прикладні моделі економічного аналізу у міжнародній торгівлі [Текст] / Ігор Юрійович Гужва // Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол. : В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету “Економічна думка”, 2015. – Том 21. – № 1. – С. 34-38. – ISSN 1993-0259.

Анотація

Метою статті є розкриття особливостей використання математичного моделювання в аналізі міжнародних потоків товарів і послуг, обґрунтування необхідності переходу в Україні до якісно нової методології оцінювання заходів державної торговельно-економічної політики на різних рівнях.

Теоретичним підґрунтям наукової роботи є фундаментальні дослідження у сфері прикладного економіко-математичного моделювання, теорій загальної рівноваги в економіці.

Методологічну базу роботи сформувавали як загальнонаукові (методи аналізу та синтезу, порівняльний аналіз, методи класифікації та систематизації), так і спеціальні методи економічного аналізу (метод кількісного відображення економічних зв'язків, методи обрахунку динаміки загальної рівноваги в економіці). Інформаційну базу роботи складають матеріали центральних органів виконавчої влади України, а також результати наукових досліджень зарубіжних і вітчизняних вчених.

Результати. Розкрито сутність прикладних моделей загальної рівноваги. Проаналізовано характерні особливості методів одержання результатів через використання прикладних моделей загальної рівноваги, зокрема метод Йогансена, метод Ейлера та метод Грагга. Охарактеризовано модель міжгалузевго балансу, що будується на основі використання таблиць «витрати-випуск». Обґрунтовано необхідність використання таблиць «витрати-випуск» як на макроекономічному рівні, так і на рівні промислових кластерів та окремих підприємств. Визначено сутність проекту ГТАР, його роль в оцінці наслідків зовнішньоторговельної політики країн світу на сучасному етапі.

Наукова новизна полягає в поглибленні теоретичних засад у сфері досліджень і використанні прикладних моделей загальної рівноваги, а також у розробці рекомендацій щодо активізації використання у вітчизняній практиці таблиць «витрати-випуск» для оцінки наслідків торговельно-економічної діяльності на макро-, мезо- і мікрорівні.

Практична значущість отриманих результатів полягає в тому, що сформульовані положення й висновки можуть бути використані для обґрунтування інтенсифікації розвитку прикладних моделей економічного аналізу в міжнародній торгівлі, а їх реалізація сприятиме вдосконаленню ефективності зовнішньоторговельної політики України на сучасному етапі.

Ключові слова: модель загальної рівноваги; метод Йогансена; метод Ейлера; метод Грагга; модель міжгалузевго балансу; таблиці «витрати-випуск»; проект ГТАР.

Ihor Yuriiovych HUZHVA

PhD in Economics,
Vice-rector for Scientific Work and International Relations,
Ukrainian State University of Finance and International Trade
E-mail: mfertua@gmail.com

GENERAL EQUILIBRIUM MODELS IN INTERNATIONAL TRADE

Abstract

Purpose. The purpose of the article is to disclose the features of mathematical modeling application in the analysis of international flows of goods and services, and to justify the necessity of transition to the qualitatively new methodology of evaluation of trade and economic policy measures at the different levels in Ukraine.

Research methodology. The theoretical framework of the article consists of basic research in the field of applied economics and mathematical modeling, general equilibrium theory in economics.

The methodological base of paper is formed by general (methods of analysis and synthesis, comparative analysis, methods of classification and systematization) and special methods of economic analysis (quantitative representation of economic relations, the methods of calculating the dynamics of general equilibrium in the economy). Materials of central executive authorities of Ukraine and the results of researches of foreign and domestic scientists constitute the information base of paper.

Results. The essence of applied general equilibrium models is revealed. Characteristic features of methods aimed to obtain results through the use of applied general equilibrium models, including the Johansen's method, Euler's method, and the Gragg's method are analyzed. Input-output model is characterized. The necessity of using "input-output" tables both at the macroeconomic level and at the level of industrial clusters and individual enterprises is grounded. The essence of the GTAP, its role in evaluating the consequences of modern foreign trade policy is identified. **Scientific novelty** lies in deepening of the theoretical foundations in research and application of general equilibrium models and in developing recommendations for enhancing the use "input-output" tables in domestic practice to assess the impact of trade and economic activities at the macro, meso, and micro level.

The practical significance of the results is that the formulated provisions and conclusions can be used to justify the intensification of economic analysis models development. Their implementation will improve the efficiency of foreign trade policy of Ukraine.

Keywords: general equilibrium model; Johansen's method; Euler's method; Gragg's method; input-output model; GTAP.

JEL classification: C180, F100

Вступ

Активізація процесів упровадження математичного моделювання в економічній науці та практиці знайшли відображення у механізмах розробки торгових політик різних країн. На сьогодні накопичено великий досвід прикладного моделювання економічних систем. Світова практика чисельного аналізу наслідків зміни зовнішньоторговельної політики передбачає використання передусім моделей часткової і загальної рівноваги.

Дослідженню проблем економіко-математичного моделювання при аналізі наслідків зовнішньоторговельної політики держави присвячено наукові публікації як вітчизняних (серед яких В. Є. Краскевич [1], Ю. М. Солодковський [2], А. М. Кривоғуб [3]), так і зарубіжних (а саме В. Гінсбург [4], К. Беренс [5]) вчених-економістів. Праці цих науковців створили фундаментальну базу для проведення нашого дослідження. Проте, незважаючи на значну кількість напрацювань і публікацій з окреслених питань, більш поглибленого розгляду потребує проблема активізації використання прикладних моделей загальної рівноваги у вітчизняній практиці для оцінки наслідків торговельно-економічної діяльності як на макроекономічному рівні, так і на рівні регіональних кластерів та окремих підприємств.

Мета статті

Метою статті є розкриття особливостей використання математичного моделювання в аналізі міжнародних потоків товарів і послуг, обґрунтування необхідності переходу в Україні до якісно нової методології оцінювання заходів державної торговельно-економічної політики на різних рівнях.

Модель загальної рівноваги пов'язує попит та пропозицію на товари всередині країни з попитом та пропозицією на них з-за кордону. Вона ґрунтується на понятті взаємного попиту, який об'єднує елементи попиту та пропозиції і показує кількість імпортного товару, необхідного країні, щоб спонукати її до експортування певної кількості свого товару. Модель також розглядає більш точний метод визначення відносної ціни товару в умовах торгівлі за допомогою кривих обміну, які віддзеркалюють бажання країни експортувати та імпортувати при різних відносних цінах. Загальна економічна рівновага при цьому визначається як такий стан економіки, коли всі ринки одночасно перебувають у рівновазі, а кожен суб'єкт максимізує свою цільову функцію, тобто досягає своєї власної мети [6].

Це дозволяє сучасним моделям загальної рівноваги оцінювати наслідки зміни параметрів зовнішньоторговельних угод, беручи до уваги взаємопов'язаність усіх ринків глобальної економіки з простеженням впливу зміни ситуації на такому ринку на такі макроекономічні показники як ВВП, зайнятість, перерозподіл ресурсів між секторами національних економік тощо.

Розрахунковими (прикладними) моделями загальної рівноваги за таких умов виступають системи балансових рівнянь, що описують поведінку зазначених економічних агентів на різних ринках і зв'язки між ринками в економіці. Чисельні параметри рівнянь моделі розраховуються на основі статистичних даних конкретної економіки. Передбачувана реформа торгової політики або сценарний прогноз моделюється зміною одного або кількох параметрів системи, наприклад, ставки імпортного тарифу. Після зміни базових параметрів розраховується нова рівновага економіки, що відображає наслідки модельованих політичних рішень.

Слід зазначити, що не існує універсального способу одержання необхідних результатів за допомогою використання прикладних моделей загальної рівноваги, адже існує низка їх модифікацій за методами обрахунку. Серед них основними є метод Йогансена, метод Ейлера та метод Грагга. Найбільш розповсюдженим з них є перший, який за способом визначення значень зовнішніх параметрів можна віднести до методів, що використовують калібрування за наявними значеннями ендогенних змінних.

Економіко-математична модель відповідно до методу Йогансена представлена 25 економічними агентами, 18 з яких є галузями виробництва, 3 – невиробничими сферами, і ще три виражають дії домашніх господарств, уряду та зовнішнього світу. Частина виробленої галузями продукції використовується у виробництві, яке здійснюють інші галузі, друга частина продукції зберігається, третя продається домашнім господарствам як кінцева продукція, четверта продається зовнішньому світу на експортному ринку. Агенти-виробники торгують між собою проміжною продукцією. Сукупний споживач купує товари, які виробляються агентами-виробниками. Крім того, він купує імпортні товари, які надаються зовнішнім світом. Видатки на ці покупки обмежені доходом споживача, який складається з заробітної плати та трансфертних платежів держави. Держава встановлює податкові платежі, митні тарифи на імпорт та експорт, передає зібрані податкові надходження населенню у вигляді трансфертних платежів та субсидій агентам-виробникам.

Пропозиція, тобто обсяг виробництва конкретної галузі, моделюється виробничою функцією, що залежить від використання факторів виробництва (робочої сили, капіталу, продукції інших галузей) [7, с. 146]. Зміни зовнішньоторговельних умов (зменшення рівня імпортних та експортних мит, скорочення і скасування квот) розглядаються як шоковий (тобто позаринковий) вплив на ринки. Зміни на галузевих ринках повинні призвести до порушення рівноваги на ринках факторів виробництва. У моделі крок за кроком перераховуються ціни, відповідні цим цінам обсяги виробництва в кожній галузі та ресурси, що споживаються ними. Такий перерахунок покликаний зменшувати дисбаланс до того моменту, поки він не стане меншим порогової величини (допоки попит не відповідатиме пропозиції).

Відповідно до нових розрахованих значень цін та обсягів виробництва за галузями визначаються макроекономічні показники (ВВП, індекс цін, сукупний попит, зайнятість, обсяги експорту й імпорту). Таким чином, метод Йогансена дає інтегральну оцінку макроекономічних наслідків від зміни умов зовнішньої торгівлі. Цей метод є простим та швидким в обчисленні, але результати можуть бути недостатньо точними, за винятком впливу на модель невеликої кількості факторів.

На відміну від методу Йогансена, метод Ейлера є багатоступінчастим, оскільки розв'язування рівнянь у ньому проводиться у декілька етапів. На кожному етапі вирішуються лінеаризовані рівняння для невеликих потрясінь. Після кожного кроку даних, акції та еластичності перераховуються з урахуванням змін з попереднього кроку. Загалом, що більше кроків потрясіння, то більш точним буде результат. Таким чином, за допомогою методу Ейлера можна використати багатоступеневе моделювання, при вирішенні якого екзогенні змінні ділять на частини. Потім рішення проводиться у кожній частині, це призводить до отримання помилок на кожній стадії, які є меншими за розмір помилки виробленого одним, повнорозмірним, кроком. Після цього результати, отримані з кожної стадії, об'єднуються, щоб отримати рішення більш точне, ніж за одну стадію.

Метод Грагга (метод за замовчуванням) при заданому числі кроків може бути більш точним, ніж метод

Ейлера. Він використовується для розрахунку напрямків, у яких потрібно рухатися на кожному кроці. Коли фактори розбиті на N частин, метод Ейлера робить N окремих розрахунків, а метод Грагга робить $N+1$. Зазвичай обчислювальна вартість цього додаткового розрахунку дозволяє одержати більш точні результати у зміні макроекономічного середовища від впливу екзогенних чинників.

Окрему увагу необхідно звернути на бази даних, на основі яких здійснюється відповідне моделювання за вищезазначеними методами і які самі по собі можуть слугувати інструментом аналізу. Ці бази даних побудовані на основі міжгалузевих балансів, відомих також під назвою «витрати-випуск». Ця модель є методом кількісного відображення економічних зв'язків між секторами економічної системи, її використовують для аналізу як світової, так і національної економіки, а також для економіки регіону чи окремого підприємства. Витрати – це те, що споживається в процесі виробництва. Випуск – те, що виробляється в результаті виробничого процесу. Взаємозв'язки між секторами економічної системи описують набором лінійних рівнянь, які відображають баланс між затратами і випуском кожного типу товарів чи послуг за певний період часу, як правило, за рік.

Аналіз показників таблиць «витрати-випуск» надає комплексну характеристику процесів, що відбуваються в економічній системі загалом і в окремих її складових. Це дає підстави вважати модель «витрати-випуск» могутнім інструментом для проведення різних аналітичних розрахунків з метою перевірки можливості реалізації варіантів розвитку економіки та обґрунтуванні на урядовому рівні рішень з реалізації основних соціально-економічних заходів. Безумовно, метод «витрати-випуск» посідає дуже важливе місце в макроекономічних дослідженнях. Однак цей факт ніяк не скасовує можливість використовувати міжгалузевий підхід для розрахунку і обґрунтування бізнес-стратегій. Наприклад, основоположник методу «витрати-випуск» Василь Леонтьєв ще в 50-і рр минулого століття зазначав, що розрахунки з використанням економіко-математичних методів все частіше використовуються різними приватними компаніями [8].

Необхідність застосування таблиць «витрати-випуск» для великих компаній очевидна вже на стадії заснування бізнесу. Узгодження територіального розміщення бізнес-об'єкта з регіональною владою передбачає всебічну оцінку впливу передбачуваного об'єкта на регіональну економіку. На перший погляд, таке завдання має просте рішення: з урахуванням проектної потужності можна розрахувати приріст випусків галузі, податкову базу, надходження до регіонального бюджету, кількість додаткових робочих місць і т. д. Але справа в тому, що такий прямий розрахунок не дозволяє оцінити мультиплікативний ефект. Навіть якщо сировину, матеріали і комплектуючі передбачається імпортувати або ввозити з інших регіонів країни, новому об'єкту не обійтися без регіональних постачальників: виробників електро- і теплоенергії, компаній, що надають комунальні й транспортні послуги та забезпечують зв'язок. Таким чином, робота нового об'єкта передбачає приріст випусків у суміжних галузях. Певний приріст виробництва спостерігатиметься у суміжників другого рівня і т. д. Повне коло взаємозв'язків такого роду може бути враховане тільки на основі міжгалузевого балансу з використанням коефіцієнтів повних витрат.

Для великого бізнесу, що працює відразу в багатьох країнах, особливу цінність у таблицях «витрати-випуск» становить наявність інформації як про національні, так і про міжнародні потоки продукції. Ця інформація з'являється завдяки тому, що в таблицях відображаються внутрішні проміжні і кінцеве споживання продукту, виробленого в окремій країні, а також його використання для виробничих потреб та кінцевого споживання в інших країнах. Таким чином, на основі таких таблиць можна простежити вплив від змін в обсягах вітчизняного виробництва на економічні процеси, що відбуваються в інших країнах, і навпаки. З урахуванням того, що така інформація буде представлена у вигляді часових рядів, потоки продуктів можна буде також відстежити в часі та просторі.

Відтак очевидно, що повноцінне залучення України в роботу над таблицями «витрати-випуск» і подальше їх опрацювання вітчизняними аналітиками за допомогою прикладних моделей загальної рівноваги забезпечить перехід до якісно нової методології оцінювання як заходів державної торговельно-економічної політики на макроекономічному рівні, так і стратегії розвитку окремих підприємств та кластерів щодо їх господарської діяльності на мікроекономічному чи регіональному рівнях.

Насамкінець слід зазначити, що на сучасному етапі існує низка міжнародних проектів, що використовують та вдосконалюють сучасні моделі загальної рівноваги та розробляють нові бази даних «витрати-випуск», з метою дослідження у світовій практиці наслідків підписання зовнішньоторговельних угод. Найбільш поширеним та ефективним з них у застосуванні виступає GTAP (Global Trade Analysis Project). Метою проекту є створення глобальної бази даних, яка дозволить кількісно оцінювати моделі світової торгівлі. Результати досліджень за допомогою GTAP відповідають на питання, що буде при умові виконання заданих параметрів міжнародної торгівлі. На сьогодні у базі даних GTAP наведено докладну статистичну інформацію по 87 країнах. На додаток до бази даних була також розроблена модель загальної рівноваги, що дозволяє проведення симуляційного аналізу різних торгових угод, які стосуються як окремих країн, так і цілих регіонів світу. GTAP широко використовують для чисельного аналізу наслідків

змін у зовнішньоторговельній політиці багатьох країн. Ця програма стала одним із стандартних інструментів аналізу міжнародної економічної діяльності.

Використовуючись для порівняльних статичних і динамічних обчислюваних моделей загальної рівноваги, база даних ГТАР лежить в основі більшості сучасного економічного аналізу питань глобальної політики, пов'язаних із торгівлею, енергетикою, довкіллям. Співробітництво у розробці глобальної бази даних дозволяє дослідникам зосереджуватися на економіці, помітно поліпшуючи якість глобального економічного аналізу.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Характерною рисою прикладних моделей загальної рівноваги, що визначає їх особливу цінність, є їхня здатність оцінювати економічні наслідки здійснення не лише заходів державної торговельно-економічної політики на макроекономічному рівні, але й господарської діяльності окремих підприємств та кластерів на мікроекономічному чи регіональному рівнях. Найбільш поширеним та ефективним міжнародним проектом, у межах якого використовують сучасні моделі загальної рівноваги та розробляють нові бази даних «витрати-випуск», виступає ГТАР. Необхідність активізації використання в Україні цього інструментарію на всіх рівнях економічної системи актуалізує необхідність здійснення подальших досліджень в окресленій сфері.

Список літератури

1. Краскевич, В. Є. Концепція створення учбового ситуаційного центру для фінансового, правового і зовнішньоторговельного інжинірингу [Текст] / В. Є. Краскевич, В. В. Литвинов, С. М. Луцик, А. М. Кривогуб // Математичні машини і системи. – 2015. – №1. – С. 124-129.
2. Солодковський, Ю. М. Сучасний досвід використання методів математичного моделювання при формуванні міжнародної торгової політики [Текст] / Ю. М. Солодковський, Г. В. Солодковська // Міжнародна економічна політика. – 2012. – Спецвипуск. Частина 1. – С. 205-214.
3. Кривогуб, А. М. Модель загальної рівноваги та методи її вирішення [Текст] / А. М. Кривогуб, К. В. Новодержкіна // Математичні машини і системи. – 2015. – №2. – С. 83-96.
4. Ginsburg, V. The structure of applied general equilibrium models [Text] / Victor Ginsburg, Michiel Keyzer. – Cambridge: The MIT Press, 2002. – 557 p.
5. Behrens, K. General equilibrium models of monopolistic competition: A new approach [Text] / Kristian Behrens, Yasusads Murata // Journal of Economic Theory. – 2006. – Vol. 136. – Issue 1. – P. 776-787.
6. Гальперин, В. М. Микроэкономика [Текст] / В. М. Гальперин, С. М. Игнатьев, В. И. Моргунов; Общая редакция В. М. Гальперина. – Санкт-Петербург: Экономическая школа. – 1999. – Т. 2. – 494 с.
7. Членство в ВТО: новый этап участия России в международной торговой системе [Текст] / под ред. С. Ф. Сутырина и Н. А. Ломагина. – Санкт-Петербург: ЭФСПбГУ, 2013. – 256 с.
8. Леонтьев, В. Современная техника экономического планирования и прогнозирования [Текст] / В. Леонтьев // Хрестоматия по экономической теории. – М.: Юрист, 1997. – 536 с.

References

1. Kraskevych, V. (2015). Konceptiya stvorenniya uchbovogo sytuacijnogo centru dlya finansovogo, pravovogo i zovnishn`otorgovel`nogo inzhyniryngu. Matematychni mashyny i sy`stemy, 1, 124-129.
2. Solodkovskij, Yu. (2012). Suchasnyj dosvid vykorystannya metodiv matematychnogo modelyuvannya pry formuvanni mizhnarodnoyi torgovoyi polityky. Mizhnarodna ekonomichna polityka, 1, 205-214.
3. Kryvogub, A. (2015). Model` zagal`noyi rinvovagy ta metody yiyi vyrishennya. Matematychni mashyny i sy`stemy, 2, 83-96.
4. Ginsburg, V. (2002). The structure of applied general equilibrium models. Cambridge: The MIT Press.
5. Behrens, K. (2006). General equilibrium models of monopolistic competition: A new approach. Journal of Economic Theory, 136, 776-787.
6. Gal`perin, V. (1999). Microeconomka. Sankt-Peterburg: Ekonomicheskaya shkola.
7. Sutyryn, S. (2013). Chlenstvo v VTO: novyj etap uchastiya Rossii v mezhdunarodnoj torgovoj sisteme. Sankt-Peterburg: EF SPbGU.
8. Leontiev, V. (1997). Sovremennaya texnika ekonomicheskogo planirovaniya i prognozirovaniya. Moscow: Yurist.

Стаття надійшла до редакції 19.10.2015 р.

Наталя Володимирівна ЗАЙЦЕВА

кандидат економічних наук,
доцент кафедри інформаційних систем управління,
Донецький національний університет, м. Вінниця
E-mail: n.zaitseva@donnu.edu.ua

**ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНА СТРУКТУРА ФАРМАЦЕВТИЧНОГО РИНКУ
УКРАЇНИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ**

Зайцева, Н. В. Інформаційно-комунікаційна структура фармацевтичного ринку України в умовах глобалізації [Текст] / Наталя Володимирівна Зайцева // Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол. : В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету “Економічна думка”, 2015. – Том 21. – № 1. – С. 39-44. – ISSN 1993-0259.

Анотація

Предметом дослідження у роботі є сукупність інформаційних потоків та комунікаційних каналів, що циркулюють у процесі здійснення операцій на фармацевтичному ринку України в умовах глобалізації. Мета статті полягає в аналізі інформаційно-комунікаційної структури останнього для визначення стратегічних пріоритетів встановлення взаємозв'язків між його гравцями в умовах існуючих обмежень та посилення глобалізаційних процесів. У процесі дослідження використовувалися діалектичний метод наукового пізнання та загальнонаукові: метод теоретичного узагальнення, метод аналізу і синтезу, групування і класифікації, порівняльного аналізу.

У роботі зроблено порівняльний аналіз фармацевтичного ринку та ринку традиційних споживчих товарів широкого вжитку. Проведено аналіз сучасного стану світової фармацевтичної галузі. Охарактеризовано рівень високої монополізації та концентрації капіталу у фармацевтичній галузі та наслідки цього для світового та національного ринків. Оцінено потенціал зростання національного фармацевтичного ринку. Визначено стратегічні пріоритети побудови інформаційно-комунікаційної структури фармацевтичного ринку України. На основі розробленої інформаційно-комунікаційної структури фармацевтичного ринку виокремлено основні напрями комунікаційної взаємодії між його учасниками, їх ролі, функції, які виконують комунікації, та визначено обмеження взаємодії між суб'єктами фармацевтичного ринку України. Запропоновано заходи щодо підвищення ефективності інформаційно-комунікаційної структури фармацевтичного ринку України.

Ключові слова: фармацевтичний ринок; інформаційно-комунікаційна структура; комунікації; інформаційне суспільство; лікарські засоби; глобалізація; транснаціональні корпорації; фармацевтична галузь.

Natalia Volodymyrivna ZAITSEVA

PhD in Economics,
Associate Professor,
Department of Information Systems Management,
Donetsk National University, Vinnytsia
E-mail: n.zaitseva@donnu.edu.ua

**INFORMATION AND COMMUNICATION STRUCTURE OF PHARMACEUTICAL MARKET OF
UKRAINE IN GLOBALIZATION**

Abstract

The subject of the study is a set of information flows and communication channels that circulate at the pharmaceutical market of Ukraine. The purpose of the article is to analyze the information and communication structure of the pharmaceutical market of Ukraine for determining the strategic priorities of establishing interrelation between the players in condition of existing restrictions and globalization. The dialectical method of scientific knowledge and such

general scientific methods of knowledge as the method of theoretical synthesis, the method of analysis and synthesis, grouping and classification methods, the method of comparative analysis are used in paper.

The comparative analysis of the pharmaceutical market with the consumer market of traditional consumer goods is made in the article. The paper analyzes current state of the global pharmaceutical industry. The dynamics of selling medicaments at the world pharmaceutical market is researched. The level of monopolization and concentration of capital in the pharmaceutical industry and consequences of this for global and national markets have been characterized in the work. The state of the pharmaceutical market of Ukraine is analyzed. The potential of growth of the national pharmaceutical market is evaluated. The strategic priorities of information and communication structure of the pharmaceutical market of Ukraine have been revealed. The information and communication structure of the pharmaceutical market that are presented in the article allow identifying the main directions of cooperation and communication between participants of market and their roles and functions which the communication fulfills. The limitations of communication between the players of the pharmaceutical market of Ukraine are determined.

Keywords: *pharmaceutical market; information and communication structure; communications; information society; medicaments; globalization; multinational corporations; pharmaceutical industry.*

JEL classification: *F200, I110, L100*

Вступ

Продаж лікарських засобів – такий тип діяльності, який належить до найприбутковіших та швидкозростаючих. Водночас він є стратегічно важливим елементом економіки та відноситься до сфери національних інтересів держави через соціальну важливість управління цінами на лікарські засоби, високу інвестиційну привабливість та наукоємність виробництва. Фармацевтична галузь України потерпає через низку проблем: кожного року виробництво медикаментів і лікарських препаратів в Україні знижується на фоні зростання кількості підроблених лікарських засобів, падає купівельна спроможність населення, не відбувається істотних зрушень у соціальній системі пільгового забезпечення лікарськими засобами. Через посилення глобалізаційних тенденцій та зміни характеру взаємовідносин на фармацевтичному ринку в інформаційному суспільстві постає актуальним питання аналізу інформаційно-комунікаційної структури фармацевтичного ринку України, яка б дозволила гармонійно влитися гравцям національного ринку до світового.

У науковій літературі питаннями функціонування фармацевтичного ринку займалися такі вчені: В. Багірова, А.Балашов, А. Вілков, М. Гетьман, Ю. Косова, А. Малий, О. Мех, В. Сухініна, А. Теодорович, Ю. Шиленко, А. Юданов. Більшість досліджень спрямовані на проблеми загального розвитку фармацевтичної галузі, визначення її інвестиційної привабливості та конкурентоспроможності на міжнародному ринку. В умовах глобального інформаційного суспільства як виробництво, так і ринок фармацевтичної продукції зазнають значних змін, що вимагає адекватного відображення перетворень у його інформаційно-комунікаційній структурі в наукових дослідженнях.

Мета статі

Мета статті полягає в аналізі інформаційно-комунікаційної структури фармацевтичного ринку України для визначення стратегічних пріоритетів встановлення взаємозв'язків між його гравцями в умовах наявних обмежень та посилення глобалізаційних процесів.

Виклад основного матеріалу дослідження

Розвиток сучасної світової фармацевтичної галузі визначається неперервним удосконаленням технології виробництва лікарських засобів, змінами організаційних форм ведення фармацевтичного бізнесу, формуванням та вдосконаленням регуляторних норм у сфері виробництва і розповсюдження лікарських препаратів. Світовий фармацевтичний ринок характеризується активізацією процесів глобалізації, яка втілюється в об'єднанні капіталу, приєднанні, придбанні та злитті компаній з виробництва та продажу лікарських засобів. Основною причиною об'єднання великих корпорацій у ще більші структури є збільшення ними витрат на науково-дослідні розробки.

Фармацевтична галузь характеризується стійкими темпами зростання галузевого ринку, що пояснюється загальним зростанням захворюваності людства, триваючим старінням населення і, як наслідок, низкою волатильністю попиту на лікарські препарати. На відміну від інших галузей матеріального виробництва, де чистий прибуток коливається в районі 5 %, у фармацевтичній галузі цей показник досягає 18 % річних. За рахунок високої доданої вартості готової продукції частка фармацевтичної індустрії у вартісному обсязі виробництва хімічної промисловості сьогодні перевищує 20 %. Витрати на ліки, за даними міжнародного дослідницького агентства IMS Health, у 2010 році

перевищували 888,3 млн дол., а у 2014 році сягнули 1,1 млрд дол. Щорічні темпи зростання в галузі становлять приблизно 6-10 % (рис. 1) [1].

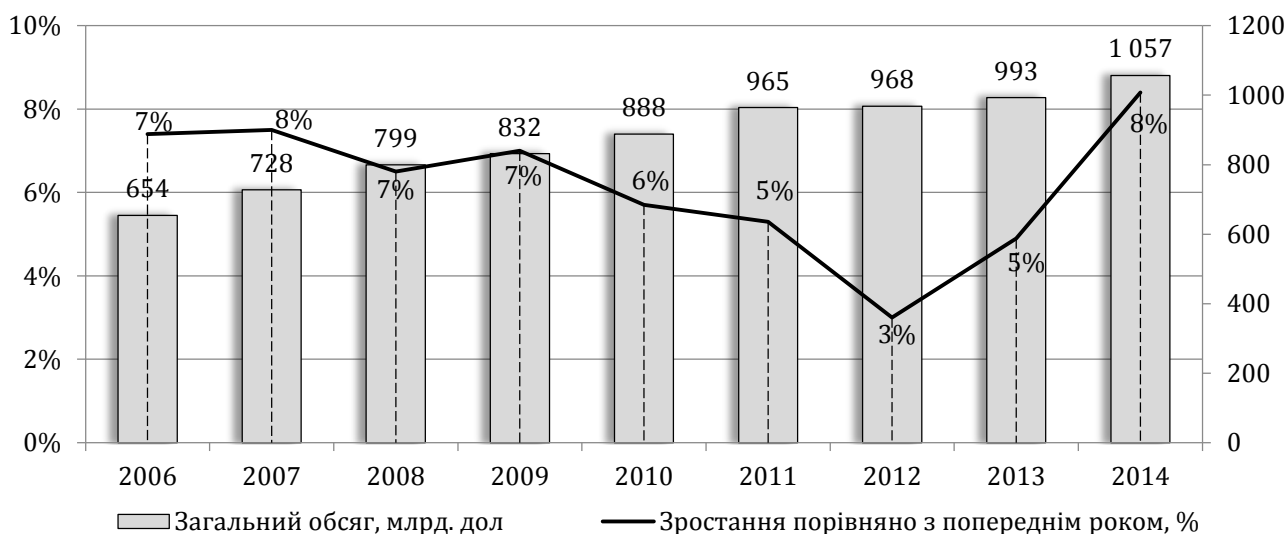

Рис. 1. Обсяги світового фармацевтичного ринку 2006-2014 рр.

**Розроблено автором на основі даних [1]*

Світова фармацевтична галузь високомонополізована. Десять найбільших глобальних фармацевтичних компаній контролюють більш ніж третину світового ринку, а п'ятдесят майже 85 %. Лідерами світового фармацевтичного ринку є Pfizer, Sanofi-Aventis, Novartis, AstraZeneca, Merck&Co, GlaxoSmithKline, Wyeth, Bristol-MyersSquibb, Schering-Plough, EliLilly. Кожного року на фармацевтичному ринку укладається багато угод зі злиттів та поглинань, що значно посилює інтеграційні процеси на ньому та призводить до високої монополізації світової фармацевтичної галузі. Так на 2014 р. було укладено 576 консолідаційних угод [2].

Хоча світовий фармацевтичний ринок характеризується стійкістю проти кон'юнктурних коливань (як можна побачити з рис. 1, навіть у кризові періоди обсяги ринку не зменшувалися), на ринок здійснюють вплив багато інших факторів, а саме: науково-технічний прогрес у медицині, зрушення в розробці і технології виробництва сучасних лікарських засобів, перехід до персоналізованої медицини на основі аналізу людського геному. Тому інформаційно-комунікаційна структура фармацевтичного ринку має бути змінена з урахуванням впливу означених факторів. Фармацевтичні компанії мають адаптуватися до нових вимог та перерозподіляти свої ресурси з фокусування на старому хімічному синтезі великих молекул на користь сучасних досягнень у біотехнології, не ігнорувати ринок генериків та модернізувати інструментарій комунікаційної взаємодії з клієнтами та дистриб'юторами при переході на персоналізовані лікарські засоби. Ігнорування означених чинників є найбільшими бар'єрами й для розвитку фармацевтичної промисловості України.

Щодо української фармацевтичної промисловості, то на 2014 р. було виготовлено основних фармацевтичних продуктів і фармацевтичних препаратів на 14,6 млрд грн, а товарообіг склав 31,9 млрд грн [3]. Фармацевтичну промисловість України складають біля 180 підприємств, 23 з яких мають стратегічне значення для економіки і безпеки країни. Але, незважаючи на порівняно невеликий обсяг українського фармацевтичного ринку, для світової фармацевтичної індустрії він цікавий своїм значним потенціалом зростання. Україна займає друге місце серед країн СНД за обсягами фармацевтичного ринку з середньорічними темпами зростання за останні 5 років у 15-20 % та середньорічними витратами на медичні препарати в розрахунку на одну особу 75-80 дол. [4].

Хоча на фармацевтичному ринку України останні 5 років спостерігалися позитивні тенденції розвитку, все ще існує багато невирішених проблем: переважання у виробництві генериків, велика частка на ринку дорогих лікарських засобів зарубіжних компаній, слабе державне фінансування. Названі проблеми мають глибокі негативні соціальні наслідки для країни. Але за допомогою грамотно вибудованої інформаційно-комунікаційної структури ринку вони мають рішення. Слід скористатися можливістю, яка відкрилась унаслідок припинення патентного захисту останніми роками на велику кількість важливих лікарських засобів. На фоні зниження купівельної спроможності населення України розширяти збут вітчизняних недорогих аналогів зарубіжним препаратам за рахунок широкого інформування про переваги вітчизняних лікарських засобів та зміни споживчих уявлень про низьку якість препаратів вітчизняного

виробництва [5]. Без серйозних інноваційних досліджень неможливо протистояти світовим фармацевтичним гігантам, але в умовах переважної відсутності фінансування та необхідної бази для проведення досліджень, нестійкості процесів розробки, виробництва та просування фармацевтичної продукції, неадекватності реакції на зміни внутрішнього і зовнішнього середовища українським компаніям варто шукати джерела зовнішніх інвестицій [6].

У маркетингу поняття «ринок» описується як група споживачів з однаковими незадоволеними потребами. Ефективне функціонування ринку залежить від вільної інформаційно-комунікаційної взаємодії безлічі господарських одиниць, обміні інформацією, виявленні суспільних потреб і розподілі ресурсів. У загальному сенсі ринок є складною системою, за допомогою якої розсіяні серед маси індивідуумів у суспільстві знання концентруються, виконуючи інформаційно-комунікаційну функцію. Отже, фармацевтичний ринок можна визначити як сукупність пов'язаних мережею інформаційно-комунікаційних каналів суб'єктів, зацікавлених у виробництві, продажу і споживанні медикаментів: компанії-виробники, дистриб'ютори, персонал аптек, лікарі та керівництво поліклінік і стаціонарів і, безпосередньо, самі пацієнти.

Особливістю фармацевтичного ринку є його паралельне відношення й до ринку споживчих товарів й до ринку послуг [7]. Так при просуванні лікарських засобів використовується інструментарій споживчих ринків як-от: акцентування на якості, зручності, зручності упаковки, широке застосування реклами, мерчандайзинг, збутові акції тощо. Водночас фармацевтичні компанії, продаючи лікарські засоби, пропонують покупцям послугу здоров'я. Однак, на відміну від традиційних ринків споживчих товарів, національне та міжнародне законодавство обмежує фармацевтичні компанії в пропонуваних лікарських засобів безпосередньо пацієнтам, тому вони змушені діяти через посередників, якими є лікарі різних спеціальностей і працівники аптек. Міжнародна Асоціація виробників лікарських засобів (AIPM) щорічно випускає «Кодекс по просуванню медикаментів», у якому описані основні правила і заборони. Зазвичай ці обмеження стосуються аспектів просування препаратів (заборона на рекламу рецептурних препаратів в ЗМІ, заборона на підкуп клієнтів, заборона на бездоказову критику продукції конкурентів) [8]. Тому головним інструментом просування лікарських засобів на ринку є діяльність медичних представників компаній. Хоча цей спосіб є більш затратним, але на порядок результативнішим, на відміну від телебачення чи інших засобів рекламування звичних для традиційних товарів широкого вжитку. Адже ніякий професійно зроблений рекламний ролик не в змозі замінити виникаючих особистих відносин лікаря з представником.

Негнучкість інформаційно-комунікаційної структури фармацевтичного ринку обумовлена великою кількістю споживачів медикаментів. Тому для реорганізації виробництва та системи взаємозв'язків у фармацевтичній галузі потрібно багато часу. Масове виробництво ліків менш мобільне, технічно складне, а реєстрація нових препаратів потребує багато часу та дозволів. Прийняття рішення про купівлю того чи іншого лікарського засобу залежить від цілого комплексу чинників. У окремих цільових груп це рішення складається з дуже різних потреб. При цьому найбільш успішними стають ті препарати, які мають певну концепцію: поєднання чинників ефективності, безпеки, гарантії попиту і збуту тощо.

Інформаційно-комунікаційну структуру фармацевтичного ринку складають його учасники та діючі на них обмеження. Враховуючи національні особливості, інформаційно-комунікаційну структуру фармацевтичного ринку України зобразимо наступним чином (рис. 2).

Для розвитку передової, орієнтованої на експорт української фармацевтичної промисловості необхідна розробка і впровадження таких заходів щодо оптимізації інформаційно-комунікаційної структури фармацевтичного ринку:

- забезпечення відкритості взаємодії з державними установами у питаннях державних закупівель та рівномірного у часі фінансування згідно з реальними потребами галузі;
- підвищення рівня інформованості населення про новинки на світовому фармацевтичному ринку та загальної медичної грамотності;
- налагодження системи відшкодування витрат населення за купівлю лікарських засобів (реімбурсації) як з державних джерел, так і стимулювання її впровадження комерційними установами з метою залучення технологій та стабілізації попиту на лікарські засоби;
- створення умов для посилення міжнародних науково-технічних комунікацій шляхом активізації наукових заходів, відкриття доступу до міжнародних джерел інформації, підвищення привабливості ринку для транснаціональних фармацевтичних корпорацій;
- впровадження у бізнес-практику національних дистриб'юторів маркетингових технологій, які відповідають сучасним тенденціям розвитку світового фармацевтичного ринку.

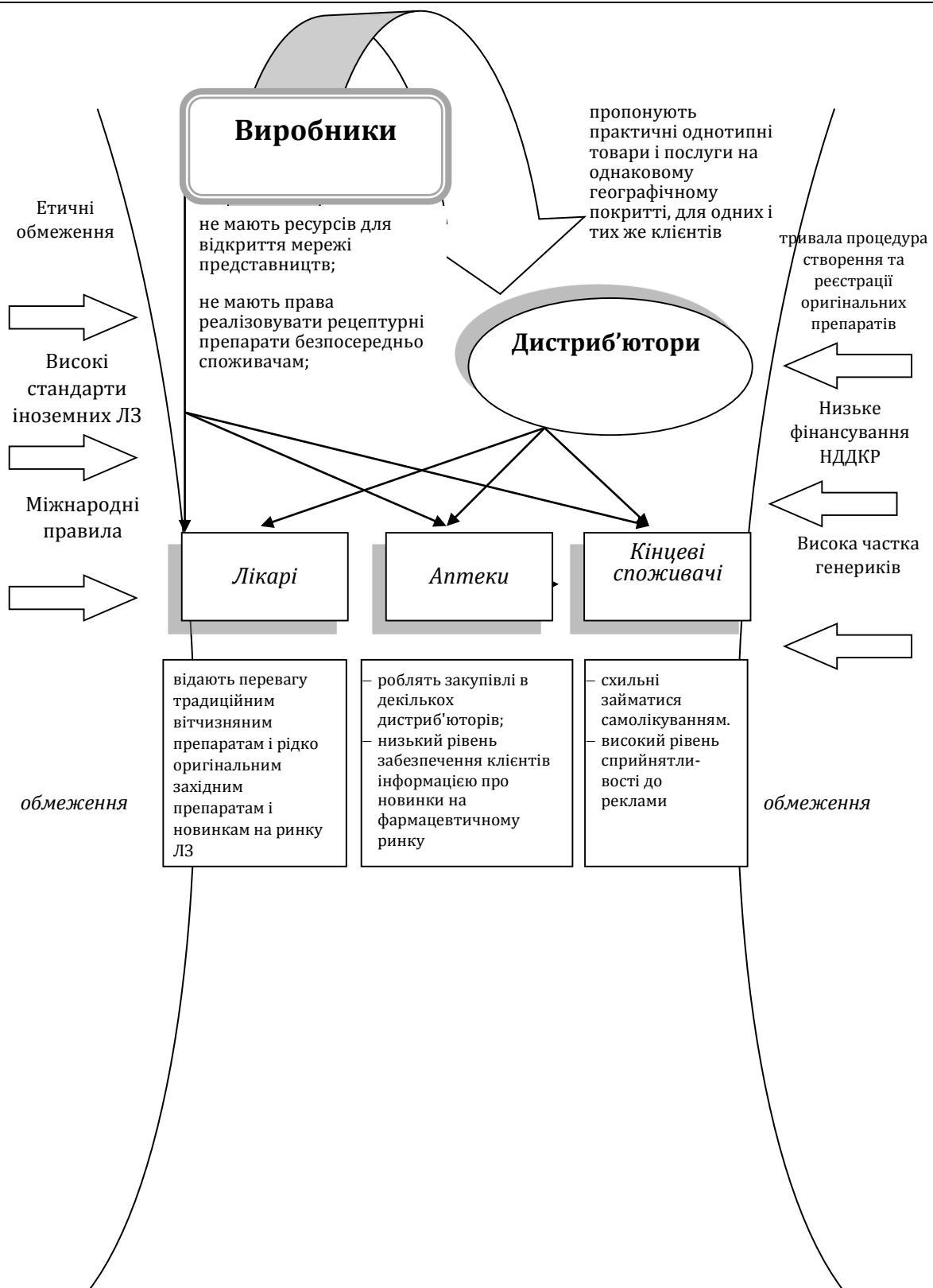

Рис. 2. Інформаційно-комунікаційна структура фармацевтичного ринку України

* розроблено автором

Результативним для розвитку інформаційно-комунікаційної структури фармацевтичного ринку України є посилення взаємодії його учасників з європейськими колегами. Комунікаційна взаємодія може відбуватися шляхом створення спільних підприємств, альянсів, реалізації спільного маркетингу і просування продукції, перенесення виробництва безрецептурних препаратів в Україну. Важливим мотиватором цієї взаємодії є посилення експорту України на ринок Європи.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Таким чином, розвиток фармацевтичного ринку України в умовах глобалізації неможливий без побудови ефективної інформаційно-комунікаційної структури. Перспективними інструментами посилення інтеграції національного фармацевтичного ринку до світового є не тільки збільшення експорту власної продукції, але й активізація співпраці у наукових дослідженнях з винаходу нових лікарських форм, трансферу науково-технічних та маркетингових технологій, упровадження досвіду інших країн в області медичного страхування та пільгового забезпечення медикаментами соціально чутливих верств населення. На основі побудованої комунікаційної структури фармацевтичного ринку виокремлено основні напрямки та функції, які виконують комунікації в межах інформаційної взаємодії між учасниками фармацевтичного ринку.

Список літератури

1. Global life sciences outlook. Adapting in an era of transformation / Deloitte, 2015. – 20 p.
2. Global M&A Report. Pharma / Biotech 2015 / IMAP, 2015. – 20 p.
3. Сайт державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua/>.
4. Фармацевтичний ринок 2013/ Baker Tilly, 2013. – 20 с.
5. Стратегія інноваційного розвитку України на 2010-2020 роки в умовах глобалізаційних викликів / Авт.-упоряд.: Г. О. Андросчук, І. Б. Жиляєв, Б. Г. Чижевський, М. М. Шевченко. – К: Парламентське вид-во, 2009. – 632 с.
6. Мех, О. А. Інноваційно-соціальні аспекти розвитку фармацевтичної галузі України / О. А. Мех. – К.: ЦДПІН НАНУ, 2008. – 408 с.
7. Рейхард, Д. В. Фармацевтический рынок: его особенности, проблемы и перспективы / Д. В. Рейхард, В. А. Сухинина, Ю. В. Шиленко. – М.: Славянский диалог, 2008. – 304 с.
8. Балашов, А. И. Формирование механизма устойчивого развития фармацевтической отрасли: теория и методология / А. И. Балашов. – СПб.: СПбГУЭФ, 2012. – 160 с.

References

1. Deloitte (2015). Global life sciences outlook. Adapting in an era of transformation.
2. IMAP (2015). Global M&A Report. Pharma / Biotech 2015.
3. Sayt derzhavnoyi sluzhby statystyky Ukrayiny. Retrieved from: <http://ukrstat.gov.ua/>.
4. Baker Tilly (2013). Farmatsevtichnyy rynek.
5. Androshchuk, H. O., Zhylyayev, I. B., Chyzhevs'kyy, B. H., Shevchenko, M. M. (2009). Stratehiya innovatsiynoho rozvytku Ukrayiny na 2010-2020 roky v umovakh hlobalizatsiynykh vyklykiv. Kyiv: Parlaments'ke vydavnytstvo.
6. Mekh, O. A. (2008). Innovatsiyno-sotsial'ni aspekty rozvytku farmatsevtichnoyi haluzi Ukrayiny Kyiv: TsDPIN NANU.
7. Reyhard, D. V., Suhinina, V. A., Shilenko, Yu. V. (2008). Farmatsevticheskiy rynek: ego osobennosti, problemy i perspektivy. Moscow: Slavyanskiy dialog.
8. Balashov, A. I. (2012). Formirovanie mehanizma ustoychivogo razvitiya farmatsevticheskoy otrasli: teoriya i metodologiya. Sankt-Peterburg.: SPbGUEF.

Стаття надійшла до редакції 18.10.2015 р.

Євген Іванович ІВАНОВ

аспірант кафедри світового господарства і міжнародної економічної інтеграції,
Український державний університет фінансів та міжнародної торгівлі
E-mail: pick-me-up@ukr.net

**МЕХАНІЗМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ЗОВНІШНЬОТОРГОВЕЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ В
УМОВАХ ЧЛЕНСТВА В СОТ**

Іванов, Є. І. Механізми вдосконалення зовнішньоторговельної політики України в умовах членства в СОТ [Текст] / Євген Іванович Іванов // Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол. : В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету “Економічна думка”, 2015. – Том 21. – № 1. – С. 45-49. – ISSN 1993-0259.

Анотація

Метою статті є визначення шляхів і заходів забезпечення повноцінного використання міжнародно визнаних норм і правил зовнішньоторговельної політики для реалізації національних економічних інтересів України.

Теоретичним підґрунтям наукової роботи є фундаментальні дослідження у сфері державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності, розвитку та сучасних особливостей функціонування глобальної системи міжнародного торговельного права в межах СОТ.

Методологічну базу роботи сформували загальнонаукові методи дослідження: методи аналізу та синтезу, індукції та дедукції, метод системно-структурного аналізу, методи класифікації та групування. Інформаційну базу дослідження становлять нормативно-правові акти і матеріали центральних органів виконавчої влади України, матеріали міжнародних економічних організацій (зокрема СОТ), результати наукових досліджень, висвітлені у працях вітчизняних і зарубіжних вчених.

Результати. Проаналізовано роль неформальних об'єднань та коаліцій у межах СОТ як інструменту посилення позицій окремих країн у системі багатосторонніх торговельних переговорів. Розглянуто позитивний досвід діяльності неформальних груп у межах СОТ та обґрунтовано необхідність використання даного інструменту Україною. Окреслено ключові принципи зміни ставок увізних мит на товарну продукцію відповідно до процедури перегляду умов членства країни в СОТ. Визначено механізми активізації державного субсидування суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності, що відповідають нормам і правилам СОТ. Обґрунтовано необхідність запровадження постійного моніторингу за дотриманням деталізованих вимог СОТ щодо надання державних субсидій.

Наукова новизна полягає у поглибленні теоретичних аспектів і розробці науково-практичних рекомендацій щодо підвищення ефективності зовнішньоторговельної політики в умовах членства в СОТ, що забезпечить зростання міжнародної конкурентоспроможності вітчизняних товаровиробників за належної підтримки держави, не порушуючи базових принципів недискримінації та лібералізації міжнародної торгівлі.

Практична значущість отриманих результатів полягає в тому, що сформульовані положення й висновки можуть бути використані для вдосконалення вітчизняної системи державного регулювання зовнішньої торгівлі й підтримки суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності.

Ключові слова: Світова організація торгівлі (СОТ); неформальні коаліції; митний тариф; експортне субсидування; неадресне субсидування; національні інтереси.

Yevhen Ivanovych IVANOV

PhD Student,
Department of World Economy and International Economic Integration,
Ukrainian State University of Finance and International Trade
E-mail: pick-me-up@ukr.net

MECHANISMS OF UKRAINIAN FOREIGN TRADE POLICY IMPROVEMENT UNDER WTO

Abstract

Purpose. *The article aims to identify ways and measures to ensure full use of internationally recognized norms and rules of foreign trade policy for the realization of national economic interests of Ukraine.*

Research methodology. *The theoretical basis for research consists of fundamental research in the field of state regulation of foreign trade, and in the field of development and modern features of the global system of international trade law at the WTO.*

The methodological base of paper is formed by general scientific research methods: methods of analysis and synthesis, induction and deduction, the method of structural analysis, methods of classification and grouping. Information base of research is constituted on regulations and materials of central executive authorities of Ukraine, materials of international economic organizations (including WTO), the results of research highlighted in the works of local and foreign scientists.

Results. *The role of informal associations and coalitions within the WTO as an instrument to strengthen the position of individual countries in the multilateral trade negotiations is analyzed. The positive experience of the informal groups within the WTO is revealed, and the necessity for Ukraine to use this instrument is justified. The key principles of reviewing the import duty rates on commodity products in accordance with the renegotiation procedures in the WTO are outlined. The mechanisms of enhancing the public subsidies of foreign economic activities that comply with WTO rules are revealed. The necessity to introduce the continuous monitoring of state subsidies compliance with WTO detailed requirements is justified.*

Scientific novelty *lies in deepening of the theoretical aspects and in the development of scientific and practical recommendations to improve the effectiveness of foreign trade policy under the WTO, which will increase the international competitiveness of domestic producers with appropriate state support, without violating the basic principles of non-discrimination and liberalization of international trade.*

The practical significance *of the results is that the formulated position and conclusions can be used to improve the national system of foreign trade regulation and of foreign economic activity support.*

Keywords: *World Trade Organization (WTO); informal coalition; customs tariffs; export subsidies; untargeted subsidies; national interests.*

JEL classification: F130, F150

Вступ

Недоліки використання у зовнішньоторговельній політиці України міжнародно визнаних норм і правил реалізації національних економічних інтересів засвідчують необхідність більш продуманого виконання нашою державою взятих на себе при вступі до СОТ міжнародних зобов'язань. Це обумовлює визначення і запровадження механізмів, що забезпечать більш ефективну реалізацію зовнішньоторговельної політики України з огляду на особливості розвитку вітчизняної економіки, однак з чітким додержанням вимог СОТ. Відповідні зміни повинні бути спрямовані на підвищення прозорості, наукової обґрунтованості, прогнозованості та результативності заходів державного втручання в експортну й імпорتنу діяльність вітчизняних суб'єктів господарювання. Отже, необхідним видається застосування комплексу заходів з метою відчутного сприяння підвищенню відповідності зовнішньоторговельної політики міжнародним стандартам, а також оптимізації позитивного впливу від її здійснення для зовнішнього сектора економіки України.

Дослідженню проблем вдосконалення ефективності використання інструментів зовнішньоторговельної політики, які відповідають умовам членства України в СОТ, присвячено наукові публікації як вітчизняних науково-дослідних інститутів [1], так і окремих вчених-економістів, зокрема В. Г. Андрійчука [2], Т. М. Циганкової [3], А. А. Мазараки [4], Т. М. Мельник [5] та ін. Праці цих фахівців становлять міцну базу для проведення нашого дослідження. Проте, незважаючи на значну кількість досліджень і публікацій з окреслених питань, сучасні виклики розвитку зовнішнього сектору економіки України потребують поглибленого вивчення всього спектру можливих заходів підтримки вітчизняного виробничо-експортного потенціалу.

Мета статті

Метою статті є визначення шляхів і заходів забезпечення повноцінного використання міжнародно-визнаних норм і правил зовнішньоторговельної політики для реалізації національних економічних інтересів України.

Виклад основного матеріалу дослідження

Насамперед необхідно звернути увагу на стратегічні механізми посилення Україною свого впливу в СОТ, що формуватиме більш вигідні передумови для відстоювання нею власних позицій при здійсненні реформування зовнішньоторговельної політики. Особливої уваги, на наш погляд, в цьому аспекті заслуговує долучення нашої держави до груп країн у межах СОТ, чії інтереси збігаються з українськими, – до так званих «неформальних коаліцій» у СОТ. Оскільки країни з низьким рівнем економічного розвитку зазвичай мають незначний потенціал в межах багатосторонніх переговорів з питань торгівлі, то створення коаліційних об'єднань допомагає їм гідно представляти і захищати власні інтереси на світових форумах у випадках, коли досягнення їх прагнень неможливо провадити поодиночі.

На сучасному етапі формування неформальних коаліцій в СОТ набуло значного поширення: вони здебільшого на базі регіональних інтеграційних об'єднань (АСЕАН, МЕРКОСУР тощо), але характерною є також наявність угруповань країн, створених для вирішення конкретних проблем. Прикладом таких об'єднань може слугувати Група 33 («G-33»), до якої входять країни, що розвиваються, і найпомітнішу позицію серед яких займають Бразилія та Індія. «G-33» має на меті домогтися скасування розвинутими країнами (передусім США та ЄС) субсидій у сільському господарстві й вимагає збільшення пільг для країн, що розвиваються, насамперед – для найменш розвинутих країн [3, с. 29-30]. Іншими прикладами об'єднання в переговорних процесах СОТ країн, що відстають у економічному розвитку, можуть слугувати Африканська група (налічує 42 країни відповідного континенту, які є учасниками СОТ), група країн Карибського басейну та Тихоокеанського регіону, а також група найменш розвинутих країн. Наразі ці три групи об'єднані в Групу 90 («G-90»), яка слугує потужним інструментом країн, що розвиваються, у відстоюванні своїх інтересів при переговорах у межах СОТ.

Власне для України актуальним залишається приєднання до неформальної коаліції з іншими країнами, які наразі незадоволені своїми тарифними зобов'язаннями перед СОТ і подали заяви про їх перегляд, а також приєднання до Групи-33 з вимогами лібералізації найбільшими гравцями на міжнародній арені своєї торгівлі сільськогосподарською продукцією. Таким чином, інститут неформальних коаліцій надаватиме можливість Україні (як державі з недостатніми досвідом і можливостями міжнародних переговорів) реальніші перспективи позитивної реалізації національних економічних інтересів у торговельній сфері.

Проте в разі вдалої реалізації, таким чином, свого права на перегляд умов членства в СОТ відповідно до положень Статті XXVIII ГАТТ, Україні слід скоригувати підходи щодо визначення тарифних ліній, за якими зростуть мита. Адже відповідно до наявного переліку товарних груп, за якими Україна має намір переглянути митні тарифи (яловичина, свинина, свійська птиця; квіти; овочі та фрукти; побутова техніка; сільськогосподарські машини; автомобілі; меблі тощо), простежується вибірковий хаотичний підхід до використання даного інструментарію внаслідок лобіювання приватних інтересів окремих груп вітчизняних виробників. Натомість, більш доцільним вбачається системний підхід до використання цього механізму, який здійснюватиметься на основі дотримання наступних засад [6, с. 20-21]:

- ставки ввізного мита на товари, вітчизняне виробництво яких відсутнє і не планується в майбутньому, повинні залишатися на низькому чи навіть нульовому рівні. На такому ж рівні мають залишатися ставки на імпорт тих товарів, щодо яких вітчизняні аналоги не здатні задовольнити кількісних та/або якісних характеристик внутрішнього попиту;
- середні імпорتنі мита повинні встановлюватись на ті товари, вітчизняні виробники яких на поточному етапі мають незначний рівень міжнародної конкурентоспроможності, але щодо яких існують обґрунтовані національні проекти з суттєвого поліпшення показників обсягу виробництва та споживчих властивостей в осяжному майбутньому. Доречним тут видається закладення механізму поступового зменшення ставок цих мит у міру реалізації відповідних національних проектів;
- високі ставки мита доречно використовувати щодо імпорту товарів, які не мають суттєвого значення для задоволення соціально-економічних потреб як вітчизняних споживачів, так і суб'єктів господарювання. До такої продукції можуть бути віднесені, зокрема, предмети розкоші;
- оскільки перегляд тарифних зобов'язань у рамках СОТ щодо збільшення ставок за деякими товарними позиціями вимагає компенсаційного зменшення ставок за іншими позиціями, уряду варто скласти обидва списки з відповідними групами товарів з метою закріплення своїх позицій у переговорах з основними торговельними партнерами.

Належне та повноцінне використання у вітчизняній практиці механізмів ГАТТ/СОТ для реалізації національних економічних інтересів на міжнародній арені є неможливим, у тому числі, без реформування

системи державного субсидування. Перш за все необхідними у цій сфері є розробка і запровадження спеціальної системи експортного кредитування та страхування, яка передбачатиме компенсацію відсоткової ставки товаровиробникам, які експортують промислову продукцію. Однак, використовуючи практику державної фінансової підтримки експорту за допомогою прямих кредитів/фінансування, рефінансування або у формі часткової компенсації процентної ставки, держава мусить застосовувати ставки, які будуть не нижчими за відповідні комерційні процентні ставки, що діють на ринку. При цьому, відповідно до світової практики, кожен випадок має розглядатися окремо, а необхідна сума резервуватися у спеціальному фонді. Відшкодування повинне відбуватися тільки після оплати відсотків по кредиту.

Державна підтримка українських експортерів у вигляді компенсації процентної ставки за експортними кредитами в межах мінімально дозволеної ставки кредитування з урахуванням валюти, що використовується, і терміну експортного кредиту, стане ефективним механізмом просування українських товарів на зовнішні ринки, що не суперечитиме зобов'язанням України в межах СОТ.

Активного розвитку потребує неадресне субсидування, яке не є прямо пов'язаним з експортом і полягає у наданні державної допомоги не конкретним підприємствам чи галузям, а спрямоване на вирішення загальноекономічних та соціальних завдань. СОТ дозволяє надання таких субсидій і відносить до них наступні [7, с. 19-20]:

- державну підтримку доконкурентної науково-дослідної діяльності підприємств, що полягає у фінансуванні вивчення інформації та проведення досліджень, необхідних для розвитку технологічних потужностей, упровадження інновацій, управлінських технологій та адаптації до міжнародних стандартів;
- надання послуг у сфері маркетингу, спрямованих на сприяння проведенню маркетингових досліджень для поширення серед національних виробників інформації про зовнішні ринки збуту: технічні стандарти та вимоги щодо якості, маркетингові канали збуту, потреби та уподобання зарубіжних споживачів тощо;
- сприяння впровадженню міжнародних стандартів якості у формі запровадження програм адаптації до міжнародних стандартів якості, санітарних та фіто-санітарних норм безпеки, що в сучасному світі є суттєвими факторами конкурентоспроможності товарів;
- розвиток загальної інфраструктури обслуговування виробництва та експорту (транспортна, телекомунікаційна інфраструктура та сектор фінансових послуг), що сприятиме зменшенню транзакційних витрат та поліпшенню доступу до зовнішніх ринків збуту та ринків ресурсів;
- навчання та перекваліфікацію робочої сили та управлінців – важливий напрям субсидування для підвищення конкурентоспроможності робочої сили, оскільки в жодній країні без участі держави ринок не забезпечує оптимального обсягу таких навчальних послуг;
- підтримку малого бізнесу, що є важливим напрямом горизонтальних субсидій, який вирішує як завдання розвитку та адаптації до конкуренції в міжнародних масштабах, так і соціальні завдання;
- упровадження підприємствами нових стандартів охорони довкілля. У нашому випадку субсидування спрямовується з метою забезпечення сталого соціально-економічного розвитку та адаптації до міжнародних правил охорони довкілля.

Серед інших, не заборонених нормами СОТ форм субсидування в Україні слід розвивати такі з них, як участь держави у поповненні оборотних коштів акціонерних підприємств шляхом участі у формуванні капіталу таких підприємств, а також пільгове оподаткування підприємств-експортерів у частині утримання соціальної сфери. Однак при наданні зазначених субсидій необхідно пам'ятати про надзвичайну конкретизованість відповідних положень СОТ. Так, зокрема, щодо сфери фінансування державою науково-дослідної діяльності, то відповідно до Угоди СОТ про субсидії та компенсаційні заходи, дозволеною вважається фінансова допомога держави у науково-дослідній діяльності, яку ведуть підприємства, навчальні заклади або науково-дослідні інститути, якщо така допомога становить не більше 75 % від вартості промислових дослідів або не більше 50 % вартості розробок на доконкурентній стадії, а також за умови, якщо така допомога обмежується винятково [8, с. 118]:

- витратами на персонал, устаткування, інструменти, землю та споруди, консультації та подібні послуги, що використовуються винятково для здійснення науково-дослідної діяльності, разом із купівлею результатів наукових дослідів, патентів, технічних знань тощо;
- додатковими накладними та іншими поточними витратами (зокрема, на матеріали, постачання тощо), які є безпосередніми результатами науково-дослідної діяльності.

Відтак, необхідним вбачається запровадження відповідного постійного моніторингу за дотриманням граничних значень та решти деталізованих вимог СОТ щодо надання державних субсидій.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Реалізація вищезазначених пропозицій та вдосконалення з їхнім урахуванням системи реалізації національних економічних інтересів сприятимуть суттєвому зростанню ефективності державної підтримки суб'єктів господарювання в Україні. Водночас, оскільки у статті розглянуто лише деякі механізми зовнішньоторговельної політики серед широкого регуляторного інструментарію, доступного в рамках СОТ, це обумовлює перспективу подальших досліджень у цьому напрямку.

Список літератури

1. Щодо окремих аспектів використання механізмів СОТ для захисту інтересів національних товаровиробників [Електронний ресурс] : аналітична записка / І. В. Клименко, І. В. Ус; Національний інститут стратегічних досліджень. – 2015. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/1278>.
2. Андрійчук, В. Г. Трансформація митного тарифу України у контексті членства в СОТ та спричинені нею зрушення у вітчизняній зовнішньоекономічній політиці за умов глобальних кризово-реcesійних явищ [Текст] / В. Г. Андрійчук, Є. В. Хрупов // Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. – 2011. – №2. – С. 12-21.
3. Циганкова, Т. М. Сучасні коаліції та угруповання СОТ у формуванні глобальної торгової політики [Текст] / Т. М. Циганкова, Г. В. Солодковська // Міжнародна економічна політика. – 2010. – Вип. 1-2. – С. 22-40.
4. Структурна переорієнтація зовнішньої торгівлі у системі факторів економічного зростання: монографія / за заг. ред. д-ра екон. наук, проф. А. А. Мазаракі. – К.: КНТЕУ, 2011. – 651 с.
5. Мельник, Т. М. Міжнародна торгівля товарами в умовах глобальної конкуренції [Текст] : монографія / Т. М. Мельник. – К.: КНТЕУ, 2007. – 395 с.
6. Фомін, І. С. Національна зовнішньоекономічна політика в контексті міжнародних зобов'язань України [Текст] / І. С. Фомін // Економіка і управління. – 2012. – №1. – С. 19-24.
7. Державна допомога виробникам в Україні: реформування відповідно до норм СОТ та ЄС [Текст] / В. Ваврищук, Е. Калішук та ін.; за ред. С. Касьянова. – К.: Нора-Друк, 2004. – 85 с.
8. Коровайченко, Н. Ю. Узгодження національних інтересів та вимог СОТ у сучасній зовнішньоторговельній політиці України [Текст] / Н. Ю. Коровайченко // Розвиток економіки України в умовах глобалізаційно-інтеграційних процесів: економіка, фінанси, право. Зб. мат. XVI Міжнародної науково-практичної конференції від 24 травня 2013 р. – К.: УДУФМТ, 2013. – С. 116-118.

References

1. Klymenko, V. (2015). Shhodo okremykh aspektiv vykorystannya mexanizmv SOT dlya zaxystu interesiv nacionalnykh tovarovyrobnykiv. Retrieved from: <http://www.niss.gov.ua/articles/1278>.
2. Andriychuk, V. (2011). Transformaciya mytnogo taryfu Ukrayiny u konteksti chlenstva v SOT ta sprychyneni neyu zrushennya u vitchyznyanij zovnishn`oekonomichnij polityci za umov global`nykh kryzovo-recesijnyx yavyshh. Zovnishnya torgivlya: ekonomika, finansy, pravo, 2, 12-21.
3. Cyhankova, T. (2010). Suchasni koaliciyi ta ugrupovannya SOT u formuvanni global`noyi torgovoyi polityky. Mizhnarodna ekonomichna polityka, 1-2, 22-40.
4. Mazaraki, A. (2011). Strukturna pereoriyentaciya zovnishn`oyi torgivli u systemi faktoriv ekonomichnogo zrostannya. Kyiv: KNTEU.
5. Melnyk, T. (2008). Mizhnarodna torgivlya tovaramy v umovax global`noyi konkurenciyi. Kyiv: KNTEU.
6. Fomin, I. (2012). Nacional`na zovnishn`oekonomichna polityka v konteksti mizhnarodnyx zobovyzan` Ukrayiny. Ekonomika i upravlinnya, 1, 19-24.
7. Vavryschuk, V. (2004). Derzhavna dopomoga vy`robny`kam v Ukrayini: reformuvannya vidpovidno do norm SOT ta YeS. Kyiv: Nora-Druk.
8. Korovaichenko N. (2013). Uzgodzhennya nacional`nyx interesiv ta vymog SOT u suchasnij zovnishn`otorgovel`nij polityci Ukrayiny. Kyiv: USUFIT.

Стаття надійшла до редакції 19.10.2015 р.

Ольга Борисівна КАЛАМАН

кандидат економічних наук,
доцент кафедри менеджменту і логістики,
Одеська національна академія харчових технологій

**ТЕОРЕТИЧНІ СКЛАДОВІ, ОСОБЛИВОСТІ УПРАВЛІННЯ, РОЗВИТОК ПОНЯТТЯ РИНКУ
ПРОДУКЦІЇ ВИНОГРАДАРСТВА**

Каламан, О. Б. Теоретичні складові, особливості управління, розвиток поняття ринку продукції виноградарства [Текст] / Ольга Борисівна Каламан // Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол. : В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету “Економічна думка”, 2015. – Том 21. – № 1. – С. 50-55. – ISSN 1993-0259.

Анотація

У статті розглянуто основні етапи розвитку поняття «ринок» та його модифікація в певних економічних умовах. Виявлено особливості функціонування та управління ним в складних сучасних реаліях. Зображено реальні тенденції та результати розвитку «ринку» як центрального поняття в суспільних відносинах. Відокремлені важливі складові сучасного агропродовольчого ринку. Доведено, що їх адекватне та доцільне співставлення, а також вільні можливості розвитку дають позитивні результати діяльності економіки в цілому. З історичної точки зору зображено, яку саме роль має правильний та всебічний аналіз ринкового середовища для ефективної економіки. Розглянуті сучасні тенденції управління ринком як важливою складовою кожної економічної системи. Представлені сучасні підходи до управління функціонуванням всіх окремих елементів цілісного та важливого ринкового механізму. Показано які особливості має ринок продукції виноградарства як частина загальної системи агропродовольчих ринків. Виявлено його місце в загальній структурі та результатах функціонування всього комплексу. Виокремлено особливі проблеми ефективної взаємодії ринку продукції виноградарства із іншими складовими економічних перетворень. Запропоновано корисні, досконалі та високоєфективні механізми взаємодії ринку продукції виноградарства і загальною структурою агропромислового ринку.

Ключові слова: ринок; агропромисловий ринок; торгівля; попит; пропозиція; регіональний ринок; структура ринку; складові елементи.

Olha Borysivna KALAMAN

PhD in Economics,
Associate Professor,
Odessa National Academy of Food Technologies

**THEORETICAL COMPONENTS, MANAGEMENT FEATURES, MARKET CONCEPT
DEVELOPMENT OF PRODUCTS OF VITICULTURE**

Abstract

The main stages of the concept "market" and its modification in certain economic conditions are in the article. The features of the operation and management in the complex modern realities are revealed. The trends and real results of development of "market" as the central concept in public relations are shown. Important components of modern agri-food market are singled out. It has been proved that their adequate and appropriate comparison, and free development opportunities give positive results of the economy activity as a whole. From a historical perspective it has been shown what kind of role should have the correct and comprehensive analysis of the market environment for efficient economy. The modern trends of market management as an important part of every economic system are shown. Current approaches to control the functioning of all the individual elements of the integral and important market mechanism are analysed. The features of a market of viticulture production as part of the overall agro-food markets are defined in the article. It has been found out its place in the overall structure. The results of operation of the entire complex are shown. The problems of effective cooperation of wine market products with other components

of the economic transformation are singled out. Useful and highly sophisticated mechanisms of the market products of viticulture and the general structure of agriculture market are proposed.

Keywords: market; agro market; trade; demand; offer; regional market; market structure; components.

JEL classification: Q160

Вступ

Важливість наукового економічного забезпечення розвитку ринку продукції виноградарства зумовлена низкою чинників, серед яких найбільш важливими виступають, з одного боку, соціальна значущість для життєдіяльності нації виноградної продукції, що забезпечує життя людини необхідними вітамінами та макроелементами, а з іншого – перспективи масштабних економічних здобутків виноградарства в ринкових умовах.

Проблеми економіки виноградарства в Україні знайшли відображення в працях науковців, серед яких А. М. Авідзба, А. М. Бузні, Г. Г. Валуйко, В. А. Виноградов, О. М. Гаркуша, В. А. Загоруйко, І. Г. Матчина, Н. П. Петруня та деякі інші. Проте питання, пов'язані безпосередньо з аналізом та уточненням понять стосовно сучасного ринку продукції виноградарства та його складових, поки що залишаються недостатньо дослідженими.

Мета статті

Метою статті є уточнення поняття регіонального ринку винограду, його складових та особливостей розвитку в пореформений період.

Виклад основного матеріалу дослідження

Сучасний ринок продукції виноградарства переживає своє становлення. Саме тому процеси, які тут відбуваються, швидкоплинні та вимагають уважного вивчення спеціалістами перед прийняттям до уваги виробниками. Взагалі поняття ринок на всіх рівнях свого розвитку є одним з найбільш вживаних у сучасному суспільстві, через те, що стосується кожної конкретної людини. Населення країни все ще проходить адаптацію до ефективного та успішного існування в сталих ринкових умовах, які характеризуються вільним та результативним рухом товарів, досконалою конкуренцією, дієвим механізмом ціноутворення на основі рівноваги попиту і пропозиції, відносною пріоритетністю інтересів усіх споживачів, спрямованістю господарюючих суб'єктів усіх форм власності на отримання максимальних реальних прибутків.

В історичному минулому країни ставлення до ринку як основи економічної діяльності було неоднозначним. Спочатку владні державні органи його недооцінювали і категорично заперечували в усіх проявах. Як наслідок, економіка республіки, яка була в складі Радянського союзу, набула кризових рис. Про це свідчили висновки зарубіжних і радянських вчених, формуючи наукове підґрунтя необхідності функціонування вітчизняної економіки на ринкових ефективних засадах. Проведена глибинна трансформація управління суспільним виробництвом об'єктивно вимагає наукового з'ясування сутності ринку, його складових та закономірностей розвитку. Проте функціонування ринкового механізму трактується вченими досить неоднозначно і суперечливо.

Теорія розвитку сучасного ринку на всіх рівнях та у сферах функціонування відображає існуючі історичні умови становлення прикладної економічної науки. Російський лексикограф та етнограф В. І. Даль сутність ринку трактує як площу в містах і селах для торгівлі харчовими і іншими важливими запасами на волі (на повітрі), місце зібрання (зустрічі) продавців і покупців за визначеними днями; а також як торг, торжище, базар [1]. Ринок, згідно зі словником російської мови С. І. Ожегова, виступає, по-перше, як сфера товарообороту або товарного обігу; по-друге, як місце роздрібно-системної торгівлі під відкритим небом чи в торгових рядах, базар [2]. У Малій радянській енциклопедії (1931 р.) визначення ринку має такий вигляд: «Ринок – в життєвому ужитку – базар, місце продажу та купівлі товару» [3]. В політичній і економічній – це сукупність окремих угод або відносин щодо купівлі-продажу товарів, сфера товарного обігу. Такою була в кінці 19 на початку 20 сторіччя еволюція досліджуваного поняття.

Аналогічне трактування знаходимо в поясненні слів, які найбільш часто використовуються населенням нашої країни. Так «Короткий тлумачний словник української мови» [4], що охоплює загальноповсякденну лексику та фразеологію української літературної мови і відбиває сучасний стан її словникового складу, поняття «риннок» подає як:

1. Місце роздрібно-торгівлі харчовими продуктами і товарами під відкритим небом або в торгових рядах.

2. Сфера товарного обороту, сукупність актів купівлі і продажу товарів.

Наведені підходи до трактування поняття «риннок» ґрунтуються на побутовій поведінці людей. Вони

здійснюють процедуру ринкового обміну за прийнятими на певній території звичаями. Спільними в характеристиці ринку минулого було ототожнювання з базаром і прив'язкою до конкретної місцевості. Проте у визначеннях втілено істотні відмінності, які чітко відображають, що сучасне тлумачення ринку всебічно розширюються та поглиблюються, закладаючи ґрунтовну основу розвитку відповідної важливої наукової категорії.

Еволюція ринкових відносин спричиняє активний пошук науковцями визначення сутності сучасного ринку. Так в економічній енциклопедії кінця 70-х років минулого сторіччя ринок подається як сукупність соціально-економічних відносин у сфері побутового обміну, завдяки яким постійно здійснюється реалізація необхідних товарів і остаточне визначення суспільного характеру праці, яка в них закладена. У 90-х роках 20-го сторіччя в економічних словниках ринок визначається як сфера реальної економіки, у якій відбувається процес товарного обігу. Зустрічаються наступні визначення ринку:

1. Місце купівлі-продажу популярних товарів або послуг, укладення актуальних торгових угод.

2. Економічні відносини, пов'язані з еквівалентним обміном товарів і послуг, у результаті яких формуються реальний попит, пропозиція та ціни.

Ринок – це економічні відносини між людьми, що проявляються через тотожний обмін, який формується та функціонує за законами товарного виробництва і системного обігу. Ринок – це ефективна організація доступних господарських зв'язків, за допомогою якої успішно взаємодіють покупці та продавці товарів, щоб визначити реальні ціни та обсяг потрібних суспільству продуктів та послуг. Ринок – це досконала система соціально-економічних відносин у сфері обміну, за допомогою яких здійснюється поточна реалізація необхідних товарів. Ринок залишається сучасним та актуальним способом зв'язку між відокремленими товаровиробниками в складних умовах розвиненого суспільного поділу праці. Деякі економісти визначали ринок як універсальний інструмент ефективного економічного саморегулювання, за допомогою якого встановлюється динамічна рівновага та відповідність попиту і пропозиції. Але з сучасної економічної позиції, ринок – це певне місце, де збираються продавці і покупці для купівлі-продажу певних товарів.

На початку XXI сторіччя у фінансовому словнику-довіднику подається: ринок – це система економічних відносин, що складається у процесі виробництва, обігу й розподілу товарів, а також руху грошових коштів, для яких характерна свобода суб'єктів у виборі покупців та продавців, визначенні цін, формуванні й використанні матеріальних і фінансових ресурсів. Ринок передбачає наявність різних форм власності і господарювання. Електронний тлумачний словник теж дає визначення цього поняття, а саме: ринок – це інформаційно пов'язана сукупність людей, які мають схожі потреби та бажання відносно певної категорії товарів або послуг та мають можливість придбати ці товари або послуги.

Наведені визначення свідчать, що сучасний ринок усіх сфер життєдіяльності є складним та системним економічним явищем. Його логічна форма в понятійному виразі виходить за межі безпосереднього ринкового дійства, яке сприймається людиною у відчуттях та уявленнях. Мають місце узагальнення щодо основних складових економічних реальних процесів, що відбуваються в мінливому ринковому середовищі. Цілоком логічно ринок подається як економічна самостійна категорія товарного виробництва, що пов'язана з актуальною системою економічних взаємовідносин, обумовлених способом матеріального необхідного виробництва. Ринок є формою ефективного зв'язку між активними товаровиробниками. Тобто досліджуване явище правомірно відноситься до найбільш загальних понять, що віддзеркалюють основні властивості та закономірності об'єктивної реальності і визначають характер дієвого науково-теоретичного мислення сучасної епохи.

Провідні економісти вважають, що сучасний активно функціонуючий ринок є об'єктивно необхідною і незамінною формою адекватного раціонального і ефективного розвитку економіки та окремих галузей, висхідного руху суспільства і цивілізації. Будучи місцем, де відбувається процес обміну між товаровиробниками, цей елемент товарно-грошових відносин визначає можливості подальшого перевершення кількісних і якісних показників виробництва товарів і послуг відносно до попередніх, а також економічні структурні зрушення, оцінка й правомірність яких здійснюється людьми через ринкові механізми. Завдяки цьому створюються умови для прояву нового, більш високого рівня якості суспільного виробництва, розвитку підприємництва та господарської ініціативи. Тобто ринок виступає специфічним фактором формування економічного середовища, що спрямоване на прогресивний розвиток національної економіки та її секторів, суспільства і людства загалом.

Фахівець-економіст І. А. Рабинович подає дещо ширше поняття «ринок» – це раціональна сукупність соціально-економічних процесів, що відбуваються у сфері обміну, завдяки яким реалізується вартість товарів і узгоджуються всебічні інтереси їх виробників і кінцевих споживачів. Тут же уточнюється, що ринок є універсальним інструментом економічного саморегулювання, за якого встановлюється адекватна відповідність попиту і пропозиції [5]. Зазначається, що на ринковому полі розгортаються драматичні змагання товаровиробників, приймаючи форму конкурентної боротьби. Ринок образно порівнюється зі своєрідним модифікованим насосом, через який відбувається «всмоктування» і «переливання» капіталів,

сприяючи розширенню та розвитку виробництва. Отже, тут акцентується на позитивному впливу ринкових процесів на нарощування матеріальних благ та виділяється саморегулююча ефективна функція ринку як важливої складової соціально-економічних процесів у турбулентному суспільстві.

Економісти Пушкар М. С. та Пинхасик В. А. вважають ринок однією із економічних категорій товарного господарства, що уособлює сферу реального товарного обміну [6]. Економісти-аграрники П. Т. Саблук, Д. Я. Карич, Ю. С. Коваленко, розкриваючи основи організації сучасного ринку сільськогосподарської продукції, визначають його як постійно розвиваючу цілеспрямовану упорядковану систему існуючих ресурсів, установ та методів, завданням якої є створення і підтримування ринкового середовища в мінливому стані максимального наближення до ідеальної конкуренції і здатності генерувати ринкові ціни як співвідношення ціни, попиту та пропозиції. Якщо в першому випадку має місце більш загальне визначення, то в другому – відокремлюється положення чистої конкуренції, що досить поширене у сфері аграрного підприємництва [7].

У навчальному посібнику маркетингу Євдокимов Ф. І. та Гавва В. М. розкривають ринок як центральну категорію будь-якого економічного механізму, що ґрунтується на обміні результатами суспільної праці [8]. Ринок – це сукупність соціально-економічних відносин у площині обміну, за допомогою яких здійснюється реалізація товарів і послуг ринку. Ринок – це сфера реального обміну, де діє сукупність дійсних і потенційних продавців і покупців. Взагалі під ринком слід розуміти сукупність виробничих відносин, що складаються між активним виробником і споживачем товарів та послуг шляхом обміну.

В іншому навчальному посібнику з основ маркетингу ринок розглядається як синтетичний сукупний показник товарно-грошових відносин, купівлі-продажу товарів, послуг, грошей, цінних паперів, кредитів та інших факторів; як місце зіткнення виробників і споживачів; місце здійснення реальної і об'єктивної оцінок і визначення вкладеної в товар праці.

На нашу думку, ринок – це системна та сукупна економічна категорія товарного господарства, яка становить сферу товарного обігу (обміну). Вона характеризується певною системою структурованих економічних відносин між продавцем та покупцем, у яких проявляються виробничі відносини певного способу суспільного виробництва. Ринок слід відділяти від ринкових категорій, які є його невід'ємними характеристиками. До таких категорій належать:

- пропозиція та попит;
- ціна;
- ринковий механізм загалом, який містить ці елементи ринку у їх тісному взаємозв'язку;
- певна система економічних взаємовідносин, що складаються між покупцем і його продавцем у процесі обміну, та інше.

Відмінними рисами сучасного сільськогосподарського ринку є:

- гнучкість, що зумовлена господарською самостійністю всіх форм власності економічних суб'єктів;
- ефективність функціонування;
- прагнення до системної рівноваги.

Оптимальне та результативне функціонування ринку передбачає доступну наявність реальних умов:

- вхід на ринок повинен бути постійно вільним;
- наявність вільних та доступних ресурсів та їх вільне використання;
- вільний доступ до ринкової правдивої та структурованої, всебічної, об'єктивної інформації;
- відсутність невиправданого монополізму у сільськогосподарському виробництві та ціноутворенні.

Функціонування ринку підкорюється двом законам: закону вартості та попиту і пропозиції. Відповідно до першого, відбувається формування рівня середніх цін та рівня суспільно-необхідних витрат на оптимальне виробництво продукції, продуктивність праці та інше. Відповідно до другого, визначається еквівалентність обміну, співвідношення грошових і товарних потоків.

Російські економісти П. С. Зав'ялов та В. Е. Демидов ринком визначають сферу реального обміну [9]. Вони застерігають від змішування понять ринку та торгівлі. Адже ринок становить особливу сучасну економічну категорію, а торгівля – це окрема галузь економіки. До слова «ринок», як правило, додають який-небудь термін, що його уточнює. Якщо цікавить сфера обміну, що охоплює всю національну територію, то отримуємо ринок країни. Світовий ринок – це окрема сукупність усіх національних ринків держав, зв'язки між якими опосередковані системою міжнародною торгівлею. Якщо ж розглядати міжнародний обмін сільськогосподарською продукцією, то ми отримуємо ринок цього товару, усередині якого зможемо виділити ринки певних культур та ін.

Такий підхід ґрунтується на тому, що виникнення ринку є результатом суспільного поділу праці і спеціалізації виробництва, що поєднується з наявністю індивідуальної приватної власності на продукти праці власників, які рівноправні між собою в ринкових процесах. Ринок відбиває зв'язок виробництва та споживання, здійснює суспільну оцінку процесів виробництва і збуту продукції, виступає обов'язковою умовою успішного існування та розвитку суспільства. Цілком справедливо у наведених визначеннях ринку центральне місце займає процес обміну. Завдяки йому відбувається передача права власності на

реальні товари та кошти, при цьому ринковим відносинам притаманна економічна незалежність товаровиробників, їх повна самостійність, можливість на власний розсуд реагувати на вимоги ринку. Таким чином, важливою умовою існування ринку виступає економічна незалежність та інтереси учасників ринкового обміну.

Наведені трактування свідчать, що поняття «ринку» постійно розвивається і завдяки доповненню новими елементами та взаємозв'язками між ними ускладнює зміст цієї економічної категорії. Так з початку свого існування ринок був локальним і охоплював населення, що проживало на обмеженій території. Розширення товарного виробництва викликало відповідні ринкові зміни, трансформуючи його до сучасної форми, що має характер економічної глобалізації.

Товарне виробництво, започатковуючи процес розширеного суспільного відтворення, виступає однією з важливих складових будь-якого ринку. Товарне виробництво утворюється з конкретних економічних секторів, вироби і послуги яких формують відповідні різномірні ринки. Серед них завдяки своїм масштабам виробництва, економічній та соціальній вагомості, просторовій поширеності практично на всі регіони країни виділяється аграрний ринок.

Відокремлення ринків за ознаками, що враховують сферу суспільного виробництва та товарну специфіку, проводять різні вчені-економісти. За товарною особливістю представники прикладної аграрної науки подають наступну ринкову структуру:

- ринок споживчих товарів, послуг, житла, приміщень та споруд виробничого призначення;
- ринок засобів виробництва та виробничих видів діяльності;
- ринок грошових коштів, валюти, цінних паперів;
- ринок праці, робочої сили, робочих місць;
- ринок інформації, інтелектуального продукту, інновацій, «ноу-хау», сучасних технологій.

Подібнення суспільного виробництва і виокремлення відповідних ринків окремих секторів економік, товарних груп галузей і навіть товарів є логічним як з наукової, так і з практичної точок зору. Наведений підхід ґрунтується на обсягах виробництва конкретної товарної продукції, її соціально-економічній значущості, особливостях виготовлення. З огляду на вищезазначене аграрний ринок сьогодні є складним та багатограним, бо його формують зерновий, олійний, овочевий, цукробуряковий, молочний, м'ясний, ягідний, виноградний та інші, де вироби кожного мають своє певне функціональне призначення, характерні особливості та певні вимоги щодо переробки, зберігання, сертифікації, фасування, пакування, функціонування, маркування, продажу, транспортування тощо.

Ринок винограду доцільно виокремити як самостійний. Підставою для такого його відокремлення слугує масштаб виробництва – вагомий загальний обсяг та стала участь у такому процесі країни протягом всієї історії її існування. Дозволяє звернути особливу увагу на цей ринок надзвичайно велика частина надходжень до державного бюджету: Україна колись збирала до одного мільйона тонн винограду за рік, при цьому 40 % врожаю експортувалося. Вагомість ринку виноградарства суттєво визначає невід'ємність цієї галузі як складової економіки країни, як елемента історії і культури.

Кожний регіон країни, в силу своїх особливостей і навіть ментальності його мешканців, вимагає концептуального переосмислення результатів перетворень і уточнення пріоритетів подальшого розвитку свого аграрного сектора і сільської місцевості загалом, зазначають П. Тіллак та В. В. Зіновчук, досліджуючи регіональні аспекти аграрних трансформацій у контексті політики, реструктуризації та ринкової адаптації сільського господарства до ринкової економіки [9].

Висновки та перспективи подальших розвідок

Використання в дослідженнях вертикальної структури ринку з позицій його просторового поділу досить поширене серед аграрних економістів, а також науковців іншого профілю. За територіальною ознакою з позицій, що враховують особливості ведення аграрного виробництва, вітчизняні економісти-аграрники розрізняють ринки локальні, регіональні, національні та світові.

Вказане стосується безпосередньо виноградарства, просторове розміщення виробництва (виросування) і збуту продукції якого слугує досить вагомим та актуальним аргументом щодо структуризації за територіальною ознакою ринку винограду. При цьому його постійну основу створюють невеликі локальні ринки, які слугують базою регіональних ринків продукції виноградарства. Консолідація усіх ринків регіонів формує національний ринок, що є складовою загального масштабного світового ринку винограду. Ринкові суб'єкти, між якими відбувається взаємодія щодо купівлі-продажу винограду в конкретному місці і часі, формують локальні ринки винограду.

Таким чином, проведені дослідження дозволяють зробити наступні висновки:

- регіональний ринок винограду є сукупністю економічних взаємовідносин виробників і споживачів щодо купівлі і продажу продукції виноградарства в межах певної території, що має природно-кліматичні, соціально-економічні, політико-правові, історичні та етнографічні особливості;

-
- забезпечуючи кінцеве визначення вартості виноградних товарів, ринок підтримує неперервність процесу суспільного виноградного відтворення;
 - ринкова конкуренція природно спонукає усіх товаровиробників до зниження витрат виробництва і збуту виноградної продукції, вимагаючи при цьому зберегти або навіть підвищити її якість;
 - сучасний ринок завжди посилює контролюючу та регулюючу функції споживачів щодо цінових, кількісних та якісних параметрів виробництва реальної продукції виноградарства.

Список літератури

1. Даль, В. І. Тлумачний словник живої великоросійської мови [Текст] / Володимир Іванович Даль. – Москва, 1978. – (7).
2. Ожегов, С. І. Тлумачний словник російської мови [Текст] / С. І. Ожегов, Н. Ю. Шведова. – Москва, 2010.
3. Мала радянська енциклопедія – Москва, 1931.
4. Єрмоленко, С. Я. Короткий тлумачний словник української мови [Текст] / С. Я. Єрмоленко, С. П. Бибики, О. Г. Тодор. – Київ, 2001. – 223 с.
5. Рабинович, І. А. Маркетинг в коммерческой деятельности [Текст] / І. А. Рабинович. – Одеса: Интмар, 1993. – 248 с.
6. Пушкар, М. С. Основи маркетинга [Текст] / М. С. Пушкар, В. А. Пинхасик. – Тернополь: Вісник, 1993. – 80 с.
7. Саблук, П. Т. Основи організації сільськогосподарського ринку [Текст] / П. Т. Саблук, Д. Я. Карич, Ю. С. Коваленко. – К: ІАЕ УААН. 2002. – 190 с.
8. Євдокимов, Ф. І. Азбука маркетингу [Текст] : навчальний посібник / Ф. І. Євдокимов, В. М. Гавва, 2008. – 432 с. – (3).
9. Атамась, Г. П. Формування і функціонування регіонального ринку овочевої продукції [Текст] : дис. ... канд. екон. наук: 08.07.02 / Галина Павлівна Атамась. – М., 2005 – 167 с.
10. Зіновчук, В. В. Основи сільськогосподарської обслуговуючої кооперації [Текст] / В. В. Зіновчук. – Київ: Вища освіта, 2001. – 464 с.

References

1. Dal', V. (1978). Tlumachnyy slovnyk zhyvoyi velykorosiykoyi movy. Moscow.
2. Ozhegov, S, & Shvedova, N. (2010). Tlumachnyy slovnyk rosiys'koyi movy. Moscow.
3. Mala radyans'ka entsyklopediya. (1931). Moscow.
4. Yermolenko, S, Bybyk, S, & Todor, O. (2001). Korotkyy tlumachnyy slovnyk ukrayins'koyi movy. Kyiv.
5. Rabynovych, Y. (1993). Marketynh v kommercheskoy deyatel'nosty. Odessa: Intmar.
6. Pushkar', M, & Pynkhasyk, V. (1993). Osnovy marketynha. Ternopol': Visnyk.
7. Sabluk, P, Karych, D, & Kovalenko, Yu. (2002). Osnovy orhanizatsiyi sil's'kohospodars'koho rynku. K: IAE UAAN.
8. Yevdokymov, F, & Havva, V. (2008). Azbuka marketynhu.
9. Atamas', H. (2005). Formuvannya i funktsionuvannya rehional'noho rynku ovochevoyi produktsiyi : dys. ... kand. ekon. nauk : 08.07.02. Moscow.
10. Zinovchuk, V. (2001). Osnovy sil's'kohospodars'koyi obsluhovuyuchoyi kooperatsiyi. Kyiv: Vyshcha osvita.

Стаття надійшла до редакції 04.11.2015 р.

Алла Іванівна КРИСАК

кандидат економічних наук,
докторант,
Луцький національний технічний університет
E-mail: alla_centra@mail.ru

ІНТЕГРАЛЬНА ОЦІНКА ЕФЕКТИВНОСТІ СТІЙКОСТІ ЛІСОГОСПОДАРСЬКИХ СИСТЕМ

Крисак, А. І. Інтегральна оцінка ефективності стійкості лісогосподарських систем [Текст] / Алла Іванівна Крисак // Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол. : В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету “Економічна думка”, 2015. – Том 21. – № 1. – С. 56-64. – ISSN 1993-0259.

Анотація

Вступ. На основі методу таксономічного аналізу досліджено окремі аспекти ефективності земельних відносин у частині земель лісового фонду та здійснено їх нормалізацію завдяки розрахунку індивідуальних територіальних індексів. Інтегральна оцінка ефективності стійкості лісогосподарських систем, що характеризує екологічне регулювання земельних відносин, передбачає застосування таких показників оцінки, як: рівень відтворюваності земель лісового фонду, рівень господарської освоєності земель лісового фонду, рівень комплексності заготівлі ліквідної деревини. Здійснено порівняльну оцінку та розглянуто динаміку ефективності екологічного регулювання земельних відносин за 2000, 2008 та 2013 роки. Результати розрахунку інтегрального територіального індексу визначають рівень ефективності екологічного регулювання земельних відносин щодо охорони та відтворення лісогосподарських систем та групування його за порівняно низьким, нижчим середнього рівня, вищим середнього рівня та порівняно високим інтервалами у регіонах України.

Мета. Розрахунок інтегральної оцінки рівня ефективності стійкості лісогосподарських систем при регулюванні екологічної сфери земельних відносин.

Метод (методологія). На основі застосування методу таксономічного аналізу здійснено інтегральну оцінку рівня ефективності стійкості лісогосподарських систем екологічного регулювання земельних відносин.

Результати. Визначений інтегральний показник регулювання земельних відносин вказує напрями прийняття раціональних управлінських рішень і масштаби змін у процесах щодо охорони та відтворення земельних ресурсів лісового фонду у контексті екологічної складової сталого розвитку.

Ключові слова: екологічна стійкість; оцінка; ефективність; регулювання; таксономічний аналіз; землі лісового фонду; земельні відносини.

Alla Ivanivna KRYSAK

PhD in Economics,
Doctoral Student,
Lutsk National Technical University,
E-mail: alla_centra@mail.ru

INTEGRAL ESTIMATION OF THE FORESTRY SYSTEMS EFFICIENCY

Abstract

Particular aspects of land relations efficiency in forestry fund are investigated in the article on the basis of the taxonomic method. Its normalization has also been implemented thanks to the individual territorial indexes calculation. The integral estimation of the forestry systems efficiency provides following criteria: level of the forestry fund lands reproduction, level of the economic cultivation of the forestry fund lands, level of the provided liquidity woods. The comparative estimation and the efficiency dynamics of ecological land relations regulation in 2000, 2008, and 2013 are provided and reviewed by the author. Results of the integral territorial index calculation have defined the level of ecological efficiency of land relations regulation concerning its protection and recreation, and its grouping

according to comparatively low, lower than the average, higher than the average, and comparatively high level of intervals in different regions of Ukraine.

Purpose. The aim of the article is the calculation of the integral estimation efficiency level of forestry systems stability within the land relations ecological sphere regulation.

Method (methodology). Integral estimation of the efficiency level of the ecological regulation of forestry systems due to the land relations stability is provided on the basis of the taxonomic analysis method.

Results. The particular integral indicator of land relations regulation points to the directions of rational management decisions and to the measure of changes in processes of forestry fund land resources protection and recreation in the context of the ecological part of the sustainable development.

Keywords: ecological stability; estimation; efficiency; regulation; taxonomic analysis; forestry lands; land relations.

JEL classification: C520, Q150

Вступ

В основі оцінки регулювання земельних відносин лежить гіпотеза про те, що така система відносин містить економічну, соціально-інституційну та екологічну складові. Структуризація системи земельних відносин зумовлена значною багатофункціональною спрямованістю залучення земельних ресурсів у відтворювальний процес (земельні ресурси виступають як територіальний базис, засіб виробництва, забезпечувальний компонент тощо).

Екологічна складова системи земельних відносин є системою агро- та лісотехнічних, агро- і лісохімічних, меліоративних та землевпорядних заходів щодо попередження збитків, завданих різним категоріям земель унаслідок негативних екстернальних та інтернальних ефектів, пов'язаних з розбалансованим, виснажливим та екологодеструктивним землекористуванням.

Найбільш детермінуючими чинниками, що визначають ефективність екологічної складової земельних відносин у структурі земель лісгосподарського призначення, є рівень стійкості землекористування систем, що визначається рівнями відтворюваності та господарської освоєності земель лісового фонду, а також рівнем комплексності заготівлі ліквідної деревини. Важливою складовою забезпечення стійкості землекористування систем, насамперед лісоландшафтів та агроландшафтів, є консервація малопродуктивних та деградованих земель із подальшим їх залісненням та залуженням.

Загальним проблематикою ефективності у природокористуванні присвятили свої роботи провідні науковці, такі, як Борщевський П. П. [1], Герасимчук З. В. і Голян В. А. [2], Данилишин Б. М. [3], Добряк Д. С. та Мартин А. Г. [4], Коваль Я. В. [5], Третяк А. М. [8], Хвесик М. А. [9] та ін. У сфері землеустрою Мартин А. Г. звертає увагу на ефективність землевпорядних заходів при використанні земель, Третяк А. М. зосереджується на екологічній ефективності управління земельних відносин, Борщевський П. П. – на підвищенні ефективності використання відтворення і охорони земельних ресурсів регіону. Однак заходи щодо визначення комплексної оцінки ефективності соціальних, екологічних та економічних завдань та одержання відповідного ефекту у сфері земельних відносин при переході до сталого розвитку опрацьовано не повною мірою.

Мета та завдання статті

Метою написання статті є застосування методу таксономічного аналізу при розрахунку інтегральної оцінки рівня ефективності стійкості лісгосподарських систем як однієї із складових сталого розвитку.

Відповідно до поставленої мети завданням статті є інтегральна оцінка рівня ефективності екологічної стійкості лісгосподарських систем у спектрі регулювання земельних відносин щодо охорони та відтворення земель лісового фонду, дослідження наявних проблем та обґрунтування магістральних шляхів їх вирішення.

Виклад основного матеріалу дослідження

Використання земель лісового фонду та господарське освоєння лісоресурсного потенціалу супроводжується численними зрушеннями у природно-ресурсних комплексах, свідченням чого виступає рівень відтворення лісів шляхом садіння і висівання лісу, природного поновлення лісу; переведення лісових культур та природного поновлення у вкриті лісовою рослинністю землі; кількість лісових пожеж; площа лісових земель, пройдена пожежами, та сума збитків, яка заподіяна лісовими пожежами; обсяги несанкціонованої заготівлі деревини. З огляду на сказане, виникає необхідність розрахунку показників ефективності стійкості лісгосподарських систем. Важливими характеристиками лісгосподарських систем виступають площі рубок лісу (головного користування, рубок догляду та санітарних рубок); обсяги заготівлі деревини загалом та заготівлі ліквідної деревини за категоріями технічної придатності; площа відтворення лісів; заготівля другорядних лісових матеріалів та продукції побічного лісового

користування; залишок неочищених площ місць рубок у лісах; лісозахисні роботи в лісовому фонді; загибель лісових насаджень від пожеж та від впливу несприятливих погодних умов; кількість незаконних вирубувань; обсяги знищеної або пошкодженої деревини; структура площі лісових ділянок.

З метою визначення рівня ефективності екологічної стійкості лісогосподарських систем було розраховано наступні показники:

- рівень відтворюваності земель лісового фонду (відношення площі відновлення лісів до загальної площі земель лісового фонду);
- рівень господарської освоєності земель лісового фонду (відношення площі рубок до загальної площі земель лісового фонду);
- рівень комплексності заготівлі ліквідної деревини (відношення обсягів ліквідної деревини в порядку рубок оздоровлення до загального обсягу заготовленої ліквідної деревини).

Перший показник відображає тенденції щодо розширення площі земель лісового фонду за рахунок організованого та природного лісовідновлення. Другий показник показує, яка частка лісового фонду у відповідному періоді охоплена різними видами рубок. Третій показник відображає структуру заготівлі ліквідної деревини, зокрема, від рубок, що пов'язані з веденням лісового господарства. Цей показник показує, наскільки вагомим є внесок рубок, пов'язаних з веденням лісового господарства, у загальний обсяг заготівлі ліквідної деревини. Отже, перераховані показники відображають рівні відтворюваності господарської освоєності та комплексності використання і відтворення земель лісового фонду, а також нарощення лісоресурсного потенціалу.

Згідно з методикою таксономічного аналізу, описаною нами у попередніх дослідженнях [10], проведемо нормалізацію показників шляхом розрахунку індивідуальних територіальних індексів через віднесення цих показників до показників-стимуляторів або показників-дестимуляторів. Рівень відтворюваності земель лісового фонду сприяє розширенню загальної площі цієї категорії земель, і отже, є показником-стимулятором. Рівень господарської освоєності відображає лише кількісні зрушення в обсягах проведення різного роду рубок і не сприяє за нинішніх умов підвищенню рівня екологічної стійкості господарських систем та виробництву продукції лісового господарства з високою часткою доданої вартості (показник зараховано до групи показників-дестимуляторів). Рівень комплексності заготівлі ліквідної деревини віднесено до групи показників-стимуляторів, оскільки поступове зменшення площі рубок головного користування має компенсуватися збільшенням обсягів продукції за рахунок інших видів рубок.

Щоб забезпечити репрезентативність переважної більшості показників, урахувати часові коливання в системі екологічного регулювання земельних відносин, ідентифікувати наслідки окремих етапів земельної реформи, використаємо показники 2000, 2008 та 2013 років (табл. 1) та результати розрахунків зведемо у таблиці 2.

У 2000 році порівняно високий індивідуальний територіальний індекс рівня відтворюваності земель лісового фонду спостерігався у Волинській, Житомирській, Львівській, Рівненській, Хмельницькій та Чернівецькій областях. На жаль, у 2008 році цей показник порівняно з 2000 роком по більшості названих регіонів зменшився. Це пов'язано із зменшенням площі лісовідновлення у цих регіонах у зв'язку з недостатнім бюджетним фінансуванням процесів посіву лісу та відсутністю в постійних лісокористувачів відповідної мотивації до нарощення розміру лісовкритих площ. Натомість у 2008 році порівняно високий індивідуальний територіальний індекс рівня відтворюваності земель лісового фонду спостерігався в АР Крим, Дніпропетровській, Донецькій, Запорізькій, Кіровоградській, Миколаївській, Одеській, Харківській областях. У 2013 році порівняно високе значення індивідуального територіального індексу, який відображає рівень відтворюваності земель лісового фонду спостерігалось у Запорізькій, Луганській, Миколаївській, Одеській, Херсонській, та Чернівецькій областях.

Порівняно високий індивідуальний територіальний індекс рівня господарської освоєності земель лісового фонду спостерігався у АР Крим, Дніпропетровській, Донецькій, Закарпатській, Запорізькій, Кіровоградській, Миколаївській, Одеській, Харківській, Херсонській областях. Отже, порівняно високого рівня індексу, що відображає господарську освоєність земель лісового фонду, у 2000 році не спостерігалось у багатолісних регіонах. У 2008 році порівняно з 2000 роком найвище значення названого показника спостерігалось в АР Крим, Дніпропетровській, Донецькій, Запорізькій, Кіровоградській, Львівській, Миколаївській, Одеській, Херсонській областях. Враховуючи те, що цей показник є показником-дестимулятором, порівняно невисоке значення індексу рівня господарської освоєності земель лісового фонду у багатолісних регіонах є позитивним явищем, за винятком Львівської області. У багатолісних районах, через наявність сприятливих умов для лісовідновлення, необхідною є оптимізація процесів відтворення та господарської освоєності земель лісового фонду, з метою формування сприятливих передумов для збільшення площі рубок головного користування у середньостроковій та довгостроковій перспективі.

Таблиця 1. Система показників оцінки ефективності стійкості лісогосподарських систем при здійсненні екологічного регулювання земельних відносин*

Регіони	Значення показників								
	Рівень відтворюваності земель лісового фонду, %			Рівень господарської освоєності земель лісового фонду, %			Рівень комплексності заготівлі ліквідної деревини, %		
	2000 рік	2008 рік	2013 рік	2000 рік	2008 рік	2013 рік	2000 рік	2008 рік	2013 рік
АР Крим	0,027	0,313	0,341	1,503	1,076	1,221	98,944	99,529	100,000
Вінницька	0,279	0,830	0,562	6,039	5,083	4,633	53,560	57,520	43,567
Волинська	0,462	0,706	0,602	4,580	4,600	5,561	67,908	57,047	49,667
Дніпропетровська	0,278	0,516	0,535	2,047	0,780	1,297	97,610	96,494	100,000
Донецька	0,228	0,427	0,554	1,679	2,157	2,402	100,000	108,157	100,000
Житомирська	0,440	0,802	0,695	3,757	3,913	4,899	40,367	51,376	45,535
Закарпатська	0,307	0,416	0,392	2,588	3,204	3,039	41,546	83,529	68,023
Запорізька	0,377	0,991	1,809	1,290	1,630	1,598	100,000	96,296	100,000
Івано-Франківська	0,321	0,502	0,538	5,784	3,079	3,777	46,486	77,922	53,891
Київська	0,389	0,523	0,569	4,381	2,991	4,605	51,284	82,941	59,386
Кіровоградська	0,222	1,017	0,946	2,288	2,143	2,034	69,269	98,453	80,695
Луганська	0,517	1,196	1,452	3,094	3,319	4,492	93,434	98,486	89,531
Львівська	0,460	0,698	0,602	3,941	2,666	3,080	49,257	78,769	44,269
Миколаївська	0,326	1,524	1,459	2,243	1,653	1,852	100,000	98,571	100,000
Одеська	0,183	1,208	1,064	1,928	2,010	1,656	92,448	96,545	100,000
Полтавська	0,231	0,967	0,867	5,533	2,771	2,636	91,492	84,769	76,848
Рівненська	0,436	0,950	0,734	5,700	5,104	5,096	49,841	61,426	54,116
Сумська	0,323	0,677	0,573	4,151	4,118	4,715	56,045	74,088	52,459
Тернопільська	0,394	0,882	0,418	5,648	3,890	4,916	68,568	60,663	55,455
Харківська	0,395	0,421	0,345	2,289	2,354	3,591	90,710	98,170	87,864
Херсонська	0,122	3,658	1,037	1,522	2,972	2,632	100,000	96,884	100,000
Хмельницька	0,433	0,933	0,535	7,037	4,117	4,172	54,900	60,463	48,728
Черкаська	0,338	0,620	0,543	5,170	4,879	5,227	57,901	71,311	60,656
Чернівецька	0,559	0,987	1,076	4,986	4,655	5,390	29,211	53,760	54,463
Чернігівська	0,348	0,588	0,552	5,504	2,542	3,354	48,124	61,826	44,256
Середнє значення	0,336	0,894	0,752	3,787	3,108	3,515	69,9562	80,200	70,776

* Розроблено автором на основі аналізу [7].

Таблиця 2. Індеси ефективності стійкості лісгосподарських систем при здійсненні екологічного регулювання земельних відносин *

Регіони	Індивідуальні територіальні індеси									Інтегральний територіальний індекс		
	Рівень відтворюваності земель лісового фонду			Рівень господарської освоєності земель лісового фонду			Рівень комплексності заготівлі ліквідної деревини					
	2000 рік	2008 рік	2013 рік	2000 рік	2008 рік	2013 рік	2000 рік	2008 рік	2013 рік	2000 рік	2008 рік	2013 рік
АР Крим	0,081	0,350	0,453	2,520	2,889	2,879	1,414	1,241	1,413	1,094	1,274	1,387
Вінницька	0,830	0,928	0,747	0,627	0,611	0,759	0,766	0,717	0,616	0,739	0,747	0,706
Волинська	1,376	0,789	0,801	0,827	0,676	0,632	0,971	0,711	0,702	1,045	0,725	0,710
Дніпропетровська	0,827	0,577	0,711	1,850	3,987	2,711	1,395	1,203	1,413	1,319	1,587	1,484
Донецька	0,678	0,478	0,737	2,256	1,441	1,463	1,429	1,349	1,413	1,368	1,039	1,178
Житомирська	1,309	0,897	0,924	1,008	0,794	0,718	0,577	0,641	0,643	0,941	0,774	0,758
Закарпатська	0,914	0,466	0,522	1,463	0,970	1,157	0,594	1,042	0,961	0,959	0,807	0,860
Запорізька	1,122	1,109	2,406	2,936	1,907	2,200	1,429	1,201	1,413	1,728	1,381	1,974
Івано-Франківська	0,957	0,561	0,715	0,655	1,009	0,931	0,665	0,972	0,761	0,753	0,836	0,800
Київська	1,160	0,585	0,756	0,865	1,039	0,763	0,733	1,034	0,839	0,911	0,873	0,786
Кіровоградська	0,662	1,138	1,258	1,655	1,450	1,728	0,990	1,228	1,140	1,063	1,268	1,362
Луганська	1,541	1,338	1,931	1,224	0,936	0,783	1,336	1,228	1,265	1,363	1,161	1,279
Львівська	1,369	0,780	0,800	0,961	1,166	1,141	0,704	0,982	0,625	0,993	0,970	0,843
Миколаївська	0,972	1,705	1,940	1,689	1,880	1,898	1,429	1,229	1,413	1,344	1,590	1,740
Одеська	0,544	1,351	1,415	1,964	1,546	2,122	1,322	1,204	1,413	1,198	1,363	1,630
Полтавська	0,688	1,081	1,153	0,684	1,122	1,333	1,308	1,057	1,086	0,872	1,086	1,188
Рівненська	1,299	1,062	0,976	0,664	0,609	0,690	0,712	0,766	0,765	0,871	0,803	0,806
Сумська	0,961	0,757	0,762	0,912	0,755	0,745	0,801	0,924	0,741	0,890	0,810	0,749
Тернопільська	1,175	0,986	0,556	0,671	0,799	0,715	0,980	0,756	0,784	0,930	0,845	0,682
Харківська	1,176	0,471	0,459	1,655	1,321	0,979	1,297	1,224	1,241	1,367	0,965	0,863
Херсонська	0,365	4,091	1,379	2,488	1,046	1,336	1,429	1,208	1,413	1,261	1,844	1,376
Хмельницька	1,290	1,043	0,712	0,538	0,755	0,842	0,785	0,754	0,688	0,846	0,846	0,746
Черкаська	1,005	0,693	0,722	0,732	0,637	0,672	0,828	0,889	0,857	0,852	0,737	0,749
Чернівецька	1,666	1,104	1,431	0,760	0,668	0,652	0,418	0,670	0,770	0,881	0,803	0,923
Чернігівська	1,035	0,658	0,734	0,688	1,223	1,048	0,688	0,771	0,625	0,797	0,869	0,794
Середнє значення	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000
Стандартне відхилення індесів від середнього за 2000 рік (σ) =										0,244		
Рівень ефективності у 2000 році:												
1 інтервал:				I <	0,756	порівняно низький						
2 інтервал:			0,756	$\leq I <$	1	нижчий середнього рівня						
3 інтервал:			1	$\leq I <$	1,244	вищий середнього рівня						
4 інтервал:				$I \geq$	1,244	порівняно високий						
Стандартне відхилення індесів від середнього за 2008 рік (σ) =										0,306		
Рівень ефективності у 2008р:												
1 інтервал:				I <	0,694	порівняно низький						
2 інтервал:			0,694	$\leq I <$	1	нижчий середнього рівня						
3 інтервал:			1	$\leq I <$	1,306	вищий середнього рівня						
4 інтервал:				$I \geq$	1,306	порівняно високий						
Стандартне відхилення індесів від середнього за 2013 рік (σ) =										0,367		
Рівень ефективності у 2013 році:												
1 інтервал:				I <	0,633	порівняно низький						
2 інтервал:			0,633	$\leq I <$	1	нижчий середнього рівня						
3 інтервал:			1	$\leq I <$	1,367	вищий середнього рівня						
4 інтервал:				$I \geq$	1,367	порівняно високий						

* Розроблено автором.

Порівняно високе значення індивідуального територіального індексу, який відображає комплексність заготівлі ліквідної деревини у 2000 році, спостерігалось у АР Крим, Дніпропетровській, Донецькій, Запорізькій, Луганській, Миколаївській, Одеській, Полтавській, Харківській, Херсонській областях. У 2008 році найвище значення аналогічного показника було у Донецькій області. Вищий середнього рівень спостерігався в АР Крим, Дніпропетровській, Закарпатській, Запорізькій, Київській, Кіровоградській, Луганській, Миколаївській Одеській, Полтавській, Харківській та Херсонській областях. Отже, показник має найвище значення в регіонах з невисокою часткою земель лісового фонду в загальній площі земель. Відповідно у малолісних регіонах рубки, що пов'язані з веденням лісового господарства, забезпечують левову частку ліквідної деревини.

Розрахований на основі перерахованих вище індивідуальних територіальних індексів інтегральний територіальний індекс, який відображає рівень екологічної стійкості лісгосподарських систем, у 2000 році мав найвище значення у Дніпропетровській, Донецькій, Запорізькій, Луганській, Миколаївській, Харківській, Херсонській областях. Найнижче значення у 2000 році у Вінницькій області. Нижчий середнього рівень – у таких багатолісних регіонах, як Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Чернівецька та Чернігівська області. Отже, у 2000 році найвищий рівень екологічної стійкості лісгосподарських систем спостерігався у малолісних регіонах, у зв'язку з раціональним використанням наявного лісосічного фонду. У багатолісних регіонах спостерігалось виснажливе освоєння лісоресурсного потенціалу.

У 2008 році, порівняно з 2000 роком, у більшості регіонів відбувалося зниження інтегрального територіального індексу екологічної стійкості лісгосподарських систем. У 2013 році, порівняно з 2008 роком, у більшості регіонів також знизився рівень інтегрального територіального індексу за критерієм «екологічна стійкість лісгосподарських систем». Загалом за період з 2000 по 2013 рік середнє значення інтегрального територіального індексу за критерієм «екологічна стійкість лісгосподарських систем» було порівняно високим у Дніпропетровській, Запорізькій, Миколаївській, Одеській, Херсонській областях. Вищий середнього рівень спостерігався в АР Крим, Донецькій, Кіровоградській, Луганській, Полтавській, Харківській областях. Нижчий середнього рівень – у Вінницькій, Волинській, Житомирській, Закарпатській, Івано-Франківській, Київській, Львівській, Рівненській, Сумській, Тернопільській, Хмельницькій, Черкаській, Чернівецькій та Чернігівській областях (у цю групу входять усі багатолісні регіони).

Усереднення цих індексів дало можливість розрахувати інтегральний міжгруповий територіальний індекс ефективності екологічного регулювання земельних відносин щодо охорони та відтворення лісгосподарських систем (табл. 3).

На основі проведених розрахунків здійснимо групування областей України за рівнем ефективності екологічного регулювання земельних відносин щодо охорони та відтворення земель лісового фонду (табл. 4).

За результатами інтегральної порівняльної оцінки відносно високий рівень ефективності екологічного регулювання земельних відносин щодо земель лісового фонду спостерігається в Дніпропетровській, Запорізькій, Миколаївській, Одеській та Херсонській областях. У цій групі за названим показником вирізняється Запорізька область, яка характеризується ощадливим та раціональним веденням лісгосподарської діяльності із здійсненням заходів щодо забезпечення охорони та відтворення лісоресурсного потенціалу. Це пов'язано з тим, що регіон має найвищий рівень відтворюваності земель лісового фонду, достатньо високий рівень господарської освоєності земель лісового фонду, високу частку обсягу ліквідної деревини в порядку рубок оздоровлення до загального обсягу заготовленої ліквідної деревини.

За інтегральним територіальним індексом ефективності екологічного регулювання земельних відносин щодо земель лісового фонду до групи з вищим від середнього рівня входять АР Крим, Донецька, Кіровоградська, Луганська, Полтавська, Харківська області, і, завдяки високому рівню показників рівня господарської освоєності земель лісового фонду та рівня комплексності заготівлі ліквідної деревини, регіони демонструють високий рівень ефективності екологічного регулювання земельних відносин.

Занепокоєння викликає нижчий від середнього рівень ефективності екологічного регулювання в 14 із 25 областей України, що становить 56 % від загальної кількості, причому практично в усіх багатолісних регіонах. Особливо це стосується Вінницької області і пояснюється тим, що регіон характеризується доволі низькими рівнями відтворюваності та господарської освоєності земель лісового фонду, а також недостатнім рівнем комплексності заготівлі ліквідної деревини порівняно з іншими областями. Враховуючи наявні передумови для зростання рівня ефективності екологічного регулювання земельних відносин, в областях, що належать до цієї групи, можна досягти значно кращих результатів щодо охорони та відтворення земельноресурсного потенціалу шляхом активізації природоохоронних заходів, стимулювання розвитку зеленого туризму, зменшення антропогенного навантаження на землі лісового фонду, тобто тих заходів, які сприятимуть збільшенню процесів відновлення лісових земель.

Таблиця 3. Інтегральні групові та міжгруповий територіальний індекс ефективності стійкості лісогосподарських систем при здійсненні екологічного регулювання земельних відносин*

Регіони	Інтегральні групові територіальні індекси			Інтегральний міжгруповий територіальний індекс
	2000 р.	2008 р.	2013 р.	
АР Крим	1,094	1,274	1,387	1,248
Вінницька	0,739	0,747	0,706	0,731
Волинська	1,045	0,725	0,710	0,820
Дніпропетровська	1,319	1,587	1,484	1,461
Донецька	1,368	1,039	1,178	1,191
Житомирська	0,941	0,774	0,758	0,822
Закарпатська	0,959	0,807	0,860	0,874
Запорізька	1,728	1,381	1,974	1,683
Івано-Франківська	0,753	0,836	0,800	0,796
Київська	0,911	0,873	0,786	0,856
Кіровоградська	1,063	1,268	1,362	1,228
Луганська	1,363	1,161	1,279	1,266
Львівська	0,993	0,970	0,843	0,934
Миколаївська	1,344	1,590	1,740	1,553
Одеська	1,198	1,363	1,630	1,391
Полтавська	0,872	1,086	1,188	1,045
Рівненська	0,871	0,803	0,806	0,826
Сумська	0,890	0,810	0,749	0,816
Тернопільська	0,930	0,845	0,682	0,816
Харківська	1,367	0,965	0,863	1,054
Херсонська	1,261	1,844	1,376	1,481
Хмельницька	0,846	0,846	0,746	0,812
Черкаська	0,852	0,737	0,749	0,778
Чернівецька	0,881	0,803	0,923	0,868
Чернігівська	0,797	0,869	0,794	0,819
Середнє значення	1,000	1,000	1,000	1,000
Стандартне відхилення інтегральних групових територіальних індексів від середнього (σ) =				0,282
Рівень ефективності екологічного регулювання:				
1 інтервал:	0	$I <$	0,718	порівняно низький
2 інтервал:	0,718	$\leq I <$	1	нижчий середнього рівня
3 інтервал:	1	$\leq I <$	1,282	вищий середнього рівня
4 інтервал:	∞	$> I \geq$	1,282	порівняно високий

* Розроблено автором

Найкращим показником у межах нашого дослідження за інтегральною порівняльною оцінкою є відсутність регіонів з низьким рівнем ефективності екологічного регулювання земельних відносин щодо земель лісового фонду, що говорить про позитивний рівень ефективності стійкості лісогосподарських систем.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Підсумовуючи викладене вище, можна зробити висновок, що рівень екологічної стійкості лісогосподарських систем у багатолісних регіонах є нижчим середнього рівня. Це пов'язано з дуальним характером системи управління лісовим господарством (фактично постійні лісокористувачі самі себе контролювали, оскільки лісова охорона була у підпорядкуванні керівників лісогосподарських підприємств); відсутністю реальних стимулів у постійних лісокористувачів до підвищення рівня комплексності використання лісоресурсного потенціалу (питома вага продукції з високою часткою доданої вартості була незначною); високим рівнем фізичного спрацювання лісозаготівельного та деревообробного обладнання, також відсутністю можливостей щодо отримання високотехнологічного устаткування на умовах лізингу; низьким рівнем результативності надання малопродуктивних земель під заліснення; нерозвиненістю індустрії плантаційного лісорозведення та лісового насінництва.

Отримані результати розрахунків показують можливості підтримання на належному рівні та покращення заходів, завдяки яким здійснюється ефективне екологічне регулювання земельних відносин щодо охорони та відтворення земель лісового фонду у кожній із чотирьох груп регіонів. Високий рівень

регулювання досягатиметься через зміну підходу до системи управління лісовим господарством, стимулювання процесів заліснення та залуження земель, створення заповідних територій, природних національних парків тощо. Напрямки подальших досліджень у цій сфері будуть пов'язані з підбором вихідних даних для проведення відповідних розрахунків для визначення рівнів ефективності економічної та соціальної складових регулювання земельних відносин щодо земель лісового фонду.

Таблиця 4. Групування областей України за рівнем ефективності екологічного регулювання земельних відносин щодо охорони та відтворення земель лісового фонду*

Критерій оцінки	Рівень ефективності регулювання земельних відносин			
	порівняно високий	вищий від середнього	нижчий від середнього	порівняно низький
Екологічне регулювання земельних відносин щодо охорони та відтворення земель лісового фонду	Дніпропетровська Запорізька Миколаївська Одеська Херсонська	АР Крим Донецька Кіровоградська Луганська Полтавська Харківська	Вінницька Волинська Житомирська Закарпатська Івано-Франківська Київська Львівська Рівненська Сумська Тернопільська Хмельницька Черкаська Чернівецька Чернігівська	

*Розроблено автором.

Список літератури

1. Борщевський, П. П. Підвищення ефективності використання, відтворення і охорони земельних ресурсів регіону [Текст] / П. П. Борщевський, М. О. Чернюк, В. М. Заремба, П. І. Коренюк, О. П. Князьков; НАН України. Рада по вивч. продукт. сил України. – К.: Аграр. наука, 1998. – 237 с.
2. Герасимчук, З. В. Трансформація інституціонального механізму природокористування в умовах глобалізації: екологічні імперативи та системні суперечності [Текст] : монографія / З. В. Герасимчук, І. М. Вахович, В. А. Голян, А. О. Олексюк. – Луцьк: Надстир'я, 2006. – 228с.
3. Данилишин, Б. М. Економіка природокористування: підручник для аспірантів науково-дослідних установ та вищих навчальних закладів [Текст] / Б. М. Данилишин, М. А. Хвесик, В. А. Голян; М-во освіти і науки України, Нац. Академія Наук України, Рада по вивченню продуктивних сил України. – К.: Кондор, 2010. – 464с.
4. Добряк, Д. С. Напрями вдосконалення нормативно-правової бази регулювання земельних відносин [Текст] / Д. С. Добряк, А. Г. Мартин // Землеустрій і кадастр. – № 4. – 2009. – С. 5-10.
5. Коваль, Я. В. Научные основы рационального использования и охраны природных ресурсов Полесья Украины [Текст] / А. С. Новоторов, Я. В. Коваль, Д. К. Прейгер и др. – К.: Наукова думка, 1993. – 192с.
6. Плюта, В. Сравнительный многомерный анализ в экономических исследованиях: Методы таксономии и факторного анализа [Текст] / Плюта В.; пер. с пол. В. В. Иванова; науч. ред. В. М. Жуковской. – М.: Статистика, 1980. – 151 с.
7. Статистичний збірник «Україна» 2014 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://ukrstat.org/uk/druk/publicat/kat_u/publ1_u.htm.
8. Третяк, А. М. Методичні рекомендації оцінки екологічної стабільності агроландшафтів і сільськогосподарського землекористування [Текст] / А. М. Третяк, Р. А. Третяк, М. І. Шквир. – К.: Ін-т землеустрою УААН, 3001. 15с.
9. Хвесик, М. А. Комплексна економічна оцінка природних ресурсів [Текст] : монографія / [за заг. ред. д. е. н., проф., акад. НААН України М. А. Хвесика]. – К.: ДУ ІЕПСР НАН України, 2013. – 206 с.
10. Крисак, А. І. Таксономічний аналіз як методологічний прийом оцінювання ефективності регулювання земельних відносин [Текст] / Алла Іванівна Крисак // Економічний аналіз: зб. наук.

References

1. Borshchevskiy, P. P. Cherniuk, M. O. Zaremba, V. M. Koreniuk, P. I. and Kniazkov, O. P. (1998). Pidvyshchennia efektyvnosti vykorystannia, vidtvorennia i ohorony zemelnyh resursiv rehionu [Increasing of regional land resources usage, recreation, and protection efficiency]. Kyiv : Ahrarna nauka.
2. Herasymchuk, Z. V. Vahovych, I. M. Holian, V. A. and Oleksiuk, A. O. (2006). Transformaciya instyucionalnogo mehanizmu pryrodokorystuvannia v umovah hlobalizaciyi: ekolohichni imperatyvy ta systemni superechnosti: Monohrafiya [Institutional land usage mechanism transformations under conditions of the globalization: ecological imperatives and systematic contradictions]. Lutsk : Nadstyrya.
3. Danylyshyn, B. M. Hvesyk, M. A. and Holian V. A. (2010). Ekonomika pryrodokorystuvannia [Land usage economics]. Kyiv : Kondor.
4. Dobriak, D. S. and Martyn, A. H. (2009). Directions for the land relations regulation normative sources improvement. Zemleustriy i kadastr, 4, 5-10.
5. Koval, Y. V. Novotvorov, A. S. and Preiher, D. K. (1993). Nauchnye osnovy racionalnogo ispolzovaniya i ohrany prirodnyh resursov [Scientific basis for the rational natural resources usage and its preservation]. Kyiv : Naukova dumka.
6. Pliuta, V. (1980). Sravnitelnyy mnohomernyy analiz v mnohomernykh issliedivaniyah: Metody taksonomii i faktornogo analiza [Comparative multidimensional analysis in the economic research: methods of the taxonomy and the factor analysis]. Moscow : Statistika.
7. Statistics digest “Ukraine” (2014). Retrieved from: https://ukrstat.org/uk/druk/publicat/kat_u/publ1_u.htm.
8. Tretiak, A. M. Tretiak, R. A. and Shkvyr M. I. (2001). Metodichni rekomendacii ocinky ekolohichnoyi stabilnosti ahroholandshaftiv i silskohospodarskoho zemlekorystuvannia [Methodical recommendations for the ecological stability estimation of the agricultural holdings and agricultural land usage]. Kyiv : Instytut zemleustroyu UAAN.
9. Hvesyk, M. A. (2013). Kompleksna ekonomichna ocinka pryrodnyh resursiv [Complex economic estimation of natural resources]. Kyiv : DU IEPSSR NAN Ukrayiny.
10. Krysak, A. I. (2014). Taxonomic analysis as the methodological approach of the land relations regulation evaluation efficiency. Economic Analysis, 17, 66-70.

Стаття надійшла до редакції 19.10.2015 р.

Ганна Матвіївна ЛОЗОВА

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри економічної теорії, макро- і мікроекономіки,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
E-mail: anna.info@bigmir.net

Вікторія Вікторівна КЛИМЕНКО

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри економічної теорії,
Національний авіаційний університет
E-mail: klymenko_victoriya@yahoo.com

**ПРОБЛЕМИ, ПРИЧИНИ ТА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ НАСЛІДКИ МІГРАЦІЇ
УКРАЇНЦІВ ДО РОСІЇ**

Лозова, Г. М. Проблеми, причини та соціально-економічні наслідки міграції українців до Росії [Текст] / Ганна Матвіївна Лозова, Вікторія Вікторівна Клименко // Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол. : В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету “Економічна думка”, 2015. – Том 21. – № 1. – С. 65-72. – ISSN 1993-0259.

Анотація

Вступ. Останніми роками спостерігається широкомасштабна еміграція українців, в тому числі до Російської Федерації, що пояснюється зростанням напруженості на ринку праці всередині країни через поглиблення економічної кризи та збройний конфлікт на сході країни.

Мета. Мета дослідження полягає у визначенні та розкритті причин та наслідків еміграції до Росії, що дозволить поліпшити міграційну політику в Україні та забезпечить посилення її національної конкурентоспроможності.

Метод (методологія). У процесі дослідження широко використовувались як традиційні загальнонаукові методи: історичний, формально-логічний, порівняльний, метод групування та узагальнення, так і евристичні методи пізнання.

Результати. У статті на основі аналізу сучасної економічної історії визначено і обґрунтовано основні хвилі еміграції українців до Російської Федерації. Спільними причинами першої й четвертої еміграційних хвиль були насамперед причини соціально-економічної мотивації, бідності, безробіття, неможливості реалізувати себе на Батьківщині. Причинами другої, третьої та п'ятої хвилі міграції були переважно політично-воєнні фактори: війна, репресії, політичні переслідування. До основних проблем сучасної міграції українців до Російської Федерації можна віднести втрату науково-технічного потенціалу країни, правову незахищеність українських мігрантів, дискримінацію в умовах і оплаті праці, дитячу міграцію. Результатом дослідження є розробка відповідних пропозицій щодо вдосконалення державної міграційної політики України.

Ключові слова: міграція населення; еміграційні хвилі; трудова міграція; причини міграції; наслідки міграції; міграційна політика.

Hanna Matviyivna LOZOVA

PhD in Economics,
Associate Professor,
Department of Economic Theory, Macro- and Microeconomics,
Taras Shevchenko National University of Kyiv
E-mail: anna.info@bigmir.net

Viktoriya Viktorivna KLYMENKO

PhD in Economics,
Associate Professor,
Department of Economic Theory,
National Aviation University
E-mail: klymenko_victoriya@yahoo.com

PROBLEMS, CAUSES AND SOCIO-ECONOMIC CONSEQUENCES OF MIGRATION OF UKRAINIANS TO RUSSIA

Abstract

Introduction. *In recent years the large-scale emigration of Ukrainians, including the Russian Federation, has been observed because of rising tensions on the labor market within the country due to the deepening economic crisis and military conflict in the east.*

Purpose of the research *is to identify and disclose the causes and consequences of Ukrainian migration to Russia, which will improve migration policy in Ukraine and provide the strengthening of national competitiveness.*

Method (methodology). *The traditional general scientific methods, such as historical, formal-logical, comparative method of grouping and summarizing, and heuristic methods have been used in research.*

Results. *The main waves of Ukrainian emigration to Russia are identified and justified on the basis of analysis of contemporary economic history. Socio-economic motivation, poverty, unemployment, inability to realize themselves at home have become the common causes of the first and fourth waves of emigration. Political and military factors like war, repression, political persecution and others have become the causes of the second, third and fifth waves of migration. The main problems of modern Ukrainian emigration to Russia are the loss of scientific and technological potential of the country, the legal vulnerability of Ukrainian migrants, discrimination in terms of pay, child migration. The result of research is the development of the appropriate proposals for improvement of the state migration policy of Ukraine.*

Keywords: *migration; emigration waves; labor migration; the causes of migration; the consequences of migration; migration policy.*

JEL classification: J61

Вступ

Загальносвітовою тенденцією в умовах глобалізації економічних відносин є посилення міграційних процесів. Ця тенденція притаманна також економіці України і проявляється переважно у міграції трудового активного населення до країни ЄС та Російської Федерації. Як економічне явище, міграція населення сприяє раціональному перерозподілу трудових ресурсів, допомагає вирішенню демографічних проблем, у тому числі – проблеми старіння населення, прискорює науково-технічний процес, обмін інформацією та технологіями, сприяє зменшенню вартості робочої сили, інтеграції країни у світове виробництво, збільшує потік інвестицій до країни-донора у вигляді валютних переказів на батьківщину працюючих за кордоном громадян. Тобто у світових масштабах міграція – це цілком позитивне з економічної точки зору явище. Проте для країни-донора, якою фактично виступає Україна, міграція може нести в собі низку загроз та ризиків. Еміграція населення призводить до відтоку з країни трудових ресурсів, погіршує статеву-вікову структуру населення, послаблює інноваційно-інтелектуальний потенціал країни.

Останніми роками спостерігається широкомасштабна еміграція українців, в тому числі до Російської Федерації, що пояснюється зростанням напруженості на ринку праці всередині країни через поглиблення економічної кризи та збройний конфлікт на сході країни. За дослідженнями Міжнародної організації з міграції (МОМ), кожний другий українець віком від 20 до 35 років бажає емігрувати з України. За даними Державної служби статистики України, понад 40 % мігрантів емігрують до Російської Федерації. Відтік трудового активного населення призводить до втрати трудового потенціалу Україною, що на фоні

демографічного спаду та проблеми старіння населення є фактично міною уповільненої дії для української економіки. І хоча, на думку багатьох економістів, українські заробітчани протягом останніх років є основними інвесторами в економіку країни, проте еміграція трудового активного населення суттєво погіршує інтелектуальний потенціал країни, перетворюється на реальну загрозу економічній безпеці країни. У таких умовах надзвичайно актуальним є з'ясування істинних причин та масштабів трудової міграції, зокрема в РФ, для розробки ефективної міграційної політики.

В Україні дослідження теоретико-методологічної і науково-практичної проблематики розвитку міграційних процесів перебуває в центрі уваги таких відомих вчених, як Д. Богиня, В. Мандибура, Е. Лібанова, А. Поручник, А. Філіпенко. Аналіз останніх публікацій свідчить, що розробка різнопланових аспектів теорії міграції цікавить відомих західних вчених, серед яких П. Кругман, В. Кларк, В. Лопез, О. Старк, О. Тоффлер, К. Хансен. Але погляди зазначених фахівців на поставлену проблему часто відрізняються через відмінності в уявленні ними структури та складових міграційного процесу, різних підходів до міграційної політики. Крім того, актуальним залишається питання визначення ролі і місця України в міграційних процесах, зокрема до Російської Федерації, в умовах економічно-політичної та військової кризи.

Мета статті

Метв статті - на основі аналізу вітчизняної практики та вивчення міжнародного досвіду визначити та розкрити причини та наслідки міграції українців до Росії, що дозволить поліпшити міграційну політику в Україні та забезпечить посилення її національної конкурентоспроможності.

Виклад основного матеріалу дослідження

З точки зору демографів, Україна у всі часи відзначалася значним переміщенням людей як по її території, так і за її межі. Наприклад, якщо у часи Київської Русі мігрували переважно ремісники, купці та воїни, то вже після її розпаду посилились як внутрішні, так і зовнішні міграції. Вони були зумовлені як політичними (втікачі від татаро-монгольської навали, бранці), так і соціально-економічними (переселення ремісників та будівничих на землі Московії) причинами. Особливо вони посилились у XVII-XVIII ст., коли українських козаків та селян примусово вивозили у північні регіони Росії для розбудови міст, воєнних та господарських об'єктів, зокрема міста Санкт-Петербурга [1].

Якщо аналізувати міграцію українців до Росії в сучасній історичній ретроспективі, то чітко простежується 5 основних хвиль.

«Перша хвиля» розпочалася в кінці XIX століття і тривала до початку Першої світової війни. Масова міграція українців здебільшого з Наддніпрянщини була зумовлена переселенською акцією російського уряду, спрямованою на освоєння нових земель на Кавказі, Поволжі, Уралі, на Далекому Сході та у Сибіру. Причинами масового переселення були: аграрне перенаселення українських територій, майнове розшарування, бідність, небажання переселятися у міста, незначна урбанізація та індустріалізація. Про інтенсивність еміграції з України свідчать такі показники: у кінці XIX ст. виїжджало щорічно понад 40 тис. осіб, а вже на початку XX ст. – понад 200 тис. осіб.

«Друга хвиля», що тривала в 30-ті роки XX століття, була переважно політичного характеру і пов'язана з репресіями радянського уряду, розкуркулюванням та голодомором 30-х років. Тоді багато українців у примусовому порядку опинилися у таборах або силоміць були переселені під час розкуркулювання та голодомору. Зокрема понад 1 млн осіб «куркулів», заможних селян, було вивезено в процесі колективізації за межі України – на освоєння Сибіру і північноросійських земель. Туди було відправлено значну кількість українських інтелігентів, яких було звинувачено сталінським режимом у шкідництві, контрреволюційній діяльності, шпигунстві тощо (тільки за 1934-1937 рр. ув'язнено 465 тис. осіб).

«Третя хвиля» відбувалася з 1940 по 1954 роки і стосувалася осіб, які опинилися поза Україною під час Другої світової війни. Це були евакуйовані особи, які разом з своїми підприємствами були перевезені на Урал та у Сибір, де під час війни і працювали, або особи, що під час війни опинилися у сталінських таборах. Після входження західноукраїнських земель до складу УРСР (1939 р.) розпочались, а після Другої світової війни продовжились також репресії проти «куркулів» та націоналістично настроєного населення західної частини України. Тільки у 1944-1952 рр. за межі держави було виселено з цих земель понад 1,5 тисячі сімей «куркулів» та понад 180 тисяч осіб, які належали до ОУН та УПА. Частина евакуйованих та репресованих залишилися на новому місці і в Україну не повернулися.

«Четверта хвиля» розпочалася у другій половині 60-х років і тривала аж по 90-ті роки, до періоду перебудови та лібералізації економіки. На початку 60-х років XX ст. з України починає інтенсивно емігрувати молодь. Через організовані набори їдуть на величезні промислові новобудови Радянського Союзу, на освоєння цілинних земель Сибіру тощо. Цей процес уповільнився у 70-80-ті роки, але продовжувався аж до здобуття Україною незалежності.

У 90-х роках XX століття відбувався і зворотній процес. Багато українців та представників нацменшин,

які раніше проживали в Україні (німці, кримські татари та ін.), почали повертатись (репатріювалися) на свою Батьківщину. Наприклад, тільки за 1989-1997 рр. на територію України повернулося 243 тис. кримських татар і 12 тис. депортованих вірмен, болгар, греків, німців. Унаслідок цього сальдо міграції було додатнім, у 1992 р., наприклад, воно становило понад 282 тис. осіб. Але вже із 1994 р. сальдо міграції стає від'ємним, його обсяги збільшуються, поступово все більше людей бере участь у міждержавних міграціях. Більшість із емігрантів виїжджають з України до Російської Федерації, але їх кількість поступово зменшується, наприклад у 1998 році в Російську Федерацію виїхало в 2,4 раза менше, ніж у 1993 році.

Згідно з даними Федеральної служби державної статистики Росії за 1997-2013 рр., кількість осіб, що прибули до РФ з України, перевищує приблизно у 2 рази кількість осіб, що прибули до України з РФ (табл. 1, рис. 1).

Таблиця 1. Динаміка співвідношення кількості осіб, що прибули в РФ з України та які вибули з РФ в Україну, упродовж 1997-2013 рр.*

Показник	1997 р.	1998 р.	1999 р.	2000 р.	2001 р.	2002 р.	2003 р.	2004 р.	2005 р.
Прибуло в РФ з України, осіб	138231	111934	81297	74748	36503	36806	23418	17699	30760
Вибуло з РФ в Україну, осіб	69116	57318	58922	35601	24026	20585	16744	13115	12640
Сальдо міграції, осіб	-69115	-54616	-22375	-39147	-12477	-16221	-6674	-4584	-18120
Показник	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	
Прибуло в РФ з України, осіб	32721	51492	49064	45920	27508	43586	49411	55037	
Вибуло з РФ в Україну, осіб	11926	10536	8941	5737	6278	6300	12416	18626	
Сальдо міграції, осіб	-20795	-40956	-40123	-40183	-21230	-37286	-36995	-36411	

*Статистичні дані Федеральної служби державної статистики Російської Федерації [Електр. ресурс]. - www.gks.ru.

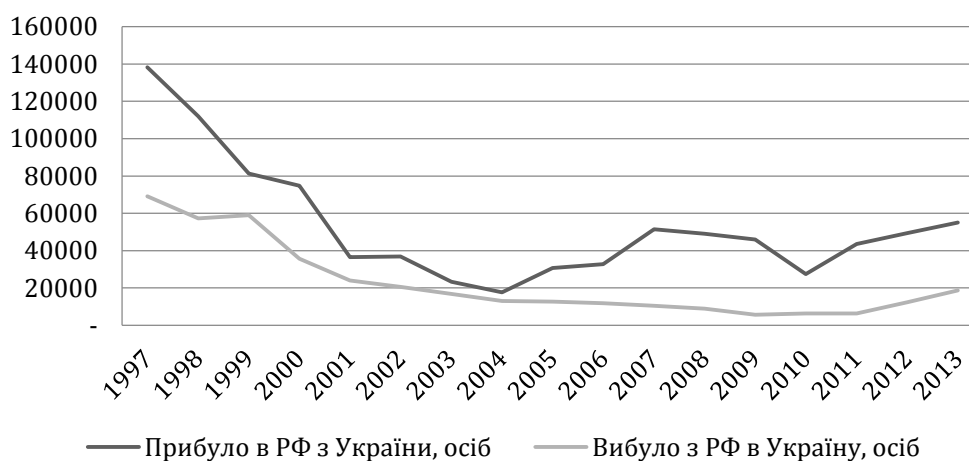

Рис. 1. Динаміка співвідношення кількості осіб, що прибули в РФ з України та які вибули з РФ в Україну, упродовж 1997-2013 рр.*

Згідно з даними Всеросійського перепису населення 2010 року, в Російській Федерації проживає 1,93 млн етнічних українців, що становить 1,35 % від усього населення (за неофіційними даними – понад 10

млн осіб). Для порівняння, за даними перепису населення 2002 року, в РФ проживало 2,94 млн етнічних українців, що складало 2,03 % від усього населення. Вихідці з України проживають в усіх без винятку регіонах РФ, найбільша кількість – у Москві та Московській області, Тюменській області, Краснодарському краї, Ростовській області, Приморському краї, Санкт-Петербурзі, Воронежській області. Серед республік і автономних областей з великою часткою українців варто назвати Ханти-Мансійський і Ямало-Ненецький автономні округи, Республіку Комі, Башкортостан, Республіку Саха, Татарстан та Карелію [2].

Трудова міграція в Російську Федерацію та інші країни, здебільшого тимчасова, циркулярна, перетворилася на найбільш поширену форму міграційної поведінки населення України, альтернативу виїзду за кордон для постійного проживання. У табл. 2 наведено інформацію про чисельність перетинів кордону громадянами України з іншими країнами загалом та з Російською Федерацією зокрема.

Таблиця 2. Чисельність перетинів кордону громадянами України

Показник	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.
Чисельність перетинів кордону громадянами України з іншими країнами, у які вони виїжджали	16100751	15961094	17741304	20336255	21755162
Чисельність перетинів кордону громадянами України з РФ	5091655	5305794	5450385	5729649	6104406

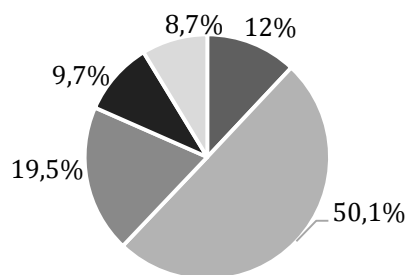
За оцінками експертів, Росія є найбільшим закордонним ринком праці для українців [3]. Питома вага РФ у працевлаштуванні громадян України досить суттєва: у 2008 р. вона становила 48 %, а нині – 43,2 %. Така ситуація викликана певною низкою об'єктивних причин, найбільш вагомими серед яких вважаються: прикордонне розташування, відсутність мовних та адаптаційних проблем, широкі родинні і особистісні зв'язки.

Упродовж 2010-2012 рр. серед трудових мігрантів з України до РФ переважають чоловіки, які становлять 55,2 % від загальної кількості трудових мігрантів з України, у той час як жінки – лише 20,4 %. Що стосується попереднього місця проживання, то 42,5 % від загальної кількості трудових мігрантів виїхали до Росії з міських поселень, а 41,6 % – із сільської місцевості [4].

За даними еміграційної служби, в Росії офіційно працює до 200000 українців (здебільшого це будівельники, промислові працівники і працівники сфери транспорту), близько 70000 українців отримали патенти на роботу в приватних осіб, насамперед як обслуговуючий персонал – прибиральниці, садівники, няньки, доглядальниці, водії.

Для українців-чоловіків, які працюють у РФ, будівництво є однією з основних сфер діяльності (близько 70 %), транспорт, сільське господарство, промисловість і торгівля охоплюють 5-7 %. Для працюючих у Росії українських жінок основною сферою діяльності є торгівля поряд з діяльністю домашніх господарств та будівництвом.

Значна частина міграцій з України в РФ має циклічний та сезонний характер (рис. 2) [4]. У структурі трудових міграцій з України до РФ переважають поїздки тривалістю від 1 до 3 місяців (50,1 %), а також поїздки тривалістю від 6 до 12 місяців (19,5 %), що пояснюється умовами перебування іноземців на території РФ.

■ до 1 місяця ■ від 1 до 3 місяців ■ від 3 до 6 місяців ■ від 6 до 12 місяців ■ 12 і більше місяців

Рис. 2. Структура трудових міграцій з України до РФ за тривалістю перебування під час останньої поїздки у 2010-2012 рр., %

Водночас слід зазначити, що правила перебування емігрантів не дають можливості українцям-заробітчанами перебувати тривалий час у Росії. Українські заробітчани при влаштуванні на роботу зазнають дискримінації в оплаті праці, в умовах проживання та охороні праці і наданні медичної

допомоги. Роботодавці часто порушують усні домовленості про оплату праці, а письмові договори просто не укладають, чим зумовлюють нелегальні умови існування українців у Росії, а часто і трудове рабство. У Росії існує широка мережа залучення українських жінок до сексуального рабства. Законодавство Росії не переслідує отримувачів таких послуг та утримувачів і звідників, а спрямоване на самих жінок [5].

«П'ята хвиля» розпочалася в 2014 році і була спровокована воєнним конфліктом в Україні та анексією Криму. Багато українців виїхало в Росію як біженці, тікаючи від війни.

За даними Агентства ООН у справах біженців (УВКБ ООН) за I півріччя 2014 року 110 тис. українців виїхало в Росію, проте лише 9,6 тис. осіб із загальної кількості новоприбулих попросили притулку в РФ [6].

Слід водночас зазначити, що у зв'язку з воєнними діями в східних областях змінилось ставлення громадян України до можливостей народитися і жити в Росії. Згідно з результатами соціологічного дослідження, проведеного соціологічною групою «Рейтинг» з 9 по 19 серпня 2014 р., з 2000 респондентів з різних регіонів України, кількість тих, хто бажав би народитися в Україні, порівняно із даними за квітень минулого року збільшилася на 12 % і становить 59,2 %; Росія стала менш привабливою (кількість бажаних народитися в РФ зменшилась з 8,5 % до 4 %). Крім того, кількість бажаних жити в Росії також зменшилась (з 30 % до 13 %). Кількість осіб, які не хотіли б жити в РФ, становить 78 %. Жити в Росії скоріше хотіли б жителі Донбасу, Східного і Південного регіонів, а також особи з нижчим матеріальним статусом [7].

Спільними причинами першої й четвертої еміграційних хвиль були насамперед причини соціально-економічної мотивації, бідності, безробіття, неможливості реалізувати себе на Батьківщині. Виходить, майже нічого не змінилося у соціально-економічному становищі українців за 130 років [8].

Причинами другої, третьої та п'ятої хвилі міграції були переважно політично-воєнні фактори: війна, репресії, політичні переслідування тощо. Слід зауважити, що подальша доля п'ятої міграційної хвилі українців остаточно не визначена, враховуючи загальні політичні настрої більшості населення Росії та ставлення його до українців. Досі не врегульованим залишається питання політики українського уряду відносно цієї категорії осіб, як і політики стосовно діаспори загалом.

Для цивілізованого входження у світовий міграційний процес Україні потрібна відповідна правова основа. Актуальним завданням перед урядом є прийняття концепції національної міграційної політики й розробка відповідної стратегії для регулювання процесів трудової міграції. Міграційна політика України повинна захистити державу від потоків нелегальних переселенців з третіх країн та гарантувати своїм легальним мігрантам інтеграцію у цивілізовані суспільства на правовій основі й сприяти поверненню їх до України. Верховна Рада України донині не затвердила законопроект «Концепції національної політики щодо українців за кордоном», який був підготовлений ще в 2003 році. Лише у березні 2004 року Верховна Рада України ухвалила Закон «Про правовий статус закордонних українців».

В Україні на державному рівні відсутня стратегія захисту демографічного потенціалу та розвитку духовно-інтелектуального ресурсу нації. Якщо аналізувати причини першої хвилі міграції українців, то основною причиною був надлишок сільського населення, оскільки на кінець XIX століття Україна мала найвищий у Європі приріст населення завдяки високій народжуваності. На сьогодні під час п'ятої хвилі міграції спостерігається зворотна ситуація: фактично відбувається депопуляція населення через низьку народжуваність та високу смертність. Україна фактично інвестує свій людський та інтелектуальний капітал в економіку Російської Федерації, позбавляючи себе висококваліфікованої робочої сили, оскільки чітко простежується тенденція до зростання освітнього рівня емігрантів з кожною новою хвилею міграції.

Причому спостерігається парадокс: часто фахівці, які виїжджають за кордон і прагнуть реалізувати себе професійно, змушені виконувати некваліфіковану, низькооплачувану роботу, жити в жахливих умовах та відчувати себе людьми другого сорту. Дуже гостро стоїть проблема правової незахищеності українських мігрантів як з боку України, так і постійний тиск з боку міграційної служби Російської Федерації. Це викликає глибинні соціально-психологічні деформації в українських мігрантів за кордоном. Крім того, виникає проблема руйнації українських сімей: оскільки, якщо чоловік або жінка тривалий час працюють за кордоном, то не може йти мова про повноцінне сімейне життя або виховання дітей. Непоодинокі випадки, коли за кордоном опиняється активна українська молодь, яка через складні обставини життя, жахливі побутові умови та нелегку працю швидко деградує як у моральному, так і у фізичному стані.

Загальноновизнано фахівцями, що через трудову міграцію українського населення відбувається деформація структури середнього класу в Україні. Хоча завдяки мігрантам Україна отримує додаткові валютні потоки, хотілося б зауважити, що при цьому ми втрачаємо головну цінність – наших людей, а демографічний вакуум заповнюється мігрантами з азіатських та африканських країн.

Попри те, що деякі експерти висловлюють думку, що міграція науковців, молодих освічених людей, які знають іноземну мову, є нормальним явищем [9], ми вважаємо: в стратегічному плані це означає безповоротну втрату демографічного, трудового і науково-технічного потенціалу нашої держави. Для України вже давно є характерною така ситуація: держава за власний кошт готує висококваліфікованих

спеціалістів для інших держав, таким чином підвищуючи не власну конкурентоспроможність, а конкурентоспроможність інших країн.

Перед Україною гостро стоїть проблема дитячої міграції, оскільки мігранти п'ятої хвилі, рятуючись від війни, забирають із собою своїх дітей. Крім того, українські трудові мігранти дедалі частіше забирають із собою своїх дітей, оскільки цілком природно вважають, що дитині буде краще із батьками, ніж з опікунами в Україні. В таблиці 3 наведено інформацію про видачу дозволів на виїзд за кордон на постійне місце проживання та повернення в Україну за 2014 рік.

Таблиця 3. Інформація про видачу дозволів на виїзд громадян України за кордон на постійне місце проживання та повернення в Україну у 2014 р*.

Країна	Видано дозволів на виїзд громадян України за кордон на постійне місце проживання			Повернулось в Україну		
	Дорослі (за винятком пенсіонерів)	Діти	Пенсіонери	Дорослі (за винятком пенсіонерів)	Діти	Пенсіонери
Російська Федерація, осіб	1198	142	1289	594	24	197
Усього, осіб	4512	1405	3015	1746	106	514
Російська Федерація, %	26,55	10,11	42,75	34,02	22,64	38,33

*Міграційний профіль України 2010-2014.

Як свідчать дані таблиці 3, у 2014 році було видано 1405 дозволів на виїзд українських дітей за кордон на постійне місце проживання (142 з яких – на виїзд у Росію), що становить 15,73 % від загальної кількості виданих дозволів. Для 26,47 % громадян України, які отримали дозвіл на виїзд за кордон, Росію обрали країною постійного місця проживання (зокрема, дорослі – 26,55 %, діти – 10,11 % та пенсіонери – 42,75 %).

За даними центру «Жіночі перспективи», понад 40 % трудових мігрантів – молоді. Майже 90 % жінок, які поїхали на заробітки, залишили своїх дітей в Україні, а згодом дехто почав подавати документи на возз'єднання родини. За даними опитування, із 10 заробітчанок 9 мають дітей. Кожною четвертою дитиною опікується батько, у кожній шостій дитині обоє батьків працюють за кордоном. Жінки приїжджають усе частіше з дітьми і створюють у Росії нові родини. І достеменно невідомо, скільки дітей трудових мігрантів сьогодні перебуває за кордоном.

Отже, у результаті проведеного дослідження можна запропонувати наступні заходи для вдосконалення державної міграційної політики:

1. Збір інформації, проведення регулярного моніторингу та обліку мігрантів, що тимчасово покидають Україну (трудовах мігрантів) та осіб, що виїжджають з України до Російської Федерації на постійне проживання, з метою вжиття відповідних заходів та коригування даного процесу на державному рівні.
2. Прискорення розв'язання мирним шляхом воєнного конфлікту на сході України з метою припинення міграції біженців.
3. Вжиття заходів для реабілітації внутрішніх переселенців-біженців, реабілітації молоді та дітей-біженців. Надання необхідної гуманітарної допомоги.
4. Прискорення економічної інтеграції України до ЄС з метою створення нових робочих місць в Україні. Запровадження європейських стандартів та імплементація норм європейського трудового законодавства для подальшої гармонізації та зближення економік України та ЄС.
5. Забезпечення належних соціально-економічних можливостей для реалізації трудового потенціалу працездатного українського населення, особливо молоді.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Отже, в сучасній історичній ретроспективі простежується п'ять основних хвиль еміграції українців до Росії. Спільними причинами першої й четвертої еміграційних хвиль були насамперед причини соціально-економічної мотивації, бідності, безробіття, неможливості реалізувати себе в Україні. Причинами другої, третьої та п'ятої хвилі міграції – переважно політично-воєнні фактори: війна, репресії, політичні переслідування. До основних проблем сучасної міграції українців до Російської Федерації можна віднести втрату науково-технічного потенціалу країни, правову незахищеність українських мігрантів за кордоном, дискримінацію в умовах і оплаті праці, дитячу міграцію. Для розв'язання проблем еміграції українців необхідно на державному рівні забезпечити належні соціально-економічні можливості для реалізації трудового потенціалу працездатного українського населення в усіх регіонах країни; проводити

регулярний моніторинг та облік мігрантів, надавати їм правову допомогу; вирішити проблему вимушеної міграції біженців.

Список літератури

1. Воловина, О. Українці в США та вплив міграції з України на діаспору в США [Електр. ресурс] / О. Воловина. – Режим доступу: <http://inform-decisions.com/stat>.
2. Українці у Росії: Посольство України в Російській Федерації України [Електр. ресурс]. – Режим доступу: <http://russia.mfa.gov.ua/ua/ukraine-ru/ukrainians-in-ru>.
3. Малиновська, О. Скільки українських мігрантів працює в Росії і який їхній внесок в економіку нашої країни України [Електр. ресурс] / О. Малиновська. – Режим доступу: <http://forbes.ua/ua/opinions/1367144-skilki-ukrayinskih-migrantiv-pracuyue-v-rosiyi>.
4. Міграційний профіль України: Звіт за 2013 р. [Електр. ресурс]. – Режим доступу: http://dmsu.gov.ua/images/files/UKR_Migration_Profile_2015_1.pdf.
5. Кобець, О. Чому і як зникають українці в Росії [Електр. ресурс] / О. Кобець. – Режим доступу: <http://glavcom.ua/articles/8259.html>.
6. Агентство ООН у справах біженців (УВКБ ООН) України [Електр. ресурс]. – Режим доступу: <http://unhcr.org.ua>.
7. Країни, де хотілося б народитися та жити: Звіт соціологічної групи «Рейтинг» України [Електр. ресурс]. – Режим доступу: <http://ratinggroup.com.ua/products/politic/data/entry/14103>.
8. Українська еміграція: причини й наслідки [Текст] // Віче. – № 15. – Серпень 2006 р.
9. Ткаченко, Л. Експерт: освічені працівники складуть третю хвилю міграції з України [Електр. ресурс] / Л. Ткаченко. – Режим доступу: <http://www.unian.ua/society/568708-ekspert-osvicheni-pratsivniki-skladut-tretyu-hvilyu-migratsiji-z-ukrajini.html>.
10. Міграційний профіль України 2010-2014. [Електр. ресурс]. – Режим доступу: http://dmsu.gov.ua/images/files/pr2014_1.pdf.

References

1. Volovyna, O. (2012). Ukrayintsi v SShA ta vplyv mihratsiyi z Ukrayiny na diasporu v SShA. Retrieved from: <http://inform-decisions.com/stat>.
2. Ukrayintsi u Rosiyi: Posol'stvo Ukrayiny v Rosiys'kiy Federatsiyi Ukrayiny. (2015). Retrieved from: <http://russia.mfa.gov.ua/ua/ukraine-ru/ukrainians-in-ru>.
3. Malynovs'ka, O. (2014). Skil'ky ukrayins'kykh mihrantiv pratsyuye v Rosiyi i yakyy yikhniy vnesok v ekonomiku nashoyi krayiny Ukrayiny. Retrieved from: <http://forbes.ua/ua/opinions/1367144-skilki-ukrayinskih-migrantiv-pracuyue-v-rosiyi>.
4. Mihratsiyyny profil' Ukrayiny: Zvit za 2013 r. (2014). Retrieved from: http://dmsu.gov.ua/images/files/UKR_Migration_Profile_2015_1.pdf.
5. Kobets', O. (2012). Chomu i yak znykayut' ukrayintsi v Rosiyi. Retrieved from: <http://glavcom.ua/articles/8259.html>.
6. Ahentstvo OON u spravakh bizhentsiv (UVKB OON) Ukrayiny. (2015). Retrieved from: <http://unhcr.org.ua>.
7. Krayiny, de khotilosya b narodytysya ta zhyty: Zvit sotsiolohichnoyi hrupy «Reytynh» Ukrayiny. (2014). Retrieved from: <http://ratinggroup.com.ua/products/politic/data/entry/14103>.
8. Ukrayins'ka emihratsiya: prychny y naslidky (2006) // Viche. - # 15. - Serpen'.
9. Tkachenko, L. (2011). Ekspert: osvicheni pratsivnyky skladut' tretyu khvilyu mihratsiyi z Ukrayiny. Retrieved from: <http://www.unian.ua/society/568708-ekspert-osvicheni-pratsivniki-skladut-tretyu-hvilyu-migratsiji-z-ukrajini.html>.
10. Mihratsiyyny profil' Ukrayiny 2010-2014. (2015). Retrieved from: http://dmsu.gov.ua/images/files/pr2014_1.pdf.

Стаття надійшла до редакції 21.10.2015 р.

Сергій Анатолійович ТКАЧЕНКО

кандидат економічних наук,
доцент кафедри обліку і аудиту,
Вищий навчальний заклад «Міжнародний технологічний університет «Миколаївська політехніка»
E-mail: nukoblikaudit@inbox.ru

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЕКТУВАННЯ І ВПРОВАДЖЕННЯ ПІДСИСТЕМИ МОНІТОРИНГУ У СИСТЕМІ СТРАТЕГІЧНОГО РЕГУЛЮВАННЯ РЕГІОНАЛЬНОЇ СТРУКТУРИ ТА ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ АГРОПРОДОВОЛЬЧОЇ СФЕРИ

Ткаченко, С. А. Особливості проектування і впровадження підсистеми моніторингу у системі стратегічного регулювання регіональної структури та територіальної організації агропродовольчої сфери [Текст] / Сергій Анатолійович Ткаченко // Економічний аналіз: зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол.: В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль: Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2015. – Том 21. – № 1. – С. 73-82. – ISSN 1993-0259. – ISSN 2219-4649.

Анотація

Вступ. Аналізуючи, систематизуючи і узагальнюючи наукові праці багатьох вчених-економістів, було визначено ключові труднощі проектування та впровадження функції моніторингу. У результаті проведеного дослідження було обґрунтовано системний підхід до питань проектування і впровадження функції моніторингу, який передбачає розгляд підсистеми моніторингу, з одного боку, як складової частини функціонально розвинутої системи стратегічного регулювання регіональної структури та територіальної організації агропродовольчої сфери, а з іншого – як єдиного цілого, вирішення спочатку загальних проблем, урахування всіх елементів підсистеми і їх взаємного впливу один на одного та тільки після цього перехід до вирішення окремих часткових питань створення підсистеми. Необхідною умовою такого підходу виступає попереднє дослідження функції моніторингу регіональної структури і територіальної організації та розробка основних її моделей.

Мета. Мета публікації полягає у розробленні правильної науково обґрунтованої методології особливостей проектування і впровадження підсистеми економічного моніторингу у функціонально розвинутих системах стратегічного регулювання регіональної структури та територіальної організації агропродовольчої сфери тощо.

Метод (методологія). Теоретико-методологічною основою наукової публікації виступає діалектичний метод і основні положення підсистеми економічного моніторингу, системи стратегічного регулювання регіональної структури та територіальної організації агропродовольчої сфери. У процесі проведеного дослідження знаходили використання наступні наукові методи: абстрактно-логічний (для теоретичного узагальнення і формулювання висновків); монографічний (при дослідженні теоретичних та практичних особливостей проектування і впровадження підсистеми моніторингу у системі стратегічного регулювання регіональної структури та територіальної організації агропродовольчої сфери); порівняльний (при аналізі стану проектування і впровадження підсистеми моніторингу у системі стратегічного регулювання регіональної структури та територіальної організації агропродовольчої сфери); табличний (при визначенні трудомісткості робіт по створенню підсистеми економічного моніторингу для рівня регіональних структур і територіальних організацій агропродовольчої сфери) та інші.

Результати. На підставі наведених даних стає очевидним, що для виконання робіт зі створення і впровадження підсистеми моніторингу у системі стратегічного регулювання регіональної структури та територіальної організації агропродовольчої сфери будуть потрібні порівняно тривалі терміни. У цьому зв'язку особливо значення набуває концентрація трудових ресурсів, а також кооперація багатьох організацій і науково-дослідних інститутів. Тільки в цьому випадку можна розраховувати на успіх. Серед перспектив подальших розвідок у цьому напрямку особливою актуальністю відрізняється питання, пов'язане з визначенням методів формування функціонально розвинутих систем стратегічного регулювання регіональної структури та територіальної організації агропродовольчої сфери і їх використання при проектуванні та впровадженні підсистеми моніторингу. Подальший розвиток моніторингу здатний призвести до заміщення традиційного моніторингу на функціонально розвинуту підсистему моніторингу із поглибленим використанням концепції методологічно обґрунтованого парадигмального підходу.

© Сергій Анатолійович Ткаченко, 2015

Ключові слова: агропродовольча сфера; впровадження; економічний моніторинг; особливість; підсистема; проектування; регіональна структура; територіальна організація; функціонально розвинута система стратегічного регулювання.

Serhii Anatoliiovych TKACHENKO

PhD in Economics,
Associate Professor,
International Technological University «Mykolayiv Polytechnics»
E-mail: nukoblikaudit@inbox.ru

FEATURES OF DESIGN AND IMPLEMENTATION OF MONITORING SUBSYSTEM IN THE SYSTEM OF STRATEGIC CONTROL OF THE REGIONAL STRUCTURE AND TERRITORIAL ORGANIZATION OF THE AGRO-FOOD SECTOR

Abstract

Introduction. After having analyzed, systematized and summarized the research works of many scientists and economists, we have identified key problems of designing and implementation of monitoring functions. It has been justified the systematic approach to the design and implementation of the monitoring function, which should be provided, on the one hand, for the consideration of monitoring subsystem as an integral part of the functional development of the strategic adjustment of the regional structure and territorial organization of the agro-food sector, and on the other hand, as a single whole, for the solution of common problems, registration of all elements of subsystems and their mutual influence on each other, and only after that we can speak about the transition to the solving of some particular issues of creation of subsystem. The preliminary study of monitoring functions on a regional structure and territorial organization and the development of its main models have become a prerequisite of this approach.

Purpose. The purpose of the study is to provide a proper evidence-based methodology for the design and implementation of features of economic monitoring subsystem in the functional development of the system of strategic control of the regional structure and territorial organization of the agri-food sector.

Method (methodology). The dialectical method and the basic provisions of the economic subsystem monitoring, the strategic adjustment of the regional structure and territorial organization of the agri-food sector have become the theoretical and methodological basis of the research. In the process of the study we used the following research methods: abstract logic (for theoretical generalizations and conclusions); monographic (for the study of theoretical and practical features of the design and implementation of monitoring subsystem in the system of strategic control of the regional structure and territorial organization of the agro-food sector); comparative (for the analysis of the state of design and implementation of monitoring subsystem in the system of strategic control of the regional structure and territorial organization of the agro-food sector); table (for determination of the time-consuming work of creating economic monitoring subsystem for the level of regional institutions and regional organizations, agro-food sector), and others.

Results. On the basis of given data it is evident that for the execution of works on creation and implementation of monitoring subsystem in the system of strategic control of the regional structure and territorial organization of the agro-food sector a relatively long period of time will be required. In this connection special importance is given to the concentration of manpower, as well as to co-operation of many organizations and research institutes. Only in this case, you can count on success. Among the prospects for further research in this area a particular relevance is given to the question, which is linked to the definition of methods for the formation of functional systems of developed strategic control of the regional structure and territorial organization of the agri-food sector and their use in the design and implementation of monitoring subsystem. Further development of monitoring could lead to the replacement of the traditional monitoring. Instead of it it will be used a functional monitoring subsystem with the use of concept of methodologically grounded paradigm approach.

Keywords: agro-food sector; implementation; economic monitoring; feature; subsystem; design; regional structure; territorial organization; functional development of the system of strategic control.

JEL classification: Q000

Вступ

Виконання системних вимог – один із найголовніших моментів у методології проектування і впровадження підсистеми моніторингу у системі стратегічного регулювання регіональної структури та територіальної організації агропродовольчої сфери, оскільки ці вимоги, роблячи істотний вплив на

структуру підсистеми, багато в чому визначають характер виконуваних нею функцій. Найбільш важливою вимогою, що висувається до підсистеми моніторингу, виступає забезпечення чіткої узгодженості в роботі всіх її структурних частин, а також методологічної єдності побудови і функціонування підсистеми з функціонально розвинутою системою стратегічного регулювання регіональної структури та територіальної організації агропродовольчої сфери загалом і можливою системою регулювання більш високого рівня (об'єднана функціонально розвинута система регулювання спеціального призначення). Виконання цієї вимоги є можливим тільки в умовах методологічної, інформаційної, програмної, технічної та організаційної сумісності окремих частин підсистеми, а також сумісності підсистеми за зазначеними ознаками з функціонально розвинутою системою стратегічного регулювання регіональної структури і територіальної організації агропродовольчої сфери загалом та можливою функціонально розвинутою системою регулювання спеціального призначення більш високого рівня. У процесі проектування підсистеми повинен бути прийнятий до уваги еволюційний характер її розробки, формування, впровадження і експлуатації. Підсистема моніторингу завжди створюється в умовах функціонування раніше існуючої традиційної системи моніторингу, стрибкоподібний перехід від старої форми моніторингу до нової неможливий. Створення повністю закінченої підсистеми – складний і тривалий процес, пов'язаний з проведенням експериментальних перевірок, подоланням неминучого психологічного бар'єру з боку персоналу регулювання та інше. Провіски теоретичні дослідження наукових праць провідних вчених-економістів з означеної проблематики, таких, як М. Д. Заводчиков [1], М. О. Конькова [2], З. В. Кулов [3], Т. І. Ларініна [4], С. В. Лобова [5], О. М. Михайлов та ін. [6], В. Г. Новиков [7], Ж. Л. Павлова [8], М. М. Тхазеплов [9], О. В. Хворостьянова [10] та інших, необхідно зауважити, що означені науковці-розробники систем регулювання одностайні, коли мова заходить про труднощі проектування та впровадження функції моніторингу. Складність тут, очевидно, в тому, що в цій підсистемі, крім стандартних правил обробки показників, потрібно використовувати елементи операційного мислення, пов'язаного з процесом переробки інформації. Інакше кажучи, саме в цій підсистемі належить інтерпретувати економічну діяльність загалом або її окремі вияви, тобто піднятися в межах цієї підсистеми до рівня розуміння інформації. Це, так би мовити, максимальна вимога до моніторингу в функціонально розвинутій системі стратегічного регулювання регіональної структури і територіальної організації агропродовольчої сфери (або в функціонально розвинутій системі стратегічного регулювання спеціального призначення більш високого рівня), яка сьогодні реалізується дуже слабо через складність самої задачі. Саме це обумовлює необхідність розробки підсистеми моніторингу чергами, а впровадження її - по етапах. Виконання перерахованих вище вимог можливе тільки за умови застосування правильної науково обґрунтованої методології проектування та впровадження підсистеми моніторингу, заснованої на системному підході і найважливіших принципах створення функціонально розвинутих систем стратегічного регулювання спеціального призначення, сформульованих у працях провідних фахівців у галузі кібернетики, системотехніки, економіко-математичних методів – професорів Н. Вінера [11], Г. Х. Гуда, Р. Е. Макола [12], Л. Свіфта, С. Піффа [13] та інших. Системний підхід до питань проектування і впровадження функції моніторингу на регіональній структурі та територіальній організації передбачає розгляд підсистеми моніторингу, з одного боку, як складової частини функціонально розвинутої системи стратегічного регулювання регіональної структури і територіальної організації агропродовольчої сфери, а з іншого – як єдиного цілого, рішення спочатку загальних проблем, врахування всіх елементів підсистеми та їх взаємного впливу один на одного і тільки після цього перехід до вирішення окремих часткових питань створення підсистеми. Необхідна умова такого підходу – попереднє дослідження функції економічного моніторингу на регіональній структурі та територіальній організації і розробка основних її моделей.

Мета статті

Метою нашого дослідження виступає розроблення правильної науково обґрунтованої методології проектування і впровадження підсистеми економічного моніторингу у функціонально розвинутій системі стратегічного регулювання регіональної структури та територіальної організації агропродовольчої сфери і інше.

Виклад основного матеріалу дослідження

Накопичений в агропродовольчій сфері і низці інших галузей досвід надає можливість визначити основні принципові елементи методологічного підходу до проектування та впровадження на регіональних структурах і територіальних організаціях підсистеми моніторингу у функціонально розвинутих системах стратегічного регулювання регіональної структури та територіальної організації агропродовольчої сфери: створення необхідних для розробки проектних рішень по підсистемі, розробка функціональної структури підсистеми, вибір засобів і методів реалізації підсистеми, визначення напрямів розвитку та етапів реалізації підсистеми.

Розробка підсистеми економічного моніторингу, як і функціонально розвинутої системи стратегічного регулювання регіональної структури та територіальної організації агропродовольчої сфери взагалі, вимагає наявності досить великого переліку відповідних технічних, матеріальних, організаційних та інших передумов. Так сучасна практика свідчить, що для проектування підсистеми економічного моніторингу на регіональних структурах та територіальних організаціях, як мінімум, повинні бути в наявності: по-перше, комплекс технічних засобів, що дозволяють у принципі здійснювати повну обробку економіко-аналітичних інформаційних даних; по-друге, кваліфікований персонал, який володіє знаннями, як в області економічного моніторингу, так і в області всебічної обробки інформації; по-третє, методологія моніторингу як основа для формування переліку економіко-аналітичних завдань, що підлягають формуванню і впровадженню та інше.

Більш широкий підхід до цієї проблеми передбачає розгляд в якості передумов, необхідних для створення підсистеми економічного моніторингу, заснування підрозділів по експлуатації підсистеми, створення початкової інформаційної бази на різноманітних носіях, наявність пакетів прикладних програм тощо.

Розробка функціональної структури підсистеми моніторингу належить до числа найбільш важливих питань, що потребують попереднього рішення і передують вирішенню інших часткових питань. Обрана функціональна структура підсистеми моніторингу дозволяє синтезувати окремі її внутрішні компоненти, визначити характер їх взаємодії в процесі досягнення завдання цілей та критеріїв. тощо.

Функціональна структура підсистеми моніторингу розробляється на основі визначення: «ключових точок» системи стратегічного регулювання регіональної структури і територіальної організації агропродовольчої сфери – точок прийняття рішення; цілей (критеріїв) підсистеми загалом та її складових; найважливіших компонентів функції моніторингу; інформаційного потоку; зворотних зв'язків та ін.

Відпрацювання «ключових точок» системи регулювання передбачає дослідження структури застосовуваних на різних рівнях стратегічного регулювання регіональної структури та територіальної організації агропродовольчої сфери рішень, оскільки саме в точках прийняття рішень знаходяться споживачі моніторингової інформації. При дослідженні встановлюється: найменування рішення, частота прийняття рішення, фактори прийняття рішення, правила прийняття рішення, варіанти рішення, джерело інформації для рішення, форма подання інформації для прийняття рішення тощо. Виконання цієї роботи дозволяє визначити зміст і спрямованість вихідної інформації підсистеми моніторингу.

Відпрацювання цілей зводиться до побудови дерева цілей підсистеми моніторингу. Ця робота необхідна для функціональної сув'язі внутрішніх компонентів підсистеми, перевірки їх відповідності призначенню підсистеми та системи регулювання загалом. Дерево цілей виступає як ланка, що пов'яже воедино функціональні характеристики підсистеми економічного моніторингу із структурою прийнятих у функціонально розвинутої системі стратегічного регулювання регіональної структури і територіальної організації агропродовольчої сфери рішень.

Відпрацювання найважливіших компонентів підсистеми економічного моніторингу полягає у формуванні на основі дерева цілей відповідних блоків і комплексів економіко-аналітичних завдань функції. У сукупності із відпрацюванням інформаційного потоку та зворотних зв'язків ця робота дозволяє нам побудувати концептуальну модель функціональної структури підсистеми моніторингу та інше.

Концептуальна модель становить блок-схему або понятійну форму опису структури і функцій (процедур) підсистеми загалом та її внутрішніх компонентів, які якісно (логічно) пов'язують досліджувані характеристики (параметри) підсистеми і її структурні компоненти із впливами (параметрами) зовнішнього середовища в процесі виконання підсистемою цільового призначення.

Надалі на основі концептуальної моделі повинна бути створена нормативна алгоритмічна модель функціональної структури підсистеми моніторингу як набір формалізованих правил, прийомів, обчислювальних процедур, послідовне застосування яких дозволяє реалізувати завдані підсистемі цілі, критерії.

Побудова концептуальної і нормативної алгоритмічних моделей слугує базисною основою для визначення в підсистемі складу алгоритмів перетворення вхідних повідомлень у необхідні вихідні, а також їх взаємного пов'язування, що відіграє важливу роль у визначенні правильних напрямків розвитку та етапності робіт із проектування і впровадження підсистеми економічного моніторингу тощо.

Складність проблеми проектування і впровадження у функціонально розвинутої системі стратегічного регулювання регіональної структури та територіальної організації агропродовольчої сфери функції економічного моніторингу, унікальний характер робіт, необхідність максимального скорочення часу розробок – все це настійно вимагає пошуку більш ефективних засобів і методів реалізації обраної побудови підсистеми моніторингу. Зокрема, сказане диктує необхідність подальшого розвитку та поглиблення системного підходу до проектування і впровадження функції моніторингу, а саме - застосування програмно-цільового методу проектування та впровадження підсистеми моніторингу для найрізноманітніших рівнів регулювання (регіональна структура і територіальна організація) тощо.

Формою здійснення програмно-цільового методу в створенні підсистеми моніторингу у системі стратегічного регулювання регіональної структури і територіальної організації агропродовольчої сфери має бути побудова програмної робочої групи висококваліфікованих фахівців різного профілю. Тільки інтегрований фонд знань фахівців різного профілю, колективу яких довірена розробка підсистеми моніторингу, надасть можливість правильно зорієнтуватися у виборі відповідних засобів та методів, а отже, може забезпечити створення підсистеми, практичне втілення якої дозволить всебічно спроектувати і впровадити найважливішу функцію у розвинутій системі стратегічного регулювання регіональної структури та територіальної організації агропродовольчої сфери – економічний моніторинг тощо.

У цьому зв'язку величезні можливості для наукового пізнання моніторингу як функції регулювання відкриває кібернетика. Однак було б неправильно вважати, що організація у системі стратегічного регулювання регіональної структури і територіальної організації агропродовольчої сфери функціонально розвинутого економічного моніторингу може бути здійснена винятково засобами кібернетики та тільки в межах цієї науки. Це пояснюється тим, що кібернетика зачіпає лише прикладення принципів теорії регулювання систем до виробничо-господарських процесів. Особливості функції моніторингу вимагають спеціального наукового дослідження, що спирається, крім того, на теорії систем, системний аналіз, теорію інформації, політичну економію, теорію управління, регіональну економіку, розвиток продуктивних сил, економіку промисловості, організацію і планування виробництва, аналіз, прикладну математику, інженерні науки, соціологію, право тощо.

Провідну роль серед забезпечувальних елементів у підсистемі моніторингу все ж відіграє методологічне забезпечення, що визначає порядок здійснення функції економічного моніторингу у розвинутій системі стратегічного регулювання регіональної структури і територіальної організації агропродовольчої сфери. У цьому зв'язку методологічні матеріали повинні відповідати наступним вимогам: відображати специфіку економіки та організації виробничо-господарської діяльності конкретної регіональної структури і територіальної організації; забезпечувати можливість як всебічного висвітлення діяльності регіональної структури та територіальної організації, так і вивчення окремих її сторін; забезпечувати виявлення відхилень від плану; виявляти резерви підвищення ефективності виробничо-господарської діяльності за групами факторів (чинників) впливу, у тому числі за рахунок факторів науково-технічного прогресу; забезпечувати можливість прогнозування та інше. Для розробки таких методологічних матеріалів необхідні знання: регіональної економіки; розвитку продуктивних сил; галузевої економіки; особливостей планування й організації виробничо-господарської діяльності; галузевих особливостей організації моніторингу; організації моніторингу; математичних методів аналізу (факторний аналіз, економіко-математичне моделювання, матричні моделі, математичне програмування, кореляційний і регресійний аналіз, евристичні методи); особливостей сучасної обробки інформації.

Не менш важливим елементом підсистеми економічного моніторингу виступає інформаційне забезпечення. До структури і змісту інформаційного забезпечення моніторингу висуваються вимоги, які впливають з алгоритмічної моделі функціонування підсистеми. Розробка інформаційних аспектів підсистеми економічного моніторингу вимагає знань: методології моніторингу, системотехніки, теорії інформації, організації банків даних у функціонально розвинутих системах стратегічного регулювання регіональної структури та територіальної організації агропродовольчої сфери, інформаційних можливостей функціональних підсистем функціонально розвинутих систем стратегічного регулювання регіональної структури і територіальної організації агропродовольчої сфери, способів обробки та отримання інформації та інше. Наприклад, для визначення вихідної інформації підсистеми економічного моніторингу необхідні дослідження економіко-аналітичної інформації з погляду її цінності для різних споживачів. Крім того, для інтеграції обробки даних, функціонування банку даних та організації спільної роботи споживачів і машин електронних цифрових у режимі діалогу необхідні дослідження економіко-аналітичної інформації в семантичному аспекті. У цьому випадку при створенні інформаційного забезпечення підсистеми економічного моніторингу є потрібним точний та повний опис змісту економіко-аналітичних інформаційних даних, встановлення взаємозв'язку між поняттями і термінами, введення системи уніфікованих термінів та правил побудови з них осмислених фраз.

Важливі функції в підсистемі економічного моніторингу виконуються математичним забезпеченням, що містить комплекс мовних і програмних засобів, сукупність яких повинна забезпечувати достатню та економічно ефективну реалізацію алгоритмів розв'язання економіко-аналітичних завдань на основі простих методів розрахунку кожного варіанту алгоритму. Ефективне математичне забезпечення підсистеми економічного моніторингу може бути створене на базі знань: застосовуваних методик моніторингу; математичних методів; способів отримання, обробки і виведення інформації; стандартного математичного забезпечення відповідних технічних засобів; мов програмування; моделювання та ін.

Істотний вплив на функціонування підсистеми моніторингу чинить технічне забезпечення, основу якого становить комплекс технічних засобів. Комплекс технічних засобів повинен забезпечувати зняття і передачу інформації для моніторингу в момент та в місці її виникнення, синхронізацію процесу економіко-

аналітичних розрахунків з виробничо-господарським процесом, завершення певних моніторингових розрахунків в задані моменти часу. Для правильного вибору комплексу технічних засобів необхідно знати: експлуатаційні характеристики електронної та іншої обчислювальної техніки; теорію обробки інформації; організацію підсистеми економічного моніторингу у функціонально розвинутій системі стратегічного регулювання регіональної структури та територіальної організації агропродовольчої сфери; використовувані мови програмування та інше.

Формування та впровадження функції моніторингу у функціонально розвинутій системі стратегічного регулювання регіональної структури і територіальної організації агропродовольчої сфери вимагає вирішення і відповідних організаційних питань. Організаційне забезпечення підсистеми моніторингу складається із взаємопов'язаних структурних підрозділів, для персоналу яких чітко визначено функції та завдання по прийому, обробці і передачі економіко-аналітичної інформації на всі рівні регулювання. Створення ефективного організаційного забезпечення підсистеми диктує необхідність знання: системотехніки; організації регулювання у конкретній регіональній структурі та територіальній організації; методики проведення моніторингу; особливостей використовуваної у регіональній структурі і територіальній організації обчислювальної техніки; сучасних способів отримання, обробки та передачі інформаційних даних в умовах функціонально розвинених систем стратегічного регулювання регіональної структури і територіальної організації агропродовольчої сфери; наукової організації праці та розвитку продуктивних сил і регіональної економіки; соціології; психології та інше.

Економічний ефект, який можуть отримати регіональні структури і територіальні організації від застосування електронно-обчислювальної техніки в моніторингу, вирішальним чином залежить від того, наскільки ефективно будуть використані в процесі проектування та впровадження цієї функції регулювання регіональною структурою і територіальною організацією досягнення всіх взаємно переплетених галузей знань. Але і ці знання призведуть до бажаних результатів тільки в тому випадку, коли керівники всіх рівнів регулювання виробничо-господарською діяльністю усвідомлять повною мірою важливість створення у кожній системі стратегічного регулювання регіональної структури та територіальної організації агропродовольчої сфери функціонально розвинутої функції моніторингу.

Новизна, складність, науково-дослідний характер робіт по створенню підсистеми економічного моніторингу, а також залежність від її інформаційної бази системи стратегічного регулювання регіональної структури і територіальної організації агропродовольчої сфери загалом робить досить актуальною проблему визначення напрямків розвитку та етапів проектування і впровадження підсистеми.

Склад, зміст, порядок виконання і оформлення робіт по створенню підсистеми моніторингу ідентичні роботам із проектування функціонально розвинутої системи стратегічного регулювання регіональної структури та територіальної організації агропродовольчої сфери взагалі. Але поряд із наявністю спільних моментів, зміст робіт на окремих стадіях створення підсистеми економічного моніторингу має і свої специфічні особливості. Накопичений в агропродовольчій сфері та інших галузях нашої країни досвід по впровадженню розрахунків дозволяє, зокрема, визначити перелік основних питань, які повинні бути вирішені в процесі проектування та інше.

На *передпроектній стадії* вирішують наступні питання: визначають об'єкти (регіональна структура, територіальна організація тощо), для яких необхідно спроектувати підсистему моніторингу; досліджують систему стратегічного регулювання на обраних об'єктах з точки зору структури прийнятих рішень; досліджують підсистему організації моніторингу на обраних об'єктах з метою визначення можливостей її удосконалення; оцінюють можливість застосування при створенні підсистеми наявних універсальних проектних рішень (інструктивно-методичних матеріалів з моніторингу, пакетів прикладних програм); обґрунтовують кількість і зміст черг розробки та впровадження підсистеми; розраховують витрати на створення підсистеми і попередній економічний ефект та ефективність; розробляють заходи по зміні процесів моніторингу і регулювання, виходячи із вимог функціонально розвинутих систем стратегічного регулювання регіональної структури та територіальної організації агропродовольчої сфери; визначають організації (установи), які необхідно залучити до розробки підсистеми моніторингу.

До числа найбільш відповідальних робіт, виконуваних на *передпроектній стадії*, належить дослідження структури прийнятих у системі стратегічного регулювання регіональної структури і територіальної організації агропродовольчої сфери управлінських рішень. Мета цієї роботи – встановити для кожного рівня керівників перелік рішень, для прийняття яких вимагається моніторингова інформація; оцінити доцільність розподілу прав прийняття рішень за рівнями регулювання; виявити дублювання та повноважних керівників з прийняття рішень. Інформація для оцінки змісту і спрямованості рішень членами дослідницької групи може бути отримана: із протоколів оперативних нарад, текстів наказів та розпоряджень, фотографій та самофотографій робочого часу, посадових інструкцій.

Дослідження існуючої у системі стратегічного регулювання регіональної структури і територіальної

організації агропродовольчої сфери підсистеми організації економічного моніторингу здійснюється у взаємозв'язку та на основі робіт по вивченню структури управлінських рішень. Для кожного рівня керівників визначають реальну забезпеченість моніторинговою інформацією, уточнюють форму і строки подання інформації, визначають надлишкову інформацію або її недолік, встановлюють напрямки розвитку та вдосконалення інформаційних даних.

За результатами виконання робіт передпроектної стадії складають два документи: техніко-економічне обґрунтування і технічне завдання. У техніко-економічному обґрунтуванні фіксують виробничо-господарську необхідність та економічну ефективність і ефект створення підсистеми моніторингу. Технічне завдання після затвердження відповідними вищими організаціями є документом, який надає юридичне право на початок розробок по підсистемі та ін.

На стадії технічного проектування вирішують наступні питання: створюють методологічне забезпечення підсистеми моніторингу; визначають (уточнюють) програму випуску підсистеми, тобто встановлюють перелік економіко-аналітичної інформації, необхідної для прийняття на різних рівнях оптимальних управлінських рішень; будують концептуальну модель функціональної структури підсистеми, встановлюють її внутрішні і зовнішні зв'язки; визначають способи вирішення економіко-аналітичних завдань; здійснюють побудову нормативної алгоритмічної моделі підсистеми та її оптимізацію (визначають і уточнюють склад та взаємозв'язки алгоритмів перетворення вхідної інформації у вихідну); формують вимоги до паралельних функціональних підсистем функціонально розвинутих систем стратегічного регулювання регіональної структури та територіальної організації агропродовольчої сфери і системам регулювання верхнього та нижнього рівнів; здійснюють прив'язку до комплексу технічних засобів; створюють інформаційне забезпечення підсистеми (прив'язку до існуючої інформаційної бази, її вдосконалення, в необхідних випадках нові інформаційні масиви, інше); виробляють рекомендації по створенню організаційного забезпечення підсистеми; визначають склад завдань з моніторингу першої черги впровадження і склад завдань, впроваджуваних у наступних чергах; розробляють постановки задач підсистеми першої черги впровадження, що містять процедури обробки інформації з описом алгоритмів та використовуваних засобів програмного забезпечення; розраховують економічний ефект і ефективність від упровадження блоку завдань першої черги тощо.

Особлива увага на стадії технічного проектування повинна бути звернена на створення методологічного забезпечення підсистеми економічного моніторингу. Практичний досвід свідчить, що для успішного проектування і розвитку у функціонально розвинутих системах стратегічного регулювання регіональної структури та територіальної організації агропродовольчої сфери цієї підсистеми роботи із створення теоретико-методологічного забезпечення необхідно вести випереджальними темпами порівняно з розробкою інших видів забезпечення та ін.

Вельми принциповим на стадії технічного проекту виступає питання вибору завдань підсистеми моніторингу, впровадження яких має бути здійснено у складі першої черги. При визначенні першочергових завдань моніторингу доводиться брати до уваги цілу низку обставин: ці завдання мають бути інформаційно пов'язані із задачами інших підсистем функціонально розвинутих систем стратегічного регулювання регіональної структури і територіальної організації агропродовольчої сфери, такі завдання мають бути базовими для вирішення інших завдань підсистеми (тобто вихідна інформація першочергових завдань повинна бути вхідною, якщо можливо, для більшого кола інших задач); ці задачі повинні володіти певною економічною ефективністю. На практиці доводиться брати до уваги значно більше число факторів (чинників) впливу. Наприклад, наявність готових розробок, можливість використання пакетів прикладних програм для вирішення завдань такого класу, необхідність передачі результатів вирішення завдань на верхній рівень, універсальність завдань для різних регіональних структур та територіальних організацій і галузей, соціальна значущість завдань та інше. Природно, що при виборі економіко-аналітичних завдань першої черги слід виходити з реальної наявності трудових, матеріальних, фінансових ресурсів та інше.

Виконані розробки в галузі проектування і впровадження моніторингових розрахунків дозволяють зробити висновок про доцільність залучення до складу першої черги впровадження підсистеми економічного моніторингу комплексів задач з моніторингу праці та заробітної плати, з моніторингу використання виробничих запасів, з моніторингу використання основних засобів і з моніторингу виробництва.

Результати робіт, виконаних на стадії технічного проекту, оформлюються у вигляді пояснювальної записки – «Технічний проект підсистеми економічного моніторингу», яка після затвердження вищими органами виступає основним документом, що визначає створення підсистеми та її розвиток на перспективу тощо.

На стадії проектування вирішуються також питання: розробляється програмне забезпечення задач підсистеми моніторингу, що входять до складу першої черги впровадження, а також інших черг; розробляється програмне забезпечення і відповідна робоча документація по організації банку даних

підсистеми, разом із генерацією, налагодженням та здаванням робочих програм банку даних; здійснюється стикування робочих програм завдань моніторингу з програмами завдань інших підсистем функціонально розвинутих систем стратегічного регулювання регіональної структури і територіальної організації агропродовольчої сфери; завершується розробка організаційного забезпечення підсистеми – формування нових структурних підрозділів, навчання персоналу тощо.

Мета робочого проектування полягає в підготовці документації, необхідної для налагодження і впровадження комплексу завдань підсистеми економічного моніторингу, проведенні приймально-здавальних випробувань, а також забезпеченні надалі цілком нормального функціонування підсистеми економічного моніторингу.

Завершальна стадія створення підсистеми економічного моніторингу – *введення в експлуатацію*. Коло питань, розв'язуваних на цій стадії, містить: проведення дослідної експлуатації окремих завдань і комплексів задач підсистеми економічного моніторингу; проведення приймально-здавальних випробувань; приймання задач підсистеми економічного моніторингу в промислову експлуатацію.

Уведення в промислову експлуатацію задач підсистеми моніторингу означає перехід від традиційних методів і форм організації економічного моніторингу у системі стратегічного регулювання регіональної структури та територіальної організації агропродовольчої сфери до нових, побудованих на прогресивних економіко-математичних методах і сучасній електронно-обчислювальній техніці.

Виконані у системі стратегічного регулювання регіональної структури і територіальної організації агропродовольчої сфери наукові дослідження дозволяють орієнтовно визначити трудомісткість робіт по створенню підсистеми економічного моніторингу для рівня регіональних структур і територіальних організацій (табл. 1).

Таблиця 1. Трудомісткість робіт по створенню підсистеми моніторингу

Стадії створення і впровадження підсистеми моніторингу	Трудомісткість робіт (людино-годин)
1. Передпроектна	20-30
2. Технічний проект	140-195
3. Робочий проект	150-190
4. Уведення в експлуатацію	110-155
Разом:	420-570

Висновки та перспективи подальших розвідок

На підставі наведених даних стає очевидним, що для виконання робіт по створенню і впровадженню підсистеми моніторингу у системі стратегічного регулювання регіональної структури та територіальної організації агропродовольчої сфери будуть потрібні порівняно тривалі терміни. У цьому зв'язку особливого значення набуває концентрація трудових ресурсів, а також кооперація багатьох організацій і науково-дослідних інститутів. Тільки в цьому випадку можна розраховувати на успіх. Серед перспектив подальших розвідок у цьому напрямку особливою актуальністю відрізняється питання пов'язане із визначенням універсальних методів формування функціонально розвинутих систем стратегічного регулювання регіональної структури та територіальної організації агропродовольчої сфери та їх використання при проектуванні і впровадженні підсистеми моніторингу.

Список літератури

1. Заводчиков, Н. Д. Управление издержками и прибылью в организациях агропродовольственного сектора экономики: теория, методология, практика [Текст] : диссертация ... доктора экономических наук: 08.00.05 / Заводчиков Николай Дмитриевич; [Место защиты: Оренбург. гос. аграр. ун-т]. – Оренбург, 2007. – 345 с.
2. Конькова, М. А. Методы инновационного развития регионального агропромышленного комплекса [Текст] : диссертация ... кандидата экономических наук: 08.00.05 / Конькова Марина Александровна; [Место защиты: Государственная академия профессиональной переподготовки и повышения квалификации руководящих работников и специалистов инвестиц. сферы]. – Москва, 2008. – 188 с.
3. Кулов, З. В. Индикативное планирование в системе адаптивного управления региональным АПК: на материалах Кабардино-Балкарской Республики [Текст] : диссертация ... кандидата экономических наук: 08.00.05 / Кулов Залим Валерьевич; [Место защиты: Горский государственный аграрный университет]. - Нальчик, 2010. – 178 с.
4. Ларинина, Т. И. Формирование и развитие потребительской кооперации в системе АПК Кировской области [Текст] : диссертация ... кандидата экономических наук: 08.00.05 / Ларинина Татьяна

-
- Ивановна; [Место защиты: Сев.-Запад. научно-исслед. ин-т экономики и организации сельского хозяйства РАСХН]. – Киров, 2009. – 194 с.
5. Лобова, С. В. Развитие организационно-экономических отношений участников агропродовольственного рынка [Текст]: диссертация ... доктора экономических наук: 08.00.05 / Лобова Светлана Владиславьевна; [Место защиты: Алтайский государственный университет]. – Барнаул, 2007. – 317 с.: ил.
 6. Михайлов, А. Н. Стратегические приоритеты регионального развития [Текст] : монография / [Александр Николаевич Михайлов и др.]. – Москва: Альфа-М [и др.], 2011. – 477 с.: цв. ил., табл.; 22 см.
 7. Новиков, В. Г. Трудовой потенциал сельских территорий, его воспроизводство и регулирование [Текст] : диссертация ... доктора экономических наук: 08.00.05 / Новиков Владимир Геннадьевич; [Место защиты: Всерос. науч.-исслед. ин-т организации пр-ва, труда и упр. в сельском хоз-ве]. – Москва, 2012. – 345 с.: ил.
 8. Павлова, Ж. Л. Совершенствование системы государственной поддержки развития регионального аграрного комплекса [Текст] : диссертация ... кандидата экономических наук: 08.00.05 / Павлова Жанна Лукинична; [Место защиты: Институт системного анализа РАН]. – Москва, 2012. – 159 с.: ил.
 9. Тхазеплов, Т. М. Формирование системы стратегического управления на предприятиях агропромышленного комплекса [Текст] : диссертация ... кандидата экономических наук: 08.00.05 / Тхазеплов Тимур Мухамедович; [Место защиты: Горский государственный аграрный университет]. – Нальчик, 2011. – 179 с.
 10. Хворостьянова, О. В. Формирование стратегии диверсификации производства в организациях аграрной сферы [Текст] : диссертация ... кандидата экономических наук: 08.00.05 / Хворостьянова Ольга Владимировна; [Место защиты: Сев.-Кавказ. гос. технический университет]. – Ставрополь, 2009. – 186 с.: ил.
 11. Винер, Н. Кибернетика и общество [Текст] : монография / Н. Винер. – М.: Тайдекс К⁰, 2002. – 184 с.
 12. Гуд, Г. Х. Системотехника. Введение в проектирование больших систем [Текст]: монография / Г. Х. Гуд, Р. Э. Макол; [пер. с англ. К. Н. Трофимова и др.; под ред. Г. Н. Поварова]. – М.: Сов. радио, 1962. – 383 л.: ил.
 13. Swift, L. Quantitative methods for business, management and finance [Текст] / L. Swift, Sally Piff. – 3rd ed. – Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2010. – XVIII, 832 p.

References

1. Zavodchikov, N. D. (2007). Upravlenie izderzhkami i pribyl'ju v organizacijah agroproduvol'stvennogo sektora jekonomiki: teorija, metodologija, praktika. Abstract of Doctor dissertation, Jekonomika i upravlenie narodnym hozjajstvom, Orenburgskij gosudarstvennyj agrarnyj universitet, Orenburg, Russia.
2. Kon'kova, M. A. (2008). Metody innovacionnogo razvitija regional'nogo agropromyshlennogo kompleksa. Abstract of Ph.D. dissertation, Jekonomika i upravlenie narodnym hozjajstvom, Gosudarstvennaja akademija professional'noj perepodgotovki i povyshenija kvalifikacii rukovodjashhijh rabotnikov i specialistov investicionnoj sfery, Moskva, Russia.
3. Kulov, Z. V. (2010). Indikativnoe planirovanie v sisteme adaptivnogo upravlenija regional'nym APK: na materialah Kabardino-Balkarskoj Respubliki. Abstract of Ph.D. dissertation, Jekonomika i upravlenie narodnym hozjajstvom, Gorskij gosudarstvennyj agrarnyj universitet, Nal'chik, Russia.
4. Larina, T. I. (2009). Formirovanie i razvitie potrebitel'skoj kooperacii v sisteme APK Kirovskoj oblasti. Abstract of Ph.D. dissertation, Jekonomika i upravlenie narodnym hozjajstvom, Severo-Zapadnyj nauchno-issledovatel'skij institut jekonomiki i organizacii sel'skogo hozjajstva RASHN, Kirov, Russia.
5. Lobova, S. V. (2007). Razvitie organizacionno-jekonomicheskijh otnoshenij uchastnikov agroproduvol'stvennogo rynka. Abstract of Doctor dissertation, Jekonomika i upravlenie narodnym hozjajstvom, Altajskij gosudarstvennyj universitet, Barnaul, Russia.
6. Mihajlov, A. N. (2011). Strategicheskie prioritety regional'nogo razvitija [Strategic priorities for Regional Development], Al'fa-M, Moskva, Russia.
7. Novikov, V. G. (2012). Trudovoj potencial sel'skih territorij, ego vosproizvodstvo i regulirovanie. Abstract of Doctor dissertation, Jekonomika i upravlenie narodnym hozjajstvom, Vserossijskij nauchno-issledovatel'skij institut organizacii proizvodstva, truda i upravlenija v sel'skom hozjajstve, Moskva, Russia.
8. Pavlova, Zh. L. (2012). Sovershenstvovanie sistemy gosudarstvennoj podderzhki razvitija regional'nogo agrarnogo kompleksa. Abstract of Ph.D. dissertation, Jekonomika i upravlenie narodnym hozjajstvom, Institut sistemnogo analiza RAN, Moskva, Russia.

-
9. Thazeplov, T. M. (2011). Formirovanie sistemy strategicheskogo upravlenija na predpriyatijah agropromyshlennogo kompleksa. Abstract of Ph.D. dissertation, Jekonomika i upravlenie narodnym hozjajstvom, Gorskij gosudarstvennyj agrarnyj universitet, Nal'chik, Russia.
 10. Hovorost'janova, O. V. (2009). Formirovanie strategii diversifikacii proizvodstva v organizacijah agrarnoj sfery. Abstract of Ph.D. dissertation, Jekonomika i upravlenie narodnym hozjajstvom, Severo-Kavkazskij gosudarstvennyj tehničeskij universitet, Stavropol', Russia.
 11. Viner, N. (2002). Kibernetika i obshhestvo [Cybernetics and Society], Tajdeks K0, Moskva, Russia.
 12. Gud, G. H. and Makol R. Je. (1962). Sistemotehnika. Vvedenie v proektirovanie bol'shijh sistem [Systems Engineering. Introduction to the design of large systems], Sov. radio, Moskva, SSSR.
 13. Swift, L. and Piff, S. (2010). Quantitative methods for business, management and finance, 3rd ed., Palgrave Macmillan, Basingstoke, UK.

Стаття надійшла до редакції 09.11.2015 р.

Інна Миколаївна МАКАРЧУК

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри фінансів, грошового обігу і кредиту,
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький ДПУ імені Григорія Сковороди»
E-mail: makarchyck-inna@mail.ru

**ОЦІНКА СУЧАСНОГО СТАНУ ТА АКТУАЛЬНІ ЗАГРОЗИ ЕКОНОМІЧНІЙ БЕЗПЕЦІ В
УКРАЇНІ**

Макарчук, І. М. Оцінка сучасного стану та актуальні загрози економічній безпеці в Україні [Текст] / Інна Миколаївна Макарчук // Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол. : В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету “Економічна думка”, 2015. – Том 21. – № 1. – С. 83-89. – ISSN 1993-0259.

Анотація

Вступ. Економічна безпека країни, з одного боку, є важливою складовою системи національної безпеки, що формує захист національних інтересів, а з іншого – є безпосередньою умовою дотримання і реалізації національних інтересів щодо забезпечення фінансування, формування доходів та витрат. Суттєві погіршення прогнозів економічного розвитку України міжнародними організаціями та вітчизняними урядовими та громадськими установами свідчать про високу ймовірність реалізації загроз економічній безпеці, визначених у ключових програмних документах.

Мета. Визначити тренди зовнішнього та внутрішнього середовища, які зумовлюють ключові ризики економічній безпеці України. Запропонувати напрямки мінімізації загроз в умовах зовнішньої агресії проти України.

Результати. Розкрито внутрішні детонатори можливого загострення ситуації в Україні. Охарактеризовано тенденції у фінансово-економічній сфері України: критичне гальмування економічного росту, поглиблення спаду промислового виробництва, набуття тотального характеру збитковості економічної діяльності, втрата інвестиційної привабливості в умовах зовнішньої агресії, загрозове зниження платоспроможного попиту населення, нарощення мінімізації економіки та вимушена її мілітаризація. Обґрунтовано перспективи економічного розвитку України у 2015-2016 рр.

Ключові слова: безпека; національна безпека; економічні ризики; економічна безпека; економічний розвиток; макроекономічна нестабільність; зовнішні ризики.

Inna Mykolayivna MAKARCHUK

PhD in Economics,
Associate Professor,
Department of Finance, Money Turnover and Credit,
SHEE “Pereyaslav-Khmelnitskyi SPU named after Grygoriy Skovoroda”
E-mail: makarchyck-inna@mail.ru

ASSESSMENT OF STATUS AND THREATS TO ECONOMIC SECURITY IN UKRAINE

Abstract

Introduction. The economic security of the country, on the one hand, is an important component of national security, which forms the protection of national interests. On the other hand it is a necessary condition of compliance and realization of national interests as for the providing funding, formation of income, and expenses. Significant deterioration in forecasts of economic development of Ukraine which are made by international organizations and national governments and public agencies indicate a high likelihood of threats to economic security. These threats are specified in key policy documents.

Purpose. The aim of the article is to identify trends in external and internal environment that determine key risks to economic security of Ukraine; to submit directions to minimize threats in terms of external aggression against Ukraine.

Results. *The inner reasons of possible aggravation of the situation in Ukraine are revealed. The characteristic trends in financial and economic sphere of Ukraine are characterized. Among them we can single out the critical slowdown of economic growth, deepening of industrial decline, gaining total character of economic loss, loss of investment attractiveness in terms of external aggression, threatening reduction in effective demand, increase of the shadow economy and its forced militarization. The prospects of economic development of Ukraine in 2015-2016 have been grounded.*

Keywords: *security; national security; economic risks; economic security; economic development; macroeconomic instability; external risks.*

JEL classification: G18, H56

Вступ

Подолання економічної кризи в Україні в умовах зовнішньої агресії з боку РФ є одним з пріоритетів політики забезпечення економічної безпеки держави. Зовнішня агресія проти України критично погіршила динаміку соціально-економічного розвитку, що посилює макроекономічні дисбаланси та погіршило коротко- та середньострокові перспективи економічного зростання.

Висока фінансова залежність держави, проблеми внутрішнього характеру й будь-які інші дестабілізуючі фактори стають причинами зниження економічної та, відповідно, національної безпеки. Тому необхідною умовою для нормального стійкого розвитку країни стає забезпечення захисту життєво важливих інтересів громадян, суспільства та держави. Постійна зміна внутрішніх та зовнішніх чинників розвитку національної економіки актуалізує дослідження питання забезпечення економічної безпеки країни. Визначення стану її складових елементів у сьогоденні умовах має важливе значення, оскільки дозволяє своєчасно вжити заходів з організаційно-правового забезпечення економічної безпеки країни. Саме тому забезпечення національної безпеки України набуває все більшого значення. Особливо важливим є забезпечення економічної безпеки, яка гарантує державний суверенітет України, є умовою сталого розвитку і зростання добробуту громадян.

Окреслена проблема завжди була пріоритетною і перебувала в полі зору економістів, політиків, менеджерів, юристів тощо. Вивченню різних аспектів національної економічної безпеки присвятили свої наукові праці зокрема такі вчені, як О. Ф. Белов, О. С. Власюк, Л. С. Гринів, Н. Кириєнко, І. Г. Мішина, В. І. Срібний та ін. Водночас сучасний стан економічної безпеки та її зв'язок із національними інтересами країни залишається ще недостатньо дослідженим.

Мета статті

Метою дослідження є оцінка сучасного стану та обґрунтування основних напрямів мінімізації загроз економічній безпеці України в умовах сьогодення.

Виклад основного матеріалу дослідження

Такі загрози, як поширення зброї масового ураження, міжнародний тероризм, транснаціональна організована злочинність, нелегальна міграція, піратство, ескалація міждержавних і громадянських конфліктів, стають дедалі інтенсивнішими, охоплюють нові регіони і держави. Зростають регіональні загрози міжнародній безпеці, які за своїми негативними наслідками можуть мати потенціал глобального впливу[1].

Спостерігається небезпечна тенденція перегляду національних кордонів поза нормами міжнародного права. Застосування сили і погрози силою повернулися до практики міжнародних відносин, у тому числі в Європі.

Різновекторні геополітичні впливи на Україну в умовах неефективності гарантій її безпеки, «заморожених» конфліктів біля її кордонів, а також критична зовнішня залежність національної економіки обумовлюють уразливість України, послаблюють її роль на міжнародній арені та виштовхують на периферію світової політики, у «сіру зону» безпеки.

Результатом ситуації, що сформувалася під тиском як економічних, так і неекономічних чинників, стало критичне зростання рівня загроз економічній безпеці України насамперед за рахунок виникнення низки додаткових, принципово нових для нашої держави викликів [1]. Сучасними загрозами економічній безпеці є такі:

- критичне гальмування економічного розвитку України та погіршення основних макроекономічних показників (макроекономічне розбалансування за головними показниками);
 - згортання промислового виробництва;
 - зниження економічної активності, насамперед інвестиційної;
 - погіршення добробуту населення (домогосподарств) та зростання рівня безробіття;
-

- посилення боргового тиску, насамперед у державному секторі;
- підвищення тінізації економічної діяльності [2].

Особливості вітчизняного ВВП в умовах сьогодення такі: ми повернулися до показників трирічної давнини; ВВП штучно наповнений податками, які більшість європейських країн взагалі не залучають його у структуру. Майже 45 % української економіки перебуває «в тіні», а це до 800 млрд грн (майже половина обсягу національного ВВП країни), які не враховує офіційна статистика. П'яту частину ВВП «конструюють» так звані «податкові ями» і фіктивні підприємства. Тож на тлі всього цього, а також майже трикратного зубожіння населення, виходити на занижені обсяги падіння ВВП вдається за рахунок стрімкого підвищення цін для населення всередині країни та штучного наповнення показників ВВП податками й зборами (табл. 1).

Із 2010 до 2013 років обсяг реального ВВП мав тенденцію до щорічного зростання. Крім цього, індекси фізичного обсягу ВВП за ці роки не знижувалися нижче 100 %, а отже, обсяг реального ВВП кожного наступного року дорівнював або перевищував обсяг номінального ВВП попереднього року. Така позитивна динаміка вказувала на незначне, але все ж таки зростання економіки України в загальному розумінні.

Міжнародний валютний фонд погіршив прогноз зниження ВВП України з 9 % до 11 % у 2015 році [3].

Таблиця 1. Динаміка реального ВВП України у 2012 – 2015 рр., % до попереднього періоду*

Показник	2012 рік				2013 рік				2014 рік				2015 рік
	I	II	III	IV	I	II	III	IV	I	II	III	IV	I
ВВП загалом	2,4	3,0	-1,3	-2,4	-1,3	-1,2	-1,1	3,4	-1,2	-4,5	-5,4	-14,8	-17,2
Кінцеві споживчі витрати	6,1	10,0	9,8	4,0	5,2	6,6	5,0	4,3	0,4	-6,0	-12,7	-10,0	-15,4
Експорт товарів і послуг	-7,4	-6,3	-1,8	-7,2	-7,4	13,5	-6,8	-4,5	-5,8	-2,6	-16,8	-31,0	-26,2

*За даними Державної служби статистики України.

Прискорення падіння реального ВВП (табл. 1), починаючи з другої половини 2012 року, яке за підсумками I кв 2015 р. досягло вже -17,2 % у річному вимірі, відображає системний та структурний характер кризи, у якій перебуває національна економіка. Найвищі темпи падіння реального ВВП у I кв. 2015р. фіксуються у будівництві (-35,3 %), добувній промисловості (-29,4 %), переробній промисловості (-25,6 %), оптовій та роздрібній торгівлі (-24,8%). Небезпечною тенденцією становить проблема триваючого з II кв. 2014 р. зниження споживання. Так реальні обсяги кінцевих споживчих витрат у I кв. 2015 р. знизилися на 15,4 % відносно аналогічного періоду 2014 р. У 2012 – 2013 рр. навіть при падінні ВВП утримувалось незначне зростання кінцевих споживчих витрат. Традиційним чинником негативної динаміки зниження ВВП залишається експорт. Скорочення реальних обсягів експорту товарів і послуг триває ще з III кв. 2011 р., водночас у I кв. 2015 р. воно прискорилося і склало 26,2 % [2].

За прогнозом ЄБРР, на кінець цього року ВВП України впаде на 9 %. Проте, якщо оцінювати реально, наш ВВП скоротиться більш як на 35 %. Насамперед на це вказують дані щодо падіння промисловості, зниження на чверть об'ємів роздрібної торгівлі, катастрофічного зниження купівельної спроможності населення, яке зубожіло майже втричі, якщо порівнювати з 2008-м, роком світової фінансової кризи [3; 4].

Найбільша частка в структурі ВВП за I півріччя цього року припадала на: переробну промисловість (39 млрд грн), оптову й роздрібну торгівлю (52 млрд грн) та чисті податки (62 млрд грн). Водночас за індексом виробництва базових галузей, обсяги виробництва переробної промисловості впали на 20 %, торгівлі – на 23 %, видобувної промисловості – на 27 %. Падіння спостерігається й за іншими галузями: виробництво коксу та нафтопродуктів – на 50 %, машинобудування – 50 %, хімічна промисловість – 33,8 %. При цьому ВВП, за офіційною статистикою Мінекономрозвитку, скоротився лише на 16 %. Темпи падіння промислового виробництва, яке триває вже 30 місяців (з листопада 2012 р.) у 2015 р. зберігаються на критично високому рівні (понад 20,0 % протягом 6 місяців) (табл. 2).

Різке підвищення індексу цін виробників – у середньому до 42,5 % за підсумками I півр. 2015 р., на фоні зниження внутрішнього платоспроможного попиту утворює ризики збуту на внутрішньому ринку і, відтак – подальше скорочення випуску промислової продукції. Відповідні тенденції ускладнюються фізичною втратою виробничих потужностей у зоні конфлікту на Донбасі, що негативно позначається на

внутрішній виробничій кооперації та експортному потенціалі (табл. 2).

Ризиком для забезпечення економічної безпеки країни є не лише нарощення тенденції деіндустріалізації національної економіки, а й несформованість нових конкурентних, інноваційних драйверів її розвитку. Акцентування на потенціалі розвитку агросектору та ІТ-сектору не вирішує проблеми зайнятості, ефективного використання наявних ресурсів, забезпечення конкурентоспроможності економіки в умовах переходу на нові технологічні засади розвитку світової економіки [2].

Таблиця 2. Індекс виробництва базових галузей [4]

(без урахування тимчасово окупованої території АР Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції)

Компонента	Частка в ІВБГ (дані за 2014 рік, %)	Темпи змін порівняно з відповідним періодом попереднього року, %						
		2013 р.	2014 р.	січень 2015 р.	лютий 2015 р.	березень 2015 р.	квітень 2015 р.	січень-квітень 2015 р.
<i>ІВБГ загалом</i>	100,0	-0,2	-9,3	-20,1	-19,4	-20,1	-23,4	-20,3
сільське господарство	22,0	13,6	2,8	-2,4	-4,9	-6,8	-5,1	-4,8
добувна промисловість	10,9	0,8	-13,7	-24,1	-29	-28,5	-25,4	-26,7
переробна промисловість	24,5	-7,3	-9,3	-21,1	-20,2	-19,7	-21,4	-20,4
виробництво електроенергії, газу та води	7,2	-1,1	-6,6	-17,2	-18,9	-12	-15,1	-15,5
будівництво	4,8	-11,0	-20,4	-36,7	-31,2	-33,5	-38,2	-32,6
роздрібна торгівля	6,1	9,5	-8,6	-22,6	-19,8*	-28,6*	-28,9*	-25,3
оптова торгівля	24,4	-2,0	-15,0	-19,2	-15,6*	-18,3*	-30,4*	-21,4
<i>Додатково:</i>								
промисловість загалом	окремо не використовуються для розрахунку ІВБГ	-4,3	-10,1	-21,3	-22,5	-21,1	-21,7	-21,5
харчова промисловість		-5,0	2,5	-11,9	-10,1	-9	-15,7	-11,6
виробництво коксу та продуктів нафтоперероблення		-10,8	-21,3	-54,1	-58	-49,9	-43,6	-50
хімічна промисловість		-19,3	-14,2	-21,6	-24,2	-22,5	-23,5	-22,8
металургія		-5,3	-14,5	-18,9	-17,6	-31	-25,7	-25,9
машинобудування		-13,6	-20,6	-32,5	-21,7	-22,7	-25,8	-25,3
житлове будівництво		11,3	3,5	0,9	12,3	-2,9	-36,2	-5,3

* Розрахунки НБУ

За підсумками 2014 р. великими та середніми підприємствами загалом по економіці отримано 517,4 млрд грн збитків, а за підсумками I кв. 2015р. – 385,9 млрд грн (74,6 % від річного обсягу за 2014 р.) (рис. 3). Якщо у 2014 р. баланс збитків підприємств досяг за обсягами третини ВВП країни (33,0 %), то у I кв. 2015 р. їх обсяг перевищив ВВП (105,0 %).

Найбільші обсяги збитків отримано у промисловості (161,4 млрд грн у 2014р. та 150,4 млрд грн – у I кв. 2015р.), оптовій та роздрібній торгівлі (129,2 млрд грн та 75,4 млрд грн відповідно), операціях з нерухомим майном (99,6 млрд грн та 42,6 млрд грн відповідно), професійній, науковій та технічній діяльності (98,0 млрд грн та 29,2 млрд грн відповідно). Підприємства сфери фінансової діяльності у 2014р. отримали загалом прибуток до оподаткування у обсязі 36 млрд грн, а за підсумками I кв. 2015 р. зазнали збитків обсягом 45,5 млрд грн [2].

Военна загроза, макроекономічна нестабільність, різка втрата купівельної спроможності як

населенням, так і корпоративним сектором виступають базовими факторами згортання інвестиційної активності інвесторів. Так зниження капітальних інвестицій в основний капітал у 2014 р. досягло 24,1 % відносно 2013 р. У I кв. 2015 р. падіння цього показника продовжилось і склало -14,8 % відносно і так невисокої бази I кв. 2014 р. [2; 4].

Додатковим фактором є погіршення умов конкуренції та доступу на зовнішні фінансові ринки. Традиційне домінування іноземного інвестування у фінансовий сектор та ринки нерухомості на сьогодні обмежується об'єктивними проблемами розвитку таких секторів економіки та не відповідає інтересам держави стосовно модернізації національної економіки.

З середини 2014 р. реальна середньомісячна заробітна плата в Україні знижується, що в умовах надвисокого рівня інфляції (48,1 % у I півр. 2015 р.) підриває купівельну спроможність та суттєво погіршує добробут і рівень життя переважної більшості громадян країни [2].

Причому втрата доходів громадян різко погіршилась з початку 2015 р. внаслідок різкої девальвації. Якщо у січні-червні 2014 р. індекс зниження реальної зарплати склав -0,4 % відносно відповідного періоду 2013 р., то падіння у I півр. 2015р. прискорилося до 23,9 % (табл. 3).

Показовим при цьому є те, що I півр. 2015 р. падіння реальної зарплати було найвищим у Луганській області (-37,5 %) а найменшим – в Донецькій області -17,4 %. Загострює проблему зниження доходів невідповідність сучасним умовам базових соціальних стандартів – прожиткового мінімуму, мінімальної зарплати, за якими реалізується державна соціальна політика. Відповідна незіставність генеруватиме високий рівень соціального напруження та невдоволення [2; 5].

Таблиця 3. Динаміка індексу реальної середньомісячної заробітної плати в Україні у 2014-2015 рр. [5], %

період	2014 рік	2015 рік
січень	4,6	-17,3
лютий	4,1	-17,7
березень	3,5	-20,1
квітень	2,2	-22,5
травень	0,7	-23,5
червень	-0,4	-23,9
липень	-1,7	
серпень	-3,1	
вересень	-4,0	
жовтень	-5,0	
листопад	-5,7	
грудень	-6,5	

Приведення у відповідність сказаних показників є необхідною умовою для підвищення рівня довіри до державної економічної політики і реформ.

З урахуванням проблеми втрати робочих місць на Донбасі та проблем внутрішньо переміщених осіб ризики втрати людського капіталу на середньо- та довгострокову перспективу загострюватимуться. Так за прогнозами Economist Intelligence Україна входить до 5 країн світу (після Японії, Німеччини, Таїланду та Південної Кореї), які найбільш втратять у робочій силі на довгострокову перспективу до 2050 р. [2; 6].

Отже, найбільшими ризиками для української економіки в 2015-2016 роках стануть:

- поширення неплатоспроможності реального сектору економіки;
- нарощування негативних інфляційних очікувань населення і загострення дефіциту енергетичних ресурсів у країні;
- ризик, який пов'язаний зі збереженням низької кредитної активності комерційних банків;
- посилення девальваційних тенденцій на валютному ринку;
- проведення значної емісії для фінансування дефіциту бюджету.

Лідерські позиції серед зовнішніх ризиків у 2015 році зайняли ті, існування яких безпосередньо пов'язане з військовим протистоянням на сході країни:

- ескалація російсько-українського конфлікту;
- дефіцит зовнішнього фінансування і звуження можливостей доступу до міжнародних ринків капіталу;
- згортання іноземними компаніями інвестиційних планів або перенесення термінів їх реалізації на майбутній період у зв'язку з макроекономічною невизначеністю;
- неотримання запланованого фінансування від МВФ;
- повільне відновлення розвитку світової економіки і збереження низьких цін на світових сировинних ринках [7; 8].

Висновки та перспективи подальших розвідок

Також офіційна статистика не враховує від 300 до 800 млрд грн, які належать до тіньової економіки. Ця сума визначена методом зіставлення грошових витрат населення із загальним обсягом продажу товарів і послуг усередині країни і на сьогодні становить близько 50 % ВВП. Це ті суми, з яких не сплачуються податки та збори, що, безумовно, впливає на обсяг дохідної частини держбюджету.

План Президента, Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020», за яким ВВП на душу населення до 2020 року буде збільшено вдвічі – до \$ 16 тис. – нездійснений. Оскільки для цього потрібно вже за п'ять років збільшити обсяг реального ВВП удвічі, тобто на 20 % щорічно. Адже МВФ за найоптимістичнішими перспективами прогнозує нам зростання реального ВВП до 4 % у 2020 р.

Отже, підвищення економічної безпеки України залежить від можливості невідкладної реалізації принципово нової економічної моделі розвитку, каталізатором якої можна розглядати сучасну кризу. Має бути застосована всеохопна ревізія та сформовані плани консервації технологічних процесів та виробничих фондів, модернізувати які немає економічного сенсу.

Принциповим є розширення міжнародного співробітництва України для підвищення рівня інноваційності на основі випереджального залучення іноземного технологічного та інноваційного капіталу. Прогрес у відчутному збільшенні ВВП можливий лише на новій технологічній основі, розвантаженні ключових дисбалансів та досягненні інклюзивного розвитку (тобто підвищення рівня доходів для всіх категорій населення).

Список літератури

1. Петрушевська, В. В. Економічна безпека держави: зміст і класифікація загроз [Текст] / В. В. Петрушевська // Збірник наукових праць «Ефективність державного управління». – 2012. – Вип. 32. – С. 441-448.
2. Ризики і загрози економічній безпеці України у 2015-2016 рр. та механізми їх мінімізації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://niss.gov.ua/content/articles/files/Risk-2ef8d.pdf>.
3. Міжнародний валютний фонд погіршив прогноз зниження ВВП України з 9% до 11% в 2015 році. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://blog.ubr.ua/finansy/vvp-ukraini-u-2015-roci-vpade-do-35-12035#sthash.Qo6K5hFI.dpuf>.
4. ВВП України у 2015 році впаде [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://my.obozrevatel.com/economy/12637-vvp-ukraini-u-2015-rotsi-vpade-do-35.htm>.
5. Моніторинг показників заробітної плати за лютий 2015 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mlsp.kmu.gov.ua/document/175631/2.doc>.
6. Long-term macroeconomic forecasts. Key trends to 2050. A special report from The Economist Intelligence Unit [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.eiu.com/public/topical_report.aspx?campaignid=ForecastingTo2050.
7. Експерти назвали основні ризики для української економіки в 2015-2016 рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://news.finance.ua/ua/news/-/352268/eksperty-nazvaly-osnovni-ryzyky-dlya-ukrayinskoji-ekonomiky-v-2015-2016-rr>.
8. Аудитори прогнозують падіння ВВП України в 2015 році до 35% [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://socportal.info/2015/10/06/auditori-prognozuyut-padinnya-vvp-ukrayini-v-2015-rotsi-do-35.html>.

References

1. Petrushevskaya, V. V. (2012). Ekonomichna bezpeka derzhavy: zmist i klasyfikatsiia zahroz. Efektyvnist derzhavnoho upravlinnia, 32, 441-448.
2. Ryzky i zahrozy ekonomichnii bezpetsy Ukrainy u 2015-2016 rr. ta mekhanizmy yikh minimizatsii. (2015). Retrieved from: <http://niss.gov.ua/content/articles/files/Risk-2ef8d.pdf>.
3. Mizhnarodnyi valiutnyi fond pohirshyv prohnaz znyzhennia VVP Ukrainy z 9% do 11% v 2015 rotsi. (2015). Retrieved from: <http://blog.ubr.ua/finansy/vvp-ukraini-u-2015-roci-vpade-do-35-12035#sthash.Qo6K5hFI.dpuf>.
4. VVP Ukrainy u 2015 rotsi vpade. (2015). Retrieved from: <http://my.obozrevatel.com/economy/12637-vvp-ukraini-u-2015-rotsi-vpade-do-35.htm>.
5. Monitorynh pokaznykiv zarobitnoi platy za liutyi 2015 roku. (2015). Retrieved from: <http://mlsp.kmu.gov.ua/document/175631/2.doc>.
6. Long-term macroeconomic forecasts. Key trends to 2050. A special report from The Economist Intelligence Unit. (2015). Retrieved from: http://www.eiu.com/public/topical_report.aspx?campaignid=ForecastingTo2050.

-
7. Eksperty nazvaly osnovni ryzyky dlia ukrainskoi ekonomiky v 2015-2016 rr. (2015). Retrieved from: <http://news.finance.ua/ua/news/-/352268/eksperty-nazvaly-osnovni-ryzyky-dlya-ukrayinskoyi-ekonomiky-v-2015-2016-rr>.
 8. Audytory prohnozuiut padinnia VVP Ukrainy v 2015 rotsi do 35%. (2015). Retrieved from: <http://socportal.info/2015/10/06/auditori-prognozuyut-padinnya-vvp-ukrayini-v-2015-rotsi-do-35.html>.

Стаття надійшла до редакції 22.10.2015 р.

Анна Вікторівна МАКСИМЕНКО

кандидат економічних наук,
доцент кафедри міжнародного обліку і аудиту,
ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»
E-mail: an-maksimenko@mail.ru

**ЦІЛЬОВІ ОРІЄНТИРИ ТА ПРІОРИТЕТИ ОПОДАТКУВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ
АМЕРИКАНСЬКИХ ТНК**

Максименко, А. В. Цільові орієнтири та пріоритети оподаткування діяльності американських ТНК [Текст] / Анна Вікторівна Максименко // Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол. : В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету “Економічна думка”, 2015. – Том 21. – № 1. – С. 90-97. – ISSN 1993-0259.

Анотація

Вступ. На сьогодні транснаціональні корпорації є головними суб'єктами міжнародної економічної діяльності і, як наслідок, найбільшими платниками податків. При виборі певної юрисдикції для ведення операційної діяльності податкове поле тієї чи іншої країни відіграє далеко не останню роль у рішенні керівництва ТНК для виходу на певний ринок. За цих умов з'являється все більше закликів до повноцінного перегляду нинішніх норм стосовно корпоративного оподаткування американських ТНК, що має на меті зміцнення глобальної конкурентоспроможності і привабливості США для ведення бізнесу. Потребують визначення напрямки та сучасні кордони застосування міжнародного податкового планування американських ТНК з метою знищення офшорних податкових лазівок і зміцнення податкового законодавства.

Мета статті полягає у визначенні цільових орієнтирів оподаткування діяльності американських ТНК та уточненні пріоритетів модифікації податкового законодавства США.

Метод. При вирішенні завдань використовувались загальнонаукові та спеціальні методи: узагальнення, аналізу та синтезу, системного підходу, графічного аналізу.

Результати. Здійснено системне та комплексне дослідження оподаткування діяльності американських ТНК. З'ясовано, що іноземні доходи і податки транснаціональних корпорацій США невпинно зростали, у той час, як ефективна ставка податку на цей дохід залишалася стабільною. Доведено, що американські транснаціональні компанії використовують численні методи податкового планування з метою мінімізації податкового навантаження, в тому числі за кордоном. Визначено межі та напрямки оптимізації податків, зосереджено увагу на механізмі *check-the-box*. Обґрунтовано необхідність проведення податкової реформи, що полягає в зниженні податкової ставки, усуненні податку на іноземний прибуток, уведенні нового податку на некорпоративний дохід та більш тісному взаємозв'язку між податковими платежами і отриманою сумою прибутку.

Ключові слова: корпоративний податок; оподаткування ТНК; податкове регулювання; міжнародне оподаткування.

Anna Viktorivna MAKSYMENKO

PhD in Economics,
Associate Professor,
Department of International Accounting and Auditing,
Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman
E-mail: an-maksimenko@mail.ru

TARGETS AND PRIORITIES OF AMERICAN TNCs ACTIVITIES TAXATION

Abstract

Introduction. Nowadays transnational corporations are the main subjects of international economic activity, and, as a result, they are the biggest taxpayers. When choosing a certain jurisdiction for conducting operations tax field of a

country plays a significant role in the decision of the TNC to enter a particular market. Under these conditions, there are more calls for a full revision of the current rules regarding corporate taxation of American TNCs, which aims to strengthen global competitiveness and attractiveness of business in US. The modern borders and trends in the application of international tax planning of US TNCs must be determined to destroy offshore tax loopholes and strengthen the tax legislation.

The aim of the article is to determine targets of American TNCs activities taxation and clarify priorities to modify US tax law.

Method. The general scientific and special methods have been used in this article. They are the method of generalization, analysis and synthesis method, method of systematic approach, method of graphic analysis.

Results. The systematic and complex research of the US TNC taxation is completed. It has been found out that foreign income and taxes of US TNC steadily increased, while the effective tax rate on this income remained stable. American TNC uses multiple methods of tax planning to minimize the tax burden, including abroad. The limits and direction in tax optimizing are defined. The attention has been focused on the mechanism of check-the-box. The necessity to carry out the tax reform, which is to reduce the tax rate, excluding tax on foreign income, the introduction of new non-corporate income tax and a close relationship between tax payments and amount of income received is justified.

Keywords: corporate tax; taxation of TNC; tax regulations; international taxation.

JEL classification: H20, H25

Вступ

В умовах глобалізації корпорації вступили в нову еру мобільності, що дає можливість легко змінювати свої національні особливості. Найяскравіше це виявляється в американських компаніях, що переносять свою діяльність за кордон з метою зниження оподаткування. Зокрема поширеною є парадоксальна ситуація, коли американські ТНК оголошують великі прибутки на ринку капіталу, у той час, як у звітності відображається неоподаткований дохід. Це має низку негативних наслідків. По-перше, акціонери позбавлені істинного розуміння економічної ефективності компанії. По-друге, ресурси, які могли бути інвестовані в зростання, спрямовуються на капіталізацію задля відповідності вимогам звітності. Нарешті, громадськість втрачає віру в корпорації, коли провідні компанії неодноразово підкреслюють наявність прибутку, але не платять податки.

Проблематика оподаткування діяльності ТНК залишається предметом інтенсивних наукових досліджень, які здійснюються зарубіжними і вітчизняними вченими впродовж останніх десятиліть. Теоретичну основу дослідження становлять праці зарубіжних економістів Р. Дернберга (R. Dernberg), Дж. Караяна (J. Karayan), К. Каушала (K. Kaushal), Дж. Маршалла (J. Marshall), П. Масгрейва (P. Musgrave). Однак низка аспектів цієї багатогранної наукової проблеми залишаються недостатньо дослідженими та обґрунтованими. Насамперед потребують визначення напрямки та сучасні кордони застосування міжнародного податкового планування американських ТНК з метою знищення офшорних податкових лазівок і зміцнення податкового законодавства.

Мета статті

Мета статті полягає у визначенні ціннісних орієнтирів оподаткування діяльності американських ТНК та уточненні пріоритетів модифікації податкового законодавства США.

Виклад основного матеріалу дослідження

США застосовують систему оподаткування за принципом «світового доходу», яка вимагає від американських компаній платити 35-відсотковий федеральний корпоративний податок на доходи, незалежно від того, де вони зароблені – в самій країні або за кордоном.

Як наслідок, по-перше, компанії, що працюють у зарубіжних країнах, платять податок на прибуток у країні, в якій були зароблені ці прибутки. Наприклад, якщо дочірнє підприємство американської компанії заробляє \$ 100 прибутку в Англії, вона платить корпоративний прибутковий податок за ставкою 21 % (або \$ 21) на цей прибуток [1]. Коли ці прибутки репатріюються в Сполучені Штати, додатковий податок рівний різниці між ставкою в США у 35 % і ставкою Великобританії у 21 % (\$ 14 в цьому випадку) справляється Службою внутрішніх доходів (IRS). Загалом американська фірма буде платити \$ 35 або 35 % податку на свої зарубіжні прибутки.

IRS надає американським корпораціям податковий кредит проти американського податку в розмірі корпоративних податків, які вони платять іноземним урядам. Коли корпорації репатріюють свої іноземні доходи, вони зобов'язані повідомити, скільки доходу вони заробили в кожній країні, де вони працювали, і скільки заплатили корпоративних податків на прибуток у тих країнах. Кредит, який отримують американські корпорації, дорівнює податку на прибуток, що виплачується іноземним урядам з доходу,

який повернувся в США. Інші податки, такі, як податки з продажів, а також різні виплати іноземним урядам, такі, як роялті за видобуток ресурсів, не можуть претендувати на зовнішній податковий кредит. Розмір кредиту обмежується податком США, який був би сплачений, якщо б не було іноземного податку. Наприклад, якщо корпорація повідомляє про податковий вексель на \$ 60 з \$ 100 іноземних доходів, податковий кредит складатиме лише \$ 35.

Американські компанії можуть відкласти виплати податку на свої зарубіжні прибутки – так звана відстрочка – до тих пір, поки доходи реінвестуються в поточну діяльність своїх закордонних дочірніх компаній. Податок остаточно сплачується, коли прибуток насамкінець повертається на батьківщину.

Сполучені Штати є однією з шести промислово розвинених країн (серед 34 країн-членів ОЕСР), що оподатковують вітчизняні корпорації по всьому світу. В останні п'ятнадцять років тринадцять країн ОЕСР перейшли до територіальної системи, яка звільняє весь або більшу частину зовнішнього заробленого доходу від внутрішнього оподаткування [2].

За формою IRS 1118, американські компанії повідомляють про свій зовнішній оподатковуваний дохід. Форма також показує кількість податків, які вони сплатили іноземним урядам і групує ці цифри за країнами і галузями промисловості. За даними IRS за формою 1118 станом на 2010 р. американські транснаціональні корпорації повідомили про сплату \$ 128 млрд у вигляді податків з \$ 470 млрд іноземного оподаткованого доходу. Це є ефективною ставкою податку з доходів іноземного походження в розмірі 27,2 % (рис. 1) [3].

Рис. 1. Іноземні доходи компаній США та сплачені закордонні податки [3]

Як видно із рисунку, іноземні прибутки та іноземні податки, що сплачуються американськими транснаціональними корпораціями, виростили приблизно на 250 % за останні вісімнадцять років. 2010 рік став рекордним як з точки зору отриманих прибутків, так і з точки зору сплачених податків – 470 та 128 млрд дол. США відповідно.

У той час, як іноземні доходи і податки транснаціональних корпорацій США невинно зростали, ефективна ставка податку на цей дохід залишалася стабільною. Середня ефективна ставка податку в період між 1992 і 2010 роками була 26,4 %, та не дуже відхиляється від середнього показника (рис. 2). Найнижча ефективна ставка податку була 24,9 % в 1999 році, а найвища – 29,3 % у 2008 році. Останніми роками спостерігається певна тенденція до поступового збільшення середньої ставки.

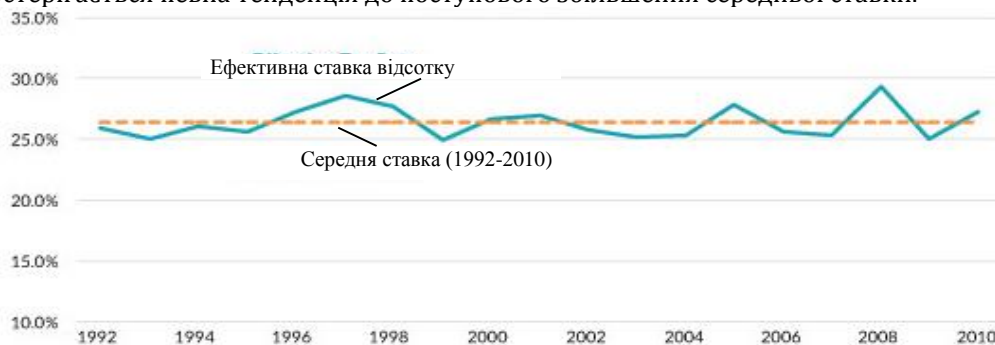

Рис. 2. Ефективна ставка відсотку на іноземні доходи [3]

Американські корпорації ведуть бізнес в усіх частинах світу. Тим не менше, більшість іноземних доходів зосереджуються у двох регіонах. Рис. 3. показує доходи і податки, що сплачуються американськими корпораціями за кордоном в 2010 р. До теперішнього часу американські транснаціональні корпорації демонструють найбільший оподатковуваний дохід і податки, що

сплачуються в європейських країнах. У 2010 році європейський дохід склав \$ 206,8 млрд, з якого було сплачено \$ 63,6 млрд корпоративних податків на прибуток. Це становить 44 % усіх іноземних доходів американських компаній та 50 % іноземних податків, що сплачуються за 2010 рік.

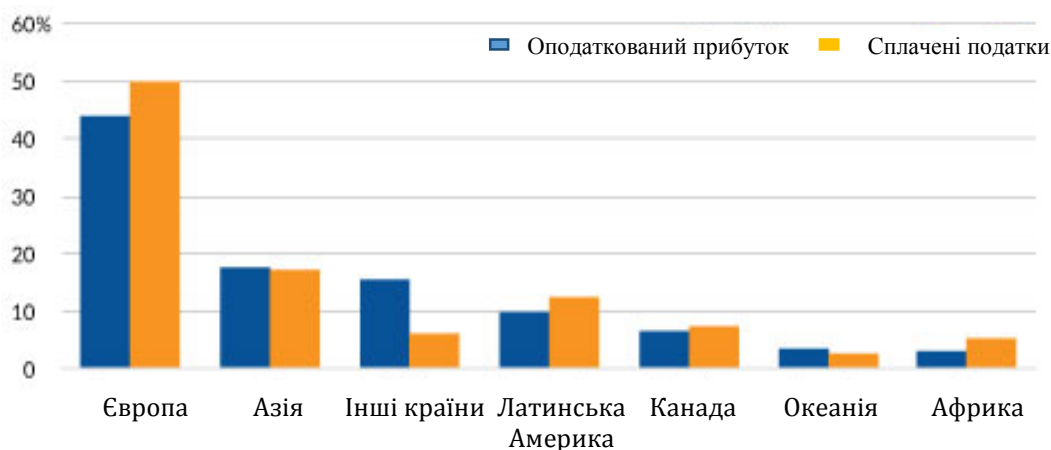

Рис. 3. Доходи та податки за регіонами [3]

Азія займає друге місце в 2010 році: доходи склали \$ 83,4 млрд дол. США, з яких заплачено \$ 21,6 млрд податків.

Разом на Європу та Азію припадало 62 % усіх іноземних доходів та 67 % усіх податків на прибуток американських корпорацій у 2010 р.

Близько однієї п'ятої від загального числа зареєстрованого іноземного оподаткованого доходу та зарубіжних податків було зосереджено лише в трьох країнах, ще близько половини було зосереджено в десяти країнах.

Країна, на яку припадає найбільший дохід та податки, – Нідерланди з \$ 35,5 млрд оподаткованого доходу і \$ 12,3 млрд податків. На Великобританію припадало майже стільки ж – \$ 33,5 млрд доходу і \$ 11,9 млрд у вигляді податків. Канада мала показник \$ 31,3 млрд доходу і \$ 9,2 млрд податків [4].

На ці три країни й припадає п'ята частина всього зареєстрованого оподаткованого доходу та податків. Разом на першу десятку країн припадало 51 % усіх іноземних доходів, отриманих у 2010 (рис. 4).

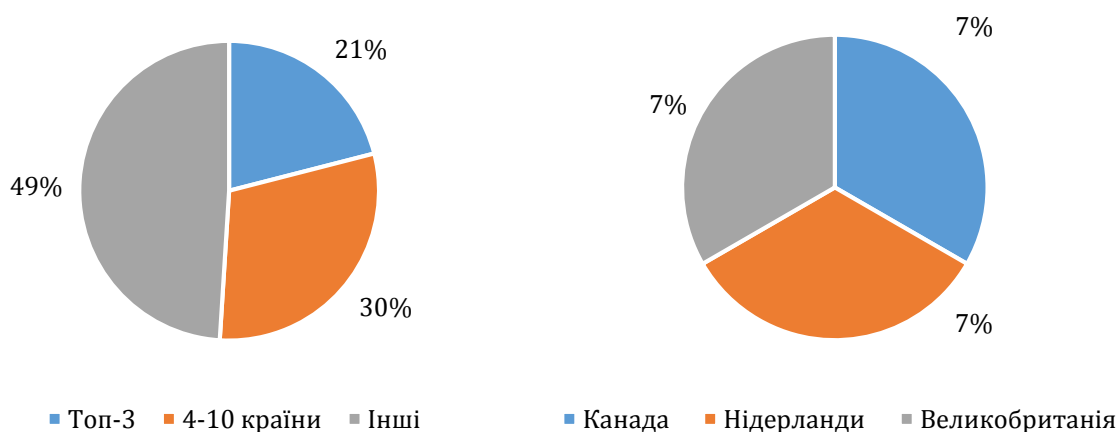

Рис. 4. Доходи американських компаній за кордоном [3]

Дві країни, які, як правило, першими називають серед податкових гаваней, Бермудські і Кайманові острови, потрапили у Топ-15 країн, у яких американські транснаціональні корпорації повідомили про іноземні джерела оподаткованого доходу. Американські корпорації повідомили про \$ 23 млрд оподаткованого доходу на Бермудських островах (п'ята за величиною сума) та \$ 12 млрд на Кайманових островах (одинадцяте місце). Жодна з цих країн не справляє корпоративного податку, але транснаціональні корпорації повідомили про податки, що сплачуються в цих місцях. Ці податки «вважаються» заплаченими. Це відображає податки американських дочірніх компаній на Бермудських та Кайманових островах, виплачених іншим зарубіжним країнам.

Хоча, згідно із законодавством, усі транснаціональні корпорації в кінцевому підсумку сплачують принаймні 35 % ефективної ставки податку з їх зарубіжних заробітків, коли вони репатріюються,

ефективна ставка в різних країнах і регіонах може істотно відрізнятися [4].

Рис. 5 демонструє ефективну ставку для американських корпорацій на їх іноземні доходи по регіонах. Найбільша ефективна ставка податку (49,2 %) спостерігалася в Африці, далі йде Латинська Америка з ефективною ставкою 33,5 %, третє місце займає Європа (30,7 %). Тільки в двох областях – Океанії та у групі «Інші країни» – ефективні ставки податку були нижчі 25 %.

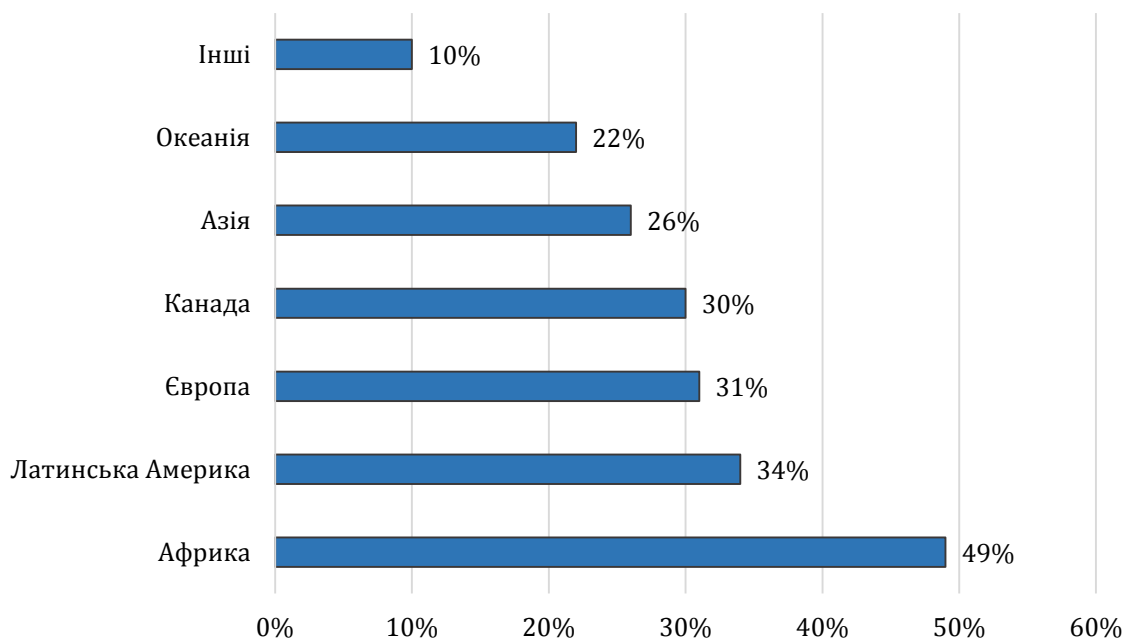

Рис. 5. Ефективна ставка податку за регіонами [3]

По країнах ефективні ставки можуть змінюватися навіть значніше. Ефективні ставки варіювалися від 10,5 % в Ірландії до 66 % у Норвегії.

Розглядаючи понад дев'яносто країн, бачимо, що одні з найнижчих ефективних податкових ставок були в таких з низькими податками на доходи корпорацій або в країнах, де такий податок взагалі відсутній. З країн, де було отримано більш ніж \$ 1 млрд доходу, Сінгапур (6,92 %), Багамські острови (5,5 %) і Британські Віргінські острови (4,5 %) мали ефективні податкові ставки нижче десяти відсотків.

Американські транснаціональні компанії платять особливо високі ефективні податкові ставки в окремих країнах. Норвегія (66 %), Нігерія (77,4 %) і Саудівська Аравія (59,7 %) – країни, відомі високим корпоративним податком на нафтові компанії.

Хоча, безумовно, існують американські транснаціональні корпорації, які платять низькі ефективні ставки із заробленого доходу в деяких країнах, більшість зарубіжних доходів американських корпорацій оподатковуються за ефективною ставкою між 20 і 30 відсотками. Рис. 6 показує розподіл зовнішнього оподаткованого доходу за ефективною ставкою у 2010 році. Більшість (34,7 %) мають ефективну податкову ставку між 20 і 30 %, а майже 75 % всього оподаткованого доходу оподатковується за ставкою 20 % і вище. Тільки 8,2 % іноземних доходів обклалися ефективною процентною ставкою нижче 10 %.

Важливо також зрозуміти, якою мірою різні галузі ведуть бізнес за кордоном. До нині виробнича сфера давала більшу частину іноземних доходів, отриманих транснаціональними корпораціями. У 2010 році виробники заробили \$ 282,5 млрд доходу, що складає приблизно 60 % від загального звітного оподаткованого доходу. Загалом виробники заплатили \$ 79,4 млрд іноземних податків, тобто ефективна податкова ставка склала 28,1 %.

Варто також зазначити, що основною категорією в обробній промисловості була «Нафтовидобування і видобуток вугілля». Ці корпорації заплатили \$ 42,7 млрд податків з \$ 118,2 млрд доходу. Примітно, що на цю галузь припадає чверть всіх іноземних доходів і 33 % усіх іноземних податків, що сплачуються транснаціональними корпораціями США. Середня ефективна ставка податку склала 36,1 % [4].

Другий за величиною обсяг зовнішнього оподаткованого доходу показала група «Фінанси, страхування і нерухомість, оренда і лізинг» з \$ 54 млрд доходу і \$ 10,4 млрд податків. Далі йде група «Послуги» – \$ 47,9 млрд до оподаткованого доходу і \$ 15,2 млрд податків.

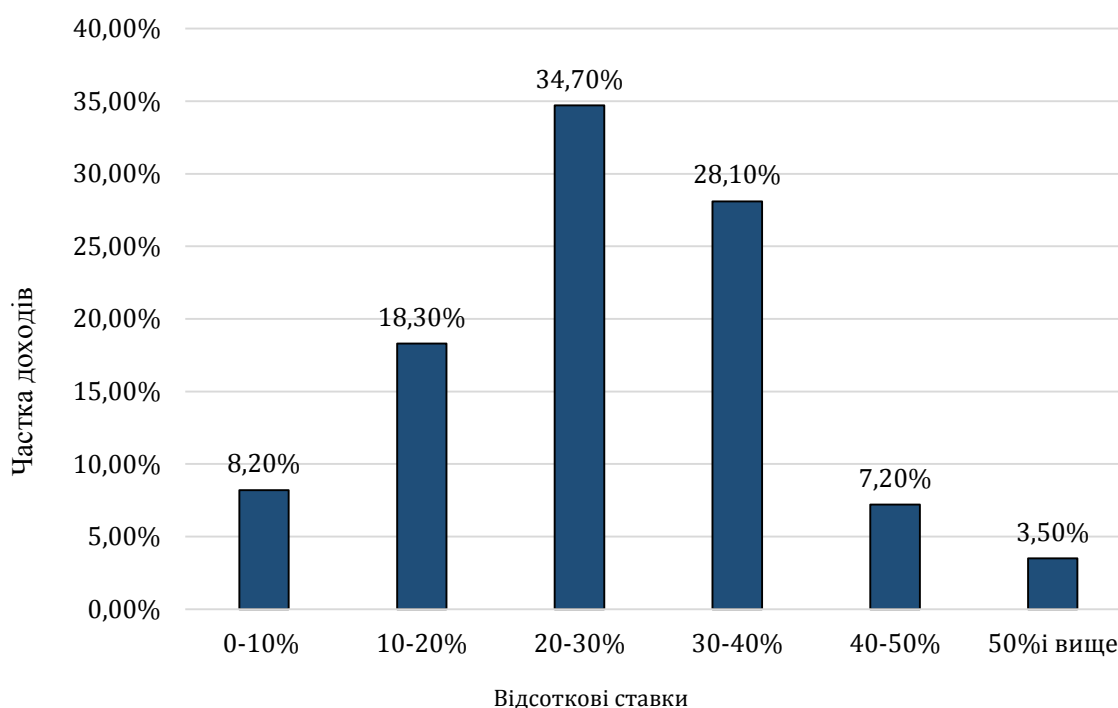

Рис. 6. Частка іноземних доходів за ефективними відсотковими ставками [3]

Таблиця 1. Дохід та податки американських компаній за галуззю [4]

Галузь	Дохід, млрд дол. США	Податки, млрд дол. США	Ефективна ставка, %
Виробництво	282,5	79,5	28,1
Нафта та вугілля	118,2	42,7	36,1
Фінанси та страхування	54,5	10,4	19,1
Послуги	47,9	15,2	31,9
Гірнична справа	26,2	9,3	35,3
Торгівля	23,8	5,8	24,4
Транспорт	2,3	0,03	13,9
Комунальні послуги	0,9	0,03	31,0
Будівництво	0,4	-	27,1
С/г виробництво	0,03	-	5,5

На підставі наведеного приходимо до висновків, що американські транснаціональні компанії використовують численні методи податкового планування та податкової оптимізації з метою мінімізації податкового навантаження, в тому числі за кордоном. Однак дані IRS показують, що філії транснаціональних корпорацій США повідомили про сплату більше ніж \$ 128 млрд податків на прибуток на користь іноземних податкових органів із приблизно \$ 470 млрд іноземних доходів у 2010 році. У середньому американські компанії мали ефективну податкову ставку на рівні 27,2 %. Більшість іноземних доходів у 2010 році підпадали під ефективну ставку 20 % та більше. Крім того, більшість прибутків були зароблені, а більшість податків виплачені промисловими компаніями, особливо у сфері нафтової та вугільної промисловості.

Громадськість, яка критикує американські компанії за «уникнення» від сплати податків з їхніх валютних надходжень, повинна бути більш коректною і визнати, що американська податкова система вимагає від компаній платити податки двічі: у приймаючій країні та потім на користь IRS [5].

Проблема виведення транснаціональними компаніями прибутків з-під оподаткування в США не вперше стає предметом пильної уваги влади. Аналогічна ситуація – великий дефіцит бюджету, повільне зростання економіки і падіння корпоративних платежів у результаті надання відстрочки по сплаті податку до повернення прибутку з-за кордону – спостерігалася на початку 1960-х рр. Адміністрація Джона Кеннеді навіть хотіла зовсім скасувати відстрочку оподаткування зарубіжних прибутків, але насамкінець було знайдено компроміс. Компанії отримали відстрочку для прибутку, отриманого в результаті активних операцій за кордоном, але відтепер вона була заборонена для «пасивного прибутку», такого, як «роялті,

відсотки або дивіденди» і від низки інших видів діяльності. Однак підзаконні акти, поправки і винятки практично повністю звели нанівець мету, яку переслідували автори того закону [6].

Одна із законодавчих лазівок стала відома як правило «постав галочку» (check-the-box). Його ввело в січні 1997 р. Міністерство фінансів, щоб спростити для податківців визначення структури власності юридичної особи – корпорації, партнерства, індивідуального підприємця та ін. Податківці раніше проводили багатофакторний тест, а іноземна організація класифікувалася залежно від законів її країни, що ще більше ускладнювало роботу податкового управління США. Нові правила, котрі дозволяли платнику податків просто вибрати свій податковий статус («поставити галочку» в потрібному віконці), мали непередбачені наслідки. Вони дозволили корпораціям обходити правило про оподаткування пасивного прибутку офшорних структур. Стало можливо зареєструвати в юрисдикції з низьким оподаткуванням іноземну компанію, яка отримувала пасивний прибуток від іншої, підконтрольної їй іноземної компанії. Останню ж материнська корпорація не враховувала у податкових цілях, переставши, таким чином, вказувати, що її зарубіжні структури отримують пасивний прибуток. Хоча влада незабаром помітила це, через бюрократичну тяганину і процедури це правило так і не було істотним чином змінено.

Ще один спосіб не платити податки з закордонних прибутків дозволяє все-таки повернути гроші в США. Ним активно з 2003-2004 рр. користується Hewlett-Packard (HP), отримуючи короткострокові кредити від підконтрольних їй іноземних компаній. Зазвичай подібні платежі оподатковуються, але є низка поправок і винятків, наприклад, для короткострокових кредитів, які не переходять через квартал. HP навіть змінила дати фінансових кварталів та року однієї з двох підконтрольних їй структур, щоб безперервно отримувати від них гроші. Не було жодного дня, коли б у американській компанії не було коштів, виданих їй у кредит її офшорними «дочками».

«Ця кредитна програма – винятковий приклад триумфу форми над змістом. Це настільки очевидно, що навіть у внутрішніх документах HP вона відкрито називається частиною «стратегії по репатріації», – заявили сенатори [7].

Щоб повернути податковому кодексу пріоритет змісту, підкомітет рекомендує усунути лазівки і посилити податкове законодавство в частині трансфертного ціноутворення, аби ліквідувати стимули для американських корпорацій переводити права на інтелектуальну власність у «пустушки» в юрисдикціях з низьким оподаткуванням. Пропонується також реформувати правило «постав галочку», щоб можна було стягувати податок з певних видів зарубіжного прибутку. Податкове управління повинно ігнорувати удавані структури і стягувати американський податок на прибуток з будь-яких іноземних компаній, які управляються і контролюються з США. Воно повинно використовувати свої права по боротьбі зі зловживаннями, щоб припинити застосування офшорних схем і операцій, «які серйозно порушують дух податкового кодексу, але структуровані так, щоб відповідати чисто технічним вимогам правил, що визначають оподаткування зарубіжного прибутку», як рекомендують сенатори [7].

Висновки та перспективи подальших досліджень

Сполучені Штати оподатковують вітчизняні корпорації за всесвітнім доходом, однак податковий кодекс США дозволяє компаніям відкласти податки на активний діловий дохід, поки він не повернувся до Сполучених Штатів. Щоб приборкати зловживання цією іноземною відстрочкою доходів, Податковий кодекс вимагає, щоб американські компанії сплачували відразу податок на деякі види виручки, що передаються між контрольованими іноземними корпораціями і на пасивні іноземні доходи, такі, як дивіденди, роялті, збори, процентні платежі. Метою цих обмежень є запобігання ситуаціям, коли американські компанії переносять доходи у податкові оази, щоб знизити податкову ставку. Водночас ефективність їх була серйозно ослаблена через деякі правила, тимчасові нормативні зміни, і нормативні винятки.

Вирішення цієї проблеми вбачається в податковій реформі, що полягає в зниженні податкової ставки, усуненні податку на іноземний прибуток, уведенні нового податку на некорпоративний дохід та більш тісному взаємозв'язку між податковими платежами і отриманою сумою прибутку. Зменшення податкових надходжень буде компенсовано за рахунок доходів від реалізації, отриманих з двох інших заходів. Оцінки з використанням останніх даних припускають, що скорочення корпоративної ставки з 35 % до 18 % може фінансуватися податком на 5 % на некорпоративні доходи і вирівнювати оподатковуваний дохід з цифрами доходів у фінансових звітах. Більше того, така реформа просування цілісності податкової системи переконує, що кращі глобальні світові компанії захочуть залишатись у США, а не переносити свої прибутки за кордон.

Список літератури

1. HM Revenue & Customs Corporation Tax Rates [Electronic resource]. – Available at <http://www.hmrc.gov.uk/rates/corp.htm>.
2. PricewaterhouseCoopers Evolution of Territorial Tax Systems in the OECD, prepared for the Technology CEO Council (Apr. 2, 2013) [Electronic resource]. – Available at: http://www.techceocouncil.org/clientuploads/reports/Report%20on%20Territorial%20Tax%20Systems_20130402b.pdf.
3. Internal Revenue Service SOI Tax Stats – Corporate Foreign Tax Credit Statistics [Electronic resource]. – Available at: <http://www.irs.gov/uac/SOI-Tax-Stats-Corporate-Foreign-Tax-Credit-Statistics>.
4. Pomerleau, K. How Much Do U. S. Multinational Corporations Pay in Foreign Income Taxes? [Electronic resource] / Kyle Pomerleau. – Available at: http://taxfoundation.org/article/how-much-do-us-multinational-corporations-pay-foreign-income-taxes#_ftn5.
5. Mihir, A. A Better Way to Tax U. S. Businesses [Electronic resource] / A. Mihir. – Available at: <https://hbr.org/2012/07/a-better-way-to-tax-us-businesses>.
6. Djonson, D. A Better Way To Tax The Multinationals [Electronic resource] / D. Djonson. – Available at: <http://ourfuture.org/20130603/how-can-we-tax-the-multinats>.
7. Offshore Profit Shifting and the U. S. Tax Code – Part 2 (Apple Inc.) [Electronic resource] // Permanent Subcommittee on Investigations. – 2013. – Available at: http://www.hsgac.senate.gov/subcommittees/investigations/hearings/offshore-profit-shifting-and-the-us-tax-code_-part-2.

References

1. HM Revenue & Customs. (2014). Corporation Tax Rates. Retrieved from : <http://www.hmrc.gov.uk/rates/corp.htm>.
2. PricewaterhouseCoopers. (2013). Evolution of Territorial Tax Systems in the OECD. Retrieved from http://www.techceocouncil.org/clientuploads/reports/Report%20on%20Territorial%20Tax%20Systems_20130402b.pdf.
3. Internal Revenue Service. (2014). SOI Tax Stats – Corporate Foreign Tax Credit Statistics. Retrieved from : <http://www.irs.gov/uac/SOI-Tax-Stats-Corporate-Foreign-Tax-Credit-Statistics>.
4. Pomerleau, K. (2014). How Much Do U.S. Multinational Corporations Pay in Foreign Income Taxes? Retrieved from : http://taxfoundation.org/article/how-much-do-us-multinational-corporations-pay-foreign-income-taxes#_ftn5.
5. Desai, M. (2012). A Better Way to Tax U.S. Businesses. Retrieved from : <https://hbr.org/2012/07/a-better-way-to-tax-us-businesses>.
6. Djonson, D. (2013). A Better Way To Tax The Multinationals. Retrieved from : <http://ourfuture.org/20130603/how-can-we-tax-the-multinats>
7. Permanent Subcommittee on Investigations (2013) Offshore Profit Shifting and the U.S. Tax Code - Part 2 (Apple Inc.) Retrieved from: http://www.hsgac.senate.gov/subcommittees/investigations/hearings/offshore-profit-shifting-and-the-us-tax-code_-part-2.

Стаття надійшла до редакції 15.10.2015 р.

Ольга Іванівна МЕЛЬНИК

кандидат економічних наук,
старший викладач кафедри фінансів і кредиту,
Миколаївський національний аграрний університет
E-mail: melnikoi@mnau.edu.ua

ФОРМУВАННЯ ЕФЕКТИВНОГО ІНФРАСТРУКТУРНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІННОВАЦІЙНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ ЕКОНОМІКИ

Мельник, О. І. Формування ефективного інфраструктурного забезпечення інноваційного підприємництва в аграрному секторі економіки [Текст] / Ольга Іванівна Мельник // Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол. : В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету “Економічна думка”, 2015. – Том 21. – № 1. – С. 98-105. – ISSN 1993-0259.

Анотація

Вступ. Визначено, що забезпечувальною складовою розвитку системи інноваційного підприємництва є формування інфраструктури його підтримки, яка спрямована на створення дієвих горизонтальних та вертикальних зв'язків між суб'єктами підсистем інноваційного підприємництва в процесі досягнення останнім цілі. Відтак, предметом дослідження є теоретичні та практичні засади формування ефективного інфраструктурного забезпечення інноваційного підприємництва в аграрному секторі економіки для його перманентного прискореного зростання.

Метою статті є дослідження особливостей сучасної інфраструктури підтримки розвитку інноваційного підприємництва і обґрунтування на цій основі практичних рекомендацій щодо вдосконалення його інфраструктурного забезпечення в аграрному секторі економіки України.

Метод (методологія). На основі абстрактно-логічного методу виявлено сутність та особливості інфраструктурного забезпечення інноваційного підприємництва в Україні. Використовуючи дані спостереження та метод моделювання обґрунтовано напрями формування інфраструктури підтримки інноваційного підприємництва в аграрному секторі економіки поетапним її удосконаленням.

Результати. У сучасних умовах інфраструктура підтримки інноваційного підприємництва в аграрному секторі економіки розвивається фрагментарно за регіонами. На сьогодні не оптимізовано мережу суб'єктів інноваційної інфраструктури, що пов'язано із відсутністю єдиної політики та концепції розвитку інноваційного підприємства. Відтак, враховуючи світовий досвід та зважаючи на вітчизняні особливості інноваційного розвитку, запропоновано формування мережі із оптимальної кількості інноваційних структур, які забезпечуватимуть формування інфраструктури підтримки інноваційного підприємства в аграрному секторі економіки. Крім того, враховуючи фрагментарну наявність деяких інноваційних структур у регіонах, обґрунтовано їх трьохетапне об'єднання в аграрний інноваційний територіальний кластер, для чого розроблено організаційну схему такої інституції для Миколаївської області, що об'єднає усіх зацікавлених суб'єктів-учасників та суб'єктів-споживачів і сформує сприятливе середовище для розвитку підсистем інноваційного підприємства в регіоні. Сформульовані пропозиції можуть бути використані на регіональному та державному рівнях з метою побудови системи ефективного інноваційного підприємства як засобу розвитку аграрного сектора України.

Ключові слова: інноваційне підприємство; аграрний сектор економіки; інфраструктура підтримки інноваційного підприємства; науковий парк; інноваційний кластер; бізнес-парк.

Olha Ivanivna MELNYK

PhD in Economics,
Senior Lecturer,
Department of Finance and Credit,
Mykolayiv National Agrarian University
E-mail: melnikoi@mnau.edu.ua

FORMATION OF THE EFFECTIVE INFRASTRUCTURAL MAINTENANCE OF INNOVATIVE ENTREPRENEURSHIP IN THE ECONOMIC AGRARIAN SECTOR

Abstract

Introduction. It is determined that providing integral development of innovative entrepreneurship in order to develop its infrastructure support is aimed to create the effective horizontal and vertical links between subjects of subsystems of innovative entrepreneurship to achieve the latter goal. Thus, the theoretical and practical basis for the formation of effective infrastructure support of innovative entrepreneurship in the agrarian sector of economy for its permanent rapid growth have become the subject of research.

Purpose. The aim of the article is the investigation of the modern infrastructure's characteristics and support of innovative entrepreneurship development in order to justify the basis of practical recommendations for improving the infrastructure support in the economic agrarian sector of Ukraine.

Method (methodology). On the basis of abstract and logical method the nature and characteristics of innovative infrastructure of business in Ukraine are revealed. Using observation and modeling method we have grounded the ways of formation of the infrastructure of innovative entrepreneurship support in the agrarian sector. The steps of its gradual improvement are grounded.

Results. In modern terms the support of innovative entrepreneurship infrastructure in the agrarian sector is observed in separate regions of Ukraine. Today there are no optimized networks of innovation infrastructure, due to the absence of a common policy and development concept of innovative entrepreneurship. Therefore, taking into account the international experience and the peculiarities of national innovation development, it is proposed to create a network of optimal number of innovative structures which will ensure the formation of innovative business infrastructure support in the agrarian sector. Moreover, it has been given the fragmented presence of some innovative structures in the regions. Their three-stage united agrarian associations in the territorial innovation clusters are grounded, which makes it possible to develop the organizational scheme of such institutions in Mykolayiv region, and bring together all stakeholders and participating consumers and create some favorable conditions for the innovative entrepreneurship in the subregions. Those proposals can be used at regional and national levels in order to build an effective system of innovative entrepreneurship as a mean of development of agrarian sector of Ukraine.

Keywords: innovative enterprise; the agrarian sector; infrastructure support of innovative businesses; Science Park; innovation cluster; business park.

JEL classification: Q16

Вступ

У сучасних умовах джерелами економічного зростання будь-якого сектора економіки є змістовні знання, наукова продукція, з одного боку, та їх ефективне використання особами, здатними ризикувати і вбачати в них перспективність, з іншого. Поєднання цих джерел можливе за умови системного підходу до моделі інноваційного розвитку на рівні країни, галузі, регіону й окремих підприємств, а також створення сприятливих інституціональних та інфраструктурних умов. Забезпечувальною складовою розвитку системи інноваційного підприємництва є формування інфраструктури його підтримки, основною метою якої є створення дієвих горизонтальних та вертикальних зв'язків між суб'єктами підсистем інноваційного підприємництва (науково-освітньої, трансферу новацій, дифузії інновацій, виробництва) в процесі досягнення останнім цілі. Інститути інфраструктури мають забезпечити колообіг матеріальних, фінансових та інтелектуальних потоків, створюючи раціональні економічні відносини між господарюючими суб'єктами та гарантуючи системність, безперервність, динамічність, збалансованість економічних, соціальних, екологічних ефектів розвитку інноваційного підприємництва в аграрному секторі економіки.

Проблемам інфраструктурного забезпечення інноваційного розвитку, ефективного функціонування окремих інститутів інноваційної інфраструктури присвячені праці А. Глебової, В. Зянько, М. Кропивко, А. Немченко, Н. Сіренко, О. Шпикуляк та інших науковців. Незважаючи на активізацію досліджень у цьому напрямі, низка проблем на сьогодні залишаються невирішеними. Зокрема, недостатньо чітко окреслена

функціональна характеристика суб'єктів інфраструктури, а також підходи щодо оптимізації інноваційних структур на галузевому й регіональному рівнях.

Мета та завдання статті

Метою статті є дослідження особливостей сучасної інфраструктури підтримки розвитку інноваційного підприємництва і обґрунтування на цій основі практичних рекомендацій щодо вдосконалення його інфраструктурного забезпечення в аграрному секторі економіки України. Відповідно до мети визначено такі завдання: дослідити сучасні світові та вітчизняні тенденції формування інфраструктури підтримки розвитку інноваційного підприємництва; розробити пропозиції щодо поетапного її удосконалення в аграрному секторі економіки.

Виклад основного матеріалу дослідження

У сучасних умовах ефективний розвиток інноваційного підприємництва в аграрному секторі економіки неможливий без формування й успішного функціонування всіх елементів інфраструктури його підтримки. У світовій практиці серед основних суб'єктів інфраструктури підтримки розвитку інноваційного підприємництва найбільш поширеними є бізнес-інкубатори, наукові парки, технопарки та кластерні формування. При цьому особливе місце в реалізації інноваційної політики держави належить також інформаційно-консультаційним (дорадчим) службам АПК для надання допомоги сільськогосподарським товаровиробникам в освоєнні інновацій та передового досвіду (як вітчизняного, так і світового).

Основними суб'єктами інфраструктури, що забезпечують розвиток інноваційного підприємництва в регіонах України, є (рис. 1): громадські організації; дослідницькі центри з питань інновацій; інвестиційні (інноваційні) венчурні фонди; інноваційні бізнес-інкубатори; інноваційні центри; консультаційні центри; навчально-науково-виробничі комплекси (центри, дільниці); наукові й навчальні центри; наукові парки; науково-впроваджувальні підприємства; небанківські фінансово-кредитні установи; технологічні парки; центри інновацій та трансферу технологій; центри комерціалізації інтелектуальної власності та ін. Проте діяльність більшості з них на сьогодні є фрагментарною, при цьому залишається диспропорція у формуванні інфраструктури підтримки інноваційного підприємництва на галузевому й регіональному рівнях.

Зважаючи на вітчизняні особливості, вважаємо за доцільне сформувати систему із оптимальної кількості інноваційних структур, які забезпечуватимуть створення інфраструктури підтримки інноваційного підприємництва в аграрному секторі економіки.

Особлива роль має відводитись бізнес-інкубаторам. Адже сучасні моделі розвитку в європейських країнах рекомендують бізнес-інкубатор як один із успішних методів підтримки інновацій та їх перетворення в технологію на практиці.

Світовою практикою напрацьовано досвід створення трьох видів бізнес-інкубаторів – неприбуткові, прибуткові та такі, що функціонують при НДІ та ВНЗ [2]. Вважаємо, що на початковому етапі підтримки розвитку інноваційного підприємництва в аграрному секторі економіки перспективним є організація бізнес-інкубаторів на базі аграрних ВНЗ, які можуть забезпечити попит на послуги, сформований усіма категоріями споживачів (такий етап є перехідним і може тривати до трьох років).

Але створення таких бізнес-інкубаторів відособлено від інших інноваційних структур є недоцільним, оскільки не знаходитиме організаційного, інтелектуального, фінансового підкріплення і, як наслідок, не забезпечуватиме отримання ефекту. Тому, виходячи із принципу комплексності в побудові інфраструктури підтримки інноваційного підприємництва та зважаючи на повторюваність стейкхолдерів різних інноваційних структур, вважаємо доцільним створення аграрних інноваційних територіальних кластерів (далі – АІТК), якими забезпечуватиметься взаємодія всіх учасників регіональної інфраструктури для досягнення загальної та часткових цілей.

На нашу думку, впровадження інноваційних розробок і в рослинництві, і в тваринництві має здійснюватися через мережу галузевих кластерів – визначальної умови сприяння створенню нових організацій, обміну технологічними знаннями і прискореного поширення інновацій (дифузії). Ми підтримуємо позицію Н. Сіренко, що завдяки створенню системи інноваційних кластерів буде сформовано чітко орієнтовану систему розповсюдження нових знань, технологій, інновацій; на основі створення сітки стійких зв'язків між усіма членами кластерів буде відпрацьовано механізми трансформації нововведень в інновації, а інновацій – у конкурентні переваги; розшириться доступ до інформації і, відповідно, підвищиться психологічна готовність потенційних учасників кластерів; підвищиться інноваційна активність соціально-економічних систем на всіх ієрархічних рівнях; буде створено можливість для формування системи каскадних інновацій [3, с. 286].

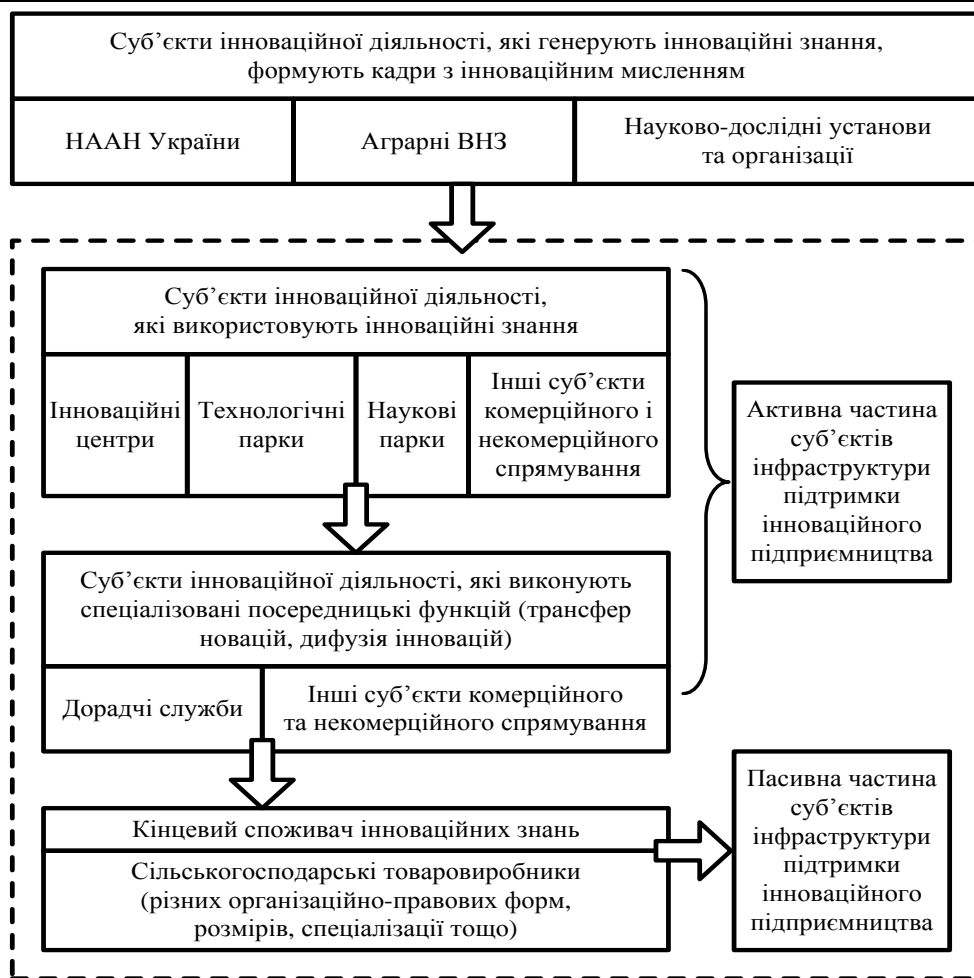

Рис. 1. Суб'єкти інфраструктури підтримки інноваційного підприємництва в аграрному секторі економіки

* Допрацьовано ідею [1]

Відповідно до результатів наших досліджень і світового досвіду, в Україні доцільно створювати АІТК, які будуть еволюціонувати в три стадії розвитку:

1. Організація і об'єднання зацікавлених учасників регіональної інноваційної системи в аграрний інноваційний територіальний кластер та створення в ньому наукового парку.
2. Запуск бізнес-інкубатора на базі АІТК та створення інших інноваційних структур.
3. Визрівання організаційної структури у бізнес-парк, який надає безпосередню допомогу в інноваційному розвитку підприємств, має тісний зв'язок з науково-дослідною базою та розгалужену інфраструктуру трансферу новацій.

Якщо діяльність наукового парку та бізнес-інкубатора, інших інноваційних структур виявиться успішною, розшириться, то з'явиться необхідність у нових приміщеннях і технічній допомозі, тому згодом ці структури можуть трансформуватися у бізнес-парк, який надасть можливість доводити розробки до стадії їх масового впровадження у виробництво. Бізнес-парк передбачає наявність бізнес-технологічних центрів, які можуть містити дослідні майданчик, демонстраційні поля, спеціальне обладнання, пілотні установки тощо. Такі бізнес-парки третього покоління об'єднують бізнес-інкубатори, малі та середні інноваційні підприємства, дослідницький центр, інвесторів, забезпечуючи високі темпи зростання існуючих аграрних підприємств, наукових організацій, спін-офф (spin-off) і спін-аут (spin-out) компаній на основі сформованої бази знань та ефективної системи менеджменту [4, с. 175].

Зважаючи на актуальність розвитку кластерних систем (Україна у ПІ 2014 за показником «Стан розвитку кластерів» займає 126 місце у світі) та їх роль у підвищенні конкурентоспроможності й соціальної спрямованості агропромислового виробництва, вважаємо, що інноваційні бізнес-інкубатори необхідно розвивати як складову аграрних інноваційних територіальних кластерів. Так, розглядаючи різні моделі кластерних систем, М. Кропивко [5] обґрунтовує модель інноваційного кластеру. Взявши її за основу, ми запропонували організаційну схему аграрного інноваційного територіального кластеру для

Миколаївської області на базі Миколаївського національного аграрного університету (рис. 2), в якому фрагментарно вже створено деякі інноваційні структури, проте вони не об'єднані загальнодержавною метою. Учасниками аграрного інноваційного територіального кластеру можуть бути інші ВНЗ (Херсонської, Одеської областей), наукові установи і організації, фінансові структури, підприємства сільськогосподарського машинобудування, агросервісу, аграрні підприємства, тоді як споживачами їх послуг стануть інноваційно-активні аграрні підприємства і підприємці, спін-офф і спін-аут компанії, наукові установи (організації). При цьому створення інноваційного бізнес-інкубатора на базі Миколаївського національного аграрного університету сформує сприятливі умови для реалізації підприємницьких ідей та бізнес-проектів (у т. ч. інноваційних) молоді, забезпечить комерціалізацію результатів їх науково-дослідних робіт.

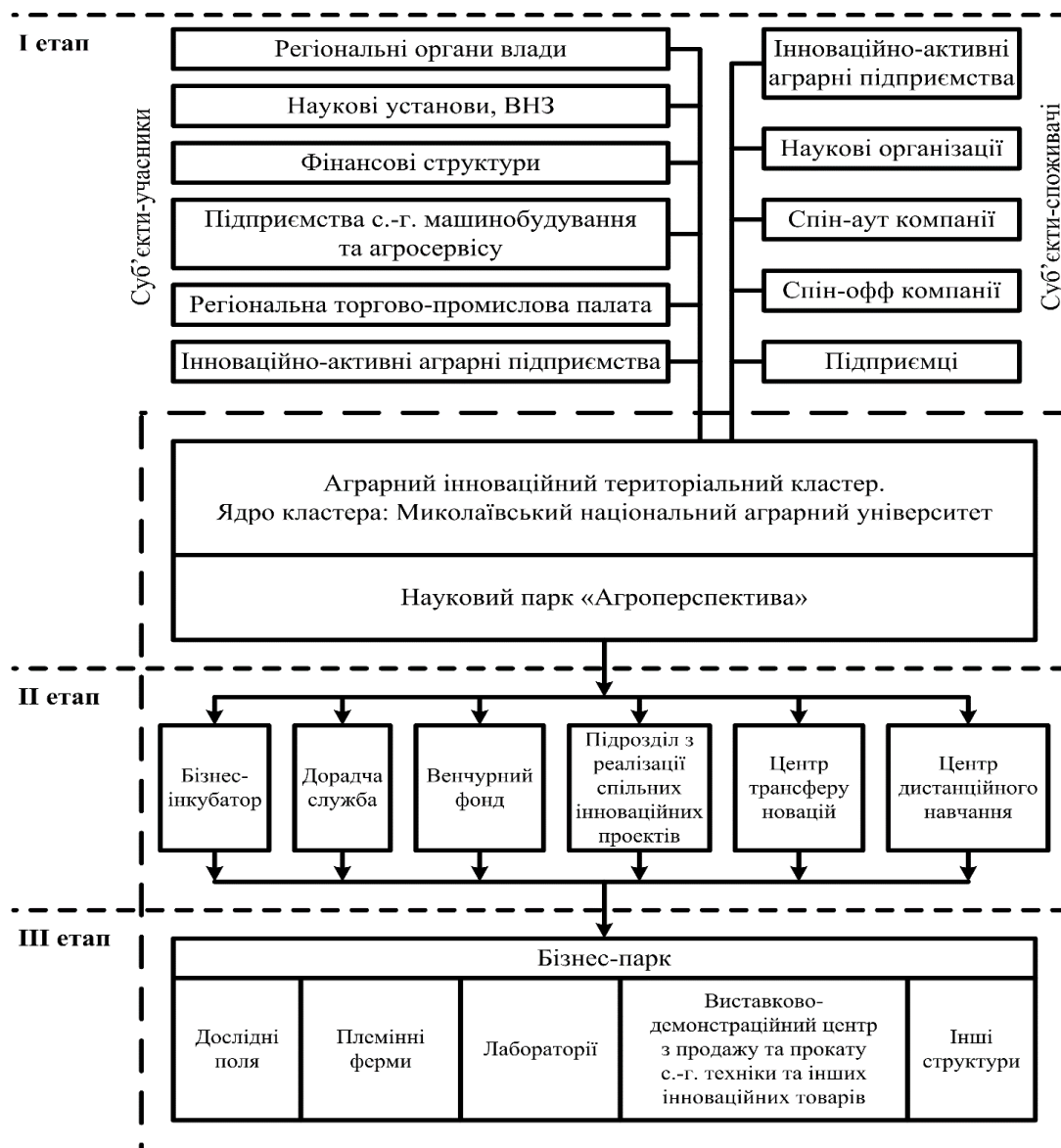

Рис. 2. Організаційна схема аграрного інноваційного територіального кластера Миколаївської області*

* Розвинено ідею науковців ННЦ «Інститут аграрної економіки»

Для сприятливого розвитку наукових парків в Україні доцільно використати позитивний досвід країн Європейського Союзу, функціональні характеристики таких структур у яких є значно ширшими порівняно із вітчизняними, та досвід вітчизняних ВНЗ (табл. 1).

Таблиця 1. Основні характерні риси наукових парків у країнах ЄС та створеного при Миколаївському національному аграрному університеті

Ознаки	Характеристика наукових парків у країнах ЄС	Характеристика наукового парку, створеного при МНАУ
Місце розташування	Науково-технологічні парки розташовані здебільшого в міських умовах, 36 % парків розташовано на території університету або близько до нього	м. Миколаїв, на території університету та приналежних йому ділянках
Територія, яку займає парк	45 % парків відносно невеликі за територією (менше 200 тис. м ²). 33 % парків займають територію, що перевищує 600 тис. м ² , з яких 22 % займають територію більше 1 млн м ²	Менше 200 тис. м ²
Кількість компаній-резидентів	58 % парків зазначили, що вони об'єднують 100 компаній-резидентів або менше, 23 % – понад 200 компаній. Середнього розміру парки (від 101 до 200 компаній) складають 19% від загальної їх кількості	5 компаній-резидентів з можливістю подальшого розширення
Власність	Переважна більшість науково-технічних парків перебуває у державній власності (54 %), у той час, як 16 % парків були у приватній власності і 30 % у змішаній (державно-приватна)	Державна
Державна підтримка	Більшість наукових парків отримували державну фінансову підтримку з початку заснування. Найбільш поширеними формами такої підтримки були гранти (45,4 %); субсидії (40,3 %); податкові пільги (27,3 %) і субсидовані кредити від урядів та державних органів різних рівнів: національного, регіонального та місцевого (20,8 % парків)	Власне фінансування, згідно із Законом України «Про наукові парки», передбачено, що до джерел фінансування наукового парку належать: <ul style="list-style-type: none"> – кошти статутного та інших фондів наукового парку; – фінансові надходження від діяльності наукового парку; – інвестиції, надані науковому парку; – благодійні внески для розвитку наукового парку та забезпечення реалізації проектів наукового парку; – кошти державного та місцевих бюджетів; – кошти замовників; – інші надходження, не заборонені законодавством України

**Побудовано за матеріалами [6] та даними, наданими Миколаївським національним аграрним університетом*

Так Миколаївським національним аграрним університетом у 2013 р. створено науковий парк «Агроперспектива» з метою розвитку науково-технічної та інноваційної діяльності у вищому навчальному закладі, ефективного та раціонального використання наявного наукового потенціалу, матеріально-технічної бази для комерціалізації результатів наукових досліджень. Основними напрямками діяльності наукового парку визначено (дані надано Миколаївським національним аграрним університетом):

1. Застосування обладнання, комплексів, ресурсо- та енергозберігаючих технологій виробництва і переробки сільськогосподарської продукції, зберігання та глибокої переробки сировини рослинного і тваринного походження для забезпечення виробництва високоякісних продуктів харчування.

2. Застосування новітніх ресурсозберігаючих технологій в агропромисловому комплексі, наукових основ створення фізико-технічними способами максимально сприятливих умов для росту та розвитку ґрунтової мікрофлори, рослин і тварин, гармонізація функціонування системи «людина – машина – ґрунт – рослина – тварина» та їх складових.

3. Застосування фізико-хімічних, біохімічних та біофізичних основ забезпечення систем контролю якості та безпеки тваринницької продукції.

4. Виробництво, обладнання і технологічні процеси у сфері альтернативної енергетики, екологічно чисті альтернативні джерела енергії і види палива та енергетичної сировини.

5. Дослідження та розробка обладнання, матеріалів і технологій для комплексного розвитку сільських територій, малого і середнього підприємництва регіонів, сільських громад, гармонійного розвитку людини й формування нового укладу життя населення, сталого розвитку агропромислового комплексу, раціонального використання і збереження довкілля.

6. Розвиток науково-дослідної і експериментально-технічної бази, інноваційних систем комп'ютерних технологій та програмного забезпечення для наукових процесів і навчання, інформаційної та видавничо-поліграфічної діяльності.

7. Забезпечення умов, що сприяють залученню додаткових ресурсів з позабюджетних джерел для наукової й освітньої діяльності.

У структурі аграрного інноваційного територіального кластеру нами передбачено створення Електронного центру трансферу новацій, який стане інструментом формування сприятливого середовища для комерціалізації науково-технічних розробок та підвищення інноваційної культури. Основними його завданнями є інформаційне, правове, маркетингове та консалтингове супроводження інновацій. Його створення у вигляді Web-порталу передбачатиме таку структуру: співробітники (із зазначенням їх профілів); бази даних (сільськогосподарських підприємств, технологічних запитів і технологічних профілів по технологіям рослинництва і тваринництва та іншим видам інновацій); довідник винахідника (із роз'ясненням нормативно-правової бази щодо об'єктів інтелектуальної власності); завдання (на поточний та плановий роки); форум; контакти, корисні посилання на Web-ресурси; календар подій тощо. До його роботи доцільно залучати і фахівців дорадчої служби, які, крім іншого, будуть здійснювати післявпроваджувальне супроводження інновацій з метою подовження їх життєвого циклу, що зумовлено специфікою діяльності в аграрному секторі економіки.

Висновки та перспективи подальших розвідок

У процесі формування дієвої інфраструктури підтримки і розвитку інноваційного підприємництва в аграрному секторі економіки необхідно враховувати позитивний досвід світової практики та вітчизняні умови ведення бізнесу, територіально-галузеві особливості, що дозволить поєднати кращі світові моделі з вітчизняними реаліями інноваційного розвитку. Вважаємо, що для України необхідним є створення оптимальної мережі суб'єктів інфраструктури підтримки інноваційного підприємництва в аграрному секторі економіки, об'єднаних інноваційними територіальними кластерами. Перспективи подальших розвідок вбачаємо у розробці й впровадженні дієвих важелів та інструментів підтримки розвитку мережі аграрних кластерів на інноваційній основі.

Список літератури

1. Глебова, А. Г. Сельскохозяйственное консультирование как фактор инновационного развития АПК [Текст] : монография / А. Г. Глебова. – Тверь: «АгросферА» ТвГСХА, 2012. – 182 с.
2. Немченко, А. Б. Бізнес-інкубатори в сфері сучасної державної підтримки розвитку регіональної інноваційної інфраструктури [Текст] / А. Б. Немченко, Т. Б. Немченко // Наукові праці КНТУ. Економічні науки. – 2010. – Вип. 17. – С. 36-42.
3. Сіренко, Н. М. Управління стратегією інноваційного розвитку аграрного сектора економіки України [Текст] : монографія / Н. М. Сіренко. – Миколаїв, 2010. – 416 с.
4. Аналіз законодавства України у сфері досліджень, розробок та інноваційної діяльності та пропозиції щодо доповнень до законодавства [Текст] // Вдосконалення стратегій, політики та регулювання інновацій в Україні: проект ЄС. – К.: Фенікс, 2011. – Т. 2. – 350 с.
5. Кропивко М. Ф. Підвищення конкурентоспроможності та соціальної спрямованості агропромислового виробництва на основі розвитку кластерних систем [Текст] / М. Ф. Кропивко // Економіка АПК. – 2013. – № 3. – С. 3-16.
6. International Association of Science Parks and Areas of Innovation [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.iasp.ws/>.

References

1. Hlebova, A. H. (2012). Selskokhoziaistvennoe konsultyrovanye kak faktor ynnovatsyonnoho razvytyia APK [Agricultural consultancy as a factor of innovation development of AIC]. Tver: AhrosferA TvHShkha.
2. Nemchenko, A. B. & Nemchenko, T. B. (2010). Biznes-inkubatory v sferi suchasnoi derzhavnoi pidtrymky rozvytku rehionalnoi innovatsiinoi infrastruktury [Business incubators in the field of contemporary state support of regional innovation infrastructure]. Naukovi pratsi KNTU. Ekonomichni nauky [Proceedings KNTU. Economics], 17, 36-42.
3. Sirenko, N. M. (2010). Upravlinnia stratehiieiu innovatsiinoho rozvytku ahrarnoho sektora ekonomiky Ukrainy [Management strategy of innovative development of the agricultural sector Ukraine]. Mykolaiv.
4. Analiz zakonodavstva Ukrainy u sferi doslidzhen, rozrobok ta innovatsiinoi diialnosti ta propozytsii shchodo dopovnen do zakonodavstva. (2011). [Analysis of legislation of Ukraine in the field of research, development and innovation activities and proposals for amendments to legislation]. Vdoskonalennia stratehii, polityky ta rehuliuвання innovatsii v Ukraini: proekt Yes [Enhance Innovation Strategies, Policies and Regulation in Ukraine: EU project]. Kyiv: Feniks.
5. Kropyvko, M. F. (2013). Pidvyshchennia konkurentospromozhnosti ta sotsialnoi spriamovanosti ahropromyslovoho vyrobnytstva na osnovi rozvytku klasternykh system [Increasing competitiveness and social orientation of agriculture production through the development of cluster systems]. Ekonomika APK [The economy of agrarian and industrial complex], 3, 3-16.
6. International Association of Science Parks and Areas of Innovatoin. Retrieved from: <http://www.iasp.ws>.

Стаття надійшла до редакції 19.10.2015 р.

Тарас Олександрович МЕЛЬНИК

здобувач,
Національна академія управління, м. Київ
E-mail: Melnik_Taras@i.ua

АНАЛІЗ СТРАТЕГІЙ РОЗВИТКУ МАЛОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В УКРАЇНІ

Мельник, Т. О. Аналіз стратегій розвитку малого підприємництва в Україні [Текст] / Тарас Олександрович Мельник // Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол. : В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету “Економічна думка”, 2015. – Том 21. – № 1. – С. 106-111. – ISSN 1993-0259.

Анотація

Вступ. Питання стратегії розвитку малого підприємництва в Україні є досить актуальним, тому що нині останнє переживає важкі часи і потребує виважених, але рішучих стратегічних рішень для досягнення суттєвих успіхів у подальшому розвитку.

Мета. Мета роботи – проаналізувати сучасні стратегії розвитку малого підприємництва в Україні і визначити необхідність у розробці нової державної стратегії розвитку малого бізнесу.

Методи. Методи дослідження – історичний, аналіз, синтез.

Результати. У хронологічному порядку описано прийняті на вищому законодавчому рівні нормативні документи, що регламентують умови становлення й розвитку малого підприємництва в Україні. Визначено недоліки сучасних стратегічних підходів та перспективи подальших розробок.

Ключові слова: стратегія розвитку; мале підприємництво; програма розвитку; державна підтримка; створення умов; інфраструктура.

Taras Oleksandrovych MELNYK

PhD Student,
National Academy of Management
E-mail: Melnik_Taras@i.ua

THE ANALYSIS OF STRATEGY OF SMALL BUSINESS DEVELOPMENT IN UKRAINE

Abstract

Introduction. The question of the development strategy of small business in Ukraine is very important because the latter is now going through hard times and needs regular, but decisive strategic decisions to achieve substantial progress in further development.

Purpose. The purpose of the article is to analyze the current development strategy of small business in Ukraine and to determine the need of a new state strategy development of small business.

Methods. In the article we used the following research methods as the historical method, method of analysis and synthesis.

Results. In chronological order we have described the regulatory documents that govern the conditions of establishment and development of small business in Ukraine. The disadvantages of modern strategic approaches and prospects for further development are determined in this research.

Keywords: development strategy; small business; development program; state support; creation of conditions; infrastructure.

JEL classification: D01, L50

Вступ

Мале підприємництво як самостійний і незамінний елемент ринкової економіки є одним із дієвих важелів розв'язання таких економічних і соціальних завдань, як сприяння структурній перебудові

© Тарас Олександрович Мельник, 2015

економіки, зміцнення економічної бази регіонів, швидке насичення ринку товарами та послугами, послаблення монополізму і розвиток конкуренції, впровадження досягнень науково-технічного прогресу, підвищення експортних можливостей країни, забезпечення зайнятості значної частини населення.

Важливе значення малого підприємництва викликає необхідність виконання комплексу взаємопов'язаних заходів щодо забезпечення сприятливих правових і організаційно-економічних умов для його становлення та ефективного розвитку в Україні.

Питання стратегії розвитку малого підприємництва в Україні є досить актуальним, тому що нині останнє переживає важкі часи і потребує виважених, але рішучих стратегічних рішень для досягнення суттєвих успіхів у подальшому розвитку.

Мета статті

Мета статті – проаналізувати сучасні та визначити необхідність у розробці нової стратегії розвитку малого підприємництва в Україні.

Виклад основного матеріалу

Стратегічні напрями розвитку малого підприємництва в Україні за весь період незалежності України визначені низкою нормативно-правових документів:

У законі України «Про підприємництво» від 7 лютого 1991 року зазначено, що з метою створення сприятливих організаційних та економічних умов для розвитку підприємництва держава:

- на умовах і в порядку, передбачених чинним законодавством, надає земельні ділянки, передає підприємцю державне майно (виробничі та нежилі приміщення, законсервовані й недобудовані об'єкти та споруди, невикористовуване устаткування), необхідні для здійснення підприємницької діяльності;
- сприяє організації матеріально-технічного забезпечення та інформаційного обслуговування підприємців, підготовці і перепідготовці кадрів;
- законодавчо забезпечує свободу конкуренції між підприємцями, захищає споживачів від проявів несумлінної конкуренції та монополізму в будь-яких сферах підприємницької діяльності.

Органи державного управління будують свої відносини з підприємцями, використовуючи податкову та фінансово-кредитну політику, а також встановлення ставок податків і процентів по державних кредитах; податкових пільг; цін і правил ціноутворення; цільових дотацій; валютного курсу; розмірів економічних санкцій [1, с. 9].

Згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 29 червня 1992 р. N 358 «Питання Державного комітету України по сприянню малим підприємствам і підприємству», головними завданнями Держкомпідприємництва України є здійснення державної підтримки і координації розвитку підприємництва, в тому числі малого бізнесу, реалізація стратегії державної політики розвитку суспільного виробництва, сприяння структурній перебудові економіки, формування системи заходів щодо забезпечення економічної самостійності України. До сфери державної підтримки належать у сі суб'єкти підприємництва незалежно від обраних ними організаційних форм підприємницької діяльності та форм власності, на яких вони засновані. Держкомпідприємництва України, відповідно до покладених на нього завдань, розробляє разом з регіональними та галузевими формуваннями підприємців, органами державної виконавчої влади та місцевого самоврядування пропозиції про розвиток підприємництва, в тому числі малих підприємств [2, с. 1].

17 березня 1993 р. було прийнято постанову Кабінету Міністрів України «Про Програму державної підтримки підприємництва в Україні». Програма стала складовою частиною комплексу заходів щодо сприяння розвитку ринкових відносин та виходу України з економічної кризи і залучення її до системи світових господарських зв'язків. Основною метою Програми була реалізація державної політики, спрямованої на захист і підтримку підприємництва, передусім у приватному секторі економіки, створення правових і організаційно-економічних умов для його розвитку та формування механізму державного регулювання і координації підприємницької діяльності. Головними завданнями Програми стали:

- формування правової бази розвитку і підтримки підприємництва;
- створення системи фінансування, кредитування та страхування підприємницької діяльності;
- забезпечення матеріальних умов розвитку підприємництва;
- формування ринкової інфраструктури та створення конкурентного середовища для забезпечення підприємницької діяльності;
- забезпечення швидкого міжгосподарського, міжгалузевого і міжрегіонального перерозподілу капіталу і робочої сили;
- підготовка кадрів для підприємницької діяльності;
- інформаційна та науково-методична підтримка підприємництва [3, с. 1].

3 квітня 1996 р. постановою Кабінету Міністрів України ухвалено Концепцію державної політики

розвитку малого підприємництва, метою якої є спрямування дій центральних, регіональних і місцевих органів державної виконавчої влади на створення режиму найбільшого сприяння розвитку малого підприємництва. Державна політика розвитку малого підприємництва стала частиною загальної соціальної та економічної політики України і визначила основні принципи, напрями і форми економічного та адміністративно-правового впливу, які передбачені урядом у сфері малого підприємництва з урахуванням державних інтересів та пріоритетів [4, с. 1].

29 січня 1997 р. розроблено Програму розвитку малого підприємництва в Україні на 1997-1998 роки. Вона відповідала вказаній вище Концепції державної політики розвитку малого підприємництва. Метою її було забезпечення сталого розвитку малого підприємництва як невід'ємного сектора ринкової економіки та створення нових робочих місць. Завданнями Програми були наступні:

- створення правових, економічних і організаційних умов для сталого розвитку малого підприємництва;
- формування системи державної підтримки малого підприємництва;
- сприяння розвитку малих підприємств у виробничій, інноваційній та соціальній сферах, створення нових робочих місць, стимулювання інвестиційної активності та обмеження монополізму в підприємницькій діяльності;
- розвиток фінансово-кредитних та інвестиційних відносин у сфері малого підприємництва;
- формування розвинутої інфраструктури малого підприємництва на загальнодержавному, регіональному і місцевому рівнях;
- створення широкого прошарку підприємців-власників [5, с. 1].

12 травня 1998 року видано указ Президента України «Про державну підтримку малого підприємництва», в якому зазначено основні напрями державної політики:

- формування інфраструктури підтримки і розвитку малого підприємництва;
- створення сприятливих умов для використання суб'єктами малого підприємництва державних фінансових, матеріально-технічних та інформаційних ресурсів, а також науково-технічних розробок і технологій;
- запровадження спрощеної системи оподаткування, обліку та звітності;
- удосконалення підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації кадрів для суб'єктів малого підприємництва;
- фінансова підтримка інноваційних проектів [6, с. 1].

Наступний указ Президента України «Про запровадження єдиної державної регуляторної політики у сфері підприємництва», що робив акцент на малому бізнесі, вийшов 22 січня 2000 року. Метою цього нормативно-правового акту було недопущення звуження змісту та обсягу прав громадян на підприємницьку діяльність, запровадження ефективного державного регулювання у сфері підприємництва. Згідно з указом, забезпечення проведення єдиної державної регуляторної політики у сфері підприємництва було одним із головних пріоритетів у діяльності органів виконавчої влади щодо здійснення економічних реформ. Єдиною державною регуляторною політикою у сфері підприємництва визнано діяльність, спрямовану на досягнення оптимального регулювання державою підприємницької діяльності, усунення правових, економічних та адміністративних перешкод у реалізації права на підприємницьку діяльність.

Того ж року вийшов указ Президента України «Про заходи щодо забезпечення підтримки та подальшого розвитку підприємницької діяльності» (від 15.07.2000). Перед Кабінетом Міністрів України, Радою міністрів Автономної Республіки Крим, обласними, Київською та Севастопольською міськими державними адміністраціями поставлено завдання забезпечити всебічну підтримку та подальший розвиток підприємництва, для чого необхідно було:

- здійснити заходи щодо впорядкування перевірок фінансово-господарської діяльності суб'єктів підприємницької діяльності;
- посилити персональну відповідальність керівників місцевих органів виконавчої влади за прийняття рішень, що погіршують умови здійснення підприємницької діяльності, за примусове залучення коштів суб'єктів підприємницької діяльності, в тому числі до фондів, утворення яких не передбачено законами України або внесення коштів до яких є добровільним [8, с. 1].

19 жовтня 2000 року прийнято закон України «Про державну підтримку малого підприємництва» № 2063-III. Державна підтримка малого підприємництва мала здійснюватися за такими напрямами:

- формування інфраструктури підтримки і розвитку малого підприємництва, організація державної підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів для суб'єктів малого підприємництва;
 - встановлення системи пільг для суб'єктів малого підприємництва;
 - запровадження спрощеної системи оподаткування, бухгалтерського обліку та звітності;
 - фінансово-кредитна підтримка малого підприємництва;
-

-
- залучення суб'єктів малого підприємництва до виконання науково-технічних і соціально-економічних програм, здійснення поставки продукції (робіт, послуг) для державних та регіональних потреб [9, с. 1].

21 грудня 2000 року прийнято ще один закон, який стосувався малого бізнесу, – закон України «Про Національну програму сприяння розвитку малого підприємництва в Україні» № 2157-III. У ньому було зазначено, що основними чинниками, які заважають розвитку малого підприємництва, є:

- відсутність чітко сформульованої через систему правових актів державної політики у сфері підтримки малого підприємництва;
- збільшення адміністративних бар'єрів (реєстрація, ліцензування, сертифікація, системи контролю і дозвільної практики, регулювання орендних відносин тощо);
- відсутність реальних та дієвих механізмів фінансово-кредитної підтримки;
- надмірний податковий тиск і обтяжлива система звітності;
- невпевненість підприємців у стабільності умов ведення бізнесу;
- надмірне втручання органів державної влади в діяльність суб'єктів господарювання.

Протягом останніх років найбільш суттєвим кроком щодо законодавчого регламентування умов розвитку малого бізнесу було прийняття закону України «Про Програму економічних реформ на 2010 – 2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава». У законі було визначено, що потенціал підприємництва не може реалізуватися повною мірою в Україні через незадовільний бізнес-клімат. Про це свідчили результати двох впливових міжнародних досліджень – Світового банку «Ведення бізнесу – 2010» і «Рейтинг глобальної конкурентоспроможності» Всесвітнього економічного форуму. Так за простотою ведення бізнесу Україна посідала 142-е місце зі 183 країн світу. У тому числі за показником ефективності податкової системи країна знаходилася наприкінці списку, на 181-ій позиції. Неприятливий бізнес-клімат є основним чинником, що стримує інвестиції. Крім того, криза 2008-2009 рр. значно звузила внутрішні джерела для інвестицій, а міжнародні фінансові ресурси стали практично недоступними. Багато міжнародних інвесторів змушені обережніше ставитися до ризиків країни. Зокрема, низький інвестиційний імідж України зробить країну менш привабливою для міжнародного капіталу в посткризовий період. Причинами вказаних вище проблем є:

- макроекономічна нестабільність, неефективна регуляторна й податкова системи, високий рівень корупції;
- нерозвиненість механізмів державно-приватного партнерства (ДПП);
- відсутність ефективних механізмів із залучення інвестицій і захисту прав інвесторів [11, с. 37].

22 березня 2012 року набув чинності закон України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні» № 4618-VI. У ньому визначено, що метою державної політики у сфері розвитку малого і середнього підприємництва в Україні є:

- створення сприятливих умов для розвитку малого і середнього підприємництва;
- забезпечення розвитку суб'єктів малого і середнього підприємництва з метою формування конкурентного середовища та підвищення рівня їх конкурентоспроможності;
- стимулювання інвестиційної та інноваційної активності суб'єктів малого і середнього підприємництва;
- сприяння провадженню суб'єктами малого і середнього підприємництва діяльності щодо просування вироблених ними товарів (робіт, послуг), результатів інтелектуальної діяльності на внутрішній і зовнішній ринки;
- забезпечення зайнятості населення шляхом підтримки підприємницької ініціативи громадян [12, с. 1].

Останнім поступом у сфері регламентації розвитку малого бізнесу стала розроблена Адміністрацією Президента України стратегія розвитку країни «Україна 2020. Стратегія розвитку». Першочерговими кроками, передбаченими стратегією, є 8 реформ: оновлення влади та антикорупційна реформа, судова реформа, реформа правоохоронної системи, реформа системи національної безпеки та оборони, децентралізація та реформа державного управління, дерегуляція та розвиток підприємництва, податкова реформа, реформа системи охорони здоров'я [13, с. 11].

Висновки та перспективи подальших розвідок

На сьогодні з усього переліку законів та підзаконних актів, що спрямовані на розвиток малого бізнесу в Україні, чинними є Закон України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні» від 22.03.2012 № 4618-VI, а також Стратегія розвитку «Україна 2020», розроблена Адміністрацією Президента України. Однак Закон України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні» є дещо застарілим, а в стратегії розвитку «Україна 2020» акцент ставиться на реформу з дерегуляції та розвитку підприємництва. Отже, на сьогодні є потреба в новій державній стратегії розвитку малого підприємництва в Україні. Без неї, як і без чіткого та планомірного виконання положень цієї стратегії, розвиток і становлення малого бізнесу будуть

Список літератури

1. Про запровадження єдиної державної регуляторної політики у сфері підприємництва. [Електронний ресурс] : указ Президента України – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/89/2000>.
2. Про питання Державного комітету України по сприянню малим підприємствам і підприємництву. [Електронний ресурс] : постанова Кабінету міністрів України від 29 червня 1992 р. N 358. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/358-92-%D0%BF>.
3. Про програму державної підтримки підприємництва в Україні. [Електронний ресурс] : постанова Кабінету міністрів України від 17 березня 1993 р. N 201. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/201-93-%D0%BF>.
4. Про концепцію державної політики розвитку малого підприємництва [Електронний ресурс] : постанова кабінету міністрів України від 3 квітня 1996 р. N 404. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/404-96-%D0%BF>.
5. Про програму розвитку малого підприємництва в Україні на 1997-1998 роки [Електронний ресурс]: постанова кабінету міністрів України від 29 січня 1997 р. N 86. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/86-97-%D0%BF>.
6. Про державну підтримку малого підприємництва [Електронний ресурс] : указ Президента України від 12 травня 1998 р. N 456/98. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/456/98>.
7. Про запровадження єдиної державної регуляторної політики у сфері підприємництва [Електронний ресурс] : указ Президента України від 22 січня 2000 р. N 89/2000. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/89/2000>.
8. Про заходи щодо забезпечення підтримки та дальшого розвитку підприємницької діяльності. [Електронний ресурс] : указ Президента України від 15 липня 2000 року N 906/2000. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/906/2000>.
9. Про державну підтримку малого підприємництва [Електронний ресурс] : закон України від 19 жовтня 2000 року N 2063-III. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2063-14>.
10. Про національну програму сприяння розвитку малого підприємництва в Україні [Електронний ресурс] : закон України від 21 грудня 2000 року N 2157-III. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2157-14>.
11. Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава. Комітет з економічних реформ при Президентові України [Електронний ресурс] : програма економічних реформ на 2010-2014 роки. – Режим доступу: http://www.president.gov.ua/docs/Programa_reform_FINAL_1.pdf.
12. Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні [Електронний ресурс] : закон України від 22. 03. 2012 № 4618-VI. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4618-17>.
13. Про стратегію сталого розвитку "Україна – 2020" [Електронний ресурс] : указ Президента України від 12 січня 2015 року № 5/2015. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>.

References

1. The decree of the President of Ukraine. About introduction uniform state regulatory politicians in business sphere. (2000). Retrieved from: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/89/2000>.
2. The decision of the cabinet of Ukraine from June, 29th, 1992 N 358 about Question of the State committee of Ukraine on assistance to small enterprises and business. (n.d.). Retrieved from: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/>.
3. The decision of the cabinet of Ukraine from March, 17th, 1993 N 201 About the Program of the state support of business in Ukraine. (1993). Retrieved from: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/201-93-%D0%BF>.
4. The decision of the cabinet of Ukraine from April, 3rd, 1996 N 404 About the Concept of a state policy of development of small business. (1996). Retrieved from: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/404-96-%D0%BF>.
5. The decision of the cabinet of Ukraine from January, 29th, 1997 N 86 about the Program of development of small business in Ukraine on 1997-1998. (1997). Retrieved from: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/86-97-%D0%BF>.
6. The decree of the President of Ukraine from May, 12th, 1998 N 456/98 about the State support of small business. (1998). Retrieved from: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/456/98>.

-
7. The decree of the President of Ukraine from January, 22nd, 2000 N 89/2000 About introduction uniform state regulatory politicians in business sphere. (2000). Retrieved from: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/89/2000>.
 8. The decree of the President of Ukraine from July, 15th, 2000 N 906/2000 About actions for maintenance of support and the further development of enterprise activity. (2000). Retrieved from: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/906/2000>.
 9. The law of Ukraine from October, 19th, 2000 N 2063 III About the state support of small business. (2000). Retrieved from: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2063-14>.
 10. The law of Ukraine from December, 21st, 2000 N 2157 III About the National program of assistance of development of small business in Ukraine. (2000). Retrieved from: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2157-14>.
 11. The program of economic reforms on 2010-2014 – the Prosperous society, competitive economy, the effective state.committee on economic reforms at the President of Ukraine. (2010). Retrieved from: http://www.president.gov.ua/docs/Programa_reform_FINAL_1.pdf.
 12. The law of Ukraine from 3/22/2012 № 4618-VI About development and the state support of small and average business in Ukraine. (2012). Retrieved from: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4618-17>.
 13. The decree of the President of Ukraine from January, 12th, 2015 № 5/2015 about Strategy of constant development "Ukraine – 2020". (2015). Retrieved from: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>.

Стаття надійшла до редакції 21.10.2015 р.

Наталія Володимирівна МОРОЗ

старший викладач кафедри фінансів,
Національний університет «Львівська політехніка»
E-mail: moroz.n.v@mail.ru

СУБ'ЄКТИ УПРАВЛІННЯ ЖИТЛОВИМ ФОНДОМ

Мороз, Н. В. Суб'єкти управління житловим фондом [Текст] / Наталія Володимирівна Мороз // Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол. : В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету “Економічна думка”, 2015. – Том 21. – № 1. – С. 112-119. – ISSN 1993-0259.

Анотація

Вступ. Система управління житловим фондом в Україні є застарілою і неефективною та потребує трансформації. Оскільки суб'єкти є невід'ємною складовою системи управління, необхідно чітко визначити їх перелік і сутність.

Мета. Метою роботи є дослідження суб'єктів управління житловим фондом.

Метод (методологія). У роботі використано такі загальнонаукові методи, як узагальнення, синтез, аналіз, порівняння, абстрагування та індукція.

Результати. Пропонується класифікувати суб'єкти управління житловим фондом за ознакою взаємодії на суб'єкти безпосередньої взаємодії та суб'єкти опосередкованої взаємодії. До суб'єктів безпосередньої взаємодії віднесено таких учасників відносин на ринку надання послуг з управління житлом: власник житлового будинку або житлового комплексу, співвласник багатоквартирного будинку, об'єднання співвласників багатоквартирного будинку, споживач, виробник, виконавець, управитель. До суб'єктів опосередкованої взаємодії належать органи виконавчої влади: центральний орган виконавчої влади з питань житлово-комунального господарства та структурні підрозділи житлово-комунального господарства місцевих державних адміністрацій; органи місцевого самоврядування: місцеві ради та структурні підрозділи житлово-комунального господарства виконавчих комітетів місцевих рад. Запропоновано власні визначення понять «управитель», «суб'єкт управління житловим фондом».

Ключові слова: житловий фонд; система управління; суб'єкт управління; управитель; об'єднання співвласників багатоквартирного будинку; житлово-комунальні послуги.

Natalia Volodymyrivna MOROZ

Senior Lecturer,
Department of Finance,
Lviv Polytechnic National University
E-mail: moroz.n.v@mail.ru

SUBJECTS OF HOUSING FUND MANAGEMENT

Abstract

Introduction. Housing fund management system in Ukraine is outdated and inefficient. It needs some transformations. Since the subject is an integral part of management, we have to define their list and essence.

Purpose. The aim of the article is to study the subjects of housing fund management.

The method (methodology). The work uses general scientific methods such as synthesis, synthesis and analysis, comparison, abstraction and induction.

Results. It is proposed to classify the subjects of housing fund management on the basis of interaction on subjects and subjects of direct interaction mediated interaction. To the entities of direct interaction we can include the following participants of market relations in the provision of housing fund management: the owner of a dwelling house or residential complex, condominium, condominium, consumer, producer, artist, manager. To the entities of mediated interactions we can include the following executive bodies: the central executive body of Housing, Utilities and structural units of housing and communal services of local state administrations; local governments, local councils and the

Keywords: housing fund; management system; an administration; manager; condominiums.

JEL classification: A13, L97, O18

Вступ

На сьогодні однією з найбільш гострих соціально-економічних проблем України є утримання наявного житлового фонду в належному стані, його ефективна експлуатація, збереження та розвиток. Технічний стан багатоквартирних житлових будинків, їх якість, особливо у сфері енергоефективності, а також з погляду комфортності проживання суттєво відстають від аналогів у розвинутих зарубіжних країнах. Застарілі організаційні принципи роботи та управління житлово-експлуатаційними конторами, відсутність системних перетворень у житлово-комунальній сфері, нестача чітких принципів житлової політики держави і програми підтримки фінансування галузі житлового господарства унеможливають забезпечення належного технічного обслуговування, поточного і капітального ремонту житлового фонду, а також надання населенню житлово-комунальних послуг необхідного рівня та якості.

Без упровадження ефективної системи управління житловим фондом, ситуацію корінним чином виправити неможливо, оскільки саме професійне управління може забезпечити належне планування необхідних заходів, визначення джерел їх фінансування, залучення інвестицій та ефективне використання наявних ресурсів для збереження і розвитку житлового фонду України.

Для того, щоб проводити будь-які коректні зміни в управлінській сфері, потрібно знати, з чого складається система управління та як вона працює. Як відомо, будь-яка система, у тому числі й управлінська, розглядається в сукупності двох невід'ємних складових – об'єкта та суб'єкта. Тому, на нашу думку, важливе значення у процесі управління житловим фондом має визначення кола об'єктів та суб'єктів його здійснення.

Окремі суб'єкти управління житловим фондом розглянуто у працях науковців, таких як: А. Бабак, М. Кальтагейсер, Г. Кравчук, Д. Левицький, Н. Лисенко, С. Мирза, Т. Сердюк, І. Спасібо-Фатеева та ін.

Не применшуючи наукового та практичного значення праць зазначених фахівців, хочемо зауважити, що до сьогодні повного переліку суб'єктів управління житловим фондом не сформовано.

Мета статті

Метою дослідження є визначення переліку суб'єктів управління житловим фондом та їхньої сутності, класифікація суб'єктів.

Виклад основного матеріалу дослідження

Відповідно до статті 2 Господарського кодексу України учасниками відносин у сфері господарювання є суб'єкти господарювання, споживачі, органи державної влади та органи місцевого самоврядування, наділені господарською компетенцією, а також громадяни, громадські та інші організації, які виступають засновниками суб'єктів господарювання чи здійснюють щодо них організаційно-господарські повноваження на основі відносин власності [1, ст. 2].

Коло учасників відносин у сфері житлово-комунального господарства окреслено статтею 3 Закону України «Про житлово-комунальні послуги», відповідно до якої суб'єктами цього закону є органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, власники, виробники, виконавці та споживачі житлово-комунальних послуг [2, ст. 3].

Що стосується конкретно суб'єктів управління житловим фондом, то на сьогодні такий перелік відсутній.

Враховуючи зазначене вище, а також специфіку підгалузі житлового господарства, спираючись на аналіз законодавчих та нормативно-правових актів, які регулюють правові відносини між учасниками на ринку надання послуг з управління житлом [1, ст. 1; 3, ст. 1; 4, ст. 1; 2, ст. 1, 3; 5, п. 1; 6, п. 3; 7, ст. 1, 4], пропонуємо вважати суб'єктами управління житловим фондом таких учасників відносин у цій сфері:

1. Власник житлового будинку або житлового комплексу.
2. Співвласник багатоквартирного будинку.
3. Об'єднання співвласників багатоквартирного будинку.
4. Споживач.
5. Виробник.
6. Виконавець.
7. Житлово-комунальні підприємства.
8. Управитель.

Розглянемо сутність кожного із перелічених суб'єктів управління житловим фондом більш детально.

Власник житлового будинку або житлового комплексу – це фізична або юридична особа, якій належить право володіння, користування та розпоряджання житловим будинком або житловим комплексом, зареєстроване у встановленому законом порядку [2, ст. 1].

Водночас статтею 322 Цивільного кодексу передбачено, що власник зобов'язаний утримувати майно, яке йому належить, якщо інше не встановлено договором або законом [8, ст. 322].

Це значить, що власник має право управляти належним йому майном, а також доручати повністю або частково розпоряджатися та управляти майном відповідно до чинного законодавства і договору управителя.

Пунктом 2 статті 10 Закону України «Про приватизацію державного житлового фонду» визначено, що власники квартир багатоквартирних будинків та житлової площі в гуртожитку є співвласниками допоміжних приміщень будинку, технічного обладнання, елементів зовнішнього благоустрою і зобов'язані брати участь у загальних витратах, пов'язаних з утриманням будинку і прибудинкової території відповідно до своєї частки у майні будинку чи гуртожитках. Допоміжні приміщення (комори, сараї і т. ін.) передаються у власність квартиронаймачів безоплатно і окремо приватизації не підлягають [9, ст. 10].

Отже, відносини співвласності у багатоквартирному будинку виникають у той момент, коли хоч би одна квартира в ньому є приватизована відповідно до закону або придбана в попереднього одноосібного власника будинку.

Треба зауважити, що в ролі співвласників одного й того самого будинку можуть виступати і громадяни, і юридичні особи, і територіальна громада в особі органів місцевого самоврядування, і держава в особі відповідних підприємств, установ та організацій.

Із сутності спільної сумісної власності випливає визначення терміну «співвласник».

Отже, співвласник багатоквартирного будинку – це власник квартири або нежитлового приміщення у багатоквартирному будинку [7, ст. 1].

Цивільно-правові засади здійснення права власності [8, ст. 319] проголошують принципи, за якими власник має не лише право щодо вільного користування та розпорядження належним йому майном, а також зобов'язаний здійснювати витрати по утриманню своєї власності.

Кожен співвласник багатоквартирного будинку несе зобов'язання щодо належного утримання, експлуатації та ремонту спільного майна багатоквартирного будинку пропорційно до його частки співвласника багатоквартирного будинку.

Частка співвласника багатоквартирного будинку – частка, яку становить площа квартири та/або нежитлового приміщення співвласника у загальній площі всіх квартир та нежитлових приміщень, розташованих у багатоквартирному будинку [7, ст. 1].

Для здійснення своїх повноважень співвласники багатоквартирного будинку можуть створити юридичну особу – об'єднання співвласників багатоквартирного будинку (ОСББ).

Слід зауважити, що створення об'єднання співвласників ніяким чином не впливає на режим спільної власності та на правомочності співвласників щодо використання та утримання спільного майна. Як зазначає І. В. Спасібо-Фатєєва, немає залежності статусу приміщення від створення об'єднання, оскільки наявність такої юридичної особи жодним чином не впливає на об'єкт – житловий будинок з усіма приміщеннями, розташованими в ньому [10, с. 95].

Існують різні підходи до визначення сутності суб'єкта господарювання – ОСББ.

Так, відповідно до статті 1 Закону України «Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку», ОСББ – юридична особа, створена власниками квартир та/або нежитлових приміщень багатоквартирного будинку для сприяння використанню їхнього власного майна та управління, утримання і використання спільного майна [3, ст. 1].

На думку Сердюк Т. В., проголошена в законодавстві мета створення ОСББ – забезпечення і захист прав його членів та дотримання їхніх обов'язків, належного утримання та використання неподільного і загального майна, забезпечення своєчасного надходження коштів для сплати всіх платежів, передбачених законодавством та статутними документами [11, с. 99].

У роботі дослідників [12, с. 7] зазначається, що ОСББ – це єдиний механізм, за допомогою якого власники житлового та нежитлових приміщень у багатоквартирному будинку можуть спільно володіти, користуватися і здійснювати управління будинком загалом.

На наш погляд, найбільш повно та ґрунтовно сутність ОСББ визначено Проектом Житлового кодексу України, де передбачено, що об'єднання співвласників багатоквартирного будинку є неприбутковою організацією, утвореною відповідно до закону та з урахуванням цього кодексу власниками (співвласниками) багатоквартирного будинку (будинків) з метою спільного користування, володіння та розпорядження об'єктами спільної власності в багатоквартирному будинку (будинках), і не має на меті отримання прибутку для подальшого розподілу між членами об'єднання, за винятком спрямування

отриманого прибутку на утримання та забезпечення експлуатації спільного майна у багатоквартирному будинку (будинках) [4, ст. 56].

Ми вважаємо, що серед учасників відносин у сфері надання послуг з управління житлом особливо слід виокремити таких суб'єктів, як споживач, виробник та виконавець житлово-комунальних послуг.

Споживач – фізична чи юридична особа, яка отримує або має намір отримати житлово-комунальну послугу [5; 12, ст. 1].

Серед споживачів – фізичних осіб визначальну роль, на нашу думку, відіграють мешканці, до яких належать власники, співвласники, наймачі, орендарі окремих житлових і нежитлових приміщень, які проживають у будинку. Споживач зобов'язаний укласти договір на надання житлово-комунальних послуг, підготовлений виконавцем на основі типового договору, а також оплачувати житлово-комунальні послуги у строки, встановлені договором або законом [2, ст. 20].

Виробник – суб'єкт господарювання, який виробляє або створює житлово-комунальні послуги [5; 2, ст. 1]. Виробник зобов'язаний укласти договір з виконавцем або споживачем про умови надання житлово-комунальних послуг та виробити ці послуги відповідно до умов договору, стандартів, нормативів, норм і правил [2, ст. 22].

Виробник послуг може бути їх виконавцем.

Виконавець – суб'єкт господарювання, предметом діяльності якого є надання житлово-комунальної послуги споживачу відповідно до умов договору [5; 2, ст. 1].

Виконавець зобов'язаний забезпечувати своєчасність та відповідну якість житлово-комунальних послуг згідно із законодавством та умовами договору, в тому числі шляхом створення систем управління якістю відповідно до національних або міжнародних стандартів [2, ст. 21].

Виконавцем послуг з управління житловим фондом може бути суб'єкт господарювання, з яким досягнуто згоди про надання таких послуг та укладено відповідний договір.

Однак в Україні і нині, незважаючи на дискусії про формування конкурентного середовища в житлово-комунальному господарстві, майже весь житловий фонд перебуває на балансі житлово-комунальних підприємств, які визначені виконавцями послуг з утримання об'єктів житлового фонду.

Відповідно до статті 14 Податкового кодексу України житлово-комунальні підприємства – це суб'єкти господарювання, які безпосередньо виробляють, створюють та/або надають житлово-комунальні послуги [13, ст. 14].

Ці підприємства укладають договори від імені мешканців з усіма суміжними комунальними службами, деякі роботи виконують самостійно.

Організаційні принципи роботи житлово-експлуатаційних підприємств є застарілими і це свідчить про необхідність реформування системи управління житловим фондом, демонополізації ринків попиту і пропозиції на житлово-комунальні послуги, упровадження належної системи договірних відносин та підготовки і залучення професійних управителів у цю сферу.

Співвласники багатоквартирного будинку можуть здійснювати управління житловим фондом самостійно – або безпосередньо ухвалюючи певні рішення на зборах і виконуючи їх за взаємною згодою, або через створення для управління спільним майном юридичної особи – об'єднання співвласників багатоквартирного будинку (ОСББ) – і надання їй відповідних повноважень.

Однак співвласники або ОСББ не є управителями у прямому розумінні. Щодо об'єднання співвласників багатоквартирного будинку управління належить розглядати як діяльність ОСББ для досягнення мети його створення, щодо співвласників – як невід'ємну від права власності функцію. Якщо ж управління здійснює сторонній суб'єкт господарювання, то його діяльність вже стає послугою.

Враховуючи наведене, на думку дослідників [14, с. 12], «управитель» – це суб'єкт господарювання, який надає комплексну послугу з управління.

Мирза С. С. стверджує, що під управителем багатоквартирного будинку слід розуміти юридичну або фізичну особу, яка за договором з власником (співвласниками) здійснює управління неподільним та загальним майном власника (співвласників) багатоквартирного будинку від свого імені в інтересах установника управління або вказаної ним особи (вигодонабувача) [15, с. 79].

Водночас згідно із Законом України «Про житлово-комунальні послуги», управитель – це особа, яка за договором з власником чи балансоутримувачем здійснює управління будинком, спорудою, житловим комплексом або комплексом будинків та споруд і забезпечує його належну експлуатацію відповідно до закону та умов договору [2, ст. 1]. Тут виникає правова колізія, адже достеменно не зрозуміло, чи може фізична особа бути управителем, чи для цього потрібно створювати особу юридичну.

Чітке поняття управителя багатоквартирного будинку визначено у ЗУ «Про особливості здійснення права власності у багатоквартирному будинку», згідно з яким управитель – це фізична особа – підприємець або юридична особа – суб'єкт підприємницької діяльності, яка за договором із співвласниками забезпечує належне утримання та ремонт спільного майна багатоквартирного будинку і прибудинкової території та належні умови проживання і задоволення господарсько-побутових потреб [7,

ст. 1].

Однак, окрім спільного майна багатоквартирного будинку, до об'єктів управління належать також одно-, двоквартирні та багатоквартирні будинки, які перебувають у власності фізичної чи юридичної особи.

Враховуючи зазначене вище, а також те, що управитель забезпечує виконання комплексу функцій [16, с. 73], пропонуємо власний підхід до визначення поняття «управитель».

Отже, управитель – це фізична чи юридична особа, яка за договором з власником (співвласниками) здійснює управління об'єктом (об'єктами) житлового фонду для забезпечення його (їх) сталого функціонування, збереження і відновлення споживчих властивостей та організацію забезпечення потреби споживачів у своєчасному отриманні житлово-комунальних послуг належної якості, а також має відповідний дозвіл/ліцензію на проведення такої діяльності.

Такий комплексний підхід до поняття «управитель» дає повну характеристику сфери його діяльності та правового статусу і наближає визначення управителя до міжнародних стандартів.

Оскільки усі вищерозглянуті суб'єкти управління житловим фондом беруть безпосередню участь на ринку управління житлом та є учасниками договірних відносин, вважаємо за доцільне згрупувати їх за ознакою взаємодії, як суб'єктів безпосередньої взаємодії.

Окрім суб'єктів безпосередньої взаємодії, ми пропонуємо виокремити також і групу суб'єктів управління житловим фондом опосередкованої взаємодії (рис. 1).

Суб'єктами опосередкованої взаємодії пропонуємо вважати органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування, які не беруть безпосередньої участі у процесі управління житлом, але з певних причин зацікавлені у збереженні і успішному розвитку житлового фонду України загалом.

Рис. 1. Суб'єкти управління житловим фондом*

*Розроблено автором

Як видно з рис. 1, до суб'єктів опосередкованої взаємодії на ринку управління житловим фондом відносяться:

1. Органи виконавчої влади:
 - 1.1. Центральний орган виконавчої влади з питань житлово-комунального господарства.
 - 1.2. Структурні підрозділи житлово-комунального господарства місцевих державних адміністрацій.
2. Органи місцевого самоврядування:
 - 2.1. Місцеві ради.
 - 2.2. Структурні підрозділи житлово-комунального господарства виконавчих комітетів місцевих рад.

Повноваження суб'єктів опосередкованої взаємодії у сфері житлово-комунальних послуг визначені відповідними законодавчими актами [2, ст. 5-6; 17, ст. 30; 18].

Водночас і органи виконавчої влади, і органи місцевого самоврядування зацікавлені у підтриманні та поліпшенні технічного стану будинків, утриманні в належному стані прибудинкових територій та розміщених на ній об'єктів благоустрою, а також у безпечному та комфортному проживанні мешканців у цьому житлі, забезпеченні їх житлово-комунальними послугами відповідно до стандартів, нормативів, норм, порядків і правил.

Таким чином, процес управління житловим фондом характеризується ієрархією рівнів управління і багатофункціональністю. У зв'язку з цим, ми пропонуємо власне визначення поняття «суб'єкт управління житловим фондом». Суб'єкт управління житловим фондом – це учасник відносин у сфері управління житловим фондом, який безпосередньо або опосередковано впливає на систему управління з метою забезпечення сталого функціонування об'єкту (об'єктів) житлового фонду відповідно до його (їх) цільового призначення і збереження споживчих властивостей, а також на задоволення потреб споживачів у своєчасному отриманні житлово-комунальних послуг належної якості.

Це дасть змогу систематизувати перелік запропонованих нами суб'єктів управління житловим фондом, а також класифікувати їх за ознакою взаємодії.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Підсумовуючи зазначене вище, можемо зробити висновок, що чітка взаємодія між усіма запропонованими суб'єктами дасть істотний поштовх до формування реальних договірних відносин на ринку управління житловим фондом, забезпечить розвиток конкуренції у цій сфері.

Подальші дослідження необхідно спрямувати на побудову ефективної системи управління житловим фондом.

Список літератури

1. Господарський кодекс України [Електронний ресурс] : кодекс від 16.01.2003 № 436-IV. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/436-15>.
2. Про житлово-комунальні послуги [Електронний ресурс] : закон України від 24.06.2004 № 1875-IV. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1875-15>.
3. Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку [Електронний ресурс] : закон України від 29.11.2001 № 2866-III. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2866-14>.
4. Проект Житлового кодексу України, зареєстрований у Верховній Раді України [Електронний ресурс] : від 04.09.2009 № 2307-д. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JF1S300B.html.
5. Правила утримання жилих будинків та прибудинкових територій [Електронний ресурс] : наказ Державного комітету України з питань житлово-комунального господарства від 17.05.2005 р. № 76. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0927-05>.
6. Стандартизація послуг. Послуги з управління та утримання житлового комплексу. Загальні вимоги: СОУ ЖКГ 00. 01-010: 2010. – [Чинний від 2010-06-07] – К.: Мінжитлокомунгосп України, 2010. – № 179. – 11 с. – (Стандарт Міністерства з питань житлово-комунального господарства України).
7. Про особливості здійснення права власності у багатоквартирному будинку [Електронний ресурс] : закон України від 4.10.2013 р. № 3354. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/417-19>.
8. Цивільний кодекс України [Електронний ресурс] : кодекс від 16.01.2003 № 435-IV. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
9. Про приватизацію державного житлового фонду [Електронний ресурс] : закон України від 19.06.1992 № 2482-XII. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2482-12>.
10. Спасибо-Фатеева, И. В. Право собственности на вспомогательные помещения в жилых домах: украинская действительность [Текст] / И. В. Спасибо-Фатеева // Гражданское законодательство. – Вып. 30. – Алматы, 2008. – С. 84-97.

-
11. Сердюк, Т. В. ОСББ як чинник реформування житлово-комунального господарства [Текст] / Т. В. Сердюк, Г. В. Кравчук // Економічний простір. – № 76. – 2013. – с. 96-104.
 12. Створення та діяльність об'єднання співвласників багатоквартирного будинку: практичний посібник / М. Кальтагейсер, Н. Лисенко, В. Погорелова [і ін.]. – Інститут місцевого розвитку. – Київ, 2007. – 288 с.
 13. Податковий Кодекс України [Електронний ресурс] : кодекс від 2.11.2010 № 2755-VI. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.
 14. Управління житловим будинком: практичний посібник / А. Бабак, Д. Левицький, Н. Лисенко та ін. – Київ: Ін-т місцевого розвитку, 2007. – 160 с.
 15. Мирза, С. С. Договір про надання послуг з управління багатоквартирним будинком: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / С. С. Мирза; Харківський національний університет внутрішніх справ. – К., 2011. – 20 с.
 16. Мороз, Н. В. Сущність поняття «управитель» на ринку услуг по управлению жильем / Н. В. Мороз // Проблемы экономики и менеджмента. – 2014. – № 3 (31). – С. 71-74.
 17. Про місцеве самоврядування в Україні [Електронний ресурс] : закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр>.
 18. Методичні рекомендації з розроблення положень про структурні підрозділи житлово-комунального господарства та будівництва, а також містобудування та архітектури місцевих державних адміністрацій [Електронний ресурс] : наказ Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України від 26.11.2012 № 587. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/FIN81863.html.

References

1. The Verkhovna Rada of Ukraine: Economic Code of Ukraine (The Code of Ukraine). (2003). Retrieved from: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/436-15>. (in Ukrainian).
 2. On the housing and communal services (2004). Law of Ukraine. Retrieved from: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1875-15> (in Ukrainian).
 3. About the condominium (2001). Law of Ukraine. Retrieved from: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2866-14> (in Ukrainian).
 4. The Verkhovna Rada of Ukraine: Housing Code of Ukraine. (Draft Code of Ukraine). (2009). Retrieved from: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JF1S300B.html (in Ukrainian).
 5. Rules of maintenance of residential buildings and adjacent territories (2005). State Committee of Ukraine on Housing and Municipal Economy. Retrieved from: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0927-05> (in Ukrainian).
 6. Standardization of services. Services for the management and maintenance of the residential complex (2010). Standardization of services. Services for the management and maintenance of the residential complex.
 7. On the specifics of ownership in an apartment house (2013). Law of Ukraine. Retrieved from: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/417-19> (in Ukrainian).
 8. The Verkhovna Rada of Ukraine: The Civil Code of Ukraine (The Code of Ukraine). (2003). Retrieved from: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (in Ukrainian).
 9. On privatization of public housing (1992). Law of Ukraine. Retrieved from: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2482-12> (in Ukrainian).
 10. Spasibo-Fateeva, I. V. (2008). Ownership of auxiliary premises in residential buildings: Ukrainian reality. Civil legislation, 30, 84-97.
 11. Serdyuk, T. V., Kravchuk, G. V. (2013). Condominiums as a factor reform the housing and utilities sector. Economic space, 76, 96-104.
 12. Kaltaheyser, M., Lysenko, N., Pogorelova, V., Safiulina, C., Svyatotska, V., Sokolyuk, G. (2007). Establishment and operation of Condominiums: A practical guide. Kyiv, Institute for Local Development, 288.
 13. The Verkhovna Rada of Ukraine: Tax Code of Ukraine (The Code of Ukraine). (2010). Retrieved from: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (in Ukrainian).
 14. Babak, A., Levitsky, D., Lysenko, N., Pogorelova, V., Rudenko V., Svyatotska, V. (2007). Management of dwellings: practical guide. Kyiv, Institute of Local Development, 160.
 15. Mirza S. (2011). The contract for the provision of management services for tenement house. Kyiv, Kharkiv National University of Internal Affairs, 20.
 16. Moroz, N. V. (2014). Essence of concept «manager» at the market of services in management habitation. Izhevsk, Problems of Economics and Management, 3(31), 71-74.
 17. On Local Government in Ukraine (1997). Law of Ukraine. Retrieved from: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр> (in Ukrainian).
-

-
18. Guidelines for developing regulations on structural units of housing and communal services and construction as well as planning and architecture of local state administrations (2012). Order of the Ministry of Regional Development, Construction and Housing and Communal Services of Ukraine. Retrieved from: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/FIN81863.html (in Ukrainian).

Стаття надійшла до редакції 16.09.2015 р.

Олександр Андрійович ПИЖИК
аспірант,
кафедра міжнародної економіки,
Тернопільський національний економічний університет
E-mail: puzhuk.o.a@ukr.net

НЕОБХІДНІСТЬ РЕАЛІЗАЦІЇ КРАЇНОЮ ПОЛІТИКИ ТЕХНІЧНОЇ ГАРМОНІЗАЦІЇ

Пижик, О. А. Необхідність реалізації країною політики технічної гармонізації [Текст] / Олександр Андрійович Пижик // Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол. : В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету “Економічна думка”, 2015. – Том 21. – № 1. – С. 120-128. – ISSN 1993-0259.

Анотація

Вступ. Можливість отримання надійного доступу на зовнішні ринки для національних виробників товарів та провайдерів послуг дедалі більше залежить від дотримання окремими країнами, в тому числі і нашою державою, таких нормативно-правових заходів у галузі міжнародної торгівлі, які знаходяться поза сферою їх традиційних торговельних стратегій. Розвинуті країни світу активно розбудовують свої економіки, роблячи акцент на розвиток науки, зокрема сучасних інноваційних технологій на основі провідних управлінських підходів.

Мета. Метою дослідження є визначення сутності поняття «гармонізація» та значення політики технічної гармонізації для конкретної країни, виробники товарів та провайдери послуг якої вступають у міжнародну торгівлю. Ця політика визначатиме основні компоненти системи технічного регулювання. Система технічного регулювання загалом залежить від сформованої законодавчо-правової бази та низки інституцій, які дозволяють реалізовувати політику технічної гармонізації. Ефективність цієї політики залежить від інформаційної, інституційної складової системи технічного регулювання, що дозволяють країні адаптуватись до аналогічних стандартів та норм, прийнятих у певній групі країн, та підвищити рівень конкурентоспроможності національних виробників товарів і послуг на світових ринках.

Результат. На підставі аналізу науково-практичних досліджень та розробок національних та зарубіжних фахівців було оцінено наслідки впливу технічної гармонізації на стан розвитку економіки країни. Нами досліджено логіку генези терміну «технічна гармонізація». Висвітлено роль технічної гармонізації у процесі взаємовигідного обміну товарами і послугами, що набуває особливого значення в умовах СОТ і у процесі інтеграції України до зони вільної торгівлі з ЄС. Окреслено сутність терміну «технічне регулювання». Визначено типові компоненти системи технічного регулювання в контексті окремих технічних бар'єрів. Перспективою подальших наукових досліджень є формування відповідної політики технічного регулювання в Україні, яка дозволить досягти значного рівня гармонізації із аналогічною політикою, взятою за основу у країнах Європейського Союзу.

Ключові слова: гармонізація; технічна гармонізація; технічні бар'єри; технічне регулювання; складові системи технічного регулювання.

Olexandr Andriyovytch PYZHUK

PhD Student,
Department of International Economics,
Ternopil National Economic University
E-mail: puzhuk.o.a@ukr.net

COUNTRY'S NEED FOR IMPLEMENTATION OF TECHNICAL HARMONIZATION POLICY

Abstract

Introduction. The possibility of obtaining reliable access to foreign markets for domestic producers of goods and providers of services increasingly depends on compliance by individual countries, including our country. It is necessary to form legal and regulatory measures in international trade branch, which are outside the scope of their

© Олександр Андрійович Пижик, 2015

traditional trading strategies. Developed countries are actively developing their economy, focusing on the development of science, including modern innovative technology-based key management approaches.

Purpose. The aim of the study is to determine the nature of the concept of "harmonization" and the importance of technical harmonization policy for a particular country, the producers of goods and providers of services of which enter into international trade. This policy will define the main components of the technical regulation. The technical regulation system as a whole depends on the existing legislative framework and a number of institutions to implement policies that enable technical harmonization. The effectiveness of this policy depends on the information, the institutional component of the technical regulation, allowing the country to adapt to similar standards and norms that are accepted in a particular group of countries, and increase the competitiveness of domestic producers of goods and services in world markets.

Results. On the basis of scientific research of national and foreign authors it has been estimated the effects of technical harmonization on the state of the economy. The author has studied logic genesis of the term "technical harmonization". It is outlined the role of technical harmonization in the mutually beneficial exchange of goods and services, which is particularly important in the WTO and in the integration of Ukraine into a free trade zone with the EU. The essence of the term "technical regulation" is discovered. The typical components of technical regulation in the context of separate technical barriers are determined. Prospects for further research foresee the development of appropriate policies of technical regulations in Ukraine. It will allow to achieve a significant level of harmonization of similar policies which have been taken as a basis in the European Union.

Keywords: harmonization; technical harmonization; technical barriers; technical regulations; the components of the technical regulation.

JEL classifications: F020, F150, F420

Вступ

Україна донедавна мала систему технічного регулювання, яку успадкувала від колишнього радянського укладу. За такої системи національним виробникам вдавалося виробляти продукцію та надавати послуги із прив'язанням до недосконалої системи стандартів, через що зовнішня торгівля продукцією із високою доданою вартістю концентрувалась переважно на країнах СНД. Для іншого світу Україна відома більше як постачальник сировинних матеріалів та агропромислової продукції із невисоким ступенем промислової обробки. Відсутність єдиної глобальної політики технічного регулювання у низці галузей ускладнює розвиток міжнародних економічних зв'язків і призводить до подорожчання продукції. Передусім це пов'язано із невідповідністю продукції, що виробляється в окремо взятій країні, технічним стандартам країни чи групи країн, на ринках яких передбачається її збут.

Однак останнім часом Україна кардинально змінила свій зовнішньополітичний вектор та встала на шлях створення зони вільної торгівлі із ЄС. Цей вибір обумовив суттєві зміни законодавства та реформування інститутів у системі технічного регулювання.

Механізми ліквідації технічних бар'єрів у торгівлі базуються на взаємному визнанні результатів оцінки відповідності, що може бути забезпечено тільки в результаті технічної гармонізації. Саме вона дозволяє розширювати обсяги торгівлі, посилювати конкурентні позиції на обраних для міжнародної співпраці зовнішніх ринках та отримувати переваги від економії на масштабах виробництва.

Питання формування ефективної політики технічного регулювання у різний час вивчалися значною кількістю вітчизняних та зарубіжних науковців, серед яких назовемо К. Адамецького, Ю. Анісімова, У. Базелера, Л. Баль-Прилипка, Р. Бичківського, О. Білоуса, О. Боровікова, Т. Бубелу, І. Бураковського, Л. Віткіна, П. Гамулу, С. Горіна, М. Дивнича, Ю. Журавльова, А. Зенкіна, М. Когуа, В. Коха, І. Кравця, М. Латишева, Н. Лебідя, С. Мельничука, О. Нагорну, З. Сабова, О. Сергеева, О. Смольянову, П. Столярчука, В. Терегерю, О. Усенка, Й. Хайнріха, Г. Хімичеву, В. Цюцюру, С. Цюцюру та інших.

Характер теоретичного та практичного матеріалу у чисельних роботах вказаних дослідників відображає складність та системність поняття технічного регулювання. Водночас питання технічної гармонізації розкрито неповно. Також потребує глибшого опрацювання набір елементів, що складає систему технічного регулювання.

Мета статті

Метою дослідження є визначення сутності поняття «гармонізація» та значення політики технічної гармонізації для конкретної країни, виробники товарів та провайдери послуг якої вступають у міжнародну торгівлю.

Виклад основного матеріалу

Термін «гармонізація» в національній економічній науці використовується ще нечасто, проте в

зарубіжній фаховій літературі достатньо поширений. Гармонізація національних політик часто розглядається як важлива мета європейської інтеграції.

Загалом під гармонізацією розуміють встановлення рівноваги, узгодження та взаємну відповідність між завданнями одного рівня пріоритетності, що вимагають виконання в заданий період та здійснюється за допомогою свідомо керованих заходів і дій [1, с. 23].

Ще на початку XX століття К. Адамецькі [2, с. 28] на основі емпіричних методів дослідження сформулював закон гармонізації, який він відносив до одного з основних законів економіки. На думку цього автора, проблема гармонізації стосується двох аспектів:

- гармонійного підбору окремих органів, які здатні забезпечити поставлені перед ними завдання;
- функціонування цих органів у тісному між собою зв'язку таким чином, щоб кожна операція відбувалася свого часу (узгодження всіх їх операцій).

Економісти XIX століття Ф. Бастія та Г. Ч. Кері створили свого часу теорію гармонізації інтересів, що розкриває механізм забезпечення єдності інтересів у різних груп населення в суспільстві. У менеджменті ця теорія знайшла застосування і була розвинена в методах мотивації працівників та інших методах взаємодії керівників і підлеглих [3, с. 14].

Гармонізація передусім охоплює [4, с. 625-626]:

- норми, тобто єдині визначення величин, термінів, форм тощо, встановлювані переважно приватними інститутами нормування;
- технічні приписи, тобто закріплені в законах вимоги, спрямовані на охорону довкілля, здоров'я споживачів і працівників (наприклад, їх безпека);
- дозвільні процеси, під якими розуміють процеси, що регулюють дозвіл випуску продуктів, використання виробничих технологій і методів контролю.

Зазначимо, що далеко не всі визначення, вимоги законів та дозвільні процеси гармонізуються. У більшості сфер діє принцип країни походження. Так наприклад, для пива, вершків для кави, макаронних виробів і ковбаси відповідно до рішення Європейської судової палати відкриті всі кордони ЄС, незалежно від їх відповідності окремим національним приписам.

Варто зазначити, що розвинуті країни світу докладають дедалі більше активних зусиль щодо протидії негативному впливу нетарифних бар'єрів у торгівлі через гармонізацію та взаємне визнання у сфері технічного регулювання торгівлі та санітарних й фітосанітарних заходів [5].

Технічна гармонізація – це сумісність технічних вимог та процедур різних країн (гармонізація технічних вимог до виробництва, реєстрації, маркування промислової продукції [6, с. 50]. Технічна гармонізація досягається наявністю в країні сучасної системи технічного регулювання, яка відповідає загально визнаним міжнародним нормам і правилам, насамперед Світової організації торгівлі (СОТ) та Міжнародних організацій зі стандартизації.

Існує потреба в розвитку процесу всесвітньої технічної гармонізації, здатної забезпечити, серед іншого, можливість з'єднання і взаємодії між ринковими суб'єктами на глобальному рівні. На нашу думку, всесвітня технічна гармонізація сприяє процвітанню країн загалом, що відображено на рис. 1.

Технічна гармонізація стандартів відіграє найважливішу роль у розвитку міжнародного промислового співробітництва і спільного вирішення науково-технічних проблем на основі оптимізації витрат матеріальних та енергетичних ресурсів, підвищення ефективності заходів з безпеки праці та захисту довкілля, підвищення та забезпечення якості продукції. Вона є необхідним елементом для розширення взаємовигідного обміну товарами і послугами, що набуває особливого значення в умовах СОТ і у процесі інтеграції України до зони вільної торгівлі з ЄС.

Ще у 1988 році Європейська Комісія провела дослідження єдиного ринку ЄС і визначила, що технічна гармонізація, зокрема, європейських режимів стандартизації та сертифікації дозволить зменшити торговельні видатки майже на 2 % загального обсягу торгівлі.

Подальші дослідження, проведені після вступу до ЄС країн Центральної та Східної Європи, дали підстави переглянути обсяги економії – зараз, за розрахунками, вони становлять від 5 % до 20 % [7].

Така гармонізація досягається наявністю в країні сучасної системи технічного регулювання, яка б відповідає загально визнаним міжнародним нормам та правилам, насамперед, Світової організації торгівлі та міжнародних організацій зі стандартизації - ISO, IEC, ITU.

Таким чином, можна стверджувати, що технічне регулювання є відповіддю на потреби конкретної країни у технічній гармонізації з метою підвищення її конкурентоспроможності на світовому ринку. У цьому зв'язку варто відобразити логіку генези терміну «технічне регулювання», що демонструє рис. 2.

Термін «технічне регулювання», крім законодавчих та нормативних документів, все частіше зустрічається як у спеціальній літературі, так і в засобах масової інформації. Цей термін широко живається в документах міжнародних організацій зі стандартизації (ISO, IEC), Світової організації

торгівлі, регіональних організацій зі стандартизації (СЕН, СЕНЕЛЕС, МДР). В ОЕСД¹ технічне регулювання визначають як установлення стандартів та контроль за їхнім дотриманням з метою забезпечення технічної сумісності продукції та безпеки громадян й охорони довкілля [8, с. 18].

Рис. 1. Наслідки впливу технічної гармонізації на економіку і суспільство країни (власна розробка)

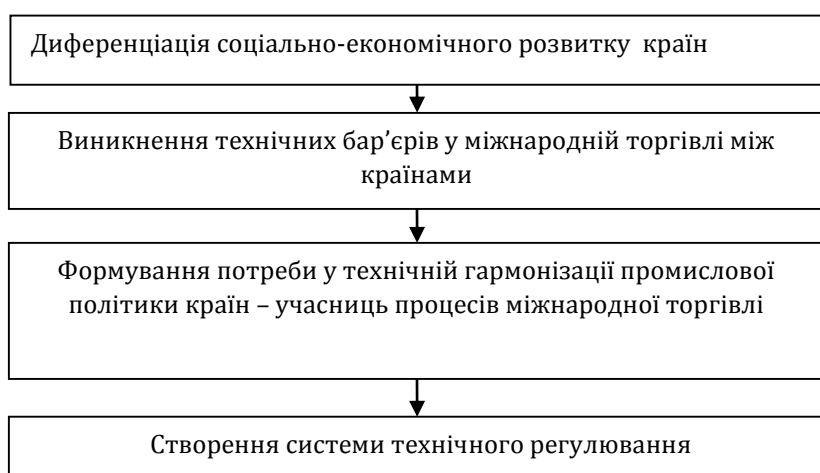

Рис. 2. Логіка генези терміну «технічного регулювання» (власна розробка)

¹ОЕСД – Organization of economic cooperation and development - Організація економічного співробітництва та розвитку.

У межах об'єднання країн АРЕС¹ під технічним регулюванням розуміють документи, що прийняті державою та встановлюють технічні вимоги до продукції або безпосередньо, або шляхом посилання на стандарт, технічну специфікацію чи кодекс діяльності. В «Угоді про проведення узгодженої політики в галузі технічного регулювання, санітарних і фітосанітарних заходів» країн-учасниць СНД це поняття трактується так: «технічне регулювання – це правове і нормативне регулювання в галузі розробки і застосування технічних регламентів, стандартів, оцінки (підтвердження) відповідності, державного контролю (нагляду), що здійснюється відповідно до законодавства держави Сторони міжнародних договорів» [9].

Вперше в національній законодавчій системі цей термін з'явився у 2002 році із запровадженням Указу Президента України «Про Державний комітет України з питань технічного регулювання та споживчої політики» без особливої конкретизації [10]. Завдяки цьому нормативному акту було створено центральний орган виконавчої влади України зі спеціальним статусом (Держспоживстандарт), що існував з 2002 по 2011 роки. Держспоживстандарт був призначений для підвищення ефективності реалізації державної політики у сфері захисту прав споживачів шляхом перетворення Державного комітету стандартизації, метрології та сертифікації України.

Основними завданнями Держспоживстандарту було: забезпечення реалізації державної політики у сфері захисту прав споживачів, стандартизації, метрології та сертифікації, здійснення управління в цій сфері, а також міжгалузевої координації та функціонального регулювання питань захисту прав споживачів, стандартизації, метрології та сертифікації [11]. Згодом Держспоживстандарту було доручено затвердження технічних регламентів, що суттєво знижувало рівень таких документів.

Тільки у 2005 році, завдяки Закону України «Про стандарти, технічні регламенти та процедури оцінки відповідності» [12], було запропоновано конкретне визначення: технічне регулювання - правове регулювання відносин у сфері встановлення, застосування та виконання обов'язкових вимог до продукції або пов'язаних з нею процесів, систем і послуг, персоналу та органів, а також перевірка їх дотримання шляхом оцінки відповідності та/або ринкового нагляду.

Основними складовими системи технічного регулювання є:

- метрологія;
- стандартизація;
- процедури оцінювання відповідності (тестування, інспекція, сертифікація товарів, робіт, послуг),
- акредитація органів та випробувальних і калібрувальних лабораторій з оцінки відповідності [13].

Стан системи технічного регулювання свідчить про технологічний прогрес будь-якої країни, конкурентоспроможність її продукції, а також про репутацію та технічну спроможність її виробників і оцінювачів відповідності. Ця система утворює своєрідний трикутник, основою якого є стандартизація та метрологія, серединою – оцінка відповідності, а вершиною – акредитація органів з оцінки відповідності, яка гарантує технічну компетентність оцінювачів відповідності.

На рис. 3 наведено типові компоненти системи технічного регулювання.

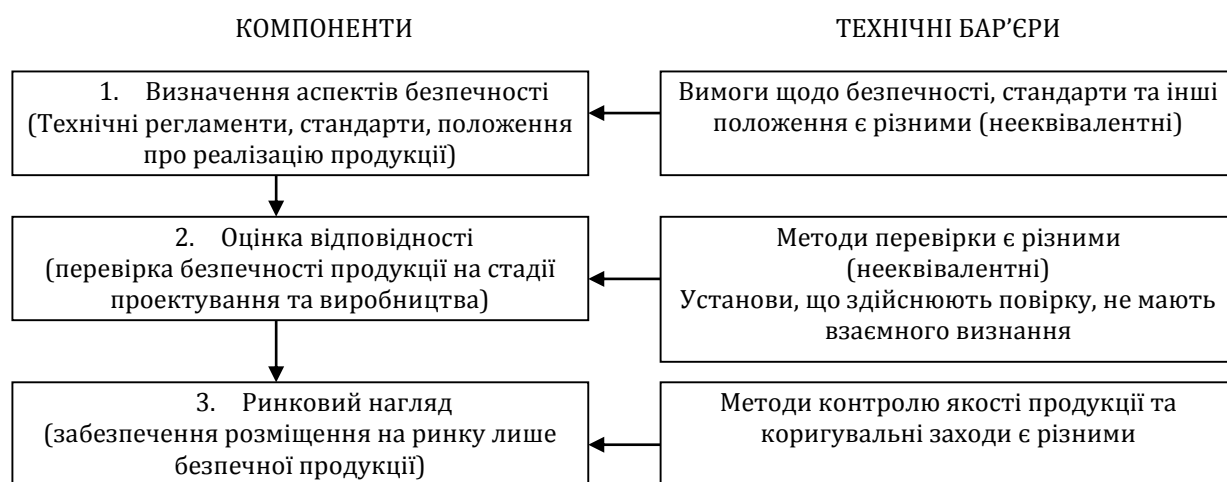

Рис. 3. Типові компоненти системи технічного регулювання в контексті окремих технічних бар'єрів (власна розробка)

¹ АРЕС - TheAsia-Pacific Economic Cooperation, форум економік Тихоокеанського узбережжя. Заснований в 1989 році з метою сприяння тіснішій економічній співпраці та вільній торгівлі держав Азійсько-Тихоокеанського регіону

Таким чином, можна стверджувати, що в межах системи технічного регулювання можуть формуватися такі її компоненти, які дозволятимуть зменшити негативний вплив окремих технічних бар'єрів, наявних у міжнародній торгівлі конкретних країн.

Технічне регулювання є тим видом економічної політики, яка спрямована передусім на усунення вад ринку, пов'язаних із нерівномірним розподілом інформації між його учасниками. Також можна стверджувати, що технічне регулювання є важливим інструментом захисту інтересів суспільства, водночас воно може заважати досягненню економічного і суспільного розвитку, створюючи бар'єри в торгівлі та перешкоди на шляху інвестицій та інновацій.

Таким чином, аналіз понять технічного регулювання, яке припускає використання правових методів і юридичних інструментів, що законодавчо закріплено в багатьох країнах, дозволив виявити їх подібність, але не тотожність. Це і обумовлює різні підходи до формування систем і її основних складових.

Водночас для наукового використання більше значення має термін «система технічного регулювання», який не визначено у документах перелічених організацій. Розглядаючи основи державної політики в області технічного регулювання, українські фахівці не дають визначення системи технічного регулювання [14-19].

Система технічного регулювання конкретної країни змінюється залежно від її економічних реалій.

16 травня 2008 року Україна стала 152-м членом СОТ, успішно завершивши багаторічний переговорний процес, прийнявши понад 50 необхідних для адаптації українського законодавства до вимог СОТ законів. Таким чином, держава взяла на себе зобов'язання будувати свою систему технічного регулювання відповідно до положень підписаних угод, дотримуючись правил СОТ.

В українському законодавстві також не дається визначення терміну «система технічного регулювання». Визначення категорії «технічне регулювання» надано у ст. 1 Закону України «Про стандарти, технічні регламенти та процедури оцінки відповідності»: «...технічне регулювання - правове регулювання відносин у сфері встановлення, застосування та виконання обов'язкових вимог до продукції або пов'язаних з нею процесів, систем і послуг, персоналу та органів, а також перевірка їх дотримання шляхом оцінки відповідності та/або ринкового нагляду» [20]. Навіть у законі не вдалось уникнути протиріччя у трактуванні категорії - стаття 2, що визначає сферу дії закону, виносить за межі технічного регулювання один з головних її елементів - стандартизацію. Цей Закон регулює відносини, пов'язані з діяльністю у сфері стандартизації, технічного регулювання, у тому числі оцінки відповідності. У проектах законів України «Про стандартизацію» [21], «Про метрологію та метрологічну діяльність» [22] (на момент написання статті ці проекти законів з 13.06.2014 року були на підписанні у президента), законах України «Про акредитацію органів з оцінки відповідності», термін «технічне регулювання» не використовується взагалі і ці сфери не розглядаються як елементи єдиної державної системи технічного регулювання. Закону «Про технічне регулювання» в Україні не існує.

Ефективна робота системи технічного регулювання є вкрай важливою для динамічного інноваційного розвитку економіки країни - відставання будь-якого з її секторів може стати нездоланим бар'єром при виході на світові ринки, особливо у сфері високих технологій. Також рівень розвитку системи технічного регулювання можна вважати якісним показником готовності економіки країни до впровадження інновацій [23].

Система технічного регулювання як дієвий важіль керування економікою відіграє значну роль у виробленні конкурентоспроможної якісної продукції, захисті довкілля та ощадливому використанні ресурсів - основах сталого розвитку будь-якої країни. Її значення впливає з процесів у економіці та громадському житті, характерних для кінця ХХ - початку ХХІ століть [24].

Перший серед них - глобалізація торговельних відносин та світового ринку, якій притаманне усунення кордонів на шляху вільного руху капіталу, товарів, людей, ідей та інформації. Не менш важливим є другий - прискорення науково-технічного прогресу, стрімкий розвиток прогресивних галузей і сфер діяльності, насамперед інформаційних і комунікаційних технологій та біотехнологій. З цим тісно пов'язане використання високих технологій для скорочення циклу проектування і виготовлення продукції, забезпечення оптимального співвідношення між якістю, вартістю і часом виготовлення продукції. Нарешті, третій процес - посилення охорони довкілля та раціонального використання ресурсів. Ця проблема пов'язана з комплексом завдань щодо забезпечення прийнятної якості життя.

У зв'язку із поширенням різних правил нетарифного характеру і обмежень здійснення міжнародної торгівлі, остання стає дедалі складнішою і багатогранною. Розуміння можливостей та наслідків використання цих інструментів міжнародної торгівлі має важливе значення для розробки і реалізації ефективних стратегій розвитку. Це особливо актуально для країн, що розвиваються, а їх доступ на ринок залежить значною мірою від дотримання заходів регулювання торгівлі, що виходить за межі використання традиційних тарифів та існуючих пільгових схем.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Розвиток системи технічного регулювання є базовою вимогою інтеграції країни у світовий економічний простір та підвищення конкурентоспроможності її економіки.

Перспективою подальших наукових досліджень є формування відповідної політики технічного регулювання в Україні, яка дозволить досягти значного рівня гармонізації із аналогічною політикою, взятою за основу у країнах Європейського Союзу.

Список літератури

1. Смольянова, Е. Л. Содержание гармонизации промышленной и торговой политики предприятия [Электронный документ] / Е. Л. Смольянова // Креативная экономика. – 2009. – № 1 (25). – С. 22-26. – Режим доступа: <http://www.creativeconomy.ru/articles/2769>.
2. Адамецкий, К. О науке организации [Текст] / К. Адамецкий. – М.: Экономика, 1972. – 191с.
3. Анисимов, Ю. П. Гармонизация деятельности предприятия [Текст] : монографія / Ю. П. Анисимов, Ю. В. Журавлев, С. В. Горин. – Воронеж : Воронеж. гос. технол. акад., 2003. – 304 с.
4. Базелер, У. Основы экономической теории: принципы, проблемы, политика. Германский опыт и российский путь [Текст] / У. Базелер, З. Сабов, Й. Хайнрих, В. Кох. — СПб: Издательство «Питер», 2000. – 800 с.
5. Бураковський, І. Міжнародна торгівля та стандарти в контексті Угоди про Асоціацію між Україною та ЄС [Електронний документ] / І. Бураковський // Матеріали круглого столу: «Україна-СОТ-ЄС: торгівля та стандарти». - Інститут економічних досліджень і політичних консультацій. - Київ, 20.11.2013. – Режим доступу: www.ier.com.ua.
6. Бубела, Т. Побудова національної системи оцінювання якості [Текст] / Т. Бубела // Стандартизація. Сертифікація. Якість. – 2013. - № 1. – С. 49-53.
7. Усенко, О. Реформа технічного регулювання як запорука інтеграції України до світового господарства [Електронне джерело] / О. Усенко. – Режим доступу: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/15784/59-Usenko.pdf?sequence=1>.
8. Relationship between regulation and competition authorities [Текст] (Сфера регулювання та уповноважені органи). – Париж, 1999.
9. Віткін, Л. М. Сучасна система технічного регулювання України: теорія і практика [Текст] / Л. М. Віткін, Г. І. Хімічева, А. С. Зенкін. – К.: Університет економіки і права «КРОК», 2011. – 492.
10. Про Державний комітет України з питань технічного регулювання та споживчої політики [Текст] : указ Президента України [від 01.10.2002 № 887/2002; Втрата чинності від 21.04.2011, підстава 465/2011] [Електронний документ]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/887/2002>.
11. Державний комітет України з питань технічного регулювання та споживчої політики [Електронний документ] // Вікіпедія. – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki/...1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B8>.
12. Про стандарти, технічні регламенти та процедури оцінки відповідності [Електронний документ]: закон України [№ 3164-IV від 01.12.2005; Редакція від 03.01.2015, підстава 1315-18]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3164-15>.
13. Модель технічного регулювання, запроваджена в ЄС, є найбільш ефективною для міжнародного співробітництва [Електронний документ] // 06.04.2010. – РБК «Україна. – Режим доступу: http://www.rbc.ua/ukr/finance/economic/model_tehnicheskogo_regulirovaniya_vvedennaya_v_es_yavl_yaetsya_naibolee_effektivnoy_dlya_mezhdunarodnogo_sotrudnichestva_spetsialisty_06042010.
14. Основи взаємозамінності, стандартизації, сертифікації, акредитації та технічні вимірювання [Текст] : підручник / М. С. Когут, Н. М. Лебідь, О. В. Білоус, І. Є. Кравець. – Львів: Світ, 2010. – 528 с.
15. Мельничук, С. Д. Основи системи державного технічного регулювання [Текст] : навчальний посібник / С. Д. Мельничук, О. Я. Боровиков, Л. В. Баль-Прилипко. – К.: НУБІП, 2012. – 283 с.
16. Метрологія, стандартизація, управління якістю і сертифікація [Текст] : підручник / Р. В. Бичківський, П. Г. Столярчук, П. Р. Гамула. – Львів: Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2002. - 560 с.
17. Сергеев, А. Г. Метрология, стандартизация, сертификация [Текст] : учеб. пособ. / А. Г. Сергеев, М. В. Латышев, В. В. Терегеря. – М.: Логос, 2003. – 536 с.
18. Цюцюра, С. В. Метрологія, основи вимірювань, стандартизація та сертифікація [Текст] : навч. посіб. / С. В. Цюцюра, В. Д. Цюцюра; 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Знання, 2005. – 242 с.
19. Дивнич, М. П. Стандартизація, сертифікація та управління якістю : метод. рек. до практ. занять [Текст] / М. П. Дивнич. — Нац. авіац. ун-т. — К., 2007. — 64 с.

-
20. Про стандарти, технічні регламенти та процедури оцінки відповідності [Електронний ресурс] : закон України [№ 1315-VII (1315-18) від 05.06.2014]. - Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/go/3164-15>.
 21. Про стандартизацію [Електронний ресурс]: проект закону України [№ 4585 від 27.03.2014]. - Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=50449.
 22. Про метрологію та метрологічну діяльність [Електронний ресурс] : закону України [№ 1314-18 від 05.06.2014]. - Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1314-18>.
 23. Нагорна, О. О. Система технічного регулювання як складова інноваційного розвитку економіки України [Електронний документ] / О. О. Нагорна // Ефективна економіка. - № 6. - 2014. - Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3145>.
 24. Стандартизація та сертифікація товарів і послуг [Електронний документ] : конспект лекцій. - http://pidruchniki.com/16010717/tovarovnavstvo/standartizatsiya_ta_sertifikatsiya_tovariv_i_poslug.

References

1. Smoljanova, E. (2009). The content of the harmonization of industrial and trade policies of the enterprise. *Creative Economy*. Retrieved from: <http://www.creativeconomy.ru/articles/2769>.
2. Adamiecki, K. (1972). *On Science Organization*. Moscow : Economics.
3. Anisimov, Y. P., Zhuravlev, Y. V., Gorin S. V. (2003). *Harmonisation of the enterprise*. Voronezh.
4. Baseler, W., Sabov, Z., Heinrich J., Koch, W. (2000). *Fundamentals of economic theory: principles, problems and policies. German experience and Russian way*. St. Petersburg : Peter.
5. Burakovsky, I. (2013). *International trade and standards in the context of the Association Agreement*. Materials of the round table "Ukraine-EU-WTO: trade and standards". Kyiv : Institute for Economic Research and Policy Consulting. Retrieved from: www.ier.com.ua.
6. Bubela, T. (2013). *Construction of the national system of evaluation of quality. Standardization. Certification. Quality*, 1, 49-53.
7. Usenko, A. (2009). *Technical regulation reform as key to Ukraine's integration into the world economy*. Retrieved from: <http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/23456789/15784/59-Usenko.pdf?sequence=1>.
8. *Relationship between regulation and competition authorities. Scope of regulation and authorities*. (1999). Paris.
9. Vitkin, L. M., Himicheva, G. I., Zenkin, A. S. (2011). *Modern system of technical regulation of Ukraine: Theory and Practice*. Kyiv : University of Economics and Law "Krok".
10. *On the State Committee of Ukraine for Technical Regulation and Consumer Policy: Decree of the President of Ukraine [№ 887/2002, dated 01.10.2002; Termination of 21.04.2011, the foundation 465/2011]*. (2011). Retrieved from: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/887/2002>.
11. *The State Committee of Ukraine for Technical Regulation and Consumer Policy*. (2015). Retrieved from: <http://uk.wikipedia.org/wiki/...1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B8>.
12. *On standards, technical regulations and conformity assessment procedures: Law of Ukraine [№ 3164-IV dated 01.12.2005; Version of 01/03/2015, the base 1315-18]*. (2005). Retrieved from: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3164-15>.
13. *The model technical regulations introduced in the EU, is the most effective for international cooperation*. (2010). RBC "Ukraine". Retrieved from: http://www.rbc.ua/ukr/finance/economic/model_tehnicheskogo_regulirovaniya_vvedennaya_v_es_yavl_ yaetsya_naibolee_effektivnoy_dlya_mezhdunarodnogo_sotrudnichestva_spetsialisty_06042010.
14. Kohut, M. S., Lebid, N. M., Belous, A. V., Kravets, I. E. (2010). *Fundamentals of interchangeability, standardization, certification, accreditation and technical measurements*. Lviv : Svit.
15. Melnychuk, S. D., Borovykov, O. I., Bal-Prylypko, L. V. (2012). *Essentials system of technical regulation*. Kyiv : NUBiP.
16. Bychkivskyy, R. V., Stolyarchuk, P. G., Hamula, P. G. (2002). *Metrology, standardization, quality management and certification*. Lviv : Publishing House of the National University "Lviv Polytechnic".
17. Sergeev, A. G., Latyshev, M. V., Tereherya, V. V. (2003). *Metrology, standardization, certification*. Moscow : Logos.
18. Tsutsura, S. V., Tsutsura, V. D. (2005). *Metrology, measurement bases, standardization and certification*. Kyiv : Knowledge.
19. Dyvnych, M. P. (2007). *Certification and quality management*. Kyiv : National aviation. univ.
20. *On standards, technical regulations and conformity assessment procedures: Law of Ukraine [№ 1315-VII (1315-18) dated 05.06.2014]*. (2014). Retrieved from: <http://zakon.rada.gov.ua/go/3164-15>.
21. *On Standardization: Draft Law of Ukraine [№ 4585 dated 03.27.2014]*. Retrieved from: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=50449.

-
22. On metrology and metrological activity: the law of Ukraine [№ 1314-18 dated 05.06.2014]. (2014). Retrieved from: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1314-18>.
 23. Nagornaya, O. O. (2014). System of technical regulation as part of innovation development of economy of Ukraine. Efficient economy, 6. Retrieved from: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3145>.
 24. Standardization and certification of the goods and services. (n.d.). Retrieved from: http://pidruchniki.com/16010717/tovaroznavstvo/standartizatsiya_ta_sertifikatsiya_tovariv_i_poslug.

Стаття надійшла до редакції 12.11.2015 р.

Тетяна Вікторівна ШАПОВАЛОВА

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри соціології та соціальної роботи,
Національний університет «Львівська політехніка»
E-mail: gg39358@gmail.com

**ОСОБЛИВОСТІ ВПЛИВУ НЕГАТИВНОГО СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ НА ЕКОНОМІКУ
УКРАЇНИ**

Шаповалова, Т. В. Особливості впливу негативного соціального капіталу на економіку України [Текст] / Тетяна Вікторівна Шаповалова // Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол. : В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету “Економічна думка”, 2015. – Том 21. – № 1. – С. 129-138. – ISSN 1993-0259.

Анотація

Вступ. У сучасній економічній літературі можна знайти багато тверджень про те, що негативний і позитивний соціальний капітал справляє значний вплив на економіку та рівень життя населення будь-якої країни. Тому вкрай важливим та актуальним постає дослідження негативного капіталу в Україні, до якого належить корупція, та його вплив на розвиток вітчизняної економіки. Аспекти соціального капіталу знаходяться на вістрі уваги у науці та розглядаються багатьма фахівцями, дослідниками, керівництвом держави, політиками та громадськістю як неекономічний чинник розвитку національної економіки, який може бути парадигмою проведення економічних реформ і підвищення рівня життя українців.

Мета. Виявлення впливу корупції як негативного соціального капіталу на розвиток економіки та її специфіки в сучасних реаліях в Україні.

Метод (методологія). Вибір методів дослідження обумовлений визначеною в статті метою, для реалізації якої було використано комплекс сучасних взаємодоповнювальних наукових методів і підходів. Їх застосування дало змогу систематизувати теоретичні наукові джерела й емпіричну інформацію, проаналізувати вплив негативного соціального капіталу на зростання економіки в Україні та сформулювати науково обґрунтовані висновки і пропозиції. У науковому дослідженні під час написання статті було застосовано загальнонаукові методи пізнання, такі, як: теоретичний; логіко-семантичний, абстракцій, структурно-функціональний.

Методологічною базою дослідження є системний підхід, а теоретичною – положення економічних теорій, їх сучасних концепцій, наукові роботи провідних вітчизняних і зарубіжних вчених – соціологів, політологів, істориків, економістів. У ході дослідження було використано низку наукових джерел, ресурсів, які отримано з зарубіжних науково-академічних Інтернет-порталів.

Результати. Здійсненим у статті аналізом встановлено, що в Україні рівні корупції як негативного соціального капіталу залишаються хронічно критично високими. Негативний соціальний капітал є надмірно «гіпертрофованим», що призводить до уповільнення розвитку економіки та позитивного соціального капіталу. Виявлено взаємозалежність в Україні між рівнями корупції та державними інститутами, ефективність діяльності яких детермінує політичну стабільність та економічне зростання. Негативний соціальний капітал генерує цілу низку негативних явищ в економіці України, зокрема зменшення обсягів іноземних інвестицій, перешкоджання веденню бізнесу в країні, зниження її конкурентоспроможності на ринках, підвищення внутрішніх і зовнішніх торгових зобов'язань, уповільнення економічного зростання та ін.

Ключові слова: соціальний капітал; корупція; економіка України; економічний розвиток.

**THE IMPACT OF NEGATIVE SOCIAL CAPITAL ON THE ECONOMY:
PECULIARITIES IN UKRAINE**

Abstract

Introduction. *In modern economic literature one can find a lot of allegations that the negative and positive social capital makes a significant impact on the economy and standard of living of any country. Therefore, the investigation of negative capital in Ukraine becomes important and urgent. Corruption and its impact on the domestic economy belong to negative capital. Aspects of social capital are at the forefront of attention in science. They are considered by many experts, researchers, state leaders, politicians and the public as a non-economic factor in the development of the national economy, which may be the paradigm of economic reform and improving living standards of Ukrainian.*

Purpose. *The purpose of the article is to identify corruption as a negative impact of social capital on economic development and its specificity in today's realities in Ukraine.*

The method (methodology). *The choice of research methods is defined due to the aim of the article. For its implementation we have used complementary range of modern scientific methods and approaches. Their use made it possible to systematize theoretical research and empirical sources of information, analyze the impact of negative social capital on economic growth in Ukraine and to formulate the evidence-based conclusions and proposals. In scientific research when writing the article we used general scientific methods of cognition, such as: theoretical, logical-semantic, abstraction, structural and functional.*

The methodological base of research is a systematic approach. Its theoretical base has become the position of economic theories and their modern concepts, research of leading domestic and foreign scientists - sociologists, political scientists, historians and economists. The study has used a number of scientific sources, the resources which have been received from foreign academic scientific internet portals.

Results. *The results of the analysis have shown that the level of corruption in Ukraine as a negative social capital remains critically high. Negative social capital is too "exaggerated", which leads to slowing of economic development and positive social capital. It has been discovered the interdependence between the levels of corruption in Ukraine and state institutions, the effectiveness of which determines the political stability and economic growth. The negative social capital generates a number of negative phenomena in the economy of Ukraine, in particular the decrease in foreign investment, obstruction of doing business in the country, reduction of its competitiveness on the market, increase of domestic and external debt, slowing of economic growth, and others.*

Keywords: *social capital; corruption; the Ukraine's economy; economic development.*

JEL classification: J490

Вступ

Підтримання макроекономічної стабільності в умовах загострення рецесійних процесів і стагнації економіки України є важливим завданням у контексті здійснюваних у сфері вітчизняної економіки модернізаційних перетворень [5, с. 31]. Варто також зауважити, що серйозною проблемою, яка потребує невідкладного вирішення в Україні, є корупція, яка охопила всі сфери життєдіяльності суспільства, уповільнюючи економічне зростання та суспільний розвиток країни загалом.

У сучасній економічній літературі стверджується, що соціальний капітал, який науковці поділяють на позитивний і негативний, справляє значний вплив на економіку будь-якої країни, рівень життя її населення. Актуальним з огляду на викладене вище постає дослідження в Україні негативного капіталу, до якого відносять корупцію, та його впливу на розвиток вітчизняної економіки. Це питання набуває ще більшої важливості, оскільки розвиток соціального капіталу розглядається нині багатьма вітчизняними економістами, науковцями, дослідниками, керівництвом держави, політиками та громадськістю як неекономічний чинник розвитку національної економіки, можлива парадигма проведення економічних реформ і підвищення рівня життя українців. Аспекти соціального капіталу знаходяться на вістрі уваги у вітчизняній економічній науці.

Джерельну базу дослідження статті складають наукові роботи та публікації західних учених, серед яких Г. Беккер, П. Бурдье, Дж. Коулмен, Р. Патнем, у яких викладено концептуальні засади соціального

капіталу. Написанню статті передувало скрупульозне вивчення сучасних праць, в яких знайшли свій подальший розвиток положення концепції соціального капіталу, зокрема це роботи Р. Берта, У. Бейкера, П. Вілсона, О. Вільямсона, Дж. Вулкока, К. Грутерта, Д. Мілонакіса, А. Портеса, Р. Роуза, М. Шиффа, Б. Файна, П. Франкоіса, Ф. Фукуями та ін.

У розробленні положень сучасної теорії соціального капіталу значний внесок зробили і вітчизняні науковці, зокрема С. І. Бандур, М. Є. Горожанкіна, О. А. Грішнова, М. С. Дороніна, Є. С. Драгомірова, Ю. К. Зайцев, Ю. Р. Мішин, О. О. Убейволк та ін. Варто назвати і російських учених та дослідників, а саме О. Т. Конькова, О. О. Конєва, А. В. Ланцман, Н. І. Ларіонову, Д. В. Меркулова, Д. Д. Попова, В. В. Радаєва, С. В. Ракшу, О. М. Татарко, М. Я. Фейзбу, С. А. Штирбул та ін., які у своїх роботах ґрунтовно вивчали різні аспекти соціального капіталу. Наукові праці, публікації вказаних вище фахівців виявилися корисними та були використані при підготовці до написання статті.

Аналіз джерельної бази дає підстави зробити висновок, що, незважаючи на те, що впродовж останніх трьох десятиліть тематика соціального капіталу є предметом проведення багатьох емпіричних досліджень як серед вітчизняних, так і серед зарубіжних науковців, питання особливостей впливу негативного соціального капіталу на економічний розвиток в Україні в реаліях сьогодення залишається наразі недостатньо розкритим. З огляду на викладене вище й зумовлюється необхідність у виокремленні цього питання в самостійний напрям дослідження та його здійснення в межах нашої статті.

Мета статті

Метою роботи є виявлення впливу корупції як негативного соціального капіталу на розвиток економіки та її специфіки в сучасних реаліях в Україні.

Виклад основного матеріалу статті

На початку дослідження подамо визначення ключових термінів, використаних у ньому. Соціальний капітал – це сукупність наявних або потенційних ресурсів (соціальні зв'язки, відносини), які дають змогу економічним агентам через членство в соціальних мережах реалізувати наявні можливості, отримувати економічні вигоди і переваги [10, с. 2-3]. Соціальний капітал розглядають як форму капіталу, що виконує економічну функцію, зокрема в частині зменшення трансакційних витрат, отримання доступу до ресурсів. Соціальний капітал є ресурсом, який покликаний максимізувати економічну корисність агентів за рахунок довіри (установки діяти в домовлений спосіб) та прийнятих ними взаємних, партнерських зобов'язань.

Соціальний капітал поділяють на позитивний і негативний [4, с. 53-54]. Позитивний соціальний капітал пов'язують з відкритими соціальними мережами, відносини в яких спрямовані на примноження суспільного блага. Негативний соціальний капітал пов'язують із закритими соціальними мережами, члени яких переслідують вузькі, особистісно-корпоративні цілі. У закритих соціальних мережах не виробляють суспільних благ і цінностей, а створюють «кулуарні» блага, якими їх члени користуються. Такі мережі не тільки не приносять ніякої користі суспільству, але й завдають йому шкоди, оскільки їх члени недобросовісно конкурують за обмежені ресурси, спотворюють умови ринку та конкуренції, дискримінують економічних агентів, вступають у суперечність з макроекономічними та соціально значущими інтересами. Експерти Світового банку доводять, що закриті соціальні мережі справляють негативний вплив на економічний розвиток. Зв'язки та взаємодії в таких мережах можуть набувати ознак корупційних угруповань і схем, які не тільки уповільнюють економічне зростання, але й призводять до деформацій у всіх сферах суспільного життя [15, с. 230-234].

Нині в Україні на найвищому рівні держави керівництвом ведеться мова про «всеосяжність» корупції – негативний соціальний феномен, що охопив українську економіку та всі сфери життєдіяльності суспільства. Так Президент України на засіданні Національного антикорупційного комітету повідомив, що «через корупційні оборудки у сфері державних закупівель від 10 до 15 % державного бюджету України, а це 4-7 млрд дол. США, осідають у кишенях чиновників». Щороку українське суспільство втрачає приблизно 20 млрд грн: саме така сума коштів не надходить до бюджету або викрадається через корупційні схеми. Глава держави заявив, що «розкрадання бюджетних коштів та стратегічних ресурсів країни – землі, надр, стало постійною новиною у нашій державі. Корупція перетворилася в Україні на спосіб існування бюрократичного апарату і є причиною масштабної тінізації економіки». Наслідком корупційних схем є недоотримані інвестиції, відсутність коштів на модернізацію, застаріла соціальна інфраструктура [8].

У Верховній Раді України в Комітеті з питань боротьби з організованою злочинністю і корупцією відбулися слухання, на яких, зокрема, констатувався факт як незаперечний, що корупція в Україні проникла у всі державні інституції, має організований характер та створює реальну небезпеку для української економіки. Корупція в українському суспільстві перетворилася в системне явище, яке гальмує надходження інвестицій, підживлює нестабільність та утримує економічну систему в невизначеності. Ситуацію з корупцією визнано критичною та такою, що вимагає вжиття невідкладних заходів щодо її поліпшення [6, с. 10, 76].

Існують підстави стверджувати, що рівень накопичення негативного капіталу в Україні є досить високим. Про критичний рівень корупції в Україні свідчать міжнародні організації та фінансові інститути, зокрема Трансперенсі Інтернешнл, МВФ, Світовий банк та ін. За експертними висновками корупція в нашій державі не тільки залишається на критично високій межі, але порівняно з іншими країнами світу має тенденцію до погіршення. Експерти також зазначають, що корупція негативно відображається на економічному зростанні та розвитку українського суспільства загалом.

У контексті нашого дослідження можна зробити припущення, що показники корупції як негативного соціального капіталу детерміновані значною мірою діяльністю державних інститутів, політичною нестабільністю та іншими чинниками. Свідченням певної кореляції між корупцією, політичною стабільністю та ефективністю діяльності державних інститутів в Україні є результати аналізу міжнародних показників урядування (Worldwide Governance Indicators), які складаються з приблизно 350 окремих індикаторів і які згруповано в шість вимірів [14]. Починаючи з 1996 р., ці показники розраховують щороку експерти Світового банку для 215 країн світу на базі різних джерел, зокрема щорічних статистичних даних, результатів досліджень національних інституцій і міжнародних недержавних організацій. Масштабність охоплення досліджень та методика їх проведення дають підстави стверджувати про валідність і релевантність отриманих результатів.

Проаналізуємо дані трьох показників, а саме:

- *індекс стримування корупції* (control of corruption), який складається з показників, що вимірюють рівні сприйняття корупції в суспільстві, вплив корупції на економічний розвиток, використання владних повноважень у корисливих цілях, політичної корупції та ін.;
- *індекс ефективності діяльності уряду* (державних інститутів) (government effectiveness), що скомпоновано з показників, якими вимірюють рівень довіри громадян до державних інститутів і здійснюваної державної політики, якість надання державних послуг, розроблення і реалізацію економічної політики та ін.;
- *індекс політичної стабільності* (political stability), що об'єднує показники, якими вимірюють стабільність державних інститутів, ризик виникнення політичних курсів та змін, відсторонення уряду від влади тощо.

Метою аналізу є визначення кореляції, взаємного зв'язку та залежності між вказаними вище показниками. Використавши відповідні дані протягом 1998-2014 рр., побудуємо діаграму, яку подано на рис. 1.

Аналіз кривих, які зображено на рис. 1 дає змогу зробити такі висновки:

- всі досліджувані показники знаходяться за межею нижче нуля, тобто у вимірювальній шкалі рівні політичної стабільності, стримування корупції та ефективності діяльності державних інститутів в Україні є від'ємними;
- спостерігається певний зв'язок, кореляція і взаємозумовленість між досліджуваними показниками – погіршення рівня стримування корупції (це особливо помітно в 2000 р. і 2014 р.) призводило до зниження показників ефективності діяльності державних інститутів та політичної стабільності, і навпаки, покращення першого показника здебільшого зумовлює позитивні зміни двох інших.

Як можна бачити з Рис. 1, у 2014 р. в Україні спостерігалось погіршення рівнів корупції, ефективності діяльності державних інститутів та політичної стабільності, що зумовило певною мірою уповільнення реальних темпів зростання показника ВВП з 4,1 % у 2010 р. до 0,2 % у 2012 р. [5, с. 359-360].

Аргументом на підтвердження викладеного вище є подані у звітах Глобал Інтегріті* оцінки, які є значною мірою релевантними для вимірювання соціального капіталу, оскільки ними оцінюють:

- формальні норми (нормативно-правову базу);
- ефективність діяльності інститутів держави (органів державної влади).

* Глобал Інтегріті (від англ. the Global Integrity – глобальна цілісність) – незалежна неприбуткова міжнародна організація, яка готує звіти за результатами досліджень, проведених місцевими науковцями, дослідниками, юристами та журналістами відповідних антикорупційних інститутів, нормативно-правових норм, ефективності їхньої діяльності та якості практичної реалізації цих норм.

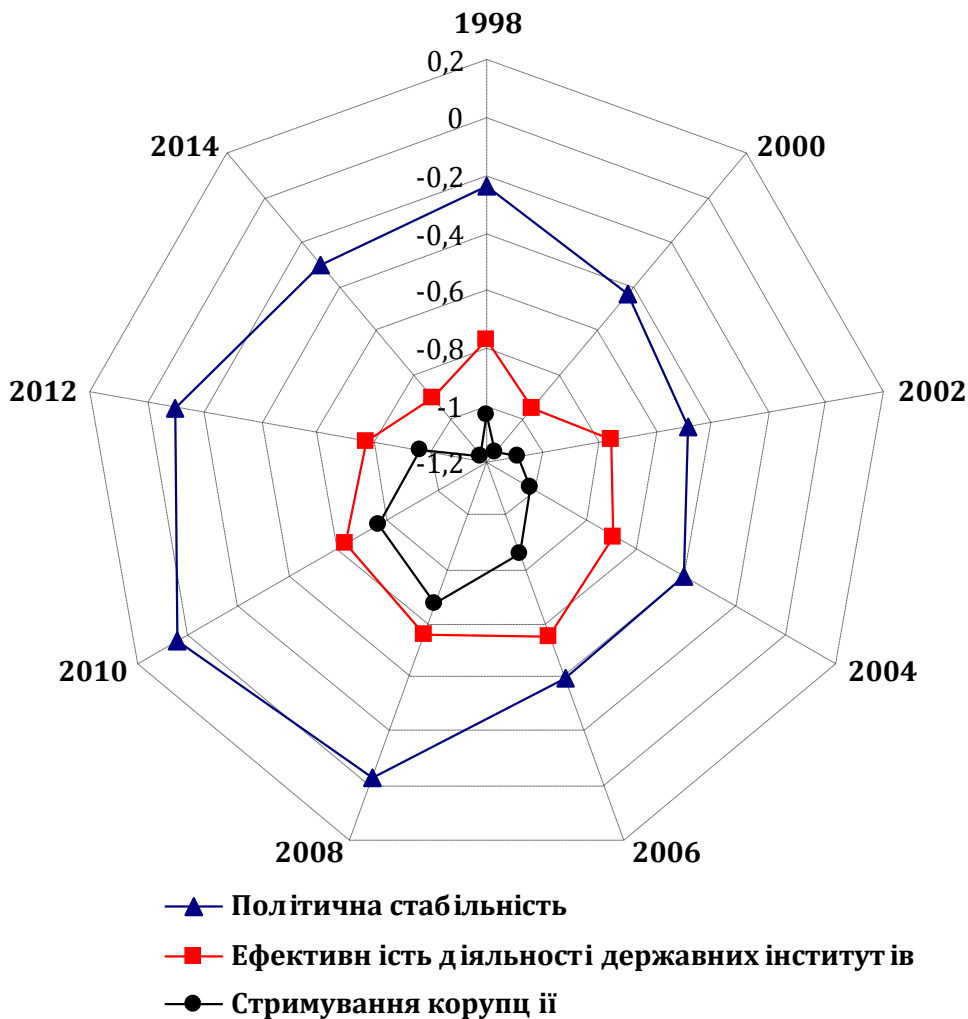

Рис. 1. Діаграма динамічних змін і кореляції індексів стримування корупції, політичної стабільності та ефективності діяльності державних інститутів в Україні протягом 1998-2014 рр. [11; 14]

Для України такі звіти було підготовлено у 2004 р., 2009 р. та 2011 р. Загалом висновки та результати цих звітів свідчать про досить слабку протидію корупційним проявам з боку державних інститутів в Україні. Так, якщо здійснити стислий аналіз вказаних звітів [12], то можна виявити, що Україна:

- у 2004 р. отримала 17-й загальний рейтинг із 25 країн (межуючи з Панамою та Індією), який оцінюється як слабкий;
- у 2009 р. змістилася на 29-у позицію з 35 країн (межуючи із Зімбабве і Монголією), яка розглядається як дуже слабка;
- у 2011 р. посіла загальне 20-е місце з 31 країни (межуючи з Сьєрра-Леоне, Азербайджаном), яке належить до групи країн з слабким рівнем боротьби з корупцією.

Про досить низьку ефективність діяльності органів державної влади в Україні свідчать експертні оцінки результатів опитування, які проводилися Інститутом соціології НАН України у 2012 р. у Києві, Донецьку, Дніпропетровську, Львові, Луганську, Миколаєві, Одесі та Сімферополі. Ефективність державних інститутів експертами оцінено в середньому в 3,1 з 10 балів, а рівень ефективності економіки становить ще менше – 2,8 бала. Критично негативними можна розглядати й інші оцінка окремих якостей українських чиновників, які за 10-ти бальною шкалою оцінено таким чином: хабарництво – 8,5; коректність публічної поведінки – 3,0; відкритість – 2,9; моральність – 1,6 [0, с. 4, 6].

В умовах високого рівня корумпованості чиновників в Україні зарубіжні інвестори (суб'єкти зовнішніх інвестицій) та приватні підприємці (суб'єкти внутрішніх, приватних капіталовкладень) не ризикують вкладати власний капітал у ведення тієї чи іншої підприємницької справи. Очевидним постає й інший факт: відсутність соціального в належних обсягах призводить до неефективного та нераціонального

використання державних коштів, які зібрано в суспільстві за рахунок платників податків. За умов відсутності громадського контролю (позитивного соціального капіталу) державні кошти використовують суб'єктивно – на власний розсуд чиновників та в інтересах певного кола осіб. Чиновників характеризує їх відірваність від нагальних проблем пересічних громадян та замкнутість у своїх вузьких кулуарах, зорієнтованість на вирішення корисливих цілей, власне збагачення тощо. Така ситуація є серйозною загрозою та перешкодою економічному зростанню та розвитку суспільства загалом.

Нинішні державні інститути не тільки не створили наразі сприятливого клімату для надходження зовнішніх інвестицій, але й неповною мірою використовують наявний національний потенціал. Такого висновку дійшли експерти Інституту соціології НАН України, які зробили оцінки* ступеня використання в сучасній суспільній практиці потенціалу [0, с. 2]:

- інтелектуального (знання, досвід, технології) – 5,6;
 - духовно-етичного (цінності, норми, традиції) – 5,0;
 - економічного (кадри, виробничі потужності, фінанси) – 3,6;
 - матеріального (ресурси, будівлі, дороги тощо) – 3,6;
 - інформаційного (соціальні мережі, ЗМІ, бібліотеки) – 3,3;
 - громадянсько-суспільного (громадянське суспільство) – 2,7;
 - політичного (відстоювання інтересів народу України) – 2,3;
- середній індекс – 3,8.

Як можна бачити вище, всі види потенціалу певною мірою є базою для формування та розвитку соціального капіталу. Досить низьким є використання таких видів потенціалу, як політичний (23 %), громадянсько-суспільний (27 %), інформаційний (33 %), економічний (36 %), які є складовими позитивного соціального капіталу.

В Україні накопичення позитивного капіталу як детермінанти економічного розвитку унеможливує толерантне ставлення громадськості до корупційних проявів. Результати соціологічного опитування й аналітичного дослідження корупційних ризиків в інститутах держави, проведеного Фондом «Демократичні ініціативи» [3], свідчать, що в Україні:

- 83 % опитаних розглядає корупцію як звичне явище, комфортний або вимушений спосіб розв'язання проблемних питань.
- 48 % підприємців, громадян України змушені були давати хабарі (гроші, подарунки чи надавати вимушені послуги);
- у сфері їхньої підприємницької діяльності давання хабарів в органах державної влади відбувалось при отриманні різноманітних довідок (18 %), у податковій інспекції (17 %), при проведенні перевірок (15 %), у судах, прокуратурі (8 %), при проходженні митного контролю (5 %);
- 6 % населення у разі вимагання хабара поскаржаться керівництву відповідного органу, 5 % – готові звернутися до правоохоронних органів, 3 % – до суду, менш ніж 2% – до вищих інстанцій, у ЗМІ, до громадських організацій;
- 11 % підприємців у випадку вимагання хабара готові звернутися до правоохоронних органів, 7 % – поскаржитися керівникам службовця, 8 % – до ЗМІ, 10 % – до громадських організацій, 4% – до вищих інстанцій.

Підприємці вбачають найбільш високі корупційні ризики у сфері контрольно-наглядової діяльності, зокрема в можливості чиновників державних органів самостійно ухвалювати рішення про припинення чи заборону діяльності підприємця за порушення правил (81 %), спрямованість контрольно-наглядових органів на обов'язкове виявлення порушень (78 %), існування значних "ножиць" у встановленні розміру штрафів (76 %), визначення одних і тих самих порушень як адміністративного проступку чи як злочину (75 %), різні покарання за ті самі порушення у різних законах (69 %).

Аргументом на підтвердження поданих вище результатів опитування можна розглядати ствердження міжнародних експертів [9], які вважають, що в Україні вкрай слабким є розвиток і функціонування ринкових інститутів, ключовими з яких є інститути приватної власності та економічної свободи в підприємницькій діяльності. На їхню думку, неефективність інституту приватної власності в Україні спричинена корумпованістю судової системи, її залежністю від законодавчої та виконавчої гілок влади. Відносини у форматі «приватне підприємництво – органи державної влади» є корумпованим «симбіозом», що деформує ринкові відносини, зумовлює нерентабельність ведення підприємницької справи, підвищує ризик можливості її втрати через рейдерське захоплення.

Свобода підприємницької діяльності в Україні порушується і надмірною її залежністю від цілої низки наглядово-контролюючих органів державної влади (податкової, митниці, санепідемстанції, реєстраційних та дозвільних інстанцій тощо), які виконують радше «каральні» функції. Зокрема, стаття

* Шкала оцінки : від 0 до 10 балів.

«надходження від штрафів і фінансових санкцій», яку закладено в дохідну частину Державного бюджету України, на практиці реалізується шляхом визначення плану штрафів, обсягів фінансових санкцій та його виконанням. Тобто апіорі держава сприймає стереотипно підприємців як порушників, а податкове та підприємницьке законодавство розроблено таким чином, що його положення не порушує тільки той, хто не є підприємцем.

Варто зауважити й іншу виразну тенденцію, зумовлену домінуванням негативного соціального капіталу (корупцією), що спостерігається в Україні, – це невдоволення громадян та їхня недовіра до органів державної влади. Так результати дослідження громадської думки (настроїв, оцінок, суджень і поглядів) в українському суспільстві свідчать, що населення нашої країни вкрай незадоволене станом економіки, роботою уряду та функціонуванням демократії. За цими показниками Україна перебувала на останніх місцях у списку 26 країн – учасниць Європейського соціального дослідження. Виявилось, що українці найменше серед інших держав Європи задоволені своїм життям загалом, досить песимістично ставляться до перспектив розвитку своєї держави та віддають перевагу матеріальним, а не моральним цінностям [2, с. 7].

По суті, рівень задоволеності громадян є відображенням їхньої оцінки ефективності діяльності державних інститутів, які розробляють і реалізують економічну політику. Складається небезпечна ситуація, в якій громадяни внаслідок невдоволення станом економіки, роботою уряду та інших інститутів держави, втрачають довіру до них, залишаючись наодинці зі своїми соціально-побутовими проблемами, стають замкнені в собі, та, як наслідок, втрачають інтерес до розбудови соціального капіталу. Недовіра громадян до інститутів держави є також «лакмусовою смужкою» легітимності останніх.

В українському суспільстві постійно відбувається процес зниження довіри майже до всіх державних інституцій. Про це свідчать результати загальнонаціональних опитувань [7], проведених Фондом «Демократичні ініціативи» протягом 2000-2013 рр. У 2013 р. довіра до багатьох державних інституцій сягнула найнижчих рівнів за весь час проведення опитувань – баланс довіри-недовіри становить до: Верховної Ради України (-61%); судів (-56%); політичних партій (-52%); уряду України (-49%); міліції (-47%); прокуратури (-43%); Президента України (-43%); Конституційного суду України (-38%); Служби безпеки України (-14%). Натомість зростала довіра до недержавних інституцій, зокрема до церкви, ЗМІ, громадських організацій.

Розчарування українців у нинішній ринковій економіці поєднується з недовірою у взаємовідносинах між ними, що відштовхує їх брати участь у громадських об'єднаннях (відкриті соціальні мережі), знижує рівень їхньої активної громадянської позиції, що є вирішальним чинником у протидії корупції як негативного соціального капіталу. Громадяни демонструють досить низький рівень зацікавленості в членстві у відкритих соціальних мережах та відчують свою ізольованість від корупційних угруповань, які є для них закритими соціальними мережами. Такі соціальні мережі для пересічних громадян є «елітарними» об'єднаннями, які відірвані від їхніх інтересів та очікувань. Ці та інші обставини, зокрема низький рівень економічного добробуту, спонукають українців пристосовуватися до «несправедливих» реалій розвитку суспільства, шукати оптимальний формат поведінки, який би гарантував, передусім, перспективу самореалізації, а не економічне зростання в країні.

Іншими словами, реалії сьогодення (низькі рівні доходів населення, заробітної плати та ін., високі рівні корупції, безробіття, злочинності тощо) значною мірою деморалізували та призвели до зубожіння українців – суб'єктів позитивного соціального капіталу. В Україні нині діє застійна, хронічна тенденція до підвищення рівня бідності українських громадян, разом із тими, що працюють, значної їх поляризації за доходами та маргіналізації. Реальні доходи українців знизились на 10 %, рівень бідності сягнув 26,4 % (12,5 млн осіб), а доходи, нижчі за прожитковий мінімум, отримують 23 % міських і 38 % сільських жителів. Анахронізмом в Україні є перебування за межею бідності економічно активних громадян: 79 % бідних складають домогосподарства, члени яких працевлаштовані. Заробітна плата, особливо в бюджетній сфері, не гарантує українцям можливість вирватися з тенет зубожіння [5, с. 29].

Малозабезпеченість і бідність багатьох українських домогосподарств спонукає їх до песимістичних настроїв, жалкування за радянською минушиною. Про це свідчать результати опитування [7]:

- 57 % малозабезпечених громадян України шкодують за колишнім СРСР;
- 40,5 % опитаних вважає, що було б краще, якби все залишалось так, як було в колишньому Радянському Союзі до 1985 року;

Найбільше шкодують за колишнім СРСР мешканці Сходу (56 %), Центру (42%) та Півдня (35 %), менше – Заходу (23 %) України, що є підґрунтям для політичного популізму, авантюризму, розчарувань, недовіри та політичної нестабільності. Песимізм особливо притаманний особам старшого віку, у яких спостерігається успадкована з часів СРСР психологічна залежність від держави, покладання на неї вирішення побутових проблемних питань. Утім, державна політика в Україні і нині залишається певною мірою патерналістською, що призводить до того, що переважна частина населення країни матеріально залежна від держави. Працевлаштовані на роботу в державному суспільному секторі особи нездатні в

багатьох випадках ефективно працювати в умовах ринку. Іншими словами, зайнятість у державному секторі економічно демотивує людей, негативно впливає на їхню конкурентоспроможність у приватному суспільному секторі.

Крім цього, в Україні нараховується приблизно 14 млн пенсіонерів, 7 млн бюджетників, зайнятих на державних і комунальних підприємствах, а також членів їхніх сімей. Варто також наголосити, що в Україні пенсійні виплати, які становлять близько 18 % ВВП, є досить високими навіть для країн Європи та мають тенденцію до зростання [13, с. 17].

Підводячи підсумки на підставі проаналізованого вище, можна стверджувати, що соціальний капітал в Україні є значною мірою деформованим – «гіпертрофія» негативного соціального капіталу супроводжується зменшенням обсягів позитивного. У реаліях сьогодення чітко вираженою є специфіка розвитку соціального капіталу в економіці України: неефективною в цьому контексті є не тільки діяльність державних інститутів, відбувається девальвація неформальних норм, зокрема моральних цінностей, мотивації вітчизняних підприємців і найманих працівників. Підприємці не тільки змушені давати чиновникам хабарі: неофіційні платежі та офіційно встановлені податки роблять підприємництво обтяжливим, не вигідним, а приватна ініціатива здебільшого є непотрібною та призводить до покарання. Деформовані інститути не стимулюють, а придушують ініціативу підприємців, найманих працівників. Часті зміни правил гри (податкового, підприємницького та іншого законодавства) підвищують ризик ведення справи аж до її втрати через нівелювання великим корумпованим бізнесом умов ринку та ринкових відносин. Змінюються і морально-психологічні установки: замість мотивації дотримання правових норм підприємці змушені відволікатися на боротьбу за отримання «депутатського мандата», «каналу» до бюджетних коштів, що дає їм змогу заробляти швидкі та легкі гроші, розпоряджатися наявними державними активами, привласнювати ресурси, монополізувати ринки тощо.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Отримані в ході проведеного в статті дослідження результати дають змогу сформулювати такі висновки.

1. Аналізом виявлено, що масштаби охоплення економіки України корупцією як формою негативного соціального капіталу є хронічно та критично високими, а також такими, що помітно переважають обсяги позитивного соціального капіталу. «Гіпертрофія» першого виду капіталу «паралізує» по суті розвиток позитивного соціального капіталу в нашій країні.
2. Аналізом показників, поданих у звітах міжнародної організації Глобал Інтегріті за 2006-2014 рр., виявлено взаємозалежність рівня корупції в Україні від діяльності державних інститутів, ефективність якої визначає політичну стабільність та економічне зростання. Залежність між індексом стримування корупції, ефективності діяльності державних інститутів і політичною стабільністю виявлено і проведеним дослідженням міжнародних показників урядування (Worldwide Governance Indicators) протягом 1998-2014 рр. Підвищення рівня корупції призводить до зменшення в показниках надходження іноземних інвестицій, збільшує внутрішні і зовнішні боргові зобов'язання, перешкоджає веденню бізнесу в країні, знижує конкурентоспроможність країни на ринках та уповільнює її інноваційний розвиток. Негативний соціальний капітал генерує цілу низку негативних явищ в економіці та призводить до погіршення багатьох макроекономічних показників.
3. З'ясовано, що специфічною рисою розвитку соціального капіталу в Україні є не лише неефективна діяльність її державних інститутів, але й відбувається девальвація соціальних норм, зокрема моральних цінностей, мотивації вітчизняних підприємців і найманих працівників. Уповільнення темпів економічного зростання в Україні супроводжується процесом зниження довіри українців до державних інститутів (майже половина з них не має довіри до них), у той час, як довіра до церкви, ЗМІ та недержавних організацій зростає на національному і регіональному рівнях. Корумпована влада як закриті соціальні мережі або негативний соціальний капітал руйнує довіру до держави, та видається, що в умовах низької спроможності громадянського суспільства здатність протидіяти корупції навряд чи буде ефективною. Процес унеможливлення функціонування негативного соціального капіталу, по суті паралізовано поблажливим, толерантним ставленням населення України до корупції. Так 83 % із них вважають корупцію суспільно прийнятною нормою, ефективним і зручним способом вирішення власних проблем. Іншими словами, формування і розвиток громадянського суспільства в Україні як позитивного соціального капіталу унеможливлюються через: всеохопну корупцію як негативний соціальний капітал; високий рівень зубожіння населення, в тому числі тих, хто працює; песимістичні настрої, анахронізми радянської ментальності та окремі психологічні характеристики багатьох українців.

Перспективами подальших розвідок є формування і розвиток громадянського суспільства в Україні через зменшення негативного капіталу; визначення та наукове обґрунтування методології вимірювання останнього економічними показниками та шляхи його зменшення.

Список літератури

1. Експертні оцінки тенденцій інтеграції українського суспільства [Електронний ресурс] / Інститут соціології НАН України. – Режим доступу: http://i-soc.com.ua/institute/el_library.php.
2. Золкіна, М. Сучасні українці: задоволеність життям, очікування від майбутнього, головні цінності [Текст] / Марія Золкіна // Громадська думка: інформ.-аналіт. видання. – № 10. – К.: Фонд «Демократичні ініціативи», 2012. – 7 с.
3. Корупція в Україні – 2009: результати соціологічного та аналітичного дослідження корупційних ризиків в публічній адміністрації [Електронний ресурс] // Фонд «Демократичні ініціативи»: веб-сайт. – 2009. – Режим доступу: http://dif.org.ua/en/polls/2009_polls/korupcija-v-ukraini-2009.htm.
4. Полищук, Л. И. Экономическое значение социального капитала [Текст] / Л. И. Полищук, Р. Ш. Меняшев // Вопросы экономики: журнал. – 2011. – № 12. – С. 46–65.
5. Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2013 році [Текст] : щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України. – К.: НСД, 2013. – 576 с.
6. Слухання у Комітеті на тему: «Антикорупційна політика і практика: проблеми законодавчого забезпечення» / Комітет Верховної Ради України з питань боротьби з організованою злочинністю і корупцією. – К.: СПД О. М. Москаленко, 2009. – 96 с.
7. Україні – 22: думка громадян [Електронний ресурс] / Фонд «Демократичні ініціативи»: веб-сайт. – 2013. – Режим доступу: <http://dif.org.ua/ua/polls/2013-year/fmlfmbvlmerlgmlermgljm.htm>.
8. Янукович порахував, що корупція в Україні обходиться в 20 мільярдів [Електронний ресурс] // Економічна правда. – Режим доступу: <http://www.epravda.com.ua/news/2011/06/8/288560>.
9. A Road Map for Economic De-Sovietization: [Electronic Resource] // The Ukrainian Week: web-site. – 2013. – August 21. – Access mode: <http://ukrainianweek.com/Economics/87677>.
10. Bourdieu, P. Le capital social: notes provisoires [Text] / P. Bourdieu // Actes Rech. Sci. Soc. – 1980. – Vol. 31. – P. 2–3.
11. Country Data Report for Ukraine, 1998-2014: Worldwide Governance Indicators [Electronic Resource] / The World Bank Group. – Access mode: <http://info.worldbank.org/governance/wgi/pdf/c226.pdf>.
12. Global Integrity Reports [Electronic resource] // The Global Integrity: Independent Information on Government & Corruption. – 2013. – Access mode: <http://www.globalintegrity.org>.
13. Ukraine. Country Economic Memorandum. Strategic Choices to Accelerate and Sustain Growth, Report No. 55895-UA. – The World Bank, 2010. – 111 p.
14. Worldwide Governance Indicators [Electronic Resource] / The World Bank Group. – 2015. – Access mode: <http://info.worldbank.org/governance/wgi/index.aspx#home>.
15. Woolcock, M. Social Capital: Implications for Development Theory [Text] / M. Woolcock, D. Narayan // The World Bank Research Observer. – 2000. – № 15. – P. 225-251.

References

1. Expert assessments of trends in the integration of Ukrainian society. (2013). Retrieved from: http://i-soc.com.ua/institute/el_library.php.
2. Zolkina, M. (2012). Modern Ukrainian: life satisfaction, expectations on the future, core values. Public opinion: information and analytical publication, 10.
3. Corruption in Ukraine – 2009: results of a sociological and analytical studying on corruption risks in public administration. (2009). Retrieved from: http://dif.org.ua/en/polls/2009_polls/korupcija-v-ukraini-2009.htm.
4. Polishchuk, L. I. & Meniashev, R. Sh. (2011). Economic importance of social capital. Economics Issues, 12, 46-65.
5. Pro vnutrishnie ta zovnishnie stanovishche Ukrainy v 2013 rotsi: Shchorichne Poslannia Prezydenta Ukrainy do Verkhovnoi Rady Ukrainy. (2013).
6. Hearing at the Committee on Anti-Corruption Policy and Practice: Legislative Support Issues / The Committee of the Verkhovna Rada of Ukraine on organized crime and corruption combating. (2009). Kyiv: SPD O. Moskalenko.
7. Ukraini – 22: dumka hromadyan. (2013). The Democratic Initiatives Fund. Retrieved from: <http://dif.org.ua/ua/polls/2013-year/fmlfmbvlmerlgmlermgljm.htm>.
8. Yanukovych porakhuvav, shcho koruptsiya Ukraini obkhodytsia v 20 miliardiv. (2011). The Economic Truth. Retrieved from: <http://www.epravda.com.ua/news/2011/06/8/288560>.
9. A Road Map for Economic De-Sovietization. (2013). // The Ukrainian Week. Retrieved from: <http://ukrainianweek.com/Economics/87677>.
10. Bourdieu, P. (1980). Le capital social: notes provisoires. Actes Rech. Sci. Soc, 31, 2–3.
11. Country Data Report for Ukraine, 1998-2014. (2015). The World Bank Group. Retrieved from: <http://info.worldbank.org/governance/wgi/pdf/c226.pdf>.

-
12. Global Integrity Reports. (2013). The Global Integrity: Independent Information on Government & Corruption. Retrieved from: <http://www.globalintegrity.org>.
 13. Ukraine. Country Economic Memorandum. Strategic Choices to Accelerate and Sustain Growth, Report No. 55895-UA. (2010). The World Bank.
 14. Worldwide Governance Indicators. (2015). The World Bank Group. Retrieved from: <http://info.worldbank.org/governance/wgi/index.aspx#home>.
 15. Woolcock, M. & Narayan, D. (2000). Social Capital: Implications for Development Theory. The World Bank Research Observer, 15, 225-251.

Стаття надійшла до редакції 27.10.2015 р.

А. Д. ШПАК

аспірант,
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

ДИВЕРСИФІКАЦІЯ РЕГІОНІВ: СУТНІСТЬ, ПРИЧИНИ ТА НАСЛІДКИ ВИНИКНЕННЯ

Шпак, А. Д. Диверсифікація регіонів: сутність, причини та наслідки виникнення [Текст] / А. Д. Шпак // Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол. : В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету "Економічна думка", 2015. – Том 21. – № 1. – С. 139-145. – ISSN 1993-0259.

Анотація

У статті окреслено сутність дефініції «диверсифікація регіону», а також згруповано ключові складові і пріоритети диверсифікації регіональної економіки. Встановлено, що у диверсифікації регіонів України важливим аспектом є особливості реалізації державної регіональної політики. Запропоновано модель забезпечення ефективності соціально-економічної диверсифікації регіону.

Ключові слова: диверсифікація; регіон; складові; пріоритети; соціально-економічний розвиток; ефективність.

A. D. SHPAK

PhD Student,
State Higher Educational Institution "Vasyl Stefanyk Precarpathian National University"

DIVERSIFICATION OF THE REGIONS: ESSENCE, ORIGIN CAUSES AND CONSEQUENCES

Abstract

In the article the essence of the definition of "diversification of the region" has been considered. The key elements and priorities of diversification of the regional economy have been grounded. It has been found that the diversification of Ukraine's regions is an important aspect of realization of features of state regional policy. The model of ensuring the effectiveness of the socio-economic diversification of the region has been proposed in the research.

Keywords: diversification; region; component; priorities; socio-economic development; efficiency.

JEL classification: R100

Вступ

Сучасні економічні перетворення в Україні загалом та в регіональному розрізі зокрема характеризуються системною соціально-економічною та політично-законодавчою нестабільністю, наростанням кризових явищ, дисбалансом і диспропорціями в регіональному розвитку, що відповідним чином зумовлює необхідність дослідження причин та наслідків виникнення диспропорцій у диверсифікації регіональної економіки. Питання стратегічного розвитку для України та її регіонів мають вагомe значення, адже спрямовані на забезпечення сталого економічного зростання, затвердження інноваційної програми динамічного розвитку, становлення збалансованої регіональної політики, створення передумов для довгострокових перспектив міжнародної співдружності.

Дослідженню проблематики соціально-економічного регіонального розвитку присвячено чимало праць вітчизняних науковців, серед яких: І. С. Благун, З. С. Варналій, В. Є. Воротін, Б. М. Данилишин, М. І. Долішній, В. С. Кравців, А. І. Мокій, О. М. Нижник, С. А. Романюк, В. І. Чужиков, із закордонних варто назвати таких, як С. Алексіадіс, Т. Альвес, Д. Бейлі, Г. Гожелак, У. Грауте, Н. Казлаускіне, В. Лексін та інші. Серед фахівців, що присвятили свої дослідження висвітленню окремих питань диверсифікації регіональної економіки, - І. М. Доля, Ю. В. Макогон, Т. М. Медведкін, О. І. Снігова, А. Ф. Толмачева, Я. І. Тульку, Л. І. Федулова, В. В. Хахулін та інші. Особливу увагу українські науковці звертають на стандарти та критерії досягнення сталого регіонального розвитку. Однак, незважаючи на вагомi напрацювання, сутність

© А. Д. Шпак, 2015

диверсифікації регіонів, причин та наслідків виникнення залишаються й надалі актуальними, особливо в умовах активізації євроінтеграційних та глобалізаційних процесів.

Мета статті

Мета статті - дослідити сутність диверсифікації регіонів, причини та наслідки їх виникнення, оскільки значна диференціація регіонального соціально-економічного розвитку зумовлює виникнення значних диспропорцій у розвитку вітчизняної економіки.

Виклад основного матеріалу дослідження

Еволюція розуміння поняття «диверсифікація» свідчить про різноманітність наукових підходів та неоднозначність висвітлення. Зокрема, диверсифікація — це одночасний розвиток декількох або багатьох непов'язаних технологічних видів виробництва або обслуговування, розширення асортименту виробництва або послуг [1].

Диверсифікація – це процес, який охоплює організаційні, економічні, правові зміни на підприємствах та спрямований на підвищення ефективності виробництва, зниження кількості банкрутств, своєчасне реагування на зміни економічної кон'юнктури ринку для забезпечення прибутковості на основі використання ринкових шансів і встановлення конкурентних переваг, зміцнення становища підприємства в ринковому сегменті [2, с. 7].

У широкому розумінні «диверсифікація» є випереджальним розвитком на інноваційній основі наукомістких виробництв, сфери послуг, інфраструктурних галузей за умов підвищення ефективності економіки [3].

Інші вчені під диверсифікацією регіональної економіки пропонують розуміти дисперсію ризиків циклічності розвитку регіональної економічної системи, пов'язаних з кон'юнктурою, специфічними ресурсами, геополітичними, інфраструктурними умовами функціонування соціально-економічної системи регіону. На регіональному рівні диверсифікація трансформується у якісно нову категорію, яка обумовлює створення нових робочих місць і зниження безробіття, що призводить до зменшення соціальної напруги. Диверсифікована регіональна економіка стає всебічно розвинутим, відносно стійким до економічних криз багатогалузевим господарством. Слід зазначити, що економічна енциклопедія дає таке трактування поняття «диверсифікація»:

- різноманіття, різнобічний розвиток;
- проникнення спеціалізованих фірм (промислових, транспортних, будівельних) до інших галузей виробництва, сфери послуг та ін., у процесі чого виникають багатогалузеві комплекси;
- розширення асортименту виготовлення виробів, надання послуг.

Вважається, що диверсифікація забезпечує: ресурсні конкурентні переваги (переваги, що збільшують споживацький ефект, пов'язаний з цінними характеристиками), технологічні конкурентні переваги (переваги, які зумовлені наявністю та експлуатацією технологій масового виробництва), інноваційні конкурентні переваги (переваги, які дають змогу забезпечити оновлення номенклатури і асортименту), партнерські конкурентні переваги (переваги, які пов'язані з формуванням соціальних, економічних стандартів господарської діяльності та їх реалізацією).

Структурна модернізація та активізація процесів диверсифікації регіональної економіки, як свідчить світовий досвід, має низку пріоритетів у т.ч. у наступних сферах та напрямках:

1. Розвиток сучасної регіональної інфраструктури, у т. ч. дорожньо-транспортної, інформаційної, комунікаційної, освітньої, медичної, соціальної тощо як базової умови залучення до регіону інвестиційних коштів, ресурсів, робочої сили та основи гарантування доступності публічних послуг, незалежно від місця проживання людини.

2. Інфраструктурне забезпечення регіонального розвитку – будівництво автомобільних доріг та залізниць; аеропортів; портів; мереж зв'язку тощо – полегшує рух товарів та послуг, ресурсів, людей на локальному, національному та міжнародному рівнях. Таким чином, доцільно згрупувати ключові складові диверсифікації регіональної економіки наступним чином (рис. 1).

Для кожного регіону України тенденції щодо диверсифікації регіональних економічних комплексів різняться (з урахуванням специфіки ресурсного забезпечення, географічного розташування, кліматичних особливостей), водночас – загальною тенденцією такої диверсифікації можна назвати пріоритетність розвитку сфери послуг, інтенсифікацію виробництва, зменшення енергоємності регіонального виробництва та підвищення його енергоефективності. Диверсифікація регіональної економіки України потребує залучення капіталу, потужних інвестиційних ресурсів на потреби системної модернізації регіональних економічних комплексів на засадах інноваційно-інвестиційного розвитку, реалізації структурно-інноваційних зрушень, диверсифікації та інтенсифікації регіонального виробництва.

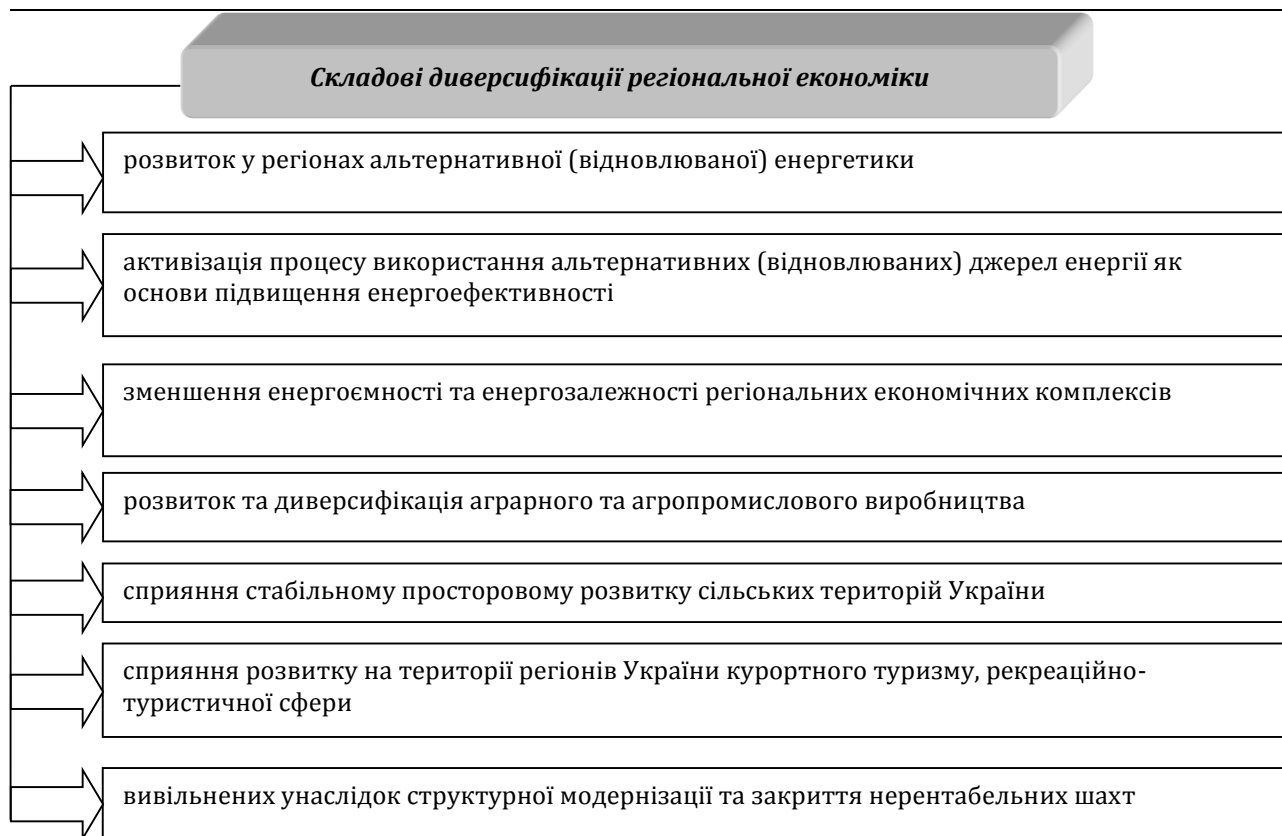

Рис. 1. Ключові складові диверсифікації регіональної економіки

Ключові пріоритети диверсифікації регіональної економіки сформовано на рис. 2.

Слід зауважити, що у диверсифікації регіонів України важливим аспектом є особливості реалізації державної регіональної політики. Зокрема, зустрічається думка, що ключовою позицією змісту державної регіональної політики є характер відносин між регіоном та центром, центром та світом. Наприклад, академік М. І. Долішній вважає державну регіональну політику частковим випадком загальної регіональної політики, оскільки остання ґрунтується на цілях та діях держави відносно до регіонів та регіонів відносно до самих себе. Звужений аспект політики, яку проводить винятково держава стосовно регіонів і є державною регіональною політикою [4]. Деякі вчені, дотримуючись аналогічної думки, виокремлюють державну та місцеву регіональну політику. Таким чином, регіональна політика повинна враховувати весь комплекс інтересів усіх суб'єктів, разом із державними органами влади, місцевого самоврядування, юридичних та фізичних осіб.

Доцільно також зауважити, що наукові погляди на зміст державної регіональної політики достатньо різноманітні. Оскільки певна категорія вчених вважає, що зміст державної регіональної політики - це процес оптимізації територіально-економічної структури держави та відносин «регіони – центр» в умовах глобалізації, учасниками якої дедалі все більше стають окремі структурні одиниці держави – її регіони. Інші роблять акцент у державній регіональній політиці на регулюванні розвитку проблемних регіонів.

На думку М. І. Долішнього, об'єктом державного регіонального регулювання є не тільки процеси, але й юридичні та фізичні особи, органи державної влади та місцевого самоврядування, які є невід'ємними учасниками цих процесів. Також науковець вказує на подвійний характер участі суб'єктів у здійсненні державної регіональної політики. З одного боку, реальними носіями інтересів регіону виступають його мешканці. Але фактичними суб'єктами державної регіональної політики є органи законодавчої, виконавчої та представницької влади, через які мешканці можуть брати участь у розробці стратегій регіонального розвитку. Тому, на думку вченого, проблемним аспектом державної регіональної політики є процес трансферу інтересів фактичних учасників (мешканців регіону) до дієздатних інституцій законотворчого та виконавчого рівня [4].

Проте для врегулювання існуючих суперечностей у трактуванні об'єкту державної регіональної політики необхідно використовувати спектральний підхід, який, на відміну від наявних, передбачає систематизацію вищеназаних окремих частин об'єкта з подальшою побудовою їх ієрархії.

Рис. 2. Ключові пріоритети диверсифікації регіональної економіки

Згідно з чинним законодавством регіональний розвиток трактується як винятково позитивні зміни у соціальних, економічних, екологічних, гуманітарних, етнонаціональних процесах на рівні регіонів відповідно до загальних цілей державної стратегії розвитку. Тому соціально-економічний розвиток нерідко ототожнюється з поняттям економічного розвитку - процесом структурної перебудови економіки відповідно до технологічного та соціального прогресу, що виражено показниками ВВП, ВВП, НД на душу населення. Це поняття відображає не лише кількісне економічне зростання, але й якісне поліпшення добробуту населення. Найбільш поширеними можна назвати такі ознаки регіонального розвитку: напрям розвитку, сфера прояву, масштаб поширення, рівень стабільності змін, ступінь їх динамічності, рівень управління, джерело походження, характер внутрішніх факторів, відношення економічного зростання та екологічної безпеки, гармонійність, стабільність, збалансованість, рівновага, конкурентоспроможність, безпека сталого розвитку, глибина інтеграції до світового господарства та інші.

Класифікація видів регіонального розвитку слугує теоретичним підґрунтям для проведення оцінки регіональних відмінностей у динаміці соціально-економічних показників різних регіонів у межах України з метою запобігання поглибленню міжрегіональної та внутрішньої регіональної диференціації. У сучасних умовах теоретико-методологічні засади та механізми рейтингування та проведення оцінки регіональних розбіжностей у розвитку територій викладено у нормативних актах України. Існуючі підходи до визначення міжрегіональної розбалансованості потребують удосконалення, оскільки вони ґрунтуються тільки на аналізі соціально-економічної сфери, не враховуючи екологічну складову, що вступає у протиріччя з принципами сталого розвитку. Відображають тільки одну ознаку розвитку – «за сферою прояву», без прийняття до уваги інших різноманітних ознак, що характеризують динаміку, інноваційність, генезис розвитку тощо. На відміну від запропонованого індексу міжрегіональної диференціації, який ґрунтується на комплексі різноманітних соціально-економічних показників, доцільно застосовувати комплекс різноманітних індексів міжрегіональної диференціації, кожен з яких відображає розбіжності у розвитку регіонів за певною ознакою та ґрунтується на певній сукупності первинних показників.

Унаслідок виявлених недоліків у чинній методиці оцінки регіональних відмінностей розвитку можливе спотворення фактичного стану міжрегіональної диференціації, некоректна інтерпретація даних та неадекватне інформаційне забезпечення процесу розробки механізмів регулювання розвитку регіонів.

Класифікація видів регіонального розвитку за напрямом дозволяє виділити прогресивний та регресивний розвиток. Прогресивним регіональним розвитком вважаються зміни у параметрах функціонування регіональної системи, які можна оцінити як позитивні. Однак такий підхід не повною мірою відповідає сучасним вимогам до розробки економічної політики та механізмів управління регіональною економікою. На його основі достатньо важко оцінити регіональні відмінності у соціально-економічному розвитку територій, тому що ідентифікація змін як прогресивних або регресивних не зважена на фактор часу та стадію процесу розвитку. Такий поділ типів регіонального розвитку може бути використаний для оперативного регулювання, але для стратегічного та тактичного регулювання він може виявитися неефективним.

З метою більшої деталізації процесів, які відбуваються під час запровадження трансформацій у регіоні, розрізняють регіональний розвиток залежно від його стадії. В основу цієї класифікації покладено фундаментальні положення теорії економічних циклів, за якою у розвитку будь-якої системи простежуються чітко визначені стадії. Здійснюючи проєкцію теорій економічних циклів на рівень регіонального розвитку, отримуємо, що не тільки стан соціально-економічної системи регіону може характеризуватися певною стадією циклу, але й ті зміни, які запроваджуються у регіоні можуть призвести до підйому, спаду, рецесії, депресії та поживлення. У цьому випадку регресивний регіональний розвиток є тільки частиною загального циклу розвитку, яка охоплює стадії спаду, рецесії та депресії. На основі наукового обґрунтування тривалості кожної зі стадій механізми регулювання регіонального розвитку можуть бути гнучко переналаштовані, наприклад, на стадію спаду або на стадію поживлення економіки регіону. Набір регулюючих інструментів та важелів може формуватися на засадах комплексності та системності розвитку з урахуванням усіх, негативних та позитивних, його стадій. Це дозволить попередити швидкі ситуативні управлінські рішення, які можуть бути ефективними тільки для однієї стадії регіонального розвитку у короткостроковій перспективі, але на наступних етапах економічного циклу у довгостроковій перспективі призведуть до негативних наслідків та втрати раніше отриманого ефекту [2].

Подолання регіональних диспропорцій можливе за допомогою регуляторної політики, яка повинна оперувати низкою дій і методів: економічних, соціальних і адміністративних. Найважливіша функція тут економічна. Вона визначає структуру господарського комплексу, виробництва, обміну, розподілу та споживання через систему економічних важелів (регулювання підприємницької діяльності, цінова політика, дотримання антимонопольного законодавства). Соціальна повинна забезпечувати відтворення трудового потенціалу і соціальний розвиток певного регіону за рахунок утворення фондів соціального страхування, соціального захисту людини, а також формування державних та регіональних фондів. При цьому проблеми, які вирішуються в регіоні, необхідно умовно поділити на кілька груп:

- реалізація державних пріоритетів в області розвитку великих промислових об'єктів, у тому числі техноцентрів і державних наукових центрів;
- розвиток сировинних баз на території низки регіонів;
- соціально-економічний розвиток найбільш економічно відсталих регіонів;
- заходи щодо стабілізації соціально-політичного й економічного становища в прикордонних регіонах;
- соціальний захист населення окремих територій, у тому числі превентивні заходи щодо статусу національної громади;
- заходи щодо попередження природних катастроф і ліквідації наслідків техногенного впливу;
- умови функціонування особливих територій і розвитку зон рекреаційного значення.

Імплементация активної регіональної політики передбачає пошук ефективних форм і методів її практичної реалізації. Однією з таких форм повинні стати державні програми соціально-економічного розвитку регіонів. Переваги програмного підходу до управління регіональними процесами особливо відчутні в умовах формування ринкових механізмів господарювання на фоні системної економічної кризи. Щодо України, то питання легітимізації регіональних програм є відкритим. Регіони хочуть якомога більше коштів з державного бюджету; уряд, не маючи цих коштів, намагається звести їх частку до мінімуму, позбавляє учасників програми пільг і преференцій. Парадокс у тому, що програми із значною частиною державного фінансування відповідають інтересам регіону, проте їх не затверджують через дефіцит коштів [5]. Водночас програми, де частка державного бюджету є мізерною, мають шанс на затвердження, однак у цьому разі держава фактично усувається від інших документів і матеріалів, які необхідно затвердити. На основі проведеного дослідження доцільно запропонувати наступну модель забезпечення ефективності соціально-економічної диверсифікації регіону (рис. 3).

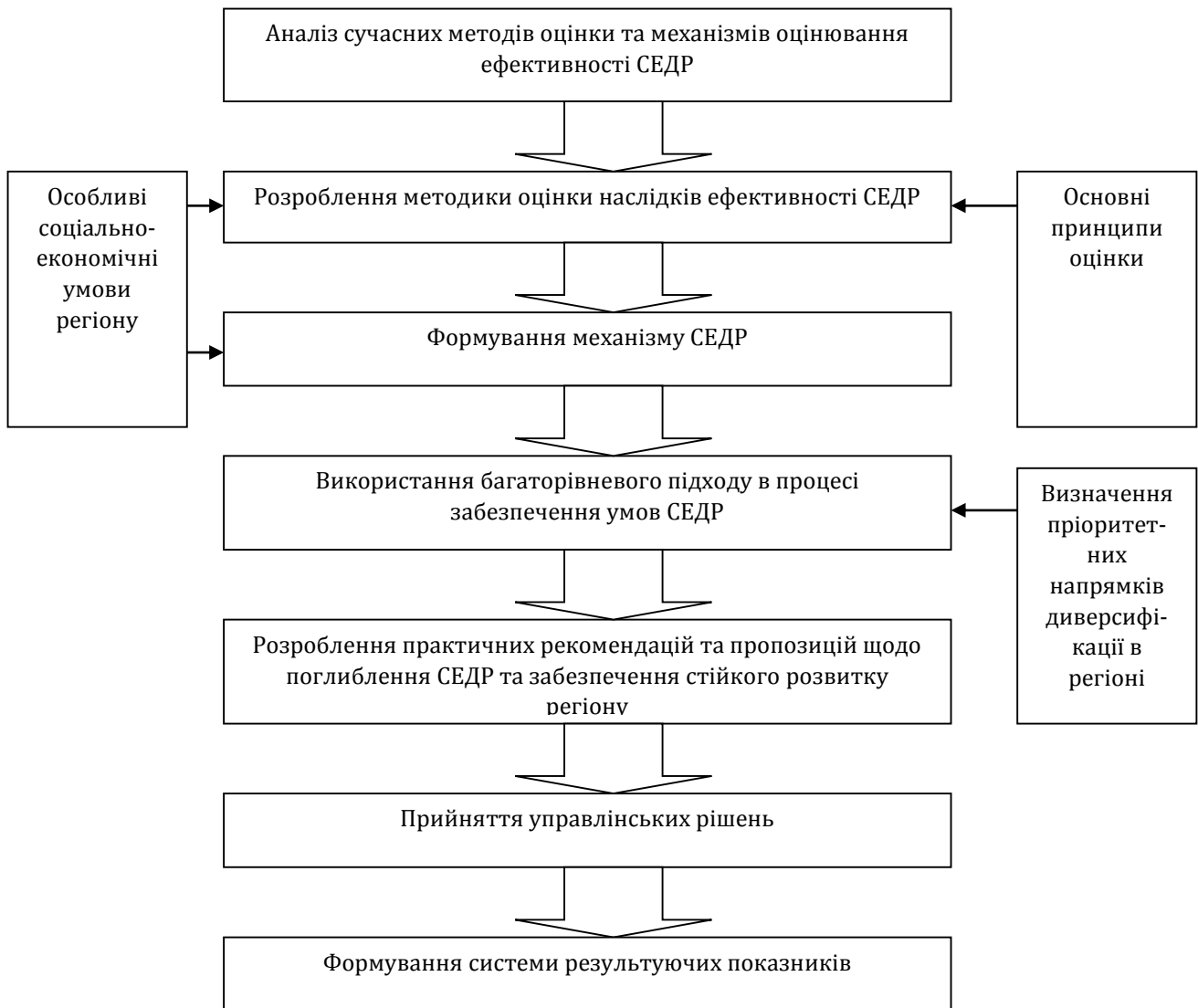

Рис. 3. Модель забезпечення ефективності соціально-економічної диверсифікації регіону (СЕДР)

Висновки та перспективи подальших розвідок

Зміст поняття «диверсифікація» передбачає різноманітні наукові підходи до його визначення, при цьому найповніше його тлумачення - це системний та комплексний розвиток на основі інноваційно-інвестиційного підходу, що передбачає організаційні, економічні, правові, фінансові, соціальні зміни та спрямований на підвищення ефективності економіки при врахуванні змін економічної кон'юнктури ринку, факторів внутрішнього та зовнішнього середовища. Отже, проблематику оптимального внутрішньорегіонального розподілу державних коштів необхідно вирішувати в процесі формування системних та комплексних програмних заходів і відповідних погоджувальних процедур. Паралельно з державним бюджетом джерелами фінансування регіональних програм мають бути місцеві бюджети, позабюджетні фонди, власні кошти підприємств та організацій, іноземні інвестиції. При цьому особливо актуальною формою державної підтримки регіональних програм повинен бути режим економічного сприяння, створений державою для їхніх учасників. Узагальнено слід вважати, що диверсифікація регіонів повинна ґрунтуватись на узгодженні інтересів всіх функціонуючих суб'єктів господарювання та базуватись на основах інтеграції й кооперації економічних процесів, що відповідним чином об'єктивно формуватиме підґрунтя для підвищення ефективності ринкових процесів та розвитку конкуренції; підвищення ефективності використання природно-ресурсного потенціалу і діяльності традиційних галузей економіки регіону; вдосконалення структури останньої на основі розвитку нових видів діяльності і галузей; досягнення синергетичного ефекту від реструктуризації базових галузей промисловості регіону і реалізації нових напрямків економічної діяльності; зниження ризиків і загроз регіонального розвитку;

підвищення інвестиційної привабливості регіону; узгодження інтересів господарюючих суб'єктів, що функціонують у просторі регіону; відповідність реальним потребам зовнішнього і внутрішнього ринку; можливостям ресурсної бази з урахуванням вимог екологічної безпеки і сучасних прогресивних технологій; згладжування галузевих диспропорцій; забезпечення соціальної безпеки регіонів і населення; подолання наслідків кризи, згладжування кризових проявів в економіці регіону; зниження експортно-сировинної спрямованості економіки регіонів, налагодження виробництва конкурентоздатних і орієнтованих на експорт товарів і послуг тощо.

Проаналізовані сутність диверсифікації регіонів, причини та наслідки їх виникнення будуть покладені в основу майбутніх наукових досліджень щодо дослідження поняття диверсифікованого розвитку регіонів та його наслідків.

Список літератури

1. Божидарнік, Н. В. Регіональна асиметрія в Європейському Союзі та механізми її регулювання : автореф. дис. канд. ек. наук : спец. 08.05.01 – «Світове господарство і міжнародні економічні відносини» / Н. В. Божидарнік; Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана. – Київ, 2006. – 17 с.
2. Пашкевич, М. С. Наукові засади регулювання регіональної економіки: монографія / М. С. Пашкевич. – Д.: Національний гірничий університет, 2012. – 790 с.
3. Снеговая, Е. Ю. Формирование стратегии диверсификации экономики старопромышленных регионов: проблемы и направления / Е. Ю. Снеговая // Вісник Хмельницького національного університету. – 2010. – № 3, т. 2. – С. 141-144.
4. Долішній, М. І. Регіональна політика на рубежі ХХ – ХХІ століть: нові пріоритети / М. І. Долішній. – Київ : Наукова думка, 2006. – 511 с.
5. Фісун, К. А. Методологія програмування розвитку регіонів України : монографія / К. А. Фісун. – Харків, 2007. – 401 с.

References

1. Bozhydarnik, N. V. (2006). Regional asymmetry in the EU and its regulation mechanisms. Kyiv.
2. Pashkevich, M. (2012). Scientific basis for regulating the regional economy. Donetsk: National Mining University.
3. Snehovaya, E. Y. (2010). Formirovanie strategii diversifikacii jekonomiki staropromyshlennyh regionov: problemy i napravlenija. Bulletin Khmelnytsky National University, 3(2), 141-144.
4. Dolishniy, M. I. (2006). Regional Policy at the turn of XX - XXI century: new priorities. Kyiv: Naukova dumka.
5. Fisun, K. A. (2007). Programming Methodology of regions of Ukraine. Kharkiv.

Стаття надійшла до редакції 22.10.2015 р.

Сергій Вікторович АДОНІН

кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів,
Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара
E-mail: adonin2004@mail.ru

Ольга Олександрівна КУХАРЄВА

кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів,
Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара
E-mail: koa_stud@mail.ru

РОЗШИРЕННЯ БАЗИ ОПОДАТКУВАННЯ ЯК МЕТА ПОДАТКОВОГО КОНТРОЛЮ

Адонін, С. В. Розширення бази оподаткування як мета податкового контролю [Текст] / Сергій Вікторович Адонін, Ольга Олександрівна Кухарева // Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол. : В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету “Економічна думка”, 2015. – Том 21. – № 1. – С. 146-150. – ISSN 1993-0259.

Анотація

Вступ. У статті розглянуто фінансові результати підприємств в Україні як базу оподаткування, проведено аналіз їх стану. Визначено проблеми, які виникають при здійсненні податкових реформ. Обґрунтовано необхідність посилення податкового контролю за фінансовими результатами діяльності підприємств.

Мета. Обґрунтування необхідності активізації контрольних заходів з боку податкових органів за збитковими підприємствами та банкрутами, оскільки їх діяльність зменшує базу оподаткування, збільшує податкове навантаження на ефективні підприємства та гальмує податкові реформи.

Результати. Проаналізовано фінансові результати діяльності підприємств в Україні, а також зв'язок процедури банкрутства із оподаткуванням.

Ключові слова: фінансовий результат; база оподаткування; прибуток; збиток; банкрутство; податковий контроль.

Serhiy Viktorovych ADONIN

PhD in Economics,
Associate Professor,
Lecturer, Department of Finance
Dnipropetrovsk National University named after Oles Honchar

Olha Oleksandrivna KUHARYEVA

PhD in Economics,
Associate Professor,
Lecturer, Department of Finance
Dnipropetrovsk National University named after Oles Honchar

EXPANSION OF BASE OF TAXATION AS THE AIM OF TAX CONTROL

Abstract

Introduction. Financial results of the enterprises in Ukraine as a base of taxation are considered in the article. The analysis of their state is carried out. We have defined the problems that usually arise in the process of realization of tax reforms. It has been justified the necessity of strengthening of tax control according to the financial results of activity of enterprises.

Purpose. The aim of the article is to ground the necessity of activation of control measures by the tax organs after unprofitable enterprises and bankrupts, because their activity diminishes the base of taxation, increases the tax

burden on effective enterprises and brakes tax reforms.

Results. *The financial results of activity of enterprises in Ukraine are analyzed. The connection of procedure of bankruptcy with taxation is considered.*

Keywords: *financial result; base of taxation; income; loss; bankruptcy; tax control.*

JEL classification: H210, G330

Вступ

Процеси податкового реформування, які постійно проводяться в Україні, не мають очікуваних результатів. Упровадження Податкового Кодексу, скорочення податків, зниження податкових ставок – усе це не призводить до активізації економічних процесів, розвитку малого бізнесу, створення нових робочих місць, зниження рівня тіньової економіки, збільшення податкових надходжень. У ситуації, що склалася, слід визначити причини, що не дозволяють досягти запланованих позитивних зрушень, лише в результаті їх усунення можливі подальші конструктивні та ефективні реформи. Серед основних таких причин – проблеми уникнення від оподаткування шляхом викривлення фінансових результатів, які є об'єктом оподаткування, та відповідно нерівномірне податкове навантаження серед платників, що ухиляються від оподаткування, і сумлінних платників.

Оцінка фінансових результатів українських підприємств як бази оподаткування дозволить визначити основні тенденції у цій царині, глибину проблеми та можливі шляхи їх вирішення. Дослідженнями у сфері податкових реформ займається багато вітчизняних учених-економістів, а саме: Амоша О. І., Мельник В. М., Соколовська А. М. та ін. Але, незважаючи на наявність певних напрацювань у напрямі оптимізації податкового навантаження та формування збалансованої оптимальної системи оподаткування, на сьогодні питання виявлення причин неефективності податкових реформ та акцентів проведення податкового контролю не є достатньо розкритими у науковій літературі.

Мета статті

Метою статті є обґрунтування необхідності активізації контрольних заходів з боку податкових органів за збитковими підприємствами та банкрутами, бо їх діяльність зменшує базу оподаткування, збільшує податкове навантаження на ефективні підприємства та гальмує податкові реформи.

Виклад основного матеріалу дослідження

Статистичні дані про фінансові результати вітчизняних підприємств свідчать про порушення одного з принципів оподаткування, а саме –

принципу загальності, бо ті підприємства, які мають негативний фінансовий результат, не сплачують податок на прибуток, а таких підприємств в Україні щороку більше 30 % (33,7 % у 2014 р., 34,1 % у 2013 р., 35,5 % у 2012 р., 34,9 % у 2011 р., 41 % у 2010 р. та 39,95 % у 2009 р.) [1]. Це дані про великі та середні підприємства загалом, окремо за середніми підприємствами частка збиткових ще більша. Результати діяльності малих підприємств не розглядались, бо їх фінансові результати майже не впливають на податкові надходження у зв'язку з тим, що більшість з них використовують спрощену систему оподаткування (сплату єдиного податку).

Слід констатувати, що за останні роки частка підприємств, що зазнали збитків, залишається на рівні 35-40 % (рис. 1), і суттєвих змін протягом останніх п'яти років не спостерігається. Також необхідно звернути увагу на те, що аналіз фінансових результатів за видами економічної діяльності загострює зазначену проблему, бо за деякими видами діяльності спостерігається значно більша частка збиткових підприємств, наприклад у сфері розваг та відпочинку, будівництві, операціях з нерухомим майном, тимчасового розміщення й організації харчування тощо. Крім того, деякі із зазначених видів діяльності загалом мають негативний фінансовий результат протягом тривалого періоду. Так діяльність з тимчасового розміщення й організації харчування (діяльність готелів і ресторанів) збиткова з 2006 року, операції з нерухомим майном та будівництво – з 2008р., але це не означає, що діяльність у цих сферах не приносить прибутку взагалі. Така статистика свідчить про те, що збитки приблизно 40 % підприємств цього виду діяльності більше ніж прибуток, що отримують 60 % підприємств, які мають позитивний фінансовий результат. Підприємства, що працюють в одному виді діяльності в однакових економічних умовах, не повинні мати однакові результати, але це проблема не лише внутрішнього управління, яку слід вирішувати власникам підприємств, що мають збитки. Це і питання держави, бо неефективна діяльність одних підприємств не лише відображається на зменшенні бази оподаткування, а і фактично дискримінує ефективно працюючі підприємства, бо вони несуть на собі податкове навантаження за усіх суб'єктів господарювання. Крім того, якщо власники збиткових підприємств не втручаються в цю ситуацію і не вирішують її роками, це є фактично підтвердженням того, що на підприємстві відбувається навмисне

ухилення від оподаткування шляхом не декларування доходів та/або штучне завищення витрат.

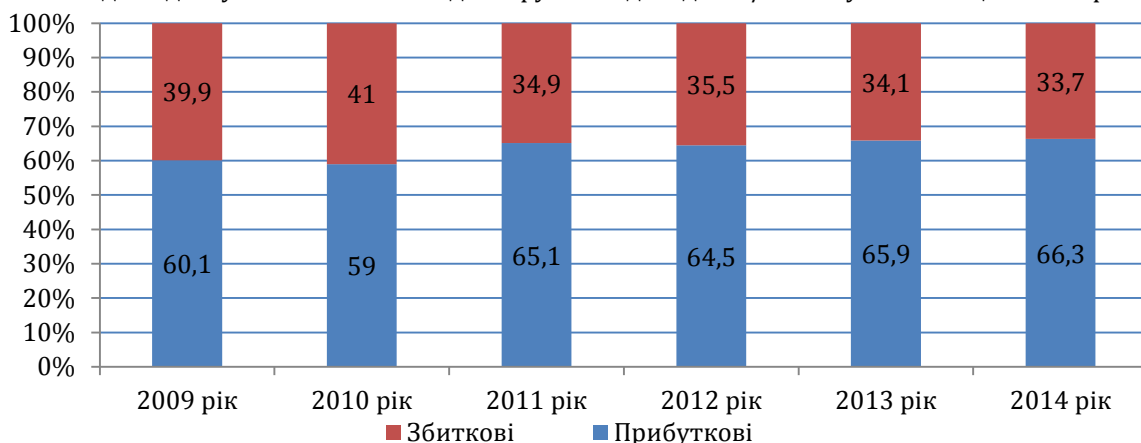

Рис. 1. Структура українських підприємств за отриманими фінансовими результатами

Очевидно, що прибуткові підприємства несуть на собі значно більше податкове навантаження, ніж ті, хто зазнає збитків. Останні не лише не сплачують податок на прибуток, а і податок на додану вартість сплачують значно менший, бо за такими результатами знижується і додана вартість, яка є базою оподаткування ПДВ.

Глибину проблеми загострює і порівняння рівня збитковості вітчизняних підприємств із аналогічними даними, наприклад, російських підприємств, де частка збиткових підприємств на 5-11 % нижча і складала у 2009 р. 32 %, у 2010 р. – 29,9 %, у 2011р. – 30 % та у 2012р. – 29,1 %, 2013р. – 26,8 %, 2014р. – 28,1 % [2]. Крім того, спостерігається значно менша сума збитків, які становлять від 5,8 до 29 % від отриманого прибутку (у 2006р. – 6 %, у 2007р. – 5,8 %, у 2008р. – 29 %, у 2009р. – 24 %, у 2010 р. – 14 %, у 2011р. – 18,8 %, у 2012р. – 15 % [2]), проте в Україні цей показник становить більше 55 % (у 2010р. – 72,5 %, у 2011р. – 55,2 %, у 2012 р. – 63,3 %, у 2013 р. – 87 %). Зазначені статистичні дані свідчать, що результати російських підприємств та їх коливання більш адекватно співвідносяться із економічною ситуацією, а рівень збитків українських підприємств радше вказує на проблему ухилення від оподаткування та навмисного доведення до банкрутства.

Звичайно, що значна частина українських підприємств зазнає збитків у зв'язку із складною економічною ситуацією, монополізмом у деяких сферах, низьким платоспроможним попитом населення, обтяжливою податковою системою, неефективним внутрішнім управлінням тощо. Проте деякі з них фактично є успішними, але навмисно викривляють фінансову звітність з метою ухилення від оподаткування та навіть банкрутства. Серед галузей, які мають високий рівень збиткових підприємств або загалом – негативний результат діяльності, привертають увагу саме ті, які мають можливість легко приховувати доходи, бо обслуговують фізичних осіб, яким не потрібні документи для підтвердження витрат (готелі, ресторани, заклади відпочинку, транспортні підприємства тощо). Такі підприємства не декларують доходи, бо більшість з них отримують їх у готівковій формі. А витрати таких підприємств, навіть для обслуговування незадекларованих доходів (фактично тіньової діяльності), офіційні, бо проводяться у безготівковій формі та повністю відносяться на витрати. Навіть існування касових апаратів не вирішує проблему, бо деяким клієнтам не потрібні розрахункові документи. Такі підприємства не лише ухиляються від оподаткування, а і беруть участь у роботі «конвертаційних центрів», бо мають непідзвітну готівку та можливість отримувати безготівкові платежі від інших підприємств за операції, які переносяться на втрати. Таким чином інші підприємства також мають можливість ухилятися від оподаткування. Отримання офіційного задекларованого прибутку не є основною метою діяльності деяких підприємств, їх власників та керівників не турбують офіційні збитки, бо свій зиск вони отримують не у формі заробітної плати та розподілу чистого прибутку. Слід зауважити, що у результаті такої діяльності суттєво знижується достовірність офіційних показників соціально-економічного становища країни, а саме динаміки виробництва, фінансових результатів підприємств, безробіття, реальних доходів тощо. Тому такі явища повинні стати об'єктом посиленого контролю з боку податкових органів, бо спричиняють істотний збиток державі.

Поряд із збитковістю слід також розглядати і питання банкрутства підприємств, які є пов'язаними між собою. Кожного року ця проблема в Україні загострюється, про що свідчать дані Державної виконавчої служби (табл. 1, рис. 2). Незважаючи на зменшення кількості порушених судом справ про банкрутство на 25,4 % у 2012р. та 23,9 % у 2013р. (порівняно з попереднім роком), їх кількість залишається суттєвою та становить у 2013 р. більше 30 тис. справ, і, головне, збільшується сума за виконавчими документами по цих справах у 2012 році на 54,2 % та у 2013р. на 33 %, а за 2 роки збільшення склало більше 100 %. Загальна

сума за виконавчими документами по справах про банкрутство у 2013р. досягла 19,62 млрд грн., що складає 1,4 % від ВВП. Така ситуація спостерігається не у період кризи 2009-2010 рр., а у роки, коли відбувалося зростання фізичного обсягу та номінальної суми ВВП. Такі дані підкреслюють не лише зростання кількості господарюючих суб'єктів, нездатних функціонувати в сучасних умовах господарювання, а також використання цього процесу для ухилення від оподаткування.

Таблиця 1. Порушення судом справ про банкрутство в Україні*

Показник	2011 рік	2012 рік	2013 рік
Кількість справ про банкрутство, шт.	54016	40314	30696
Темп приросту, %	-	-25,4	-23,9
Сума за виконавчими документами по справах про банкрутство, млрд грн	9,565	14,748	19,620
Темп приросту, %	-	54,2	33

* Розраховано за даними Державної виконавчої служби України [3]

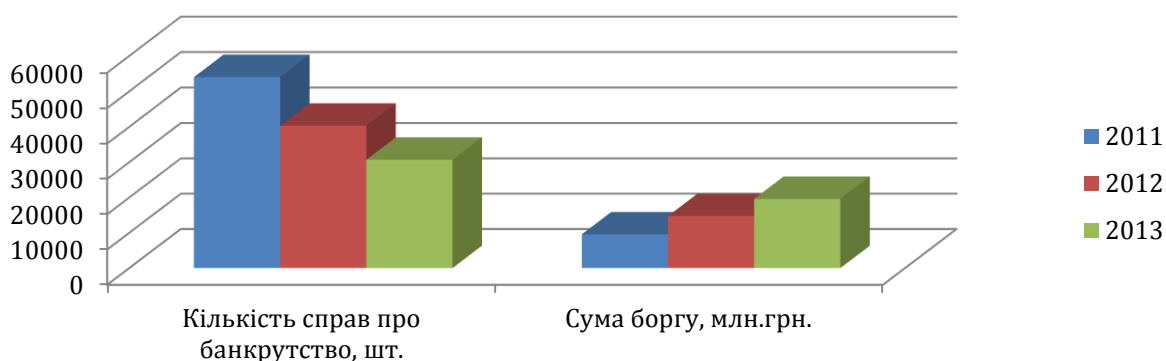

Рис. 2. Динаміка кількості справ про банкрутство підприємств в Україні

Аналіз якісних характеристик механізму банкрутства, репрезентованих у рейтингу Світового банку «Doing Business 2012», дає можливість зазначити, що Україна у розділі «Припинення діяльності» посідає 156 місце з-поміж 181 держави, при цьому за останні три роки її рейтинг за цим показником знизився на 13 пунктів. Визнані судом вимоги кредиторів склали 84 % у 2011р., 80 % у 2012р. та лише 39 % у 2013 р. від загальної суми заявлених. Також у процесі банкрутства в середньому вдається відшкодувати лише 8-9 % вимог кредиторів, у той час, як цей середній показник у розвинутих європейських країнах становить 67 %. Крім того, в основному реалізація процедури банкрутства призводить до ліквідації компаній-боржників, а не до відновлення їх платоспроможності, бо менше 10 % справ закінчуються відновленням, тоді як в інших державах цей показник у середньому складає 60-85 %. Ефективність механізму банкрутства в Україні порівняно з іншими країнами є дуже низькою, але слід підкреслити зв'язок процедури банкрутства із оподаткуванням. Наведені дані свідчать про використання процесу банкрутства підприємств для ухилення від оподаткування у деяких виявах: по-перше, серед збанкрутілих підприємств є такі, що навмисно доведені до банкрутства; по-друге, підприємства, які не отримали відшкодування заявлених вимог у зв'язку з банкрутством боржника, переносять ці суми на витрати (зменшують базу оподаткування); і по-третє, кредитори намагаються заявити неіснуючі або сумнівні борги, бо частка визнаних судом щороку знижується.

У сучасних умовах банкрутство підприємств призводить до економічних втрат не тільки для менеджменту підприємства, для його співробітників, клієнтів або акціонерів, але і водночас – до соціальних і економічних витрат у межах всієї економіки. А навмисне доведення до банкрутства ще більш негативно впливає на економіку країни, оскільки збільшує тіньовий сектор, спонукає до ухилення від сплати податків та ін.

Сьогодні проблема забезпечення фінансово-економічної безпеки підприємств при наявності можливості навмисного банкрутства належить до числа найактуальніших проблем. Це викликано, по-перше, загальною розповсюдженістю такого явища, як банкрутство, яке спеціально обране як інструмент досягнення корисливих цілей, а, по-друге, слабкою доказовістю навмисного банкрутства через недостатнє опрацювання економічних положень і правових норм, які його характеризують. Навіть постійні зміни редакції Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом», що захищає сумлінних власників, не вирішило проблему запобігання використанню процедур

банкрутства з корисливою метою, що ставить під загрозу фінансово-економічну безпеку як окремо взятих підприємств, так і держави загалом. У сучасних умовах у практичній діяльності підприємств постійно виникають конфлікти між власниками підприємств та кредиторами. Виникнення конфлікту спричинене насамперед відмінністю інтересів, яка особливо загострюється в кризовій ситуації, тому виникають проблеми, пов'язані з управлінням підприємством та зростанням загрози фінансово-економічній безпеці підприємства. Злочини у сфері банкрутства завдають величезного збитку кредиторам і підприємству-боржнику. Проте визнання банкрутом констатує лише сам факт банкрутства, але не виявляє механізми його виникнення і не сприяє розробці заходів щодо їх подолання. Через процедури банкрутства здійснюється черговий перерозподіл власності в нашій державі, тому за допомогою навмисного банкрутства можуть бути знищені навіть працюючі і фінансово стійкі підприємства. Нині відомі лише поодинокі випадки притягнення до судової відповідальності осіб, винних у навмисному банкрутстві. Така ситуація потребує негайного вирішення, посилення контролю з боку різних державних органів.

Висновки та перспективи подальших розвідок

У межах державної програми економічного розвитку країни слід забезпечити впорядкування правового поля, вжити організаційних заходів щодо впровадження відповідних міжнародних норм і стандартів корпоративного управління підприємствами. У сфері державної економічної політики актуальними залишаються заходи щодо розробки дієвого механізму детінізації української економіки й створення системи економічної відповідальності ринкових суб'єктів за результати діяльності підприємства, виконання контрактів й повернення боргів. Необхідно вдосконалювати законодавчу базу щодо регулювання ринкової економіки і, що особливо важливо, створювати і впроваджувати інструменти прямого впливу чинних законів на функціонування підприємств для забезпечення їх ефективної дії. Необхідна активізація фінансового контролю за діяльністю суб'єктів господарювання не лише державного сектору економіки, а і недержавного. На основі чинних нормативних актів слід вдосконалювати законодавчу та методичну базу для обов'язкового впровадження та проведення операційного аудиту усіх суб'єктів господарювання. Постанова КМУ «Про окремі заходи щодо забезпечення фінансового контролю за діяльністю суб'єктів господарювання державного сектору економіки» регламентує проведення операційного аудиту та виявлення ризикових операцій [4]. Ці заходи слід проводити на підприємствах усіх форм власності, бо в межах їх проведення буде розширюватися база оподаткування, з'явиться можливість проведення податкових реформ з урахуванням реального стану економіки, тобто вирішуватимуться різні державні інтереси.

Список літератури

1. Офіційний сайт Державного комітету статистики України [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <<http://www.ukrstat.gov.ua>>.
2. Официальный сайт Федеральной службы государственной статистики РФ [Электрон. ресурс]. – Режим доступа: <<http://www.gks.ru>>.
3. Офіційний сайт Державної виконавчої служби України [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <<http://www.dvs.gov.ua/zvitnist>>.
4. Про окремі заходи щодо забезпечення фінансового контролю за діяльністю суб'єктів господарювання державного сектору економіки: Постанова КМУ № 214 від 25.06.2014р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <<http://www.zakon4.rada.gov.ua>>.

References

1. Government service of statistics of Ukraine. (2015). Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua>.
2. Federal serving as of state statistics RF. (2015). Retrieved from <http://www.gks.ru>.
3. Government executive service of Ukraine. (2015). Retrieved from <http://dvs.gov.ua/zvitnist>.
4. About separate measure in relation to providing o financial control after activity of subjects of menage state to the sector of economy: Resolution of KМУ № 214 from 25.06.2014. (2014). Retrieved from <http://www.zakon4.rada.gov.ua>.

Стаття надійшла до редакції 11.10.2015 р.

Чжаочжэнь Ань

заместитель директора Института России,
Академия общественных наук провинции Хэйлунцзян (г. Харбин, КНР)
E-mail: azzcn@vip.sina.com

**ПЕРСПЕКТИВЫ ПРОМЫШЛЕННОГО СОТРУДНИЧЕСТВА МЕЖДУ ПРОВИНЦИЕЙ
ХЭЙЛУНЦЗЯН (КНР) И РОССИЕЙ**

Ань, Чжаочжэнь. Перспективы промышленного сотрудничества между провинцией Хэйлунцзян (КНР) и Россией [Текст] / Чжаочжэнь Ань // *Економічний аналіз* : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол. : В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету “Економічна думка”, 2015. – Том 21. – № 1. – С. 151-157. – ISSN 1993-0259.

Аннотация

Вступление. В 2014 году Китай и Россия решили предпринять новые усилия по повышению сотрудничества и его расширению, в том числе в финансовом и торгово-промышленном направлениях на межрегиональном уровне. Это актуализирует исследования в области экономического взаимодействия обеих стран с учетом особенностей отдельных регионов Китая, наиболее оптимальных в торгово-промышленном секторе.

Цель. Исследовать новый этап промышленного сотрудничества между провинцией Хэйлунцзян (КНР) и Россией, определить возможности эффективного развития взаимоотношений в производственной и логистической сфере.

Методология. Проанализированы факторы, призванные содействовать тесному сотрудничеству в области макроэкономической политики, увеличить взаимные инвестиции, углубить сотрудничество в нефтяном секторе, улучшить взаимодействие в области высоких технологий с учетом активизации научных и технологических обменов, расширить сельскохозяйственную кооперацию. Акцентировано внимание на том, что новым направлением экономического сотрудничества является содействие региональному сотрудничеству, что будет способствовать эффективному развитию трансграничной транспортной инфраструктуры. Также произведен анализ отдельных отраслей экономики, наиболее благоприятных с точки зрения сотрудничества между Китайской Народной Республикой и Российской Федерацией.

Результаты. Обозначены приоритетные области международного сотрудничества КНР и России. Определено, что это научно-техническое сотрудничество (в частности, электро- и машиностроительная отрасль); перспективы в энергетической сфере, в лесной отрасли; взаимное участие в крупных проектах, открытие технологических парков. С учетом новых реалий даны предложения по развитию торгово-экономических связей и улучшению инновационной деятельности между провинцией Хэйлунцзян и Россией. Также предложены способы оптимизации пограничного развития и большей открытости для бизнеса на региональном уровне.

Ключевые слова: провинция Хэйлунцзян; Харбин; промышленное сотрудничество с Россией; инновационная деятельность между КНР и РФ.

Zhaozhen AN

Deputy Director of the Institute of Russia,
Heilongjiang Academy of Social Sciences
Harbin, China
E-mail: azzcn@vip.sina.com

THE PROSPECTS OF INDUSTRIAL COOPERATION BETWEEN HEILONGJIANG PROVINCE OF CHINA (PRC) AND RUSSIA

Abstract

Introduction. In 2014, China and Russia have decided to make new efforts to enhance cooperation and its expansion, including the financial, commercial and industrial areas at the interregional level. This fact updates the research in the field of economic cooperation of both countries taking into account the characteristics of individual regions of China, which are the most optimal in the business sector.

Purpose. The aim of the article is to analyze the new stage of industrial cooperation between Heilongjiang Province of China (PRC) and Russia and to determine the possibility of effective development of relations in the industrial and logistics sector.

Methodology. We have analysed the factors which are to promote closer cooperation in the field of macroeconomic policy, to increase mutual investment, to deepen cooperation in the oil sector, to improve cooperation in the field of high technologies with the activation of the scientific and technological exchanges, to expand agricultural cooperation. We have focused on the fact that the new direction of economic cooperation is to promote regional cooperation, which will contribute to the efficient development of cross-border transport infrastructure. It has been carried the analysis of the separate branches of economy, which are the most favorable in terms of cooperation between People's Republic of China and the Russian Federation.

Results. The priority areas for international cooperation of China and Russia are defined. In particular, we have considered the scientific and technical cooperation (electrical and engineering industries); prospects in the energy sector, in the forestry sector; mutual participation in large projects, the opening of technological parks. Taking into account the new realities it has been presented a proposal for the development of trade and economic relations and the improvement of innovation activity between Heilongjiang Province and Russia. The methods for optimization of border development are proposed. The greater opportunities to the business at a regional level are grounded.

Keywords: Heilongjiang Province; Harbin; industrial cooperation with Russia; innovative activities between China and Russia.

JEL classification: F4, F5, F14, F20, O190

Вступление

С развитием глобализации мировой экономики промышленное сотрудничество стало важной тенденцией в области международной торговли, которая, в свою очередь, занимает значительное место в международной цепочке торгового продукта. В соответствии с новыми потребностями КНР очень важным является всестороннее развитие отношений с Россией. Это предполагает всеобъемлющее стратегическое взаимодействие и партнерство, обеспечивающее достижение целей по более быстрому развитию регионов Китая, в том числе провинции Хэйлунцзян как «опорного пункта» и «транспортного узла» в открытии страны к России.

Китай должен использовать историческую возможность и сделать новые шаги для развития дальнейшего сотрудничества с Россией: это необходимо для достижения нового экономического прыжка. Провинция Хэйлунцзян сейчас стала первым регионом Китая по масштабу сотрудничества с Россией. Недавно был утвержден «План об освоении и открытости провинции Хэйлунцзян и северо-восточных районов Внутренней Монголии» [7], что предполагает политику открытости провинции по отношению к России.

Как видим, современные экономические тенденции в развитии китайско-российских отношений являются очень важной и актуальной проблематикой, требующей качественно новых научных обоснований и теоретических исследований и отвечающих реалиям времени.

Вопрос китайско-российских отношений становится все более популярным в научной среде. Особое внимание уделено пограничным территориям как оптимальным для налаживания взаимовыгодного сотрудничества. Основной акцент делается на инвестиционные факторы как экономически наиболее перспективные [6; 4], а также на энергетический сектор [5] и торговое сотрудничество [8], – в частности, с предложением создания центров по реализации китайских товаров в России [3]. Вопреки большому

вниманию научных кругов к китайско-российскому сотрудничеству, пока что не было сделано комплексного анализа всех экономических возможностей, особенно в промышленной сфере, способствующих в перспективе развитию провинции Хэйлунцзян. Заслуживает внимания всеобъемлющая работа С. А. Иванова [1], но в ней автор дает не так современный, как ретроспективный анализ сотрудничества провинции с Россией (1979-2009 гг.), не касаясь сущности отношений в промышленном секторе.

Цель статьи

В связи с вышеизложенным, целью статьи является анализ нового этапа промышленного сотрудничества между провинцией Хэйлунцзян (КНР) и Россией; а также определение возможностей эффективного развития взаимоотношений в промышленной (производственной, перерабатывающей и логистической) сфере.

Изложение основного материала исследования

I. Обзор развития промышленного сотрудничества между провинцией Хэйлунцзян КНР и Россией.

С 2011 года в провинции Хэйлунцзян осуществился стратегический план по увеличению экспортно-импортных объемов, что способствовало быстрому развитию экспортно-ориентированной экономики. В 2012 году более 200 производственных и экспортных предприятий Хэйлунцзяна экспортировало 3,3 млрд дол. США, что составляло 22,9 % от общего объема экспорта провинции. Импорт обеспечило 96 перерабатывающих предприятий – 2,65 млрд дол. США, что составляет 11,3 % от общего объема импорта провинции. По состоянию на 2012 год совокупный оборот сырой нефти достиг 2,09 млрд дол. США, обработка железной руды – 15,72 млн тонн, удобрений – 5,95 млн тонн, древесины – 34,09 млн м³. Производственная цепочка импорта и экспорта с Россией все более улучшалась.

В 2013 году торговый объем между провинцией Хэйлунцзян и Россией составлял 22,36 млрд дол. США, что вывело Хэйлунцзян на первое место в торговле с Россией. Но объем промышленного сотрудничества, в частности в перерабатывающей отрасли, по сравнению с торговым объемом был очень незначительным (2013 г. – всего 120 млн дол. США). По статистике, в 2001 году перерабатывающая торговля с Россией составила 8,58 % от общего объема внешней торговли провинции Хэйлунцзян КНР, и снизилась до 5,18 % в 2009 году, до 2,04 % в 2012 году. В том числе доля переработки в торговле с Россией в 2011 году – менее 1 % [1].

С 2014 года провинция Хэйлунцзян наметила пути инновационного развития торгово-экономического сотрудничества с Россией, уделяя особое внимание «Плану об освоении и открытости провинции Хэйлунцзян и северо-восточных районов Внутренней Монголии» и «Стратегии социально-экономического развития Дальнего Востока и Байкальского региона на период до 2025 года» [7]. Цель – учредить трансграничный промышленный проект и поддержать усилия по формированию новой конкурентоспособности регионального сотрудничества.

В настоящее время запланировано 15 парков для сотрудничества России и провинции Хэйлунцзян. Они распределены на: всеобщий, лесное хозяйство, сельское хозяйство, в том числе один парк – национальный. Общая планируемая площадь парков составит 35,26 млн м², общий объем инвестиций – 4,18 млрд дол. США, количество предприятий достигает 68, общий объем инвестиций – 1139 млн дол. США. Зарубежный парк стал главной достопримечательностью торгово-экономического сотрудничества с Россией и новой поддержки провинции и страны. Планируется, что в ближайшее время количество парков достигнет 20, а в 2020 году – 30.

Международный, лесо- и сельскохозяйственные парки, промышленные парки ускорили трансформацию и модернизацию экономики провинции. В связи с тем, что поддержка направлена в основном на промышленные парки, это способствовало эффективному развитию интеграции с Россией зарубежных промышленных парков, формированию российского трансграничного сотрудничества в новых индустриальных условиях.

Кроме того, Хэйлунцзян сейчас активно содействует строительству зоны экспортной переработки для России в Хэйхэ, Суйфэньхэ, Тунцзяне, Хулине, чтобы поддержать создание национальной стратегической резервной базы импортируемой древесины из России и Лунцзянского импортно-экспортного парка по переработке в Суйфэньхэ. Это значительно углубит комплексные связи торгово-экономического сотрудничества с Россией для импорта и экспорта товаров.

После укрепления экономических зон и парков приграничного сотрудничества провинции Хэйлунцзян сейчас изучается возможность промышленного сотрудничества и утверждения их в роли перевозчика. Поднимается вопрос об ускорении создания экспортно-ориентированной промышленной базы, которая могла бы реализовать крупные проекты. Несколько организаций из сферы лесного хозяйства, минеральных ресурсов ускорят это промышленное формирование и станут важной силой сотрудничества с Россией в провинции Хэйлунцзян. Вообще, на сегодня многоотраслевая структура промышленного

сотрудничество с Россией наметилось по отраслям энергетики, сельского хозяйства, лесного хозяйства, науки и технологий.

Тем не менее, в провинции Хэйлунцзян много проблем в сфере промышленного сотрудничества с Россией:

- промышленное сотрудничество с Россией по-прежнему является основой производственной кооперации, но оно не было полностью интегрировано на национальном уровне;
- основная структура промышленного сотрудничества с Россией не была оптимизирована, поэтому прочность его непропорциональна;
- крупное промышленное сотрудничество с Россией по профессиональным, наукоемким технологиям пока еще недостаточное;
- еще недостаточно перерабатываемых импортируемых ресурсов, которые имели бы стимулирующий эффект для местной экономики.

II. Возможности для промышленного сотрудничества между провинцией Хэйлунцзян и Россией

1. Китайско-российское всестороннее сотрудничество вступило в новый этап. 20 мая 2014 г. накануне встречи глав государств КНР и РФ было заявлено: «Российско-китайское сотрудничество выходит на новый этап всеобъемлющего партнёрства и стратегического взаимодействия» [2]. Китай и Россия решили предпринять новые меры по повышению уровня и расширению делового сотрудничества, в том числе финансовых и валютных полей, содействовать обмену опытом в области макроэкономической политики, увеличить взаимные инвестиции, углубить сотрудничество в нефтяном секторе. Это логически приведет к улучшению сотрудничества в области высоких технологий, активизирует научный и технологический обмен, расширит сельскохозяйственную кооперацию, а также будет содействовать развитию регионального сотрудничества для ускорения развития трансграничной транспортной инфраструктуры.

2. Россия сформулировала «Энергетическую стратегию 2035». Минэнерго России недавно издало новый проект «Энергетической стратегии 2035» («ЭС-2035») [9]. Как ожидается, доля российского экспорта энергии в страны Азиатско-тихоокеанского региона возрастёт до 23 % к 2035 году. Согласно этой стратегии, до 2035 г. Россия планирует экспортировать 32 % нефти внутреннего производства и 31 % природного газа в Азиатско-тихоокеанский регион. Сейчас лишь около 6 % от текущей добычи природного газа России идет на экспорт в Азиатско-тихоокеанский регион. «Газпром» планирует в 2015 году увеличить экспорт газа в Китай, а с 2018 г. ежегодный экспорт в Китай достигнет 38 млрд м3 природного газа. До 2035 г. доля российского экспорта светлых нефтепродуктов и нефтехимической продукции в общем объеме экспорта достигнет не менее 40 %. Капитальные расходы России в энергетическом секторе будут увеличены с 460 млрд дол. США (2011-2015 гг.) до 793 млрд дол. США (2031-2035 г.) [9].

3. Новое видение развития Сибирского федерального округа (СФО). В 2014 г. руководство СФО провело планирование развития региона на ближайшие 30-50 лет в Сибири (включая Дальний Восток). Во-первых, это расширение экспорта природных ресурсов, что будет содействовать быстрому экономическому росту; во-вторых – переход на современную, инновационно ориентированную разработку ресурсов; в-третьих – ускорение обработки природных ресурсов, улучшение качества продуктов с добавленной стоимостью; в-четвертых – ускорение процессов восстановления промышленности машиностроения; в-пятых – формирование университетов и исследовательских центров с целью создания базы для науки, образования и инноваций; в-шестых – расширение приграничного и межрегионального сотрудничества; в-седьмых – разработка и внедрение новых экономических моделей в Сибири и на Дальнем Востоке в течение ближайших 20 лет. Инвестиционный масштаб сибирского региона по транспорту и логистике, строительной отрасли, социальной инфраструктуре может достигнуть 500 млрд. дол. США (около 16-18 триллионов рублей), темп роста инвестиций может достигать более 10 % в год.

4. Рост открытой границы для сотрудничества с Россией в пользу национальной стратегии. В сентябре 2013 г. Госсовет КНР утвердил «План об освоении и открытости провинции Хэйлунцзян и северо-восточных районов Внутренней Монголии» (именуемое в дальнейшем – «План») [7]. Это означает, что политика приграничной открытости провинции Хэйлунцзян с Россией и Северо-Восточной Азией перешла на уровень государственной стратегии. «План» способствует ускорению открытия приграничных регионов Китая с РФ, экономическому росту в Хэйлунцзяне. Несомненно, провинция Хэйлунцзян будет в дальнейшем играть важную роль в этих отношениях. «План» четко позиционируется как национальный открытый аккумулярующий фактор по отношению к России, и в центре взаимоотношений будут стоять перспективы и возможности по промышленному сотрудничеству с РФ.

III. Приоритетные отрасли промышленного сотрудничества между провинцией Хэйлунцзян КНР и Россией

В соответствии с возможностями для промышленного сотрудничества, основанного на тенденциях в международной торговле и промышленном сотрудничестве между Китаем и Россией, а также особенностями промышленного развития в провинции Хэйлунцзян, мы считаем, что сотрудничество

Хэйлунцзян с Россией должно сосредоточиться на энергетике, лесном, сельском хозяйстве, электронике и технологиях.

1. Сотрудничество в энергетической сфере. Энергетическое сотрудничество является важным направлением отношений между Китаем и Россией. В соответствии с Соглашением о кредите 25 млрд дол. США в обмен на нефть между правительствами двух стран, Россия с 2011 г. в течение 10 лет ежегодно поставляет нефть в объеме 15 млн тонн в год в Китай, что составит в общей сложности 300 млн тонн нефти по трубопроводам. В 2013 г. экспорт сырой нефти в Китай достиг 19,33 млн. тонн, рафинированного масла – 208 тыс. тонн, угля – 4,27 млн тонн. В соответствии с введением России «Энергетической стратегии 2035», доля экспорта нефти из России в Азиатско-тихоокеанский регион достигнет 32 % до 2035 г. К тому времени китайский импорт из России ожидается на уровне больше чем вдвое от современного состояния. Экспорт российского газа в Азиатско-тихоокеанский регион увеличился с 6 % до 31 % от общего объема производства, и с 2018 г. поставка газа в Китай достигнет 38 млрд м³ в год. В соответствии с планом развития Сибирского региона России, импорт других полезных ископаемых в Китай тоже будет увеличиваться. С углублением китайско-российского сотрудничества провинция Хэйлунцзян будет определяющей в сфере согласования работы с российскими нефтехимическими предприятиями, опираясь на преимущества химических отраслей.

2. Сотрудничество в лесной отрасли. Россия является одним из основных поставщиков древесины, и торговля этим продуктом была важной частью китайско-российских экономических отношений. В 2007 г. импорт необработанной древесины в Китай составил 25,39 млн м³ – 68,5 % от всего китайского импорта древесины. В 2008-2009 гг. импорт необработанной древесины из России сократился, но все же составлял более 50 %. В 2013 г. ее импорт в провинцию Хэйлунцзян составил 4,569 млн м³, пиломатериалов – 1,567 млн. м³. Более полная производственная цепочка сформирована в Хэйлунцзяне, включая рубку леса в России, импорт древесины, ее продажу, экспорт и т.д. По Государственной программе РФ «Развитие лесного хозяйства» на 2013-2020 гг. общая сумма финансовых ресурсов для развития российского федерального лесного хозяйства достигла 525,8 млрд руб. Осуществление этого плана будет не только эффективным средством в предотвращении лесных пожаров, но и добавит 100 млн м³ поставок древесины. Это увеличит импорт российского леса и его обработку, создаст благоприятные условия для развития лесного хозяйства.

3. Сельскохозяйственная кооперация. Россия обладает богатейшими сельскохозяйственными ресурсами, имея 195,2 млн га сельскохозяйственных угодий, из которых 90,16 млн га – пахотных земель, а также 0,63 га пахотных земель на душу населения, что более чем в восемь раз больше, чем в Китае. На Дальней Востоке России имеется 4,92 млн га сельскохозяйственных земель, 2,76 млн га пашни, в том числе в Сибири находится 22 млн га пахотных земель. В связи с коэффициентом, использование пахотных земель не является высоким, много угодий заброшено, и это при том, что они имеют огромный потенциал. В провинции Хэйлунцзян находится сельскохозяйственная площадь 39,58 млн га, 11,98 млн га пашни, рекультивация которой в основном будет завершена.

Благодаря внедрению инновационного сельского хозяйства и его интенсификации, урожайность продовольствия может достигать 1,8 тонн с 1 га в Сибири и на Дальнем Востоке, а производственный потенциал зерна – 50 млн тонн. В 2013 г. валовая продукция российского производства зерна достигла 91,3 млн тонн, увеличившись на 28,8 % по сравнению с 2012 г. Импорт продовольствия увеличился на 3,7 %. Россия является потенциальной страной-экспортером на мировом рынке зерна. Поэтому ускорение сельскохозяйственной кооперации с Россией – в Сибири и на Дальнем Востоке – имеет большое значение для Китая для продовольственной безопасности, и это нельзя игнорировать.

4. Сотрудничество в электромеханической отрасли. Россия становится мощной производственной базой с такими преобладающими отраслями как машиностроение, металлургия, энергетика и тяжелая химическая промышленность. Машиностроение является основой промышленности России, ее часть составляет 30-35 % ВВП. В последние годы на рынке России отмечается большой спрос на машиностроение и комплектующие к крупным машинам и оборудованию. В 2010 году спрос на машиностроение составил 12,8 % от общего спроса на российскую промышленность, и он вырос до 16,7 % в 2014 году. Промышленный спрос среди российской промышленности составил 24,4 % и вырос до 25,0 % в 2014 году. В настоящее время доля промышленного производства машиностроения в России составляет всего лишь 20 %. Электротехническая промышленность в провинции Хэйлунцзян включена в список стратегических отраслей и получает ключевую роль в долгосрочном экономическом развитии. Хэйлунцзяну необходимо создать уникальные преимущества для ускорения экспорта электромеханической продукции перерабатывающей отрасли, важно направить сотрудничество по 13 электромеханическим проектам, поддержанным с периода СССР.

5. Научно-техническое сотрудничество. Россия является одной из ведущих технологических стран в мире, занимая передовые позиции в авиации и космических технологиях, биотехнологии, ядерной физике, математической физике, в области новых материалов. Некоторые результаты исследований,

таких как космические технологии, лазерное управление, плазменное оружие по уровню превышает США, Европу, Японию и другие развитые страны. Для дальнейшего развития плодотворных отношений для Китая очень важным является научно-техническое сотрудничество в соответствующих областях. В последние годы Россия и Китай приступили к реализации «большого проекта» сотрудничества в приоритетных областях науки и техники, включая нанометровые технологии, энергетику, энергосбережение, экологию и рациональное использование природных ресурсов. В октябре 2014 года Китай как официальная страна-партнер принял участие в III Московском международном форуме инновационного развития «Открытые инновации» с целью продвижения двустороннего сотрудничества в области науки и техники.

Выводы и предложения по промышленному сотрудничеству между провинцией Хэйлунцзян и Россией

В настоящее время китайско-российские отношения переживают лучший период за всю свою историю, что является стратегической возможностью оптимизации сотрудничества для Китая. Провинция Хэйлунцзян как «опорный пункт» и «транспортный узел» открывает странам возможность плодотворного сотрудничества. И Китай должен воспользоваться этой возможностью, чтобы сосредоточиться на продвижении промышленной кооперации с Россией в следующих пяти направлениях:

1. Планирование сотрудничества на национальном стратегическом уровне. Промышленная кооперация является важной частью китайско-российских экономических отношений, а также важным направлением торгово-экономического сотрудничества. Провинция Хэйлунцзян как важный открытый плацдарм, занимающий особое место в национальном стратегическом сотрудничестве с Россией, должен активно изучать модель сотрудничества, чтобы эффективно участвовать в китайско-российском сотрудничестве. Согласно прагматичным задачам содействия развитию торговли, науки и техники, энергетики, военной техники, сельского хозяйства, охраны окружающей среды, культуры и других экономических областей, необходимо воспользоваться основной направленностью ресурсного сотрудничества с Россией. Надо ориентироваться в первую очередь на широкомасштабные инновационные проекты, – на такие модели, как «мощная комбинация», «совместная разработка», «национальный уровень сотрудничества» и другие.

2. Развитие сотрудничества по крупным проектам. Сотрудничество в сфере крупных проектов имеет важное значение в торгово-экономических взаимосвязях с Россией. Оно также является ключевым фактором в промышленном сотрудничестве с целью прорыва в китайско-российской производственной кооперации. Мы должны раскрыть преимущества провинции Хэйлунцзян для России, использовать благоприятную возможность, ускорив с соответствующими министерствами планирование инвестиций на национальном и региональном уровне в крупных проектах. Мы также должны активно договариваться с российским правительством и предпринимателями о сотрудничестве в энергетическом, электромеханическом, лесном секторах, сельскохозяйственной сфере, высоких технологиях.

3. Развитие пограничного сотрудничества. В соответствии с общими требованиями активизации сотрудничества с Россией, ускорение пограничного развития в провинции Хэйлунцзян есть важной частью стратегического планирования. Провинция Хэйлунцзян должна продвигать сотрудничество с перспективой пограничного развития, ориентируясь на создание «Суйфэньхэ», «Дуннин», «Тунцзян», «Хэйхэ» и других торгово-экономических зон, организовать производственные мощности с акцентом на создание промышленных комплексов в районе «Суйфэньхэ–Монголия» и зон переработки «Харбин–Муданьцзян–Суйфэньхэ–Дуннин». Нужно наладить промышленное сотрудничество с Россией, основываясь в первую очередь на экспортно-импортных приоритетах.

4. Развитие сотрудничества с пограничным открытием. Открытие границ в провинции Хэйлунцзян имеет большое экономическое значение для приграничного пространства, потому что не только способствует ускорению экономического развития провинции, но и является объективным требованием осуществляемой дипломатической стратегии страны. Провинция сможет использовать экономический потенциал, когда открытость региона и северо-восточных районов Внутренней Монголии поднимется на уровень государственной стратегии, углубит пограничные отношения и, в перспективе, ускорит связь в направлении двустороннего сотрудничества отраслей.

5. Развитие сотрудничества с организацией технологических и других парков. Зарубежный парк провинции Хэйлунцзян сможет сыграть ключевую роль в построении системы торгово-экономического сотрудничества с Россией, в осуществлении экспортно-импортной взаимосвязи, в трансформации и модернизации сотрудничества, достижении безопасной и эффективной формы взаимовыгодной деятельности. Провинции нужно повысить статус парка путем оптимизации функций, что и ускорит модернизации, основанные на существующем сотрудничестве с Россией. В то же время возникает перспектива получить ведущую роль центральному городу – Харбину, – и ускорить в нем строительство парка высоких технологий для дальнейшего движения на пути тесного сотрудничества в этой сфере.

Список литературы

1. Иванов, С. А. Участие властей провинции Хэйлунцзян в российско-китайском экономическом сотрудничестве (1979-2009) [Текст] : диссерт. ... канд. истор. наук: 07.00.03 / С. И. Иванов ; Дальневосточное отделение ИИАиЭНДВ РАН. – Владивосток, 2014. – 277 с.
2. Интервью ведущим СМИ Китая [Электронный ресурс] // Российско-Китайский комитет дружбы, мира и развития. – 26 мая 2014 г. – Режим доступа: <http://russian-chinese.com/2014/10/26/intervyu-vedushhim-smi-kitaya/>.
3. Ли, Го. Торгово-экономическое сотрудничество провинции Хэйлунцзян с Россией [Текст] / Го Ли // Россия и АТР. – 2004. – № 4. – С. 138-143.
4. Лу, Чуньюе. Необходимые условия для развития инвестиционной деятельности между провинцией Хэйлунцзян и Дальневосточным регионом России [Текст] / Лу Чуньюе // Ученые записки Комсомольского-на-Амуре государственного технического университета. – 2013. – №IV-2 (16). – С. 14-19.
5. Ма, Юцзюнь. Торгово-экономическое сотрудничество провинции Хэйлунцзян Китая с Россией [Текст] / Ма Юцзюнь // Вестник Амурского государственного университета. – 2013. – Вып. 61: Сер. Естественные и экономические науки. – С. 151-157.
6. Мэй, Чжан. Проблемы и перспективы развития инвестиционного сотрудничества между провинцией Хэйлунцзян и Россией [Текст] / Чжан Мэй // Вестник Амурского государственного университета. – 2013. – Вып. 61: Сер. Естественные и экономические науки. – С. 146-150.
7. План об освоении и открытости провинции Хэйлунцзян и северо-восточных районов Внутренней Монголии: утв. Госсовет КНР в сентябре 2013 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://russian.china.org.cn/exclusive/txt/2013-10/14/content_30286282.htm.
8. Чэнь, Цюцзе. Торговля между провинцией Хэйлунцзян и РФ: состояние, проблемы и перспективы [Текст] / Чэнь Цюцзе // Вестник ХГФЭП. – 2012. – № 6 (62). – С. 61-66.
9. Энергетическая стратегия России на период до 2035 года : проект от 14.01.2014 г. [Электронный ресурс] / Ин-т энергетической стратегии; ИНЭИ РАН; АЦ Правительства России. – М., 2014. – Режим доступа: www.energystrategy.ru/ab_ins/source/15.01.14.htm.

References

1. Ivanov, S. A. (2014). The participation of the authorities of Heilongjiang Province in the Russian-Chinese economic cooperation (1979-2009). PhD thesis, Institute of History, Archaeology and Ethnography of the Peoples of the Far-East, Far-Eastern branch of the RAS, Vladivostok.
2. Russian-Chinese Committee of Friendship, Peace and Development. (2014). Interview with a leading Chinese media. Retrieved from <http://russian-chinese.com/2014/10/26/intervyu-vedushhim-smi-kitaya>.
3. Li, Go. (2004). Trade and economic cooperation with Russia, Heilongjiang Province. *Russia and Asia-Pacific*, 4, 138-143.
4. Lu, Chunyue. (2013). Prerequisites for the development of investment activities between china's Heilongjiang province and the Amur region of Russia. *Scientific notes of Komsomolsk-on-Amur State Technical University*, IV-2(16), 14-19.
5. Ma, Yuczyun. (2013). Trade and economic cooperation of China's Heilongjiang Province and Russia. *Bulletin of the Amur State University*, 61, 151-157.
6. Mej, Chzhan. (2013). Problems and prospects of investment cooperation between Heilongjiang Province and Russia. *Bulletin of the Amur State University*, 61, 146-150.
7. City Council of the PRC. (2013). The plan of development and openness of Heilongjiang Province and north-eastern regions of Inner Mongolia. Retrieved from http://russian.china.org.cn/exclusive/txt/2013-10/14/content_30286282.htm.
8. Cheng, Cyucze. (2012). Trade between Heilongjiang Province and Russia: the state, problems and prospects. *Journal of Khabarovsk State Academy of Economics and Law*, 6(62), 61-66.
9. Institute of Energy Strategy. (2014). The Energy Strategy of Russia for the period until 2035 (Project from 01.14.2014). Retrieved from www.energystrategy.ru/ab_ins/source/15.01.14.htm.

Стаття надійшла до редакції 30.03.2015 р.

ЕКОНОМІЧНИЙ АНАЛІЗ В ДІЯЛЬНОСТІ БАНКІВСЬКИХ УСТАНОВ

УДК 336.71

Богдан Петрович АДАМИК

кандидат економічних наук, доцент кафедри банківської справи,
Тернопільський національний економічний університет
E-mail: bogdan_fbb@ukr.net

Андрій Сергійович СКІРКА

здобувач,
Тернопільський національний економічний університет
E-mail: skirka92@mail.ru

СТАНОВЛЕННЯ СИСТЕМИ ГАРАНТУВАННЯ ВКЛАДІВ ФІЗИЧНИХ ОСІБ В УКРАЇНІ: НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ

Адамик, Б. П. Становлення системи гарантування вкладів фізичних осіб в Україні: нормативно-правові аспекти [Текст] / Богдан Петрович Адамик, Андрій Сергійович Скірка // Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол. : В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету “Економічна думка”, 2015. – Том 21. – № 1. – С. 158-165. – ISSN 1993-0259.

Анотація

Економічне зростання неможливе без функціонування надійної та стабільної банківської системи. У сучасних економічних умовах особливо актуальним є підвищення довіри населення до банківських установ шляхом розвитку вітчизняної системи гарантування вкладів.

Метою дослідження є аналіз особливостей формування та передумов виникнення системи страхування депозитів в Україні.

У статті подано історичний аспект розвитку національної грошової одиниці та банківської системи України, що у результаті сприяло підвищенню актуальності страхування вкладів громадян. Досліджено історію створення Фонду гарантування вкладів фізичних осіб як установи, котра має на меті захист законних інтересів вкладників банків. Акцентовано увагу на кризових явищах, унаслідок яких відбувається банкрутство та ліквідація банків, що супроводжувалося втратою довіри до них. Вказано на мету, завдання та функції, які виконує Фонд гарантування вкладів фізичних осіб. Наголошено на проблемі черговості задоволення вимог кредиторів та вказано типи вкладів, на які не поширюються гарантії Фонду. Також проаналізовано сучасний стан нормативно-правової бази його функціонування.

За результатами дослідження розкрито нормативно-правові аспекти функціонування Фонду, а також запропоновано напрями подальшого вдосконалення системи гарантування вкладів.

Ключові слова: заощадження; депозит; банк; страхування; вкладник; тимчасова адміністрація.

Bohdan Petrovych ADAMYK

PhD in Economics,
Associate Professor,
Ternopil National Economic University
E-mail: bogdan_fbb@ukr.net

Andrii Serhiiiovych SKIRKA

Phd Student,
Ternopil National Economic University
E-mail: skirka92@mail.ru

FORMATION OF DEPOSIT GUARANTEE FUND IN UKRAINE: REGULATORY LEGAL ASPECTS

Abstract

Economic growth is impossible without reliable and stable functioning of the banking system. In the current economic conditions the increase of public confidence in the banks, through the development of national deposit guarantee system is particularly relevant.

The aim of study can be determined as the formation and presentation features of the prerequisites of the deposit insurance system in Ukraine.

The article presents the historical aspect of the national currency and banking system, which ultimately contributes to increasing the relevance of deposit insurance system. It has been emphasized the bankruptcy and liquidation of banks, which is accompanied by a loss of confidence in them, because of the crises. It has been analyzed the aim, tasks and functions performed by the Deposit Guarantee Fund. It has been pointed the priority, claims of creditors. We have specified types of deposits, which are not refunded by the Deposit Guarantee Fund. Also it has been analyzed the current state of the legal framework of the Fund.

The study has noted areas for further improvement of the system of guaranteeing deposits in Ukraine.

Keywords: savings; deposit; bank; insurance; depositor; temporary administration.

JEL classification: G21, G22

Вступ

Ефективний розвиток та економічне зростання будь-якої держави є неможливим без стабільної, надійної та дієвої банківської системи. Без довіри населення, потенційних клієнтів до банків, які є одними із головних інвесторів, неможливе функціонування ефективного сучасного ринкового механізму, платіжної системи та грошового обороту. Довіра вкладників до банків є запорукою збільшення їх ресурсів. Оскільки банки оперують коштами клієнтів, що залучені на депозитні вклади, а такий вид діяльності містить у собі певні ризики, то клієнт повинен бути впевнений, що ці кошти банк у визначений договором термін поверне назад. Важливим інструментом забезпечення такої довіри є гарантування державою депозитів населення, розміщених у банках.

Світові фінансові кризи показали необхідність створення та постійного динамічного розвитку системи страхування вкладів. Це викликано тим, що у своїй діяльності банки керуються власними комерційними інтересами, а це часто супроводжується здійсненням високоризикованих операцій, що може призвести до зниження показників ліквідності банків, стати причиною банкрутства та неспроможності виконати зобов'язання перед вкладниками.

Дослідження будь-якого предмета чи категорії неможливе без розуміння його сутності, особливостей формування та передумов виникнення. Саме тому аналіз вітчизняної системи гарантування вкладів необхідно починати з історії її становлення, функціонування та розвитку.

Питанням гарантування банківських вкладів присвячено праці багатьох українських та зарубіжних учених, серед яких М. Адамчук, К. Молодіко, В. Огієнко, В. Пашнева, Т. Смовженко, І. Серветник, О. Турбанова, Г. Ходачник та ін.

Мета дослідження

Метою статті є:

- дослідження історії становлення системи страхування депозитів в Україні;
- аналіз нормативно-правових аспектів функціонування вітчизняної системи гарантування вкладів;
- розкриття мети, завдання та функцій Фонду гарантування вкладів фізичних осіб.

Виклад основного матеріалу дослідження

За 25 років незалежності України відбулося декілька етапів втрати довіри населення як до національної валюти, так і до банківської системи. Таким чином, одним із заходів підвищення довіри до банків було створення вітчизняної системи страхування та гарантування поверненості вкладів.

Історично в Україні сформувалась відкрито виражена система гарантування вкладів. 25 серпня 1996 року був прийнятий Указ Президента України Леоніда Кучми «Про грошову реформу в Україні», згідно з яким відбувається введення в обіг визначеної чинним законодавством України національної валюти – гривні [1].

На нашу думку, саме із уведенням гривні відбувається бурхливий розвиток банківської системи України як складової ринкової інфраструктури та основного елементу ринку депозитних та кредитних ресурсів. Кількість банків активно зростає, але у зв'язку із недосконалим правовим регулюванням та фінансовими кризами рівень довіри населення до них є низьким, більшість заощаджень зберігалися поза банківськими установами. Саме тоді для посилення цієї довіри було прийнято рішення про доцільність створення такої системи гарантування вкладів, яка б:

- вивчала питання розвитку та аналізу банківської діяльності, їхніх взаємовідносин із клієнтами;
- захищала населення від втрати їхніх заощаджень;
- підтримувала банківську систему під час фінансової кризи;
- сприяла мобілізації грошових ресурсів для їх подальшої трансформації у реальні інвестиції в економіку України;
- фактично була б другим органом нагляду та регулятором після НБУ.

Тому 10 вересня 1998 року Указом Президента України «Про заходи щодо захисту прав фізичних осіб – вкладників комерційних банків» було створено Фонд гарантування вкладів фізичних осіб (Фонд, ФГВФО). Україна була однією з перших пострадянських держав, яка запровадила систему страхування депозитів.

Варто зауважити, що вищевказаним Указом встановлювалися обов'язкові збори, які вносилися комерційними банками до Фонду; затверджувався порядок відшкодування Фондом коштів вкладникам, за яким у разі недоступності вкладу у банківській установі, фізичній особі гарантувалося відшкодування за цим вкладом разом із відсотками у розмірі вкладу, але не більше 500 гривень, станом на день, коли цей вклад став недоступним.

Доцільно зауважити, що на сучасному етапі розвитку законодавчої бази залучення кредитів від Кабінету міністрів України, Міністерства фінансів чи Національного банку абсолютно не передбачалося [2].

Новою історичною віхою у розвитку системи гарантування вкладів та банківської системи загалом було прийняття 07 грудня 2000 року Закону України «Про банки і банківську діяльність», який функціонує до сьогодні. Цим законодавчим актом було чітко визначено поняття «банк», «вклад (депозит)» та «кредитор банку», які мають пряме відношення до функціонування системи гарантування депозитів. Також цим законом (Глава 16) було прописано ліквідацію банків та черговість задоволення вимог кредиторів у разі його неплатоспроможності.

20 вересня 2001 р. відбулося прийняття чітко регламентованого Закону України «Про Фонд гарантування вкладів фізичних осіб», який разом із попереднім законом надав поштовх для посилення довіри до банків та бурхливого розвитку вітчизняної банківської системи. Цим Законом встановилися своєрідні засади функціонування Фонду, порядок відшкодування вкладів учасників банків (тимчасових учасників) Фонду у разі відкликання банківської ліцензії та їх ліквідації, а також урегулювалися відносини між Фондом, Кабінетом Міністрів України та Національним банком України.

Також новизною цього Закону було зобов'язання банків подавати інформацію про обсяги, порядок відшкодування та види вкладів, що підлягають гарантуванню Фондом. До того ж ФГВФО отримав право застосування заходів впливу до банку та відкликання банківської ліцензії [3]. Фонд наділявся вузьким колом контрольних функцій та був позбавлений права активно впливати на порушників законодавства. Тобто, на нашу думку, цей Закон значно розширив повноваження Фонду, особливо у частині моніторингу за діяльністю банків.

У процесі розробки та удосконалення української системи страхування вкладів і створення ФГВФО, безпосередньо використовувався досвід інших зарубіжних країн, які запровадили у себе відповідні системи. В основу покладено американський тип системи страхування депозитів (ССД), де банки, які зареєстровані в Державному реєстрі банків та отримали банківську ліцензію на право здійснювати свою діяльність, зобов'язані бути учасниками Фонду гарантування.

Прийняття законодавчих та нормативно-правових актів у 2000-2001 рр. сприяло підвищенню довіри до банків з огляду на кризові явища в економіці 1992-1998 років. З того часу кількість банківських установ та їх клієнтів активно почали зростати. У період 2000-2009 років кількість вкладників становила 4,6 млн осіб, сума вкладів фізичних осіб станом на 2000 рік складала близько 4 млрд грн. Вже у 2009 році вона виросла майже на 201 млрд грн і становила 204,9 млрд грн. Відповідно число вкладників зросло на 30 млн

осіб і у 2009 році становило 34,5 млн осіб [4].

Таке збільшення сум депозитів фізичних осіб пояснюється частково девальвацією національної валюти відносно іноземних валют. Також можна стверджувати, що довіра до банків з боку фізичних осіб зросла, оскільки банки пропонували великі відсотки за депозитними операціями.

Наступним важливим історичним етапом у розвитку вітчизняної системи гарантування вкладів були світові кризові явища 2007-2009 років. Іпотечна криза знайшла своє відображення як у банківській системі, так і в економіці нашої держави загалом.

Варто розглянути, на наш погляд, головні причини такої кризи:

- збільшення кредитного портфеля банків та існування великої диспропорції між вкладами, що залучалися, і кредитами, що видавалися;
- зацікавленість власників банків у надвеликих прибутках шляхом комерційного доходу від кредитних операцій;
- видача кредитів у іноземній валюті;
- збільшення попиту, а пізніше неспроможність повернення клієнтами взятих споживчих та іпотечних кредитів у зв'язку із втратою робочих місць, зростанням безробіття та девальвацією гривні;
- різке подорожчання кредитних ресурсів та посилення темпів інфляції.

Усе це спричинило нездатність банківських установ виконати взяті на себе зобов'язання за депозитними операціями, що викликало паніку серед вкладників (нормальне явище у кризовому періоді) та завдало суттєвих збитків банкам.

Через масову втрату вкладників відбувається банкрутство та ліквідація банків. Власники та працівники проводили неефективну депозитну політику, яка спричинила відплив коштів фізичних осіб із банківських установ.

У зв'язку із такими подіями був прийнятий Закон України «Про першочергові заходи щодо запобігання негативним наслідкам фінансової кризи та про внесення змін до деяких законодавчих актів України» від 31 жовтня 2008 року [5]. Крім інших положень, з метою підвищення довіри населення до банків цим Законом передбачалося втричі збільшити гарантовану Фондом суму відшкодування – із 50 000 грн до 150 000 грн.

Загалом у 2008-2010 кризових роках ФГВФО здійснював виплати 35 збанкрутілим банкам на суму майже 3,5 млрд грн, у тому числі у 2010 році –2,3 млрд грн [4].

Важливим дієвим аспектом в історії формування української системи гарантування вкладів було остаточне прийняття 23 лютого 2012 року Закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб».

Цей документ можна назвати суттєвим прогресом у становленні та розвитку системи гарантування вкладів фізичних осіб. Його метою є:

- забезпечення законного захисту прав та інтересів вкладників банків;
- подальше зміцнення довіри до вітчизняної банківської системи;
- спонукання залучення коштів у банківську систему України;
- у разі неплатоспроможності банку – забезпечення ефективної процедури виведення з ринку та його ліквідації.

Фонд є установою, що виконує своєрідні функції у сфері гарантування вкладів фізичних осіб та виведення неплатоспроможних банків з ринку.

В основі Закону лежать принципи ефективної системи гарантування вкладів, яка б спрямовувала комплекс заходів на захист інтересів вкладників. Можна виокремити деякі із них:

- обов'язковість участі банківських установ у системі страхування вкладів;
- правдивість та інформаційне забезпечення діяльності системи страхування;
- функціонування Фонду як страховика, діяльність якого пов'язана із ризиками та можливою потребою в страховому захисті;
- змішаний характер організації систем страхування, що передбачає співучасть як державних, так і недержавних структур;
- обмеженість страхової відповідальності банків за встановленою часткою відшкодування вкладів;
- накопичувальний характер формування фонду страхування за допомогою постійних щорічних та регулярних внесків банків-учасників системи страхування депозитів;
- зниження ризиків виникнення несприятливих наслідків для вкладів у разі, коли банки не виконають покладених на них зобов'язань [6, с. 20].

Зазначені принципи лягли в основу створення Закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб».

Для задоволення своєї мети і завдань ФГВФО виконує покладені на нього такі функції, які ми поділяємо на чотири групи: адміністративні, регулювальні, фінансові та контрольні (табл. 1) [7; 8].

Таблиця 1. Класифікація функцій ФГВФО

Назва групи	Функції ФГВФО
Адміністративна	веде своєрідний реєстр банків-учасників Фонду
	нагромаджує і, у разі потреби, використовує кошти, отримані з джерел, визначених відповідно статтями 19 та 20 Закону «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб»
	затверджує порядок виведення неплатоспроможних банків з ринку, у тому числі шляхом уведення тимчасової адміністрації у банк та ліквідації банку, організовує продаж та відчуження активів і зобов'язань неплатоспроможного банку та/або створенням та продажем перехідного банку
	здійснює заходи щодо організації та проведення виплат відшкодувань за вкладами в разі прийняття рішення про відкликання банківської ліцензії та ліквідацію банку
Регульовальна	здійснює регулювання участі банків у системі гарантування вкладів фізичних осіб шляхом права прийняти рішення про встановлення спеціального збору до Фонду
	здійснює планові та/або позапланові перевірки банків
	застосовує до банків та їх керівників фінансові санкції за порушення законодавства і накладає адміністративні штрафи та пені
	здійснює заходи щодо подання інформації громадськості про сучасний стан функціонування системи гарантування вкладів фізичних осіб, захисту прав та інтересів вкладників, підвищення рівня фінансової грамотності населення
Фінансова	здійснює випуск облігацій і видачу фінансових векселів у порядку та за напрямками розміщення
	має право інвестувати кошти ФГВФО в державні цінні папери України
	надає цільову позику банку для виплат вкладникам, а також фінансування витрат для оплати праці осіб, що здійснюються протягом дії тимчасової адміністрації
	надає фінансову підтримку банку
Контрольна	має право брати участь в інспекційних перевірках проблемних банків за рекомендацією Національного банку України
	здійснює нагляд та контроль за повнотою і своєчасністю перерахування встановлених зборів кожним банком-учасником
	вивчає та аналізує динаміку ринку депозитних ресурсів, залучених від вкладників учасниками ФГВФО
	здійснює аналіз фінансового стану банків з метою виявлення їхніх ризиків та прогнозує потенційні витрати Фонду на виведення неплатоспроможних банків з ринку та суми відшкодування коштів вкладникам

На кожному етапі розвитку національної системи страхування вкладів Національний банк України спільно із Фондом докладали максимальні зусилля для гарантованого захисту інтересів вкладників і кредиторів банків. У Законі «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» було прийнято рішення про підняття граничного розміру відшкодування. Таким чином, цю суму збільшували 12 разів за період функціонування Фонду, станом на 2015 рік вона становить 200 000 грн.

Варто зауважити, що Законом «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» встановлено черговість задоволення вимог кредиторів банку, яку зображено на рис. 1 [7].

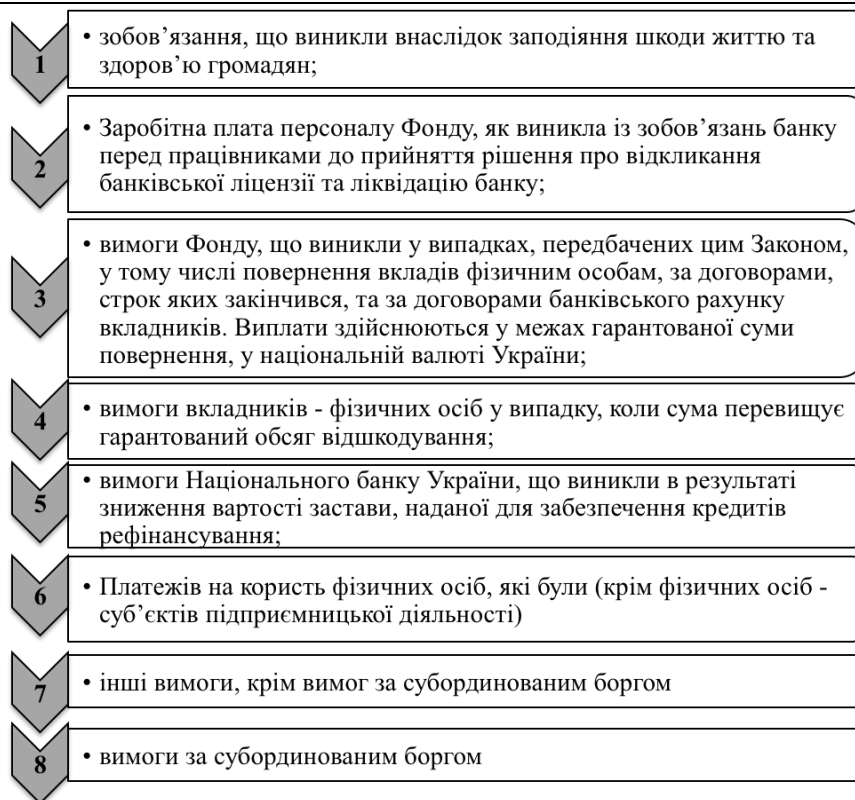

Рис. 1. Черговість та порядок задоволення вимог до банку

Як бачимо, кошти юридичних осіб (як на поточних рахунках, так і на депозитних) є майже незахищеними, – вони перебувають у 7 черзі, і задоволення їхніх вимог буде виконано у разі залишку коштів після розпродажу активів банківської установи, що ліквідується.

Наступним етапом розвитку системи гарантування вкладів стало прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання негативному впливу на стабільність банківської системи» від 04 липня 2014 року. Це відбулося у зв'язку із початком банківської кризи в Україні, оскільки у 2013-2015 роках збанкрутувало понад 50 банківських установ.

Цими змінами, окрім іншого, було введено поняття «системно важливий банк» – це банк, що відповідає критеріям, встановленим НБУ (розмір загальних активів та депозитного портфеля; ступінь фінансових взаємозв'язків та об'єм міжбанківського кредитування; розмір та об'єкт здійснення кредитної політики банку), діяльність якого суттєво впливає на стабільність банківської системи.

Вітчизняна система гарантування вкладів фізичних осіб зазнала змін і у 2015 році. 02 березня 2015 року відбулося прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності пов'язаних із банком осіб», згідно з яким посилено адміністративну та кримінальну відповідальність пов'язаних із банком осіб, власників істотної участі, за доведення банку до неплатоспроможності, що є умисним вчиненням будь-яких дій, які призвели до віднесення банку до категорії неплатоспроможних, якщо це завдало великої матеріальної шкоди кредиторі або державі [9].

Варто зазначити, що у процесі ліквідації банківських установ упродовж 2013-2015 роках, Фондом, станом на 01 вересня 2015 року, подано 243 заяви проти власників, керівників та топ-менеджерів неплатоспроможних банків на загальну суму 88,47 млрд грн, з яких заяв на суму 28,9 млрд грн – за доведення банку до неплатоспроможності. Загалом Фондом подано 2 057 заяв про вчинення злочинів на загальну суму 116,44 млрд грн [4].

Але, на наш погляд, суттєвого позитиву для підвищення довіри до банківської системи зазначений аспект не несе. Це пояснюється тим, що, окрім подання заяв до органів Міністерства внутрішніх справ про скоєння злочинів та притягнення до відповідальності, немає жодного позитивного результату щодо відповідальності власників. Фактично не притягнуто жодного власника і керівника банку до відповідальності, незважаючи на достатньо аргументовані докази незаконного виведення коштів перед визнанням банку неплатоспроможним і введенням у нього тимчасової адміністрації. Окрім того, така інформація не поширюється і фактично замовчується. Ні НБУ, ні ФГВФО публічно не доводять до відома громадськості інформацію про зловживання власників окремих банків.

Більше того, НБУ намагається відновити репутацію банкірів, котрі займали керівні посади. Розроблено проект «Концепції відновлення ділової репутації колишніх керівників банківських установ» [10], за яким

за рішенням наглядового комітету, на підставі клопотання, підтриманого представниками банківської спільноти, спільно із ФГВФО, будуть вирішуватись питання причетності/ непричетності особи за доведення банку до неплатоспроможності.

Ми вважаємо, що реальне підвищення довіри до банків відбудеться тоді, коли запрацює судова система, власники банків і топ-менеджери будуть нести повну, високу, моральну та чесну відповідальність перед кредиторами (фізичними та юридичними особами) усім своїм майном.

Важливим історично-правовим аспектом розвитку системи гарантування вкладів в Україні є прийняття Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення системи гарантування вкладів фізичних осіб та виведення неплатоспроможних банків з ринку», прийнятого 16 липня 2015 року [11]. Зазначений Закон, написаний спільними зусиллями фахівців Світового банку, НБУ, Міністерства фінансів та ФГВФО, підвищує прозорість процедури виведення з ринку неплатоспроможних банків і збільшує повноваження Фонду як тимчасового адміністратора, так і ліквідатора. Фонд має право проводити моніторинг стану бази даних вкладників та банківських операцій банку ще на стадії проблемності.

Законом також встановлюється чітка та прозора процедура продажу активів банків, що ліквідуються. Буде створений та почне функціонувати «консолідований офіс» з реалізації майна банку. На нашу думку, це дозволить підвищити ефективність управління значною ліквідаційною масою, яку передано у Фонд.

Крім того, Законом скорочено часові рамки процедури ліквідації. Так протягом 3-ох робочих днів з дня отримання рішення НБУ про ліквідацію банку, ФГВФО формує реєстр вкладників, а згодом на 20-й робочий день, після запровадження процедури виведення такого банку з ринку, відбувається повернення коштів вкладникам за договорами, строк дії яких закінчився [11].

Дискусійною «новизною» зазначеного Закону вважаємо встановлення ознак визнання договорів (правочинів) нікчемними (частина 3, стаття 38 Закону «Про систему гарантування вкладів»), оскільки доволі багато юридичних питань щодо правомірності визнання договорів нікчемними є неузгодженими. Наприклад, спірним є визнання договору нікчемним для фізичної особи – вкладника банку, укладеного в період, коли банк визнаний НБУ проблемним. З одного боку, рішення НБУ про віднесення банку до категорії проблемного регламентується статтею 75 Закону України «Про банки і банківську діяльність» і є банківською таємницею. З іншого боку, інформацію про цю постанову можуть своєчасно не довести до працівників фронт-офісу, тим більше цією інформацією не володіють вкладники.

Тому, на нашу думку, слід внести поправки у законодавство, а саме при визнанні банку проблемним заборонити приймати вклади, чітко регламентувати здійснення касових операцій, а також заборонити будь-які операції, пов'язані з прийомом чи «розбиванням» вкладів.

На наш погляд, значно важливішим на сьогодні є унеможливити виведення активів власниками банків у період визнання банку проблемним шляхом фактичного моніторингу усіх операцій і здійснення як готівкових, так і безготівкових операцій у банку винятково з погодження куратора від НБУ чи від ФГВФО, який би ніс кримінальну відповідальність за свої дії. Окрім того, усі операції проблемного банку доцільно паралельно додатково моніторити незалежним фахівцям з можливістю призупинення сумнівної, на їх думку, операції (подвійний контроль).

Позитивними змінами у аналізованому нами Законі [11] ми вважаємо скорочення терміну тимчасової адміністрації у банку з 3 місяців до 1 місяця (з 1 січня 2016 року), з можливістю її продовження на 1 місяць. Позитивним є також те, що з 1 липня 2016 року скоротиться термін виплат відшкодування коштів, усім вкладникам до 20 робочих днів з дня початку процедури виведення неплатоспроможних банків з ринку. Підвищить довіру до ФГВФО і спростить процедуру відшкодування коштів запланована відмова від банків-агентів, що дозволить вкладнику збанкрутілого банку отримати кошти у будь-якому працюючому банку через спеціальну систему терміналів [11].

Висновки та перспективи подальших розвідок

Отже, можемо зробити висновки, що вітчизняна система гарантування вкладів громадян пройшла досить складний шлях розвитку. З 1991 року до сьогодні спостерігається динамічний прогрес щодо вдосконалення законодавчої бази. Оскільки ефективний механізм страхування депозитів – це найголовніший інструмент, за допомогою якого можна протистояти банківським кризам, то подальше вдосконалення системи гарантування вкладів є першочерговим заходом у сучасних умовах.

Саме посилення дієвості Фонду гарантування вкладів фізичних осіб як установи, котра має можливість підвищити довіру клієнтів до банків, що у свою чергу збільшить приріст вкладів, стимулюватиме розвиток внутрішнього ринку капіталів, буде сприяти зростанню фінансового сектору та економіки держави загалом.

Список літератури

1. Про грошову реформу в Україні [Електронний ресурс]: указ Президента України від 25.08.1996. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/762/96>.
2. Про заходи щодо захисту прав фізичних осіб – вкладників комерційних банків України [Електронний ресурс]: Указ Президента України, прийнятий від 10.09.1998 р. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/996/98>.
3. Про Фонд гарантування вкладів фізичних осіб [Електронний ресурс]: закон України, прийнятий від 20. 09. 2000 р. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2740-14>.
4. Сайт Фонду гарантування вкладів фізичних осіб [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.fg.gov.ua/statistics/>.
5. Про першочергові заходи щодо запобігання негативним наслідкам фінансової кризи та про внесення змін до деяких законодавчих актів України [Електронний ресурс]: закон України від 31. 10. 2008, редакція від 14. 04. 2012 р. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/639-17>
6. Алексеєнко, М. Д. Страхування вкладів фізичних осіб: практика та шляхи її вдосконалення [Текст] / М. Д. Алексеєнко // Економіка України. – 2002. – № 3. – С. 17-24.
7. Про систему гарантування вкладів фізичних осіб [Електронний ресурс]: закон України, прийнятий від 23.02.2012 р., редакція від 12.08.2015 р. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4452-17>.
8. Річний звіт фонду гарантування вкладів фізичних осіб за 2014 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.fg.gov.ua/about/report/>.
9. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності пов'язаних із банком осіб [Електронний ресурс]: закон України, прийнятий від 02.03.2015 року. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/218-19/paran111#n111>.
10. Сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/control/uk/index>.
11. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення системи гарантування вкладів фізичних осіб та виведення неплатоспроможних банків з ринку [Електронний ресурс]: закон України, прийнятий від 16.07.2015 року. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/629-19/paran141>.

References

1. Decree of the President of Ukraine: Pro hroshovu reformu v Ukraini. (1996). Retrieved from: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/762/96>.
2. Decree of the President of Ukraine: Pro zakhody shchodo zakhystu prav fizychnykh osib – vkladnykiv komertsiinykh bankiv Ukrainy. (2002). Retrieved from: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/996/98>.
3. The Verkhovna Rada of Ukraine: Pro Fond harantuvannia vkladiv fizychnykh osib. (2000). Retrieved from: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2740-14>.
4. Site of Deposit Guarantee Fund. (2015). Retrieved from: <http://www.fg.gov.ua/statistics>.
5. Pro pershocherhovi zakhody shchodo zapobihannia nehatyvnyim naslidkam finansovoi kryzy ta pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy. (2008). Retrieved from: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/639-17>.
6. Alekseienco, M. (2002). Strakhuvannia vkladiv fizychnykh osib: Praktyka ta shliakhy yii vdoskonalennia. Ekonomika Ukrainy, 3, 17-24.
7. The Verkhovna Rada of Ukraine: Pro systemu harantuvannia vkladiv fizychnykh osib (2012). Retrieved from: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4452-17>.
8. Richnyi zvit fondu harantuvannia vkladiv fizychnykh osib. (2014). Retrieved from: <http://www.fg.gov.ua/about/report>.
9. The Verkhovna Rada of Ukraine: Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo vidpovidalnosti poviazanykh iz bankom osib. (2015). Retrieved from: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/218-19/paran111#n111>.
10. Site of National bank of Ukraine. (2015). Retrieved from: <http://www.bank.gov.ua>.
11. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo vdoskonalennia systemy harantuvannia vkladiv fizychnykh osib ta vyvedennia neplatospromozhnykh bankiv z rynku. (2015). Retrieved from: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/629-19/paran141w>.

Стаття надійшла до редакції 22.10.2015 р.

Віта Михайлівна ВІНОГРАДНЯ

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри фінансів, грошового обігу і кредиту,
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»
E-mail: vinogradniy_roma@ukr.net

АНАЛІЗ НАПРЯМІВ УПРАВЛІННЯ КРЕДИТНИМ ПОРТФЕЛЕМ БАНКІВ УКРАЇНИ

Виноградня, В. М. Аналіз напрямів управління кредитним портфелем банків України [Текст] / Віта Михайлівна Виноградня // Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол. : В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету “Економічна думка”, 2015. – Том 21. – № 1. – С. 166-172. – ISSN 1993-0259.

Анотація

Вступ. Охарактеризовано стан банківського кредитування в Україні на сучасному етапі та визначено рівень проблемних кредитів, а також фактори, що спричиняють їх утворення. Проведено аналіз напрямів управління кредитним портфелем банків, зокрема розглядаються питання щодо оптимальної кредитної політики, реструктуризації кредитів, вітчизняної і зарубіжної практики методів оцінки кредитоспроможності позичальників.

Метод. На основі методів аналізу та узагальнення проведено вивчення та узагальнення якості формування кредитного портфелю банків, також використано метод системного підходу для визначення основних напрямів управління кредитним портфелем на сучасному етапі.

Результати досліджень. Проаналізовано кредитний портфель банків України, визначено зовнішні та внутрішні аспекти, що впливають на рівень проблемної заборгованості на сучасному етапі. Встановлено головні завдання та схеми реструктуризації кредитів, напрями управління кредитним ризиком. Визначено методи оцінки кредитоспроможності позичальників, а також обґрунтовано практичні рекомендації щодо управління кредитним портфелем банківських установ.

Ключові слова: кредит; кредитний портфель; проблемні кредити; кредитний ризик.

Vita Mykhailivna VYNOHRADNIA

PhD in Economics,
Associate Professor,
Department of Finance, Money Circulation and Credit
Pereyaslav-Khmelnitsky Hryhoriy Skovoroda State Pedagogical University
E-mail: vinogradniy_roma@ukr.net

ANALYSIS OF DIRECTIONS OF THE LOAN PORTFOLIO MANAGEMENT OF BANKS OF UKRAINE

Abstract

Introduction. It has been characterized the state of bank lending in Ukraine at the present stage. It has been defined the level of problem loans, as well as factors that cause their formation. The analysis of trends of credit portfolio of banks, including the questions on the optimal credit policy, loan restructuring, domestic and foreign practice methods for assessing the creditworthiness of borrowers has been carried out.

Method. On the basis of methods of analysis and synthesis the author has studied the formation of the loan portfolio of banks. The method of a systematic approach to identifying key areas of credit portfolio management today has also been used.

Results. Analysis of the loan portfolio of banks of Ukraine has been carried out. The internal and external aspects that influence the level of bad debts today are defined. The main objectives and the scheme of restructuring of loans, lines of credit risk are established. The methods for evaluating the creditworthiness of borrowers are defined. The practical recommendations for the management of credit portfolio of banks are worked out.

Keywords: credit; credit portfolio; problem loans; credit risk.

JEL classification: G210

Вступ

Для діяльності комерційного банку раціональне управління кредитним портфелем має вагоме значення, адже його ефективність забезпечує в майбутньому дохідність та ліквідність. Завдання банку щодо управління кредитним портфелем передбачає своєчасність повернення заборгованості за кредитами та збільшення обсягів кредитування, а відповідно – і стабільний розвиток традиційних послуг банку та довгострокове і комплексне обслуговування клієнтів.

Окрім цього, саме завдяки кредитуванню комерційні банки можуть розподіляти вивільнені в процесі господарської діяльності кошти суб'єктам господарювання, котрі їх потребують, забезпечуючи тим самим перерозподіл капіталу в перспективні галузі економіки та стабільний розвиток інвестиційної діяльності. В умовах жорсткої конкуренції на ринку банківських послуг важливим є удосконалення напрямів управління кредитним портфелем, при цьому необхідним є постійний їх аналіз та знаходження нових шляхів щодо підвищення якості їх здійснення.

У наукових працях вітчизняних вчених дослідженню управління кредитним портфелем банків присвячені праці О. Д. Василика, А. М. Герасимовича, О. Д. Заруби, Б. С. Івасіва, В. І. Міщенко, А. М. Мороза, М. І. Савлука, А. В. Череп та інших, однак на сучасному етапі зазначена тематика потребує постійного аналізу та удосконалення.

Мета статті

Мета написання статті полягає у аналізі процесів, пов'язаних з управлінням кредитним портфелем банків на сучасному етапі.

Виклад основного матеріалу дослідження

У сучасних економічних умовах на темпи зростання економіки України великий вплив має розвиток банківського кредитування, тому важливим є постійний аналіз якості та напрямів управління кредитним портфелем банків.

Кредитний портфель банку є сукупністю всіх кредитів, наданих за певний період часу. Надання кредитів є однією із найдохідніших банківських операцій, котра забезпечує стабільність існування банку в майбутньому. Також кредити мають найбільшу питому вагу в банківських активах (таблиця 1).

Таблиця 1. Активи банків України у 2012-2014рр (млн грн)*

№ з/п	Назва показника	01.01.2012 р.	01.01.2013 р.	01.01.2014 р.	01.01.2015 р.
I.	Активи банків	1 054 280	1 127 192	1 278 095	1 316 852
	Загальні активи (не скориговані на резерви за активними операціями)	1 211 540	1 267 892	1 408 688	1 520 817
1.	Готівкові кошти та банківські метали	27 008	30 346	36 390	28 337
2.	Кошти в Національному банку України	31 310	33 740	47 222	27 554
3.	Кореспондентські рахунки, що відкриті в інших банках	78 395	99 472	78 106	99 752
4.	Кредити надані	825 320	815 327	911 402	1 006 358
	з них:				
4.1	кредити, що надані суб'єктам господарювання;	580 907	609 202	698 777	802 582
4.2	кредити, надані фізичним особам;	174 650	161 775	167 773	179 040
5.	Частка задоволеної заборгованості за кредитами у загальній сумі кредитів, %	9,6	8,9	7,7	13,5
6.	Вкладення в цінні папери	87 719	96 340	138 287	168 928
7.	Резерви за активними операціями банків (з урахуванням резервів за операціями, які обліковуються на позабалансових рахунках)	157 907	141 319	131 252	204 931

*За даними НБУ [8]

Але протягом останнього часу кредитна активність банківських установ в Україні була досить низькою. Загалом збільшення обсягу кредитного портфеля банків у 2014 році відбулося із значною девальвацією національної валюти, що відобразилось на збільшенні кредитних залишків у гривневому еквіваленті. При цьому зниження кредитної активності банківських установ було обумовлене високим

рівнем невизначеності щодо подальшого економічного розвитку, скороченням ресурсної бази, погіршенням кредитоспроможності позичальників, що призвело до прискіпливого вивчення їх фінансового стану чи взагалі відмови на деякий час від кредитування [4].

У сучасних умовах частка проблемних кредитів у банках України є досить високою. Протягом 2014 року обсяг задоволеної заборгованості за кредитами збільшився на 93,59 % та станом на 1.01.2015 року складав 13,5 % клієнтського кредитного портфеля, у I кварталі 2015 після різких валютних коливань зріс з 13,5 % до 17,2 %. За результатами II кварталу 2015 р. цей показник знаходився на рівні 18,7 % (без урахування неплатоспроможних банків – 17,3 %) [6].

Відповідно до чинної класифікації сумнівні та безнадійні до повернення кредити є недіючими кредитами. Згідно з рекомендаціями МВФ, кредити вважають недіючими, якщо сплата основної суми та процентів за ними задовнена: 1) на три місяці (90 днів) або більше; 2) менше ніж на 90 днів, проте відповідно до національних норм нагляду вважається, що обслуговування такого кредиту є «слабким» або «незадовільним». Якщо кредит був кваліфікований як недіючий, то він повинен залишатись у цій категорії до списання або отримання виплат. До обсягу кредитів, кваліфікованих як недіючі, належить загальний обсяг заборгованості за ними, а не тільки задовнена сума. Поряд із недіючими виокремлюють поняття «проблемні кредити», у складі яких розрізняють задовнені та сумнівні. Проте фактично до проблемних кредитів зараховують винятково суму задовнених платежів за кредитом згідно з даними бухгалтерської звітності, а не загальний обсяг кредитів, за якими допущено прострочення. Задовнені кредити – це заборгованість, яка не погашена в термін (строк), встановлений договором [8].

Але не всі банки мають можливість показати реальний рівень проблем у зв'язку з обмеженою можливістю доформування резерви та змушені йти на компроміс з позичальниками. Реальний рівень проблемної заборгованості традиційно відображають у звітності банки з іноземним капіталом, оскільки у них більше можливостей доступу до ресурсів материнських структур і вони не так обмежені в питаннях доформування резервів і капіталізації, як банки з вітчизняним капіталом. Тому реальна сума задоволеної заборгованості за кредитами на сьогодні є дещо вищою [12].

Окреслена ситуація має вкрай негативний вплив на стабільність роботи банків, а також є одним із факторів, що впливає на доступність кредитних ресурсів та розміри відсоткових ставок за ними. Так за останній рік ставки за всіма видами кредитів для фізичних та юридичних осіб в українських банках значно зросли.

Значні обсяги сумнівних та безнадійних кредитів суттєво погіршують фінансовий стан банку, оскільки відбувається втрата активів, що визначають дохід. Також вони змушені формувати значну кількість витрат на покриття резервів за даними кредитами, що знижує рівень їх ліквідності.

На рівень якості кредитного портфеля комерційних банків впливають як зовнішні, так і внутрішні фактори. На сьогодні до зовнішніх факторів, що впливають на кредитний портфель банків в Україні, можна зарахувати спад в економіці, девальвацію гривні, зниження обороту виробництва основних галузей, військові дії у східному регіоні та анексія АР Крим. Основним внутрішнім фактором, що впливає на якість кредитного портфеля, є недостатній рівень корпоративного управління кредитними ризиками. Прикладом цього може бути значне надання кредитів банками України в іноземній валюті для клієнтів, котрі мали дохід лише в гривнях, тому при зростанні курсу іноземної валюти до національної більшість позичальників виявились неплатоспроможними. Також у боротьбі за клієнта банки іноді здійснювали кредитування без належного вивчення кредитоспроможності позичальника, а заставне майно не завжди було достатнім та ліквідним.

Унаслідок зростання рівня заборгованості за кредитами банки змушені були створювати значні резерви за активними операціями, що негативно вплинуло на рівень капіталізації банківських установ. За рік банки здійснили відрахувань у резерви на суму 103 млрд гривень. Це стало визначальним чинником повернення банківської системи до збитковості – за 2014 рік збитки банківського сектору склали майже 53 млрд грн [3].

При наявності задовнених кредитів банки можуть здійснювати їх продаж іншим організаціям, погасити їх за рахунок резервів або утримувати їх з подальшою зміною умов кредитування.

До управління проблемними кредитами банки здійснюють індивідуальний підхід з урахуванням причин та характеру їх виникнення. Найбільш доцільним рішенням є те, що дасть змогу погасити заборгованість за кредитом з мінімальними витратами банку на проведення процедури її стягнення. Важливим при цьому є вибір правильного рішення щодо реструктуризації кредитної заборгованості, що є тимчасовим заходом, який спрямований на створення сприятливих умов погашення кредиту на час фінансових труднощів позичальника. Головним завданням реструктуризації є надання можливості позичальнику відновити фінансовий стан до рівня, який дозволить йому виконувати власні кредитні зобов'язання належним чином та в повному обсязі.

Схем реструктуризації позичок у банках України на сьогодні існує багато, і залежать вони, як правило, від виду кредиту, його суми та термінів надання та виконуються на розсуд банку з кожним боржником

окремо. Ефективність заходів реструктуризації залежить від компетентності банківських працівників та наявності у їх розпорядженні усіх необхідних засобів.

Реструктуризація проблемної заборгованості передбачає зміну терміну чи умов кредитування таким чином, щоб позичальник, який потрапив у скрутне фінансове становище, мав змогу продовжувати погашати кредит. Сучасні банківські установи використовують такі варіанти реструктуризації: пролонгація кредиту – подовження строку дії кредитного договору при наявності у позичальника фінансових проблем; надання банком кредитних канікул, що передбачає зменшення кредитного навантаження протягом певного періоду; зміна схеми погашення кредиту з класичної на ануїтетну та навпаки; переведення боргу на іншого позичальника; рефінансування кредиту; конверсія – переведення валютного кредиту у гривневий; зниження відсоткової ставки; капіталізація відсотків [5].

У сучасних умовах банківські установи повинні оперативнo реагувати на появу задоволеної заборгованості за кредитами та постійно удосконалювати схеми реструктуризації позичок, щоб у майбутньому не допускати на баланс безнадійної заборгованості, яку досить складно продати на вигідних для банку умовах.

Відповідно, важливим на сучасному етапі є ефективне управління кредитним портфелем банків, що залежить від правильності організації самого процесу кредитування, при якому необхідним є врахування всіх факторів, котрі поєднуються з принципами і методами банківського кредитування в межах сучасної наукової концепції банківського менеджменту, разом із досвідченою командою кредитного аналізу та контролю.

Практика діяльності банків свідчить про те, що заздалегідь не вдається точно передбачити, яка конкретна позиція стане проблемною, а яка буде повністю погашена. Взагалі уникнути ризиків у банківській діяльності неможливо, тому метою процесу управління кредитними ризиками є їх мінімізація. Якість кредитного портфеля банку значною мірою впливає на надійність банку, а тому кредитна діяльність регулюється з боку органів банківського нагляду через певні обмеження та нормативи.

Оцінка рівня ризику за кредитними операціями банку визначається за наступними основними критеріями: оцінка кредитоспроможності позичальника, розрахунок нормативів та постійний моніторинг кредитного портфеля банку, якісна оцінка заставного майна. Для ефективної роботи за кредитними операціями всі ці процеси повинні здійснюватись комплексно, систематично та на високому професійному рівні, що в майбутньому дозволить знизити витрати за кредитними операціями.

До методів, які знижують кредитний ризик, належать: лімітування кредитів; диверсифікація кредитних вкладень; вимога від клієнта достатнього та якісного забезпечення щодо виданих кредитів; контроль та оперативність при стягненні боргу; страхування кредитних операцій [1, с. 156].

Більшість українських банків на сучасному етапі все ще мають недостатньо розвинену систему управління кредитними ризиками та знаходяться в процесі освоєння міжнародного досвіду та напрямів його застосування на вітчизняному ринку банківських послуг.

У сучасних умовах для мінімізації кредитних ризиків вагоме значення має вивчення кредитоспроможності позичальника, що розуміємо як здатність повністю та у визначені терміни розраховуватися за своїми борговими зобов'язаннями. Єдиної методики оцінки кредитоспроможності позичальника не існує, тому банки визначають кредитоспроможності позичальників на основі методики, запропонованої НБУ, розробляють власні підходи або орієнтуються на міжнародний досвід.

У зарубіжній практиці методи і моделі оцінки кредитоспроможності позичальників поділяються на класифікаційні (статистичні методи оцінки) та моделі комплексного аналізу

Серед основних моделей на основі комплексного аналізу кредитоспроможності позичальників до найбільш ефективних, що використовуються в міжнародній практиці, можна зарахувати систему «6 С», PARSER, PARTS, MEMO RISK, CAMPARI та інші. Такі підходи, як правило, передбачають узагальнення кількісних та якісних характеристик позичальника та стали досить популярними завдяки ефективному поєднанню в них аналізу особистих та ділових якостей клієнта.

Для прикладу, у практиці банків США при аналізі кредитоспроможності клієнта широко застосовується система «6 С», згідно з якою критеріями відбору клієнтів є економічні категорії, позначені словами, що починаються на букву «С»: character (характер особистості позичальника, репутація); capacity або cash flow (спроможність вчасно повернути кредит, фінансові можливості або потік грошових коштів); capital (капітал, майно, величина акціонерного капіталу); collateral (забезпечення, види та вартість активів); conditions (економічна кон'юнктура та її перспективи); control (контроль, відповідність кредитної заявки описові кредитної політики банку) [9, с. 329].

Зазначені показники ретельно вивчаються працівниками банку, а також аналізується рівень кредитоспроможності клієнта на основі показників ліквідності, оборотності капіталу, залучення коштів та прибутковості, і тільки після їх розрахунку, на основі усіх отриманих даних визначається клас кредитоспроможності клієнта

Методика CAMPARI та PARSER широко застосовується англійськими банками. Методика CAMPARI

містить аналіз, де: C-Character (характеристика та репутація позичальника), A-Ability (оцінка бізнесу позичальника), M-Means (необхідність звернення за кредитом), P-Purpose (мета кредиту), A-Amount (обґрунтування суми кредиту), R-Repayment (можливість погашення), I-Insurance (спосіб страхування кредитного ризику)).

Методика PARSEER передбачає аналіз, де P-Person (інформація про потенційного позичальника, його репутація), A-Amount (обґрунтування суми кредиту), R-Repayment (можливість погашення), S-Security (оцінка забезпечення), E-Expediency (доцільність кредиту), R-Remuneration (винагорода банку (процентна ставка) за ризик надання кредиту)) [10].

Вітчизняні банки загалом використовують рейтингові та бально-рейтингові методи оцінки кредитоспроможності позичальника, при цьому здійснюючи лише аналіз фінансового стану позичальника, за допомогою розрахунків певних коефіцієнтів та показників (коефіцієнти ліквідності, показники фінансової стійкості, показники рентабельності, коефіцієнт валового прибутку, коефіцієнти оборотності та інше), що не враховують усі параметри, котрі впливають на визначення кредитного ризику, тому ефективним є також використання якісних характеристик позичальника при оцінці його діяльності, які не мають кількісного вираження (характеристика бізнесу, ринкова позиція позичальника, ділова репутація та ін.).

Отримати єдину оцінку кредитоспроможності позичальника на основі ретельно проведеного бізнес-аналізу із узагальненням цифрових і нецифрових даних неможливо. Для обґрунтованої оцінки кредитоспроможності, крім інформації у цифрових величинах, потрібна також експертна оцінка кваліфікованих аналітиків [2, с. 265].

Для якісного управління кредитним портфелем банку є необхідним проведення постійного моніторингу за фінансовим станом позичальників на основі моніторингу їх фінансової звітності та контролю цільового призначення кредиту. Для цього можливими можуть бути виїзні перевірки діяльності позичальників юридичних осіб та перевірка при цьому застави за їх кредитами, важливо також періодично цікавитися станом справ позичальників – фізичних осіб.

Здійснення повноцінного моніторингу якості кредитного портфеля також є неможливим, якщо банк не має розвинутої системи аналітичного обліку. Необхідно передбачити аналітичні параметри, які дозволять формувати вибірки з кредитного портфеля за різними ознаками: групами клієнтів, продуктами, регіонами, точками продажів, виданими сумами, строками кредитування, видами застав, періодами видачі, датами останніх перевірок, колегіальними органами, що приймали рішення, страховими компаніями, які застрахували заставне майно, і так далі [11].

Банки в сучасних умовах повинні також вимагати від клієнтів ліквідне забезпечення позичок заставним майном, при цьому необхідним є правильний розрахунок можливості його реалізації та рівень витрат, який буде при цьому понесений банком.

При сучасній економічній та політичній ситуації для мінімізації кредитних ризиків велике значення має наявність відомостей про кредитну історію потенційних позичальників. В Україні з 2005 року існує практика діяльності кредитних бюро, а також функціонує створена НБУ єдина інформаційна система «Реєстр позичальників», яка фіксує інформацію про боржників, що мають задоволені кредити. Робота кредитних бюро є особливо важливою при кредитуванні фізичних осіб. Але існують проблеми їх роботи, котрі певною мірою мають негативний вплив на якість формування кредитних портфелів банків та ускладнюють процес кредитування. Важливим недоліком є те, що бази даних бюро не є однаковими, тому що вони працюють упродовж різного періоду часу з різними банками та не мають налагодженого процесу обміну інформацією між собою. У світовій практиці функцію консолідації інформації та організації взаємодії між різними кредитними бюро часто здійснюють спеціальні структури, при цьому вони ведуть каталоги кредитних історій усіх бюро, що дозволяє визначити, які з них мають інформацію про конкретного позичальника. Також недоліком роботи є обмежені можливості в отриманні інформації від інших небанківських установ та організацій про боржників, що позбавляє користувачів можливості перевірити платоспроможність потенційних позичальників повністю [7].

Висновки та перспективи подальших розвідок

Відповідно до проведеного дослідження можна зробити висновок, що ефективне управління кредитними операціями банків є одним з найважливіших аспектів їх діяльності, що в майбутньому впливає на формування прибутку та покращує ліквідність. Тому такі установи повинні звертати значну увагу на пошук шляхів щодо удосконалення напрямів кредитування та мінімізації кредитних ризиків. Нині кредитна активність банків України знаходиться на недостатньому рівні, також частка проблемних кредитів у загальному кредитному портфелі є значною. Задовнена заборгованість за кредитами знецінює активи банків, чим погіршує стан банківської системи країни загалом, що вимагає прийняття термінових заходів як з боку Національного банку України, так і з боку самих банківських установ. Основними недоліками щодо формування кредитного портфеля банків на сьогодні залишаються неякісний моніторинг

кредитів, недосконалість методів визначення кредитоспроможності позичальника, недоліки в роботі із заставою тощо. Тому з боку банків є важливим удосконалення оцінки кредитоспроможності позичальників за допомогою моделей комплексного аналізу. Постійний моніторинг кредитного портфеля банку, якісна оцінка заставного майна, залучення висококваліфікованих спеціалістів не тільки вбереже банки від збитків, але й дозволить збільшити обсяги кредитування.

Список літератури

1. Аналіз банківської діяльності [Текст] : підручник / А. М. Герасимович, М. Д. Алексеєнко, І. М. Парасій-Вергуненко та ін.; За ред. А. М. Герасимовича. – К.: КНЕУ, 2004. – С. 121-128.
2. Аптекар, С. С. Проблеми і перспективи сучасних методик бізнес-аналізу в оцінці кредитоспроможності позичальників [Текст] / С. С. Аптекар, К. А. Скомаровська // Проблеми економіки. – 2013. – № 3. – С. 265.
3. Банківська система 2015: виклики та перспективи. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=14741673>.
4. Банківська система України: підсумки 2014 року та ключові тенденції розвитку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://rurik.com.ua/documents/research/bank_system_tendency_4_kv_2014_ukr.pdf.
5. Болгар, Т. М. Управління проблемними кредитами вітчизняних банків у сучасних умовах господарювання [Електронний ресурс] / Т. М. Болгар // БІЗНЕСІНФОРМ – 2014. – № 1. – С. 250-253. – Режим доступу: http://www.business-inform.net/pdf/2014/1_0/248_255.pdf.
6. В Україні зросла прострочена заборгованість за кредитами [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://economics.unian.ua/finance/1141390-v-ukrajini-zrosla-prostrochenazaborgovanist-za-kreditami.html>.
7. НАБУ: вдосконалення роботи кредитних бюро – крок до розвитку кредитування [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://news.finance.ua/ua/news/-/324911/nabu-vdoskonalennya-roboty-kredytnyh-byuro-krok-do-rozvytku-kredytuvannya>.
8. Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua>.
9. Пастернак, А. Л. Моделі аналізу кредитоспроможності позичальника [Текст] / А. Л. Пастернак // Вісник КНУТД. – 2012. – № 6. – С. 326-330.
10. Слав'юк, Р. А. Фінанси підприємств [Текст] : навчальний посібник / Р. А. Слав'юк. — Київ: «Центр навчальної літератури», 2004. — 460 с.
11. Типові недоліки у сфері управління кредитним ризиком та способи їх усунення [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nabu.ua/ukr/analytics/bankivska-sistema-ukrayini/expdumka/317>.
12. Чи погіршиться якість кредитних портфелів банків до кінця року? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.credit-rating.ua/ua/analytics/opinion/13849>.

Список літератури

1. Herasymovych, A. M., Alekseyenko, M. D., Parasii-Verhunencko, I. M. (2004). Analiz bankivskoi diialnosti. Kyiv: KNEU.
2. Aptekar, S. S. & Skomarovska, K. A. (2013). Problemy i perspektyvy suchasnykh metodyk biznes-analizu v otsintsii kredytopromozhnosti pozychalnykiv. Problemy ekonomiky, 3, 265.
3. Bankivska sistema 2015: vyklyky ta perspektyvy. (n.d.). Retrieved from: <http://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=14741673>.
4. Bankivska sistema Ukrainy: pidsumky 2014 roku ta kliuchovi tendentsii rozvytku. (2015). Retrieved from: http://rurik.com.ua/documents/research/bank_system_tendency_4_kv_2014_ukr.pdf.
5. Bolhar, T. M. (2014). Upravlinnia problemnymy kredytamy vitchyznianskykh bankiv u suchasnykh umovakh hospodariuvannia. BIZNESINFORM, 1, 250-253. Retrieved from: http://www.business-inform.net/pdf/2014/1_0/248_255.pdf.
6. V Ukraini zrosla prostrochena zaborhovanist za kredytamy. (n.d.). Retrieved from: <http://economics.unian.ua/finance/1141390-v-ukrajini-zrosla-prostrochenazaborgovanist-za-kreditami.html>.
7. NABU: vdoskonalennia roboty kredytnykh biuro – krok do rozvytku kredytuvannia. (n.d.). Retrieved from: <http://news.finance.ua/ua/news/-/324911/nabu-vdoskonalennya-roboty-kredytnyh-byuro-krok-do-rozvytku-kredytuvannya>.
8. Ofitsiyni sait Natsionalnoho banku Ukrainy. (2015). Retrieved from: <http://www.bank.gov.ua>.
9. Pasternak, A. L. (212). Modeli analizu kredytopromozhnosti pozychalnyka. Visnyk KNUVD, 6, 326-330.
10. Slaviuk, R. A. (2004). Finansy pidpriemstv. Kyiv: Tsentr navchalnoi literatury.

-
11. Typovi nedoliky u sferi upravlinnia kredytnym ryzykom ta sposoby yikh usunennia. (n.d.). Retrieved from: <http://nabu.ua/ukr/analytics/bankivska-sistema-ukrayini/expdumka/317>.
 12. Chy pohirshytsia yakist kredytnykh portfeliv bankiv do kintsia roku? (n.d.). Retrieved from: <http://www.credit-rating.ua/ua/analytics/opinion/13849>.

Стаття надійшла до редакції 22.10.2015 р.

Олександр Леонідович ЛАВРИК

кандидат економічних наук,
старший викладач кафедри фінансів та кредиту,
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
E-mail: filosof_555@online.ua

**СУЧАСНЕ ФІНАНСОВЕ ПОСЕРЕДНИЦТВО ПРИ ЗДІЙСНЕННІ БАНКІВСЬКОГО
КРЕДИТУВАННЯ**

Лаврик, О. Л. Сучасне фінансове посередництво при здійсненні банківського кредитування [Текст] / Олександр Леонідович Лаврик // Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол. : В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету “Економічна думка”, 2015. – Том 21. – № 1. – С. 173-178. – ISSN 1993-0259.

Анотація

Вступ. Удосконалення механізмів банківського кредитування та його постійний розвиток залишається одним із основних шляхів виходу України із кризового стану. Скорочення останнім часом банками своєї діяльності у сфері кредитування внаслідок світової економічної кризи та внутрішньої політичної кризи похитнуло економіку нашої держави та помітно вплинуло на показники кредитного портфеля українських банків, динаміка розмірів та структури яких останніми роками бажає кращого.

Було виявлено, що саме банківське кредитування здійснює найсуттєвіший вплив на динаміку ВВП, обсяги реалізованих товарів та послуг, індекси споживчих цін, курс національної валюти тощо. Порівняно із впливом, що здійснюють інші суб'єкти фінансового посередництва, аніж банківські установи, банківське кредитування суттєво переважає за всіма аспектами.

Мета. Метою статті є удосконалення методичного забезпечення фінансового посередництва в Україні, яке обумовило розробку механізмів банківського кредитування.

Метод (методологія). Вирішення поставлених завдань здійснюється за допомогою методів оцінки та аналізу ризиків і ефективності фінансування, оцінки фінансово-економічних показників діяльності, моделі оптимальної структури кредитного портфеля, статистичних методів.

Результати. У контексті активізації банківського кредитування запропоновано запровадити нову його форму – мультипартисипативне банківське кредитування («мульти» – оскільки передбачається участь багатьох вкладників у кредитуванні одного позичальника (проекту), «партисипативне» – оскільки передбачена пряма участь вкладника у виборі позичальника та умов кредитування).

Ключові слова: банківські установи; кредитні портфелі банків; інвестиції; фінансові посередники; фінансове посередництво; банківська облікова ставка.

Oleksandr Leonidovych LAVRYK

PhD in Economics,
Senior Teacher,
Department of Credit and Finance Department,
V. N. Karazin Kharkiv National University
E-mail: filosof_555@online.ua

MODERN FINANCIAL INTERMEDIATION IN BANK CREDITING

Abstract

Introduction. The updating of bank crediting and its constant development remain the basic ways for Ukraine to overcome crisis. Recent reduction of bank crediting due to the world economic crisis and internal political crisis have damaged the economy of our country and considerably affected the credit portfolio indexes of Ukrainian banks. The dynamics of value and structure of the latter leave much to be desired.

It has been determined that bank crediting makes the greatest impact on the dynamics of GDP, the volume of distribution of goods and services, the indices of customer price, national currency exchange rate, etc. Bank crediting substantially prevails by all criteria compared with the impact of other subjects of financial intermediation.

© Олександр Леонідович Лаврик, 2015

Purpose. The objective of this article is to update methodical provision of financial intermediation in Ukraine, that has stipulated the development of bank crediting mechanisms.

Method (methodology). The tasks of the research are solved with the help of the following methods: method of estimation and analysis of risks and financing efficiency, method of the estimation of financial and economic performance, method of the model of optimal credit portfolio structure, statistical methods.

Results. In terms of bank crediting promotion it has been suggested to introduce its new type. It is multiparticipative bank crediting («multi-» as it is expected the participation of many depositors in crediting borrower (the project), «participative» – as it is expected a direct participation of the depositor in choosing the borrower and terms of crediting).

Keywords: bank credit portfolio; banking institution; bank rate; financial intermediaries; financial intermediation; insurance companies; investment.

JEL classification: A1, G21, G24

Вступ

Метою статті є удосконалення методичного забезпечення фінансового посередництва в Україні, яке обумовило розробку механізмів банківського кредитування.

Завданням статті є дослідження питань розвитку фінансового посередництва на сучасному етапі діяльності фінансового ринку в країні [2], які на сьогодні особливо актуальні. Так само в дослідженні проведено порівняльний аналіз різних положень, який дозволяє структурувати загальне наукове уявлення про фінансове посередництво.

Принципово новою формою приватного кредитуванні стали кредитні P2P-проекти. Ідея приватного P2P-кредитування прийшла із США і сьогодні користується величезною популярністю в західних країнах – ця послуга на рівних конкурує з банківським кредитуванням.

В Інтернеті з'являється все більше сайтів, які фактично склали альтернативу банкам. Це біржі кредитів та соціальні мережі, кожен учасник якої може виступати або позичальником, або кредитором. Позичальники отримують багаторічний кредит на вигідних умовах, а кредитори можуть інвестувати гроші під хороший відсоток, який вище банківських облікових ставок [1]. В основному подібні біржі створюються для студентів, яким потрібно платити за навчання. Нині існує як мінімум 12 подібних проектів:

1. 1983р. – Grameen Bank;
2. 2005р. – Zopa;
3. 2005р. – Kiva;
4. 2005р. – CircleLending – acquired by Virgin (перетворився на Virgin Money);
5. 2006р. – Prosper;
6. 2007р. – LendingClub (власник – FaceBook);
7. 2007р. – GlobeFunder;
8. 2008р. – Quizzle;
9. 2008р. – Nexx;
10. р. – munityLend;
11. р.- enNote;
12. 12)2009р. – iGrin.

Найбільша біржа P2P-кредитів Prosper створена в лютому 2006 року і відтоді залучила вже 40 млн дол. венчурних інвестицій. Кожен потенційний кредитор виставляє там свою заявку на суму до 25 000 дол. із вказівкою мінімального відсотка, а позичальники (з числа схвалених кредитором) торгуються, пропонуючи вигідніші умови [5].

Існують схожі проекти: американський LendingClub, китайський Qifang, а також сайт Fynanz, який орієнтується винятково на американських студентів з Флориди та Нью-Йорка.

Розвиток подібних систем наводить на думку, що в перспективі P2P-мережі і краудсорсинг можуть стати реальною альтернативою банківським установам[4].

Звісно, поки що обсяги кредитування через P2P-проекти залишаються мізерними порівняно з банківським кредитуванням, проте темпи зростання цього ринку вражають. При їх збереженні протягом найближчих 10–15 років банківські кредити можуть зникнути як ринкотвірний фактор.

Динаміка цієї форми кредитування як позабанківської форми фінансового посередництва є досить стрімкою. Подібною є також і динаміка P2P-кредитування в інших країнах – таких, як США, Франція, Японія та Китай.

Цікавим є те, що основними кредиторами все частіше стають саме банки, використовуючи таку форму фінансового посередництва. Так, за даними агентства Ecomomy Watch [5], у США близько 80 % великих кредитів надаються саме банками через платформи онлайн-кредитування. Цей механізм має принципові

відмінності від онлайн-банкінгу. Зокрема, позичальник частіше за все не знає, хто саме надав йому кредит, у той час, як кредитори точно знають, кого саме та на які цілі вони прокредитували. Механізм увібрав у себе найкращі характеристики консорціумного кредитування (об'єднання кредиторів), онлайн-банкінгу та соціального інвестування.

Слід зазначити, що P2P кредитування має низку недоліків порівняно з банківським кредитуванням, і саме вони стоять на перешкоді його подальшого розвитку [3]. Порівняльну характеристику P2P-кредитування та банківського кредитування наведено в табл. 1.

Вважаємо, що банки повинні активно долучитися до цього механізму кредитування, аби не втратити своїх позицій у найближчому майбутньому. Це можна зробити шляхом запровадження нової гібридної форми фінансового посередництва – мультипартисипативного банківського кредитування. Така форма фінансового посередництва є об'єднанням характеристик традиційного банківського кредитування і посередництва банку та нової форми фінансових відносин, що сформувалися поза межами офіційного фінансового ринку – P2P-кредитування. Залишаючись за своєю суттю P2P-кредитуванням, ця послуга переходить під частковий контроль банку, оскільки банк є організатором та провайдером такої послуги. Продукування останньої банками в Україні є доцільним ще й через те, що на фоні низького рівня загальної довіри суб'єктів економіки до фінансового сектора банки все ж залишаються найбільш популярними та надійними фінансовими посередниками [3] порівняно зі страховими компаніями, пайовими та корпоративними інвестиційними фондами, кредитними спілками, ломбардами тощо.

Таблиця 1. Порівняльна характеристика P2P кредитування та банківського кредитування (власна розробка)

Критерій порівняння	Традиційне банківське кредитування	P2P-кредитування
Доступність послуги незалежно від місця проживання	Доступне лише в тому регіоні, де мешкає позичальник	Немає обмежень щодо регіону, на сьогодні обмежене однією країною, що обумовлено відсутністю правового регулювання такого виду послуг на міжнародному рівні
Пакет документів для отримання	Залежно від цілей та форм може бути досить великим, обов'язковим є підтвердження доходів	Частіше за все лише валідація особистості, мінімум документів
Цілі	Чітко регламентовані, перевіряються банком на дотримання	За бажанням позичальника, чітке формулювання цілей збільшує імовірність отримання кредиту. Існує можливість отримання кредиту на реалізацію соціальних ініціатив за зниженими ставками
Ризик	Досить низький, через постійний контроль банку за дотриманням умов кредитування.	Високий, через фактичну відсутність контролю за позичальником, можуть бути передбачені письмові звіти про використання кредитних коштів (досить рідко). Попри це, рівень проблемності виданих кредитів через онлайн-платформи P2P-кредитування не перевищує 2 %
Вартість	У країнах Європи та США – низька (в середньому 6–12 %)	Висока, може сягати 20–22 %, утім з часом може бути суттєво знижена, наприклад, у випадку зацікавленості кредитора отримати інший, нефінансовий ефект від кредиту, зокрема соціальний
Гнучкість умов	Регламентовано банківськими програмами, фізичній особі практично неможливо укласти договір на індивідуальній основі	Всі умови є індивідуальними, можуть бути лише обмеження щодо максимальної суми кредиту та строків повернення.

Окрім цього, спираючись на результати аналізу тенденцій розвитку форм фінансового посередництва, можемо констатувати, що українським суспільством на сьогодні буде негативно сприйнята нова форма фінансового посередництва, тим більше така форма, яка не регламентується чинним законодавством у чистому вигляді, належність же її до банків створить атмосферу впевненості у її надійності. Також слід зазначити, що банки в Україні є найбільш інноваційними фінансовими посередниками та мають найкращі можливості щодо практичної реалізації необхідних онлайн-ресурсів та платформ.

Зважаючи на багатогранність застосування цієї гібридної форми фінансового посередництва – мультипартисипативного банківського кредитування, у процесі його здійснення можуть брати участь різні суб'єкти. На нашу думку, найбільш прийнятною буде схема реалізації мультипартисипативного кредитування банками України, зображена на рис. 1.

У цьому випадку банк, продовжуючи виконувати традиційні функції фінансового посередника, концентрує зусилля переважно на функціях інформаційного, правового та операційного супроводу, зокрема: на аналізі та наданні інформації інвесторам про доступні проекти, організації торгів по фінансуванню проектів та інформуванні про їх результати, пошуку клієнтів, наданні їм інформації про умови кредитування; розробці умов участі позичальників у торгах, контролі за виконанням фінансових зобов'язань сторін тощо.

У механізмі мультипартисипативного банківського кредитування може брати участь не один банк, а ще й банки-кореспонденти (при відсутності прямих кореспондентських відносин між позичальником/інвестором та банком, що проводить мультипартисипативне банківське кредитування). Функції банку-кореспондента, що обслуговуватиме інвесторів, полягають у забезпеченні депонування їх коштів, наданні зручних інструментів переказу коштів, систематизації залученого інвестиційного капіталу за строками та валютою, наданні повної інформації клієнтам про банк, що проводить мультипартисипативне банківське кредитування. Функції банку-кореспондента, що обслуговує позичальників, полягають у систематизації позичальників та їх проектів, авторизації позичальників, первинній експертизі проектів, акумуляції зворотних грошових потоків, розрахунку ризиків для позичальників.

На думку автора, мультипартисипативне банківське кредитування забезпечує низку переваг:

- для інвесторів – вибір вигідної ставки, вибір проекту, вибір позичальника, самостійність у прийнятті інвестиційних рішень, високий рівень прозорості кредитних угод, вибір валюти;
- для позичальників – вигідна ставка, незалежність від банку, мінімізація валютного та процентного ризику, високий рівень прозорості кредитних угод, можливість розрахунку товарами;
- для банків – перекидання ризику ліквідності на інвесторів, мінімізація валютного ризику, мінімізація вартості кредитів, сприяння фінансуванню найбільш якісних та соціально значущих проектів, сприяння розвитку венчурного фінансування;
- для держави – відновлення кредитування економіки, мобілізація коштів населення, що знаходяться поза банківською системою, можливість фінансування інфраструктурних проектів, підвищення стабільності банківської системи;
- для Національного банку України – зниження потреби у рефінансуванні банків, контроль за транскордонним рухом капіталу, диверсифікація ризиків.

З огляду на те, що частка проблемних кредитів, які надаються платформами мультипартисипативного кредитування, в середньому в різних країнах не перевищує 2 %, ми вважаємо за доцільне запровадження даного механізму в українських банках у контексті підвищення якості їх кредитних портфелів.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Як висновок, зазначимо, що дослідження особливостей розвитку банківського кредитування в Україні у посткризовий період дозволило виокремити низку ключових проблем, що стримують його розвиток, а саме:

- зниження довіри населення до банків (за 2008-2014 рр. – майже в 3 рази, а саме з 59,2 до 21,2 %), що обумовило масове вилучення депозитів з банків;
- підвищення частки проблемних кредитів (за 2008-2014 рр. – майже в 10 разів, а саме з 1,3 до 13,5 %), що призвело до зростання збитків банківської системи у 9 разів;
- зростання вартості кредитів (за 2008-2014 рр. середньозважена відсоткова ставка по кредитах в національній валюті зросла з 13 до 20,7 %), що призвело до зниження кредитної активності вітчизняних підприємств та, як наслідок, до падіння обсягів виробництва.

З огляду на це у контексті активізації банківського кредитування запропоновано запровадити нову його форму – мультипартисипативне банківське кредитування («мульти» – оскільки передбачається участь багатьох вкладників у кредитуванні одного позичальника (проекту), «партисипативне» – оскільки передбачена пряма участь вкладника у виборі позичальника та умов кредитування). Фактично це перетворить вкладника в інвестора, оскільки він буде приймати на себе низку ризиків, а саме: кредитний, ліквідності, процентний та валютний. Втім перекидання ризику з банку на вкладника пропонується компенсувати більшою дохідністю такої операції порівняно з депозитною за рахунок мінімізації банківської маржі.

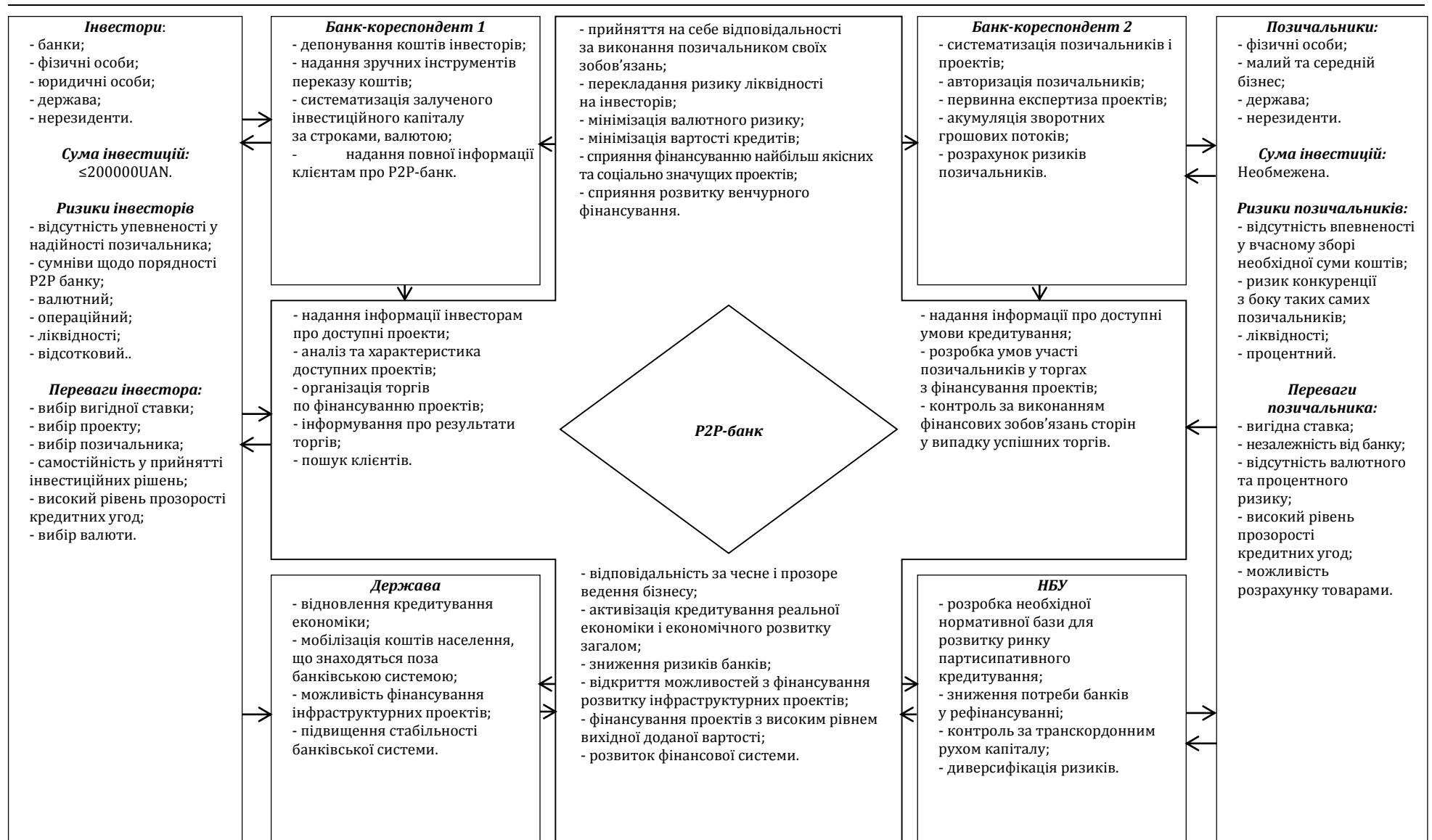

Рис. 1. Механізм функціонування системи партисипативного кредитування за участю банків

Список літератури

1. Власенкова, Ю. Финансовый супермаркет как стратегия развития международных финансовых посредников в условиях конкуренции [Текст] / Ю. Власенкова // Рынок и услуги. – 2008. – № 5(63). – С. 27–29.
2. Матеріали інформаційного сайту «Перша Фондова Торговельна Система» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pfts.com>.
3. Матеріали інформаційного сайту Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua>.
4. Основні тенденції валютного ринку України [Електронний ресурс] / Офіційний сайт НБУ. – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua>.
5. Офіційний веб-сайт Світового банку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://databank.worldbank.org/data/home.aspx>.

References

1. Vlasenkova, Y. (2008). Financial supermarket as strategy of development of international financial mediators in terms of competition. *Market and services*, 5(63), 27-29.
2. The First Fund Trade System. (2015). Retrieved from: <http://www.pfts.com>.
3. The National bank of Ukraine. (2015). Retrieved from: <http://www.bank.gov.ua>.
4. The Official web-site NBU. (2015). *Basic tendencies currency market of Ukraine*. Retrieved 2011, from <http://www.bank.gov.ua>.
5. The World bank. (2015). Retrieved from: <http://databank.worldbank.org/data/home.aspx>.

Стаття надійшла до редакції 20.10.2015 р.

Роксолана Володимирівна ЛЕВЧЕНКО

кандидат економічних наук,
доцент кафедри банківської справи,
Тернопільський національний економічний університет
E-mail: roksolana.levchenko@gmail.com

**ОСОБЛИВОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ БАНКІВ АВСТРІЇ
В ЦЕНТРАЛЬНІЙ, СХІДНІЙ І ПІВДЕННО-СХІДНІЙ ЄВРОПІ**

Левченко, Р. В. Особливості діяльності банків Австрії в Центральній, Східній і Південно-Східній Європі [Текст] / Роксолана Володимирівна Левченко // Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол. : В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету “Економічна думка”, 2015. – Том 21. – № 1. – С. 179-184. – ISSN 1993-0259.

Анотація

Розглянуто особливості структури банківської системи Австрії та діяльності банківських інституцій у країнах Центральної, Східної і Південно-Східної Європи (ЦСПСЕ). Сектор фінансових послуг Австрії успішно розвивається на території сусідніх країн з перехідною економікою, проте піддається впливу значних ризиків ланцюгової реакції, котрі в свою чергу зумовлюють додаткові потенційні зобов'язання для бюджетних коштів. Метою даного дослідження є аналіз діяльності банківських інституцій Австрії та визначення практичних рекомендацій щодо забезпечення їх ефективної діяльності у країнах ЦСПСЕ в контексті міжнародного банківського бізнесу. У процесі дослідження використано системний підхід щодо обґрунтування особливостей формування банківської системи Австрії, метод структурного аналізу процесу експансії австрійських банків з урахуванням глобального досвіду інтеграційних процесів. Результати дослідження передбачають формування висновків щодо причин інтересу австрійських банків до країн ЦСПСЕ, рівня ризиковості даної діяльності та методів її мінімізації в контексті забезпечення фінансової стабільності банківських систем як Австрії, так і країн ЦСПСЕ.

Ключові слова: банківська система Австрії; країни Центральної, Східної і Південно-Східної Європи (ЦСПСЕ); іноземний капітал; капіталізація; ризики; фінансова стабільність.

Roksolana Volodymyrivna LEVCHENKO

PhD in Economics,
Associate Professor,
Department of Banking Business
Ternopil National Economic University
E-mail: roksolana.levchenko@gmail.com

FEATURES OF BANKS OF AUSTRIA IN CENTRAL, EASTERN AND SOUTHEASTERN EUROPE

Abstract

The features of structure of the banking system in Austria and of banking institutions in Central, Eastern and Southeastern Europe (CESEE) are considered in the article. Austrian financial services sector is successfully developing in the territory of neighboring countries in transition, but it is exposed to significant risks of a chain reaction, which in turn can lead to additional contingent liabilities for the budget. The purpose of this research is to make the analysis of banking institutions in Austria and to work out the practical recommendations to ensure their efficient operation in CESEE in the context of international banking business. In this study we have used a systematic approach to study features of the banking system in Austria, method of structural analysis of the process of expansion of Austrian banks considering global experience of integration processes. Results of the study provide the formation of conclusions about the causes of interest of Austrian banks to the countries of CESEE; the level of riskiness of this activity and methods of its minimization in the context of financial stability of banking systems of Austria and countries of CESEE.

Keywords: *banking system in Austria; Central, Eastern and Southeastern Europe (CESEE); foreign capital; capitalization; risk; financial stability.*

JEL classification: E50, E52, E31

Вступ

Глобалізаційні процеси у світовому економічному просторі характеризуються динамічністю та високим рівнем ризиковості зважаючи на періодичні кризові явища на міжнародному фінансовому ринку. Банківська система є гарантом фінансової стабільності будь-якої держав, тому її залежність від кон'юнктури на світових ринках робить її більш чутливою до глобальних фінансових кризових явищ. Від ефективної діяльності фінансових інституцій міжнародного банківського сектору значною мірою залежить економічне зростання держав, саме тому значної актуальності набувають дослідження глобалізаційних процесів експансії іноземного капіталу на національні ринки банківських послуг.

Аналізу діяльності банківських інституцій на міжнародному фінансовому ринку в контексті глобалізаційних економічних процесів присвячено праці провідних вітчизняних та зарубіжних учених: П. Аллена, М. Д. Алексеєнка, В. Д. Базилевича, С. Я. Боринця, З. С. Варналія, А. С. Гальчинського, В. М. Гейця, Е. Долана, М. І. Крупки, Т. Коха, В. Лексіса, І. О. Лютого, Ю. В. Макогона, Т. В. Марени, Е. Максимо, Р. Міллера, В. І. Міщенко, П. Роуза, Дж. Сінкі.

Мета та завдання статті

Метою та завданнями статті є аналіз діяльності банківських інституцій Австрії та формування висновків щодо причин інтересу австрійських банків до країн Центральної, Східної і Південно-Східної Європи (ЦСПСЕ), рівня ризиковості даної діяльності та методів її мінімізації в контексті забезпечення фінансової стабільності банківських систем як Австрії, так і країн ЦСПСЕ.

Виклад основного матеріалу дослідження

Австрія є однією з найбільш надійних економік в зоні євро. Австрійська економіка перевершила євروزону в період 2006-2013 років за темпами зростання ВВП (за винятком 2010 року). Проте в 2014 році і 2015 році зростання виробництва в Австрії уповільнилося, тому за темпами внутрішнього зростання в 2014 році вона відставала, і це продовжуватиметься і в 2015 році. МВФ очікує, що цей розрив буде закрито в 2016 році, зокрема прогнозується зростання ВВП Австрії та зона євро на рівні 1,6% [2].

Економічна політика держави спрямована на забезпечення макроекономічної стабільності, проведення структурних реформ, а також зосередження уваги на країни ЦСПСЕ, особливо в банківському секторі і страхуванні. Саме цим можна пояснити високі економічні показники Австрії в недавньому минулому.

Слід зазначити, що історично в Австрії, як і в багатьох інших країнах континентальної Європи, сформувалася фінансова система, заснована на банках. Саме банки мають можливість поєднувати комерційну та інвестиційну діяльність, надаючи весь спектр фінансових послуг. Інші сегменти фінансової системи – ринок цінних паперів, пенсійних заощаджень, страховий сектор та інші – розвинуті в меншій мірі. В Австрії один з найвищих коефіцієнтів покриття населення банківськими послугами – 98%. Розміщення коштів на депозити банків – це найпоширеніший спосіб інвестування для австрійців. Залучення банківських позик – традиційне джерело фінансування для австрійських компаній (на них припадає більше третини пасивів нефінансових компаній).

В Австрії поширене перехресне володіння власністю між нефінансовими корпораціями, а також усередині фінансового сектора. При цьому, на відміну від Німеччини, банки не є держателями значних пакетів акцій нефінансових корпорацій. У даний час банківський сектор Австрії включає 764 банки і 4255 банківських відділень; рівень концентрації банківської діяльності в країні досить високий: майже три чверті обсягу активів усієї системи припадає на найбільші банки країни (див. табл. 1).

Структура банківської системи Австрії є особливою, зокрема вона складається з наступних фінансових інститутів:

- Акціонерні банки (Aktienbanken) – вони здійснюють обслуговування корпоративних клієнтів і фінансування великих проектів у реальному секторі економіки, у сфері торгівлі, експортне фінансування австрійських компаній, міжнародного бізнесу.
- Кооперативні банки – включають два сектори: Raiffeisensektor (нім. – сектор Райффайзен) із спеціалізацією на кредитування сільськогосподарських компаній і Volksbankensektor (нім. – сектор народних банків), з середини XIX ст. надає кредити ремісникам і малому бізнесу.
- Ощадні банки (Sparkassen) – залучення ощадних вкладів від населення, видача кредитів бізнесу, фінансування житлового будівництва і муніципальних проектів.

- Іпотечні банки земель (Landes-Hypothekenbanken) – видача іпотечних кредитів і надання позик місцевим органам влади (землям, муніципалітетам), випуск іпотечних цінних паперів і цінних паперів під видані місцевим органам влади кредити.
- Будівельні товариства (Bauparkassen) – надання своїм клієнтам, які нагромадили визначений капітал, вторинних іпотечних кредитів (на придбання житла) за низькими відсотковими ставками.
- Банки спеціального призначення (Sonderbanken) – пенсійні фонди, інвестиційні компанії, фонди нерухомості та інші.
- Кредитні інститути країн-членів, що входять в Європейську економічну зону (BWG-Zweigstellen).

Таблиця 1. Найбільші банки Австрії станом на 01.01.2013 р. [1]

№ з/п	Назва банку	Власний капітал, млн. дол. США	Загальний обсяг активів, млн. дол. США	Прибуток до оподаткування млн. дол. США	Рентабельність капіталу, %	Рентабельність активів, %
1.	Bank Austria	1857256	273873	106992	5,76	0,39
2.	Erste Group	1612533	282090	105701	6,56	0,37
3.	Raiffeisen Bank International	1224142	179573	136148	11,12	0,76
4.	Raiffeisenlandesbank Oberosterreich	346270	52536	13654	3,94	0,26
5.	Raiffeisenlandesbank Niederoesterreich-Wien	319525	42625	2243	0,7	0,05

На практиці майже всі банки універсальні. У кількісному вимірі найбільшу частку займає сектор кооперативних банків Raiffeisen і Volksbank (498 і 53 відповідно), акціонерних і приватних банків (42), ощадних інститутів (49), а також банків спеціального призначення (78). В цілому на ці чотири сегменти припадає понад 90 % ринку банківських послуг Австрії (див. рис. 1). Значну частку також займають кредитні інститути країн-членів, що входять в Європейську економічну зону, котрі здійснюють діяльність на території Австрії відповідно до чинного банківського законодавства країни, зокрема згідно ст. 9-11 Закону "Про банки" [4].

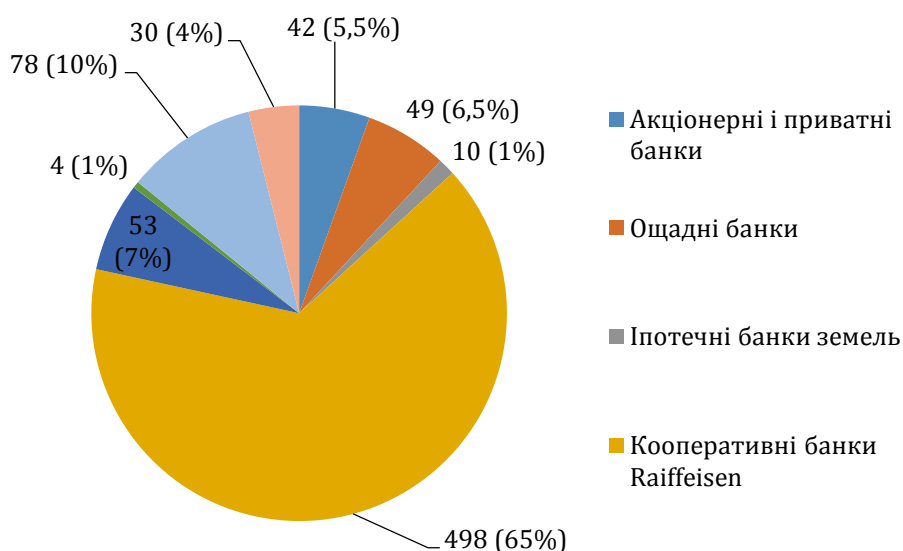

Рис. 1. Структура банківської системи Австрії станом на 01.01.2015 р. [3]

Австрійські банки відіграють ключову роль і здатні запропонувати спеціалізовані послуги у країнах ЦСПСЕ. Слід зазначити, що австрійські банки одними з перших почали експансію на ці ринки, географічно

і історично тісно пов'язані з Австрією, – з середини 1980-х рр. Вихід на нові сегменти здійснювався шляхом відкриття філій австрійських банків; на другому етапі (друга половина 1990-х рр.), коли в країнах ЦСПСЄ почалася приватизація, – шляхом придбання часток в кредитних установах. В результаті до теперішнього часу австрійські банки стали одними з ключових учасників банківських ринків країн ЦСПСЄ і Союзу Незалежних Держав (СНД) і протягом останніх двадцяти років проводять особливо активну експансію на ринках ЦСПСЄ, особливо в Чехії, Угорщині, Словаччині, Хорватії, Польщі, Словенії, Латвії, Україні та Росії.

Так, 11 австрійських банківських груп (лідери серед них – UniCredit Bank Austria AG, Erste Group Bank AG, Raiffeisen Zentralbank Österreich AG, Österreichische Volksbanken AG, Raiffeisenlandesbank Oberösterreich Aktiengesellschaft, Österreichische Kontrollbank AG, Raiffeisen Holding Niederösterreich-Wien, BAWAG P. S. K. i HGAA), які входять до числа найбільших іноземних інвесторів в банківські активи в регіоні ЦСЄ.

Вибір обраної стратегії зумовлений тим, що внутрішній ринок банківських послуг в Австрії невеликий, а зміцнити позиції в промислово розвинених країнах заважає високий рівень конкуренції. Додатковим стимулом для виходу на ринки ЦСПСЄ стали проблеми, викликані започаткованим 2000 року спадом на світових фондових ринках і уповільненням зростання у великих економіках світу. В одній тільки Німеччині, котра традиційно надає банкам Австрії та Швейцарії чималу частку закордонних клієнтів, кількість банкрутств перевищило багаторічні рекорди. Тим часом ринок банківських послуг в країнах колишнього соціалістичного табору демонстрував в останні роки високі темпи зростання. У той же час місцеві кредитні інститути, як правило, недостатньо сильні для протистояння західним конкурентам. З цієї причини австрійців не зупинили навіть підвищені ризики, традиційно супутні виходу на ринки, що розвиваються. Австрійські інвестори стали швидко зміцнювати свої позиції, відкриваючи в країнах ЦСПСЄ відділення та купуючи місцеві банки, дані вкладення почали швидко приносити дивіденди. Наприклад, Bank Austria Creditanstalt близько 30% своїх доходів отримує від операцій в ЦСПСЄ. Якщо в 90-х роках австрійські банки працювали головним чином з присутніми у ЦСПСЄ західними транснаціональними компаніями, то зараз вони обслуговують і місцевих корпоративних клієнтів, а також фізичних осіб.

Відмінною рисою є те, що в Австрії діють жорсткі вимоги, спрямовані на запобігання відмиванню грошей, і високоефективне законодавство з нагляду за банківською діяльністю. Доходи за банківськими рахунками в Австрії підлягають оподаткуванню за ставкою 25%, що нижче, ніж в багатьох країнах ЄС.

Слід зазначити, що австрійські банкіри часто досягають на практиці вищих прибутків, ніж більшість їхніх швейцарських колег, а комісії за управління коштами клієнтів набагато нижчі, ніж у тій же Швейцарії. Крім того, як заявляють фахівці, австрійські банкіри, як правило, працюють набагато оперативніше своїх європейських колег (за винятком Ліхтенштейну і деяких банків Швейцарії). Всі операції відбуваються практично в режимі реального часу, інтерфейс більшості австрійських систем інтернет-банкінгу достатньо нескладний в управлінні. Отже, для банківських інституцій Австрії характерні наступні риси:

- високий рівень банківської секретності. Банківська таємниця і тепер залишається одним з головних принципів банківської справи в Австрії. Однак під тиском міжнародних регуляторів Австрії довелося внести зміни в правила ідентифікації клієнтів, що відкривають рахунки в її банках, проте це не стало причиною масового відтоку клієнтів з австрійських банків;
- австрійські банки, як правило, набагато більш ліберальні, ніж банки більшості інших країн ЄС, в такому питанні, як відкриття рахунків клієнтам зі Східної Європи. Те ж саме, можна сказати і про відкриття рахунків в австрійських банках офшорним компаніям: якщо в компанії всі документи в порядку, а її бенефіціари відомі банку і пройшли відповідні процедури, ймовірність позитивного рішення про відкриття рахунку вельми велика;
- високий рівень якості послуг з управління приватним капіталом (Private Banking), у той час як розрахункові рахунки в австрійському банку – річ швидше "іміджева" і відповідно цікава лише великим компаніям;
- створення приватних фондів (private foundations). Австрійський приватний фонд є структурою, в розпорядження якої засновник надає майно і активи. Переваги даних фондів: 1) захист активів від претензій третіх осіб; 2) фонд є гнучким інструментом передачі майна спадкоємцям: в його статуті можна визначити умови призначення і зміни складу керуючих і бенефіціарів. Мінімальна вартість переданого у фонд майна – 70 тис. євро, однак, згідно з експертними оцінками, до створення такого фонду має сенс вдаватися для управління активами на суму не менше 2 млн. євро. Фонд зобов'язаний управляти майном відповідно до визначених засновником цілями і завданнями, а також здійснювати виплати на користь зазначених засновником бенефіціарів. В якості останніх можуть бути заявлені спадкоємці засновника, а також сам засновник. Мінімальна кількість керуючих – три особи, з яких як мінімум двоє повинні бути резидентами Австрії, третім же може виступати і сам засновник (бенефіціар не може бути призначений керуючим).

Основні ризики для фінансової стабільності банків Австрії залишаються пов'язаними із достатністю капіталу і рівнем ліквідності, незважаючи на те, що показники за даними позиціями продовжують покращуватися. Слід зазначити, що європейські банки продовжують працювати в умовах слабого

економічного зростання, низької рентабельності, високого кредитного ризику, низьких процентних ставок і, як наслідок, зниження прибутку в 2014 році. Перспективами для зростання залишається необхідність зниження ризиків, як країн еврозони так і, країн ЦСПСЄ. Геополітична напруженість за участю Росії та України, спричинила значні наслідки насамперед на країни ЦСПСЄ і, отже, на діяльність австрійських банків, на їх фінансові показники. Зокрема, аналіз прибутків та збитків протягом 2008-2014 років відображено у табл. 2.

Таблиця 2. Сукупні прибутки і збитки банків Австрії протягом 2008-2014 рр. (млрд. евро)[2]

Назва показника	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.
Чистий процентний дохід	19,3	19,5	20,4	20,4	19,3	18,6	19,3
Комісійний дохід	8,5	7,2	7,7	7,6	7,3	7,6	7,7
Комерційний дохід	-2,1	2,6	1,0	0,8	1,1	0,7	0,5
Операційний дохід	7,9	15,6	13,5	10,4	12,1	8,0	9,3
Чистий дохід після оподаткування	0,6	1,5	4,6	0,7	3,0	-1,0	1,4

Як бачимо, сукупний чистий дохід після оподаткування у 2014 році мав позитивне значення 1,4 млрд. евро, незважаючи на негативний результат у 2013 році. Найбільш важливі компоненти операційний дохід і комісійний дохід перевищили результати 2013 року. Це поліпшення зумовлено помірним збільшенням процентної маржі, а також зниженням неприйняття ризиків інвесторами. Кредитні ризики залишалися на підвищеному рівні, дещо знизившись в 2014 році. Це зниження є результатом вжитих заходів щодо коригування кредитного ризику для Нуро Alpe Adria International, зокрема після реструктуризації останнього. Отже, в цілому якість активів продовжує залишатися слабкою. Негативний чистий результат в 2013 році став наслідком списань в гудвіл банківських філій в ЦСПСЄ і збитків Нуро Alpe Adria International. Коригування гудвілу, відображає насамперед, більш слабкі перспективи зростання і слабкі макроекономічні умови в ЦСПСЄ. Отже, основними ризиками залишаються: порівняно слабка продуктивність і рентабельність вітчизняного бізнесу, концентрація прибутку в невеликій кількості країн ЦСПСЄ, рівень капіталізації банків Австрії є не достатньо високим.

Проте, слід зазначити, що австрійські банки постійно зміцнюють свої позиції щодо капіталізації протягом останніх років. Зокрема, у кінці 2014 року, співвідношення капіталу 1-го рівня до сукупних активів зважених на рівень ризику склало 11,8%. Тобто, спостерігалось збільшення більш ніж на 4 % з початку фінансової кризи 2008 року. У той же час, рівень капіталізації австрійських банків як і раніше залишається нижчим, аніж у їхніх зарубіжних аналогів.

В останні роки, австрійські банки розширили свою присутність в Росії і Туреччині, в той самий час, скоротивши свою експозицію в Україні шляхом продажу дочірніх банків. Конфлікт між Україною і Росією, додав невизначеності і послабив економічні перспективи. Тим не менш, економіка ЦСПСЄ має більш високий потенціал зростання, ніж західноєвропейські країни, бо рівень ВВП на душу населення є значно нижчим.

Банківський бізнес у ЦСПСЄ є основним джерелом прибутку, незважаючи на тимчасове скорочення прибутку, діяльність дочірніх австрійських банків в ЦСПСЄ залишатися і надалі важливою, хоча отримання більш високих прибутків супроводжується і більш високими ризиками на деяких ринках. В останні роки, прибуток все більше концентрується в Чехії і Словаччині, а також у Росії та Туреччині, які є предметом більш високої волатильності, але й вищої прибутковості.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Так дійсно, зовнішній негативний вплив передавався австрійським банкам переважно через регіони ЦСПСЄ, які більше піддаються впливу фінансових кризових явищ. Проте, даний негативний вплив пом'якшили деякі особливості банківської системи Австрії. Зокрема, по-перше: традиційно тісні зв'язки австрійських банків з клієнтами; по-друге: прихильність бізнес-моделі "емітуйте і тримайте", згідно якої активи банку залишаються на його балансі, їх структурізація і перепродаж не відбувається; по-третє: низька залученість банків в операції зі структурованими продуктами; по-четверте: стратегічна орієнтація банків на роздрібний бізнес, що в кризові явища спричиняє зміни інвестиційних переваг на користь

збільшення обсягу депозитів, що відповідно стає важливим джерелом ліквідності для банківської сфери; по-п'яте, багаторівнева система організації окремих секторів банківської системи. Зокрема, присутність у секторах кооперативних та ощадних банків центральних інститутів, що надають допомогу локальним банкам відповідного сектора, підвищує стійкість банківської системи. В період кризових явищ, проблеми банків з ліквідністю вирішувалися в межах конкретного сектора, і відповідно зменшувало їх залежність від ситуації на міжбанківському ринку; по-шосте, у період кризових явищ Австрія прийняла пакет заходів щодо підтримки стабільності банківського сектора, спрямованих на забезпечення ліквідності, зміцнення капіталу банків тощо. А також, з метою забезпечення ефективності і комплексності заходів макропруденційного нагляду та грошово-кредитної політики, було створено Раду з фінансової стабільності ринку (FMSB). FMSB була створена для зміцнення співробітництва в галузі макропруденційного нагляду і сприяння стабільності фінансового ринку.

Сьогодні банківська система Австрії знаходиться в процесі відновлення і згідно стрес-тестам Національного банку Австрії, в цілому демонструє стійкість до макроекономічних шоків, хоча існує ймовірність виникнення проблем на рівні окремих кредитних організацій. Як висновок можна зазначити, що банківська система Австрії, як основа фінансової системи країни, завдяки історично сформованим особливостям (високий рівень конкуренції, багаторівнева секторальна організація) і переважним бізнес-моделям (орієнтація на роздріб, проходження стратегії "емітуйте і тримайте", тісні зв'язки з клієнтами) досить стійка до зовнішніх негативних впливів. Проте, основним джерелом ризику для стабільного функціонування системи залишається значний рівень присутності австрійських кредитних інститутів на ринках країн ЦСПСЄ, які внаслідок їх більшої рентабельності і значних перспектив розвитку сприймаються найбільшими банками Австрії настільки ж важливими напрямками бізнесу, як і операції всередині країни.

Список літератури

1. The Banker [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.thebanker.com/Banker-Data/Bank-Trends/The-top-five-banks-in-Austria>.
2. Facts on Austria and Its Banks [Електронний ресурс] / Osterreichische National bank. – July 2015. – 34 p. – Режим доступу: <https://www.oenb.at>.
3. Osterreichische National bank [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.oenb.at>.
4. Federal Banking Act (Bankwesengesetz – BWG) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/internal_market/bank/docs/windingup/200908/annex1_finalcountryreport_at-3-austrian%20banking%20act_en.pdf.

References

1. The Banker. (2015). Retrieved from: <http://www.thebanker.com/Banker-Data/Bank-Trends/The-top-five-banks-in-Austria>.
2. Osterreichische Nationalbank. (2015). Facts on Austria and Its Banks. – July 2015. – 34 p.
3. Osterreichische Nationalbank. (2015). Retrieved from: <https://www.oenb.at>.
4. Federal Banking Act (Bankwesengesetz – BWG). (2009). Retrieved from: http://ec.europa.eu/internal_market/bank/docs/windingup/200908/annex1_finalcountryreport_at-3-austrian%20banking%20act_en.pdf.

Стаття надійшла до редакції 26.10.2015 р.

Олена Леонідівна МАЛАХОВА

кандидат економічних наук,
доцент кафедри банківської справи,
Тернопільський національний економічний університет
E-mail: malahov_mct@mail.ru

БАЗОВІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ БАНКАМИ ПРОЦЕНТНОЇ ПОЛІТИКИ

Малахова, О. Л. Базові аспекти формування та реалізації банками процентної політики [Текст] / Олена Леонідівна Малахова // Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол. : В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету “Економічна думка”, 2015. – Том 21. – № 1. – С. 185-192. – ISSN 1993-0259.

Анотація

Вступ. У статті розкрито сутність, види процентної політики банку на макро- і мікрорівнях та фактори, що її визначають.

Мета. Метою дослідження є аналіз наукових підходів до сутності процентної політики банків та виокремлення чинників, що її визначають в умовах нестабільності економічної системи.

Метод (методологія). На основі діалектичного методу пізнання проведено узагальнення наукових підходів щодо економічної природи, цілей та завдань провадження банками процентної політики. Для дослідження впливу економічних чинників використано статистичні методи, методи техніко-економічного і фінансового аналізу та спостереження.

Результати. Вивчення динаміки руху процентних ставок показує, що процентна політика виступає одним із визначальних і водночас непростих механізмів регулювання депозитної та кредитної політики банку. Розглянуто цілі процентної політики у короткостроковому та довгостроковому періодах та виокремлено чинники впливу макро- і мікроекономічного характеру на формування і реалізацію процентної політики банку. Проаналізована послідовність формування останньої та вірогідність негативного впливу зовнішніх факторів у сучасних умовах розвитку банківського сектору України.

Ключові слова: процент; процентна політика; облікова ставка; депозитні операції; кредитні продукти; фактори впливу на процентну політику.

Olena Leonidivna MALAKHOVA

PhD in Economics,
Associate Professor,
Department of Banking,
Ternopil National Economic University
E-mail: malahov_mct@mail.ru

BASIC ASREKTS OF FORMATION AND REALIZATION OF THE BANKS INTEREST POLICY

Abstract

Introduction. In the article we have considered the essence, the types of bank interest rate policy at the macro and micro levels and factors that determine it.

Purpose. The aim of the study is to analyse scientific approaches to the nature of the interest rate policy of banks and single out the factors that determine it in the conditions of an unstable economic system.

The method (methodology). On the basis of the dialectical method of knowledge it has been held the generalization of scientific approaches to the economic nature, objectives and tasks of the bank interest rate policy. To study the impact of economic factors we have applied statistical techniques, methods, feasibility and financial analysis and observation.

Results. The results of the analysis of the dynamics of interest rates have shown that the interest rate policy is one of the key and at the same time complicated mechanisms of regulation of deposit and loan policy. We have considered interest rate policy objectives in the short and long run and singled out factors affecting macro- and microeconomic nature of the formation and implementation of interest rate policy of the Bank. It has been analyzed the sequence of

formation of the latter and the likelihood of adverse external factors in the current conditions of the banking sector in Ukraine.

Keywords: *interest; interest rate policy; discount rate; deposit operations; credit products; impacts on interest rate policy.*

JEL classification: H8

Вступ

Особливостями сучасного розвитку вітчизняних банків є те, що за умов економічної і політичної нестабільності в країні їх очікують значні труднощі в частині формування і реалізації ефективної процентної політики, а відтак саме необґрунтовані рішення з приводу встановлення відсоткових ставок на банківські депозитні та кредитні продукти можуть призвести до погіршення позицій банку на ринку. За таких обставин, в інтересах останнього проводити таку процентну політику, яка б повною мірою забезпечувала йому отримання необхідного рівня прибутку і була приваблива для наявних і потенційних клієнтів.

Ще донедавна дослідження окресленої тематики в економічній літературі здійснювалось не повною мірою. Саме тому нині відсутній єдиний теоретичний підхід щодо економічного змісту, складових елементів та факторів, що чинять вплив на процеси формування та реалізації процентної політики банків. Найбільш вагомий внесок у дослідження загальних питань банківської справи, а також окремих аспектів формування процентної політики комерційних банків зробили дослідження відомих зарубіжних вчених, а саме: О. І. Лаврушина, Дж. Сінкі, П. Роуза, Р. Дж. Фішера, О. В. Шевцової та ін. Окремим проблемам формування ефективної цінової політики комерційних банків присвячені дослідження вітчизняних економістів, зокрема Л. В. Кузнецової, В. В. Коваленко, С. В. Науменкової, Є. В. Остропольської, І. В. Сало та інших.

Утім, попри належне наукове напрацювання вітчизняних та зарубіжних вчених із зазначеної проблематики, існує потреба в подальшому теоретичному дослідженні та розробці окремих питань формування процентної політики комерційного банку в умовах нестабільного фінансового середовища.

Мета та завдання статті

Метою статті є дослідження наукових підходів до сутності процентної політики банків та виокремлення чинників, що її визначають в умовах нестабільності економічної системи. Вказана мета визначила перелік завдань, які потребують вирішення:

- узагальнити підходи науковців та фахівців банківської справи до економічної природи, цілей та завдань процентної політики банків;
- виявити та систематизувати фактори макро- і мікроекономічного рівнів, що чинять вплив на формування процентної політики банків;
- виокремити основні етапи організації та реалізації банківськими установами процентної політики.

Виклад основного матеріалу дослідження

Ефективність діяльності банківського сектору значною мірою залежить від ефективної організації та провадження процентної політики, а саме: ставки за активними операціями повинні перевищувати ставки за пасивами. Саме тому кожен банк прагне сформувати таку оптимальну процентну політику, щоб, окрім забезпечення максимального прибутку, отримати ще й конкурентні переваги на ринку банківських послуг.

У контексті окреслених завдань нашого наукового дослідження вважаємо за необхідне розглянути різні підходи фахівців щодо сутності процентної політики (табл. 1).

Як видно із таблиці, різні автори розглядають сутність процентної політики по-різному, визначають її або як частину управління (банківського менеджменту), або як сукупність заходів, частину внутрішньої роботи. Утім, у більшості визначень міститься посилання на те, що вона стосується активних і пасивних операцій і спрямована на досягнення певних цілей. Процентна політика може також розглядатися як документ, який складається банком та визначає порядок встановлення, зміни і застосування процентних ставок за залученими та розміщеними від імені банку ресурсами.

Слід зазначити, що ця політика стосується не всіх операцій банку. Як відомо, до активних операцій банку належать операції кредитного характеру, операції з цінними паперами, довгострокові фінансові інвестиції, похідні фінансові інструменти тощо. До прикладу, операція банку щодо купівлі нового приміщення, хоча і є активною за своєю суттю, оскільки призводить до збільшення активів, але безпосередньо з процентною політикою не пов'язана. З іншого боку, такі пасивні операції, як формування прибутку, статутного фонду, відкладені податкові зобов'язання, також не залежать від політики банків у

частині формування відсоткових ставок. Відтак, процентна політика має відношення тільки до тих операцій банку, у результаті яких банк отримує процентні доходи або видатки і які чутливі до змін процентної ставки.

Таблиця 1. Підходи різних дослідників щодо сутності процентної політики

Автор	Визначення
О. І. Лаврушин [1, с. 600.]	Процентна політика – це сукупність заходів із регулювання економічних відносин шляхом управління процентними ставками. Процентна політика банків спрямована на максимізацію чистого процентного доходу від банківських операцій, страхування кредитного ризику та управління ліквідністю балансу банку.
В. Н. Усоський [2]	Процес напрацювання і практичного застосування топ-менеджерами банків системи управління і структурою та рівнем процентних ставок за активними та пасивними операціями для максимізації прибутку на ринку.
Куклін А. А., Шнейдер Є. А. [3]	Важливий елемент внутрішньої роботи банку, який багато в чому визначає динаміку та структуру активних та пасивних операцій банку.
Тарасов В. І. [4, с. 347]	Один із найважливіших і в той же час достатньо складних інструментів регулювання банківської діяльності, який знаходить своє вираження в регулюванні рівня і динаміки процентних ставок.
Шевцова О. В. [5]	Тактика і оперативне управління у сфері регулювання активних і пасивних процентних ставок з метою забезпечення прибутковості, ліквідності, надійності і розвитку операцій банку.

Варто зауважити, що необхідно розрізняти процентну політику банків на макро- і на мікрорівні (табл. 2).

Таблиця 2. Формування процентної політики банків на макро- та мікроекономічному рівнях

Рівень економічної системи	Установа, що формує і реалізує процентну політику	Економічний зміст процентної політики	Види банківського проценту, що слугує базовою основою процентної політики
Макроекономічний рівень	Центральний банк	Сукупність заходів, що спрямовані на забезпечення рентабельності банківської системи та забезпечення оптимальних темпів розвитку економіки на основі ефективного використання банківського проценту	Обліковий процент – плата, яку стягує центральний банк з комерційних банків за позики, надані під векселі Облікова ставка – це один із монетарних інструментів, за допомогою якого центральний банк встановлює для банків та інших суб'єктів грошово-кредитного ринку орієнтир щодо вартості залучення та розміщення грошових коштів Ставка рефінансування – виражена у відсотках плата за кредит, що надаються банкам, яка встановлюється центральним банком з метою впливу на грошовий обіг та кредитування
Мікроекономічний рівень	Комерційні банки	Сукупність заходів в області процентних ставок щодо залучення і розміщення грошових коштів з метою забезпечення рентабельності і ліквідності банківської установи	Депозитний процент – плата банків за залученими на депозитні рахунки грошові кошти Позичковий процент – плата, яку отримує банк-кредитор за отриманими кредитами

На макрорівні процентну політику формує і реалізує центральний банк, в якості якого в Україні виступає Національний банк. Процентна політика НБУ визначається цілями і задачами грошово-кредитної політики держави, а та – процесами, що відбуваються в економіці, і тими завданнями, які ставляться на певних етапах її розвитку.

На мікроекономічному рівні процентна політика – це політика банків другого рівня при залученні і розміщенні банківських ресурсів. Щодо цілей процентної політики на мікроекономічному рівні, то варто зауважити, що їх досить складно визначити однозначно. Вочевидь, найбільш простим визначенням може бути те, що метою провадження процентної політики комерційного банку є забезпечення максимальної рентабельності. Втім, з різних причин не всі банки розглядають максимізацію рентабельності як єдину ціль організації своєї діяльності. Прагнучи досягти конкурентних переваг на ринку банківських послуг, банки воліють створювати та розширювати клієнтську базу, напрацьовувати з нею тривалі та тісні взаємовигідні економічні відносини.

За таких обставин абсолютно очевидним є те, що цілі процентної політики можуть бути поділені на два основних рівні, а саме: 1) тактичні (доступність інформації про діяльність банку, розвиток філіальної мережі, внутрішньобанківський розвиток); 2) стратегічні (отримання прибутку). Кожна ціль передбачає постановку цілого переліку завдань. Так для підвищення інформованості населення необхідно забезпечити простоту оформлення депозитних і кредитних операцій, постійно публікувати інформацію про нові продукти та відсоткові ставки, забезпечити довіру до банку з боку клієнтів. Для розвитку філіальної мережі банк повинен зберегти вже напрацьоване коло клієнтів, а також розширити свої загальні позиції на ринку тощо. Для внутрішньобанківського розвитку – по можливості скорочувати вартість залучених коштів, підвищувати дохідність працюючих активів, контролювати рівень кредитного ризику, скорочувати внутрішню вартість банківських послуг. Але оскільки загалом банк – це комерційна організація, то будь-яка із цих цілей та задач насамкінець спрямована на отримання єдиного результату – максимізацію прибутку.

Для встановлення адекватного рівня позичкового процента мають бути враховані фактори макро- і мікроекономічного характеру. Ці фактори зумовлюють можливості покриття витрат комерційного банку, отримання ним прибутку, а також управління ризиками за проведення відповідних операцій.

До основних зовнішніх факторів можна віднести політичну та загальноекономічну ситуацію, монетарну політику центрального банку, рівень конкуренції на банківському ринку, ситуацію на грошовому і кредитно-депозитному ринку, рівень державного регулювання, інфляцію, попит на банківські послуги з боку суб'єктів господарювання та ін.

До основних внутрішніх факторів можна віднести якість і новизну банківських продуктів, рівень прийнятих ризиків, якість реклами, орієнтацію на певні сегменти банківського ринку, репутацію і авторитет банку на національному ринку тощо.

Деякі економісти, наприклад О. В. Шевцова, виокремлюють частину зовнішніх факторів в окрему групу мезофакторів (рівень розвитку банківської системи, конкуренція на банківському ринку, стан ринку міжбанківських кредитів), а частину внутрішніх факторів – у мікрофактори (масштаб розвитку філіальної мережі, тип перерозподілу ресурсів тощо) [5].

Також фактори, які чинять вплив на процентну політику банку, можна поділити на адміністративні (оподаткування, політика мінімальних резервних вимог, пряме регулювання процентних ставок, одностороннє рішення керівництва банку) і ринкові (стан економіки, грошового, фінансового ринків и др.).

Окрім того, процентна політика, як і будь-яка інша політика банківської установи, повинна формуватися на основі певних базових принципів. Загалом принципи процентної політики банку є сукупністю вихідних умов, що визначають загальні цілі та спрямованість політики у сфері реалізації матеріальних інтересів кредитора щодо передання коштів у тимчасове користування. До основних принципів, на яких має засновуватися процентна політика банку, належать такі:

- покриття процентними доходами за позичковими операціями витрат на формування ресурсної бази банку для видачі кредитів різним групам клієнтів;
- встановлення процентної ставки на рівні, достатньому для забезпечення прийнятної рентабельності банківської установи;
- забезпечення належної гнучкості у встановленні процентних ставок з огляду на динаміку ринкової кон'юнктури, що змінюється під впливом пропозиції тимчасово вільних ресурсів, а також попиту на банківські кредити;
- диференціація рівня процентних ставок згідно з результатами аналізу діяльності кожного індивідуального позичальника і відповідними умовами позичкової операції;
- договірні засади встановлення рівня процентної ставки по кожній кредитній операції, що визначається у процесі переговорів між комерційним банком і позичальником і фіксується у кредитній угоді [6].

Таким чином, на основі вищевикладеного можна зробити висновок, що процентна політика банку – це комплекс заходів щодо управління процентними ставками за активними і пасивними операціями, що перебуває під впливом внутрішніх і зовнішніх факторів, формується та реалізується з метою максимізації чистого процентного доходу.

Загалом така політика мала б формуватися на основі чіткого документа, який би мав вигляд затвердженої належним чином концепції, що враховувала б вплив усіх можливих факторів розвитку економіки та особливості діяльності тих груп позичальників, на обслуговування яких орієнтований банк.

На рис. 1 зображено загальний порядок організації та реалізації банком політики в частині встановлення відсоткових ставок.

Рис. 1. Порядок організації та реалізації банком політики щодо встановлення відсоткових ставок

На практиці банківські установи можуть розробляти більш детальний алгоритм роботи щодо організації та реалізації процентної політики. Загалом чітке дотримання прописаних у внутрішньобанківських положеннях процедур організації процентної політики (цілей, завдань, методик нарахування відсотків тощо) повинно забезпечувати досягнення стратегічних цілей банку (отримання конкурентних переваг на ринку, отримання максимального доходу при мінімізації кредитного та процентного ризиків та ін.).

У контексті дослідження зазначеної наукової проблематики, на наш погляд, особливого значення набуває аналітичний огляд процентної політики банків у сучасних умовах та виявлення основних вагомих чинників, що впливають на її ефективність.

Так суттєвий вплив на формування процентної політики чинить рівень інфляції. Інфляційна складова завжди прагне скоригувати відсоткові ставки на рівень реальної інфляції. Закономірність надзвичайно проста, оскільки внаслідок інфляційного зростання цін збільшується номінальний обсяг національного продукту. Для його реалізації повинна пропорційно зростати «поточна грошова маса» економічних суб'єктів, що викликає відповідне зростання попиту на кредитні ресурси, що, як наслідок, спонукає банки до підвищення номінальної ставки відсотка. Залежність динаміки номінальних процентних ставок від темпів інфляції широко визнається в закордонній економічній літературі. Вона відома за назвою «ефект Фішера», згідно з яким процентні ставки реагують на зміну товарних цін (інфляцію) у співвідношенні 1:1. Ця закономірність ураховується центральними банками західних країн у грошово-кредитній політиці, що виявляє певне вплив на процентну політику банків [6]. Проте до недавнього часу в Україні такий взаємозв'язок динаміки інфляції і банківського проценту не простежувався.

Втім, враховуючи останні тенденції інфляційних очікувань в Україні, цілком ймовірно, що банки будуть вимушені підвищити відсоткові ставки як за депозитними, так і за кредитними продуктами.

Окрім того, при формуванні процентних платежів за депозитами банки повинні враховувати не тільки індекс інфляції, а й облікову ставку НБУ, що є базовою основою для визначення вартості кредитних

ресурсів. Слід зауважити, що з квітня поточного року НБУ підвищив облікову ставку до рівня 30 %, однак уже вересні відбулося її зниження на 8 відсоткових пунктів [8].

Ситуацію погіршує і та обставина, що вища вартість залучення депозитів провокує вищі кредитні ставки, недоступність кредитів і збитковість банків, яким через певний час просто не буде з чого повертати ті депозити, які вони залучали. Тим часом зростання процентних ставок за депозитами посилює проблеми банкірів, значно збільшуючи процентні витрати фінустанов. Однопроцентне підвищення ставки за депозитами фізичних осіб — це загалом для системи понад 3 млрд грн на рік додаткових витрат. За останній рік процентні ставки за депозитами фізичних осіб зросли в середньому на 5 процентних пунктів. Оскільки адекватних компенсаторів у дохідній частині немає (за винятком хіба що валютних спекуляцій), картина виходить похмура, а ознаки формування нових бульбашок і пірамід — очевидні [7].

Не менш вагомим фактором зовнішнього середовища виступає валютний курс, оскільки він виражає загалом стан попиту і пропозиції на валютні цінності на внутрішньому ринку. Кореляційний взаємозв'язок аналізованих вище параметрів, що чинять вплив на валютний ринок в Україні, відображено на рис. 2.

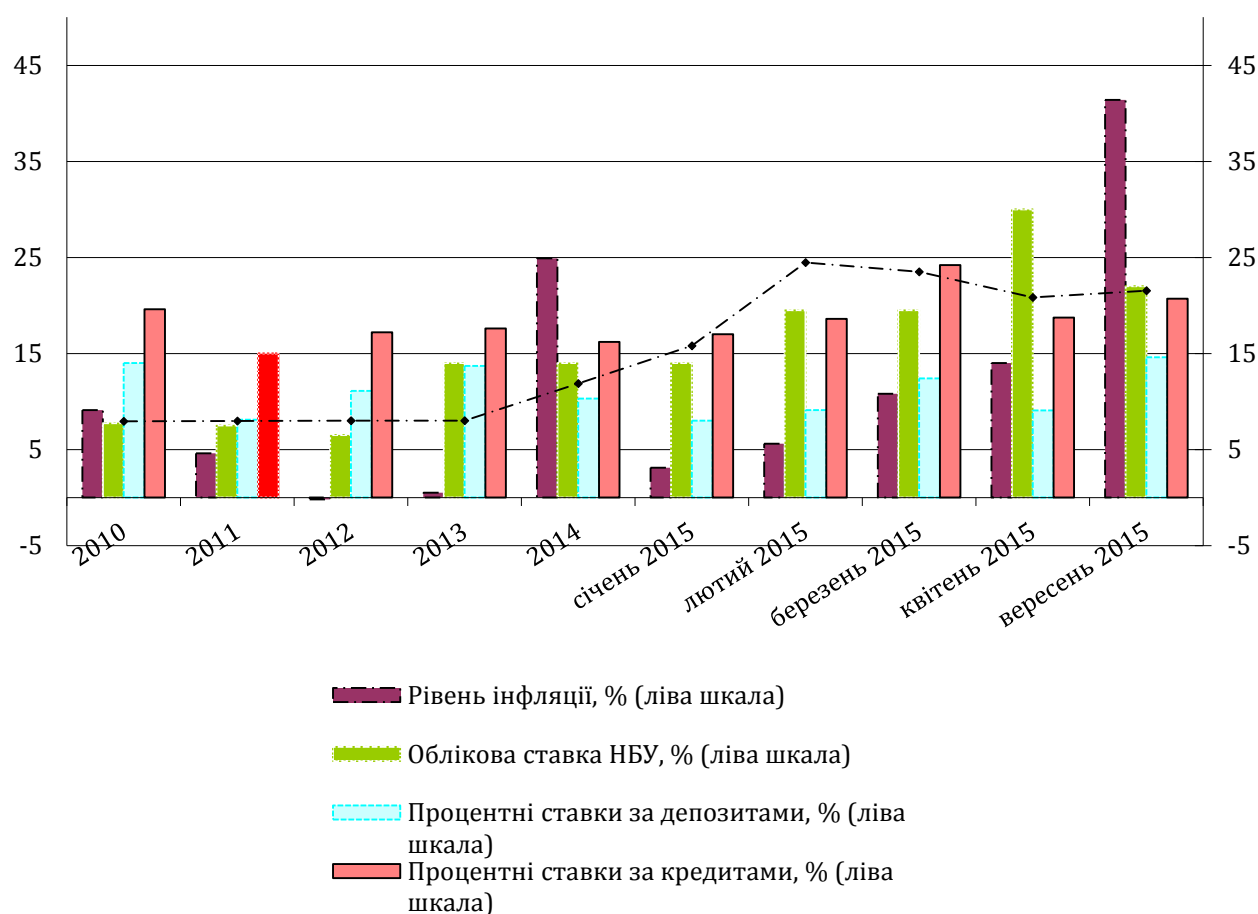

Рис. 3. Кореляційний взаємозв'язок параметрів, що чинять вплив на процентну політику комерційних банків в Україні*

*Складено за даними [8]

Отже, банківські установи виступають активними учасниками всіх сегментів фінансового ринку, саме тому при формуванні своєї процентної політики повинні повною мірою враховувати макроекономічні параметри кожного зі складових цього ринку. Окрім того, на ринку грошових ресурсів банк повинен запропонувати вкладникам такий відсоток, що забезпечить можливість приносити власникам вільних коштів дохід не нижчий, ніж інші форми інвестицій і вкладень. За таких обставин економічним орієнтиром при формуванні ефективної процентної політики банком повинна бути середня норма прибутку. Слід пам'ятати, що підвищення рівня прибутковості операцій банків на окремих сегментах фінансового ринку, як правило, призводить до відповідного підвищення відсотків за депозитними та

кредитними продуктами банку.

З метою оптимізації процентної політики комерційного банку в частині встановлення відсоткових ставок за депозитами, за необхідне видається враховувати те, що:

1) в умовах сформованого напруженого фінансового становища зі збалансованістю грошових прибутків і витрат населення, а також наявності значних коштів у тіньовому сегменті економіки необхідно підсилити стимулювання стабільного і тривалого зберігання заощаджень;

2) з огляду на зниження купівельної спроможності гривні і, відповідно, знецінення заощаджень населення в умовах інфляції, необхідна індексація коштів населення за внесками у банках. При цьому реальна процентна ставка за внесками повинна враховувати власне процент, який гарантує збільшення вартості вкладеної суми, і інфляційний процент, що забезпечить зберігання реальної вартості вкладень;

Доцільною є також розробка банками вітчизняних методик визначення процентних ставок з урахуванням офіційного рівня інфляції на основі досвіду зарубіжних країн, згідно з яким для запобігання втрат від інфляції широко використовуються плаваючі процентні ставки, розмір яких не фіксується на увесь термін договору з банком, а варіюється залежно від економічної кон'юнктури, що складається на ринку, темпу інфляції та інше.

3) при удосконаленні процентної політики банку важливо брати до уваги зростання і диференціацію доходів населення. Окрім того, нині створюються передумови для активізації механізму соціального контролю і на цій основі попередження негативного впливу зростання інфляції на заощадження, особливо для пенсіонерів, молоді та інших малозабезпечених груп населення.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Процентна політика є вкрай важливою складовою банківського менеджменту, оскільки саме вона спрямовується на забезпечення банком стратегічних і тактичних цілей. Вона формується під впливом цілого переліку факторів, а саме:

- невизначеності очікуваних темпів інфляції, які частково перекладаються на банківську систему;
- вищої ризиковості кредитних вкладень, ніж у розвинутих країнах (необхідності додаткових витрат на моніторинг господарської діяльності позичальників; асиметричної інформації щодо їх фінансового стану);
- значно вищих ризиків відпливу вкладів (невизначеності щодо стабільності ресурсної бази банку), у зв'язку з чим банки утримують додаткові резерви, іммобілізуючи таким чином частину залучених коштів, що справляє непрямий вплив на вартість розміщення фінансових ресурсів.

Таким чином, з метою оптимізації процентної політики банків, підвищення її ефективності за необхідне видається зосередження особливої уваги в частині удосконалення уже існуючих форм отримання процентів, розширення спектру виконуваних банками операцій, а також подальшого розвитку методів непрямого державного регулювання діяльності комерційних банків.

Список літератури

1. Банковское дело [Текст] : учебник / О. И. Лаврушин, И. Д. Мамонова, Н. И. Валенцева и др.; под ред. докт. экон. наук, проф. О. И. Лаврушина. – М.: КНОРУС, 2009. – 768 с.
2. Уоский, В. Н. Теоретические аспекты проведения процентной политики в банковской системе Беларуси [Электронный ресурс] / В. Н. Уоский // Экономика и банки: научно-практический журнал. – Режим доступа: <http://ojs.polessu.by/index.php/EB/article/view/526>.
3. Куклин, А. А. О некоторых подходах к построению процентной политики коммерческого банка при кредитовании населения [Электронный ресурс] / А. А. Куклин, Е. А. Шнейдер. – Режим доступа: <https://ideas.repec.org/a/scn/015306/15265629.html>.
4. Деньги, кредит, банки [Текст] : учебное пособие / В. И. Тарасов. – Минск: Мисанта, 2003. – 512 с.
5. Шевцова, О. В. Процентная политика многофилиального коммерческого банка: автореф. дис. ... канд. эконом. наук: 08.00.10 [Электронный ресурс] / О. В. Шевцова. – Режим доступа: <http://www.dissertat.com/content/protsentnaya-politika-mnogofilialnogo-kommercheskogo-banka>.
6. Остропольська, Є. В. Роль та значення процентної політики банку в забезпеченні ефективного функціонування банківської сфери України [Електронний ресурс] / Є. В. Остропольська. – Режим доступу: http://www.economy.nauka.com.ua/pdf/9_2015/43.pdf.
7. Українські банки з надвисокими відсотками за депозитами стали нагадувати фінансові піраміди 27 червня 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dt.ua/ECONOMICS/ukrayinski-banki-z-nadvisokimi-vidsotkami-za-depozitami-stali-nagaduvati-finansovi-piramidi-177226.html>.
8. Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua>.

References

1. Lavrushin, O. I., Mamonova, I. D., Valentseva, N. I. (2009). Bankovskoe delo [Banking]. Moscow: KNORUS. [in Russian].
2. Usoskiy, V. N. (2010). Teoreticheskie aspekty provedeniya protsentnoy politiki v bankovskoy sisteme Belarusi [Theoretical aspects of interest rate policy in the banking system of Belarus]. *Ekonomika i banki: nauchno-prakticheskiy zhurnal – Economy and banks: scientific journal*. Retrieved from : <http://ojs.polessu.by/index.php/EB/article/view/526> [in Byelorussian].
3. Kuklin, A. A. (2007). O nekotoryih podhodah k postroeniyu protsentnoy politiki kommercheskogo banka pri kreditovanii naseleniya [On some approaches to the construction of interest rate policy of commercial banks in lending to the population]. *ideas.repec.org*. Retrieved from <https://ideas.repec.org/a/scn/015306/15265629.html>.
4. Tarasov, V. I. (2003). Dengi, kredit, banki [Money, credit, banks]. Minsk: Misanta. [in Byelorussian].
5. Shevtsova, O. V. (2003). Protsentnaya politika mnogofilialnogo kommercheskogo banka. [Interest rate policy multidivisional commercial bank]. Extended abstract of candidate's thesis. Retrieved from <http://www.dissercat.com/content/protsentnaya-politika-mnogofilialnogo-kommercheskogo-banka>. [in Byelorussian].
6. Ostropolska, Ye. V. (2015). Rol ta znachennia protsentnoi polityky banku v zabezpechenni efektyvnoho funktsionuvannia bankivskoi sfery Ukrainy. [The role and importance of the bank's interest rate policy to ensure the effective functioning of the banking sector Ukraine]. Retrieved from http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/9_2015/43.pdf6. [in Ukrainian].
7. Ukrainski banky z nadvysokymy vidsotkami za depozytamy staly nahaduvaty finansovi piramidy 27 chervnia 2015. [Ukrainian banks with ultra-high interest on deposits began to resemble a pyramid June 27, 2015]. (2015). *dt.ua/ECONOMICS*. Retrieved from http://dt.ua/ECONOMICS/ukrayinski-banki-z-nadvisokimi-vidsotkami-za-depozitami-stali-nagaduvati-finansovi-piramidi-177226_.html. [in Ukrainian].
8. Ofitsiyniy sait Natsionalnoho banku Ukrainy [The official site of the National Bank of Ukraine]. (2015). www.bank.gov.ua. Retrieved from <http://www.bank.gov.ua>. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 30.10.2015 р.

Віталій Ярославович РУДАН

викладач кафедри банківської справи,
Тернопільський національний економічний університет
E-mail: rudanv@meta.ua

**РОЗВИТОК ТІНЬОВОГО БАНКІНГУ ТА ЙОГО ВПЛИВ НА УПРАВЛІННЯ ЛІКВІДНІСТЮ
БАНКІВСЬКИХ СИСТЕМ**

Рудан, В. Я. Розвиток тіньового банкінгу та його вплив на управління ліквідністю банківських систем [Текст] / Віталій Ярославович Рудан // Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол. : В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету “Економічна думка”, 2015. – Том 21. – № 1. – С. 193-204. – ISSN 1993-0259.

Анотація

У статті розглянуто теоретичні та практичні підходи до визначення дефініції «тіньовий банкінг», проаналізовано особливості його функціонування у розвинутих країнах світу та Україні. Метою статті є дослідження теоретико-методологічних підходів до визначення сутності тіньового банкінгу, аналіз зарубіжних та вітчизняних особливостей його функціонування, а також розробка теоретичних та практичних рекомендацій щодо зниження негативного впливу останнього на ліквідність банківської системи та дієвість грошово-кредитної політики. Методи дослідження: використано емпіричний підхід до визначення дефініції «тіньовий банкінг», застосовано порівняльний, статистичний та функціональний методи аналіз діяльності тіньових банків, а також системний підхід щодо обґрунтування шляхів мінімізації негативних наслідків тіньового банкінгу для банківської системи та економіки загалом. Основні результати дослідження полягають у формулюванні власного бачення його сутності, яке ґрунтується на інституційному та інструментальному підходах. Визначено та сформульовано характеристику негативним ефектам від його наявності для ліквідності банківської системи і грошово-кредитної політики центральних банків. Розроблено низку рекомендацій щодо зниження негативних наслідків функціонування тіньових банків для банківської системи та економіки загалом.

Ключові слова: банк; тіньовий банкінг; ліквідність банківської системи; грошово-кредитна політика; ризик; банківський нагляд; мегарегулятор.

Vitalii Yaroslavovych RUDAN

Lecturer,
Department of Banking Business,
Ternopil National Economic University
E-mail: rudanv@meta.ua

**SHADOW BANKING DEVELOPMENT AND ITS IMPACT ON BANKING SYSTEM LIQUIDITY
MANAGEMENT**

Abstract

In the article the theoretical and practical approaches to determining the definition of "shadow banking" are considered. The peculiarities of its functioning in developed countries and in Ukraine are analysed. The purpose of the article is to study the theoretical and methodological approaches to defining the essence of shadow banking, to analyse the foreign and domestic features of its functioning and to develop the theoretical and practical recommendations to reduce the negative impact of the latter on the liquidity of the banking system and the effectiveness of monetary policy. Among the methods that we have used in the article are as the following: the empirical approach is used to determine the definition of "shadow banking"; the comparative, statistical and functional analysis method of shadow banks is applied; the systemic approach to study ways to minimize the negative effects of shadow banking for the banking system and economy in general is used. The formation of the author's own vision of the essence of shadow banking which is based on institutional and instrumental approaches has become the main result of the study. We have defined and characterized the negative effects of its presence for banking system

© Віталій Ярославович Рудан, 2015

liquidity and monetary policy of central banks. A number of recommendations to reduce the negative effects of shadow banks to the banking system and economy in general has been worked out.

Keywords: bank; shadow banking; the liquidity of the banking system; monetary policy; risk; banking supervision; megaregulator.

JEL classification: G100

Вступ

Розвиток фінансової системи як однієї з найбільш ризикових і водночас найбільш інноваційних галузей в умовах циклічного розвитку економіки породжує високий рівень конкуренції між фінансовими інститутами та вимагає організації ефективного нагляду за їх діяльністю. Внаслідок певних історичних обставин, найбільш розвиненими інститутами фінансового ринку є комерційні банки, що, відповідно, зумовлює наявність жорсткого контролю за їх діяльністю, рівень якого в період кризи та рецесії зростає, а в періоди піднесення відбувається дерегуляція банківського бізнесу. В умовах підвищення жорсткості банківського регулювання та нагляду небанківські спеціалізовані кредитно-фінансові інститути, через меншу залежність від регулятивних норм, ніж банки, та внаслідок надання більш ризикових і дохідних фінансових послуг отримують суттєві конкурентні переваги над банками. Переважно найбільш дохідні і ризикові послуги небанківських спеціалізованих кредитно-фінансових інститутів пов'язані із сек'юритизацією активів та ринком деривативів, а також здебільшого представляють так звані «віртуальні фінанси». Відтак, у період незначного погіршення економічної кон'юнктури та внаслідок відсутності механізмів впливу центральних банків на функціонування різних небанківських фінансових інститутів виникають значні ризики для фінансової системи та економіки загалом.

У зв'язку із нерозвиненістю фондкових ринків та небанківських спеціалізованих кредитно-фінансових інститутів в Україні та країнах колишнього Радянського Союзу, проблеми функціонування і регулювання тіншового банкінгу залишаються малодослідженими. Натомість світова наукова думка сформувала певні напрацювання в цій сфері, які ґрунтуються на дослідженнях Міжнародного валютного фонду, Світового банку, Міжнародної фінансової корпорації. Незважаючи на досить значний внесок світової науки у дослідження тіншового банкінгу, для України, враховуючи сучасні реалії розвитку банківської системи та фінансових ринків, це питання є надзвичайно актуальним і цікавим.

Мета та завдання статті

Метою та завданнями статті стали дослідження теоретико-методологічних підходів до визначення сутності тіншового банкінгу, аналіз зарубіжних та вітчизняних особливостей функціонування тіншових банків, а також розробка теоретичних та практичних рекомендацій щодо зниження негативного впливу тіншового банкінгу на ліквідність банківської системи та дієвість грошово-кредитної політики.

Виклад основного матеріалу дослідження

У контексті розробки механізмів макропруденційного нагляду та регулювання фінансової системи економістом Полом МакКаллі у 2007 році на щорічному фінансовому симпозиумі Федеральної резервної системи США в економічну теорію та практику було введено поняття «тіншовий банкінг» (shadow banking). У своїй доповіді Пол МакКаллі пояснював shadow banking суто в американському контексті, залучаючи в цей термін небанківські фінансові організації, які займаються перетворенням термінів погашення. Комерційні банки здійснюють перетворення термінів погашення, використовуючи депозити, які зазвичай є короткостроковими, для фінансування більш довгострокових кредитів. Тіншові банки ж залучають короткострокові ресурси на грошових ринках і використовують ці ресурси для купівлі більш довгострокових активів. Однак, оскільки вони не підлягають традиційному банківському регулюванню, тому не можуть так само, як і банки, у випадку крайньої необхідності отримати кредит від ФРС і не мають традиційних вкладників, чиї ресурси охоплені програмою страхування; вони знаходяться в «тіні» [1]. Тобто термін «тіншовий банкінг» в розумінні економістів Федеральної резервної системи США та Світового банку не означає неофіційний або незаконний статус суб'єктів фінансового ринку, а є лише констатацією альтернативного характеру їх функціонування порівняно з більш жорстко контрольованим банківським сегментом. У широкому сенсі тіншовий банкінг означає діяльність, пов'язану з інтермедіацією кредиту та трансформацією строків погашення, яка відбувалась за межами регульованої банківської системи.

Зважаючи на відносно недавню появу терміну «тіншовий банкінг», немає однозначного підходу до визначення видів та типів учасників тіншової банківської системи.

Так Рада з фінансової стабільності, яка об'єднує органи фінансового регулювання і нагляду з основних країн і міжнародні фінансові організації, розробила більш широке визначення тіншових банків, що

охоплює всі установи поза регульованою банківською системою, які виконують основну банківську функцію, посередництво в отриманні кредиту (тобто прийом грошей від вкладників і надання їх у кредит позичальникам). Посередництво має наступні чотири головних аспекти:

- перетворення терміну погашення: отримання короткострокових коштів для вкладення в більш довгострокові активи;
- перетворення ліквідності: концепція, схожа з перетворенням терміну погашення, що передбачає використання зобов'язань, аналогічних готівці, для купівлі більш важко реалізованих активів, наприклад, кредитів;
- леверидж: застосування таких методів, як запозичення коштів для купівлі основних фондів з метою збільшення потенційного прибутку (або збитків) від інвестиції;
- передача кредитного ризику: передача ризику дефолту позичальника від первісного кредитора іншій стороні [2].

Згідно з цим визначенням, до тіньових банків відносяться брокери-дилери, що фінансують свої активи з використанням угод про зворотну купівлю (репо). У рамках угоди про зворотну покупку суб'єкт, що потребує ресурсів, продає цінний папір для залучення цих коштів і зобов'язується викупити цей цінний папір (тобто повернути позику) за встановленою ціною у встановлений день. Взаємні фонди грошового ринку, що об'єднують кошти інвесторів для покупки комерційних паперів (боргових розписок корпорацій) або забезпечених іпотекою цінних паперів, також вважаються тіньовими банками. До цієї категорії належать і фінансові установи, які продають комерційні папери й використовують виручку для надання кредиту населенню (у багатьох країнах їх називають фінансовими компаніями).

У 2012 році Європейської комісія опублікувала документ «Зелена книга Shadow banking», у якому визначено тіньовий банкінг як систему кредитного посередництва, яка об'єднує суб'єктів, що здійснюють свою діяльність поза традиційною банківською системою. У цій книзі також розкрито дві опори сегменту тіньового банкінгу:

I. Перша опора формується суб'єктами, які включені в:

- залучення грошових коштів у спосіб, що має ознаки депозиту;
- здійснення трансформації термінів погашення або ліквідності;
- трансфер ризику;
- надання кредитів на основі використання фінансового левериджу.

II. Друга опора передбачає види діяльності щодо залучення фінансових ресурсів для суб'єктів тіньового банкінгу, зокрема сек'юритизацію, позики цінних паперів та транзакції зворотного викупу (репо) [3].

Тіньовий банкінг часто протиставляють традиційній банківській системі. На думку С. Лакка і П. Шемпа, співіснування двох форм фінансової системи призводить до неочікуваних зовнішніх ефектів. По-перше, порівняльна величина тіньового банкінгу детермінує стабільність фінансової системи загалом. Якщо вона є порівняно незначна відносно розмірів вторинного ринку її активів, то банківська система є стабільною. Однак, якщо є великою, то фінансова система стає крихкою. По-друге, коли регульовані фінансові посередники самі створюють тіньовий банкінг, то його діяльність не має таких негативних наслідків для стабільності фінансової системи. По-третє, коли з'являється правовий арбітраж, то мережа безпеки фінансової системи може виявитися недостатньою для запобігання появі системного ризику [4].

Тіньовий банкінг є універсальним явищем, яке отримує різні форми залежно від рівня розвитку фінансової системи. У розвинутих фінансових системах набуває форми ринкового фінансування (market finance) – очевидної сек'юритизації. У менш розвинутих фінансових системах – позабалансової діяльності банків [5].

Незважаючи на офіційні тлумачення тіньового банкінгу як парабанківської системи, низка досліджень підтверджує активну участь банків у розвитку тіньового банкінгу.

Так М. Фейн вважає, що тіньовий банкінг є іншим обличчям того ж самого регульованого банківського бізнесу, і тіньовий банкінг не є ззовні, а всередині регульованої банківської системи [6].

Міжнародний валютний фонд у звіті про глобальну фінансову стабільність за 2014 рік пропонує дефініцію тіньового банкінгу на підставі нетрадиційного фінансування – у цій «діяльній» концепції фінансування банків і небанківських фінансових інститутів через неосновні зобов'язання формує тіньовий банкінг, не дивлячись на інституцію, яка здійснює цю діяльність.

Наприклад, згідно з цією дефініцією, сек'юритизація належить до тіньового банкінгу незалежно від того, чи вона здійснює в межах банківського балансу, чи опосередковано через компанії спеціального призначення [7].

Л. Гургуль та І. Кравчук пропонують залучати до тіньового банкінгу згідно із вузьким підходом небанківські інститути, а згідно з широким, який базується на видах діяльності, – всіх учасників ринку капіталу, у тому числі і банки. При цьому основними видами діяльності банків у сфері тіньового банкінгу є сек'юритизація, операції з позабіржовими деривативами та транзакції фінансування цінних паперів [8, с. 78, 80].

На основі інструментів системи тіньового банкінгу відбувається трансформація традиційної депозитно-кредитної банківської системи в орієнтовану на ринок, яка передбачає управління ліквідністю як активів, так і пасивів на основі ринкових фінансових інструментів та технологій.

На наш погляд, поняття «тіньовий банкінг» з точки зору теорії і практики фінансового посередництва, зважаючи на проаналізовані вище підходи до визначення сутності цієї дефініції, потребує доопрацювань. Зокрема, слід розмежувати інституціональну та інструментальну структуру тіньового банкінгу, банківського сектору та парабанківської системи.

Так у деяких дослідженнях [9] тіньовий банкінг та парабанківська система ототожнюються, що є ознакою підміни понять. На наш погляд, парабанківська система містить щонайменше два інститути, які не можуть входити до тіньового банкінгу за інституційною ознакою, до таких інститутів ми відносимо страхові компанії та пенсійні фонди. Такий висновок пов'язаний з тим, що основна мета діяльності страхових компаній – це страхування людей та їх власності від різного роду ризиків, а відтак страхові компанії є фінансовими корпораціями, які накопичують страхові внески, отримуючи певну винагороду за це (страхову премію), а з метою отримання прибутку розміщують залучені кошти в банках або на інвестиційному ринку в корпоративних цінних паперах. З іншого боку, у зв'язку із появою фінансових інновацій та деривативів, страхові компанії можуть здійснювати операції з кредитними деривативами, наприклад, китайська страхова компанія «Ping an Insurance» здійснює перепродаж своїх полісів третім особам, які бажають отримувати щомісячні премії від покупців страховок. З цієї сторони, операції страхових компаній з торгівлі полісами та кредитними деривативами підпадають під дефініцію тіньового банкінгу. Подібним прикладом є американська страхова корпорація «AIG», яка здійснює операції з кредитними деривативами.

Що ж стосується недержавних пенсійних фондів, то, незважаючи на великі обсяги інвестиційних операцій (16 млрд дол. у США та 2-3 млрд дол. в ЄС), існують жорсткі вимоги до структури активів недержавних пенсійних фондів, практично у всіх країнах світу. Також у випадку інвестування у фінансові інструменти з підвищеним ризиком і доходністю, а відповідно, з низьким кредитним рейтингом інституціональні інвестори повинні здійснити додаткову капіталізацію з метою покриття можливих збитків з такими інвестиційними ризиками. За таких умов пенсійні фонди не можуть бути віднесені до тіньового банкінгу ні інституційно, ні інструментально.

Особливе місце у розвитку тіньового банкінгу займають традиційні банки, які є засновниками інститутів останнього та здійснюють пов'язані з ним операції.

Міжнародний валютний фонд пропонує наступний варіант структуризації інститутів та інструментів тіньового банкінгу (рис. 1).

Із аналізу цієї схеми можна зробити висновок, що вона відображає структуру тіньового банкінгу та його інструментів у країнах з розвинутою фінансовою системою та розвинутим фондовим ринком. У країнах, що розвиваються, та країнах, де немає розвинутого фондового ринку, структура тіньового банкінгу та його інструментів є дещо відмінною від розвинутих країн. Така ситуація пов'язана насамперед із відсутністю великої кількості фінансових посередників, основна діяльність яких спрямована на фондовий ринок, а основними інструментами є деривативи. У країнах, що розвиваються, до тіньового банкінгу варто відносити не тільки ті інститути фінансового ринку, які не регулюються банківським наглядовими органами, а й тих фінансових посередників, які мають ознаки традиційної тіньової діяльності, пов'язаної із нелегальним переміщенням капіталів, відмиванням грошей та готівковими операціями з валютою (т. зв. пункти обміну валют).

Так, аналізуючи фінансовий ринок України, можна виокремити такі фінансові посередники, яких як інститути або їхню діяльність можна зарахувати до тіньового банкінгу:

1) інститути спільного інвестування (ІІ) та компанії з управління активами (КУА). За даними Асоціації інвестиційного бізнесу України, 90 % ІІ становлять венчурні фонди, тобто недиверсифіковані інститути спільного інвестування закритого типу, які здійснюють винятково приватне розміщення цінних паперів інституту спільного інвестування серед юридичних та фізичних осіб [10, с. 103]. Структура активів таких фондів є достатньо закритою і непрозорою, а фінансові операції є високоризиковими, ризиковість і нелегальність, яких посилюється в умовах відсутності ефективного нагляду за роботою таких фінансових посередників.

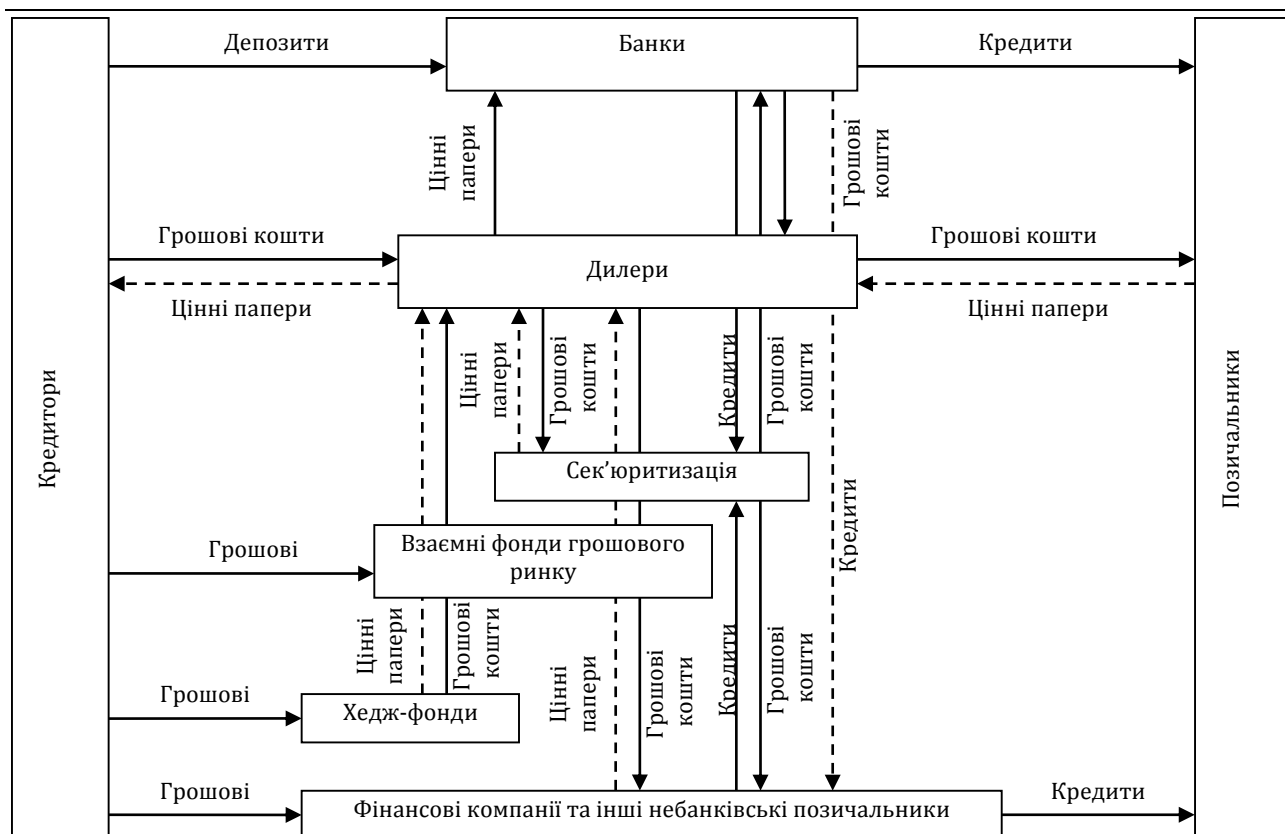

Рис. 1. Традиційна версія фінансового посередництва за участі тіньового банкінгу [7]

Проте венчурні фонди та інші інститути спільного інвестування є досить привабливими для банківських установ, що автоматично вносить компонент тіньового банкінгу в традиційну банківську систему України. Серед переваг участі банків у інститутах спільного інвестування варто виокремити наступні:

- суттєву оптимізацію оподаткування. Так, наприклад, коли емітент самостійно розміщує такі цінні папери, як цільові (безпроцентні) облігації, то при їх погашенні шляхом передачі об'єкту, під який вони були випущені, у нього виникають податкові зобов'язання щодо нарахування та сплати податку на додану вартість. Якщо ж це здійснюється через венчурний фонд, який спочатку викуповує ці цінні папери, то згідно з абз. 1 пп. 3.2.1 п. 3.2 ст. 3 Закону України «Про податок на додану вартість» [10], такі зобов'язання не виникають. Крім того, кошти спільного інвестування (в тому числі, прибутки, отримані від активів ІСІ) не підлягають оподаткуванню. До складу валового доходу не вносяться кошти, залучені від інвесторів ІСІ, доходи від здійснення операцій з активами ІСІ та доходи, нараховані за активами ІСІ відповідно до пп. 4.2.8 п. 4.2 ст. 4 Закону України «Про оподаткування прибутку підприємств» [11];
- створює можливості для концентрації корпоративних прав (контрольних пакетів акцій);
- створює можливості для скуповування боргів;
- створює можливості для інвестування в нерухомість, що набуває особливої актуальності у зв'язку з існуванням цілого переліку обмежень щодо способів інвестування в будівництво згідно з Законом України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» [13];
- створює можливості для інвестування за кордон;
- створює можливості для використання вексельних схем через механізми ІСІ;
- надає певні переваги, обумовлені закритістю механізму доступу до інформації, пов'язаної з діяльністю венчурного фонду;
- створює можливості для здешевлення кредитних ресурсів (шляхом – кредитування за рахунок ІСІ) [14, с. 199].

Наявність економічних нормативів з інвестування (Н11, Н12) та обмежень участі банків у капіталі венчурних фондів у вигляді письмових дозволів НБУ на здійснення інвестицій стимулює банки створювати схеми уникнення таких обмежень за рахунок операцій, які обліковуються за статтею «інші фінансові активи» та передбачають операції з похідними цінними паперами, дебіторську заборгованість, конверсійні операції, які здебільшого здійснюються із компаніями з управління активами або іншими інститутами спільного інвестування. Хоча здійснити аналіз обсягів операцій між банками та венчурними

фондами досить складно через закритість та непрозорість структури балансу венчурних фондів, проте наявність венчурних фондів та компаній з управління активами в списку партнерів банків, у яких інші фінансові активи становлять високу частку сукупних активів (15-50 %), дає підстави стверджувати, що в Україні деякі банківські операції можна зарахувати до тіньового банкінгу.

2) фінансові компанії. Основна діяльність фінансових компаній в Україні спрямована на надання кредитів за рахунок власних коштів, надання позик, факторинг та надання послуг із обміну валют, тобто фінансові компанії є активними учасниками кредитного та валютного ринку однак не підпадають під регулятивні норми органів банківського нагляду.

3) кредитні спілки. Діяльність кредитних спілок має вплив на розвиток кредитного ринку України та перерозподіл коштів в економіці, а відповідно, в умовах погіршення економічної кон'юнктури може мати негативні наслідки, зокрема, для членів кредитних спілок, які не мають належного захисту, оскільки кредитні спілки не регулюються органами банківського нагляду.

4) інші кредитні установи. До інших кредитних установ в Україні відносять фізичних осіб – підприємців, які створюють певні кредитні компанії, які за рахунок власних коштів надають кредити бізнесу та фізичним особам під високі проценти і без належної оцінки кредитоспроможності, наприклад, компанії «Гроші до зарплати» та інші.

Проаналізувавши напрямки діяльності небанківських фінансових посередників в Україні та їх фінансові операції, можна зробити висновки, що в країнах, що розвиваються, тіньовий банкінг спрямований здебільшого на кредитний і валютні ринки, а в розвинених країнах – на фондовий, де основними інститутами тіньового банкінгу є хедж-фонди, взаємні фонди грошового ринку, спеціальні юридичні особи, а інструментами – сек'юритизація, деривативи та леверидж.

Схема фінансового посередництва за участю тіньового банкінгу в Україні та країнах, що розвиваються, буде виглядати наступним чином (рис. 2).

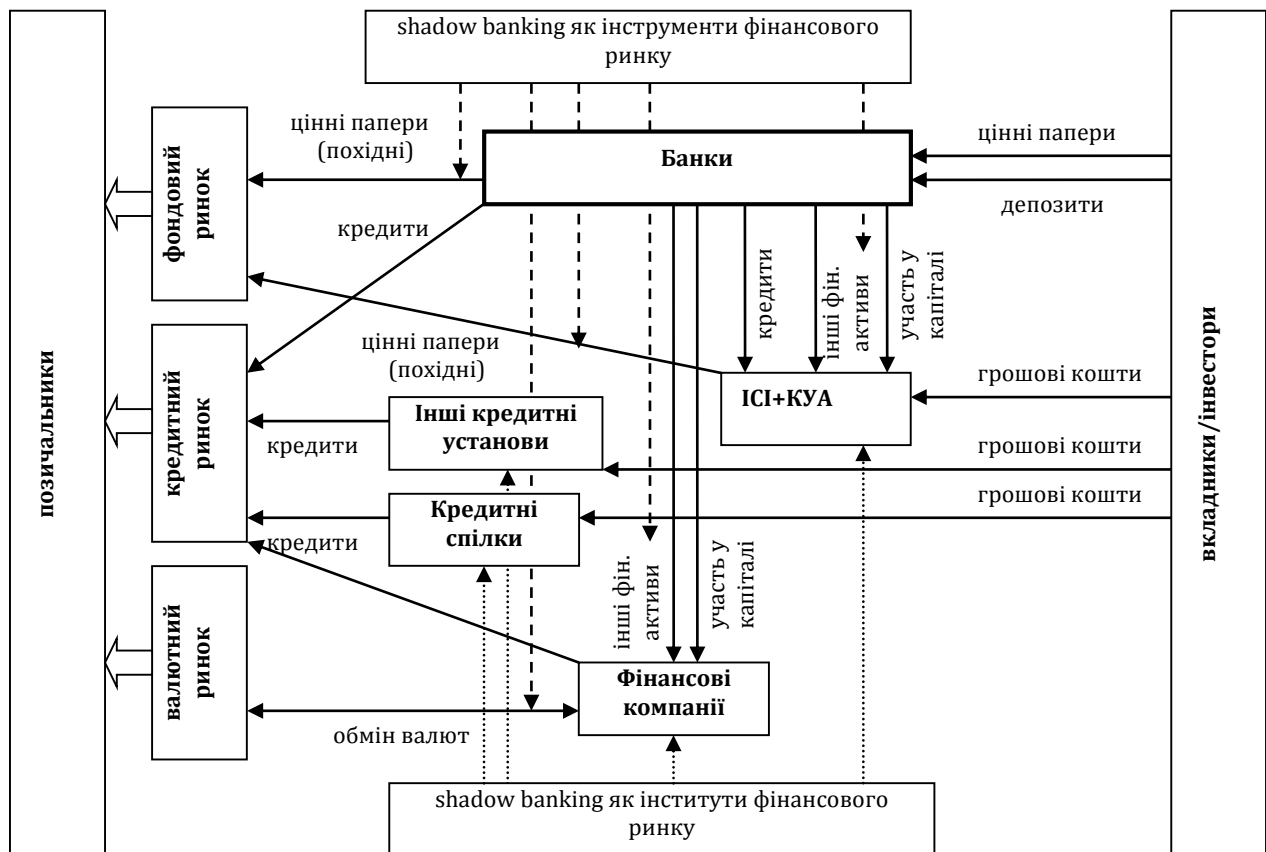

Рис. 2. Структурно-логічна схема фінансового посередництва в Україні за участю тіньового банкінгу*

*Складено автором

Висока частка тіньового банкінгу у фінансових активах США, ЄС та України (рис. 3) з одного боку посилюють конкуренцію між банками і небанківськими фінансовими посередниками, що призводить до удосконалення фінансово-банківських послуг та розширює можливості доступу до кредитно-

інвестиційних ресурсів, а з іншого – має досить суттєві ризики для функціонування банківської системи та економіки загалом.

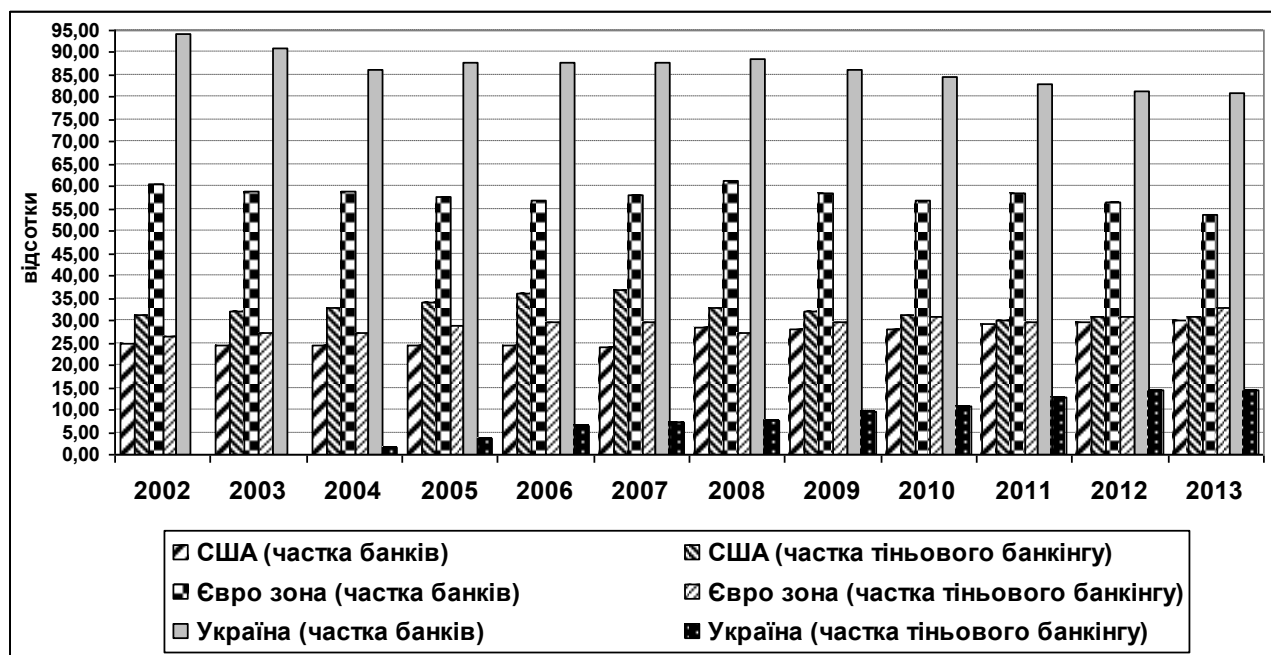

Рис. 3. Динаміка частки банківського сектору та тіньового банкінгу у сукупних фінансових активах США, Єврозони та України у 2002-2013 роках*

* Розраховано на основі даних НБУ [15] та МВФ [7].

Так, виходячи з аналізу причин та наслідків світової фінансової кризи 2008-2009 років, ризики від функціонування тіньового банкінгу можна поділити на дві групи: 1) ризики ліквідності банківської системи; 2) ризики зниження дієвості грошово-кредитної політики в контексті управління ліквідністю банківської системи та ліквідністю грошового ринку.

Варто зауважити, що ризики від функціонування тіньового банкінгу для традиційної банківської системи проявляються у випадку погіршення економічної ситуації, оскільки, якщо інвестори розуміють, що відбувається, і така діяльність не створює надмірного ризику для фінансової системи, немає нічого поганого в залученні коштів від різних інвесторів, які хочуть отримати свої гроші назад у короткі терміни і вкласти ці кошти у більш довгострокові активи. Однак проблеми з'явилися під час останньої світової фінансової кризи, коли в інвесторів виникли побоювання щодо реальної вартості цих більш довгострокових активів, і багато з них захотіли негайно вилучити свої кошти. Щоб розплатитися з цими інвесторами, тіньовим банкам довелося продавати активи. Такі обсяги продажу активів загалом знизили вартість цих активів, змусивши інші тіньові банківські установи (і деякі банки) з аналогічними активами понизити їх вартість у своїх балансах з урахуванням зниження ринкової ціни, що посилює невизначеність щодо їх фінансового стану. У розпал кризи так багато інвесторів відкликали або відмовилися пролонгувати (реінвестувати) свої кошти, що у багатьох фінансових організацій, банківських і небанківських, виникли серйозні труднощі [16, с. 42-43].

За таких умов проблеми з ліквідністю банківських систем США, Єврозони та інших країн, де тіньовий банкінг займає високу частку у фінансових активах, виникли внаслідок наступних причин:

- традиційні банки були засновниками тіньових та володіли значною часткою їх капіталів, що внаслідок кризи і банкрутства останніх призвело до значних фінансових втрат;
- участь у капіталі або партнерство традиційних банків з тіньовими банками вимагало негайної кредитної підтримки їх діяльності;
- зниження вартості активів унаслідок зростання обсягів продажу активів на фондовому ринку тіньовими банками призвело до фінансових втрат традиційних банків;
- фінансові проблеми та банкрутство тіньових банків, які мали розміщені активи у традиційних, зумовили дострокове і масштабне вилучення даних активів, що, відповідно, суттєво знизило ліквідність банківської системи;
- скорочення обсягу ринку активів і похідних фінансових інструментів, які у своїй діяльності використовували традиційні банки, призвели до ситуації ринкового хаосу, оскільки внаслідок

існування так званих dark pools (темної ліквідності) на фондових ринках склалася ситуація, коли було важко зрозуміти, хто, кому і скільки заборгував;

- банкрутство тіньових банків було однією з причин розвитку панічних настроїв серед суб'єктів ринку, що спричинило «набіги вкладників» на традиційні банки.

Окреме місце в ланцюжку негативних наслідків функціонування тіньових банків для банківських систем займає їх діяльність у країнах, що розвиваються. У таких країнах тіньовий банкінг, окрім фондового і кредитного ринку, має спекулятивний вплив на валютний ринок і валютний курс унаслідок проведення операцій фінансовими компаніями з обміну валют, а особливо готівкового обміну, що розширює обсяги «чорного» валютного ринку.

Окрім негативного впливу діяльності тіньових банків на фінансову стійкість та ліквідність банківських систем, досить суттєвим, на наш погляд, є вплив тіньового банкінгу (в країнах, де частка тіньових банків у сукупних активах складає більше 25 %) на дієвість грошово-кредитної політики, зокрема на відсоткову політику.

Так характер відсоткової політики центрального банку в розвинутих країнах світу залежить від економічного циклу, коли на стадії зростання економіки центральний банк поступово підвищує ключову процентну ставку за активними операціями з метою зниження кредитної активності банків та процентну ставку за пасивними операціями з метою вилучення надлишкової ліквідності банків. Однак за умови існування фондового ринку, операцій та інститутів тіньового банкінгу комерційні банки можуть отримувати позики в тіньових банках без застави за ставкою, аналогічною до ставки центрального банку або навіть меншою, якщо така позика відбувається на зовнішньому фінансовому ринку. Більше того, надлишкову ліквідність комерційні банки розвинутих країн здебільшого розміщують не на депозитних сертифікатах центральних банків, а в інструментах тіньових банків. В умовах кризи, коли центральний банк знижує ключові ставки за активними і пасивними операціями, а також надає значні обсяги ліквідності у вигляді кредитів рефінансування чи викупу цінних паперів з метою стимулювання кредитування реального сектору, комерційні банки використовують такі кошти для фінансування тіньових банків або здійснюють операції, що належать до тіньового банкінгу, які мають значно вищу норму дохідності, ніж операції з кредитування економіки. Тобто наявність слабо регульованого тіньового банкінгу створює передумови для переміщення капіталів з реальної економіки у фінансову, яка здебільшого заснована на віртуалізації грошових потоків та створенні додаткової вартості фінансових активів унаслідок зменшення трансакційних витрат і бюрократичних процедур.

У країнах, що розвиваються, операції тіньового банкінгу спрямовані на спекуляції на валютних ринках та отримання надприбутків на кредитному ринку внаслідок пастки ліквідності та кредитного голоду у сфері традиційних банків.

Посилює негативний вплив на дієвість грошово-кредитної політики наявність масштабного за своїми обсягами та важкопрогнозованого і вимірюваного ринку деривативів, який не дозволяє центральним банкам реально оцінити обсяги грошової маси та глибину фінансових ризиків, а, отже, і прийняти адекватні рішення щодо величини процентних ставок.

Ще одним, на наш погляд, досить суттєвим негативним фактором впливу тіньових банків на дієвість грошово-кредитної політики та ефективність банківського регулювання і нагляду в розвинутих країнах є можливість використання банками так званої «темної ліквідності» і темних пулів (dark pools) на фондових ринках. Передумовою виникнення зазначених інновацій на фондовому ринку є розвиток електронної торгівлі цінними паперами, що призвело до зростання кількості електронних торгових систем. Наприклад, за даними ТАВВ Group в США зареєстровано 55 різноманітних електронних торгових систем, з них: 11 національних фондових бірж; декілька електронних систем біржового типу, але з менш жорстким регулюванням; приватні позабіржові системи забезпечення доступу до ліквідності; 30 dark pools (систем прихованої ліквідності, створених, у тому числі, на базі брокерських/дилерських систем інтерналізації заявок).

Перші dark pools з'явилися в США 2001 року і в наступні роки отримали помітний розвиток. Параметри ліквідності до початку торгів (пропозиції на купівлю та продаж) у dark pools є повністю закритими і не доступними нікому, разом із учасниками торгів. Подібне обмеження транспарентності базується на спеціальних дозволах регуляторів (pre-trade transparency waivers). Так, відповідно до розпорядження «large in size» (Директива Євросоюзу «Про ринки фінансових інструментів»), торговельні системи, в яких угоди укладаються на основі кращих цін попиту / пропозиції публічного ринку, можуть не розкривати інформацію до початку торгів. Якщо ж ціни угод визначаються іншими способами, для «закритості» потрібне укладення великих угод – з об'ємом вище мінімального рівня, який залежить від середньоденного обсягу торгів та ринкової капіталізації компанії і визначається відповідно до вказівок Комітету європейських регуляторів ринків цінних паперів (CESR). Dark pools розкривають лише інформацію про угоди post-trade, причому зазвичай з максимально допустимою затримкою, мінімізуючи вплив на публічні ринкові ціни.

Системи «темної» ліквідності становлять інноваційні торгові рішення, які можуть бути розбиті на 4 основні категорії:

- buy-side only pools (системи з боку покупки, називаються також «crossing networks») – пропонують обране членство і є доступними тільки для buy-side (інституційні інвестори, хедж-фонди). Працюють винятково з прихованою ліквідністю і пропонують безперервне або періодичне зведення заявок;
- незалежні і консорціумні dark pools, утворені пулами банків або брокерів;
- dark pools у межах бірж, які здійснюють взаємодію між прихованою і відкритою ліквідністю на біржах [17, с. 9];

Серед основних проблем та негативних ефектів функціонування dark pools виділяють наступні:

- постійно зростаючий обсяг операцій з dark pools, що може призвести до зниження середньоденних обсягів торгів на основних майданчиках, а, отже, до зниження ліквідності на них. У цьому випадку все більша кількість інвесторів захочуть перевести свої торги на темні пули ліквідності, що негативно відіб'ється на відкритому ринку і посилить основні проблеми, пов'язані з ними;
- регулювання цього ринку недостатнє, тому регулярно з'являються можливості для торгівлі з використанням інсайдерської інформації. Дані в dark pools не відбиваються на прозорих ринках до моменту здійснення операції, і це породжує різницю цін на одні й ті ж акції, що дає широкий спектр можливостей для скоєння арбітражних операцій;
- інвестори не можуть оцінити, чи виконане замовлення за найкращою ціною, особливо, якщо брокер здійснював операцію у своїй власній системі, яку не бачать інші дилери та Комісія з цінних паперів і бірж. Це пояснюється тим, що dark pools дозволяють побачити ціну виконання замовлення тільки після завершення угоди навіть для сторони, що продає, що може спровокувати шахрайську поведінку брокерів і додаткові витрати продавців і покупців [18];
- закритість інформації про обсяги і суми операцій банків і тінювих банків у dark pools не дозволяє жодному контролюючому органу фінансового ринку, а зокрема центральному банку, оцінити масштаби ліквідності ринку та глибину ризиків пов'язаних із маніпуляціями інформацією та цінами на активи в межах темних пулів, що негативно впливає на дієвість інструментів грошово-кредитної політики. Більше того, швидке зростання обсягів операцій банків з dark pools не дозволяє центральним банкам встановити адекватні значення та формули розрахунків економічних нормативів, що спрямовані на контроль за інвестиційними операціями банків.

Таким чином, враховуючи позитивні та негативні риси функціонування тінювого банкінгу як у розвинутих країнах, так і в країнах, що розвиваються, постає необхідність розробки регулятивних заходів, які б не зменшили переваги тінювого банкінгу, однак суттєво знижували ризики від його функціонування для банківської системи та грошово-кредитної політики.

На наш погляд, одним із найбільш ефективних заходів зниження негативних наслідків, пов'язаних із діяльністю тінювого банкінгу, є створення системи макропруденційного нагляду та перетворення центрального банку з регулятора банківського сектору в мегарегулятора фінансових ринків. Питання створення мегарегулятора та побудови макропруденційного нагляду порушені у багатьох наукових дослідженнях [19; 20] та ґрунтуються на трьох підходах: 1) створення мегарегулятора, як окремого органу; 2) створення мегарегулятора на базі центрального банку; 3) створення окремого мегарегулятора фінансового ринку та окремого регулятора банківського сектору. Кожен із цих підходів має право на існування та містить низку переваг і недоліків, однак, аналізуючи тенденції розвитку тінювого банкінгу, умови здійснення грошово-кредитної політики, вимоги до центральних банків у період кризи з боку державних органів управління та різних суб'єктів ринку, ми вважаємо, що найбільш ефективним підходом до удосконалення нагляду за інститутами фінансового ринку є створення мегарегулятора на основі центрального банку. В Україні це питання набирає особливої актуальності в умовах кризи, банкрутств банків та зростаючих тенденцій переміщення капіталу з банківського в сектор тінювого банкінгу.

На наш погляд, необхідність створення мегарегулятора на основі центрального банку полягає в тому, що саме на центральні банки, де-факто, органами державної влади покладаються обов'язки забезпечення фінансової стабільності, відтак, для виконання такого завдання центральний банк повинен мати необхідні повноваження, функції та інструменти.

Створення мегарегулятора на основі центрального банку вимагає внесення змін до законів про центральний банк та зумовлює появу нової функції – забезпечення фінансової стабільності, а також нового функціонального підрозділу – відділу з нагляду за фінансовими ринками та інститутами.

При розробці концепції створення мегарегулятора на основі Національного банку України, на наш погляд, необхідно виходити з вирішення наступних завдань:

1. Ліцензування професійних учасників фондового ринку та небанківських учасників кредитного і валютного ринків. Ліцензування діяльності тінювих банків в Україні є досить важливим питанням та потребує підвищення вимог до отримання такої ліцензії. Особливу увагу потрібно звернути на ліцензування інститутів спільного інвестування та компаній з управління активами, які, не маючи

достатнього капіталу для покриття ризиків, часто завершують свою діяльність банкрутством, а також здійснюють операції, пов'язані із нелегальним обігом грошей. Окрім цього, нового підходу до ліцензування потребують і фінансові компанії, що можуть бути створені фізичними особами – підприємцями, які, використовуючи власні кошти, надають кредити та здійснюють операції з обміну валют, здійснюючи значний вплив на розвиток «чорного» валютного ринку. Більше того, фізичні особи – підприємці за рахунок власних коштів можуть здійснювати операції з кредитування чи обміну валют без ліцензії, керуючись цивільно-правовими відносинами. Відтак уніфікація і підвищення вимог до ліцензування всіх тіньових банків повинна сприяти зниженню ризиковості їх діяльності та обмежувати негативний вплив тіньових банків на банківську систему та економіку загалом.

2. Встановлення економічних нормативів діяльності тіньових банків з метою мінімізації ризику банкрутств та негативного впливу на банківський сектор. Встановлення економічних нормативів Національним банком України для тіньових банків повинно бути спрямоване на обмеження залежності тіньових банків від традиційних банків, а також сприяти накопиченню необхідних резервів для подолання ризиків, пов'язаних із їх професійною діяльністю.
3. Уніфікація вимог щодо складання, подання та оприлюднення фінансової звітності всіх учасників фінансових ринків. Виконання цього завдання спрямоване на покращення макроаналізу та макропруденційного нагляду, а відтак – на створення можливостей для ефективного контролю діяльності тіньових банків. Більше того, створення на базі НБУ єдиного обліково-статистичного центру фінансових ринків сприятиме розвитку ризик-орієнтованого макропруденційного нагляду та дозволить своєчасно розробляти заходи щодо мінімізації наслідків кризових явищ в економіці. Комплексний аналіз статистичної звітності традиційних та тіньових банків Національним банком України дасть змогу розробити ефективну стратегію монетарної політики, а також підвищить ефективність управління ліквідністю банківської системи шляхом своєчасного виявлення негативних факторів впливу на ліквідність банків, спричинених діяльністю тіньових банків.
4. Встановлення вимог щодо повного розкриття інформації про власників істотної участі та структури активів тіньових банків. Повнота розкриття інформації про власників істотної участі тіньових банків дасть змогу визначити можливі напрямки діяльності тіньових банків та мінімізувати ризики, пов'язані із фінансуванням інсайдерів, а також, у випадку банкрутства, створить умови для застосування комплексу штрафних санкцій.
5. Встановлення вимог щодо транспарентності діяльності тіньових банків шляхом створення багатофункціональних Інтернет-сайтів. Підвищення транспарентності діяльності тіньових банків дозволить підвищити ефективність як макропруденційного нагляду, так і контролю з боку суспільства, що матиме позитивний вплив на розвиток тіньових банків.

Таким чином, створення мегарегулятора на основі Національного банку України, а в інших країнах – на основі їхніх центральних банків дасть можливість покращити урегульованість фінансових ринків та зменшити ризики для функціонування їхніх учасників, більше того, створення умов для ґрунтового аналізу фінансових ринків сприятиме підвищенню дієвості інструментів монетарної політики як у контексті управління ліквідністю ринку, так і банківської системи зокрема.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Дослідження особливостей функціонування тіньового банкінгу повинно здійснюватися з позицій інституціонального (дослідження діяльності інститутів фінансових ринків) та інструментального (дослідження інструментів та операцій учасників фінансових ринків, у т. ч. і банків) підходів з метою формування комплексного уявлення про наслідки діяльності тіньових банків для банківського сектору, грошово-кредитної політики та економіки загалом. Від правильності та ґрунтовності визначення структури тіньового банкінгу буде залежати ефективність діяльності органів регулювання фінансових ринків та центральних банків у контексті управління ліквідністю банківської системи і грошового ринку. Відтак, з метою досягнення більшої інформаційної відкритості та меншої ризиковості діяльності тіньових банків варто розглянути можливості створення мегарегуляторів на основі центральних банків та здійснення ризик-орієнтованого макропруденційного нагляду.

Список літератури

1. McCulley, P. Teton Reflections [Text] / P. McCulley // PIMCO Global Central Bank Focus, September.
2. Офіційний сайт Ради з фінансової стабільності [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.financialstabilityboard.org>.
3. European Commission. Green paper shadow banking [Електронний ресурс]. – Retrieved from http://ec.europa.eu/internal_market/bank/docs/shadow/green-paper_en.pdf.
4. Luck, S. Banks, Shadow Banking and Fragility [Text] / S. Luck, & P. Schempp // ECB Working Paper, 1726.

5. Caruana, J. Financial regulation, complexity and innovation [Text] / J. Caruana. – Bank of International Settlements. 2014.
6. Fein, M. The Shadow Banking Charade [Text] / M. Fein. – Retrieved July 19, 2015, from <https://www.sec.gov/comments/s7-04-09/s70409-95.pdf>.
7. IMF. (2014). Global Financial Stability Report.
8. Gurgul, Ł. Shadow banking w systemie bankowym UE [Text] / Ł. Gurgul, & I. Kravczuk // Zeszyty Naukowe/Wyższa Szkoła Ekonomii i Informatyki w Krakowie. – 2014. – № 10. – P. 73-86.
9. Schwarcz, S. The Governance Structure of Shadow Banking [Text] / S. Schwarcz // The Harvard Law School Forum on Corporate Governance and Finance Regulation. – 2014.
10. Про інститути спільного інвестування (пайові та корпоративні інвестиційні фонди) Закон України від 15.03.2001 р. №2299-III // Відомості Верховної Ради. – 2001. – № 21. – С. 103.
11. Про податок на додану вартість [Текст]: закон України від 03.04.1997 №168/97-ВР // Відомості Верховної Ради. – 1997. – № 21. – С. 156.
12. Про оподаткування прибутку підприємств [Текст] : закон України від 28.12.1994 р. № 334/94-ВР // Відомості Верховної Ради. – 1995. – № 16. – С. 116.
13. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг [Текст] : закон України від 12.07.01р. № 2664-III // Відомості Верховної Ради. – 2002. – № 1. – С. 1.
14. Шпиг, Ф. І. Трансформація взаємовідносин банківських установ та венчурних фондів в Україні [Текст] / Ф. І. Шпиг, Т. А. Васильєва // Європейський вектор економічного розвитку : збірник наукових праць. – 2008. – №2(5). – С. 198-206.
15. Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/>.
16. Global Shadow Banking Monitoring Report 2014 [Text] / Financial Stability Board.
17. Кодрес, Л. Е. Что такое теневая банковская деятельность? [Текст] / Л. Е. Кодрес // Финансы и развитие. – Июнь 2013. – С. 42-43.
18. Пензин, К. Революция на рынке торговых услуг [Текст] / К. Пензин // Рынки и инструменты. – 2009. – №7 (67). – С. 8-12
19. Карпова, К. А. Темные пулы ликвидности на мировых финансовых рынках [Электронный ресурс] / К. А. Карпова. // Наукоеведение. – Том 7. №3 (май – июнь 2015). – Режим доступа: <http://naukovedenie.ru>.
20. Пінчук, А. П. Сучасний світовий досвід діяльності мегарегуляторів ринків фінансових послуг та можливість його застосування в Україні [Текст] / А. П. Пінчук // Ефективність державного управління. – 2012. – Вип. 33. – С. 363-370.
21. Дворецкая, А. Е. Модификация банковского надзора с учетом уроков мирового кризиса [Текст] / А. Е. Дворецкая // Деньги и кредит. – 2012. – № 05. – С. 24-29.

References

1. McCulley, P. (2015). Teton Reflections. PIMCO Global Central Bank Focus, September.
2. Financialstabilityboard.org. (2015). Financial Stability Board. Retrieved from: <http://www.financialstabilityboard.org>.
3. european Commission. (2012). Green paper shadow banking. Retrieved from: http://ec.europa.eu/internal_market/bank/docs/shadow/green-paper_en.pdf.
4. Luck, S., & Schempp, P. (2014). Banks, Shadow Banking and Fragility. ECB Working Paper, 1726.
5. Caruana, J. (2014). Financial regulation, complexity and innovation. Bank of International Settlements.
6. Fein, M. (2013). The Shadow Banking Charade. Retrieved from : <https://www.sec.gov/comments/s7-04-09/s70409-95.pdf>.
7. IMF. (2014). Global Financial Stability Report. Retrieved from: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/gfsr>.
8. Gurgul, Ł., & Kravczuk, I. (2014). Shadow banking w systemie bankowym UE. Zeszyty Naukowe, (10), 73-86.
9. Schwarcz, S. (2014). The Governance Structure of Shadow Banking. The Harvard Law School Forum on Corporate Governance and Finance Regulation.
10. Pro instytuty spilnoho investuvannia (paiovi ta korporatyvni investytsiini fondy) : zakon Ukrainy vid 15.03.2001 r. #2299-III. (2001). Vidomosti Verkhovnoi Rady, 21, 103.
11. Verkhovna Rada Ukrayiny, (1997). On Value Added. Vidomosti Verkhovnoyi Rady, 21, 156.
12. Verkhovna Rada Ukrayiny, (1995). On Profit Tax. Vidomosti Verkhovnoyi Rady, 16, 116.
13. Verkhovna Rada Ukrayiny, (2002). On Financial Services and State Regulation of Financial Services Vidomosti Verkhovnoyi Rady, 1, 1.
14. Shpyh, F. (2008). The transformation of the relationship banks and venture capital funds in Ukraine/ Collected Works "European vector of economic development, 2 (5), 198-206.
15. Bank.gov.ua, (2015). National Bank of Ukraine. Retrieved from <http://www.bank.gov.ua>.

-
16. Financial Stability Board. (2014). Global Shadow Banking Monitoring Report 2014. Retrieved from: http://www.financialstabilityboard.org/wp-content/uploads/r_141030.pdf.
 17. Kodres, L. (2013). What is shadow banking? *Finance and Development*, 42-43.
 18. Penzin, K. (2009). The revolution in the market of retail services. *Markets and Tools*, 7(67), 8-12.
 19. Karpova, K. (2015). Dark pools of liquidity in the world financial markets, 7 (3), Retrieved from: <http://naukovedenie.ru>.
 20. Pinchuk, A. (2012). The modern world experience of financial services markets megaregulators' activity and opportunity of its application in Ukraine. *The efficiency of public administration*, 33, 363-370.
 21. Dvoretzkaya, A. (2012). Modification of banking supervision, taking into account the lessons of the global crisis. *Money and credit*, 5, 24-29.

Стаття надійшла до редакції 28.10.2015 р.

Ярослав Іванович ЧАЙКОВСЬКИЙ

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри банківської справи,
Тернопільський національний економічний університет
E-mail: slawik1966@gmail.com

**АНАЛІТИЧНА ОЦІНКА КРЕДИТНИХ ВЗАЄМВІДНОСИН УКРАЇНИ ТА
МІЖНАРОДНОГО ВАЛЮТНОГО ФОНДУ**

Чайковський, Я. І. Аналітична оцінка кредитних взаємовідносин України та Міжнародного валютного фонду [Текст] / Ярослав Іванович Чайковський // Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол. : В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету “Економічна думка”, 2015. – Том 21. – № 1. – С. 205-211. – ISSN 1993-0259.

Анотація

У статті визначено правові основи та напрями співпраці України з Міжнародним валютним фондом. Розкрито значення та роль кредитів фонду цієї інституції в умовах проведення в Україні економічних та соціальних реформ, виходу з економічної, фінансово-банківської та валютної криз. Розглянуто умови надання кредитів МВФ за різними механізмами кредитування, зокрема за Системною трансформаційною позикою, Домовленістю про резервні кредити стенд-бай, Програмою розширеного фінансування, та їх вплив на економіку України. Проведено аналіз періодів співпраці України з Міжнародним валютним фондом. Визначено наслідки кредитів, наданих Міжнародним валютним фондом Україні на різних етапах співробітництва. Досліджено переваги і недоліки співпраці нашої держави з цією фінансовою організацією та можливі результати впливу на економіку при кредитуванні у майбутньому. Обґрунтовано необхідність подальшого розвитку співпраці України з Міжнародним валютним фондом у контексті реформування економіки, фінансової та банківської систем, соціальної сфери.

Ключові слова: міжнародні фінансові організації; Міжнародний валютний фонд (МВФ); співробітництво України з МВФ; механізми кредитування МВФ; кредит стенд-бай; механізм розширеного кредитування.

Yaroslav Ivanovych CHAIKOVSKYI

PhD in Economics,
Associate Professor,
Department of Banking Business
Ternopil National Economic University
E-mail: slawik1966@gmail.com

**ANALYTICAL ESTIMATION OF THE CREDIT RELATIONSHIP BETWEEN UKRAINE AND
THE INTERNATIONAL MONETARY FUND**

Abstract

The article has defined the legal framework and directions of cooperation of Ukraine with the International Monetary Fund. The value and the role of loans of the International Monetary Fund in Ukraine under conditions of the economic and social reforms to overcome the economic, financial, banking and currency crises are disclosed. Conditions of granting credits of IMF by various mechanisms of lending, particularly Systemic Transformation Facility, Stand-by Arrangements, Extended Fund Facility, and their effects on the economy of Ukraine, are considered. Periods of cooperation between Ukraine and the International Monetary Fund are analyzed. The effects of loans given by the International Monetary Fund to Ukraine in different periods of cooperation are identified. Advantages and disadvantages of cooperation of our country with this international financial organization are determined. The possible results of their impact on the economy on credit conditions in future are investigated. The need for further development of cooperation between Ukraine and the International Monetary Fund in the context of reforming the economy, financial and banking systems, social services is substantiated.

Keywords: *international financial institutions; International Monetary Fund (IMF); Ukraine's cooperation with the IMF; IMF lending arrangements; stand-by credit; Extended Fund Facility.*

JEL classification: G210

Вступ

На сучасному етапі в Україні склалася кризова ситуація у виробничій та соціальній сфері, фінансово-бюджетній та банківській системах, зокрема зниження виробництва, зростання безробіття, загострення соціальної напруженості, значний державний борг та дефіцит державного бюджету, ліквідація банківських установ, інфляція та ін. Для їх подолання, а також для забезпечення фінансової стабілізації та економічного зростання держави, важливим є позички в міжнародних фінансових організаціях, зокрема Міжнародного валютного фонду (МВФ).

Нова програма співпраці України з МВФ передбачає виконання нашою державою низки умов, які стосуються запровадження реформ для стабілізації та зростання вітчизняної економіки.

Проблемами дослідження співпраці України з МВФ займалися такі українські науковці, як В. Батковський [11], М. М. Гузь [1], О. Я. Доліновська [2], В. П. Колосова [3], І. В. Малиновська [4], Г. В. Марків [5], О. Петрик [11], І. В. Фурман [13] та ін.

Науковцями досліджено основні етапи співпраці України з МВФ, визначено вплив Фонду на розвиток вітчизняної економіки. Однак актуальними залишаються питання щодо переваг і недоліків взаємовідносин між Україною та МВФ і пошуку напрямів підвищення ефективності цієї співпраці.

Мета статті

Метою статті є вивчення основних періодів співробітництва України з МВФ та надання пропозицій щодо напрямків удосконалення відносин з цією фінансовою організацією для підвищення ефективності використання позичених коштів в умовах проведення економічних реформ та підвищення соціального захисту населення нашої держави.

Викладення основного матеріалу дослідження

3 вересня 1992 року відповідно до Закону України «Про вступ України до Міжнародного валютного фонду, Міжнародного банку реконструкції та розвитку, Міжнародної фінансової корпорації, Міжнародної асоціації розвитку та Багатостороннього агентства по гарантіях інвестицій» від 3 травня 1992 року № 2402-ХІІ Україна стала повноправним членом Міжнародного валютного фонду [12]

Одним із найважливіших обов'язків МВФ є надання кредитів державам-членам, які стикаються з труднощами у сфері платіжного балансу. Ця фінансова допомога сприяє країнам, які намагаються поповнити свої міжнародні резерви, стабілізувати національну грошову одиницю, продовжувати сплачувати за імпортом і відновити умови для активного зростання економіки. На відміну від інших міжнародних фінансових організацій, МВФ не надає кредити для конкретних проектів [6].

Держава-член може звернутися за фінансовою допомогою до МВФ, якщо у неї є потреба у фінансуванні платіжного балансу, зокрема для покриття чистих міжнародних платежів по імпорту, для погашення зовнішнього боргу. Кредит від МВФ забезпечує резервні можливості, що полегшують проведення заходів стабілізації і реформи, які країна повинна здійснити для виправлення проблеми платіжного балансу і відновлення умов для активного економічного зростання.

Після одержання прохання від держави-члена ресурси МВФ зазвичай надаються у межах «домовленості про кредитування», яка, залежно від інструмента кредитування, що застосовується, може передбачати конкретні заходи економічної політики та дії, які країна дає згоду здійснити для вирішення своєї проблеми з платіжним балансом. Програма економічної політики, що лежить в основі домовленості, розробляється країною на основі консультацій з МВФ і в більшості випадків подається Виконавчій раді Фонду в «Листі про наміри». Як тільки Рада затверджує домовленість, ресурси МВФ зазвичай виділяються частками поетапно, відповідно до реалізації програми. Деякі домовленості забезпечують країнам з високими економічними показниками одноразовий негайний доступ до фінансових ресурсів МВФ і, отже, не вимагають узгодження вимог щодо заходів економічної політики [6].

МВФ є основним кредитором України (табл. 1). Так частка кредитів МВФ у розрізі зовнішньої заборгованості становить 9,71 % зовнішньої заборгованості держави і 9,07 % гарантованого державою боргу.

З 1992 по 1994 роки співробітництво України з МВФ передбачало консультування і надання технічної допомоги для формування вітчизняних грошової та банківської систем, зокрема щодо функцій і структури Національного банку України, діяльності банківських та інших фінансово-кредитних установ, структури валютного ринку, впровадження національної грошової одиниці та ін. [12].

Активну співпрацю з МВФ Україна почала в жовтні 1994 року на рівні виконання спільних економічних

програм.

Таблиця 1. Зовнішній борг України станом на 30 червня 2013 року (за кредиторами), тисяч одиниць*

Показники	доларів США	гривень	%
1. Зовнішній борг	43760946,47	919651956,45	100,0
1.1. Державний борг	34123537,38	717118354,26	77,98
1.1.1. Заборгованість за позиками, одержаними від міжнародних фінансових організацій	12995267,25	273100193,54	29,70
Європейське Співтовариство	1803522,00	37901660,44	4,12
Європейський банк реконструкції та розвитку	570486,33	11988974,51	1,30
Європейський інвестиційний банк	487393,04	10242739,18	1,30
Міжнародний банк реконструкції та розвитку	4247817,55	89269406,50	9,71
Міжнародний валютний фонд	5885598,33	123687956,00	13,45
Фонд чистих технологій (МБРР)	450,00	9456,91	0,0
1.1.2. Заборгованість за позиками, одержаними від органів управління іноземних держав	1179042,74	24778005,34	2,69
1.1.3. Заборгованість за позиками, одержаними від іноземних комерційних банків, інших іноземних фінансових установ	57,27	1203,65	0,0
1.1.4. Заборгованість за випущеними цінними паперами на зовнішньому ринку	18222120,00	382944375,30	41,64
1.1.5. Заборгованість, не віднесена до інших категорій	1727050,11	36294576,4	3,95
1.2. Гарантований державою борг	9637409,09	202533602,19	22,02
1.2.1. Заборгованість за позиками, одержаними від міжнародних фінансових організацій	4442676,84	93364444,19	10,15
1.2.1.1. Європейське співтовариство з атомної енергії	23929,33	502883,44	0,05
1.2.1.2. Європейський банк реконструкції та розвитку	81832,87	1719747,13	0,19
1.2.1.3. Міжнародний банк реконструкції та розвитку	368208,32	7738029,66	0,84
1.2.1.4. Міжнародний валютний фонд	3968706,31	83403783,96	9,07
1.2.2. Заборгованість за позиками, одержаними від органів управління іноземних держав	219325,17	4609196,97	0,50
1.2.3. Заборгованість за позиками, одержаними від іноземних комерційних банків, інших іноземних фінансових установ	3052865,68	64157065,14	6,98
1.2.4. Заборгованість за випущеними цінними паперами на зовнішньому ринку	1808000,00	37995767,26	4,13
1.2.5. Заборгованість, не віднесена до інших категорій	114541,41	2407128,63	0,26

*Розраховано на основі [12]

З 1994 року по 2015 рік відносини МВФ з Україною будувалися за трьома механізмами кредитування:

1. Системна трансформаційна позика (Systemic Transformation Facility – STF).
2. Домовленості про резервні кредити стенд-бай (Stand-by Arrangements – SBA). Угоди про кредити стенд-бай укладаються строком до 18 місяців і навіть до 3 років у зв'язку зі збільшенням дефіцитів платіжних балансів.
3. Механізм розширеного кредитування (Extended Fund Facility – EFF), який призначений для надання кредитів на три роки, за необхідністю – до чотирьох і в більших розмірах відносно квот, ніж у межах звичайних кредитних часток.

Головним призначенням кредитів стенд-бай і механізмів розширеного кредитування є сприяння країнам-членам МВФ у реалізації макроекономічних стабілізаційних програм або структурних реформ.

У співпраці нашої держави з Міжнародним валютним фондом у межах програм кредитування можна виокремити шість періодів (табл. 2).

Таблиця 2. Співпраця України із Міжнародним валютним фондом у межах програм кредитування*

Періоди	Кредитні програми	Обсяг позики
Перший період, з 1994 по 1995 рік	Системна трансформаційна позика	498,7 млн СПЗ, або 763,1 млн дол. США
Другий період, з 1995 по 1998 рік	Три річні програми «Stand by»	1318,2 млн СПЗ, або 1935 млн дол. США
Третій період, з 1998 по 2002 рік	Extended Fund Facility (EFF, механізм розширеного кредитування)	1193,0 млн СПЗ, або 1591,0 млн дол. США
Четвертий період, з 2002 по 2008 рік	Програма «Попереджувальний stand by»	411,6 млн СПЗ, 30 % квоти України, або 600 млн дол. США
П'ятий період, з 2008 по 2013 рік	Програма співробітництва «Стенд-бай» від 05 листопада 2008 року	11 млрд СПЗ, або майже 16,4 млрд дол. США
	Нова спільна з Міжнародним валютним фондом програма «Stand by»	10 млрд СПЗ, або 15,1 млрд дол. США
Шостий період, з 2014 року до сьогодні	Квітень 2014 р. Нова дворічна програма кредитування «Stand by» в режимі надзвичайного доступу	10,976 млрд СПЗ, або майже 17,1 млрд дол. США
	11 березня 2015 року. Механізм розширеного кредитування EFF на чотири роки	12,348 млрд СПЗ, або майже 17,5 млрд дол. США, чи 15,5 млрд євро

*Складено автором на основі [2; 3; 5; 8; 10]

Протягом першого періоду, з 1994 року по 1995 рік, наша держава отримала фінансову допомогу у вигляді системної трансформаційної позики (Systemic Transformation Facility – STF) на суму 498,7 млн СПЗ, або 763,1 млн дол. США, з метою підтримання платіжного балансу [10].

Позитивними наслідками співробітництва України з МВФ в перший період було зниження рівня інфляції, зростання експорту, стабілізація валютно-обмінного курсу [8].

За час другого періоду, з 1995 року по 1998 рік, Україна одержала від Міжнародного валютного фонду позик загальним обсягом 1318,2 млн СПЗ, або 1935 млн дол. США, за трьома річними програми «Stand by», які спрямовані, головним чином, на підтримання курсу національної грошової одиниці та фінансування дефіциту платіжного балансу [3, с. 41].

Упродовж третього періоду, з 1998 року по 2002 рік, відбулося впровадження Програми розширеного фінансування (Extended Fund Facility – EFF), котра передбачала видачу нашій державі позики в загальному обсязі 2,6 млрд дол. США [2].

Протягом цього періоду Україна одержала 1193,0 млн СПЗ, або 1591,0 млн дол. США, котрі були спрямовані для збільшення золотовалютних резервів Національного банку України (НБУ) [10].

Позитивними результатами третього періоду були зростання ВВП, зниження інфляції, зростання золотовалютних резервів НБУ [8].

Із кінцем 2002 року виокремлюють четвертий період, який тривав до 2008 року. Серед прийнятних форм подальшої співпраці України з МВФ уряд обрав програму «Попереджувальний стенд-бай». У 2004 році цю Програму було затверджено Радою Директорів МВФ [5, с. 12].

Відповідно до Програми у випадку погіршення стану платіжного балансу або зменшення золотовалютних резервів Україна мала змогу звернутися до МВФ для отримання позики на загальну суму 411,6 млн СПЗ, або 605 млн дол. США, що становило 30 % квоти нашої держави [10].

З 2005 року по 2008 рік співпраця України з МВФ була сконцентрована у сфері технічної допомоги. Зокрема, центр ваги у співпраці з МВФ було перенесено у сферу некредитних відносин, погодження основних параметрів макроекономічної політики з динамікою і прогнозами розвитку світового ринку, з тенденціями та напрямками руху світових фінансово-інвестиційних потоків та поглиблення координації у валютній політиці [8].

П'ятий період тривав з 2008 року по 2013 рік. 5 листопада 2008 року Радою Директорів МВФ була затверджена програма співробітництва «Стенд-бай», розрахована на два роки із загальним обсягом фінансування 11 млрд СПЗ, або близько 16,4 млрд дол. США, що становило 802 % від квоти України в МВФ.

Після отримання трьох траншів загальним обсягом 7 млрд СПЗ, або 10,6 млрд дол. США, у 2010 році програму було переглянуто.

28 липня 2010 року Україна прийняла нову спільну з МВФ програму «Стенд-бай» на загальну суму 10 млрд СПЗ, або 15,1 млрд дол. США, терміном на два з половиною роки, скасувавши угоду «Стенд-бай», яка

була затверджена в листопаді 2008 року, у тому числі всі транші, які ще залишалися надати відповідно до цієї Угоди.

2 серпня 2010 року Україна отримала перший транш згідно з новою програмою у розмірі 1,250 млрд СПЗ, або 1,89 млрд дол. США, з них до бюджету спрямовано 675 млн СПЗ, або 1,022 млрд дол. США [10].

У грудні 2010 року було завершено перший перегляд програми та підписано новий лист про наміри. Після виконання Україною попередніх заходів, Рада Директорів МВФ 22 грудня 2010 року прийняла рішення про завершення перегляду програми. Наслідком цього стало виділення траншу на суму 1 млрд СПЗ, або близько 1,5 млрд дол. США, із яких 1 млрд дол. США надійшов на підтримку державного бюджету [8].

Загалом протягом 2008 – 2013 років у межах співробітництва з МВФ Україна одержала 9250 млн СПЗ, або 14430 млн дол. США [10].

Термін дії останньої програми «Стенд-бай» закінчився 28 грудня 2012 року. Після цього співробітництво України з МВФ було сконцентровано у сферу технічного консультування та переведено у площину некредитних відносин [8].

У 2014 році, на нашу думку, розпочався шостий етап співробітництва нашої держави з МВФ, котрий триває і до сьогодні.

Весною 2014 року було успішно проведено новий раунд переговорів між Україною та МВФ. 30 квітня 2014 року Рада Директорів МВФ ухвалила надання за програмою «Стенд-бай» кредиту терміном на два роки у розмірі 10976 млн СПЗ, або 17,01 млрд дол. США, з метою підтримання економічної програми Уряду щодо відновлення макроекономічної стабільності та забезпечення зростання економіки [11, с. 12].

Перший транш кредитної програми в обсязі 3,2 млрд дол. США одержано на початку травня 2014 року. З цієї суми понад 1 млрд дол. США спрямовано на поповнення золотовалютних резервів Національного банку України, що дало змогу зміцнити фінансову систему нашої держави. Інші кошти отримав бюджет на стабілізацію макроекономічного стану і фінансової ситуації.

4 вересня 2014 року отримано другий транш від МВФ за програмою «Стенд-бай» у розмірі 914,7 млн СПЗ, або близько 1,39 млрд дол. США. Частина траншу в сумі приблизно 1 млрд дол. США використано на підтримання державного бюджету.

Загалом протягом 2014 року Україна одержала від МВФ два транші кредитних коштів обсягом 4,6 млрд дол. США.

12 лютого 2015 року Кабінет міністрів України затвердив новий Меморандум про співпрацю з МВФ терміном на 4 роки і з використанням механізму розширеного фінансування (Extended Fund Facility) з обсягом фінансування 17,5 млрд дол. США [7].

Виконавча рада МВФ 11 березня 2015 року схвалила чотирирічну розширену угоду в межах Програми розширеного фінансування (EFF) України на суму 12,348 млрд СПЗ, або приблизно 17,5 млрд дол. США, 900 % квоти. Ця угода затверджена у межах політики МВФ з надання доступу до фінансування у виняткових розмірах. Виконавча рада також урахувала рішення уряду України скасувати Угоду про кредит «стенд-бай», яка була схвалена 30 квітня 2014 року [9].

Програма механізму розширеного кредитування передбачає підтримку економічної політики уряду, яка забезпечить продовження та поглиблення реформ, започаткованих у межах Угоди про кредитування «стенд-бай». Економічна програма має на меті спрямувати економіку країни на шлях одужання, відновити зовнішню стабільність, зміцнити фінанси держави та підтримати зростання економіки через подальше здійснення структурних реформ та реформи державного управління, забезпечуючи соціальний захист найбільш незахищених верств населення [9].

Загалом схвалена в березні 2015 року чотирирічна програма розширеного фінансування EFF загальним обсягом 17,5 млрд дол. США передбачає виділення МВФ Україні в 2015 році чотирьох траншів. У наступні три роки планується виділяти по чотири транші щоквартально, розмір кожного – 620-630 млн дол. США.

13 березня 2015 року, одразу після затвердження програми, Україна отримала перший транш у розмірі 3,546 млрд СПЗ, або приблизно 5 млрд дол. США, з яких 1,915 СПЗ, або приблизно 2,7 млрд дол. США, спрямовані для підтримання бюджету [9].

31 липня 2015 року Рада директорів МВФ завершила перший перегляд виконання Україною економічної програми, підтриманої кредитом розширеного фінансування, і схвалила виділення другого траншу цього кредиту на суму 1182,1 млн СПЗ, або 1,7 млрд дол. США.

4 серпня 2015 року Україна отримала 1,7 млрд дол. США другого траншу кредиту МВФ.

Економічна програма, розроблена разом з МВФ, передбачає [7]:

1. Гнучку і стійку валютно-курсову політику для підтримання регулювання та поступового відновлення достатності золотовалютних резервів, яка супроводжується обачливою грошово-кредитною політикою, мета якої – зниження темпів інфляції до рівня менше 10 %.
2. Політику у фінансовому секторі, яка спрямована на сприяння відновлення банківської системи, а також посилення її здатності виступати посередником та підтримувати економічну діяльність.

3. Удосконалення бюджетного регулювання на засадах консолідації видатків. Зокрема підтримка рівня економічної прийнятності боргу з боку донорського фінансування та управління боргом. Це допоможе полегшити навантаження, яке пов'язане з обслуговуванням останнього в найближчі роки.
4. Проведення структурних реформ, серед яких антикорупційна реформа, реформа судочинства, дерегуляція та покращення бізнес-клімату, а також зміни на державних підприємствах, зокрема на НАК «Нафтогаз».

Висновки та перспективи подальших розвідок

Співпраця України з МВФ має низку позитивних і негативних наслідків.

Позитивними наслідками є:

- впровадження реформ, метою яких є стабілізація української економіки та повернення її на шлях зростання;
- зменшення дефіциту державного бюджету та покращення ситуації з платіжним балансом;
- стабілізація валютно-обмінного курсу гривні і посилення банківської системи, яка дасть можливість економіці розвиватися;
- збільшення золотовалютних резервів Національного банку України, що дозволить суттєво покривати імпорт;
- зростання міжнародного авторитету України, що надасть можливість доступу до коштів інших міжнародних фінансових організацій та приватних інвесторів;
- полегшення тягара з обслуговування зовнішнього боргу держави;
- реструктуризація частини зовнішнього боргу.

Негативними результатами співпраці України з МВФ є:

- кошти від МВФ можуть бути витрачені не на структурні реформи;
- витрачання коштів на фінансування дефіциту Державного бюджету;
- зростання зовнішнього боргу держави;
- підвищення тарифів, які сплачує населення, зокрема за газ та ін.

На нашу думку, у співпраці України з МВФ переважають позитивні наслідки. За різні періоди спостерігається неповне використання коштів, які виділяє МВФ відповідно до затверджених програм і механізмів кредитування. Це негативно позначається на кредитній історії нашої держави та є вагомим резервним ресурсом щодо фінансування проведення як економічних, так і соціальних реформ. Тому Україні необхідно звертати більшу увагу на розробку та виконання програм економічних дій, узгоджених з МВФ. Більш глибокий аналіз співпраці України з Міжнародним валютним фондом дозволить запропонувати шляхи підвищення ефективності використання кредитів цієї міжнародної фінансової організації.

Список літератури

1. Гузь, М. М. Хронологізація та аналіз етапів співробітництва України з МВФ [Текст] / М. М. Гузь // Науковий вісник Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка «Економіка і регіон». – Полтава: ПолтНТУ, 2013. – №5. – С. 65-69.
2. Доліновська, О. Я. Співпраця України з Міжнародним Валютним Фондом та перспективи розвитку економіки держави [Електронний ресурс] / О. Я. Доліновська // Ефективна економіка. – 2012. – № 9. – Режим доступу: <http://www.ekonomy.nauka.com.ua>.
3. Колосова, В. П. Україна і міжнародний валютний фонд [Електронний ресурс] / В. П. Колосова // Стратегія розвитку України (економіка, соціологія, право). – Вип. 1 / Голов. ред. О. П. Степанов. – К.: Книжкове вид-во НАУ, 2011. – С. 103-106. Режим доступу: <http://jrn1.nau.edu.ua/index.php/SR/article/viewFile/4053/4200>.
4. Малиновська, І. В. Співпраця України з міжнародним валютним фондом: можливості та небезпеки [Електронний ресурс] / І. В. Малиновська. – Режим доступу: <http://nauka.zinet.info/6/malynovska.php>.
5. Марків, Г. В. Реалії та перспективи співпраці України з міжнародним валютним фондом [Текст] / Г. В. Марків // Інноваційна економіка, 2013. – №10. – С. 11-15.
6. Международный валютный фонд. Информационная справка. Кредитование МВФ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.imf.org/external/np/exr/facts/rus/howlendr.pdf>.
7. Меморандум про економічну та фінансову політику [Електронний ресурс] / Національний банк України. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=10315035>.
8. Мойсеєнко, О. Історія відносин України з МВФ [Електронний ресурс] / О. Мойсеєнко, Б. Хлімоненко. – Режим доступу: <http://forbes.ua/ua/nation/1381151-istoriya-vidnosin-ukrayini-z-mvf/1381152#cut>.
9. Офіційний сайт Міжнародного валютного фонду [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.imf.org>.

-
10. Офіційний сайт Міністерства фінансів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minfin.gov.ua>.
 11. Петрик, О. Фінансові програми Міжнародного валютного фонду для надання фінансової допомоги країнам [Текст] / О. Петрик, В. Батковський // Вісник Національного банку України, 2014. – № 6. – С. 11-18.
 12. Про вступ України до Міжнародного валютного фонду, Міжнародного банку реконструкції та розвитку, Міжнародної фінансової корпорації, Міжнародної асоціації розвитку та Багатостороннього агентства по гарантіях інвестицій [Електронний ресурс]: закон України: прийнятий 03.06.1992 № 2402-XII / Верховна Рада України. – Офіц. вид. // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 33. – С. 474. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2402-1>.
 13. Фурман І. В. Міжнародний валютний фонд в контексті співпраці з Україною: сучасний стан, ризики, перспективи [Електронний ресурс] / І. В. Фурман, А. О. Підгірняк, Я. С. Паламар // Збірник наукових праць ВНАУ. Серія: Економічні науки. – 2013. – №4(81). – С. 275-285. – Режим доступу: <http://www.econjournal.vsau.org/files/pdfa/2156.pdf>.

References

1. Guz, M. M. (2013). The chronology and analysis of stages of cooperation of Ukraine with the IMF. Scientific Herald of Poltava National Technical University behalf of Yuri Kondratyuk "Economics and the region", 5, 65-69.
2. Dolinowska, O. Ia. (2012). Cooperation of Ukraine with the International Monetary Fund and the prospects of development of economy of the state. Efficient Economy, 9. Retrieved from: <http://www.ekonomy.nayka.com.ua>.
3. Kolosova, V. P. (2011). Ukraine and the International Monetary Fund. Strategy of development of Ukraine (economics, sociology, law). Scientific journal, 1, 103-106. Retrieved from: <http://jrn1.nau.edu.ua/index.php/SR/article/viewFile/4053/4200>.
4. Malinowska, I. (n.d.). Ukraine's cooperation with the International Monetary Fund: opportunities and dangers". Retrieved from: <http://nauka.zinet.info/6/malynovska.php>.
5. Markiv, G. B. (2013). Realities and prospects of cooperation between Ukraine and the International Monetary Fund. Innovative economy, 10, 11-15.
6. International Monetary Fund. Information sheet. IMF lending. (n.d.). Retrieved from: <http://www.imf.org/external/np/exr/facts/rus/howlendr.pdf>.
7. Memorandum of Economic and Financial Policies, National Bank of Ukraine. (n.d.). Retrieved from: <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=10315035>.
8. Moiseenko, O. and Hlimonenko, B. (n.d.). History of Ukraine's relations with the IMF. Retrieved from: <http://forbes.ua/ua/nation/1381151-istoriya-vidnosin-ukrayini-z-mvf/1381152#cut>.
9. The official website of the International Monetary Fund. (2015). Retrieved from: <http://www.imf.org>.
10. The official website of the Ministry of Finance of Ukraine. (2015). Retrieved from: <http://www.minfin.gov.ua>.
11. Petryk O. and Batkovskiy V. (2014). Financial programs of the International Monetary Fund to provide financial assistance to countries. Visnyk of the National Bank of Ukraine, 6, 11-18.
12. The Law of Ukraine. On the accession of Ukraine to the International Monetary Fund. (1992). The International Bank for Reconstruction and Development, International Finance Corporation, the International Development Association and the Multilateral Investment Guarantee Agency. Retrieved from: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2402-1>.
13. Furman, I. V, Pidgirnyak, A. O. and Palamar, Ia. S. (2013). The International Monetary Fund in the context of cooperation with Ukraine: current state, risks, prospects: collected works of VNAU. Series: Economics, 4 (81), 275-285. Retrieved from: <http://www.econjournal.vsau.org/files/pdfa/2156.pdf>.

Стаття надійшла до редакції 18.10.2015 р.

Олена Йосипівна ШЕВЦОВА

доктор економічних наук,
професор,
завідувач кафедри банківської справи,
Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

Олександра В'ячеславівна ПОРТЯНОВА

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара
E-mail: ei.shevtsova@gmail.com

КОНКУРЕНТНА ПОЗИЦІЯ БАНКУ: ОЦІНКА ЗА ВИДАМИ ДІЯЛЬНОСТІ

Шевцова, О. Й. Конкурентна позиція банку: оцінка за видами діяльності [Текст]/ Олена Йосипівна Шевцова, Олександра В'ячеславівна Портянова // Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол. : В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету “Економічна думка”, 2015. – Том 21. – № 1. – С. 212-219. – ISSN 1993-0259.

Анотація

Вступ. Загальний стан економіки країни та рівень розвитку банківської системи визначають види, характер, обсяги та динаміку оціночних показників їх конкурентного середовища. В умовах посткризового стану фінансової системи банківські установи мають різні конкурентні характеристики щодо окремих ринків банківських послуг. Визначення сутності та методичних підходів до оцінки конкурентної позиції є необхідним та актуальним як для банку загалом, так і відносно окремих видів бізнесу.

Мета. Уточнення сутнісних характеристик конкурентної позиції банку та пропозиція методичного підходу до визначення кількісних показників останньої на прикладі діяльності банку з цінними паперами

Метод (методологія). У дослідженні були використані загальнонаукові та спеціальні методи пізнання: діалектичний – для поглиблення визначення сутності конкурентної позиції банку; метод розрахунку середньозважених – для оцінки сукупного ризику портфеля цінних паперів за їх видами; факторний аналіз – для визначення зміни середнього рівня доходності; порівняння – оцінювання динаміки показників діяльності банківського сектору; матричний метод – для репрезентації конкурентної позиції банку відносно інших банків-конкурентів у двовимірному просторі «дохідність – ризик».

Результати. Конкурентна позиція банку може бути використана як оцінка сучасного стану та як основа формування його конкурентної стратегії, для визначення сильних та слабких сторін своєї діяльності та банків-конкурентів. Оцінка конкурентної позиції з метою стратегічного управління має проводитися за окремими видами банківського бізнесу, що відповідає позиції банку на відповідних ринках банківських послуг. Дослідження конкурентної позиції банку за діяльністю на ринку цінних паперів визначило, що оптимізація структури портфеля має відповідати загальній стратегії банку щодо конкурентної позиції за обраними пріоритетами до параметрів «дохідність – ризик».

Ключові слова: ринок; конкурентна позиція; банк; портфель цінних паперів; доходність; ризик.

Olena Yosypivna SHEVTSOVA

Doctor of Economics,
Professor,
Head of the Department of Banking Business,
Dnipropetrovsk National University named after Oles Honchar

Oleksandra Viacheslavivna PORTIANOVA

Dnipropetrovsk National University named after Oles Honchar
E-mail: ei.shevtsova@gmail.com

Abstract

Introduction. *General state of the national economy and the level of development of banking system define the types, character, volume and dynamics of the evaluation criteria of their competitive environment. In the conditions of the financial system at the post-crisis stage banking institutions have various competitive characteristics for separate banking service markets. The definition of the essence and methodological approaches to evaluation of certain competitive positions are necessary and timely as for the banks in general so for some of their businesses.*

Purpose. *The aim of the article is to specify substantial characteristics of the competitive position of a bank and to suggest a methodological approach to definition of quantitative indicators of competitive position on the example of bank activity with bonds and security papers.*

Method (methodology). *The research has used general scientific and special methods of knowledge: dialectical (in order to deepen the definition of the essence of the competitive position of a bank); method of calculation of an average (to evaluate the cumulative risk of securities portfolio according to their type); factorial analysis (to establish the change of an average profitability level); method of comparison (to evaluate the dynamics of activity of banking sector); matrix method (to present competitive position of a bank related to other banks-competitors in two-dimension space "profitability-risk").*

Results. *Competitive position of a bank can be used to evaluate the current state of a bank and as the basis for building its competitive strategy; to define strengths and weaknesses of its activity and of the banks-competitors. Evaluation of the competitive position with the purpose of management has to be arranged according to separate types of banking business, which corresponds to the bank's position at certain markets of banking services. The examination of the competitive position of a bank according to its activity at securities market helped to find out that optimization of the structure of securities portfolio has to correspond to the general strategy of the bank as for the chosen priorities to "profitability-risk" parameters.*

Keywords: *market; competitive position; bank; securities portfolio; profitability; risk.*

JEL classification: L10, G11, G21

Вступ

Загальний стан економіки країни та рівень розвитку банківської системи визначають види, характер, обсяги та динаміку оціночних показників їх конкурентного середовища. Рівень конкуренції на ринку банківських послуг безпосередньо впливає на рішення топ-менеджменту банків щодо визначення загальної та конкурентної стратегії. Серед показників та характеристик, до яких підвищуються вимоги, є конкурентоспроможність банків, їх конкурентні переваги та конкурентна позиція. Для кожного етапу економічного циклу розвитку економіки загалом, фінансового ринку або циклу життєвого розвитку окремого банку властиві свої кількісні та якісні значення факторів ринкової кон'юнктури, у тому числі рівня конкуренції. Відповідно до цього необхідно постійно проводити дослідження як безпосередньо рівня власної конкурентної позиції, так і загального стану конкуренції на банківському ринку.

В умовах посткризового стану фінансової системи банківські установи мають різні конкурентні характеристики щодо окремих ринків банківських послуг. Ускладнюють ситуацію зниження пропозиції на ринку фінансових ресурсів, процеси реструктуризації регулятора, посилення вимог міжнародних фінансових інститутів. Визначення сутності та методичних підходів до оцінки конкурентної позиції є необхідним та актуальним як для банку загалом, так і відносно його окремих видів бізнесу.

Мета та завдання статті

Мета та завдання статті полягають у розробці методичного підходу до оцінки конкурентної позиції банку на основі уточнення її сутнісних характеристик та визначення кількісних показників на прикладі діяльності банку з цінними паперами.

Виклад основного матеріалу дослідження

Нині в економічній літературі ще не сформовано єдиного погляду на сутність категорії «конкурентна позиція» [1]. Так у загальному значенні під конкурентною розуміють певну позицію суб'єкта господарювання відносно його конкурентів. Розширене визначення наведено у роботі Г. Азоева, який пропонує розуміти цей термін як становище суб'єкта господарювання на ринку й ототожнює його з величиною ринкової частки того або іншого суб'єкта [2]. У праці А. Бондаренко зазначено, що категорія «конкурентна позиція» відображає конкурентні відносини, результат конкурентної боротьби й основу для існування того чи іншого суб'єкта господарювання в конкурентному середовищі [3].

О. Тридід та В. Вовк [4] визначають конкурентну позицію як економічну категорію, що призначена для оцінки результатів і стратегічного планування діяльності банку, вказує на місце та рейтинг банку на ринках збуту відповідно до результатів його діяльності, на його переваги й недоліки порівняно з іншими банками і небанківськими інститутами, які оперують на цих самих ринках

Практичні аспекти конкурентного позиціонування суб'єктів господарювання розглянуті у роботах таких провідних зарубіжних та вітчизняних вчених, як Г. Азаренкова, В. Сословський, О. Тіщенко, Р. Фатхутдінов, І. Фомін, де розроблено інструментарій оцінювання конкурентної позиції суб'єктів господарювання та обґрунтовано основні напрямки розвитку в процесі формування конкурентної стратегії [5-7].

Конкурентна позиція банку визначається індивідуально, але її рівень при відсутності об'єкта для порівняння не має цінності для прийняття ефективних управлінських рішень. Конкурентну позицію банку необхідно порівнювати з аналогічними показниками банків конкурентів, тобто варто проводити паралельну оцінку об'єкта, який досліджується, з його конкурентами. Конкурентна позиція банку є класичним показником ефективності, як вказує І. Фомін, який базується на співвідношенні результатів діяльності (конкурентоспроможності) та авансованих ресурсів (капіталу банку) [7].

Ключове значення для конкурентного позиціонування має розмір частки ринку, яку обслуговує банк за певним сегментом банківського ринку. Традиційно банківська конкуренція проявляється на ринках окремих банківських послуг: на ринку банківського кредитування, на депозитному ринку, на валютному ринку, на ринку платіжних карток та на ринку цінних паперів. Власне конкурентна позиція банку може бути виміряна як у якісному, так і кількісному відношенні. З позиції якісної оцінки конкурентна позиція містить напрями і форми ділової активності певного банку. З позиції кількісного значення конкурентна позиція може бути різною за формами репрезентації:

- конкурентна позиція рейтингового типу, коли за окремим кількісним показником банки розміщують у рейтинговому списку (ТОП-5 банків України за активами, ТОП-5 банків України за кредитним портфелем, ТОП-5 банків України за власним капіталом, ТОП-5 банків України за портфелем цінних паперів);
- конкурентна позиція за значенням інтегрального індикатора, що акумулює основні фінансові показники банку;
- конкурентна позиція за значенням інтегрального індикатора, що оцінює частку ринку банківських послуг, яку займає банк;
- конкурентна позиція за значенням інтегрального індикатора, що оцінює частку ринку за окремою банківською послугою;
- конкурентна позиція за окремим банківським бізнесом, яку оцінено за показниками прибутковості, рівня ризику і т. ін.

Відправним аспектом в уточненні сутності конкурентної позиції вважаємо те, що управління конкурентною позицією передбачає оцінку та моніторинг конкурентної позиції за окремими видами бізнесу банку, визначення стратегії їх подальшого розвитку.

Пропонуємо на прикладі аналізу прибутковості та рівня ризику портфеля цінних паперів банку розглянути методичний підхід до оцінки конкурентної позиції банку.

Слід зауважити, що оцінка ризикованості портфеля цінних паперів банку має певні особливості, оскільки у банківському балансі відсутня інформація щодо ризикованості тих чи інших цінних паперів. Для вирішення цієї проблеми О. В. Лисенок запропонував застосувати фіксовані коефіцієнти ризику щодо різних портфелів цінних паперів [8].

Рівень якості (сукупного ризику) портфеля цінних паперів можна обчислити як відношення суми відповідних портфелів, з урахуванням коефіцієнта ризику, до загального обсягу портфеля цінних паперів банку. При цьому пропонуємо зважити, що для торгового портфеля цінних паперів коефіцієнт ризику дорівнює нулю; для портфеля цінних паперів на продаж доцільно застосовувати коефіцієнт ризику від 20 %; для цінних паперів у портфелі до погашення доцільно застосовувати коефіцієнт ризику від 30 %; 50 % – коефіцієнт ризику для портфеля інвестицій в асоційовані та дочірні компанії.

Динаміка коефіцієнта сукупного ризику портфеля цінних паперів банків України (рис. 1) вказує на підвищення його значення після 2009 року.

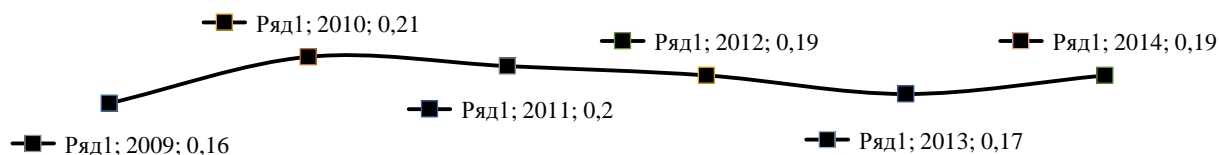

Рис. 1. Динаміка коефіцієнта сукупного ризику портфеля цінних паперів банків України за період 1.01.2009-1.01.2014 рр*

*Побудовано авторами на основі [9].

Якщо в попередні роки у портфелях банків переважно знаходились інвестиційні цінні папери, то останніми роками банки здебільшого вкладають кошти у спекулятивні фондові інструменти. Банківські установи почали надавати перевагу доходам, що отримуються не від володіння цінними паперами, а від проведення торговельних операцій з ними. Така інвестиційна стратегія передбачає нарощування обсягів зазначених вище операцій з метою отримання більших доходів.

Кількість цінних паперів у торговому портфелі банків (рис. 2) [9] у період з

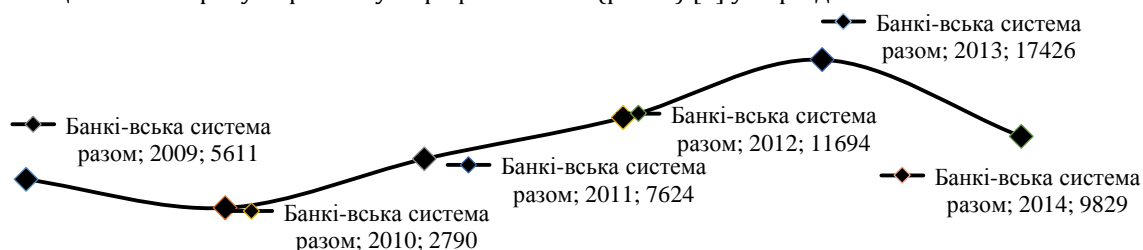

Рис. 2. Динаміка цінних паперів в торговому портфелі банківської системи України, млн. грн. за період 1.01.2009-1.01.2014 рр. *

*Побудовано авторами на основі [9].

2010 по 2013 роки має позитивну тенденцію для всієї банківської системи та, зокрема, для першої групи банків, у 2014 р. торгові цінні папери зменшились на 44 % – це обумовлено політичною та економічною кризою у державі.

Цінні папери в портфелях банків на продаж стрімко зростають, починаючи з післякризових років, зокрема це стосується першої групи банків. За банківською системою у 2014 р. відносно 2009 р. спостерігається зростання цінних паперів у портфелях банків на продаж на 1160 % (рис. 3). У структурі активів портфель цінних паперів банків із року в рік охоплює все більшу частку: у 2009 р. вона становила 1,99 %, а у 2014 р. – 10,77 %. Найбільшу частину у загальному портфелі цінних паперів банків України займає портфель цінних паперів банків на продаж (1,13 % у 2009 р. та 9,47 % у 2014 р.).

Аналіз портфеля окремого комерційного банку здійснювався на прикладі ПАТ «Райффайзен Банк Аваль» (Банк). Узагальнюючи результати оцінки та аналізу управління інвестиційним портфелем ми можемо зазначити, що Банк є одним з найбільших учасників фондового ринку в Україні.

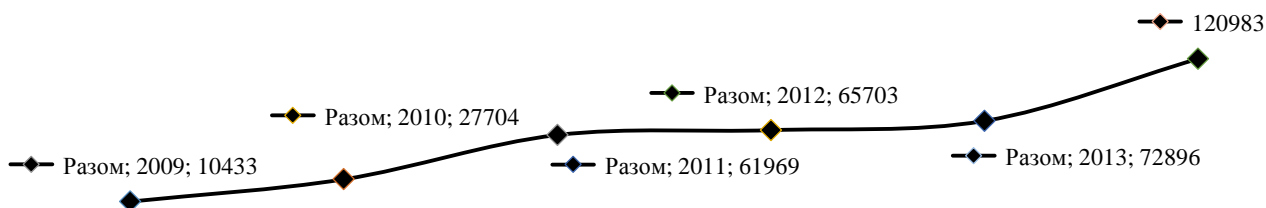

Рис. 3. Динаміка цінних паперів в портфелях банків України на продаж, млн грн за період 1.01.2009 - 1.01.2014 рр*

*Побудовано авторами на основі [9].

Наступним етапом дослідження має бути факторний аналіз зміни середнього рівня доходності за рахунок таких факторів, як доходність окремих груп активів та частки цих груп в інвестиційному портфелі банку. У таблиці 1 наведено інформацію про доходність окремих груп активів, їх частку в структурі інвестиційного портфеля та середній рівень доходності портфеля. Оперативна оцінка рівня доходності, ризику та ліквідності сформованого портфеля цінних паперів повинна мати регулярний характер. У результаті цієї оцінки можна виявити:

- тенденції рівня доходності, ліквідності та ризику портфеля загалом;
- відповідність рівня доходності, ліквідності та ризику цільовим параметрам формування портфеля (типу портфеля);
- відповідність встановлених параметрів шкалі «дохідність – ризик», «дохідність – ліквідність».

Таблиця 1. Усереднена оцінка доходності та частки окремих груп активів в структурі інвестиційного портфелю банків України першої групи (%)*

Активи	2014 рік		2015 рік	
	Доходність	Частка	Доходність	Частка
Векселя	24,0	12,4	21,6	15,4
Акції корпорацій	34,0	5,7	33,5	7,8
Облігації корпорацій	23,0	31,7	22,0	34,7
ОВДП	16,5	33,4	14,5	27,5
Зовнішні державні зобов'язання	14,0	16,8	11,5	14,6
Портфель	20,1	100	19,2	100

*Побудовано авторами на основі [9].

Зміна середнього рівня доходності портфеля за рахунок зміни доходностей окремих груп активів розраховується за наступними формулами [12]:

$$\Delta d = \sum d_1 f_0 - \sum d_0 f_0, \quad (1)$$

де d – доходність окремої групи активів;

f – частка групи в структурі інвестиційного портфеля.

Зміна середнього рівня доходності портфеля за рахунок зміни його структури розраховується за формулою (3) **Ошибка! Источник ссылки не найден.**

$$\Delta f = \sum d_1 f_1 - \sum d_1 f_0 \quad (2)$$

Проведені розрахунки показали, що загальна зміна середнього рівня доходності інвестиційного портфеля Банку дорівнює 0,9 %. Зміна середнього рівня доходності інвестиційного портфеля за рахунок зміни доходності окремих активів становить 1,7 %. Зміна середнього рівня доходності інвестиційного портфеля за рахунок зміни структури портфелю – «мінус» 0,8%.

Наступним кроком є оцінка рентабельності інвестиційного портфеля банку за окремими групами активів (табл. 2).

Таблиця 2. Доходи за окремими групами активів Банку, на 1.01.2014 р.

Активи	Середньорічна вартість, тис. грн	Отримані доходи, тис. грн	Рентабельність, %
Векселя	1010	86,7	8,6
Акції корпорацій	489	76,5	15,6
Облігації корпорацій	2424	215,3	8,9
ОВДП	2247	105	4,7
Зовнішні державні зобов'язання	1156	76,4	6,6
Портфель	7326	560	7,6

*Розраховано авторами на основі [9-11].

Аналіз показників рентабельності інвестиційного портфеля Банку дозволив зробити висновки, що найбільш рентабельними є відповідно найбільш ризиковані фондові інструменти – акції корпорацій, які забезпечують рентабельність на рівні 15,6 %; найменш рентабельними є відповідно найбільш надійні активи – внутрішні та зовнішні державні зобов'язання. Оцінюючи ж абсолютні значення показників рентабельності інвестиційного портфеля банку, ми можемо зазначити, що для таких ризикових інструментів, якими взагалі є фондові цінності, їх рентабельність є занадто низькою для того, щоб зацікавити інвесторів в активній роботі на ринку. Зауважимо, що саме низькі показники рентабельності більшості вітчизняних цінних паперів багато в чому стримують активність на фондовому ринку. Слід звернути увагу, що загалом Банк дотримується досить консервативної стратегії управління інвестиційним портфелем, віддаючи перевагу більш надійним, але менш дохідним цінним паперам.

Поточна структура інвестиційного портфеля Банку забезпечує йому дохідність на рівні 19,46 %, при цьому портфельний ризик становить 13,5 %.

Ці дві характеристики забезпечують побудову шкали «дохідність – ризик» для потрібної кількості банків. Це можуть бути банки – конкуренти аналізованого, або банки, що відносяться до однієї групи за обсягом активів або за іншими критеріями.

За допомогою матричного методу можливо ілюструвати конкурентну позицію банку відносно інших банків-конкурентів у двовимірному просторі «дохідність – ризик». Місце розташування банку щодо матриці дає змогу робити висновки про нинішнє та перспективне становище банку в умовах конкурентного ринку.

На рисунку 4 графічно зображено залежність між припустимим для банку рівнем ризику та часткою окремих активів у структурі інвестиційного портфеля банку.

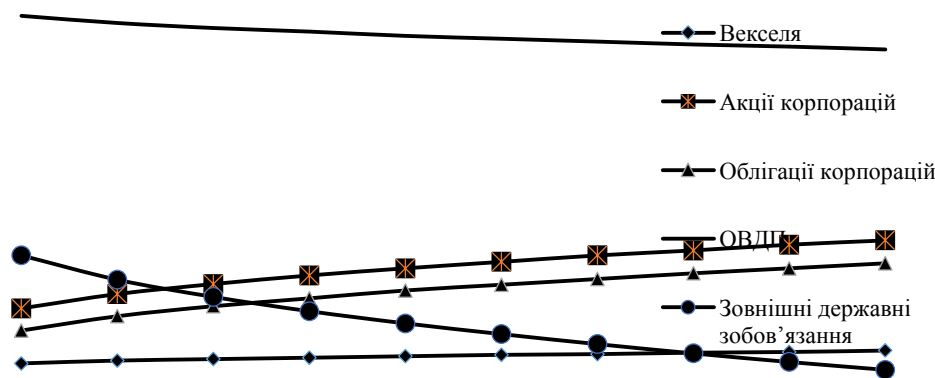

Рис 4. Залежність між ризиком та часткою окремих активів у портфелі Банку*

*Побудовано авторами на основі [9-11].

За аналізом наведеного графіку ми можемо побачити, що оптимальний портфель головним чином повинен будуватись з найменш ризикованих інструментів – ОВДП. Також можемо відзначити такий факт, що із скороченням вимог до рівня ризику (тобто із підвищенням припустимого рівня ризику) у портфелі скорочується частка найбільш надійних інструментів – ОВДП та зовнішніх державних зобов'язань і відповідно збільшується частка менш надійних, але більш дохідних інструментів – акцій корпорацій та облігацій підприємств.

Для ПАТ «Райффайзен Банк Аваль» існує два можливих напрямки оптимізації управління власним інвестиційним портфелем та відповідно зміни своєї конкурентної позиції за діяльністю на ринку цінних паперів: по-перше, це відмова від орієнтації портфеля корпоративних цінних паперів винятково на цінні папери підприємств базових галузей промисловості (енергетичної, металургійної, нафтохімічної) і залучення акцій компаній інших галузей, які демонструють високі показники ефективності фінансово-господарської діяльності і які є більш цікавими з точки зору портфельного інвестування; по-друге – доцільним є збільшення в портфелі цінних паперів частки облігацій внутрішньої державної позики (ОВДП), а також збільшення кількості зовнішніх боргових зобов'язань держави. Зазначимо також, що зараз виникла об'єктивна необхідність у внесенні до портфеля акцій нових підприємств, що ставить перед управлінням фінансових інвестицій Банку проблему вибору найбільш перспективних з них. Головним орієнтиром при виборі підприємства для інвестування повинні слугувати саме перспективи зростання компаній, а не недооціненість цінних паперів. А тому всі інвестиції повинні ґрунтуватися на серйозних

фундаментальних дослідженнях. При цьому доцільним було б утримання в портфелі Банку на рівні близько 10-15 % акцій саме компаній, які розвиваються.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Конкурентна позиція банку може бути використана як оцінка сучасного стану банку та як основа формування його конкурентної стратегії. Розрахована індивідуально для окремого банку конкурентна позиція дає змогу позиціювати банк відносно його банків-конкурентів, для визначення сильних та слабких сторін своєї діяльності та банків-конкурентів.

Оцінка конкурентної позиції з метою стратегічного управління має проводитися за окремими видами банківського бізнесу, що відповідає позиції банку на відповідних ринках банківських послуг.

Дослідження конкурентної позиції банку за діяльністю на ринку цінних паперів визначило, що можлива оптимізація структури портфеля має відповідати загальній стратегії банку щодо його конкурентної позиції відповідно до обраних пріоритетів щодо параметрів «дохідність – ризик». У разі пасивної стратегії дохідність портфеля свідомо обмежується з метою зниження ризику. Тоді банк себе позиціює як той, що веде зважену діяльність щодо ризику. За активного підходу існує великий ризик втрат, пов'язаних з помилковим прогнозом майбутніх відсоткових ставок. Вибір того чи іншого підходу має враховувати інтереси власників банку.

Список літератури

1. Шевцова, О. Й. Конкурентна позиція банку як основа управління фінансовою стійкістю [Текст] / О. Й. Шевцова, Г. В. Нор // Вісник ДНУ Серія Економіка. – Том 20. -№ 10/1. – Випуск 6(1) . – 2012. – С. 88-94.
2. Азоев, Г. Л. Конкурентные преимущества фирмы [Текст] / Г. Л. Азоев, А. П. Челенков – М.: Типография Новости, 2006. – 256 с.
3. Бондаренко, Л. А. Побудова системи ризик-менеджменту в комерційному банку [Текст] / Л. А. Бондаренко // Фінанси України. – 2003. – № 9. – С. 85-93.
4. Тридід, О. Аналіз конкурентної позиції банків у сучасних умовах ведення банківського бізнесу [Текст] / О. Тридід, В. Вовк // Банківська справа. – 2009. – №4. – С. 26-28.
5. Фатхутдінов, Р. А. Управління конкурентоздатністю організації [Текст] / Р. А. Фатхутдінов, Г. В. Осовська. – К.: Кондор, 2009. – 470 с.
6. Тищенко, О. Конкурентні переваги банків [Текст] / О. Тищенко, Г. Азаренкова, В. Сословський // Вісник Національного банку України. – 2008. – № 9. – С. 20-24.
7. Фомін, І. Конкурентна позиція банку: методика визначення [Текст] / І. Фомін // Вісник НБУ. – 2003. – № 4. – С. 8-11.
8. Лисенок, О. В. Оцінка якості портфеля цінних паперів вітчизняних банків [Електронний ресурс] / О. В. Лисенок // Ефективна економіка. – 2012. – №12. – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2080>.
9. Дані фінансової звітності банків України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=74208.
10. Консолідована фінансова звітність ПАТ «Райффайзен Банк Аваль» згідно з МСФЗ за рік, що закінчився 31 грудня 2013 року зі звітом незалежних аудиторів [Електронний ресурс] / ПАТ «Райффайзен Банк Аваль». – Режим доступу: http://aval.ua/about/bank_reports.
11. Консолідована фінансова звітність ПАТ «Райффайзен Банк Аваль» згідно з МСФЗ за рік, що закінчився 31 грудня 2014 року зі звітом незалежних аудиторів [Електронний ресурс] / ПАТ «Райффайзен Банк Аваль». – Режим доступу: http://aval.ua/about/bank_reports.
12. Аналіз банківської діяльності [Текст] / А. М. Герасимович, М. Д. Алексеєнко, І. М. Парасій-Вергуненко та ін. ; за ред. А. М. Герасимовича. – К.: КНЕУ, 2004. – 599 с.

References

1. Shevtsova, O. Y. & Nor, G. V. (2012). Competitive position of a bank as a foundation of management of financial stability. Visnyk DNU. Series Economics, 10, 6(1), 88-94.
2. Azoyev, G. L. & Chelenkov, A. P. (2006). Competitive advantages of a company. Moscow: Tipografiya Novosti.
3. Bondarenko, L. A. (2003). Building risk management system in a commercial bank. Finansy Ukrayiny, 9, 85-93.
4. Trydid, O. & Vovk, V. (2009). Analysis of competitive position of banks in current conditions of running of banking business. Bankivska sprava, 4, 26-28.
5. Fathutdinov, R. A. & Osovskaya, G. V. (2009). Managing the competitiveness of an organization. Kyiv: Kondor.

-
6. Tyschenko, O. & Azarenkova, G., & Soslovskyy, V. (2008). Competitive advantages of a bank. *Visnyk Nacionalnogo Banku Ukrayiny*, 9, 20-24.
 7. Fomin, I. (2003). Competitive position of bank: methods of definition. *Visnyk NBU*, 4, 8-11.
 8. Lysenok, O. V. (2012) Evaluation of the quality of securities portfolio of national banks. *Efektivna ekonomika*, 12. Retrieved from: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2080>.
 9. Data of financial reporting of Ukrainian banks. (2014). Retrieved from http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=74208.
 10. Consolidated financial reporting of Pensioner Stock Company "Raiffeisen Bank Aval" according to International Standards of Financial Reporting for the year finishing on 31st of December 2013 with the report of independent auditors. (2013). Retrieved from: http://aval.ua/about/bank_reports.
 11. Consolidated financial reporting of Pensioner Stock Company "Raiffeisen Bank Aval" according to International Standards of Financial Reporting for the year finishing on 31st of December 2014 with the report of independent auditors. (2014). Retrieved from: http://aval.ua/about/bank_reports.
 12. Gerasymovych, A. M. & Aleksyeyenko, M. D. & Parasiy-Vergunenko, I. M. et al. (2004). Analysis of banking activity. Kyiv: KNEU.

Стаття надійшла до редакції 20.10.2015 р.

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ АНАЛІЗУ В СФЕРІ ФІНАНСІВ

УДК 368.97(477)

Наталія Олександрівна БОТВІНА

доктор економічних наук,
професор,
кафедра обліку, аналізу і аудиту,
Одеський національний політехнічний університет
E-mail: opu@opu.ua

ФІНАНСОВІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ СТРАХУВАННЯ ТУРИСТИЧНИХ РИЗИКІВ

Ботвіна, Н. О. Фінансові аспекти розвитку страхування туристичних ризиків / Наталія Олександрівна Ботвіна // Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол. : В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету “Економічна думка”, 2015. – Том 21. – № 1. – С. 220-224. – ISSN 1993-0259.

Анотація

У статті розглядаються основні види страхування ризиків, пов'язаних з туристичною діяльністю, тарифна політика страховиків, які обслуговують цей напрям. Запропоновано шляхи вдосконалення фінансового механізму при наданні страхових послуг у туристичній галузі.

Серед проблем, які впливають на формування сприятливого розвитку туристичної галузі, є надання страхових послуг на європейському рівні.

Не останнім для вітчизняного туриста при виборі страховика є і вартість запропонованої послуги. Вартість страхової послуги – це розрахункова величина і при проведенні страхування вона забезпечує страховику вирішення подвійної задачі: як при мінімальних тарифах, які б були доступні широкому колу страхувальників (у нашому випадку – туристів), забезпечити значний об'єм страхової відповідальності. Якщо тарифна ставка розрахована правильно, то забезпечується як необхідна фінансова стійкість страхових операцій (стала рівновага доходів та витрат), так і необтяжлива, з фінансової точки зору, плата за страхову послугу для клієнта.

Ключові слова: ризик туриста; ризик туристичної фірми; брутто-ставка; нетто-ставка; компанія.

Natalia Oleksandrivna BOTVINA

Doctor of Economics,
Professor,
Department of Account, Analysis and Audit
Odessa National Polytechnic University
E-mail: opu@opu.ua

FINANCIAL ASPECTS OF DEVELOPMENT OF INSURANCE OF TOURIST RISKS

Abstract

The author considers basic types of insurance of the risks, which are connected with the tourist activity, and the tariff policy of insurers that serve this direction. The ways for perfection of financial mechanism while providing insurance services in the tourism industry are worked out.

Among the problems that influence formation of favourable development of tourist industry there is a provision of insurance services at the European level.

© Наталія Олександрівна Ботвіна, 2015

The cost of the offered service plays an important role for the national tourist while choosing the insurer. A cost of insurance service is a calculated value. During the realization of insurance, the latter provides to the insurer the completing of double task: how at minimum tariffs that would be accessible to the wide circle of insures (in our case – tourists), it becomes possible to provide considerable volume of insurance responsibility. If a tariff rate is calculated correctly, then it can be provided both financial firmness of insurance operations (the equilibrium of profits and charges became) and easy, from the financial point of view, payment for an insurance service for a client.

Keywords: risk of a tourist; risk of a tour operator; gross-pond; netto-pond; company.

JEL classification: G220

Вступ

Україна володіє усіма необхідними ресурсами: природно-кліматичними; культурно-історичними; рекреаційними, які створюють добрі передумови для розвитку багатьох видів туризму як у національному, так і міжнародному масштабі. Страхова галузь у цьому сенсі допомагає і сприяє не лише підвищенню якості туристичних послуг, створюючи безпечну атмосферу під час подорожей, а також є дієвим механізмом захисту самих туроператорів від несподіваних подій.

Незважаючи на нескінченні політичні суперечки лідерів нашої країни і фінансову кризу, сьогодні в Україні зростає роль сфери різноманітних послуг, що є об'єктивним процесом. Серед тих, що користуються у населення найбільшим попитом, є туристичні послуги, а серед туристичних – подорожі за кордон. Так само зростає зустрічний потік іноземних туристів, які відвідують нашу країну. Стан та перспективи розвитку цієї сфери послуг тісно пов'язані з налагодженням послуг для необхідного страхового захисту туристів.

Дослідженням загальних процесів розвитку страхового ринку та управлінню страховими компаніями присвячені праці українських вчених: В. Д. Базілевича, В. В. Гуменюка, С. С. Осадця, О. Охріменко, В. М. Фурмана. У них теоретично обґрунтовані сутність та значення страхування в сучасних економічних відносинах, підвищення платоспроможності страхових організацій, удосконалення вимог до їх створення і діяльності та тенденцій розвитку національного страхового ринку.

Мета та завдання статті

Метою статті є необхідність проаналізувати кількість і якість страхових послуг, їх сервісне супроводження та фінансове забезпечення в Україні та привернути увагу до необхідності їх розвитку [6].

Основними завданнями роботи є аналіз роботи менеджерів з проблем правил страхування ризиків, які супроводжують туристичну діяльність як вітчизняних, так і іноземних страхових компаній, їх тарифної політики, чинних законодавчих та нормативних документів, даних маркетингових досліджень, обґрунтування пропозицій щодо удосконалення механізму надання страхових послуг у туристичній галузі, поширення інформаційно-консультаційного забезпечення їх пропаганди, вдосконалення інфраструктури, яка їх супроводжує.

Виклад основного матеріалу

Страхування в туризмі – система взаємозв'язків між страховою компанією і туристом по забезпеченню захисту життя, здоров'я та майнових інтересів громадян під час туристичної подорожі. На жаль, більшість наших громадян не поспішають користуватися добровільним страхуванням перед туристичними подорожами. Між тим, якщо спитати німця, француза чи американця, що він купує в першу чергу, збираючись у туристичну подорож в іншу країну, він обов'язково назве страховий поліс [5].

Вартість полісу залежить від обраної програми (що більший спектр послуг – то вища ціна) та від терміну поїздки – мінімальна ціна страховки подорожі до Євросоюзу протягом тижня складе 5 – 6 EUR, річне перебування у регіоні обійдеться страховальникові в 160 – 200 EUR. Існує також варіант придбання полісу, який діятиме протягом року, проте з обмеженням кількості поїздок і днів перебування в Європі. Така страховка коштуватиме дешевше стандартної річної програми.

Вартість страхового поліса буде вищою у наступних випадках [2]:

1. Турист має намір займатися активними, екстремальними видами спорту (екстремальні види спорту – дайвінг, катання на лижах чи сноуборді – завжди несуть у собі ризик).

2. Турист їде в екзотичну країну (тропічні хвороби, невідома їжа, проблеми з питною водою і навіть загроза тероризму). Наразі існує перелік найбільш «небезпечних» країн світу, створений британською компанією Norwich Union Travel Insurance. Цей рейтинг будувався на базі аналізу більше ніж 60000 скарг від туристів зі всього світу, які потребували компенсації від страховиків за різноманітні страхові випадки, які зіпсували відпочинок. До рейтингу увійшли такі країни, як Таїланд, ПАР, Острів Кеймада-Гранді, Барбадос, Індія, Куба) [5].

3. Вік туриста (дітей до 1 року і пенсіонерів старше 85 років не страхують взагалі. Для туристів похилого віку пропонуються дорожчі поліси. Кожна компанія самостійно визначає, з яких років вік туриста вважається літнім – зазвичай він знаходиться в діапазоні 60-75 років. У деяких випадках компанії надають знижки на страховку дітей та туристичних груп).

Згідно з даними Ліги страхових організацій України у 2013 році страховий захист у період туристичної подорожі українцям надавали 105 страхових компаній (це на 2 компанії більше, ніж у 2012), причому 85 % ринку займали 20 компаній – лідерів українського страхового ринку. При цьому більше 50 % усіх страхових послуг надають компанії з іноземним капіталом. У 2013 році об'єм страхових ризиків, які потенційно можуть настати під час подорожі українських туристів за кордон, дорівнював 180 млн грн (на 27 % більше, ніж у 2012 році).

Залежно від мети туристичної поїздки, структура страхових виплат виглядає наступним чином (рис. 1).

При цьому, слід мати на увазі, що 87 % українських туристів перетинали кордон у приватному порядку, 8 % – організовано, а 5 % – у службових справах [6].

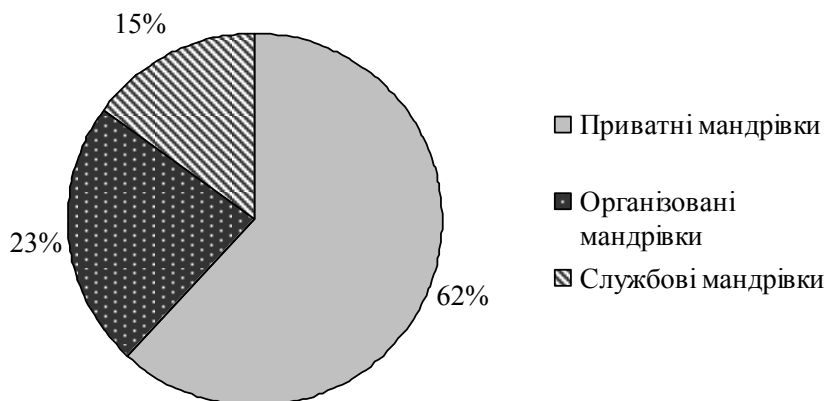

Рис. 1. Структура страхових виплат залежно від мети туристичної поїздки у 2013 році

Треба зазначити, що у випадках організованої або службової поїздки страховка купується або туристичним оператором, або підприємством, а у випадках приватного перетину кордону – туристами особисто, що дає змогу більш відповідально та помірковано поставитись до вибору пакету страхових послуг.

Наведемо конкретний випадок, який стався взимку на гірськолижному курорті Шамоні у Франції. В українського туриста – перелом стегна, складне транспортування з гір у шпиталь, екстрена операція, післяопераційне відновлення, переїзд в аеропорт, репатріація на носилках з медичним супроводженням, доставка до дому спеціалізованим транспортом. Загальні витрати 35 тис. євро. Для туриста, який постраждав, це було б якщо не фінансовим крахом, то достатньо важкою фінансовою проблемою, коли б не страховка. Йому все це обійшлося в 50 євро, які гірськолижник-аматор заплатив за страховку на всю двотижневу подорож. Усі інші витрати були покриті страховою компанією.

Подібних прикладів, на жаль, чимало, а зі зростанням об'ємів поїздок українців за кордон їх може ставатися все більше.

Що повинен знати кожен турист, які побажав здійснити подорож в іншу країну? Насамперед – не сприймати страхування як непотрібний, нав'язливий товар. А далі визначитись, де страхуватися, кому віддати перевагу, на кого можна розраховувати у важку хвилину (при страховому випадку).

Якщо клієнту пропонують страховий продукт за ціною, значно нижчою, ніж у інших страховиків, то це чітка ознака того, що ви маєте справу з недобросовісним страховиком і в разі настання страхового випадку вам дуже важко буде розраховувати на своєчасну та повну виплату страхового відшкодування.

Оптимальний розмір страхового фонду, з якого проводиться виплата страхових відшкодувань, гарантований тільки розрахунком науково обґрунтованих тарифів.

У міжнародній практиці тарифна ставка, яка є основою страхового платежу, має назву *брutto-ставка*.

З частини платежу, який відповідає нетто-ставці, формується страховий фонд, який і використовується для страхових виплат (страхове забезпечення – при особистому страхуванні і страхове відшкодування – при майновому страхуванні), або для виконання фінансових обов'язків страховика. Навантаження призначене для компенсації витрат страховика: погашення накладних витрат (ВВС); формування запасних, резервних та інших фондів, які забезпечують проведення превентивних (запобіжних) заходів; плановий прибуток.

Для компенсації ймовірних цінових відхилень страхування туристичної діяльності в умовах

економічної нестабільності ми пропонуємо до окремих страхових внесків робити (нараховувати) гарантовану надбавку, яку назвемо дельта-надбавка.

Процес розробки та обґрунтування страхового тарифу має назву *тарифна політика*, яка повинна базуватися на наступних принципах:

1. *Еквівалентність страхових відносин сторін* (страховик – страхувальник). Це означає, що нетто-ставка повинна максимально відповідати ймовірності збитку. Тим самим забезпечується зворотність засобів страхового фонду за тарифний період тієї сукупності страхувальників, у масштабі якої і будувався страховий тариф. Таким чином, принцип еквівалентності повинен відповідати перерозподільній сутності страхування як замкненої розкладці збитку.

2. *Доступність страхових тарифів* для широкого кола страхувальників, оскільки занадто високі ставки стають гальмом на шляху розвитку страхування.

3. *Сталість розмірів страхових тарифів* протягом тривалого часу. До постійних тарифів звикають і страхувальники, і страховики.

4. *Розширення об'єму страхової відповідальності*. Виконання цього принципу характеризує пріоритетний напрямок діяльності страховика.

5. *Забезпечення самоокупності та рентабельності страхових операцій*. Зазначені фінансові принципи повною мірою стосуються страховика, який робить страхові виплати та інші витрати за рахунок платежів, що надійшли.

Якщо страхова компанія у своїй тарифній політиці дотримується наведених принципів, вона стає надійним партнером своїм клієнтам.

Страхування туристів та туристичних організацій можна поділити на *особисте* страхування туристів, *майнове* страхування туристів та *страхування відповідальності* туристичних організацій [3].

Особисте страхування в туризмі має відповідну специфіку. Основними страховими випадками особистого страхування, на випадок якого турист придбає страховий поліс, є нещасний випадок, страхування від хвороби під час подорожі та на випадок смерті чи загибелі.

Для поширення привабливості особистого страхування доцільно було би розширювати діапазон, пропонуючи поряд з особистим страхуванням, наприклад:

- *медичні страховки*;
- *технічне обслуговування* (наприклад, ремонт та охорона автомобіля автотуриста, якщо він зламався);
- *юридичну підтримку та захист* у громадянських справах (наприклад, непередбачена ситуація в одній з арабських країн, де існують закони, традиції, звичаї, про які не завжди знають та розуміють європейці);
- *страхування багажу туристів* на випадок його втрати або крадіжки в готелях чи при користуванні послугами авіакомпаній тощо.

Треба зауважити, що страхові компанії повинні пояснювати клієнту, що медичний поліс не розрахований на лікування хронічних, інфекційних та рецидивних захворювань туриста за кордоном. До страхових випадків належать короткотермінові, непередбачувані захворювання. Медичний поліс розрахований на надання туристу необхідної допомоги, приведення клієнта в транспортабельний стан і відправку його до дому.

Майнове страхування туристів передбачає страхування як предметів особистого користування (кінокамери, фотоапарати, одяг тощо), які турист (страхувальник) та члени його родини (якщо це сімейний туризм і члени сім'ї вважаються «застрахованими») мають при собі чи перевозять на транспортних засобах, так і туристичного майна (спортивного, гірськолижного, для водних прогулянок тощо). За кордоном страхування цих видів туристичних ризиків є дуже популярними і, наприклад, у США функціонують більше 8000 компаній, які займаються їх страхуванням.

Страхування відповідальності ризику туристичної фірми розглядає страхування майна, транспорту, фінансового ризику туристичної фірми та відповідальності по позовах туристів, їх родичів, третіх осіб чи контрагентів.

В останній час у зв'язку зі збільшенням потоків наших туристів за кордон пропорційно йому збільшується потік скарг туристів на невиконання контрактів та договірних обов'язків з боку турагенцій. Для цього наші страховики повинні співпрацювати тільки з відомими та перевіреними партнерами.

Висновки та перспективи подальшого розвитку

Налагодження служб страхування на території України з метою підвищення сервісного обслуговування іноземних туристів, які подорожують по нашій країні, для багатьох компаній досить дороге, а іноді і фінансово неможливе. З цією метою можна запропонувати компаніям, які активно займаються туристичним страхуванням, створювати такі центри сумісно.

Усі розглянуті види страхування туристів: особисте, майнове і відповідальності – можуть бути запропоновані як у комплексі, так і окремо. Кожен турист чи туристична група потребує індивідуального

підходу з боку менеджерів-страховиків, які пропонують ці послуги. Заплатіть за свій спокій, і тоді відпочинок принесе найбільшу радість та користь – це повинен розуміти кожен, хто зібрався в туристичну подорож, а якісне страхове забезпечення і є гарантом такого спокою.

Список літератури

1. Кошдяк, А. В. Страхування ризиків у сфері туристичного бізнесу в Україні [Електронний ресурс] / А. В. Кошдяк, Е. В. Белаєва. – Режим доступу: <http://nauka.kushnir.mk.ua/?p=32554>.
2. Ненно, І. М. Суттєві умови туристського страхування [Електронний ресурс] / І. М. Ненно // Вісник ДІТБ. Серія: Економіка, організація та управління підприємствами туристичної індустрії та туристичної галузі в цілому. – 2009. – №13. – С. 296-301. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/Portal/soc_gum/V_DITB/2009_13.pdf.
3. Охрименко, О. В. Страхування фінансових ризиків у сфері туризму [Текст] / О. В. Охрименко // Економіка України. – 2007. – №1. – С. 24-31.
4. Сердюк, В. В. Страхування фінансових ризиків [Текст] / В. В. Сердюк // Вісник ДІТБ. Серії: Економіка, організація і підприємства управління туристичної індустрії та туристичної галузі в цілому.
5. Чмир, Ю. В. Роль страхування фінансових ризиків у сфері туризму України [Електронний ресурс] / Ю. В. Чмир. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/2_KAND_2008/Economics/25939.doc.htm.

References

1. Koshdiak, A. V. & Belaieva, E. V. (n. d.). Strakhuvannia ryzykiv u sferi turystychnoho biznesu v Ukraini. Retrieved from: <http://nauka.kushnir.mk.ua/?p=32554>.
2. Nienno, I. M. (2009). Suttievi umovy turystskoho strakhuvannia. Visnyk DITB. Serii: Ekonomika, orhanizatsiia ta upravlinnia pidpriemstvamy turystychnoi industrii ta turystychnoi haluzi v tsilomu, 13, 296-301. Retrieved from: http://archive.nbuv.gov.ua/Portal/soc_gum/V_DITB/2009_13.pdf.
3. Okhrymenko, O. V. (2007). Strakhuvannia finansovykh ryzykiv u sferi turyzmu. Ekonomika Ukrainy, 1, 24-31.
4. Serdiuk, V. V. (n. d.). Strakhuvannia finansovykh ryzykiv. Visnyk DITB. Serii: Ekonomika, orhanizatsiia i pidpriemstva upravlinnia turystychnoi industrii ta turystychnoi haluzi v tsilomu.
5. Chmyr, Yu. V. (2008). Rol strakhuvannia finansovykh ryzykiv u sferi turyzmu Ukrainy. Retrieved from: http://www.rusnauka.com/2_KAND_2008/Economics/25939.doc.htm.

Стаття надійшла до редакції 02.09.2015 р.

Лариса Олександрівна ВДОВЕНКО

доктор економічних наук, доцент кафедри фінансів та кредиту,
Вінницький національний аграрний університет
E- mail: vdovenko_larisa@ mail.ru

Тетяна Михайлівна МАРАХОВСЬКА

кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів та кредиту,
Вінницький національний аграрний університет
E- mail: tanua5959@mail.ua

Ольга Сергіївна ЧЕРНЕНКО

аспірантка,
Національного наукового центру «Інститут аграрної економіки»
E- mail: vd_olichka@ mail.ru

**ФІНАНСОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ МАЛОГО І СЕРЕДНЬОГО БІЗНЕСУ В
АГРАРНІЙ СФЕРІ ЕКОНОМІКИ**

Вдовенко, Л. О. Фінансове забезпечення діяльності малого і середнього бізнесу в аграрній сфері економіки [Текст] / Лариса Олександрівна Вдовенко, Тетяна Михайлівна Мараховська, Ольга Сергіївна Черненко // Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол. : В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету “Економічна думка”, 2015. – Том 21. – № 1. – С. 225-230. – ISSN 1993-0259.

Анотація

Розвиток сільського господарства України в умовах ринкових перетворень можливий за умови ефективного функціонування підприємництва на селі, зростання прибутковості якого залежить від належного фінансового забезпечення діяльності, що є важливою передумовою розвитку агропромислового виробництва.

Найбільш проблематичним питанням фінансового забезпечення є обмеженість у доступі до кредитних ресурсів підприємств малого і середнього бізнесу, роль яких є досить вагомою та визначальною в розвитку агропромислового виробництва регіонів. З'ясовано причини стримування банківського кредитування з позиції кредитора: високі відсоткові ставки, неефективна кредитна політика, порівняна обмеженість спектра банківських кредитних послуг, незначна кількість кредитних програм для малого і середнього бізнесу, ігнорування специфіки галузі, низький рівень капіталізації, втрата ліквідності банківської системи, операційні ризики банків при співпраці з підприємствами аграрної сфери, та з позиції позичальника: нестабільний фінансовий стан сільськогосподарських підприємств, відсутність ліквідної застави в позичальників, неготовність сільського населення до прийняття практики кредитування іншими фінансовими структурами.

Вирішити проблеми належного фінансового забезпечення діяльності малого і середнього бізнесу зможе завершена і вдосконалена трирівнева система сільськогосподарської кредитної кооперації за умови злагодженої взаємоузгодженої політики, спрямованої на ефективну діяльність усіх рівнів кредитної кооперації, основою якої є Центральний кооперативний банк, що має займати чільне місце у банківській системі України як банк другого рівня та в системі кредитної кооперації – як банк першого рівня, що спеціалізуватиметься на кредитуванні найбільш обмежених у доступі до кредитних ресурсів підприємств малого і середнього бізнесу.

Ключові слова: фінансові ресурси; кредитування; кредитне обслуговування; кредитні спілки; кооперативна кредитна система; процентні ставки; капіталізація; ліквідна застава; підприємницька діяльність.

Larysa Oleksandrivna VDOVENKO

Doctor of Economics,
Associate Professor,
Department of Finance and Credit,
Vinnytsya National Agrarian University
E-mail: vdovenko_larisa@ mail.ru

Tetiana Mykhailivna MARAKHOVS'KA

PhD in Economics,
Associate Professor,
Department of Finance and Credit,
Vinnytsya National Agrarian University
E- mail: tanua5959@mail.ua

Ol'ha Serhiyivna CHERNENKO

PhD Student
National Science Center "Institute of Agrarian Economy" (Kyiv)
E-mail: vd_olichka@ mail.ru

**FINANCIAL SUPPORT OF SMALL AND MEDIUM BUSINESSES ACTIVITIES IN THE
AGRARIAN SPHERE OF ECONOMY****Abstract**

The development of agriculture of Ukraine in the conditions of market transformation can be provided on condition of the effective functioning of entrepreneurship in rural areas. The growth of its profitability depends on adequate financial provision for their activities, which is an important prerequisite for the development of agricultural production.

The most problematic issue of financial security is the limited access to credit resources of small and medium businesses, while their role is quite important and crucial for the development of agricultural production regions. The reasons of bank lending curbing from the position of a creditor are defined. They are the high interest rates, ineffective credit policy, comparatively limited range of banking credit services, the availability of a limited number of credit programs for small and medium business, the neglect of the specifics of the industry, the low level of capitalization, a loss of liquidity in the banking system, operational risks in banks and in cooperation with enterprises of the agrarian sector and the borrower's position. Among the mentioned risks we can single out the unstable financial position of agricultural enterprises, the absence of liquid collateral from the borrowers, the reluctance of rural population to perceive the practice of lending to other financial institutions.

To solve the problems of adequate financial support for the activities of small and medium business we have developed the three-tier system of agricultural credit cooperatives on the condition of a mutually agreed coordinated policy. The aim of this policy is the efficient operation of all levels of credit cooperation on the basis of the Central cooperative Bank, which should figure prominently in the banking system of Ukraine as a second-tier Bank and in credit cooperation system as a first-tier Bank that will specialize in lending the enterprises of small and average business that are the most restricted ones in the access to credit.

Keywords: *financial resources; lending; credit services; credit unions; cooperative credit system; interest rates; capitalization; liquid collateral; entrepreneurship.*

JEL classification: Q13

Вступ

В умовах трансформаційних перетворень в економіці України головною умовою ефективного функціонування підприємств в аграрній сфері є можливість забезпечення підприємницької діяльності фінансовими ресурсами в необхідних обсягах. Потреба у фінансовому забезпеченні неперервності агропромислового виробництва в умовах ускладнення фінансових відносин та нестабільності в економіці країни не згасає, більше того, нестача фінансових ресурсів негативно відображається на кінцевих результатах підприємницької діяльності.

Фінансові ресурси, перебуваючи у постійному русі, безпосередньо впливають на процес виробництва та на підприємницьку діяльність, оскільки через наявність у своєму розпорядженні ліквідних активів

погашаються поточні зобов'язання підприємства, забезпечується стабільність і конкурентоспроможність підприємства, здійснюється фінансування розширеного відтворення.

Теоретичним і практичним засадам банківської діяльності, кредиту та кредитних відносин, у тому числі в аграрному секторі економіки, присвячені праці В. М. Алексійчука, В. Г. Андрійчука, В. Д. Базилевича, В. А. Борисової, З. М. Васильченко, О. Д. Вовчак, О. В. Гривківської, О. Є. Гудзь, І. С. Гуцала, О. В. Дзюблюка, М. Я. Дем'яненка, О. Т. Євтуха, Т. Т. Ковальчука, В. Д. Лагутіна, П. А. Лайка, Ю. О. Лупенка, І. О. Лютого, М. Й. Маліка, В. І. Міщенко, Л. В. Молдаван, А. М. Мороза, С. В. Науменкової, О. О. Непочатенко, Д. В. Полозенка, П. Т. Саблука, М. І. Савлука, Т. С. Смовженко, П. А. Стецюка, Г. М. Терещенко, М. М. Федорова, Л. М. Худолій, А. В. Чупіса, А. А. Чухно та ін.

Незважаючи на значний внесок науковців у розв'язання проблем кредитування через наближення інтересів суб'єктів кредитних відносин, невирішеними залишаються питання удосконалення фінансового забезпечення (у тому числі за рахунок кредитних ресурсів) саме підприємств малого і середнього бізнесу.

Мета статті

Метою статті є аналіз проблем фінансового забезпечення підприємницької діяльності та пошук шляхів поліпшення кредитування як важливого джерела фінансування діяльності малого і середнього бізнесу в аграрній сфері.

Виклад основного матеріалу дослідження

Фінансове забезпечення підприємницької діяльності в аграрній сфері є сукупністю економічних відносин, що виникають з приводу пошуку, залучення і ефективного використання ресурсів з різних джерел, при умові використання методів, важелів, інструментів та форм фінансування за наявності відповідного нормативно-правового, організаційного та інформаційного забезпечення з метою їх позитивного впливу на розвиток агропромислового виробництва в аграрній сфері економіки.

Сільськогосподарські товаровиробники здійснюють підприємницьку діяльність за рахунок ресурсів, які сьогодні є недостатніми для самофінансування, а банківське кредитування та інвестування не відіграють суттєвої ролі у підтримці розвитку галузі сільського господарства. Так мізерною є частка капітальних інвестицій у сільське, лісове та рибне господарство як України (у 2013 р. становила 7,1 %), так і регіонів, тоді як обсяг та частка капітальних інвестицій в інші галузі, зокрема в промисловість, будівництво, зростає і становить відповідно 39,5 та 17,3 % відповідно. Також незначною впродовж останніх років є частка прямих іноземних інвестицій у сільське, лісове та рибне господарство України на рівні 1,3 %, а частка кредитів, наданих підприємствам АПК, у загальній сумі наданих кредитів в економіку становить лише 1,7 % [1].

Можливості підприємств аграрної сфери у фінансовому забезпеченні підприємницької діяльності дещо обмежені порівняно з іншими галузями економіки через специфічні особливості ведення агропромислового виробництва, що ставить аграрний сектор у нерівні умови функціонування на ринку і є стримуючим фактором розвитку підприємницької ініціативи на селі.

Нерівні умови функціонування на ринку пов'язані насамперед з обмеженістю доступу підприємств малого і середнього бізнесу до кредитних ресурсів.

Необхідність підтримки діяльності малого і середнього бізнесу в аграрній сфері регіонів України продиктована лівовою часткою таких підприємств у сільському господарстві. Так у Вінницькій області із 2371 підприємств сільського господарства в 2013 р. 92,8 % з них за розмірами є малими підприємствами, з них 1920 – мікропідприємства. У 2013 р. обсяги реалізованої продукції (товарів, робіт, послуг) підприємств сільського господарства Вінниччини збільшилися порівняно з попереднім 2011 р. з 8015095,7 тис. грн до 9103487,1 тис. грн. або в 1,1 раза. З них обсяг реалізованої продукції (товарів, робіт, послуг) малих підприємств та мікропідприємств збільшився за цей же період в 1,5 та 1,7 раза відповідно [2].

Отже, роль підприємств малого і середнього бізнесу у виробництві продукції сільського господарства є вагомою, зважаючи на обсяги їх виробництва, як і вагомою є роль також господарств населення, частка продукції сільського господарства яких у загальних обсягах виробництва продукції сільського господарства Вінницької області є значною (у 2013 р. 40,8 %), хоча порівняно з попереднім роком поступово зменшується (у 2012 р. ця частка становила 53,6 %). Така тенденція до зменшення їх частки буде посилюватися, якщо на державному рівні не будуть створені умови для підтримки саме таких підприємств, які мають обмежені можливості вільного доступу до кредитних ресурсів.

Питання ролі банківського кредиту в системі фінансового забезпечення малого і середнього бізнесу залишається досить гострим і болючим сьогодні, оскільки, незважаючи на особливість, пріоритетність та перспективність розвитку аграрної сфери в економіці країни, її ризиковість змушує банки неохоче і обережно вступати в кредитні відносини з такими підприємствами.

Рябокоть В. П. [3, с. 3] схиляється до думки, що нинішній стан підприємств агропромислового

комплексу «вимагає обґрунтованого визначення стратегічних напрямів здійснення аграрної політики зупинення спаду і забезпечення нарощування обсягів виробництва, відновлення внутрішнього й зовнішніх ринків продовольства, прискорення соціально-економічних перетворень на селі», що можливо, на нашу думку, завдяки сприянню і підтримці розвитку малого і середнього бізнесу як основи розвитку агропромислового виробництва.

Малі і середні підприємницькі структури аграрного сектора досить гостро відчують труднощі з доступом до кредитних ресурсів, оскільки банки, враховуючи ризикованість і специфіку галузі, ставлять завищені до них вимоги, які не в змозі виконати більшість підприємств, що обмежує їх фінансові можливості та дестимулює до здійснення підприємницької діяльності.

Такими вимогами є [4, с. 30–32]:

- сільськогосподарські підприємства, які є юридичними особами з терміном роботи не менше 24 місяців;
- вид діяльності: вирощування зернових і олійних культур; виробництво молока; виробництво м'яса;
- вирощування інших сільськогосподарських культур (за умов наявності контрактів на збут з відомою західною компанією);
- стабільний фінансовий стан і кредитоспроможність;
- відкриття поточного рахунку та переведення оборотів пропорційно до кредитної заборгованості.

З позиції аграрного підприємства: якщо підприємство (суб'єкт малого підприємництва) новостворене і перебуває на етапі, коли найбільше потребує додаткового фінансування – претендувати на банківський кредит воно не може; більшість малих підприємств не мають стабільного фінансового стану, з огляду на специфіку сільського господарства і неможливість передбачити майбутні результати;

– значна маса суб'єктів малого підприємництва не мають коштів для купівлі нової дорогої сільськогосподарської техніки і устаткування, яке пропонується банком; більше того, у них нема потреби у такій техніці – більшість підприємств мають 100-400 гектарів землі, для яких не потрібна техніка, що обробляє тисячі гектарів; такі підприємства купують техніку і устаткування, які уже були у використанні, що вигідніше і економніше; навіть якщо підприємство і бере таку техніку в кредит, то існує ймовірність того, що у нього не буде коштів, щоб погасити 30 % початкового внеску; 18 % річних по кредиту, що значно більше порівняно з Європою. В Італії практикується надання пільгових довгострокових позик для суб'єктів малого підприємництва під 3-5 % річних за ринкової відсоткової ставки близько 15 % [4, с. 30–32].

Дзюблук О. [5, с. 11] вважає, що для суб'єктів малого і середнього бізнесу існує «порівняна обмеженість спектра банківських кредитних послуг, асортимент яких у вітчизняних банків налічує досить обмежену кількість можливих програм співробітництва (це, передусім, кредит на поповнення оборотних коштів, кредит на поточну діяльність, кредит на придбання обладнання), тоді як в країнах із розвинутими ринковими відносинами масштабність і розмаїття форм кредитної співпраці налічує десятки різних програм».

Таку ж думку щодо кредитного забезпечення підприємців підтримує А. Гідулян [6, с. 40-45], який стверджує, що «сьогодні лише десята частина банків має спеціальні кредитні програми для роботи з цим важливим клієнтським сегментом, не кажучи вже про комплексне обслуговування його потреб».

Юхименко П. [7, с. 59] вбачає проблему недоступності кредитних ресурсів для малих і середніх підприємств через «відсутність відповідної законодавчої бази, котра б регулювала іпотеку на землю сільськогосподарського призначення та надійного механізму захисту прав землевласників, що унеможлиблює використання землі як застави для отримання банківського кредиту». Це, на нашу думку, є важливою умовою при наданні кредитів, яку більшість підприємницьких структур не можуть виконати через відсутність відповідної застави.

Перешкодами на шляху розвитку кредитування аграрного сектору є відсутність традицій функціонування агросектору в ринкових умовах, низька культура роботи позичальників із кредитами і недостатній рівень знань позичальників про ринок кредитних послуг, що більшою мірою стосується саме невеликих фермерських господарств [7, с. 61].

Отже, комерційні банки не зацікавлені у кредитуванні підприємств малого і середнього бізнесу в аграрному секторі, і в результаті більшість підприємств залишаються поза сферою інтересів комерційних банків і поза увагою держави через несистемність державної підтримки.

Проблемними питаннями в чинних механізмах банківського кредитування сільськогосподарських підприємств з позиції кредитора визначено: високі відсоткові ставки, неефективну кредитну політику, порівняну обмеженість спектра банківських кредитних послуг, наявність незначної кількості кредитних програм для малого і середнього бізнесу, ігнорування специфіки галузі, низький рівень капіталізації, втрату ліквідності банківської системи, операційні ризики банків при співпраці з підприємствами аграрної сфери.

Причинами низької активності залучення кредитних ресурсів у агропромислове виробництво

протягом останніх років з позиції позичальника є: нестабільний фінансовий стан сільськогосподарських підприємств; відсутність ліквідної застави в позичальників; неготовність сільського населення до сприйняття практики кредитування іншими фінансовими структурами.

Стабільний розвиток сільського господарства України в умовах ринкових перетворень можливий за умови ефективного функціонування малого і середнього бізнесу на селі, підвищення прибутковості яких залежить від належного фінансового забезпечення, в тому числі за рахунок кредитних ресурсів, яке є передумовою підвищення розвитку агропромислового виробництва та економічного зростання економіки країни.

Кириченко О. [8, с. 47] вирішення проблеми кредитного забезпечення вбачає у вдосконаленні законодавства щодо кредитних спілок як основних кредиторів малого і середнього бізнесу та наголошує на важливості побудови системи сільської кооперації, зауважуючи те, що «щорічно з бюджету виділяються значні кошти на механізм компенсацій сільгоспвиробникам процентних ставок за банківськими кредитами, а кредити комерційних банків отримують, як правило, сильні господарства».

Основними проблемами подальшого розвитку кредитних спілок в Україні є: недостатній для належного виконання їхніх зобов'язань перед членами рівень капіталізації; відсутність дієвої інфраструктури фінансової та технічної підтримки ефективної діяльності кредитних спілок; брак ефективного механізму захисту прав членів кредитних спілок, у тому числі системи гарантування вкладів; існування значної кількості кредитних спілок, що у своїй діяльності не дотримуються основних принципів міжнародного кооперативного руху й вимог щодо захисту прав їх членів; низький рівень професійної діяльності та технічної оснащеності переважної більшості кредитних спілок [9, с. 51].

Висновки та перспективи подальших розвідок

Отже, в Україні, на відміну від світової практики кредитного забезпечення, немає мережі спеціалізованих банків, які б обслуговували фінансові потреби селян та дрібних підприємств АПК. Тому цікавим є досвід розвинутих країн (Німеччини, Франції, Польщі тощо), у яких кооперативний рух досить активно зайняв своє місце як основна ланка у фінансово-кредитному забезпеченні агропромислового виробництва за сприяння і проведення державної політики через застосування заходів правового, економічного і адміністративного регулювання.

Враховуючи зарубіжний досвід, вважаємо за необхідне, задля забезпечення вільного доступу до кредитних ресурсів підприємств малого і середнього бізнесу, сприяти розвитку кооперативної кредитної системи як альтернативи банківським установам, стимулювати розвиток кредитних спілок через вдосконалення законодавства, яке розширить їх можливості, та створення мережі спеціалізованих банківських установ, які кредитуватимуть аграріїв на прийнятних для них умовах.

Завершена і вдосконалена трирівнева система сільськогосподарської кредитної кооперації зможе функціонувати за умови злагодженої взаємоузгодженої політики, спрямованої на ефективну діяльність усіх рівнів кредитної кооперації, основою якої стане Центральний кооперативний банк, який займатиме чільне місце у банківській системі України як банк другого рівня та в системі кредитної кооперації – як банк першого рівня, що спеціалізуватиметься на кредитуванні найбільш обмежених у доступі до кредитних ресурсів суб'єктів малого і середнього бізнесу.

Список літератури

1. Сільське господарство України 2013 [Текст] : статистичний збірник / за ред. Н. С. Власенко. Державний комітет статистики. – 2014. – 34 с.
2. Сільське господарство Вінниччини [Текст] : статистичний збірник 2012 / Державна служба статистики України. Головне управління статистики [За ред. Рибалко С. В.]. – Вінниця. – 2013. – 307 с.
3. Рябоконт, В. П. Соціально-економічна сутність аграрної політики та шляхи її реалізації [Текст] / В. П. Рябоконт // Економіка АПК. – 2011. – №6. – С. 3-8.
4. Худолій, Л. М. Удосконалення системи банківського кредитування малого підприємництва в аграрній сфері України [Текст] / Л. М. Худолій, І. Л. Годованець // Агросвіт. – 2011. – №11. – С. 30-32.
5. Дзюблюк, О. Активізація банківського кредитування малого та середнього бізнесу в системі заходів із подолання фінансово-економічної кризи [Текст] / О. Дзюблюк // Світ фінансів. – 2010. – Випуск 3. – С. 7-14.
6. Гідулян, А. Підходи до визначення суб'єктів малого і середнього бізнесу та їх застосування в банківській практиці [Текст] / Андрій Гідулян // Вісник НБУ. – 2011. – №7(185). – С. 40-45.
7. Юхименко, П. Проблеми кредитування аграрного бізнесу в умовах ринкової економіки [Текст] / П. Юхименко, О. Загурський, М. Розпутня // Банківська справа. – 2011. – № 4(98). – С. 59-66.

-
8. Кириченко, О. Кредитування малих та середніх підприємств аграрного сектору економіки [Текст] / Олександр Кириченко, Юлія Вигівська // Банківська справа. – 2011. – №3. – С. 31-47.
 9. Олійник, О. Аналіз ринку кредитних послуг [Текст] / Олена Олійник // Агробізнес сьогодні. – 2011. – №18(217). – С. 50-52.

References

1. Vlasenko, N. S. (2014). Silske gospodarstvo Ukrainy : statystychnyy zbirnyk za 2013.
2. Rybalko, S. V. (2013). Silske gospodarstvo Vinnychynu. Statystychnyy zbirnyk za 2012.
3. Ryabokon, V. P. (2011). Sotsialno-economichna sutnist agrarnoi polityky ta shlyahy ii realizatsii. *Economika APK*, 6, 3-8.
4. Hudolii, L. M., Godovanets, I. L. (2011). Udoskonalenja systemy bankivskogo kredytuvanja malogo pidpryyemnytstva v agrarnii sferi Ukrainy. *Agrosvit*, 11, 30-32.
5. Dzyublyuk, O. (2010). Aktyvizatsiya bankivskogo kredytuvanja malogo ta serednyogo biznesu v systemi zahodiv iz podolanya finansovo-economichnoi kryzy. *Svit finansiv*, 3, 7-14.
6. Gidulyan, A. (2011). Pidhody do vyznachenya subyektiv malogo ta serednyogo biznesu ta ih zastosyvanya v bankivskiy praktytsi. *Visnyk NBY*, 7(185), 40-45.
7. Yuhymenko, P., Zagyrskiy, O., Pozputnya, M. (2011). Problemy kredytuvanja agrarnogo biznesu v umovah rynkovoї ekonomiky. *Bankivska sprava*, 4(98), 59-66.
8. Kyrychenko, O., Vygovska, Yu. (2011). Kredytuvanja malyh ta serednih pidpryyemstv agrarnogo sektoru ekonomiky. *Bankivska sprava*, 3, 31-47.
9. Oliynyk, O. (2011). Analiz rynku kredytnyh poslug. *Agrobiznes syogodni*, 18(217), 50-52.

Стаття надійшла до редакції 21.10.2015 р.

Ольга Миколаївна ВОВК

кандидат економічних наук, доцент,
Національний авіаційний університет

Альона Миколаївна МАЗУР

аспірантка,
Державна навчально-наукова установа «Академія фінансового управління»
E-mail: alenamazur@bigmir.net

АНАЛІЗ ЗДІЙСНЕННЯ ДЕРЖАВНИХ ЗАПОЗИЧЕНЬ В УКРАЇНІ

Вовк, О. М. Аналіз здійснення державних запозичень в Україні [Текст] / Ольга Миколаївна Вовк, Альона Миколаївна Мазур // Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол. : В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету “Економічна думка”, 2015. – Том 21. – № 1. – С. 231-238. – ISSN 1993-0259.

Анотація

Вступ. У статті здійснено дослідження державних запозичень за останні 5 років, проаналізовано динаміку відношення державного боргу до валового внутрішнього продукту та його вплив на економіку країни. У сучасних умовах використання державних запозичень має надалі забезпечити стабільний розвиток, адже обсяг здійснення державних запозичень демонструє стійку тенденцію до збільшення.

Мета. Головна мета статті полягає у проведенні аналізу зміни динаміки здійснення державних запозичень та їх впливу на державний борг країни.

Методами проведеного дослідження є загальнонаукові, такі, як аналіз і синтез, індукція і дедукція, що застосовувались при дослідженні поняття «державні запозичення». Методи аналізу та порівняння використовувались при дослідженні здійснення державних запозичень та напрямів їх використання.

Результати. Проаналізовано тенденції у зміні державних запозичень та розглянуто їх динаміку в період з 2010 по 2014 рр. Проведено діагностику облігацій внутрішньої державної позики, що знаходиться в обігу за сумою основного боргу з 2011 по 2015 рр. Здійснено порівняльний аналіз показників Середньострокової стратегії управління державним боргом за 2013, 2014 роки з фактичними. У результаті проведеного аналізу виявлено, що заплановані показники не відповідали фактичним. Розглянуто відношення державного боргу до валового внутрішнього продукту, що дозволило визначити основні напрями подальшого управління запозиченнями.

Ключові слова: державні запозичення; державний борг; державні фінанси; державні цінні папери; облігація внутрішньої державної позики; казначейське зобов'язання.

Oľha Mykolayivna VOVK

PhD in Economics,
Associate Professor,
National Aviation University

Al'ona Mykolayivna MAZUR

PhD Student,
Academy of Financial Management
E-mail: alenamazur@bigmir.net

ANALYSIS OF THE IMPLEMENTATION OF GOVERNMENT BORROWING IN UKRAINE

Abstract

Introduction. The article researches government borrowing over the last 5 years. The dynamics of the public debt to gross domestic product and its impact on the economy are analysed. In modern conditions the use of public debt

© Ольга Миколаївна Вовк, Альона Миколаївна Мазур, 2015

should continue to ensure sustainable development, as the volume of Public borrowing shows a strong tendency to increase.

Purpose. The main purpose of the article is analyze changes in the dynamics of public debt and their impact on the national debt.

Methodology. In this research we have used such general scientific methods as the method of analysis and synthesis, induction and deduction method, which have been applied in the course of study of the concept of "public borrowing". Methods of analysis and comparison have been used in the course of study of the implementation of public borrowing and directions for their use.

Results. The tendencies in the change of government borrowing are analysed. Their dynamics in the period from 2010 to 2014 is considered. It is carried out a diagnosis of T-bills, which are in circulation for the sum of principal from 2011 to 2015. We have carried out the comparative analysis of indicators of Medium-Term debt management strategy for 2013, 2014 with the actual year. The results of the analysis have shown that planning figures do not coincide the actual ones. We have consider the ratio of government debt to gross domestic product. It has given us a possibility to identify the main areas for further management of borrowing.

Keywords: government borrowing; state debt; state finance; government securities; T-bills; treasury obligations.

JEL classification: H810

Вступ

За умови загального спаду економіки країни (падіння рівня валового внутрішнього продукту, який, як ми знаємо, є основою фінансового забезпечення держави; збільшення частки витрат на оборону держави тощо) державні запозичення є невід'ємною частиною державної фінансової політики. Аналіз здійснення державних запозичень дозволить знайти максимально ефективні напрями їх використання, які не тільки стабілізують економіку країни, але й стимулюватимуть її розвиток в середньостроковому та довгостроковому періодах. Правильність використання державних запозичень сьогодні має надалі забезпечити нормальний і стабільний розвиток, адже показник здійснення державних запозичень демонструє стійку тенденцію до збільшення. Відповідно до цього збільшується сума державного боргу, погашення якого може розтягтися на десятиліття.

Проблема державних запозичень та державного боргу була предметом дослідження багатьох наукових шкіл. Оцінкою здійснення державних запозичень в Україні займаються такі вчені-економісти: Барановський О., Башко В., Варналій З., Вахненко Т., Коблик І., Корнєєв В., Кучер Г., Лондар С., Орленко О. та ін.

Мета та завдання статті

Метою статті є проведення аналізу здійснення державних запозичень та формування практичних пропозицій щодо зменшення їх негативного впливу на фінансову систему держави. Для досягнення поставленої мети потрібно виконати наступні завдання: проаналізувати динаміку здійснення внутрішніх та зовнішніх державних запозичень; порівняти інструменти здійснення внутрішніх державних запозичень; оцінити зміну рівня державного боргу України.

Виклад основного матеріалу дослідження

У сучасному суспільстві процес здійснення державного запозичення відіграє важливу роль в управлінні фінансовою системою України. Оскільки в країні не вистачає власних фінансових ресурсів, то запозичення виступають основою формування фінансових відносин у державі. Позикові відносини стосуються кожної сфери фінансової системи, в тому числі і державних фінансів.

У результаті здійснення державних запозичень виникає таке явище, як державний борг. Державний борг – це сукупність заборгованостей держави підприємствам, фінансовим установам, іншим державам, міжнародним фінансовим інститутам. Державні запозичення розрізі поділяються на внутрішні та зовнішні. Державний внутрішній борг пов'язаний з фінансуванням видатків бюджету держави резидентами країни у національній грошовій одиниці та не має такого вагомого негативного впливу на економіку країни, як зовнішній державний борг, оскільки при сплаті боргу за внутрішніми позиками не відбувається вивіз іноземного капіталу за кордон. Головним наслідком проведення політики запозичень на внутрішньому ринку є перерозподіл доходів усередині країни. Основною причиною використання фінансових ресурсів, залучених на внутрішньому ринку, є дефіцит бюджету. В умовах недостатнього наповнення дохідної частини бюджету, зростання рівня дефіциту бюджету, спостерігається значне зростання державної заборгованості, що з часом, у разі продовження таких негативних тенденцій, може загрожувати дефолтом [1].

Для подальшого розгляду державних запозичень потрібно проаналізувати їх здійснення за останні

п'ять років (табл. 1). За даними таблиці 1. спостерігаємо спочатку спад здійснення державних запозичень (у 2011 та 2012 роках цей показник зменшився відносно 2010 року), але з 2013, а особливо у 2014 році, відбулося зростання обсягу державних запозичень більше ніж на 50 % порівняно з 2010 роком.

Таблиця 1. Зміна державних запозичень у період 2010-2014 років, млрд грн*

	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.
Державні запозичення	124,3	80,7	109,8	160,9	322,6
Внутрішні	70,0	53,4	66,8	109,0	227,6
Зовнішні	54,3	27,3	43,0	51,9	95,0

*Сформовано автором на основі даних[2; 3]

Внутрішні державні запозичення – це кошти, які залучає держава через відповідні органи державного управління на внутрішньому фінансовому ринку. Внутрішні державні запозичення забезпечують перерозподіл доходів у середині країни. На рисунку 1 можемо наочно спостерігати динаміку зміни здійснення внутрішніх державних запозичень період з 2010 по 2014 роки.

Внутрішні державні запозичення складаються із заборгованості перед юридичними особами та банківськими установами.

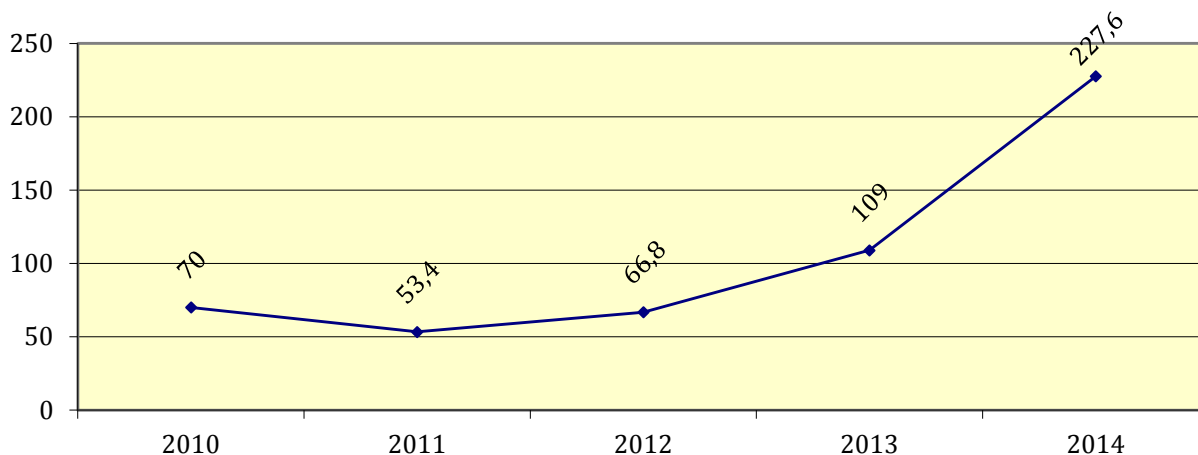

Рис. 1. Динаміка зміни здійснення внутрішніх державних запозичень в Україні за 2010-2014 роки, млрд грн*

*Сформовано автором на основі даних [2-3]

Механізм залучення позичкових коштів у формі державного внутрішнього запозичення визначається урядом України за погодженням з Національним банком України (НБУ). Йдеться про зобов'язання з випуску державних цінних паперів. Основними характерними ознаками державних цінних паперів є такі:

- емітентами державних цінних паперів є органи центральної виконавчої влади;
- кожен випуск цього виду цінних паперів забезпечується державою;
- держава несе відповідальність за зобов'язаннями щодо випуску державних цінних паперів.

Державні цінні папери – це грошові документи, що випускаються та забезпечуються державою в особі вищих органів виконавчої влади, які здійснюють кредитну діяльність відповідно до законодавства України. Державні цінні папери є фінансовим інструментом, який використовується практично у всіх країнах. Їх випуск здійснюється урядами відповідних держав, переважно для неемісійного фінансування дефіциту державного бюджету[4].

Залучення боргових фінансових ресурсів здійснюється на ринку державних цінних паперів. Державні боргові зобов'язання на внутрішньому ринку представлені такими видами цінних паперів:

- облігація внутрішньої державної позики (ОВДП),
- облігації місцевих позик,
- казначейські зобов'язання[1].

Найбільш розвиненим державним цінним папером є облігація внутрішньої державної позики (далі ОВДП). Облігації внутрішніх державних позик України – це державні цінні папери, що розміщуються винятково на внутрішньому фондовому ринку і підтверджують зобов'язання України щодо відшкодування пред'явникам цих облігацій їх номінальної вартості з виплатою доходу відповідно до умов розміщення облігацій. Номінальна вартість ОВДП України може бути визначена в іноземній валюті [4].

Загальний обсяг ОВДП, що знаходиться в обігу, станом на 01. 10. 2015 року складає за сумою основного боргу 491511,44 млн грн [5]. Власниками ОВДП в Україні є:

- Національний банк України,
- нерезиденти,
- банки,
- інші власники.

Порівняння облігації внутрішньої державної позики, що знаходиться в обігу, за сумою основного боргу зображено в таблиці 2.

Таблиця 2. Порівняння ОВДП, що знаходяться в обігу, за сумою основного боргу за аналогічний період 2011-2015 рр, млн грн*

Власники	01.10.2011	01.10.2012	01.10.2013	01.10.2014	01.10.2015
НБУ	75067,40	92911,85	140773,53	266396,16	369214,85
Банки	59429,69	76596,68	77637,93	86059,34	80113,73
Нерезиденти	5109,60	4190,39	3764,10	19477,80	21229,48
Інші власники	5549,80	13233,72	13937,20	14131,25	20953,38
Всього	145156,49	186932,63	236112,77	386064,56	491511,44

*Сформовано автором на основі даних [5]

Для детальнішого дослідження ОВДП, які знаходяться в обігу, можна оцінити зміну частки ОВДП від загальної суми, що знаходиться в обігу відповідно до власників, яку зображено на рисунку 2.

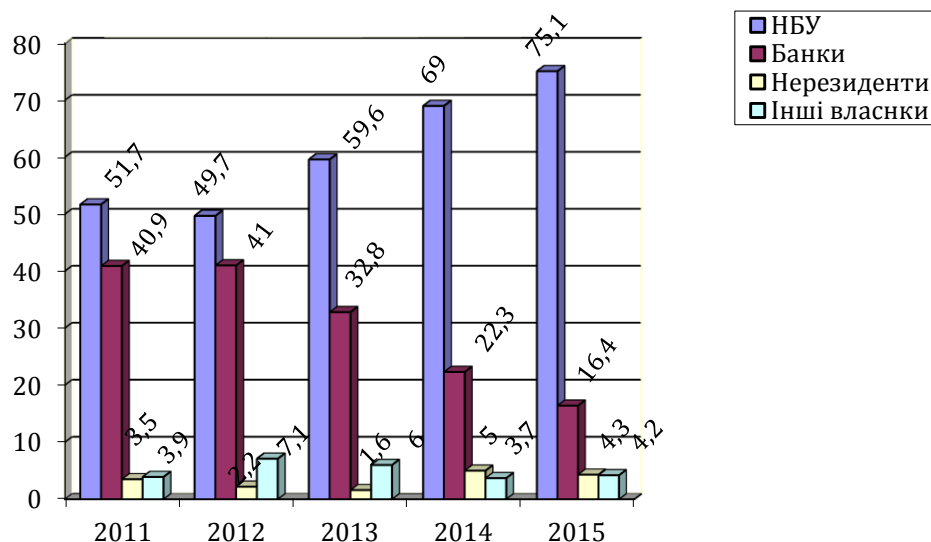

Рис. 2. Динаміка зміни частки ОВДП від загальної суми, що знаходиться в обігу відповідно до власників, %*.

*Сформовано автором на основі даних [5]

За даним таблиці 2 та рисунку 2 ми бачимо, як за п'ять років кількість ОВДП в обігу збільшилась майже в чотири рази: у 2011 році загальна сума складала 145156,49 млн грн, а в 2015 році цей показник збільшився на 346354,95 млн грн і становив 491511,44 млн грн. На рисунку 2 зображено, як змінився обсяг ОВДП відповідно до власників, де спостерігаємо тенденцію до збільшення частки власності ОВДП в Національному банку України. Значну тенденцію до скорочення ОВДП у власності мають банки, це пов'язано з кризою у банківській системі. Збільшилась частка ОВДП у власності нерезидентів, це може свідчити про те, що в Україну збільшились надходження іноземних інвестицій.

Проаналізуємо казначейські зобов'язання з точки зору їх ролі у фінансовій системі України. Казначейське зобов'язання – це вид боргових державних цінних паперів на пред'явника, що розміщуються винятково на добровільних засадах серед фізичних осіб, яке засвідчує заборгованість держави перед його власником та надає йому право на отримання доходу.

З метою фінансування Збройних Сил України у 2014 році в Кабінет міністрів України прийняв рішення

про випуск казначейських зобов'язань «Військові» [6]. У травні 2014 року ПАТ «Ощадбанк» розпочав продаж казначейських зобов'язань серед населення України. Планувалося реалізувати 100 тис. шт. номінальною вартістю 1000 гривень, тобто фактично запозичити в українців на потреби армії 100 млн гривень. На нашу думку, випуск таких казначейських зобов'язань дасть змогу частково профінансувати потреби Збройних Сил України.

Ще одним державним цінним папером є облігації місцевих позик, які поділяються на облігації внутрішніх та зовнішніх місцевих позик [4]. У сучасних умовах розвитку країни, коли інфляція за 2014 рік склала 28,5 % [5], одним із інструментів здійснення внутрішніх державних запозичень для України можуть стати облігації з індексованою дохідністю. Основною характеристикою індексованих облігацій є можливість здійснення погашення та обслуговування цих цінних паперів з коригуванням на рівень інфляції. Тобто реальна ставка дохідності встановлюється під час придбання облігації і не залежить від майбутнього рівня інфляції. Це надає змогу зняти проблему невизначеності інвесторів стосовно рівня майбутньої інфляції, яка є суттєвою перешкодою забезпечення ефективності перерозподілу ресурсів, особливо в умовах високих інфляційних очікувань. Тому індексовані облігації, власне, й виникли як інструмент протидії високим витратам з їх обслуговування, зумовлених зазначеним фактором [7]

Внутрішній ринок державних боргових паперів надзвичайно вразливий до впливу як внутрішніх, так зовнішніх ризиків, адже саме рівень його розвитку та стабільність функціонування визначають ефективність державних запозичень і можливість використання фінансового потенціалу внутрішнього ринку для забезпечення економічного розвитку держав [8].

Зовнішні державні запозичення – це інструмент залучення фінансових ресурсів державою на міжнародному рівні для покриття своїх витрат. На рівень зовнішніх державних запозичень найбільший вплив має політична ситуація в країні. У результаті їх здійснення знижується рівень фінансової незалежності та безпеки держави.

Облігації зовнішніх державних позик України – це державні боргові цінні папери, що розміщуються на міжнародних фондових ринках і підтверджують зобов'язання України відшкодувати пред'явникам цих облігацій номінальну вартість з виплатою доходу відповідно до умов розміщення облігацій.

Показник державного боргу є одним із важливих макроекономічних показників розвитку держави. В Україні сума державного боргу з кожним роком збільшується (рис. 3)

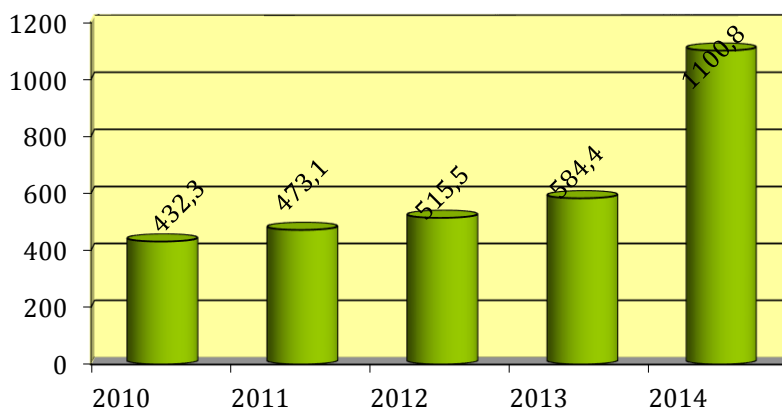

Рис. 3. Динаміка зміни державного та гарантованого державного боргу України за 2010-2014 роки, млрд. грн.*

**Сформовано автором на основі даних [1-2]*

Як бачимо з рисунку 3, сума державного та гарантованого державою боргу за аналізовані п'ять років постійно збільшувалась. Найвагоміший приріст стався у 2014 році, сума заборгованості збільшилась за рік на 516,4 млрд гривень порівняно з попереднім роком. На нашу думку, це пов'язано з цілою низкою подій, що сталися за 2014 рік в Україні, та їх наслідків. До таких причин можуть належати:

- скорочення виробництва в країні як наслідок зменшення валового внутрішнього продукту;
- політична криза на початку року;
- військовий конфлікт на сході країни, який триває уже більше року;
- анексія Автономної Республіки Крим
- знецінення грошової одиниці відносно іноземних валют та інші.

Загальноприйнятим показником оцінки здійснення запозичень є відношення державного боргу до валового внутрішнього продукту. Так у 2013 році Кабінетом Міністрів України було розроблено Середньострокову стратегію управління державним боргом на 2013-2015 роки.

У документі визначаються цілі державної політики з проведуту здійснення державних запозичень,

шляхи їх досягнення та очікуванні результати внаслідок дотримання стратегії [9]. Відповідно до документу обсяги запозичень на 2015 рік мали становити 125,6 млрд грн (але в Законі України «Про державний бюджет на 2015 рік» вони становлять 139,4 млрд грн). Найбільш яскравим виявом провалу Середньострокової стратегії управління державним боргом на 2013-2015 роки стали планові та фактичні показники відношення обсягу державного боргу до внутрішнього валового продукту. Так на 2014 рік цей показник планувався на рівні не більш як 30,9 %, але за фактом становив 71,5 % від ВВП [5].

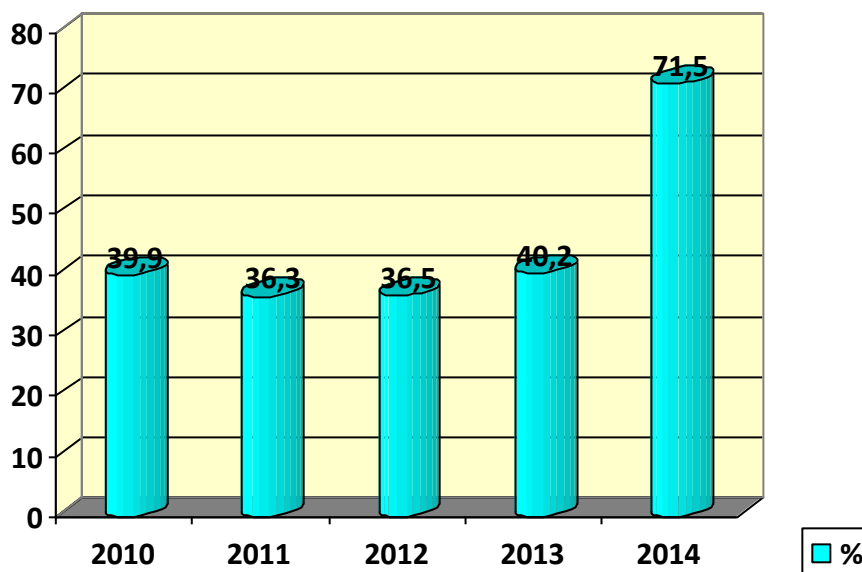

Рис. 4. Відношення державного боргу до ВВП України за 2010-2014 роки, %*

**Сформовано автором на основі даних[10]*

Відповідно до європейських стандартів такий показник, як відношення державного боргу до ВВП, не повинен перевищувати 60 %. Як бачимо на рисунку 4, у період з 2010 по 2013 роки цей показник був у межах норми, але за 2014 рік він збільшився на 31,3 % і становить 71,5 %. Оскільки Україна взяла курс на євроінтеграцію, то доцільно буде розглянути цей показник відносно країн – членів Європейського Союзу [11]. Цікавим фактом, виявленим при аналізі показника відношення державного боргу до ВВП країн ЄС, є те, що даний показник не перевищує 60 % тільки у 12 країнах з 28 країн-членів Європейського союзу: Естонія (10,6 %), Болгарія (27,6 %), Чехія (42,6 %), Данія (45,2 %), Литва (40 %), Латвія (40,9 %), Люксембург (23,6 %), Польща (50,1 %), Румунія (39,8 %), Словаччина (53,6 %), Фінляндія (43,9 %) та Швеція (43,3 %), а вісім із цих країн стали учасниками ЄС у 2004-2007 роках. До країн з найвищим показником борг/ВВП належать: Італія (132,1 %), Ірландія (109,7 %), Кіпр (107,5 %), Португалія (130,2 %) та Греція (177,1 %). Тобто Україна з показником 71,5 % у зіставленні з країнами ЄС знаходиться на середньому рівні.

Відповідно до вищесказаного бачимо, що державні запозичення безпосередньо впливають на економічну ситуацію в країні. Використання внутрішніх чи зовнішніх державних запозичень впливає на фінансову безпеку держави. Державні запозичення поступово трансформуються в державний борг, а його рівень з кожним роком стає все більш загрозливим для економіки країни. Проблема підвищення відношення рівня державного боргу до ВВП стосується не лише України, але й країн з розвиненим рівнем економіки. Вони мають вплив не лише на фінансову сферу держави, але й на інші.

Висновок та перспективи подальших розвідок

На нашу думку, зменшити негативний вплив державних запозичень необхідно шляхом підвищення ефективності їх використання у процесах розвитку національної економіки. Так результативність державних запозичень підвищиться в реальному секторі економіки, оскільки залучення фінансових ресурсів у формі цільового кредитування або інвестування в процесах реалізації інвестиційного потенціалу в галузях матеріального виробництва та транспорту, інформаційних технологій дозволить наростити надходження до бюджету, підвищити інвестиційну привабливість підприємств, знизити фінансові загрози. Також необхідно удосконалювати систему державного планування розвитку фінансової сфери. Варто здійснювати середньострокове планування державних запозичень з урахуванням тенденцій розвитку національної та світової економіки, оскільки показник відношення державного боргу до ВВП у 2014 році становить 71,5 %, для України це досить високий рівень, що може призвести до

фінансової залежності країни. Крім того, реформування державної системи управління з переорієнтацією на місцеві бюджети знизить здатність державного бюджету покривати взяті зобов'язання (оскільки знизяться обсяги внутрішніх надходжень), при цьому необхідно враховувати прогнози щодо зростання обсягів залучення інвестицій у регіони та реальний сектор економіки, що знизить потреби державного бюджету у фінансових ресурсах. Отже, необхідно продовжувати дослідження сфер використання державних запозичень та шляхів підвищення їх ефективності з урахуванням процесів реформування та розвитку національної економіки України.

Список літератури

1. Коблик, І. І. Внутрішні державні запозичення: оцінка та перспективи розвитку [Електронний ресурс] / І. І. Коблик // Науковий вісник НЛТУ України. – 2012. – Вип. 22. 3. – С. 222-228 Режим доступу: http://archive.nbu.gov.ua/portal/chem_biol/nvntu/22_3/222_Kob.pdf.
2. Бюджетний моніторинг аналіз виконання бюджету за 2014 рік [Електронний ресурс] / Інститут бюджету та соціально-економічних досліджень – Режим доступу: http://www.ibser.org.ua/UserFiles/File/Monitoring%20Quarter%202014/ukr/KV_IV_2014_Monitoring_ukr.pdf1.
3. Бюджетний моніторинг: аналіз виконання бюджету за 2012 рік [Електронний ресурс] / Інститут бюджету та соціально-економічних досліджень – Режим доступу: <http://www.ibser.org.ua/news/429/130006>.
4. Про цінні папери та фондовий ринок [Електронний ресурс] : закон України від 23.02.2006 №3480-IV / Законодавство України/ Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3480-15>.
5. Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/control/uk/index>.
6. Про випуск казначейських зобов'язань «Військові» [Електронний ресурс] : постанова КМУ від 01.04.2014 р. №100 / Законодавство України. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/100-2014-%D0%BF>.
7. Лондар, С. Л. Облігації з індексованою доходністю як фінансовий інструмент нівелювання наслідків високих інфляційних очікувань [Електронний ресурс] / С. Л. Лондар, В. Й. Башко // Економіка і прогнозування. – 2010. – № 2. – С. 88-99. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/econprog_2010_2_9.pdf.
8. Кучер, Г. Розвиток ринку внутрішніх державних боргових зобов'язань України [Текст] / Г. Кучер // Вісник КНТЕУ. – 2011. – №2. – С. 47-58.
9. Про затвердження Середньострокової стратегії управління державним боргом на 2013-2015 роки [Електронний ресурс] : постанова Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2013 р. № 320 / Законодавство України. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/320-2013-%D0%BF>.
10. Офіційний сайт Міністерства фінансів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minfin.gov.ua>.
11. Eurostat-European Commission [Електронний ресурс] / Eurostat. – Режим доступу: ec.europa.eu/Eurostat.

Список літератури

1. Koblyk, I. I. (2012). Vnutrishni derzhavni zapozychennia: otsinka ta perspektyvy rozvytku. Naukovi visnyk NLTU Ukrainy, 22(3), 222-228. Retrieved from: http://archive.nbu.gov.ua/portal/chem_biol/nvntu/22_3/222_Kob.pdf.
2. Biudzhetnyi monitorynh analiz vykonannia biudzhetu za 2014 rik. (2014). Retrieved from: http://www.ibser.org.ua/UserFiles/File/Monitoring%20Quarter%202014/ukr/KV_IV_2014_Monitoring_ukr.pdf1.
3. Biudzhetnyi monitorynh: analiz vykonannia biudzhetu za 2012 rik. (2012). Retrieved from: <http://www.ibser.org.ua/news/429/130006>.
4. Pro tsinni papery ta fondovy rynek: zakon Ukrainy vid 23.02.2006 № 3480-IV. (2006). Retrieved from: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3480-15>.
5. Ofitsiyni sait Natsionalnoho banku Ukrainy. (2015). Rezhym dostupu: <http://www.bank.gov.ua/control/uk/index>.
6. Pro vypusk kaznacheiskyykh zoboviazan «Viiskovi»: postanova KMU vid 01.04.2014 r. №100. (2014). Retrieved from: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/100-2014-%D0%BF>.
7. Londar, S. L. & Bashko, V. Y. (2010). Oblihatsii z indeksovanoi dokhodnistiu yak finansovi instrument niveliuvannia naslidkiv vysokyykh inflitsiinykh ochikuvan. Ekonomika i prohozuvannia, 2, 88-99. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/econprog_2010_2_9.pdf.

-
8. Kucher, H. (2011). Rozvytok rynku vnutrishnikh derzhavnykh borhovykh zoboviazan Ukrainy. Visnyk KNTEU, 2, 47-58.
 9. Pro zatverdzhennia Serednostrokovoï stratehii upravlinnia derzhavnym borhom na 2013-2015 roky: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 29 kvitnia 2013 r. № 320. (2013). Retrieved from: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/320-2013-%D0%BF>.
 10. Ofitsiinyi sait Ministerstva finansiv Ukrainy. (2015). Retrieved from: <http://www.minfin.gov.ua>.
 11. Eurostat-European Commission. (2015). Retrieved from: ec.europa.eu/Eurostat.

Стаття надійшла до редакції 21.10.2015 р.

Оксана Анатоліївна ВОДОЛАЗСЬКА

старший викладач кафедри фінансів,
Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара
E-mail: vodolazskaya@ukr.net

КАСТОМІЗАЦІЯ СТРАХОВИХ ТАРИФІВ ЯК ІНСТРУМЕНТ УПРАВЛІННЯ АНДЕРРАЙТИНГОМ

Водолазська, О. А. Кастомізація страхових тарифів як інструмент управління андеррайтингом [Текст] / Оксана Анатоліївна Водолазська // Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол. : В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету “Економічна думка”, 2015. – Том 21. – № 1. – С. 239-245. – ISSN 1993-0259.

Анотація

Вступ. Вітчизняний страховий ринок завжди характеризувався підвищеним рівнем конкуренції між страховими компаніями щодо залучення клієнтів, що суттєво загострюється під час кризових періодів функціонування фінансового ринку. Кризові явища обумовлюють недостатній рівень платоспроможності потенційних споживачів страхових послуг як у сегменті корпоративного страхування, так і в роздрібному страхуванні. При збереженні нинішньої економічної ситуації рентабельність страхування буде поступово знижуватися. У такі періоди страховикам доцільно пом'якшувати андеррайтингову політику, знижувати рівень ризиків, що приймаються на страхування. Якщо в стабільних економічних умовах негативні і небажані ризики на страхування не приймаються, то в умовах фінансової кризи страхові компанії переглядають критерії неприйнятності ризиків.

Мета. Метою статті є удосконалення науково-методичного підходу до кастомізації страхових тарифів, що дає змогу встановити граничні розміри страхових премій, за умови дотримання яких андеррайтеру слід приймати позитивне рішення про прийняття ризику на страхування.

Метод (методологія). У ході дослідження використано методи порівняння, абстракції, теоретичного та логічного узагальнення.

Результати. За результатами дослідження обґрунтовано зв'язок між зміною тарифної ставки та андеррайтинговим результатом страхової діяльності. Сформульовано науковий підхід до кастомізації страхових тарифів, який ґрунтується на врахуванні граничної корисності страхового захисту для страхувальників. Застосування такого підходу в управлінні андеррайтингом дозволить встановити оптимальні значення страхових тарифів, що сприятиме збільшенню обсягів продажу страхових продуктів та водночас дозволить мінімізувати збитковість страхової суми.

Ключові слова: страхова компанія; страховий ризик; андеррайтинговий результат; кастомізація; страховий тариф.

Oksana Anatoliyivna VODOLAZSKA

Senior Lecturer of Department of Finance,
Oles Honchar Dnipropetrovsk National University
E-mail: vodolazskaya@ukr.net

THE CUSTOMIZATION OF INSURANCE RATES AS A MANAGEMENT TOOL OF UNDERWRITING

Abstract

Introduction. The domestic insurance market is always characterized by an increased level of competition between insurance companies as for the attraction of customers, which greatly exacerbated during crisis periods of the market. The crisis leads to lower solvency of potential consumers of insurance services in the segment of corporate insurance and retail insurance. If the current economic situation is the same, the profitability of the insurance will gradually decrease. In such periods it is advisable to realize a mitigation of an underwriting policy to reduce the level of risks that are assumed by insurance. If the economic conditions are stable than negative and undesirable risks for insurance

© Оксана Анатоліївна Водолазська, 2015

are not accepted. But if there is a financial crisis than the insurance companies have to review the criteria for an unacceptable risk.

Purpose. The aim of the article is to improve the scientific and methodical approach for customization of insurance rates, that gives a possibility to set limits on the size of insurance premiums when the underwriter should take a positive decision on the adoption of risk insurance.

Method (methodology). The research methods of comparison, abstraction, theoretical and logical generalization are used.

Results. According to the results of the study the relationship between the insurance rate and the underwriting result of the insurance activity is grounded. It is formulated the scientific approach for customization of insurance rates on the basis of the marginal utility of insurance protection. The use of this approach in the management of underwriting will allow to set the optimal values of insurance rates. It will help to increase the sales of insurance products and at the same time to minimize the loss ratio of the insurance amount.

Keywords: insurance company; insurance risk; underwriting result; customization; insurance rate.

JEL classification: G22

Вступ

Між страховими компаніями вітчизняного ринку наявна, головним чином, цінова конкуренція, в основі якої – нижча, ніж у конкурентів, тарифна ставка, за якою пропонується укласти договір страхування певного виду. За допомогою зниження тарифної ставки страховик виокремлює свої страхові послуги із загального їх переліку на ринку, привертаючи увагу потенційного страхувальника до компанії. Водночас зниження тарифної ставки створює додаткові ризики отримання від'ємного андеррайтингового результату страхової діяльності, тож прийняття рішення щодо зниження тарифної ставки повинно бути обґрунтованим. При неціновій конкуренції страховики пропонують додаткові сервісні послуги своїм клієнтам.

Питання дослідження цінової політики загалом та її зв'язок із фінансовими результатами діяльності страхових компаній зокрема є предметом дослідження багатьох як зарубіжних, так і українських вчених. Згадані проблеми у публікаціях висвітлювали такі вчені: Т. Євстигнєєва, О. Кнейслер, Г. Піратовський, Н. Рябоконь, Р. Смагулова, Н. Ткаченко та ін. Слід зазначити, що висока динаміка суспільних і економічних трансформацій зумовлює потребу в подальших наукових розробках, які стосуватимуться управління страховими тарифами з метою підвищення якості андеррайтингу.

Мета статті

Метою дослідження є розвиток та удосконалення наукового підходу до кастомізації страхових тарифів, що уможливіє визначення граничної корисності страхового захисту для окремих груп клієнтів страхових компаній на основі застосування моделі граничної корисності Неймана-Моргенштерна.

Виклад основного матеріалу дослідження

Зазвичай саме від запропонованих умов страхування залежить те, чи буде укладено договір страхування, чи ні, а умови встановлюються андеррайтером. Так, найважливішим етапом андеррайтингу є формулювання конкретних умов договору, розмірів тарифних ставок і франшизи, надання рекомендацій страхувальнику щодо зниження рівня ризику. Андеррайтер визначає обсяг зобов'язань, який візьме на себе страховик, з урахуванням оцінки майбутніх обсягів надходження страхових премій, ліміту відповідальності.

Зазвичай, при відборі ризиків на страхування, для забезпечення позитивного фінансового результату андеррайтер виокремлює з пропонованих на страхування об'єктів ті, для яких імовірність настання страхових випадків є меншою та, відповідно, меншим є розмір збитків при настанні страхових випадків. Зменшення ймовірності настання страхових випадків можливе при обмеженні переліку прийнятих на страхування ризиків, при розробці превентивних заходів тощо. Зниження сумарних збитків можливе за умови відбору об'єктів, найбільш стійких до впливу ризиків, що страхуються, обмеження страхових сум, реалізації превентивних заходів щодо підвищення стійкості об'єкта до впливу ризиків, здійснення перестраховання.

Для сталого розвитку страхової діяльності необхідне забезпечення балансу інтересів основних учасників страхових відносин – страхувальників та страховиків. Тому потрібно поступово відмовлятися від практики продажу стандартних пакетів страхових послуг, що відповідають інтересам не споживачів, а «продавців», тобто страхових компаній, та переходити до розробки індивідуальних програм страхового захисту, відповідно - до потреб споживача та з його участю. Звісно, що такі зміни можуть здійснюватися в межах добровільного страхування.

Кастомізація (з англ. customer – клієнт, споживач) передбачає розвиток партнерських відносин між страховою компанією та її клієнтами в процесі створення страхових продуктів. Спільне створення унікального страхового продукту зближує компанію і клієнта, оскільки відбувається з'ясування реальних потреб клієнтів і продумування можливостей їх втілення в страхових продуктах. Таким чином страхова компанія реалізує концепцію маркетингу взаємовідносин, засновану на формуванні лояльності клієнтів завдяки створенню продукту з більшою цінністю для клієнта.

При розробці індивідуальних програм страхового захисту актуалізується проблема визначення індивідуальних страхових тарифів для страхувальників. Так, коли страховик встановлює середній страховий тариф для страхувальників з високим і низьким рівнями ризиків, то це робить страхові схеми малопривабливими для страхувальників з низьким рівнем ризиків, оскільки вони не хочуть переплачувати. Тому вони відмовляються від страхування і в результаті страхуються тільки ті, хто має підвищений ризик. Тоді страховик, не зумівши сформувати достатнього фонду страхових виплат, корегує свої актуарні розрахунки та підвищує страхові тарифи. Це викликає ще більший відтік страхувальників з відносно низьким рівнем ризиків. Після кількох таких переглядів розмірів страхових тарифів у напрямі їх збільшення тарифи стають непомірно високими для страхувальників. Страхувальники, ризик яких вище ризику, закладеного в розрахунок середньої премії, можливо, застрахуються; для інших тариф буде дорогим, і вони вважатимуть за краще не страхуватися. У кінцевому підсумку страхуватися будуть лише ті страхувальники, чиї ризики вищі середніх, що призведе до порушення фінансової стійкості страховиків. З викладеного можна зробити висновок, що страховикам необхідно орієнтуватися на максимальне задоволення потреб клієнта, яке полягає не в універсальній пропозиції, що задовольняє «середньостатистичного» споживача страхової послуги, а в унікальній пропозиції страхового продукту, адаптованого під потреби кожного конкретного клієнта зі встановленням індивідуального страхового тарифу.

При розрахунку тарифних нетто-ставок часто використовується збитковість страхової суми. Застосовують також і складні математичні моделі з урахуванням законів розподілу при описі характеристик випадкових величин. Пропонуємо для вирішення завдання встановлення індивідуального страхового тарифу застосувати теорію корисності. Потрібна збалансованість інтересів страхувальника та страховика, коли вони отримують економічну вигоду від укладення договору страхування порівняно з ситуацією, коли такий договір не був укладений.

Припустимо, що андеррайтер приймає рішення про прийняття чи неприйняття певного ризику на страхування. Андеррайтер передбачає, що у разі укладення договору страхування страхова компанія отримає від страхувальника страхову премію s . У разі, якщо страховий випадок настане, страхова компанія виплатить страхувальнику страхове відшкодування v . Тоді результат, який отримає страховик від укладення договору страхування, становитиме [1]:

$$R = s - v. \quad (1)$$

В іншому випадку:

$$R = s. \quad (2)$$

Позначимо ймовірність настання страхового випадку як p . Тоді очікуваний результат від укладення страхового договору для страховика дорівнюватиме:

$$R = p \times (s - v) + (1 - p) \times s. \quad (3)$$

Якщо $R > 0$, то андеррайтер буде зацікавлений прийняти ризик на страхування.

З рівняння (3) шляхом математичних перетворень визначимо граничний розмір страхової премії, при якому стає вигідно приймати ризик на страхування:

$$s > p \times v. \quad (4)$$

Далі розглянемо, за яких умов буде вигідно укладати страховий договір клієнту страхової компанії. Для того, щоб прийняти рішення, клієнту необхідно порівняти витрати, які він понесе, якщо договір буде укладено, зі збитками, яких він зазнає, якщо не укладе договір.

Якщо клієнт укладе страховий договір, то він понесе витрати у розмірі сплаченої страхової премії:

$$R = -s. \quad (5)$$

Якщо страховий договір не буде укладено, а страховий випадок настане з імовірністю p , клієнт не отримає страхове відшкодування:

$$R = p \times (-v). \quad (6)$$

Звідси, клієнту страхової компанії буде вигідно укласти страховий договір, якщо витрати, які він понесе у разі укладання договору, будуть меншими, ніж збитки, які він отримає, якщо не буде страхувати ризик:

$$-s - p \times (-v) > 0. \quad (7)$$

З виразу (7) визначимо граничний розмір страхової премії, за якої клієнт буде зацікавлений укласти страховий договір:

$$s > p \times v. \quad (8)$$

Якщо зіставити вирази (4) та (8), то стає очевидним, що існує протиріччя між інтересами страхової компанії та її клієнта при укладенні договору страхування. Тому виникає питання: за яких умов зазначені інтереси збалансуються? Відповідь на це питання можемо отримати на основі застосування моделі очікуваної корисності Неймана-Моргенштерна, що ґрунтується на припущенні про те, що очікувана корисність блага залежить від індивідуального ставлення до ризику не отримати таке благо.

Функція очікуваної корисності несхильних до ризику індивідів має вигляд [4]:

$$U(x) = 1 - e^{-x}. \quad (9)$$

Функція очікуваної корисності схильних до ризику індивідів визначається як:

$$U(x) = e^x - 1. \quad (10)$$

Функція очікуваної корисності нейтральних до ризику індивідів дорівнює:

$$U(x) = x. \quad (11)$$

З викладеного функція очікуваної корисності страхового захисту несхильних до ризику клієнтів страхової компанії має вигляд:

$$U(-s - p \times (-v)) = U(-s) - p \times U(-v) = 1 - e^{-s} - p(1 - e^{-v}). \quad (12)$$

Гранична ймовірність настання страхового випадку, за якого не схильний до ризику клієнт страхової компанії отримує корисність від страхового захисту:

$$1 - e^{-s} - p(1 - e^{-v}) > 0, \quad (13)$$

$$-p(1 - e^{-v}) > e^{-s} - 1, \quad (14)$$

$$p(e^{-v} - 1) > e^{-s} - 1, \quad (15)$$

$$p > \frac{e^{-s}-1}{e^{-v}-1}. \quad (16)$$

Функція очікуваної корисності страхового захисту схильних до ризику клієнтів страхової компанії:

$$UU(-s) - p \times U(-v) = e^{-s} - 1 - p(e^{-v} - 1). \quad (17)$$

Гранична ймовірність настання страхового випадку, за якого схильний до ризику клієнт страхової компанії отримує корисність від страхового захисту:

$$e^{-s} - 1 - p \times (e^{-v} - 1) > 0, \quad (18)$$

$$p < \frac{e^{-s}-1}{e^{-v}-1}. \quad (19)$$

Функція очікуваної корисності страхового захисту нейтральних до ризику клієнтів страхової компанії:

$$U(-s) - p \times U(-v) = -s - p \times (-v) = p \times v - s. \quad (20)$$

Гранична ймовірність настання страхового випадку, за якого нейтральний до ризику клієнт страхової компанії отримує корисність від страхового захисту:

$$p \times v - s > 0, \quad (21)$$

$$p > \frac{s}{v}. \quad (22)$$

Переведемо розміри страхового відшкодування та страхової премії з абсолютних у відносні значення. Припустимо, що розмір страхового відшкодування $v = 1$. Тоді розмір страхової премії s становитиме від 0 до 1. Це дає змогу обчислити граничні ймовірності настання страхового випадку, за яких клієнтам страхової компанії стає вигідно укласти страховий контракт зі страховиком (табл. 1).

Таблиця 1. Граничні ймовірності настання страхового випадку, за яких клієнту страхової компанії вигідно укласти страховий контракт за моделлю граничної корисності Неймана-Моргенштерна*

Співвідношення страхових премій до страхового відшкодування	Гранична ймовірність настання страхового випадку		
	Схильні до ризику клієнти	Нейтральні до ризику клієнти	Несхильні до ризику клієнти
0,00	0,00	0,00	0,00
0,10	0,15	0,10	0,06
0,20	0,29	0,20	0,13
0,30	0,41	0,30	0,20
0,40	0,52	0,40	0,29
0,50	0,62	0,50	0,38
0,60	0,71	0,60	0,48
0,70	0,80	0,70	0,59
0,80	0,87	0,80	0,71
0,90	0,94	0,90	0,85
1,00	1,00	1,00	1,00

*Розраховано автором

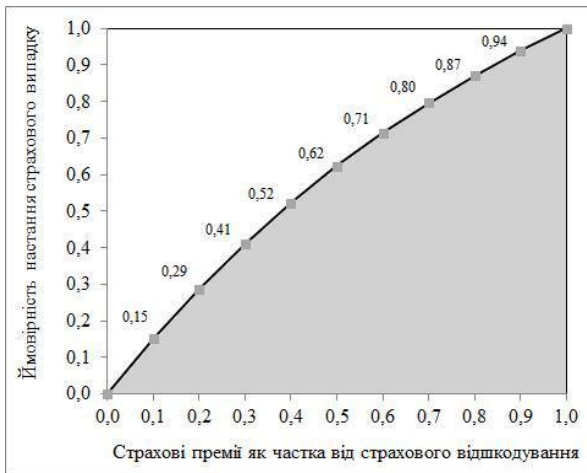
Функції очікуваної корисності страхового захисту клієнтів страхової компанії з різним ставленням до ризику у графічному вигляді зображено на рисунку 1.

Так клієнту, схильному до ризику, вигідно укласти контракт зі страховою премією у розмірі 20 % від страхового відшкодування, якщо ймовірність настання страхового випадку становитиме менше 0,29; клієнту, нейтральному до ризику – більше 0,2; клієнту, не схильному до ризику – більше 0,13; страховику – менше 0,2. Зона збалансування інтересів страхувальників та страховика, залежно від розміру страхової премії та ймовірності настання страхового випадку, наведена на рисунку 2.

Так при ймовірності настання страхового випадку, що дорівнює 0,2, страховий контракт вигідно укласти як страхувальнику, так і страховикам, якщо розмір страхової премії буде встановлено у розмірі від 20 % до 30 % від страхового відшкодування.

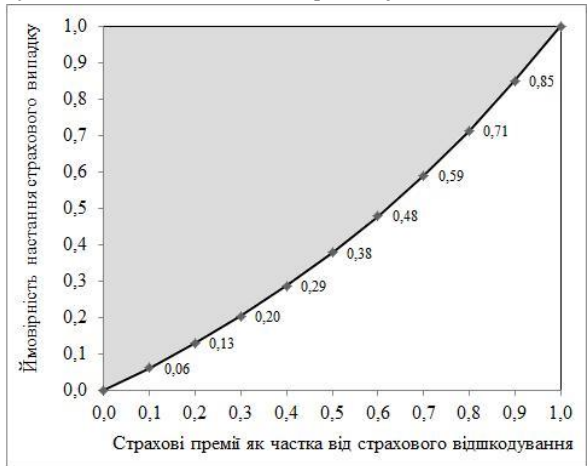
Питанням, яке потребує подальшого дослідження, є параметризація індивідуальної функції корисності страхового захисту для кожного окремого клієнта страхової компанії, що дозволить запропонувати йому індивідуальний страховий тариф.

Страховик повинен створити таку модель страхових відносин зі страхувальниками, при яких функція корисності цих відносин досягатиме максимальних значень при зменшенні ймовірності настання страхових подій і мінімізації збитків при настанні страхових випадків. Важливо, щоб страхування не заохочувало безвідповідальність страхувальника шляхом безумовної повної компенсації його збитків. Страховик зацікавлений укласти кошти в попередження страхових випадків шляхом фінансування та організації заходів, що зменшують ймовірність настання страхової події, розміри збитків при настанні страхових подій та ведуть до зниження витрат страховика на здійснення страхових виплат. За рахунок обґрунтованого використання коштів страхових резервів на поліпшення якості ризиків страховик може впливати на якість страхового портфеля і, таким чином, регулювати рівень виплат за договорами страхування. Зниження збитковості за видами страхування внаслідок зниження ймовірності настання страхових випадків і зменшення розмірів збитків повинно привести до зменшення тарифів, що зробить страхування доступнішим для різних страхувальників.

а) клієнтам, схильним до ризику

б) клієнтам, нейтральним до ризику

в) клієнтам, не схильним до ризику

г) страховику

Рис. 1. Граничні ймовірності настання страхових випадків, за яких вигідно укласти страховий контракт, залежно від розміру страхових премій*

*Розраховано автором

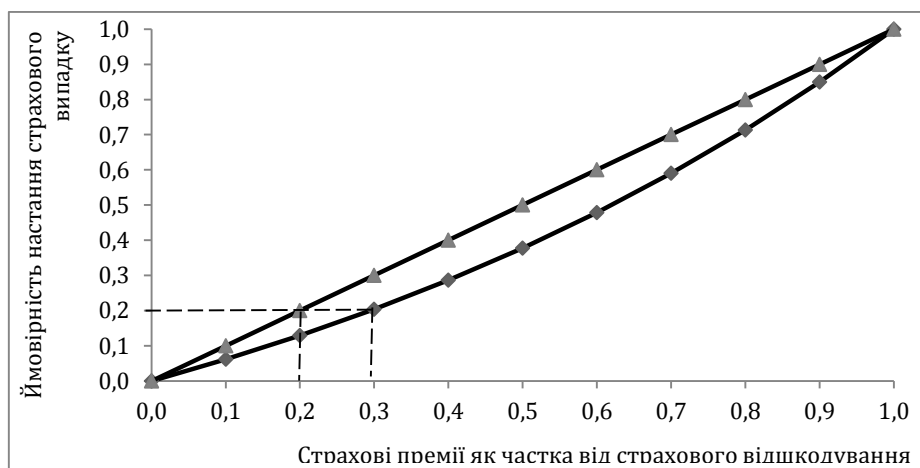

Рис. 2. Зона збалансування інтересів страхувальників та страховика залежно від розміру страхової премії та ймовірності настання страхового випадку*

*Розраховано автором

Висновки та перспективи подальших розвідок

Підводячи підсумок, зазначимо, що удосконалений науково-методичний підхід до кастомізації страхових тарифів дає змогу встановити граничні розміри страхових премій, за умови дотримання яких андеррайтеру слід приймати позитивне рішення про прийняття ризику на страхування. На відміну від інших підходів, зазначений передбачає визначення граничної корисності страхового захисту для трьох груп клієнтів страхових компаній (схильних, нейтральних та не схильних до ризику) на основі застосування моделі граничної корисності Неймана-Моргенштерна. Застосування такого підходу в управлінні андеррайтингом дозволить встановити оптимальні значення страхових тарифів, що сприятиме збільшенню обсягів продажу страхових продуктів та, водночас, мінімізуватиме збитковість страхової суми.

Список літератури

1. Евстигнеева, Т. В. Кастомизация как инструмент маркетинга взаимоотношений [Текст] / Т. В. Евстигнеева // Актуальні питання економічних наук: збірник тез наукових робіт міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 8–9 червня 2012 р.) – Одеса: «Центр економічних досліджень та розвитку», 2012. – С. 47-49.
2. Кнейслер, О. В. Риннок перестраховування України: теоретико-методологічні доміанти формування та пріоритети розвитку [Текст] / О. В. Кнейслер. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 416 с.
3. Піратовський, Г. Л. Страховий бізнес: управління розвитком [Текст] / Г. Л. Піратовський. – К.: КНТЕУ, 2006. – 253 с.
4. Смагулова, Р. И. Управление рисками: учебное пособие [Текст] / Р. И. Смагулова. – Павлодар, 2006. – 96с.
5. Ткаченко, Н. В. Страхування: підручник [Текст] / Н. В. Ткаченко. – К.: УБС НБУ, 2014. – 570 с.
6. Ткаченко, Н. В. Статистична оцінка діяльності страхової компанії як основа для проведення стрес-тестування її фінансової стійкості [Текст] / Н. В. Ткаченко / Вісник Університету банківської справи Національного банку України (м. Київ). – 2011. – №2(11). – С. 254–259.
7. Ткаченко, Н. В. Статистичний аналіз як інструмент виявлення взаємозв'язку між франшизою та величиною страхового тарифу [Текст] / Н. В. Ткаченко, Н. П. Рябоконт // Вісник Університету банківської справи Національного банку України (м. Київ). – 2013. – №3(18). – С. 181–185.

References

1. Evstigneeva, T. V. (2012). Kastomizacija kak instrument marketinga vzaimootnoshenij. Aktual'ni pytannja ekonomichnyh nauk. Odesa: Centr ekonomichnyh doslidzhen' ta rozvytku.
2. Knejsler, O. V. (2012). Rynok perestrakhuvannia Ukrainy: teoretyko-metodolohichni dominanty formuvannia ta priorytety rozvytku. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury.
3. Piratovs'kyj, H. L. (2006). Strakhovyj biznes. Kyiv: KNTEU.
4. Smagulova, R. I. (2006). Upravlenie riskami. Pavlodar.
5. Tkachenko, N. V. (2014). Strakhuvannia. Kyiv: UBS NBU.
6. Tkachenko, N. V. (2011). Statystychna otsinka diial'nosti strakhovoi kompanii iak osnova dlia provedennia stres-testuvannia ii finansovoi stijkosti. Visnyk Universytetu bankivs'koi spravy Natsional'noho banku Ukrainy (m. Kyiv), 2(11), 254–259.
7. Tkachenko, N. V. & Riabokon', N. P. (2013) Statystychnyj analiz iak instrument vyjavlennia vzaiemozv'iazku mizh franshyzoiu ta velychynoiu strakhovoho taryfu. Visnyk Universytetu bankivs'koi spravy Natsional'noho banku Ukrainy, 3(18), 181–185.

Стаття надійшла до редакції 18.11.2015 р.

Аркадій Ісмаїлович СУХОРУКОВ

доктор економічних наук, професор,
Заслужений економіст України,
професор кафедри менеджменту,
Відкритий міжнародний університет розвитку людини "Україна"
E-mail: aris47@ukr.net

Тетяна Ігорівна ЄГОРОВА-ГУДКОВА

кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту
та математичного моделювання ринкових процесів,
Інститут математики, економіки, механіки,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
E-mail: Tatiana_e@mail.ru

Олександр Вікторович КАРАБАНОВ

експерт «Асоціації консалтингових фірм»,
Заслужений економіст України
E-mail: kav.sobor.ukr@gmail.com

**СИСТЕМНІ ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ НОВОЇ ПАРАДИГМИ ДЕРЖАВНОГО
ФІНАНСОВОГО КОНТРОЛЮ**

Сухоруков, А. І. Системні передумови формування нової парадигми державного фінансового контролю [Текст] / Аркадій Ісмаїлович Сухоруков, Тетяна Ігорівна Єгорова-Гудкова, Олександр Вікторович Карабанов // Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол. : В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету "Економічна думка", 2015. – Том 21. – № 1. – С. 246-255. – ISSN 1993-0259.

Анотація

У статті досліджено функціонування системи державного фінансового контролю на підставі теорії систем, ценологічного та трансдисциплінарного підходів, закону структурної гармонії систем. Обґрунтовано доцільність використання ценологічного підходу в системі економічної безпеки. Показано зв'язок між трансфертним ціноутворенням та ценологічним підходом у системі державного фінансового контролю.

Ключові слова: системний підхід; фінансовий контроль; інваріанти й варіації; самоорганізація; трансферне ціноутворення; ценологічний підхід; економічна безпека.

Arkadii Ismailovych SUKHORUKOV

Doctor of Economics,
Honored Economist of Ukraine,
Professor,
Department of Management,
Open International University of Human Development "Ukraine"
E-mail: aris47@ukr.net

Tetiana Ihorivna YEHOROVA-HUDKOVA

PhD in Economics,
Associate Professor,
Odessa I. I. Mechnikov National University
E-mail: Tatiana_e@mail.ru

Oleksandr Viktorovych KARABANOV

Expert of the «Association of Consulting Firms»,
Honored Economist of Ukraine.
E-mail: kav.sobor.ukr@gmail.com

SYSTEM PREREQUISITES FOR THE FORMATION OF A NEW PARADIGM OF THE STATE FINANCIAL CONTROL

Abstract

The article is devoted to the study of the functioning of the state financial control system on the basis of the systems theory, dependent and transdisciplinary approaches, law of structural harmony of systems. It has been made an attempt to justify the use of cost-dependent approach in the system of economic security. It has been shown the relationship between transfer pricing and cost-dependent approach in the system of state financial control.

Background. *The functioning of the economy of Ukraine is complicated by the influence of the shadow economy. Sources of the shadow economy are not only connected with the informal economic activity, tax evasion, but also with the business on public finance.*

Aims and Objectives. *We have defined the theoretical positions regarding the improvement of the system of control of public finances in terms of changes. It has been considered the system of control of public finances on the principles of self-organization, compliance with balanced proportions and the use of such modern approaches. Among these approaches we have distinguished the approach of transdisciplinary, structural and functional approach and crnology approach.*

Methodology. *The following methods have been used in the research: the dialectic method, TRANS-disciplinar methody, method of system analysis and synthesis, method of structural and functional harmony of systems, cost-dependent method.*

Results. *The algorithm of projecting of the system of control of public finances on the basis of the factor of time, coordination of interests, the law of structural harmony of systems and cost-dependent approach has been worked out by the authors. It includes the following issues:*

- 1. Assessment of the status of the system (e. g. the system of state financial control of the region).*
- 2. Evaluation of the time interval between the occurrence and the need to control the functioning of the system.*
- 3. Assessment of the structural-functional state of the system.*
- 4. Assessment of the level of vertical integration of business and the presence of transnational corporations in the region in accordance with the requirements of the law on transfer pricing.*
- 5. Assessment of the economic cenosis region;*
- 6. The estimation of the share of value added in GDP of the region;*
- 7. Comparison of the results of the evaluation with attractors shows that they represent recurrent series of the Golden sections: 0,500. . . ; 0,618. . . ; 0,682. . . ; 0,725.*
- 8. Control reliability and viability of the system (evaluation of deviations).*
- 9. Entropia testing system (calculation of information entropy)*
- 10. The formulation of a restructuring project (reengineering) of the system of financial control and its implementation*
- 11. Assessment of compliance of the designed system at the structural and functional compliance constant of the Golden section and its derivatives.*

Conclusions. *The article proposes the algorithm of projecting of the system of control of public finances on the basis of the factor of time, coordination of interests, the law of structural harmony of systems and cost-dependent approach, which will provide the opportunity to move to a new paradigm of control of public finances.*

Keywords: *systematic approach; financial control; invariants and variations; self-organization; transfer pricing; cost-dependent approach; economic security.*

JEL classification: H100

Вступ

Функціонування економіки України ускладнюється впливом фактору тінізації. Джерелами тіньової економіки є не лише неофіційна господарська діяльність, ухилення от сплати податків, але й бізнес на державних фінансах. Тіньова економіка існує у будь-якій країні, і загрозою є не факт існування, а її рівень. За оцінкою Всесвітнього банку, тінізація в Україні досягає 50 % офіційного ВВП, що суттєво ускладнює діагностування стану економіки та перспектив її розвитку. Незважаючи на велику кількість досліджень, що висвітлюють різні аспекти забезпечення економічної безпеки, проблема протидії тіньовій економіці в аспекті вдосконалення фінансового контролю системно не досліджується.

Аналіз останніх досліджень і публікацій показав, що тема контролю за використанням державних фінансів набуває стратегічного значення. Різні аспекти щодо вдосконалення системи економічної безпеки держави та протидії тіньовій економіці розглядалися в наукових працях українських, російських та закордонних вчених та практиків. Серед українських фахівців слід назвати таких вчених, як М. І. Бажанов, О. М. Бандурка, Ю. В. Баулін, В. Т. Білоус, І. А. Білоусова, В. І. Борисов, З. С. Варналій, В. В. Голина, Н. О. Гуторова, І. М. Даньшин, А. П. Закалюк, В. С. Зеленецький, О. М. Ляшенко, М. І. Камлик, Г. В. Козаченко, М. Й. Коржанський, О. М. Костенко, Я. М. Кураш, О. М. Литвак, В. О. Мандибуря, Г. А. Матусовський, М. І. Мельник, В. О. Навроцький, Г. А. Пастернак-Таранушенко, О. І. Перепелиця, В. М. Попович, В. В. Сташис, Є. Л. Стрельцов, В. Я. Тацій, В. О. Туляков, І. К. Туркевич, В. П. Філонов, В. І. Шакун, В. Ю. Шепітько та інші дослідники.

Питання контрольно-ревізійної діяльності, обліку досліджувалися й розкриті в працях В. Д. Андрієва, М. Т. Білухи, І. А. Бланка, М. І. Бондаря, Ф. Ф. Бутинця, М. Г. Гаджиева, А. Д. Гудзинського, С. Ф. Голова, М. Я. Дем'яненка, З. В. Задорожного, В. П. Загороднього, Г. Г. Кірейцева, Я. Д. Крупки, М. П. Кондракова, М. В. Кужельного, Е. В. Мниха, А. С. Наринського, О. В. Олійник, В. М. Суторминої, А. А. Пересади, М. З. Пизенгольца, М. С. Пушкаря, Є. Р. Російської, В. К. Савчука, А. Д. Шеремета, В. І. Шлейнікова, С. О. Шохіна, М. Я. Штеймана та інших учених. Закордонний досвід організації фінансового контролю в умовах ринку розкрито у роботах Р. Адамса, Х. Андерсона, Е. А. Арренса, М. Беккера, М. Ф. Ван Бреди, К. Друрі, Р. Ентоні, Д. Колдуелла, Дж. Лоббека, М. Р. Метьюса, Г. Мюллера, Б. Нідлза, Х. Б. Перери, Ж. Рішара, Д. Фостера, Е. С. Хендриксона, Ч. Т. Хорнгрена, й інших.

Тема управління економічними системами з точки зору трансдисциплінарного підходу розглядалася багатьма фахівцями, у тому числі такими вітчизняними й закордонними вченими, як О. О. Богданов, А. І. Уйомов, В. І. Мунтіян, І. В. Крючкова, І. Р. Пригожин, Е. М. Сороко, Н. Ф. Семенюта, В. В. Фуфаєв, В. Е. Хиценко та іншими вченими.

Невирішена раніше частина загальної проблеми стосується концептуальних засад проектування системи контролю державних фінансів на підставі використання системного, трансдисциплінарного та ценологічного підходів, а також методу структурно-функціональної стійкості систем.

Мета статті

Мета статті полягає у визначенні теоретичних положень щодо вдосконалення системи контролю державних фінансів, що має ефективно діяти в умовах змін та проектуванні системи контролю державних фінансів на принципах самоорганізації, дотримання збалансованих пропорцій та використання сучасних підходів: трансдисциплінарного, структурно-функціонального та ценологічного при розробці відповідного алгоритму проектування.

Виклад основного матеріалу дослідження

Державний фінансовий контроль може існувати тільки як система. Основними складовими частинами такої системи, що забезпечують її стійке функціонування й розв'язок поставлених завдань, є: нормативно-правова база, органи, що здійснюють державний фінансовий контроль, форми й методи фінансового контролю.

Водночас наукова розробка теоретичних і особливо методологічних положень організації ефективного фінансового контролю як складової системи економічної безпеки не відповідає повною мірою сучасним умовам. Відсутність системного рішення теорії, методології, методики й практики організації процесу

фінансового контролю як підсистеми відкритої, нелінійної, складної та емерджентної системи економічної безпеки не сприяє повній реалізації її функцій і виконанню завдань забезпечення ефективного використання державних фінансів, а саме – підтримки умов економічної безпеки держави.

Особливості формування системи економічної безпеки як самоорганізованої, у склад якої входять такі структурні утворення, як підсистема протидії тіньовій економіці і підсистема фінансового контролю, взаємодія та взаємовплив функцій цих підсистем, вивчені недостатньо.

Ефективно організований контроль використання державних фінансів має забезпечувати прозору діяльність суб'єктів господарювання та позитивно впливати на економічну безпеку країни.

Будь-яка модель суспільного розвитку припускає наявність системи контролю та питання: чи є державне управління й контроль несумісними стосовно ринкових умов розвитку економіки? Світова й українська практика дає негативну відповідь на це питання.

Ринкова економіка не виключає, а навпаки передбачає розвинену систему органів внутрішнього й зовнішнього фінансового контролю. Фінанси в суспільному відтворенні завжди виконували й будуть виконувати цілу низку найважливіших функцій: розподільну, відтворювальну, регульовальну, стимулювальну, контрольну.

Державний фінансовий контроль у тій або іншій формі наявний на всіх стадіях управлінського циклу, але насамперед він необхідний, як раніше зазначалося, при виборі довгострокової стратегії розвитку, під час стратегічного планування розвитку держави, і, якщо узагальнити, вимагає використання системного підходу.

Значну роль у розробці теорії систем і формуванні загальних принципів системного підходу зіграв О. О. Богданов – автор концептуальної праці «Тектологія: (Загальна організаційна наука)», перша частина якої написана ще в 1912 році. Богдановський *принцип подвійного взаємного регулювання* становить виняткову актуальність для аналізу управлінських систем і в сучасних умовах [1, с. 100]. Будь-яка демократична, політична система, будь-яка здоровіша економіка, підкреслював О. О. Богданов, припускають бірегуляцію, тобто взаємний контроль. Контроль як функція управління визначає стабільність цілого, його живучість, організованість форм. Люди, як писав О. О. Богданов, багато в чому наслідують природу в сприйнятті і способах власної організаційної діяльності; усяка людська діяльність об'єктивно є організуючою або дезорганізуючою. «Якщо повітря не насичене паром, крапля зазнає випаровування, втрачає свої елементи в навколишнє середовище. За деякий проміжок часу вона при цих умовах повинна зовсім зникнути: криза руйнування певного комплексу» [1, с. 19]. Якщо через призму цього факту подивитися на всю історію організації й функціонування фінансового контролю, то напрашується висновок: криза руйнування системи державного управління відбувалася в умовах ослаблення, часткової або повної втрати функції контролю над суспільними фінансами.

Фінансовий контроль – необхідна умова існування держави. Спробуємо визначити вихідні принципи системного підходу до організації державного фінансового контролю.

По-перше, цілісність, яка, як ми вже зазначали, лежить в основі системного підходу: без цілісності не може бути системи. Необхідність визначити об'єкт пізнання як систему – значить виявити те головне відношення, через яке вона проявляє себе як ціле. Державний фінансовий контроль щодо цього можна розглядати одночасно і як самостійну систему, що становить єдине ціле, і як підсистему, що входить у систему більш високого рівня – систему соціального управління. З погляду методології не можна зводити ціле до суми його частин, як не можна вивчити частини у відриві від цілого. Ціле (система управління) і частина (контроль) пізнаються одночасно. Їх поєднує ціле та призначення. Державний фінансовий контроль, як і система державного управління загалом, покликані забезпечити поступальний, безкризовий розвиток суспільства. Отже, характер фінансового контролю, його цілі та завдання мають бути адекватними стратегічним цілям держави.

Пошук механізмів зміцнення цілісності системи державного управління й контролю, приведення її у відповідність до постійно змінних умов суспільного життя – найважливіше завдання управлінської теорії й соціальної практики.

По-друге, структуризація як принцип системного підходу дозволяє виявити стійкі зв'язки об'єкта (системи управління й контролю), взаємодію частин цілого, його організаційну структуру.

Державний фінансовий контроль відповідно має бути організований на основі апробованих світовою практикою демократичних принципів, мати продуману нормативну правову базу й відповідати унітарному устрою держави. Безперервний пошук механізмів зміцнення цілісності системи державного управління й контролю, приведення її у відповідність до умов суспільного оточення – найважливіше завдання управлінської теорії.

Фінансовий контроль прийнято поділяти на зовнішній і внутрішній. Кожен із цих видів контролю має власну специфіку та призначення. Організаційна структура – спосіб об'єднання елементів системи – повинна відповідати цілям і завданням контролю й забезпечувати стійкий зв'язок між ними.

Розрив або ослаблення зв'язків між двома формами контролю – внутрішньою й зовнішньою – з

неминучістю веде до зниження результативності всієї системи. Причому деструктивні зміни елементів системи й притаманні їм взаємозв'язки до певного часу не позначаються на організаційній структурі, але потім, коли кількісні зміни переходять у якісні, настають стрибкоподібні зміни в структурі системи, що ведуть до втрати цілісності. У розглянутому випадку – керованості державними й суспільними справами.

По-третє, ієрархічність. Реалізувати цей принцип системного підходу при організації фінансового контролю в масштабах держави непросто, оскільки держава – багаторівнева система, а її суб'єкти – регіони й автономія мають відносну самостійність у розв'язку питань контролю. Тут зв'язки субординації та підпорядкування можуть бути компенсовані координаційними – за умови їх стабільності й відповідності інтересам як частин цілого, що утворюють систему. В управлінських багаторівневих складних системах ієрархічна структура ніколи не буває абсолютно жорсткою – ієрархія сполучається з автономією нижчих елементів системи й припускає можливість їх самоорганізації.

По-четверте, функціональність, яка в системних дослідженнях займає особливе місце. При організації фінансового контролю в масштабах держави вона припускає, з одного боку, визначення тієї дійсної ролі, яку відіграє контроль у соціально-економічному розвитку країни, а з іншого – виявлення функціональних залежностей як між складовими частинами системи контролю, так і між частинами й цілим. Слід розрізняти явні функції фінансового контролю, тобто такі, які збігаються із відкрито проголошеними цілями й завданнями інституту фінансового контролю, і приховані. До числа останніх можна віднести створення за допомогою добре налагодженого й повсюдного фінансового контролю умов, що унеможливають зловживання у фінансовій сфері, корупцію в середовищі чиновництва, нецільове й неефективне використання фінансово-бюджетних коштів.

По-п'яте, інформативність як властивість, притаманна управлінським системам будь-якої складності, є необхідною умовою організації й функціонування фінансового контролю. По каналах прямого і зворотного зв'язку система одержує інформацію про свою життєздатність, про відповідність результатів діяльності наміченим цілям. Без інформації немає й у принципі бути не може керування, а отже, і контролю. Таким чином ми розглянули вихідні принципи системного підходу, прийнятні як для закритих, так і відкритих організаційних систем. До останніх належить система державного фінансового контролю.

На цій підставі було запропоновано робочу гіпотезу, згідно з якою в Україні цілісної системи фінансового контролю поки що, на жаль, не сформовано.

Спробуємо, спираючись на логіку системного підходу, довести це, а в остаточному підсумку – запропонувати шляхи вирішення зазначеної проблеми.

Системний підхід має два взаємодоповнювані аспекти: гносеологічний (пізнавальний) і конструктивний (використовується при проектуванні й організації систем). Цілісність є найважливішим принципом системного підходу. Функціональність, що лежить в основі системного підходу, у межах фінансового контролю повинна враховувати рух фінансових ресурсів держави в процесі розподілу, перерозподілу й використання вартості валового внутрішнього продукту й із цією метою бути основою законодавчого розмежування повноважень органів внутрішнього й зовнішнього фінансового контролю в бюджетному процесі. Саме в бюджеті, на наш погляд, необхідно шукати лінію розмежування між зовнішнім і внутрішнім контролем. Таким чином слід знову звернути увагу на бірегуляцію, про яку писав О. О. Богданов.

Об'єктивну й точну оцінку якості бюджетних послуг можуть дати тільки органи зовнішнього контролю, незалежні від влади. Єдина система фінансового контролю повинна створюватися не через посилення однієї складової частини системи й ослаблення інших, а через зміцнення всіх складових частин, що утворюють структуру державного фінансового контролю, чітку координацію їх діяльності, що унеможливорює дублювання функцій, наявність територій і об'єктів, вільних від фінансового контролю.

Стабільність функціонування системи державних фінансів та її позитивний вплив на стан економічної безпеки країни має передбачати використання не тільки системного підходу, але й закону структурної гармонії систем. Цей закон формулюється наступним чином: «Інваріантний аспект будь-якої системи – її структура, яка завжди має певний рівень різноманітності. Через його гармонізацію система отримує нерівноважний стан, необхідний для ефективної життєдіяльності. Тим самим вона отримує оптимальний режим існування, який відрізняється функціональною якістю... Узагальнені золоті перетини суть інваріанти, на основі і через які у процесі самоорганізації природні системи набувають гармонійної будови, стаціонарний режим існування, структурно-функціональну ...стійкість» [2, с. 114].

Сутність явища самоорганізації характеризується наступним чином: «Самоорганізація – процес, у ході якого створюється, відтворюється чи вдосконалюється організація складної динамічної системи. Визначальна риса процесів самоорганізації – їх цілеспрямований, але водночас і природний спонтанний порядок: ці процеси, які протікають при взаємодії із довкіллям, тією чи іншою мірою автономні, відносно незалежні від середовища» [3, с. 34].

Розглянемо, що слід розуміти під визначеннями «Інваріант та інваріантність»

Так проф. В. А. Ганзен надає наступну характеристику: «З появою і розвитком теорії відносності стає

все більш зрозумілим той факт, що головним змістом наших знань про світ є відомості про інваріанти перетворень і межі їх інваріантності. Принципи інваріантності грають головну роль для будь-якої аксіоматики». І далі: «Закони збереження, котрі виводяться із геометричних принципів інваріантності, мають ширші межі пристосування, ніж будь-яка конкретна теорія. Наслідком закону збереження є принцип додатковості, а із принципу додатковості можуть бути виведені варіаційні принципи, які дозволяють визначити кількісне співвідношення протилежних начал у цілому, наприклад, загального та особливого та ін. У фізиці таким варіаційним принципом є принцип найменшої дії. У кожній конкретній області знань знайдено власні локальні інваріантні системи відношень» [4].

Наступні визначення поняття «інваріант» є такими: «Терміном «інваріант» у науці прийнято позначати величину, що залишається незмінною при тих чи інших перетвореннях об'єкта» [5]; «Інваріант – структурне відношення, узагальнений кількісний або якісний індикатор, що зберігається в ході деяких перетворень, змін тієї системи, яку характеризує. У загальній теорії систем (ЗТС) розрізняють інваріанти структурні, функціональні, генетичні (еволюційні), метричні, котрі в сукупності найбільш адекватні інтегральному відображенню і освоєнню дійсності, природі речей, локальних універсумів і слугують точками опертя процесів самоорганізації і розвитку в природі і суспільстві» [6]. Засновником теорії самоорганізації є І. Пригожин, який упровадив поняття дисипативної структури, що виникає у відкритих неврівноважених системах, і взаємодія елементів таких структур саме і характеризує процеси самоорганізації [7].

На принципах самоорганізації можна проектувати умови взаємодії будь-якої системи із зовнішнім середовищем, у т. ч і системи державних фінансів держави та її регіонів. Як держава, так і її регіони є відкритими неврівноваженими системами, зміни в яких стають помітними, коли досягають точки біфуркації. Система державних фінансів відносно системи економічної безпеки, з одного боку, є її інваріантом, з іншого боку – підсистемою. Якщо систему державних фінансів спроектовано коректно, то на підставі збору та аналізу сукупності індикаторів ми можемо отримати інформацію про події при досягненні точки біфуркації. «У критичній точці виникають щонайменше дві можливих траєкторії подальшої еволюції системи, котрі математично визначаються терміном біфуркація, що означає роздвоєння або розгалуження. Яку траєкторію при цьому «обере» система, суттєво залежить від випадковостей, що виникають навколо критичної точки. Тому її поведінку неможливо передбачити з повною достовірністю, але коли траєкторію буде «обрано», подальший рух системи визначається детерміністськими законами» [7, с. 144].

Будь-яка складна ієрархічна система є емерджентною, яка набуває додаткових властивостей у процесі функціонування. Сутність властивості емерджентності ми розуміємо відповідно до визначення проф. Хиценка В. Є.: «Головні властивості системи, які визначають її ідентичність і цілісність, не притаманні ніякій із її складових, не виводяться із властивостей частин, а виникають від їх поєднання. Цей ефект називається емерджентністю» [8]. Найважливішою характеристикою складної системи є «операціональна замкненість» [9]. Це визначення вперше впровадив проф. Хиценко В. Є. у якості характеристики складної системи. «Складність системи може проявитися в неможливості локалізації її за входом и виходом. Справа не лише у труднощах проведення меж між системою і середовищем і не стільки у розбіжностях когнітивних областей спостерігача і системи а в тому, що вихідна реакція необов'язково пов'язана із вхідним сигналом і сама впливає багато у чому на свою наступну зміну. Вихід здебільшого визначається внутрішнім станом, що недоступний для спостереження, і не є реакцією на вхідний стимул. Ця властивість називається операціональною замкненістю. Система сприймає і підсилює щось назначене на наш погляд та ігнорує те, що ми вважали вхідним сигналом, виявляє внутрішню детермінацію, дотримується власних законів. Вхідний поштовх може запустити ланцюг рекурсивних змін, але їх підсумок залежить не від входу, а від внутрішніх зв'язків і властивостей системи, котрі теж можуть змінюватись. А зовнішні впливи, середовище лише модулюють цю рекурсію. Таким рекурсивним шляхом від «досягнутого», вочевидь, реалізуються самоорганізовані системи. Такий механізм виникнення кристалів, живих істот, цін, суспільних формацій, законів і т. п. Це більше, ніж автономія в математичному сенсі, як відсутність вхідних сигналів у рівняннях динаміки системи. Це вибіркоче сприйняття середовища. Якісь сигнали ігноруються, інші сприймаються і підсилюються в контурах позитивних зворотних зв'язків, але поведінку системи не можна назвати реакцією на вхід. Поведінка визначає здебільшого самозверненість і плинну внутрішню структуру, яку складна система змінює з метою виживання. У дійсно складній системі самозверненість настільки велика, що вихідний сигнал стає ніби внутрішньою справою, результатом циркуляції сприйнятого вхідного поштовху у конкретній конфігурації зв'язків підсистем. Реакція системи буде притаманна цій структурі зв'язків, буде власною функцією» [9].

Таким чином, ми можемо зробити наступне посилення, – що, відповідно до закону Е. М. Сороко, саме узагальнені золоті перетини і є інваріантами, які забезпечують функціональну стійкість системи, вони є атракторами або множинами, що характеризують значення параметрів системи, які розташовуються на альтернативних траєкторіях і забезпечують властивість операціональної замкнутості економічної

системи та її стійкість та самоорганізацію під час біфуркацій, але за умов, якщо економічна система відповідно спроектована.

Проектування складної економічної системи, у т. ч. і системи економічної безпеки держави із її складовими-підсистемами (а саме підсистемою фінансового контролю) передбачає, що їй буде притаманна властивість самоорганізації або «самовільний процес зростання і підтримки взаємокоординації елементів системи шляхом підвищення її складності і нерівноважності» [10].

Ці теоретичні положення можна використовувати при розробці методології проектування стійких економічних систем, що діють на принципах самоорганізації.

Головною метою проектування системи державного фінансового контролю є досягнення властивості операціональної замкнутості, саме тоді вона буде стійкою до збурень та біфуркацій. Впливати на стан операціональної замкнутості можна також за допомогою інституціональних методів, через удосконалення законодавчого оточення. Прикладом такої зміни є прийняття закону про трансфертне ціноутворення [11], що передбачає підвищення ціни нелегальності користування ринковим механізмом, економічним інструментом при цьому виступають трансакційні витрати.

Так 17 грудня 2013 р. був схвалений проект Закону України «Про внесення змін у Податковий кодекс України (щодо вдосконалення податкового контролю над трансферним ціноутворенням)». Міністерство фінансів інформує, що законопроектом упроваджується принцип «вितягнутої руки», що є основним стандартом для трансферного ціноутворення й змінюється основна мета трансферного ціноутворення з визначення звичайної ціни на «визначення порівнюваності умов у контрольованих операціях, виходячи із принципу «вितягнутої руки». Для застосування трансферного ціноутворення законопроектом визначено сукупний обсяг доходу платника більш 20 млн грн і одночасно передбачено, що операції повинні перевищувати 1 млн грн.

З метою запобігання виходу платників податків з-під дії контролю над трансферним ціноутворенням пропонується визнати контрольованими господарські операції із продажу товарів через комісіонерів-нерезидентів і операції за участю одного або декількох непов'язаних посередників, якщо така операція підлягала б контролю без участі посередників і / або посередник (і) не виконують істотних функцій / ризиків.

До контрольованих операцій також зараховують господарські операції зі зв'язаними особами — резидентами, що мають постійне представництво (представництва).

Також законопроект розширює визначення пов'язаних осіб у податкових цілях. Податкові органи зможуть установлювати наявність взаємозв'язку між особами не тільки за формальними критеріями, такими, як володіння акціями або корпоративними правами, але й на підставі інших фактів і обставин, що свідчать про наявність контролю однієї особи над іншими. Наприклад, фізична особа може бути визнана пов'язаною з юридичною особою, якщо вона надала останній позики або гарантію по позиках на суму, що перевищує власний капітал позичальника більш ніж у 3,5 рази.

Цей аспект, на наш погляд, є дуже суттєвим, оскільки створює законодавчі передумови щодо використання ценологічного підходу в системі державного фінансового контролю.

Методика аналізу закономірності для різних бізнес-форм стосовно до економічних ценозів розроблена проф. В. В. Фуфаєвим. Сутність методики можна репрезентувати в такий спосіб:

1. Складається перелік усіх видів діяльності по вибірці організацій визначеного економічного ценозу.
2. За списком проводиться перерахування організацій, у яких основний вид діяльності однаковий.
3. Види діяльності, подані в зазначеній вибірці однаковою кількістю організацій, поєднуються в касти.
4. Касти розташовуються в порядку зменшення в них числа видів діяльності, у результаті чого й виходить розподіл видів діяльності по повторюваності [12, с. 10].

Для діагностики стану економічних ценозів (а також інших видів формувань) на предмет «норма-патологія» використовуються Н-розподіл Б. І. Кудріна [13, с. 97].

Також діагностику «норми – патології» можна виконати і з використанням рекурентного ряду золотих перетинів – вузлів міри, що характеризують норму, й антивузлів, які характеризують патологію [14, с. 7].

Слід зазначити, що зміна законодавчого супроводу здійснення державного фінансового контролю як засобу регулювання є незбалансованим втручанням у систему, оскільки змінює зовнішні рамкові умови бізнесу, і тому завжди буде тимчасовим.

На нашу думку, слід проектувати систему контролю державних фінансів як відповідно до економічної архітекτονіки, що існує, так і до фенологічного підходу.

Стосовно цього висновку розглянемо думку проф. Крючкової І. В., яку вона пропонує як результат досліджень саме економічної архітекτονіки бізнес-діяльності: «...варто ще раз підкреслити важливість економічної архітекτονіки, а також інституціональної можливості її гармонізації після зовнішніх і внутрішніх шоків. Якщо свобода підприємництва «вибудувала» ієрархію підприємств з максимальним наближенням до золотого ряду, то розвинені інституції в ринковій економіці наближають фактичну структуру валового отриманого доходу до «золотого». Якщо принцип золотого перетину оптимізує

витрати енергії в живих організмах, то в економіці – сприяє оптимізації «енергії» зростання, причому не за принципом «зростання заради накопичення», а зростання заради стабільного соціального прогресу» [15, с. 42].

Існують і розрахункові методи щодо проектування стійких економічних систем і систем взагалі, які можна використати при проектуванні системи контролю державних фінансів. Так, на думку проф. Е. М. Сороко, це метод ентропійного тестування систем, що передбачає розрахунок інформаційної ентропії системи. Порівнюючи значення інтегральної міри як характеристики стану цілого – інформаційної ентропії (вона виражає рівень різноманітності, укладеної в тій або іншій реальній структурі, – фактор, що і дотепер належним чином не прийнятий у розрахунки в профільних науках, предметних, дисциплінарних галузях знань) – з відповідним узагальненим золотим перетином як вузлом міри, а тим самим виявляючи близькість значення цієї міри до вузлового її значення або віддаленість від нього, тобто близькість до антивузла, ми цим констатуємо ступінь гармонійності розглянутої складноструктурованої системи або ступінь її дисгармонійності. І таким чином, така констатація ідентична тому, що ми виявляємо системну якість системи – ступінь її наявності чи відсутності. Ці знання безпосередньо пов'язані з тим, наскільки розглянута система ефективна, тобто перебуває в режимі економічного функціонування, а саме: з мінімумом усіх видів витрат або навпаки – далеко від оптимуму [16, с. 27; 17, с. 43].

Стабільне функціонування системи державних фінансів як інваріанта системи економічної безпеки має передбачати вирішення наступних завдань:

- розробку методології пропорційного формування системи державних фінансів регіону;
- мінімізацію отримання фінансової допомоги регіонам;
- самозабезпечення фінансових надходжень регіону для безкризового виконання соціально-економічних програм регіону;
- оптимізацію надходжень та витрат у регіоні з боку функціонування системи державних фінансів.

Згідно з сучасним законодавством, що регламентує діяльність органів ДФІ, основні елементи оцінки ефективності здійснення фінансового контролю не беруть до уваги трансакційні витрати, серед яких:

- витрати користування ринковим механізмом;
- витрати, що свідчать про зловживання та завищення собівартості;
- витрати як інструмент впливу на тіншову економіку в аспекті підвищення «ціни нелегальності» користування економічним механізмом.

Таким чином порушується загальний принцип системного підходу щодо проектування самоорганізованої системи державних фінансів [18, с. 34; 19, с. 376].

Окремі етапи методології (або алгоритм) проектування системи контролю державних фінансів на основі обліку фактору часу, узгодження інтересів, закону структурної гармонії систем та ценологічного підходу наступні:

1. Оцінка статусу системи (наприклад – система державного фінансового контролю регіону).
2. Оцінка інтервалу часу між виникненням і задоволенням потреби в контролі при функціонуванні системи.
3. Оцінка структурно-функціонального стану системи.
4. Оцінка рівня вертикальної інтегрованості бізнесу й наявності транснаціональних корпорацій у регіоні відповідно до вимог закону про трансферне ціноутворення.
5. Оцінка економічного ценозу регіону.
6. Оцінка частки доданої вартості у ВВП регіону.
7. Порівняння результатів оцінки з атракторами, що представляють рекурентний ряд золотих перетинів: 0,500...; 0,618...; 0,682...; 0,725.
8. Контроль надійності й життєздатності системи (оцінка відхилень).
9. Ентропійне тестування системи (розрахунки інформаційної ентропії).
10. Формулювання проекту реструктуризації (реінжинірингу) системи фінансового контролю та його реалізація.
11. Оцінка відповідності спроектованої системи на структурно-функціональну відповідність константі золотого перетину і її похідним [20, с. 41; 21].

Висновки та перспективи подальших розвідок

Система контролю державних фінансів вирішує важливі соціальні завдання, що є підґрунтям забезпечення не тільки економічної безпеки країни, але й національної. Контроль державних фінансів є бар'єром щодо поповнення джерел тіншової економіки. При вдосконаленні системи контролю державних фінансів слід використовувати сучасні підходи та методології, наприклад вищенаведеного алгоритму проектування системи контролю державних фінансів на основі обліку фактору часу, узгодження інтересів, закону структурної гармонії систем та ценологічного підходу, що надасть можливість перейти до нової парадигми контролю державних фінансів.

Список літератури

1. Богданов, А. А. Всеобщая организационная наука: Тектология [Текст] / А. А. Богданов. 3-е изд., заново перераб. и доп. Часть 1. Л; М. 2001, – 121 с.
2. Сороко, Э. М. Структурная гармония систем [Текст] / Э. М. Сороко — Мн.; Наука и техника, 1984. – 287 с.
3. Сороко, Э. М. Золотые сечения, процессы самоорганизации и эволюции систем: Введение в общую теорию гармонии систем [Текст] / Э. М. Сороко. – М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2012. – 264 с.
4. Ганзен, В. А. Восприятие целостных объектов [Текст] / В. А. Ганзен. – Л.: издательство Ленинградского университета, 1974. – 2007. – 45 с.
5. Рыночные инварианты или зачем трейдеру логарифмы [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://q-trading.ru/index.php/articles/money-management/244-rynochnye-invarianty.html>.
6. Философский словарь [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://mirslovarei.com/content_fil/INVARIANT-14583.html.
7. Пригожин, И. Конец неопределённости. Время, хаос и новые законы природы [Текст] / И. Пригожин. – Ижевск: НИЦ «Регулятивная и хаотическая динамика», 2001. – 181 с.
8. Хиценко, В. Е. Несколько шагов к новой системной методологии [Электронный ресурс] / В. Е. Хиценко. – Режим доступа: <http://www.certicom.kiev.ua/hitzenko.html>.
9. Хиценко, В. Е. Самоорганизация: становление теории и перспективы социальных приложений [Электронный ресурс] / В. Е. Хиценко. – Режим доступа: <http://captador.livejournal.com/233506.html>.
10. Хиценко, В. Е. Несколько шагов к новой системной методологии [Электронный ресурс] / В. Е. Хиценко. – Режим доступа: <http://www.certicom.kiev.ua/hitzenko.html>.
11. Новости трансфертного образования в Украине [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.kpmg.com/UA/en/IssuesAndInsights/ArticlesPublications/Industries/tp-news/Documents/TP%20News_1_ru_Dec_2014.pdf.
12. Фуфаев, В. В. Экономические ценозы организаций [Текст] / В. В. Фуфаев. – М. -Абакан: Центр системных исследований, 2006. – 32 с.
13. Кудрин, В. И. Самодостаточность общей и прикладной ценологии [Текст] / В. И. Кудрин // Техногенная самоорганизация и математический аппарат ценологических исследований. Вып. 28. "Ценологические исследования". – М.: Центр системных исследований, 2005. – 516 с.
14. Сидак, В. С. Возможности применения ценологического подхода при проектировании системы экономической безопасности государства [Электронный ресурс] / В. С. Сидак, Т. И. Егорова-Гудкова, А. В. Карабанов. – Режим доступа: http://ekonomika.by/downloads/National_economy_Minsk_December_13_2013.pdf.
15. Крючкова, И. В. Макроструктурные факторы развития украинской экономики и закон золотого сечения [Текст] / И. В. Крючкова // Экономист. – 2005. – № 9. – С. 32-49.
16. Soroko E'. M. Upravlenie razvitiem social'no-e'konomicheskikh struktur [Текст] / E'. M. Soroko ; Pod red. d. e'kon. n. A. A. Godunova. — Мн.: Nauka i tehnika, 1985. – 144 s.
17. Soroko, E'. M. Kriterii garmonii samoorganizuyushchihsya socioprirodnih system [Текст] / E'. M. Soroko. — Vladivostok: DVO AN SSSR, 1989. – 56 s.
18. Карабанов, О. В. Державні фінанси як інваріант системи економічної безпеки держави [Текст] / О. В. Карабанов // Вчені записки Університету "Крок" Ун-т економіки та права "Крок". – Вип. 1 (1997). -Вип. 32. -Т. 1. – с. 117-123.
19. Карабанов, А. В. Алгоритм обоснования новой парадигмы экономической безопасности [Текст] / А. В. Карабанов; в кн.: Экономическая безопасность: новая парадигма формирования и обеспечения: [монография]; под ред. Э. М. Сороко, И. А. Белоусовой, Т. И. Егоровой-Гудковой. — Одесса: изд-во Института креативных технологий, 2010. – С. 476-487.
20. Yegorova-Gudkova, T. Projecting of steady complexity economic systems on self-organizing principles as a component of anti-crisis strategy [Text] / Tatyana Yegorova-Gudkova // Absract of 2012 International Conferenceon Trends and Cycles in Global Dynamics and Perspectives of World Development October 13–15, 2012, Chengdu, China, R. 40-41.
21. Егорова-Гудкова, Т. И. Мировоззренческо-методологические аспекты проектирования устойчивых экономических систем: закон золотого сечения [Текст] / Т. И. Егорова-Гудкова // Зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. Серія: Економіка, менеджмент, підприємництво – Луганськ, 2014. – Вип. 26 (1) / 2014. – С. 169-184.

References

1. Bogdanov, A. A. (2001). Vseobshhaja organizacionnaja nauka: Tektologija. Moscow.
2. Soroko, Je. M. (1984). Strukturnaja garmonija system. Minsk: Nauka i tehnika.

-
3. Soroko, Je. M. (2012). Zolotye sechenija, processy samoorganizacii i jevoljucii sistem: Vvedenie v obshhuju teoriju garmonii sistem. Moscow: LIBROKOM.
 4. Ganzen, V. A. (1974). Vosprijatie celostnyh obektov. Leningrad: izdatel'stvo Leningradskogo universiteta, 1974.
 5. Rynochnye invarianty ili zachem trejderu logarifmy (n.d.). Rezhim dostupa: <http://q-trading.ru/index.php/articles/money-management/244-rynochnye-invarianty.html>.
 6. Filosofskij slovar'. (n.d.). Rezhim dostupa: http://mirslovarei.com/content_fil/INVARIANT-14583.html.
 7. Prigozhin, I. (2001). Konec neopredeljonnosti. Vremja, haos i novye zakony prirody. Izhevsk: Reguljativnaja i haoticheskaia dinamika.
 8. Hicenko, V. E. (n.d.). Neskol'ko shagov k novej sistemnoj metodologii. Rezhim dostupa: <http://www.certicom.kiev.ua/hitzenko.html>.
 9. Hicenko, V. E. (n.d.). Samoorganizacija: stanovlenie teorii i perspektivy social'nyh prilozhenij. Rezhim dostupa: <http://captador.livejournal.com/233506.html>.
 10. Hicenko, V. E. (n.d.). Neskol'ko shagov k novej sistemnoj metodologii. Rezhim dostupa: <http://www.certicom.kiev.ua/hitzenko.html>.
 11. Novosti transfertnogo obrazovanija v Ukraine. (n.d.). Rezhim dostupa: http://www.kpmg.com/UA/en/IssuesAndInsights/ArticlesPublications/Industries/tp-news/Documents/TP%20News_1_ru_Dec_2014.pdf.
 12. Fufaev, V. V. (2006). Jekonomicheskie cenozy organizacij. Moscow-Abakan: Centr sistemnyh issledovanij.
 13. Kudrin, B. I. (2005). Samodostatochnost' obshhej i prikladnoj cenologii. Tehnogennaja samoorganizacija i matematicheskij apparat cenologicheskikh issledovanij, 28. "Cenologicheskie issledovanija". Moscow : Centr sistemnyh issledovanij.
 14. Sidak, V. S., Egorova-Gudkova T. I., Karabanov, A. V. (2013). Vozmozhnosti primenenija cenologicheskogo podhoda pri proektirovanii sistemy jekonomicheskoj bezopasnosti gosudarstva. Rezhim dostupa: http://ekonomika.by/downloads/National_economy_Minsk_December_13_2013.pdf.
 15. Krjuchkova, I. V. (2005). Makrostrukturnye faktory razvitija ukraïnskoj jekonomiki i zakon zolotogo sechenija. Jekonomist, 9, 32-49.
 16. Soroko E'. M. (1985). Upravlenie razvitiem social'no-e'konomicheskikh struktur. Minsk: Nauka i tehnika.
 17. Soroko, E'. M. (1989). Kriterii garmonii samoorganizuyushchihsia socioprirodnih system. Vladivostok: DVO AN SSSR.
 18. Karabanov, O. V. (1997). Derzhavni finansy yak invariant systemy ekonomichnoi bezpeky derzhavy. Vcheni zapysky Universytetu "Krok" Un-t ekonomyky ta prava "Krok", 1 (1997), 32(1), 117-123.
 19. Karabanov, A. V. (2010). Algoritm obosnovanija novej paradigmy jekonomicheskoj bezopasnosti, 476-487. Jekonomicheskaja bezopasnost': novaja paradigma formirovanija i obespechenija. Odessa: izd-vo Instituta kreativnyh tehnologij.
 20. Yegorova-Gudkova, T. (2012). Projecting of steady complexity economic systems on self-organizing principles as a component of anti-crisis strategy. Abstract of 2012 International Conference on Trends and Cycles in Global Dynamics and Perspectives of World Development October 13–15, 2012, Chengdu, China, 40-41.
 21. Egorova-Gudkova, T. I. (2014). Mirovozzrenchesko-metodologicheskie aspekty proektirovanija ustojchivyh jekonomicheskikh sistem: zakon zolotogo sechenija. Zb. Nauk. prac' Shidnoukraïns'kogo nacional'nogo universitetu im. Volodimira Dalja. Serija: Ekonomika, menedzhment, pidpriemnictvo. Lugans'k, 26 (1), 169-184.

Стаття надійшла до редакції 02.09.2015 р.

Наталія Василівна КОВЕРНИК

викладач кафедри фінансів, грошового обігу і кредиту,
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет ім. Григорія Сковороди»
E-mail: kovernuk13@mail.ru

**НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ФІНАНСУВАННЯ ВИДАТКІВ НА РОЗВИТОК
ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОЇ ОСВІТИ**

Коверник, Н. В. Напрями удосконалення фінансування видатків на розвиток професійно-технічної освіти [Текст] / Наталія Василівна Коверник // Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол. : В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету “Економічна думка”, 2015. – Том 21. – № 1. – С. 256-261. – ISSN 1993-0259.

Анотація

Вступ. *Формування особистості людини є визначальним чинником не лише успішності розвитку країни, а й запорукою відповідального ставлення до навколишнього середовища, толерантного ставлення до громадянських спільнот. Від складу та якості закладених у молодому віці ціннісних орієнтирів безпосередньо залежить успішність у вирішенні великої частини глобальних проблем, адже їх неможливо подолати без адекватного ставлення та наявності рішучої волі людей. На сучасному етапі розвитку постсоціалістичного суспільства, яке характеризується різкою зміною соціальних умов у процесі політичних і економічних перетворень, вирішального значення набуває врахування, корегування та використання всієї складної сукупності чинників, які формують людський потенціал країни й ефективність його реалізації у повсякденному житті народу.*

Мета. *Метою цієї статті є розвиток теоретичних засад фінансування професійно-технічної освіти та розробка практичних рекомендацій щодо її удосконалення.*

Результати. *Охарактеризовано чинний механізм фінансування професійно-технічної освіти, що потребує суттєвого вдосконалення. Розкрито суть запропонованих урядом новацій, які містять системні прорахунки, і в разі їх тривалого застосування без додаткових інструментів стимулювання ефективного фінансування професійно-технічної освіти можуть призвести до негативних наслідків у соціальній сфері впродовж тривалого періоду. Тому є доцільними опрацювати пріоритетні напрямки вдосконалення системи бюджетного фінансування професійно-технічної освіти, в тому числі міжбюджетних трансфертів як основного джерела фінансового забезпечення останньої. Обґрунтовано перспективи удосконалення фінансування видатків на розвиток професійно-технічної освіти України у 2015-2016 рр.*

Ключові слова: *освіта; бюджетне фінансування; професійно-технічні заклади освіти; трансферти; інвестування; навчально-виробничий процес; кваліфікація.*

Natalia Vasylivna KOVERNYK

Lecturer,
Department of Finance, Money Turnover and Credit
SHEE “Pereyaslav-Khmelnitskyi SPU named after Grygoriy Skovoroda”

**AREAS OF IMPROVEMENT OF EXPENDITURE FUNDING FOR THE DEVELOPMENT OF
VOCATIONAL AND TECHNICAL EDUCATION**

Abstract

Introduction. *The formation of a personality is the determining factor in the success of not only development of a country, but it is also a guarantee of a responsible attitude to the environment, tolerance to communities. The composition and quality of valuable reference points influence the success of a large part of global problem solving, because they cannot be overcome without adequate treatment and the presence of strong will of the person. At the present stage of post-socialist society, which is characterized by an abrupt change in the social conditions of political and economic reforms we consider to be crucial the consideration, correction and use of the whole complex set of*

factors that shape human potential of the country and the effectiveness of its implementation in the daily life of the people.

Purpose. The purpose of this article is to develop theoretical foundations funding of vocational and technical education and practical recommendations for its improvement.

Results. It has been characterized the current funding mechanism for vocational and technical education. It is considered to the one which needs substantial improvement. It has been disclosed the essence of innovations which are proposed by the Government and contain system errors. We have come to the conclusion that if they are used without additional tools to stimulate effective financing of vocational and technical education then it can lead to negative consequences in the social sphere for a long period. So, it is necessary to work out priorities for improvement of budget financing of vocational and technical education, including intergovernmental transfers as a major source of financial security of the latter. We have grounded the prospects for financing expenditure on the development of vocational and technical education in Ukraine in 2015 - 2016.

Keywords: education; government funding; vocational and technical education; transfers; investment; educational and production process; qualification.

JEL classification: 347.73:37

Вступ

Вирішення складних соціально-економічних завдань, які стоять перед Україною, формування нової цивілізаційної якості українського суспільства, яка враховує, з одного боку, культурні традиції країни, а з іншого – тенденції розвитку загальносвітової цивілізації, вимагає видозміни соціокультурних типів особистості. У цьому процесі освіти відводиться особлива роль. Провідні експерти у сфері професійно-технічної освіти наприкінці 2010 р. дійшли висновку, що оволодіння робітничими професіями має сприяти розвитку в молоді прагнення до миру, взаєморозуміння, гармонійності, відмови від дискримінації. Визначені пріоритети розвитку професійно-технічної освіти слугують основним чинником удосконалення фінансування професійно-технічної освіти, яке в демократичній країні покликане насамперед задовольняти наявні запити на одержання освітніх послуг.

Сучасній практиці фінансового забезпечення професійно-технічної освіти притаманні значні недоліки, що перешкоджають повноцінній реалізації наявного потенціалу суспільного розвитку. Європейська інтеграція України створює нові дієві передумови модернізації системи фінансування професійно-технічної освіти. Реальне вдосконалення фінансування професійно-технічної освіти, внаслідок чого відбудеться підвищення ефективності використання коштів та покращуватиметься доступність і якість послуг, неможливе без належного наукового обґрунтування відповідних заходів щодо оптимізації фінансового інструментарію. Зазначене зумовлює актуальність теми статті.

Фінансове забезпечення професійно-технічної освіти досліджують зарубіжні вчені, серед яких М. Ананських, О. Астахова, С. Борисова, Дж. Б'юкенен, Л. Баєва, Ш. Бланкарт, А. Карпов, Л. Кретова, О. Лозицька, Р. Масгрейв, Л. Під'яблонська, Н. Савельєва, О. Сачкова, І. Соколов, Дж. Е. Стігліц, Е. Ханушек, А. Хілман, Г. Чучкова. Зарубіжні вчені висвітлюють проблематику професійно-технічної освіти здебільшого як важливий елемент економіки знань або ж у контексті бюджетних видатків. При цьому слід зазначити, що характер вказаних проблем суттєво відрізняється від практики фінансування професійно-технічної освіти в Україні.

Мета статті

Метою дослідження є розвиток теоретичних засад фінансування професійно-технічної освіти та розробка практичних рекомендацій щодо його удосконалення.

Виклад основного матеріалу дослідження

Серед важливих напрямів удосконалення фінансування професійно-технічної освіти, на нашу думку, є застосування оптимальних підходів до надання професійно-технічної освіти. Важливе значення при цьому має спрямування фінансових ресурсів у створення навчально-виховних комплексів та вивільнення приміщень професійно-технічних навчальних закладів, ЗОШ – ПТНЗ. Функціонування навчально-виховного комплексу передбачає наявність спільного адміністративного, медичного та обслуговуючого персоналу. Тому формування таких закладів дає змогу оптимізувати колектив працівників, що вивільнить кошти на оплату праці педагогічного персоналу та матеріально-технічне забезпечення. Таким чином, це підвищить ефективність видатків на професійно-технічну освіту.

Створення навчально-виховних комплексів актуальне для сільської місцевості, оскільки саме там зазвичай проживає відносно мала кількість дітей шкільного віку та функціонують школи з невеликою кількістю учнів. Отож, організаційне об'єднання двох закладів – дошкільного навчального закладу та

школи – в одну організаційну структуру, яка складається з двох підрозділів – дошкільного та шкільного – дає змогу оптимізувати фінансування освіти. Як відомо, навчально-виховний комплекс створюється за рішенням місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування. З огляду на це, доцільно запроваджувати фінансові стимули для тих органів місцевого самоврядування, які ініціюють і реалізують заходи щодо створення навчально-виховних комплексів. Це, на нашу думку, може бути певна надбавка до трансфертів, доцільність якої обґрунтовується вищим рівнем якості послуг професійно-технічної освіти, що забезпечується більшою можливістю спрямування коштів на матеріально-технічне забезпечення закладів [1;3].

Попри важливість розвитку різних джерел фінансування професійно-технічної освіти та розширення суб'єктів, які надають такі послуги, провідна роль у її фінансуванні має залишатися за державою. Враховуючи її важливість для успішного розвитку суспільства та конституційно закріплені зобов'язання щодо забезпечення доступності й безплатності професійно-технічної освіти, а також її розвиток, подальше удосконалення фінансування здебільшого пов'язане з модернізацією державного фінансування цієї сфери. Незважаючи на те, що зобов'язання щодо забезпечення населення послугами професійно-технічної освіти закріплене за державою, остання ці повноваження передала органам місцевого самоврядування. В Україні зараз широко обговорюється ідея децентралізації управління державою та піддаються ревізії наявні повноваження органів місцевого самоврядування. Зважаючи на переваги делегування повноважень у сфері професійно-технічної освіти органам місцевого самоврядування, схожий підхід застосовує багато розвинених держав. Тому доцільно і надалі зберегти такі повноваження за органами місцевого самоврядування базового рівня.

В Україні започатковуються доволі радикальні реформи у сфері міжбюджетних відносин. Так у Законі України «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо реформування міжбюджетних відносин», зокрема, передбачено здійснення видатків на професійно-технічну освіту з бюджетів обласного значення, районних бюджетів, бюджетів об'єднаних територіальних громад, що створюються згідно із законом та перспективним планом формування територій громад. У такому разі ті села, селища та міста районного значення, які не будуть об'єднані відповідно до перспективного плану формування територій громад, позбудуться можливості здійснювати видатки на професійно-технічну освіту. На нашу думку, це буде виправдано лише за умови виваженого підходу до формування перспективного та наукового обґрунтування положень закону, відповідно до якого відбуватиметься об'єднання територіальних громад. Крім цього, фінансування професійно-технічної освіти з районного бюджету несе в собі ризики несправедливого розподілу коштів між ПТНЗ різних населених пунктів. З огляду на це, запропоновані положення можуть бути виправдані лише на період реформування місцевих бюджетів, необхідність якого вже давно назріла [4-5].

Зважаючи на виявлені в дослідженні недоліки бюджетного фінансування професійно-технічної освіти, на нашу думку, суттєвого вдосконалення потребує система міжбюджетних трансфертів. Принципового значення при цьому набуває форма міжбюджетних трансфертів, які призначені для фінансової підтримки органів місцевого самоврядування у їхній діяльності щодо забезпечення суспільства послугами професійно-технічної освіти. У Законі України «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо реформування міжбюджетних відносин» [2] передбачене кардинальне реформування механізму надання трансфертів (освітня субвенція) органам місцевого самоврядування на забезпечення послуг професійно-технічної освіти. Так новацією пропонується змінити запровадження освітньої субвенції, яка спрямовується на оплату поточних видатків професійно-технічних навчальних закладів, загальноосвітніх шкіл, шкільних відділень навчально-виховних комплексів, спеціалізованих шкіл (шкіл-інтернатів), вечірніх (змінних) шкіл, загальноосвітніх навчальних закладів для громадян, які потребують соціальної допомоги та реабілітації, спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку [3]. Таким чином освітня субвенція передбачає забезпечення потреб органів місцевого самоврядування у фінансових ресурсах на надання послуг професійно-технічної освіти, що створює значні ризики їх належного фінансування. Фінансування професійно-технічної освіти в такому разі залежить від ефективності дій органів місцевого самоврядування щодо наповнення доходів місцевих бюджетів.

Запропоновані підходи до реформування фінансування професійно-технічної освіти, на нашу думку, містять великі ризики соціально несправедливого розподілу фінансових ресурсів між окремими територіальними громадами. До того ж з'являються реальні загрози дискримінаційного підходу до спрямування коштів на професійно-технічну освіту [7]. Отже, запропоновані новації щодо фінансування останньої освіти, на наше переконання, ставлять під сумнів реалізацію важливих цілей соціально-економічної політики України. Зважаючи на це, обґрунтуванням їхньої доцільності може слугувати лише короткий період виходу із гострої економічної та фінансової кризи, яка розгортається в нашій країні та проведенням радикального реформування місцевого самоврядування.

Підсумовуючи викладене вище, зазначимо: при тому, що чинний механізм фінансування професійно-

технічної освіти, безумовно, потребує суттєвого вдосконалення, запропоновані урядом новації в цій сфері містять системні прорахунки і в разі їх тривалого застосування без додаткових інструментів стимулювання ефективного фінансування професійно-технічної освіти можуть призвести до негативних наслідків у соціальній сфері впродовж тривалого періоду. Тому є доцільними пріоритетні напрямки вдосконалення системи бюджетного фінансування професійно-технічної освіти, у тому числі міжбюджетних трансфертів як основного джерела фінансового забезпечення професійно-технічної освіти в Україні [6].

З метою детального з'ясування оптимальних форм трансфертів, призначених на забезпечення потреб органів місцевого самоврядування, пов'язаних з фінансуванням професійно-технічної освіти, проведемо порівняльний аналіз використання для таких цілей універсальних та спеціальних трансфертів (табл. 1).

Таблиця 1. Наслідки забезпечення потреб професійно-технічної освіти шляхом надання універсальних або спеціальних трансфертів

Забезпечення потреб професійно-технічної освіти шляхом надання універсальних трансфертів (дотацій)	Забезпечення потреб професійно-технічної освіти шляхом надання спеціальних трансфертів (субвенцій)
Стимулює до підвищення ефективності на професійно-технічну освіту, оскільки є можливість зекономлені кошти використати на інші цілі	Гарантує неможливість використання коштів, наданих державою на фінансування професійно-технічної освіти, на інші цілі, що таким чином позбавляє орган місцевого самоврядування мотиву зменшувати видатки на професійно-технічну освіту
Ускладнений контроль за забезпеченістю професійно-технічних навчальних закладів достатніми фінансовими ресурсами через необов'язковість затвердження видатків на професійно-технічну освіту в обсягах, розрахованих при визначенні обсягу дотацій	Створюються умови для спрощеного контролю спрямування фінансових ресурсів професійно-технічним навчальним закладам, оскільки спеціальні міжбюджетні трансферти мають бути використані за цільовим призначенням
Складніше демонструвати суспільству досягнення соціальної справедливості через можливі відхилення затверджених бюджетних призначень на професійно-технічну освіту від забезпечених державним фінансуванням обсягів дотації вирівнювання	Легше демонструвати суспільству досягнення соціальної справедливості через однакові підходи до розрахунку видатків на професійно-технічну освіту, які гарантовано не будуть зменшені органом місцевого самоврядування
Наявні ризики витрачання коштів, які розраховані у видатках на професійно-технічну освіту під час визначення дотації, на утримання органів управління, оскільки вони готують проект місцевого бюджету та мають великий вплив на його затвердження.	Відсутні ризики витрачання коштів, на які спрямовується субвенція на інші цілі, окрім професійно-технічної освіти.
Розширення автономії місцевого самоврядування завдяки тому, що через велику кількість місцевих бюджетів та різноманітні соціально-економічні умови різних адміністративно-територіальних одиниць органи місцевого самоврядування можуть самостійно оцінювати гостроту соціальних проблем та ухвалювати рішення щодо спрямування коштів для їх подолання.	Звуження автономії місцевого самоврядування через неможливість визначати пріоритети використання коштів та спрямовувати виділені трансферти на інші цілі у разі відсутності реальної потреби в наданому фінансуванні та наявності гострих соціальних і економічних проблем в інших сферах.

Як видно з табл. 3. 1, застосування як універсальних, так і цільових трансфертів для фінансового забезпечення професійно-технічної освіти може мати позитивні та негативні наслідки. Через це, вибираючи той чи інший спосіб підтримки, органам місцевого самоврядування, яким держава делегує обов'язок фінансувати професійно-технічну освіту, необхідно виходити з умов функціонування держави – спроможності органів місцевого самоврядування ефективно витратити кошти на професійно-технічну освіту, рівня впливу громадськості та ступінь задоволення суспільних інтересів, можливостей національної економіки генерувати відповідні надходження бюджету, розвиненості фінансового контролю тощо. З другого боку, доцільно орієнтуватися на цілі соціального розвитку країни та стратегічні завдання функціонування професійно-технічної освіти.

Враховуючи це, зазначимо, що стратегічним пріоритетом розвитку України є досягнення високих

стандартів соціального розвитку та підвищення ефективності національної економіки. Оптимальним шляхом досягнення цілей, який і вибрав український народ, є інтеграція в спільноту європейських країн та дотримання європейських цінностей [8].

Відповідно до основоположного документа, який регламентує відносини у сфері місцевого самоврядування – Європейської хартії місцевого самоврядування, у міру можливості дотації місцевій владі не призначаються для фінансування конкретних проектів.

При цьому надання дотацій не скасовує основоположну свободу місцевої влади проводити свою політику в межах їхньої власної компетенції.

З огляду на властивості трансфертів, вважаємо, що вони на функціонування професійно-технічної освіти мають надаватися у формі дотацій органам місцевого самоврядування. Використання субвенцій на професійно-технічну освіту можна допустити лише на короткий період для забезпечення належної фінансової дисципліни та унеможливлення фактів неефективного використання коштів на відмінні від професійно-технічної освіти цілі. За цей час доцільно розробити та запровадити чіткі індикатори доступності та якості послуг професійно-технічної освіти. Це дасть змогу відмовитися від цільового спрямування коштів на професійно-технічну освіту і контролювати виконання органами місцевого самоврядування делегованих державою повноважень на основі суспільно важливих індикаторів. Враховуючи зміст видатків на розвиток професійно-технічної освіти, вважаємо, що більш доцільно надавати ці кошти органам місцевого самоврядування у формі субвенцій на освіту (підготовка робітничих кадрів). Це дасть змогу застосувати спеціальний механізм їх використання, який унеможливить спрямування ресурсів на інші цілі, залучати співфінансування для підвищення ефективності та звітувати про досягнуті результати.

Висновки та перспективи подальших розвідок

В умовах становлення ринкових відносин в Україні та поширення приватної форми власності у всіх царинах національної економіки у сфері професійно-технічної освіти підприємницькі суб'єкти практично не задіяні. Враховуючи загалом вищий рівень якості послуг, що надають у професійно-технічних навчальних закладах приватної форми власності, а також значний нереалізований попит на послуги професійно-технічної освіти, важливим напрямком удосконалення фінансування професійно-технічної освіти вважаємо розвиток приватної ініціативи у цій сфері. У стратегічній перспективі господарючі суб'єкти різних форм власності не лише матимуть рівні права на ринку надання послуг, а повинні стати рівноправними претендентами на одержання бюджетних асигнувань, спрямованих на фінансування професійно-технічної освіти.

Зважаючи на властивості трансфертів на підтримку професійно-технічної освіти, вважаємо, що трансферти (освітня субвенція) на функціонування професійно-технічної освіти мають надаватися у формі дотацій органам місцевого самоврядування. Використання субвенцій на професійно-технічну освіту можна допустити лише на короткий період для забезпечення належної фінансової дисципліни та унеможливлення фактів неефективного використання коштів на відмінні від професійно-технічної освіти цілі. За цей час доцільно розробити й запровадити чіткі індикатори доступності та якості послуг професійно-технічної освіти. Це дасть змогу відмовитися від цільового спрямування коштів на професійно-технічну освіту і контролювати виконання органами місцевого самоврядування делегованих державою повноважень на основі суспільно важливих індикаторів. Враховуючи зміст видатків на розвиток професійно-технічної освіти, вважаємо, що більш доцільно надавати ці кошти органам місцевого самоврядування у формі субвенцій. Це дасть змогу застосувати спеціальний механізм їх використання, який усуватиме спрямування ресурсів на інші цілі, залучати співфінансування для підвищення ефективності та звітувати про досягнуті результати.

Вирішення завдання побудови цілісної концепції підвищення ефективності видатків на професійно-технічну освіту передбачає розробку заходів, спрямованих на активізацію та посилення мотивації основних суб'єктів витрачання бюджетних коштів до економного їх витрачання та зростання якості й доступності послуг професійно-технічної освіти. У цьому контексті особливої уваги потребує вдосконалення фінансових повноважень основного суб'єкта надання послуг професійно-технічної освіти – професійно-технічних навчальних закладів. Вирішувати питання підвищення ефективності видатків на професійно-технічну освіту неможливо насамперед без суттєвого розширення повноважень професійно-технічних навчальних закладів у сфері планування видатків, участі у розподілі бюджетних асигнувань між розпорядниками бюджетних коштів, а також самостійного визначення напрямків їх використання.

Список літератури

1. Афанасьев, М. Модернизация государственных финансов [Текст] / Мстислав Афанасьев, Илья Кривоогов. – М.: Издательский дом ГУ ВШЭ, 2007. – 440 с.

-
2. Бакша, Н. В. Аспекты бюджета: императивный, экономический, финансовый, налоговый, расходный, социальный [Текст] / Н. В. Бакша, В. В. Гамукин, А. П. Свинцова. – М.: Издательство ИПО «Профиздат», 2001. – 416 с.
 3. Б'юкенен, Дж. М. Суспільні фінанси і суспільний вибір: два протилежних бачення держави [Текст]: пер. з англ. / Джеймс М. Б'юкенен, Річард А. Масгрейв – К.: Вид. дім «КМ академія», 2004. – 175 с.
 4. Глобальные проблемы человечества как фактор трансформации образовательных систем [Текст]: монография / [В. И. Астахова, В. В. Астахов, Е. В. Астахова и др.]: под общ. ред. Е. В. Астаховой. – Харьков: Изд-во НУА, 2008. – 396 с.
 5. Про затвердження Державної цільової програми розвитку професійно-технічної освіти на 2011-2015 роки [Електронний ресурс]: постанова Кабінету Міністрів України від 13 квітня 2011 р. № 495. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/495-2011-p>.
 6. Про професійну освіту [Електронний ресурс]: проект Закону України. – Режим доступу: <http://oblrada.cv.ua/downloads/ПО.pdf>.
 7. Микульский, К. Социальная политика в постсоциалистическом обществе: задачи, противоречия, механизмы [Текст] / К. Микульский, Ю. Пахомов, А. Шаронов и др. – М.: Наука, 2001. – 648 с.
 8. Про професійно-технічну освіту [Електронний ресурс]: закон України. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/103/98-вр>.

Список літератури

1. Afanas'ev, M. & Krivogov, I. (2007). Modernizacija gosudarstvennyh finansov. Moscow: Izdatel'skij dom GU VShJe.
2. Baksha, N. V., Gamukin V. V., Svincova A. P. (2001). Aspekty bjudzhet: imperativnyj, jekonomicheskij, finansovyj, nalogovyj, rashodnyj, social'nyj. Moscow: Profizdat.
3. Biukenen, Dzh. M. & Masgreiv, R. A. (2004). Suspilni finansy i suspilnyi vybir: dva protylezhnykh bachennia derzhavy. Kyiv: KM akademiia.
4. Astahova, V. I., Astahov, V. V., Astahova, E. V. i dr. (2008). Global'nye problemy chelovechestva kak faktor transformacii obrazovatel'nyh system. Har'kov: Izd-vo NUA.
5. Pro zatverdzhennia Derzhavnoi tsilovoi prohramy rozvytku profesiino-tekhnichnoi osvity na 2011-2015 roky: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 13 kvitnia 2011 r. # 495. (2011). Rezhym dostupu: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/495-2011-p>.
6. Pro profesiinu osvitu [Elektronnyi resurs]: proekt Zakonu Ukrainy. (n.d.). Rezhym dostupu: <http://oblrada.cv.ua/downloads/PO.pdf>.
7. Mikul'skij, K., Pahomov, Ju., Sharonov, A. i dr. (2001). Social'naja politika v postsocialisticheskom obshhestve: zadachi, protivorechija, mehanizmy. Moscow: Nauka.
8. Pro profesiino-tekhnichnu osvitu: zakon Ukrainy. (n.d.). Rezhym dostupu: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/103/98-вр>.

Стаття надійшла до редакції 02.11.2015 р.

Оксана Петрівна ПРИСТАЙКО

кандидат економічних наук,
доцент кафедри фінансів, обліку і аудиту,
Національний авіаційний університет
E-mail: ksuxa.pr@yandex.ru

ПРОБЛЕМИ ФІНАНСУВАННЯ УСТАНОВ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ В УКРАЇНІ

Пристайко, О. П. Проблеми фінансування установ соціальної сфери в Україні [Текст] / Оксана Петрівна Пристайко // Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол. : В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету "Економічна думка", 2015. – Том 21. – № 1. – С. 262-267. – ISSN 1993-0259.

Анотація

Вступ. У статті проаналізовано зв'язки між бюджетом та соціальною сферою, а також фінансове забезпечення останньої, що є невід'ємною частиною соціально-економічного розвитку будь-якої країни.

Майже всі аспекти соціальної діяльності суспільства та особистості проходять у просторі соціальної сфери. Соціальне життя характеризується цілісністю, відповідним рівнем облаштованості, соціальною напругою і тому подібне.

Мета роботи – теоретичне обґрунтування зв'язку між бюджетом й соціальною сферою, комплектування бюджетних видатків, розкриття нинішньої практики з планування, а також пошук рішень щодо удосконалення фінансування в галузях соціальної сфери.

Збалансований і стабільний розвиток економіки країни неможливо уявити без соціально забезпеченого населення. Об'єднання проблем, що склалися в процесі розвитку ринкових відносин, з підвищеною увагою до соціальних питань надає вагомі причини для економічного оздоровлення, стабільного, збалансованого становища людини впродовж усієї трудової діяльності, а також після її завершення. Зрештою, економічне зростання і підвищення соціального добробуту – тісно пов'язані один з одним процеси.

Результати. За результатами проведеного дослідження зроблено загальний висновок про те, що на часі гостро стоїть питання щодо розробки єдиної стратегії розвитку держави, яка повинна базуватись на стратегії соціального розвитку. Відсутність сьогодні такого документа призводить до незадовільних та незрозумілих дій органів влади як для них самих, так і для населення загалом. Це є особливо актуальним стосовно перспективи фінансування механізму соціального захисту в умовах децентралізації та процесах імплементації України з Європейським Союзом.

Ключові слова: соціальна сфера; фінансування; інвестиції; соціальні видатки система соціального захисту; оптимальний розвиток.

Oksana Petrivna PRYSTAYKO

PhD in Economics,
Associate Professor,
National Aviation University
E-mail: ksuxa.pr@yandex.ru

PROBLEMS OF FINANCING OF THE SOCIAL INSTITUTIONS OF UKRAINE

Abstract

Introduction. The article analyzes the links between the budget and the social sphere, and the financial support of the latter, which is an integral part of the socio-economic development of any country.

Almost all social aspects of society and the individual ones are in the space of social sphere. Social life is characterized by integrity, appropriate level arrangement, social tension etc.

Purpose. The aim of the article is the theoretical grounding of the connection between budget and social sphere, acquisition of expenditure, disclosure of current practices of planning, and search for the solutions for improving financing in the social sphere.

Balanced and sustainable development of economy is impossible without social security of the population. Combination of the problems which have arisen in the development of market economy with the increased attention to social issues provides the compelling reasons for economic recovery, sustainable, balanced position of the man throughout the labor activity, as well as after its completion. Finally, economic growth and social welfare are the processes which are closely linked to each other.

Results. *According to the results of the research we have come to the conclusion that it is about time for such issue as the working out of a single national development strategy which must be based on a strategy of social development. The absence of such a document today leads to unsatisfactory and unexplained actions of authorities both for themselves and for the overall population. This is particularly relevant in relation to the prospect of financing social protection mechanism under decentralization process and the implementation of Ukraine with the European Union.*

Keywords: *social sphere; financing; investment; social spending; social security system; optimal development.*

JEL classification: H530

Вступ

Економіка і соціальна сфера поєднані як причина і наслідок, що у процесі розвитку постійно змінюються. На сьогодні фінансове забезпечення соціальної сфери є невід'ємною частиною соціально-економічного розвитку будь-якої країни, а тому її фінансове поповнення належить до найактуальніших питань. Звертаючи увагу на ситуацію нині, розуміємо, що існує доволі багато проблем, серед яких варто назвати: нестачу коштів бюджету для фінансового задоволення соціальної сфери, забезпечення майже всіх статей соціальних видатків у меншому обсязі, ніж це необхідно для сьогоdnішньої соціальної підтримки суспільства (зокрема недостатнє фінансове забезпечення системи освіти, охорони здоров'я), відсутність процесу задоволення якістю соціальних послуг, що надаються. Саме тому ця тема є важливою, оскільки створення в Україні ринкових принципів господарювання та потреба забезпечення громадян країни суспільними послугами відповідного рівня потребують створення дієвої системи гарантій населенню.

Мета та завдання статті

Мета та завдання статті полягають у теоретичному обґрунтуванні зв'язку між бюджетом та соціальною сферою, комплектуванням бюджетних видатків, розкриттям нинішньої практики з планування, а також пошуку рішень щодо удосконалення фінансування в галузях соціальної сфери.

Виклад основного матеріалу дослідження

Варто зазначити, що для фінансового забезпечення соціальної сфери з державного бюджету витрачається від загального обсягу видатків близько 40 %.

Галузь охорони здоров'я може розвиватися і якісно надавати свої послуги лише за умови багатоканального фінансування зі створенням системи бюджетно-страхової медицини та відповідно лікарняних кас.

Напрями покращення сфери охорони здоров'я:

- Первинна лікувально-профілактична допомога (1 рівень) – сімейний лікар.
Сімейний лікар – це лікар загальної практики, якого обирає на загальних конкурсних принципах місцева влада на чітко визначений термін, а заробітна плата сплачується за рахунок жителів, які будуть обслуговуватися у нього, чи за рахунок коштів підприємств.
 - Спеціалізована лікувально-профілактична допомога (2 рівень).
Для спеціалізованої лікувально-профілактичної допомоги важливо створити перехід від кошторисного фінансування лікарняних установ до фінансового забезпечення згідно з результатами надання населенню медичних послуг.
 - Медична допомога в разі екстремальних та невідкладних умов.
 - Медико-санітарне забезпечення санітарно-курортної діяльності.
- Розв'язання проблем у сфері охорони здоров'я:
1. Зручна та вигідна організація режиму надавання медичної допомоги.
 2. Економія наявних коштів та дієвий їх розподіл.
 3. Пошук додаткових фінансових ресурсів.

Галузь культури і спорту повинна мати змогу залучати до свого розвитку кошти спонсорів, але в межах, що не передбачають комерційний інтерес і не стають на заваді державним ідеям виховання здорової і водночас патріотичної молоді.

У галузі освіти можна змінити статус деяких окремих вищих навчальних закладів з бюджетних установ на отримувачів державних коштів, у зв'язку з тим, що вже сьогодні більше ніж половина видатків на

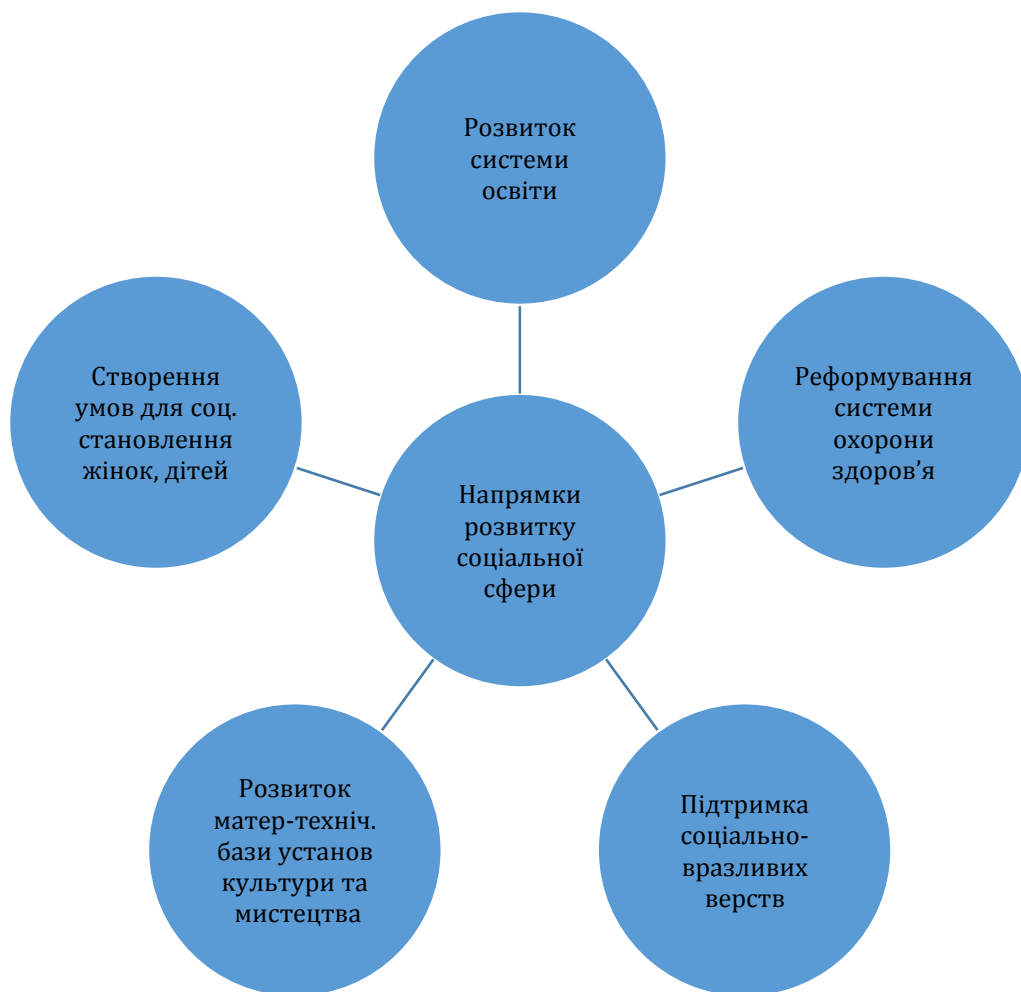

Рис. 1. Шляхи оптимального розвитку соціальної сфери

Напрямки фінансування освіти:

1. Зміна структури послуг і витрат у сфері освіти.
2. Уведення ознак чи показників для унормування коштів бюджету.
3. Заміна методів формування бюджету освіти.
4. Створення та впровадження стандартів інфраструктурного забезпечення освітніх закладів.
5. Запровадження громадського і державного контролю за формуванням та використанням коштів освітніх закладів.
6. Встановлення диференційованих нормативів витрат на діяльність освітніх закладів.

Поліпшення системи фінансування освіти:

1. Загальна середня освіта: 1) розробити стандарти вартості навчання на одного учня; 2) у спеціалізованих школах частину видатків здійснити з позабюджетних коштів; 3) здавати в оренду вільні шкільні будівлі.
2. Дошкільна освіта: збільшити фінансування за рахунок збільшення дохідної частини бюджету.
3. Професійно-технічна освіта: фінансове професійне, методичне забезпечення шляхом подвійного підпорядкування МОН та МПСП.
4. Вища освіта: 1) раціонально, обґрунтовано створити нормативи та стандарти; 2) державне замовлення здійснювати на контрактній основі залежно від обсягу послуг; 3) змінити статус окремих вищих навчальних закладів з бюджетних установ на отримувачів бюджетних коштів.

Соціальний захист і соціальне забезпечення: деякі верстви населення не мають можливостей для альтернативних джерел фінансування, тому їх має забезпечувати держава на достатньому життєвому та соціальному рівнях.

Для України доволі цікавою є практика, набута іншими країнами, які проходять чи уже пройшли стадію

розвитку, що подібна нашій (Словаччина, Польща, Угорщина, Чехія та інші). Він вказує на те, що держава, яка не в змозі на потрібному рівні фінансово забезпечити соціальну сферу населення, мусить без вагань перебудувати соціальну політику за трьома основними напрямками: по-перше, це роздержавлення соціальної сфери і максимальне звільнення держави від функцій прямого надання соціальних послуг громадянам з перекладенням цих обов'язків на некомерційні організації; по-друге, створення ринку соціальних послуг з реальною конкуренцією для тих, хто безпосередньо надає ці послуги і, як наслідок, зменшення витрат на виробництво і підвищення якості цих послуг; по-третє, створення комплексної системи соціального замовлення. Така форма спільної дії держави з некомерційними організаціями широко розповсюджена в усіх розвинених країнах. Базою механізму соціального замовлення є принцип переважного використання позабюджетного та бюджетного фінансування, яке призначене для соціальних потреб, не на забезпечення відомств і бюджетних організацій, а для створення цільових соціальних проектів і програм, більш переконливих, але їх не вистачає для задоволення потреб населення в повному обсязі.

Зокрема, на сьогодні в найбільш переломному становищі опинилися такі області соціальної сфери, як охорона здоров'я та освіта. Нагальна проблема, що постала перед урядом, науковими діячами та економістами, – пошук дієвих методів фінансового забезпечення охорони здоров'я та освіти, які б надалі змогли забезпечити доступність цих послуг, але й одночасно поліпшувати загальний стан їх діяльності.

Сьогодні фінансове забезпечення соціальної сфери є важливою складовою соціально-економічного розвитку будь-якої країни, а тому проблеми її фінансового наповнення є важливим питанням. Дивлячись на ситуацію, що склалась, розуміємо, що існує доволі багато таких проблем, до яких належать: брак бюджетних коштів для достатнього забезпечення соціальної сфери населення, фінансування фактично всіх статей соціальних витрат у меншому обсязі, ніж це потрібно для дієвої соціальної підтримки населення (зокрема недостатнє фінансування системи освіти, охорони здоров'я), відсутність системи забезпечення якості соціальних послуг, що надаються населенню.

За кілька останніх років бюджетне фінансування соціальної сфери, зокрема галузі охорони здоров'я та освітньої галузі, зросло приблизно у 6 разів. Але цього й до тепер не вистачає для повного і якісного забезпечення соціального населення.

На сьогодні постала нагальна необхідність цілковито змінювати ситуацію, яка склалась в країні, підіймати соціальну сферу на новий, якісно досконалий рівень функціонування, а саме:

1. Необхідно створити систему контролю, яка б могла забезпечити цільове надходження коштів, що спрямовані на охорону здоров'я чи на забезпечення у сфері освіти.
2. Крок за кроком забезпечувати зростання заробітної плати працівникам соціальної сфери, цим самим стимулюючи їх до вдосконалення та результативності надання ними певних послуг.
3. Узаконення соціальних стандартів, які здійснюватимуться на території всієї країни.
4. Побудувати міжбюджетні відносини, відповідно до реальної вартості виконання соціальних функцій, що обчислюються на основі соціальних стандартів.
5. Запозичити позитивний досвід зарубіжних західноєвропейських країн щодо фінансового забезпечення та підтримки соціальної сфери.

Соціальні проблеми населення, з якими зустрічаються жителі України, вимагають системних вагомих змін не тільки у сфері економіки чи сфері боротьби з корупцією, а змін потребує вся повністю система соціального захисту.

Беручи до уваги, що забезпечення соціальних гарантій неможливо без податків, які стягуються з бізнесу та населення, вагомим аспектом реформи соціальної сфери стає забезпечення дієвого соціального діалогу між профспілками, роботодавцями та організаціями громадянського суспільства. Лише об'єднання соціального діалогу та питань реформи системи соціального захисту дасть потрібний результат і сприяє збереженню людського капіталу.

Наприкінці серпня 2015 року експерти Науково-дослідного інституту праці та зайнятості населення МСП та НАНУ, Секретаріату уповноваженого ВРУ з прав людини, Федерації профспілок України, Національної тристоронньої соціально-економічної ради (НТСР), ГО «Бюро соціальних та політичних розробок», Міжнародного благодійного фонду «Карітас України», ЮНІСЕФ та інших організацій на засіданні Координаційно-експертної ради з питань соціальної політики НДІ праці та зайнятості населення розглянули важливі проблеми, що стосуються змін у системі соціального захисту населення.

Насамперед фахівці обговорювали хід виконання плану робіт Координаційно-експертної ради за 2015 рік та актуальні питання щодо змін у соціальній сфері держави. Головним мотивом засідання була дискусія, що стосувалася проекту Звіту 13-ї групи про впровадження Угоди про асоціацію з ЄС у сфері соціальної політики і соціального діалогу, який підготували спільними зусиллями експерти групи та Бюро соціальних та політичних розробок. Члени зібрання зосередились на деяких головних проблемах упровадження Угоди про асоціацію з ЄС, серед яких: відсутність стратегічного погляду на державні органи різних рівнів, що стосуються реформи механізму соціального діалогу та соціального захисту, недієвий

механізм фінансового забезпечення системи соціального захисту (забезпечення установ) в умовах децентралізації та відсутності доступу громадських організацій до ходу прийняття рішень у системі соціального партнерства, брак координації між різними органами виконавчої влади під час проведення реформ.

Члени засідання наголосили на необхідності розробки стратегії зміни системи соціального діалогу із запрошенням представників сторін соціального діалогу та експертів товариств громадянського суспільства. Підтримано ідею, що стосується проведення різного роду заходів (круглих столів, семінарів), стосовно розробки стратегії для покращення механізму соціального діалогу як політичного документу та подальшого його адвокатування. Схвально поставилися до ідеї приваблення представників від громадських організацій як четвертої сторони до Національної тристоронньої соціально-економічної ради.

Члени зборів продискутували стосовно перспективи забезпеченого фінансування механізму соціального захисту в умовах децентралізації, а також за умов, коли захист трудових та соціальних прав (відповідно до Указу Президента України від 25 серпня 2015 року, яким затверджено «Національну стратегію у сфері прав людини») передбачає такі результати:

- формування дієвої системи соціального захисту, яка відповідатиме можливостям країни;
- запровадження об'єктивного джерела фінансування системи соціального захисту.

Зароджується вагома потреба в розвитку системи соціальних внесків на місцевому рівні, залучення ресурсів з різних джерел та забезпечення результативності використання бюджетних коштів.

Учасники засідання демонстрували також презентацію «Соціальні інвестиції: нові технології вирішення соціальних проблем територіальної громади», на якій було зроблено пропозицію щодо механізму Рад з питань соціального внеску, а також розглянуто питання щодо механізмів соціального інвестування та завдання діяльності Рад з питань соціального інвестування, які плануються створити як консультативно-дорадчі органи при органах місцевого самоврядування. Також на розгляд поставлено проект змін до ЗУ «Про державно-приватне партнерство». Як зазначали учасники обговорення, останнє у сфері соціального захисту та розвитку соціальної інфраструктури потребує законодавчого забезпечення як один з механізмів соціального інвестування. Тому зміни до чинного ЗУ «Про державно-приватне партнерство» (ДПП) надзвичайно необхідні, але внесені пропозиції щодо змін викликали активну дискусію, особливо залучення поняття «соціальні показники» до переліку ознак ДПП, а також можливість приватизувати об'єкти загального використання під час ДПП. Були навіть фахівці, що висловили побоювання щодо пропонованих змін, тобто, що ці зміни дають можливості до незаконного привласнення об'єктів, які створюються в межах державно-приватного партнерства приватною стороною. Фахівці зауважили необхідність детально виписувати механізм переходу права власності на об'єкти ДПП.

Згідно з результатами обговорення, ухвалено рішення про необхідність проведення моніторингу стану соціального діалогу, а також розробки пропозицій стосовно змін у межах імплементації глибокої та всеохопної зони вільної торгівлі з ЄС. Експерти наголосили на важливості системного підходу до законодавчого забезпечення механізмів соціального інвестування, у тому числі і до покращення ЗУ «Про державно-приватне партнерство». Фахівцями в цій сфері було підтримано ініціативу експертів Бюро соціальних та політичних розробок щодо проведення всеукраїнського круглого столу стосовно питань збереження людського капіталу в умовах економічної кризи та різного роду реформ, на якому також обговорювати різні методики уникнення бідності населення та питання залучення соціальних інвестицій.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Таким чином, на сьогодні бюджетне фінансування посідає ключове місце у фінансовому забезпеченні соціальної сфери. Водночас система бюджетного забезпечення не є досконалою та потребує змін. Необхідні зміни і порядку фінансування соціальних видатків, системи їх планування та прогнозування. Варто переглянути відносини держави і підприємницького сектору, громадських організацій та міжбюджетні відносини. Не менш вагомою повинна стати і розробка методичних підходів стосовно оцінки бюджетної політики в соціальній сфері населення держави.

Список літератури

1. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
2. Меленюк, В. О. Теоретичні основи державної соціальної політики в Україні [Текст] / В. О. Меленюк // Держава та регіони. Серія: Державне управління. – 2009. – № 1. – С. 126-132.
3. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/index>.
4. Овчарова, Н. В. Проблеми та перспективи бюджетного забезпечення соціальної сфери в Україні / Н. В. Овчарова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dspace.uabs.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/342/1/ovcharova2.pdf>.

-
5. Мартинова, Т. О. Удосконалення діючих механізмів фінансового забезпечення соціально-культурної сфери [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/natural/Npkntu_e/2010_17/stat_17/37.pdf.
 6. Проблематика фінансового забезпечення соціальної сфери України та шляхи їх вирішення [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukr.vipreshebnik.ru/finans/4494-problematika-finansovogo-zabezpechennya-sotsialnoi-sferi-ukrajini-ta-shlyakhi-jikh-virishennya.html>.
 7. Соціальний діалог та соціальні інвестиції – основа реформування соціальної сфери України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eu.prostir.ua/news/269828.html>.

References

1. (2015). Retrieved from: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
2. Meleniuk, V. O. (2009). *Teoretychni osnovy derzhavnoi sotsialnoi polityky v Ukraini. Derzhava ta rehiony. Seriya: Derzhavne upravlinnia*, 1, 126-132.
3. (2015). Retrieved from: <http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/index>.
4. Ovcharova, N. V. (2015). *Problemy ta perspektyvy biudzhethnoho zabezpechennia sotsialnoi sfery v Ukraini*. Retrieved from: <http://dspace.uabs.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/342/1/ovcharova2.pdf>.
5. Martynova, T. O. (2010). *Udoskonalennia diiuchykh mekhanizmiv finansovoho zabezpechennia sotsialno-kulturnoi sfery*. Retrieved from: http://www.nbu.gov.ua/portal/natural/Npkntu_e/2010_17/stat_17/37.pdf.
6. *Problematyka finansovoho zabezpechennia sotsialnoi sfery Ukrainy ta shliakhy yikh vyrishennia*. (2015). Retrieved from: <http://ukr.vipreshebnik.ru/finans/4494-problematika-finansovogo-zabezpechennya-sotsialnoi-sferi-ukrajini-ta-shlyakhi-jikh-virishennya.html>.
7. *Sotsialnyi dialoh ta sotsialni investytsii – osnova reformuvannia sotsialnoi sfery Ukrainy*. (n.d.). Retrieved from: <http://eu.prostir.ua/news/269828.html>.

Стаття надійшла до редакції 21.10.2015 р.

Наталія Володимирівна ТКАЧЕНКО

доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри фінансів і кредиту,
Черкаський навчально-науковий інститут ДВНЗ «Університет банківської справи»
E-mail: tkachenko_n@list.ru

**ПРОБЛЕМАТИКА ФУНКЦІОНУВАННЯ ОРГАНІЗАТОРІВ ТОРГІВЛІ ЦІННИМИ
ПАПЕРАМИ НА ФОНДОВОМУ РИНКУ УКРАЇНИ**

Ткаченко, Н. В. Проблематика функціонування організаторів торгівлі цінними паперами на фондовому ринку України [Текст] / Наталія Володимирівна Ткаченко // Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол. : В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету “Економічна думка”, 2015. – Том 21. – № 1. – С. 268-275. – ISSN 1993-0259.

Анотація

Вступ. Ефективне функціонування інфраструктури ринку цінних паперів, концентрація їх обігу на фондових біржах має важливе значення для економіки країни, зокрема, для поліпшення прозорості, ліквідності та інвестиційної привабливості вітчизняного фондового ринку, що дозволить збільшити обсяг укладених угод та сприятиме зростанню фіскальних надходжень до бюджету. Порівняно з економічно розвиненими країнами ефективність функціонування українського фондового ринку є дуже низькою. В Україні оцінка ефективності розглядається з позиції аналізу результатів торгів, отриманих протягом певного періоду часу.

Мета. Метою статті є виявлення проблем функціонування вітчизняного фондового ринку шляхом аналізу діяльності організаторів торгівлі фондовими цінностями та обґрунтування заходів щодо підвищення ефективності діяльності інфраструктури ринку цінних паперів задля реалізації національних інтересів економічного розвитку в умовах глобальної економіки.

Метод (методологія). Для досягнення поставленої мети використано методи збору і узагальнення інформації. З метою дослідження впливу окремих чинників на зміну обсягу та структури операцій з торгівлі цінними паперами проведено їх ретроспективний аналіз.

Результати. Досліджено сучасний стан діяльності організаторів торгівлі цінними паперами на фондовому ринку та окреслено перспективи реформування діяльності інститутів депозитарно-клірингової інфраструктури. Виявлено, що український фондовий ринок характеризується незначним обсягом здійснюваних операцій, є ризиковим і низькорентабельним, а вартість входження на нього та підтримання необхідних нормативів є надмірною і не покривається надходженнями від провадження професійної діяльності. Обґрунтовано, що розв'язання окреслених проблем сприятиме зниженню трансакційних витрат при укладанні угод між контрагентами, забезпеченню стабільності й безперервності процесу обігу цінних паперів; зниженню витрат при торгівлі цінними паперами та послугами; наданню клієнтам всього спектру консультаційних послуг із приводу емісії, розміщення та обігу цінних паперів тощо.

Ключові слова: фондовий ринок; фондові цінності; фондові активи; інфраструктура ринку цінних паперів; організатори торгівлі; державний борг; фондова біржа; клірингова організація; депозитарій.

Natalia Volodymyrivna TKACHENKO

Doctor of Economics,
Professor,
Head of Finance and Credit Department,
Cherkassy Training and Education Institute of State Higher Educational Institution «University of Banking»
E-mail: tkachenko_n@list.ru

PROBLEMS OF FUNCTIONING OF SECURITIES TRADE ORGANIZERS ON THE STOCK MARKET OF UKRAINE

Abstract

Introduction. *The effective functioning of the securities market infrastructure, the concentration of securities on the stock exchanges are essential issues for the country's economy. In particular, they are important for improving the transparency, liquidity and investment attractiveness of the domestic stock market, which will increase the volume of transactions, and, in turn, will contribute to the growth of fiscal revenue. The efficiency of the Ukrainian stock market is very low in comparison with developed countries. In Ukraine, evaluation of the effectiveness is considered from the position of analysis of the results of trading which have been received for a certain period of time.*

Purpose. *The aim of the article is to identify problems in the functioning of the domestic stock market by analyzing the activity of the organizers of the trade stockbroking and justification of measures to improve the efficiency of the securities market infrastructure in the interests of national interests of economic development in the global economy.*

Method (methodology). *Methods of collection and compilation of information are used to achieve the goal of the article. Retrospective analysis of the operations of trading securities has been carried out in order to study the influence of individual factors on the change in volume and structure of the trade operations.*

Results. *The current state of activities of the organizers of securities trading on the stock market is studied. Prospects for reform of the of depository and clearing institutions of infrastructure are defined. It is revealed that the Ukrainian stock market is characterized by small volume of the transactions. It is risky and low-profit. The cost of entry to it is excessive and is not covered by the proceeds from the exercise of professional activities. It is proved that the solution of the problems will help to reduce transaction costs in transactions between counterparties, to ensure stability, to continue the process of circulation of securities, to provide customers with the entire spectrum of consulting services regarding the issue, placement and circulation of securities, etc.*

Keywords: *stock market; stock values; fund assets; securities market infrastructure; organizers of trade; national debt; stock exchange; clearing organization; the depository.*

JEL classification: G20

Вступ

Фондовий ринок - це система відносин з продажу різних фінансових активів або фондових цінностей. Формування інфраструктури фондового ринку йде паралельно з його розвитком та зростанням кількості угод. Тому належним чином налагоджена система торгівлі, клірингу, розрахунків цінних паперів дозволить збільшити ефективність функціонування ринку цінних паперів шляхом зниження кількості зривів і некоректного виконання угод.

Питання функціонування інфраструктури фондового ринку є досить поширеними у працях науковців та практиків, на них зверталась увага у роботах С. Антонова [1], О. Барановського [2], О. Мулярчука [3], С. Шишкова [1] та ін. Проте в галузі вивчення специфічних особливостей функціонування організаторів торгівлі цінними паперами залишається чимало не вирішених проблем як теоретичного, так і прикладного характеру. Окрім того, ця проблематика вимагає ретельного дослідження у зв'язку з її постійною актуалізацією з огляду на виклики сьогодення в контексті глобалізаційних та інтеграційних процесів, до яких залучена Україна. Як наслідок, постають нові вимоги перед державою щодо створення умов для ефективної діяльності усіх суб'єктів фондового ринку.

Мета статті

Метою дослідження є діагностування проблем, що стримують збільшення обсягів ринкових угод з фондовими інструментами на сучасному етапі розвитку України та обґрунтування заходів із підвищення ефективності функціонування інфраструктури фондового ринку в інтересах реалізації національних інтересів економічного розвитку в умовах глобальної економіки.

Виклад основного матеріалу дослідження

Провідними організаціями, що підтримують інфраструктуру ринку цінних паперів, є фондові біржі,

клірингові організації та депозитарії. Відмінною рисою всіх інститутів інфраструктури ринку є належність до сфери нематеріального виробництва. Їхня економічна спеціалізація – це надання різного роду ділових послуг (*business services*): торгово-посередницьких, фінансових, консультаційних, інформаційних. Елементи інфраструктури депозитарно-клірингової діяльності відрізняються від інших суб'єктів економіки тим, що надають послуги щодо створення необхідних умов для укладання угод між суб'єктами ринкових відносин і виконання досягнутих угод, визначення зобов'язань, забезпечення їх виконання і закріплення права власності на цінні папери, що стали предметом угод.

Початкові кроки у створенні інфраструктури фондового ринку в Україні мали суто адміністративний характер. Першими з'явилися фондові біржі, які як елемент такої інфраструктури взагалі були «непотрібними» до початку приватизаційних процесів. Саме процес роздержавлення власності став причиною появи фондового ринку в Україні і, як зазначено в Постанові Верховної Ради України «Про Концепцію функціонування й розвитку фондового ринку України», є «одним з основних джерел появи цінних паперів» [4]. Цією Концепцією було окреслено мету функціонування фондових бірж – формування максимально справедливої ціни на цінні папери через процедуру лістингу і механізм біржових торгів, що забезпечує єдине котирування цінних паперів і сприяє підвищенню довіри інвесторів до них. А завершальним етапом у розбудові інфраструктури фондового ринку можна вважати ухвалення законів України «Про депозитарну систему України» [5], «Про внесення змін до деяких законів України щодо статусу та умов функціонування Розрахункового центру з обслуговування договорів на фінансових ринках». З метою ефективного сприяння розвитку фондового ринку і забезпечення стабільного здійснення розрахунків за фінансовими інструментами створено ПАТ «Розрахунковий центр з обслуговування договорів на фінансових ринках» (на базі ПрАТ «Всеукраїнський депозитарій цінних паперів»).

Цим кроком в Україні фактично здійснено розмежування розрахунково-клірингової функції і депозитарного обліку, що їх раніше поєднували комерційний депозитарій ПрАТ «Всеукраїнський депозитарій цінних паперів» (ВДЦП) і його конкурент – підконтрольний державі Національний депозитарій України. Фактично в Україні було реалізовано дотримання рекомендованого міждержавними структурами принципу небажаності суміщення функцій клірингу і депозитарної діяльності. Відповідно до вимог Закону України «Про депозитарну систему України» Національний банк України збільшив свою частку корпоративних прав у капіталі ПАТ «Розрахунковий центр з обслуговування договорів на фінансових ринках» з 22,86 до 77,7897 % шляхом викупу за офертою акцій в інших власників [6].

Розглянемо ситуацію, що склалася на фондовому ринку з погляду операцій проведених на біржовому і позабіржовому ринках. За наведеними в таблиці 1 даними спостерігаємо ситуацію із значним переважанням позабіржових угод. Однак слід зауважити позитивну тенденцію до зростання частки біржового ринку з 3,37 % у 2009 році до 27,69 % у 2013-му, що стало результатом регуляторних дій держави на фондовому ринку. Проте у 2014 році спостерігаємо деяке зниження питомої ваги біржового ринку до 26,59 % (на 1,1 відсоткових пункти порівняно з попереднім роком), хоча за абсолютними показниками відбулося його зростання на 33,72 % і склало 619,70 млрд грн, що еквівалентно 39,55 % вітчизняного ВВП. Це пояснюється тим, що протягом 2013-2014 років операції з відчуження цінних паперів на позабіржовому ринку оподатковувалися акцизним податком за ставкою 3 %, тоді як для біржових операцій така ставка становила 0,5 %.

У 2013 році зростання частки біржових угод на ринку цінних паперів відбулося за акціями – з 3,64 % у 2012 році до 26,25 %, корпоративними облігаціями з 21,10 % у 2012 році до 48,05 %, державними облігаціями – з 14,69 % у 2012 році до 47,94 %, при цьому за іншими видами цінних паперів спостерігаємо зовсім іншу ситуацію. За муніципальними облігаціями частка біржових угод скоротилася у 3,4 раза – з 85,43 % у 2012 році до 25,0 % у 2013, що може свідчити про низьку якість цінних паперів органів місцевого самоврядування або ж про здорожчання послуг організаторів торгівлі. Аналогічну ситуацію спостерігаємо й за іншими видами цінних паперів (інвестиційні сертифікати, інші фінансові інструменти). Слід зауважити, що у 2013 році найбільша частка біржових угод була проведена за деривативами – 100 %, в попередні роки частка наближалася до 100 %, лише в 2009 році складала всього 50 %.

Окремі тенденції, виявлені у 2013 році, збереглися й у 2014, зокрема це стосується збільшення питомої ваги угод за корпоративними облігаціями до 53,04 % та державними облігаціями до 79,32 %. Частка угод за акціями скоротилася більш ніж у чотири рази – до 6,26 %, відбулося й номінальне скорочення обсягів угод за пайовими інструментами на 45,54 %. Причин цьому є кілька, насамперед не варто стверджувати, що акції українських емітентів не варті уваги, однак наразі вітчизняному емітенту легше залучити фінансові ресурси через випуск корпоративних облігацій, аніж через емісію акцій та банківське кредитування, і підтвердженням цьому є статистика.

Одним із ключових індикаторів ефективності функціонування фондового ринку є розвиток його організованого сектору. Так у 2014 році продовжилася позитивна тенденція щорічного розвитку біржового сегменту фондового ринку України. Обсяг біржових контрактів з цінними паперами на

організаторах торгівлі у 2014 році порівняно з 2013 роком зріс на 33,72 % і становив 619,70 млрд грн. До речі, таке зростання було дещо меншим порівняно із 2013 роком, у якому зазначений показник зріс на 75,76 % (табл. 1).

У 2014 році відбулося деяке переформатування структури торгів на ринку цінних паперів – посилюється частка угод з акціями до 17,82 % з одночасним скороченням торгівельних угод за державними облігаціями – 29,51 %. У 2014 році спостерігалось подвоєння частки торгів цінними паперами ІСІ, особливо інвестиційними сертифікатами. Такі зміни у структурі торгів пояснюються в основному введенням акцизу на відчуження цінних паперів на неорганізованих ринках, зокрема векселів, які використовувалися з метою реалізації фінансових схем (векселі не можуть обертатися на біржах), тому такі угоди стали дорогими (витратними). Однак ринок знайшов їм альтернативу у вигляді інвестиційних сертифікатів, на які не поширюється норма щодо оподаткування операцій за ними. Це стосується і векселів підприємств, операції за якими також обтяжені означеним податком, що унеможливує за їх допомогою залучення підприємствами обігових коштів за одночасного дефіциту кредитних та інвестиційних ресурсів, наслідком чого є зростання операцій за корпоративними облігаціями.

Спадні тенденції щодо конструкції угод за іншими видами цінних паперів у 2014 році посилювалися. Слід зазначити, що частка біржового ринку в загальному обсязі торгів на ринку цінних паперів залишається досить низькою, але протягом аналізованого періоду відбувається її стійке зростання з 10,72 % у 2010 році до 26,59 % у 2014 році (рис. 1).

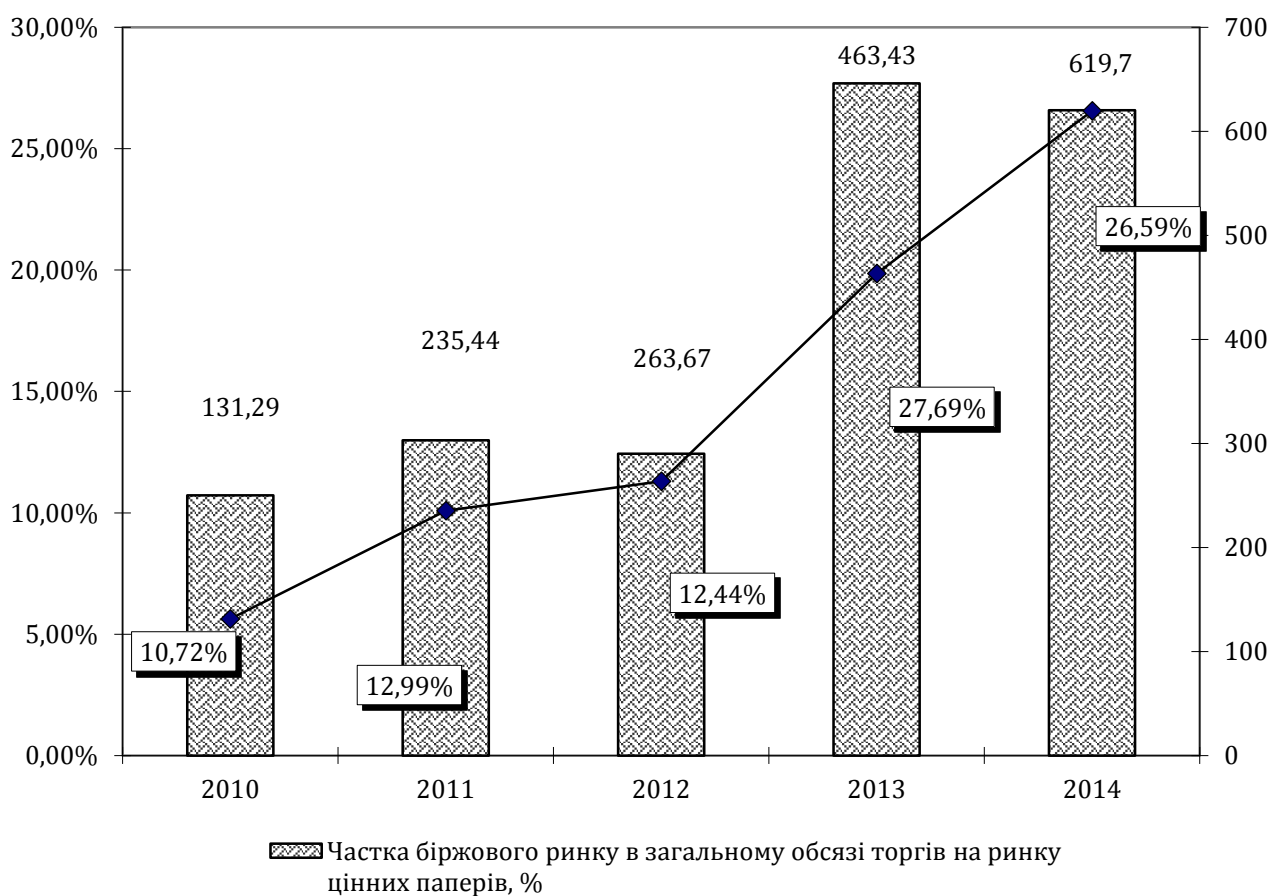

Рис. 1. Динаміка обсягу біржових контрактів з цінними паперами на організаторах торгівлі впродовж 2010-2014 років [7]

Таким чином, протягом усього аналізованого періоду зберігається асиметричність структури фондового ринку, оскільки переважаючими є операції з цінними паперами, що здійснюються поза межами організованого ринку. За період 2009-2014 роки серед фінансових інструментів провідну позицію за обсягами торгів як на біржовому ринку, так і на ринку цінних паперів загалом займали акції, державні облігації України та облігації підприємств, значне зниження угод відмічаємо за муніципальними облігаціями та похідними цінними паперами.

Таблиця 1. Обсяг торгів на ринку цінних паперів та виконаних біржових контрактів (договорів) на організаторах торгівлі за видами цінних паперів та видами ринку за період 2009–2014 рр.* [7]

Вид ЦП	Показники	2009 р.	2010 р.	2011р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.
Акції	Усього, млрд грн	470,73	565,25	636,07	591,86	171,10	415,50
	Позабіржовий ринок, млрд грн	457,19	512,50	567,48	570,32	126,19	391,04
	Біржовий ринок, млрд грн	13,54	43,75	68,59	21,54	44,92	24,46
	Частка обсягу торгів акціями на біржовому ринку в загальному обсязі торгів акціями на ринку цінних паперів, %	2,88	7,74	10,78	3,64	26,25	6,26
Корпоративні облигації	Усього, млрд грн	81,13	69,50	103,70	124,89	98,87	69,92
	Позабіржовий ринок, млрд грн	74,06	62,79	82,28	98,54	51,36	37,09
	Біржовий ринок, млрд грн	7,07	6,71	21,42	26,35	47,51	32,82
	Частка обсягу торгів КО на біржовому ринку в загальному обсязі торгів КО на ринку цінних паперів, %	8,71	9,65	20,66	21,10	48,05	53,04
Муниципальні облигації	Усього, млрд грн	0,66	0,50	1,67	7,48	3,60	4,11
	Позабіржовий ринок	0,63	0,36	1,21	1,09	2,70	3,53
	Біржовий ринок	0,03	0,14	0,46	6,39	0,90	0,58
	Частка обсягу торгів МО на біржовому ринку в загальному обсязі торгів МО на ринку цінних паперів	4,55	28,00	27,54	85,43	25,00	14,11
Державні облигації	Усього, млрд грн	98,99	354,12	855,55	1217,06	721,47	688,09
	Позабіржовий ринок	90,81	293,26	756,43	1038,28	375,60	142,32
	Біржовий ринок	8,18	60,86	99,12	178,78	345,87	545,77
	Частка обсягу торгів ДО на біржовому ринку в загальному обсязі торгів ДО на ринку цінних паперів	8,26	17,19	11,59	14,69	47,94	79,32
Похідні (деривативи)	Усього, млрд грн	0,10	3,75	23,99	24,91	18,01	9,31
	Позабіржовий ринок	0,05	0,02	0,17	0,13	0,00	0,01
	Біржовий ринок	0,05	3,73	23,82	24,78	18,01	9,30
	Частка обсягу торгів деривативами на біржовому ринку в загальному обсязі торгів деривативами на ринку цінних паперів	50,00	99,47	99,29	99,48	100,00	99,89
Інвестиційні сертифікати	Усього, млрд грн	76,31	115,49	114,42	137,74	496,50	240,10
	Позабіржовий ринок	69,17	99,39	92,39	131,19	490,28	234,63
	Біржовий ринок	7,14	16,10	22,03	5,84	6,22	5,47
	Частка обсягу торгів ІС на біржовому ринку в загальному обсязі торгів ІС на ринку цінних паперів	9,36	13,94	19,25	4,24	1,25	2,28
ІФІ	Усього, млрд грн	339,36	441,77	435,72	426,92	167,42	904,79
	Частка обсягу торгів ІФІ – ощадні (депозитні) сертифікати, заставні цінні папери тощо	31,80	28,73	20,07	16,87	9,98	38,79
Обсяг виконаних біржових контрактів за цінними паперами на організаторах торгівлі, млрд грн		36,01	131,29	235,44	263,67	463,43	619,7
Обсяг торгів на ринку цінних паперів, млрд грн		1067,26	1537,79	2171,1	2530,87	1676,97	2331,95

*станом на 31 грудня відповідного року

Як відомо, на фондовому ринку України функціонує 10 фондових бірж. Стосовно їх функціонування у 2014 році не відбулося суттєвих змін від сформованих тенденцій: так само, як і впродовж 2010-2013 років, у 2014 році лідерство утримували дві фондові біржі – «ПФТС» та «Перспектива», які відзначалися істотними обсягами торгів, контролюючи більш ніж 94,62 % вартості біржових контрактів.

Якщо проаналізувати лідерів та аутсайдерів за обсягом біржових контрактів, то за підсумками 2014 року в трійці лідерів за нарощуванням обсягів торгів на організаторах торгівлі знаходяться фондові біржі «УМВБ», «Перспектива» та «СЕФБ», натомість істотне скорочення демонстрували фондові біржі – «УМФБ», «УФБ» та «ІННЕКС». Але, зрозуміло, такий аналіз не дає узагальненої картини в частині структурного поділу за часткою організатора в загальному обсязі торгівлі цінними паперами. Якщо подивитися на таблицю 2, то спостерігаємо домінування фондової біржі «Перспектива», при цьому така тенденція є характерною для фондового ринку, починаючи ще з 2012 року. А до цього часу лідерські позиції утримувала ПФТС, зокрема у 2010 році 38,75 % та у 2011 році 37,74 %.

Таблиця 2. Динаміка частки організаторів торгівлі цінними паперами від загального обсягу торгів упродовж 2010-2014 років, % [7]

Організатор торгівлі	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	Відхилення, +/-			
						2011/2010	2012/2011	2013/2012	2014/2013
УФБ	0,16	0,17	0,16	0,72	0,07	0,01	-0,01	0,56	-0,65
КМФБ	4,37	0,88	0,81	2,54	1,60	-3,49	-0,07	1,73	-0,94
ПФТС	38,75	37,74	33,93	23,78	15,47	-1,01	-3,81	-10,15	-8,31
УМВБ	5,080	0,001	0,02	0,003	0,04	-5,08	0,02	-0,02	0,04
ІННЕКС	0,57	0,01	0,004	0,05	0,004	-0,56	-0,01	0,05	-0,05
ПФБ	2,69	0,10	0,25	2,82	2,06	-2,59	0,15	2,57	-0,76
УМФБ	4,99	0,46	0,37	0,26	0,02	-4,53	-0,09	-0,11	-0,24
Перспектива	31,69	33,58	55,21	67,23	79,15	1,89	21,63	12,02	11,92
СЕФБ	0,38	0,08	0,14	0,23	0,20	-0,30	0,06	0,09	-0,03
УБ	9,13	26,96	9,11	2,35	1,38	17,83	-17,85	-6,76	-0,97
Разом	100	100	100	100	100	-	-	-	-

Аналіз даних таблиці 2 свідчить, що різке зменшення частки біржових контрактів демонструють такі фондові біржі, як УФБ (з 0,16 % у 2010 році до 0,07 % у 2014 році), ПФТС (з 38,75 % у 2010 році до 15,47 % у 2014 році), УМВБ (з 5,08 % у 2010 році до 0,04 % у 2014 році), ІННЕКС (з 0,57 % у 2010 році до 0,004 % у 2014 році) та УМФБ (з 4,99 % у 2010 році до 0,02 % у 2014 році).

Зі стартом реформування депозитарно-клірингової системи суттєвим чином змінилась концепція розрахунків за правочинами щодо цінних паперів, які здійснені на фондовій біржі. За допомогою оновленої посттрейдингової інфраструктури учасники ринку отримали можливість здійснювати розрахунки за принципом «поставка цінних паперів проти оплати», причому розрахунки щодо цінних паперів у ПАТ «Національний депозитарій України» та грошові розрахунки в ПАТ «Розрахунковий центр» проводяться автоматично. Розмежування функцій обліку цінних паперів і клірингу за правочинами щодо цінних паперів між окремими інфраструктурними суб'єктами, що стало інновацією для українського фондового ринку, відповідає сучасним міжнародним практикам. Подальшому розвитку українського фондового ринку та його інтеграції до світового мала би сприяти активізація встановлення кореспондентських відносин Національного депозитарію України та Розрахункового центру з депозитарними системами інших країн світу.

Але, все ж таки, незважаючи на позитивні зміни, чинне законодавство, що визначає діяльність суб'єктів фондового ринку, лишається недосконалим, зокрема в частині захисту інтересів інвесторів. Стримувальними чинниками також слід вважати законодавчу недосконалість валютного регулювання операцій із цінними паперами, існування бар'єрів допуску іноземних фондових цінностей на вітчизняний ринок тощо. Такий стан речей генерує ситуацію, в якій український фондовий ринок значно програє світовим, демонструє спадний характер торгової активності, що спричиняє низьку ліквідність біржових інструментів. Певними недосконалами характеризуються і процедури лістингу, наслідком чого є допуск «неякісних» цінних паперів до участі у торгах на біржах.

На думку експертів, однією з причин недостатнього (низького) рівня розвитку вторинного ринку цінних паперів є брак єдиного національного центру торгівлі цінними паперами. Це також є свідченням невідповідності інфраструктури потребам ринку – кількість фондових бірж не відповідає розмірам останнього, тобто їх існування не є виправданим, а навпаки, лише призводить до збільшення трансакційних витрат учасників ринку, посилює їхні ризики, створюючи сприятливий ґрунт для негативних проявів – виникнення умов для арбітражу, можливості маніпулювання курсами цінних

паперів, погіршує якість нагляду та ускладнює регулювання (через розпорошення уваги регулятора), що в підсумку не сприяє зростанню привабливості вітчизняного ринку. Окремо слід згадати і низьку фінансову, зокрема інвестиційну, грамотність суб'єктів ринку.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Національний фондовий ринок залишається вкрай малим за обсягом та не відіграє суттєвого значення для функціонування глобального ринку капіталу. Але, з огляду на розширення інструментарію, врегулювання базових принципів клірингу і розрахунків, новацій у податковому законодавстві, можна очікувати більш активного розвитку ринку в майбутньому.

Біржовий ринок цінних паперів практично не виконує функції забезпечення залучення капіталу. Найбільші обсяги торгів на фондових біржах України фіксувалися за державними облігаціями та облігаціями підприємств. При цьому при первинному розміщенні державних облігацій коло учасників торгів є обмеженим банками - первинними дилерами. Щодо корпоративних облігацій, то операції на фондових біржах більшою мірою пов'язані саме з їх розміщенням, ніж із забезпеченням їх подальшого ліквідного обігу.

Триває стагнація біржового ринку акцій, що обумовлено специфічністю акцій як фінансового інструменту в українських реаліях (недостатня ліквідність, низькі корпоративні стандарти переважної кількості емітентів, незначна інформаційна прозорість, недостатність акцій з високими інвестиційними характеристиками, недостатньо регульоване ціноутворення тощо).

Українські біржі поки позбавлені можливості стимулювати ліквідність за рахунок упровадження в обіг акцій іноземних емітентів, хоча б тих, які мають активи всередині України. Фактично, мова йде про холдингові компанії українських емітентів. Ліквідність обігу деяких цінних паперів таких емітентів (особливо таких, що належать до основних, а не альтернативних лістингів міжнародних бірж) значно вища за показники blue chips на національному біржовому ринку акцій. Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку вже затвердила список іноземних фондових бірж, емітентів яких можуть допустити на вітчизняний ринок. У перелік увійшли торговельні майданчики Варшави, Лондона, Гонконга та інші. Однак не вирішеним залишається питання врегулювання валютного контролю при здійсненні операцій з купівлі-продажу таких цінних паперів. Якби таке питання було вирішене Національним банком України та зазначені емітенти потрапили на вітчизняний фондовий ринок, це дало б поштовх до його подальшого розвитку ринку, підвищення ліквідності та різноманітності активів.

Перспективним напрямом досліджень вважаємо вивчення доцільності створення Фонду гарантування інвестицій на фондовому ринку, за рахунок коштів якого будуть здійснюватись компенсаційні виплати інвесторам-фізичним особам, що втратили інвестиції, передані торговцю цінними паперами за договорами про управління цінними паперами, або вкладені в цінні папери інститутів спільного інвестування, крім венчурних фондів. Це вирішить проблему захисту прав інвесторів та підвищить їх довіру до вітчизняного фондового ринку.

Список літератури

1. Антонов, С. Фондовый рынок : регуляторы и регулирование [Електронний ресурс] / С. Антонов, С. Шишков // Зеркало недели. – 2014. – № 16. – Режим доступу : <http://gazeta.zn.ua/finances/fondovyy-rynok-regulyatory-i-regulirovanie-.html>.
2. Барановський, О. І. Фінансова безпека в Україні (методологія оцінки та механізми забезпечення) [Текст] : монографія / О. І. Барановський. – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2004. – 759 с.
3. Мулярчук, О. В. Розвиток фондового ринку в контексті фінансової безпеки держави [Текст] / О. В. Мулярчук // Вісник НТУ «ХПІ». – 2012. – № 58(964). – С. 115–127.
4. Про Концепцію функціонування та розвитку фондового ринку України [Електронний ресурс] : постанова Верховної Ради України від 22.09.1995 р. № 342/95-ВР. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/342/95>.
5. Про депозитарну систему України [Електронний ресурс] : закон України від 06.07.2012 № 5178-VI, із змінами. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5178-17/page>.
6. Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.bank.gov.ua/files/Shareholders/344443/344443_20150308.pdf.
7. Офіційний сайт Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку. – Режим доступу : <http://www.nssmc.gov.ua>.

References

1. Antonov, S. & Shishkov, S. (2014). Fondovyy rynek : regulatory i regulirovanie. Zerkalo nedeli, 16. Retrieved from: <http://gazeta.zn.ua/finances/fondovyy-rynok-regulyatory-i-regulirovanie-.html>.
2. Baranovs'kyj, O. I. (2004). Finansova bezpeka v Ukraini (metodolohiia otsinky ta mekhanizmy zabezpechennia). Kyiv: Kyivs'kyj Natsional'nyj torhivel'no-ekonomichnyj universytet.

-
3. Muliarchuk, O. V. (2012). Rozvytok fondovoho rynku v konteksti finansovoi bezpeky derzhavy. Visnyk NTU «KhPI», 58(964), 115-127.
 4. Pro Kontsepsiui funktsionuvannia ta rozvytku fondovoho rynku Ukrainy: Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy, (1995). Retrieved from: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/342/95>.
 5. Pro depozytarnu systemu Ukrainy: zakon Ukrainy. (2012). Retrieved from: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5178-17/page>.
 6. Ofitsijnyj sajt Natsional'noho banku Ukrainy. Retrieved from: http://www.bank.gov.ua/files/Shareholders/344443/344443_20150308.pdf.
 7. Ofitsijnyj sajt Natsional'noi komisii z tsinnykh paperiv ta fondovoho rynku. Retrieved from: <http://www.nssmc.gov.ua>.

Стаття надійшла до редакції 16.11.2015 р.

Альона ФРИЧ

НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ РИНКУ ОСОБИСТОГО СТРАХУВАННЯ В УКРАЇНІ

Фрич, А. Напрями вдосконалення ринку особистого страхування в Україні [Текст] / Альона Фрич // Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол. : В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету “Економічна думка”, 2015. – Том 21. – № 1. – С. 276-283. – ISSN 1993-0259.

Анотація

Досліджено сутність особистого страхування та його розвиток в Україні в умовах євроінтеграції, виявлено причини недосконалості методів державного регулювання ринку особистого страхування, структуризації системи особового страхування та визначено шляхи вирішення існуючих проблем з урахуванням позитивного зарубіжного досвіду.

Проаналізовано та підсумовано показники діяльності вітчизняного ринку особистого страхування, подано оцінку його сучасного стану, а також проаналізовано основні підходи до формування моделі медичного страхування.

Узагальнено та систематизовано зарубіжний досвід розвитку галузі особистого страхування. Виокремлено основні проблеми ефективного функціонування сучасного ринку особистого страхування в Україні. Розроблено та запропоновано напрями вдосконалення страхового законодавства та державного регулювання особистого страхування в Україні.

Ключові слова: *особисте страхування; ринок особистого страхування; державне регулювання; медичне страхування; страхування життя; страхування від нещасних випадків.*

Al'ona FRYCH

DIRECTIONS OF IMPROVEMENT OF THE MARKET OF PERSONAL INSURANCE IN UKRAINE

Abstract

In the article the problems of life insurance market and its development in Ukraine in the conditions of the European are considered. The causes of imperfection of methods of state regulation of life insurance are determined. The structuring of the personal insurance's structure is shown. The ways to solve the existant problems taking into consideration the positive foreign experience are determined.

The index of the activities of the domestic life insurance market is analysed. The valuation of the modern state of the personal insurance is done and the innovative approaches to the medical insurance are examined.

The foreign experience of the life insurance development is generalized and systematized. The main problems of the life insurance market are underlined. The directions of the improvement of insurance legislation and state regulation of market are developed.

Keywords: *the personal insurance; life insurance market; state regulation; medical insurance; life insurance; the accident insurance.*

JEL classification: G220

Вступ

Обов'язковою умовою розвитку ринку особистого страхування в Україні в умовах інтеграції нашої держави у європейське співтовариство та посилення процесів глобалізації, є зміна його діяльності відповідно до європейських стандартів. Аналіз показників діяльності останнього свідчить про наявність позитивної тенденції поступового зростання його обсягів, починаючи з 2000 року, однак на сьогодні він ще недостатньо розвинутий для того, щоб відігравати належну роль у розвитку національної економіки. Важливою передумовою його розвитку є впровадження ефективної системи державного регулювання, яка повинна базуватись на максимальному наближенні до принципів та методології державного регулювання страхових ринків розвинутих країн з урахуванням специфічних умов функціонування

вітчизняної економіки.

Сучасна ситуація у цій сфері ускладнена низкою проблем, які потребують нагального вирішення. Зокрема в Україні не врегульованими залишаються питання захисту прав споживачів страхових послуг, недосконалими є механізми державного регулювання діяльності страхових посередників, відсутні системи досудового розв'язання спорів та гарантування страхових виплат власникам полісів особистого страхування. Виняткової актуальності в таких умовах набуває адаптація українського страхового законодавства до норм Європейського Союзу, що передбачається Угодою «Про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами», запорукою успішного проведення якої є передусім ґрунтовний порівняльний аналіз законодавств України та Євросоюзу.

Вагомий внесок у дослідження теоретико-методологічних засад страхування загалом та особистого страхування зокрема зробили вітчизняні вчені: Т. М. Артюх, В. Д. Базилевич, В. Д. Бігдаш, В. А. Борисова, С. О. Булгакова, Н. М. Внукова, О. О. Гаманкова, О. Й. Жабинець, О. М. Залетов, О. Д. Заруба, А. М. Єрмошенко, М. С. Клапків, А. Я. Кузнєцова, М. В. Мних, О. В. Огаренко, С. С. Осадець, В. Й. Плиса, М. В. Римар, Т. А. Ротова, В. В. Фурман, К. В. Шелехов, Я. П. Шумелда, Б. С. Юровський а також зарубіжні – Н. Ф. Галагуза, Д. Блад, Л. А. Орланюк-Малицька, Ю. В. Панков, Г. І. Фалін, Т. А. Федорова, О. А. Шахов, Р. Т. Юлдашев та інші. Однак основну увагу вітчизняні науковці та практики звертали на дослідження теоретичних основ загального страхування, у той час, як ціла низка питань у сфері особистого страхування на теперішній час висвітлена недостатньо і потребує поглибленого вивчення. Так неналежним чином розкриті особливості економічної сутності особистого страхування та ризиків, які воно покриває, неповною є класифікація договорів особистого страхування за видами, додаткового вивчення потребують фактори, що впливають на розвиток ринку особистого страхування. У сучасних умовах розвитку цього ринку поглибленого дослідження вимагають питання, які висвітлюють досвід діяльності європейських страхових ринків, а також принципи та методологію їх державного регулювання.

Мета статті

Мета статті – обґрунтування теоретико-концептуальних підходів до формування ринку особистого страхування, виокремлення основних перспектив розвитку медичного страхування в Україні, зважаючи на соціально-економічну та політичну ситуації в країні, а також окреслення можливих інституційних механізмів та організаційних заходів, що сприятимуть євроінтеграції у цій сфері.

Виклад основного матеріалу дослідження

Здоров'я громадян є найвищою суспільною та індивідуальною цінністю, оскільки значною мірою впливає на процеси і результати економічного, соціального та культурного розвитку країни, демографічну ситуацію і стан національної безпеки, а також є важливим соціальним критерієм рівня розвитку і добробуту суспільства.

У сучасних умовах господарювання в Україні попри низку економічних проблем досить гостро постали й питання соціального захисту населення, зокрема у сфері пенсійного забезпечення, медичного обслуговування та захисту при настанні різного роду нещасних випадків. Єдиним дієвим механізмом вирішення таких проблем є побудова ефективної системи державного соціального страхування та створення умов для розвитку добровільного особистого страхування.

Особисте страхування як один з сегментів вітчизняного страхового ринку через несприятливі ринкові умови, фінансову кризу та непослідовність реформ у соціальній сфері недостатньо розвинуте та не використовується як механізм вирішення соціальних проблем, які набули перманентного характеру: спад демографічних показників, інвалідність, хвороби, нещасні випадки, відсутність якісної медичної допомоги, потреба в соціальному захисті, матеріальна незабезпеченість людей похилого віку. Оцінюючи комплексно загрози та можливості ринку страхування особистих ризиків можна зробити висновок, що ця сфера страхової діяльності в Україні має значний потенціал розвитку.

Особливостям функціонування особистого страхування присвячені праці багатьох вітчизняних науковців, серед яких заслуговує на увагу дослідження соціально-економічних особливостей добровільного особистого страхування О. Славіної, однак необґрунтованим вважаємо віднесення загальнообов'язкового соціального страхування до системи особистого страхування з огляду на механізм їх реалізації. Пошуку шляхів підвищення ефективності страхування від нещасних випадків на виробництві присвячена робота К. Слюсаренко [1], проте автор недостатньо ретельно окреслила перспективи розвитку добровільного страхування від нещасних випадків як складової корпоративних програм страхування. Особливості та проблеми реалізації особистого страхування в Україні як важливого механізму соціального захисту населення залишаються маловивченими та потребують ґрунтовного аналізу.

Часто особисте страхування не цілком коректно прирівнюють до соціального страхування, яке насправді його доповнює. Відмінність між особистим та соціальним страхуванням полягає у джерелах формування страхових фондів.

У соціальному страхуванні фундаментальною основою реалізації страхових послуг є кошти

підприємств, організацій, установ і лише частково – індивідуальні доходи. А в особистому страхуванні індивідуальні доходи є основними джерелами формування страхових фондів, а кошти підприємств, організацій та установ – лише у випадках, коли особисте страхування є обов'язковим.

Особисте страхування може проводитись у добровільній та в обов'язковій формах, а соціальне – тільки в обов'язковій. Щоб оцінити стан та виявити тенденції на ринку особистого страхування, проаналізуємо динаміку страхових премій та виплат за основними видами особистого страхування (табл. 1).

Таблиця 1. Показники страхової діяльності у розрізі страхування життя та добровільного особистого страхування (млн грн)

Види страхування	Валові надходження страхових платежів (премій, внесків)				Страхові виплати (валові)			
	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.
Страхування життя	906,5	1 346,4	1 809,5	2 476,7	52,6	49,7	82,1	149,2
Добровільне страхування від нещасних випадків	450,82	672,9	826,6	1 431,3	16,04	23,97	37,73	62,7
Добровільне медичне страхування(безперервне страхування здоров'я)	211,88	1 165,4	1 322,1	1 487,5	20,16	752,4	901,0	1 010,4
Добровільне страхування на випадок хвороби	362,33	485,13	655,32	723,12	29,3	37,12	40,7	66,5
Добровільне страхування медичних витрат	98,18	304,2	324,9	334,7	36,14	70,6	120,6	102,4
Узагальнено: добровільне особисте страхування	2 029,71	3 974,03	4 938,42	6 453,32	154,24	933,79	1 182,13	1 391,2

Як бачимо, упродовж аналізованого періоду ринок добровільного особистого страхування, зокрема страхування життя, суттєво зріс, про це свідчать збільшення валових надходжень страхових платежів та страхових виплат, однак як частка страхових премій, так і частка страхових виплат порівняно з іншими видами страхування залишаються незначними. Наприклад, питома вага страхових премій зі страхування життя не перевищує 4 %, а частка страхових виплат – не досягає 1 %. Аналогічні показники для добровільного особистого страхування не перевищують 10 % [2].

Страхування життя є потужним механізмом забезпечення довгострокових інвестицій у національну економіку, що сприяє підвищенню її конкурентоспроможності.

В Україні на сьогодні не врегульовано питання підвищення фінансової надійності компаній зі страхування життя («лайфових» компаній), відсутні дієві заходи, які не допускали би використання страхування життя як способу отримання нелегального прибутку методами шахрайства [3, с.1].

Страхування, особливо страхування життя, в сучасному суспільстві відіграє велику роль у функціонуванні економіки та підтримці життєвого рівня населення. Тому в країнах Західної Європи, США та Японії страхування життя - найпопулярніший вид, його частка на ринку - від 60 % до 80 % [4, с. 70].

Економічна роль особистого страхування полягає в тому, що страхові виплати за договорами особистого страхування зменшують витратну частину державного бюджету на соціальні програми, а грошові кошти, що акумулюються страховими компаніями, можуть стати джерелом значних довгострокових інвестицій в економіку держави. В Україні це має особливе значення у зв'язку з кризою пенсійної системи і несприятливими демографічними тенденціями. В умовах дефіциту інвестиційних ресурсів залучення за допомогою страхових технологій заощаджень населення може стати суттєвим елементом державної фінансової політики та сприяти зниженню зовнішніх запозичень.

Страховання як метод управління ризиками сприяє захисту інтересів громадян, їх безпеки. Роль страховання особливо важлива в контексті економічних реформ, оскільки воно стимулює розвиток ринкових відносин та ділової активності, покращує інвестиційний клімат. Ступінь розвитку страхового ринку відображає можливості економічного зростання країни. Сприяючи перерозподілу ризиків між економічними суб'єктами і відшкодуванню збитків за рахунок накопичення, страховання дозволяє підвищити ефективність економіки, тому розвиток національної системи страховання – одне з важливих стратегічних завдань у галузі створення інфраструктури ринку.

Особисте страхування в Україні регламентується Законом України «Про страхування».

Особисте страхування можна визначити як галузь страхової діяльності, яка має на меті надання певних послуг як фізичним (окремим громадянам, членам їхніх сімей), так і юридичним особам (наприклад, страхування працівників за рахунок коштів підприємств від нещасних випадків) [5, с.14]. Ці послуги передбачають страховий захист страхувальників (застрахованих) у разі настання несприятливих подій для їхнього життя і здоров'я.

Як показує світовий досвід, страхування життя завжди розглядалося як вигідне вкладення грошей. Страхувальник (застрахований) за договором страхування життя може розраховувати на страхову суму або пенсію в разі дожиття до закінчення договору, що є засобом накопичення коштів. Страхування життя може бути й захистом спадщини страхувальника, оскільки дає йому змогу передбачити наслідки своєї смерті для близьких і визначити частку спадщини, що призначається кожному з них.

Отже, страхування життя дає змогу полегшувати передавання майна, створювати грошові фонди для різних цілей (наприклад, витрат на успадкування або поховання).

Дослідження українського ринку страхування життя безумовно свідчить про збільшення загального обсягу страхових виплат та зростання чисельності застрахованих. Водночас досить гостро стоїть проблема забезпечення фінансової надійності «лайфових» страхових компаній. Про фінансову надійність та стабільність страхової компанії свідчить розмір страхових резервів, активів та власного капіталу, а також зростання інвестиційного доходу (табл. 2).

Таблиця 2. ТОП 10 «лайфових» страхових компаній станом на 1.01.2014 р. [2], тис. грн.

Назва компанії	Активи	Страхові виплати	Страхові резерви	Інвестиційний дохід	Власний капітал
МЕТЛАЙФ	1 268 659,0	36 705,0	1 008 149,0	75 588,0	494 785,6
Граве Україна Страховання життя	876 118,1	18 378,0	274 043,0	67 029,0	184 107,0
ТАС	679 543,6	15 877,0	736 669,7	26 728,3	117 369,0
ПЗУ Україна Страховання	296 514,0	12 182,8	614 547,0	22 873,0	106 733,9
Аска-Життя	282 178,0	10 532,7	241 981,0	17 584,1	104 914,0
Ейгонлайф Україна	255 602,0	7 739,0	161 967,0	9 834,0	104 499,0
Уніка життя	220 692,0	7 717,5	151 382,0	7 543,0	87 688,1
Лемма Віте	169 215,5	6 612,0	134 350,0	6 286,0	64 316,9
Ренесанс життя	161 882,5	5 856,7	104 428,3	6 091,3	56 850,0
Гарант Лайф	126 709,0	788,8	9 297,5	378,2	72 274,9

Протягом останніх років медицина значно просунулася вперед. На даний момент величезна кількість клінік і методик забезпечує потрібну турботу і лікування практично всіх розповсюджених хвороб. Проте, як і всі послуги, після отримання незалежності вони почали здійснюватися на платній основі, а це означає недосяжність необхідного лікування для певних верств населення.

Перепоною для розвитку добровільного медичного страхування в такій формі, яка сьогодні існує в нашій державі, є низька поінформованість населення про переваги та недоліки медичного страхування як джерела фінансування системи охорони здоров'я. Про це свідчать результати досліджень, проведених Київським міжнародним інститутом соціологічних досліджень (КМІС) та Асоціації психіатрів України. Наведемо деякі дані зазначених вище досліджень. Серед тих, хто отримав вищу освіту, кількість тих, хто обирає бюджетну та страхову моделі, практично однакова – 39 % і 36 % відповідно. У той час, як серед осіб з неповною середньою освітою бюджетну систему обирає 64 %, а страхову – лише 10 %. Також ставлення до страхової медицини залежить і від віку респондентів: серед людей від 18 до 29 років обирають страхову модель 34 %, а серед представників старших вікових груп – 9 %. Ситуація загострюється за умови старіючої української нації [6, с. 32].

Якщо розглядати проблему в регіональному розрізі, то кількість прихильників страхової моделі збільшується за умов просування зі сходу на захід України. Так за страхову модель виступає 20 % у Східному регіоні і понад 35 % у Західному. На думку багатьох експертів, істотними обставинами, які впливають на відмінності у ставленні опитаних з різних регіонів до страхової моделі охорони здоров'я, є досвід країн-сусідів.

Для більш наглядного розуміння ситуації на ринку ДМС необхідно провести аналіз показників цього ринку.

Так за показниками вітчизняного страхового ринку добровільного медичного страхування за період 2009-2013рр. простежується приріст валових страхових премій з 326396,7 тис. грн у 2006 р. до 433118,6 тис. грн у 2010 р., до 578254,5 тис. грн у 2011 р., а у кінцевому результаті відбулося значне зростання до 941100,00 тис. грн. Проте така тенденція зростання страхових платежів по ДМС одночасно простежується водночас із зростанням валових страхових виплат: з 211448,2 тис. грн у 2009 р. до 297184,4 тис. грн у 2010 р., до 408819,76 тис. грн у 2011 р. та до 632400,00 тис. грн.

У структурі страхових виплат на страхування медичних витрат у 2012 р. припадає 44,9 млн грн (30,2 %), а в 2009 р. – 81,0 млн грн (45,3 %); рівень страхових виплат на медичне страхування складає у 2008 р. – 463,1 млн грн (70,7 %), а в 2013 р. – 551,4 млн грн (72,3 %)[2].

Що стосується 2014 року, попри падіння попиту на деякі страхові послуги, учасники ринку ДМС можуть говорити про зростання надходжень страхових премій за 2014 рік.

Медичне страхування належить до соціально необхідних видів страхування, проте, враховуючи відсутність у держави належного фінансового потенціалу для забезпечення конституційних прав громадян щодо охорони здоров'я, законодавчу неврегульованість та невизначеність обов'язкової форми медичного страхування, добровільні види стають більш значущими. В Україні з 90-х років страховими компаніями накопичено практичний досвід роботи в системі добровільного медичного страхування, кошти якого є для охорони здоров'я додатковим джерелом фінансування [7, с.1].

Метою добровільного особистого страхування є організація та фінансування наданих застрахованим медичних послуг належного обсягу й якості, закріплених програмами добровільного медичного страхування. Основними завданнями, які вирішуються у процесі застосування добровільного медичного страхування, є: забезпечення охорони здоров'я; розвиток медичного обслуговування; фінансування системи охорони здоров'я, перерозподіл коштів, що використовуються на оплату медичних послуг, між різними верствами [8, с. 31].

На ринку медичного страхування, попри очікування експертів, на тлі загального спаду простежується стійка тенденція до зростання, що обумовлено активізацією попиту на корпоративні програми медичного страхування.

Важливим напрямком розвитку особистого страхування в Україні є активізація його обов'язкових видів, зокрема:

- медичного страхування іноземних громадян, які тимчасово перебувають на території України;
- особистого страхування медичних і фармацевтичних працівників на випадок інфікування вірусом імунодефіциту людини при виконанні ними службових обов'язків;
- особистого страхування працівників відомчої та сільської пожежної охорони і членів добровільних пожежних дружин (команд);
- страхування спортсменів вищих категорій;
- страхування життя і здоров'я спеціалістів ветеринарної медицини та інших.

Ці види страхування, в реалізації яких зацікавлена насамперед держава, фактично не розвиваються та становлять мізерні частки в структурі страхових платежів.

Причиною гальмування розвитку обов'язкового особистого страхування є внутрішньодержавні юридичні, економічні та політичні трансформації.

Впорядкування системи особистого страхування в Україні потребує радикальних кроків до психологічного та менталітетного переосмислення населенням актуальності, необхідності та віри в гарантії захисту життя та здоров'я кожного громадянина.

Аналіз вітчизняного ринку особистого страхування дозволяє визначити основні проблеми, які стримують його розвиток та перешкоджають приведенню системи загалом до міжнародних стандартів. Першочергові кроки, які сприятимуть формування повноцінної системи особистого страхування в Україні, наведено в таблиці 1.3.

Водночас реорганізацію ринку особистого страхування слід здійснювати за такими чотирма напрямками.

1. Підвищення ефективності роботи Нацкомфінпослуг (делегування певної частини повноважень страховим компаніям; удосконалення правового, ресурсного та організаційного забезпечення діяльності).

2. Удосконалення діяльності страхових компаній та підвищення їх якісного рівня (затвердження Кодексу етики страховиків, підвищення розміру статутного фонду страхових компаній).

3. Оптимізація процесів захисту прав споживачів страхових послуг (створення відділу при Нацкомфінпослуг, який розглядатиме скарги споживачів; створення Фонду гарантування страхових

виплат).

4. Формування страхової культури населення та заохочення до придбання страхових послуг (включення у перелік завдань Нацкомфінпослуг поширення серед громадськості інформації про ринки фінансових послуг).

Таблиця. 3. Заходи реформування системи особистого страхування

Концептуальне забезпечення	Нормативно-правове забезпечення	Організаційно-методологічне забезпечення	Інформаційно-аналітичне забезпечення
Створення фахової комісії для розробки концепцій розвитку системи особистого страхування на тривалий період та подати на розгляд парламенту	Проведення парламентських слухань на тему проблем та перспектив особистого страхування в Україні	Підвищення професійного рівня фахівців страхування та страхової культури населення	Створення за допомогою ЗМІ, на телебаченні регулярної інформаційної програми про тенденції страхування
Підготовка проектів реформування страхової галузі, сприяння впровадженню прогресивних форм і методів страхування	Прийняття законів України «Про обов'язкові види страхування», «Про страхування життя», «Про страхових посередників»	Стимулювання створення страховими компаніями служб внутрішнього контролю та аудиту	Запровадження вивчення учнями загальноосвітніх шкіл старших класів засад страхування

Отже, як свідчить аналіз, особисте страхування є важливим механізмом соціального захисту населення, який, доповнюючи державне соціальне страхування, дозволяє вирішити низку проблем у сфері охорони здоров'я та пенсійного страхування, не збільшуючи при цьому навантаження на державний бюджет. Однак активізація розвитку цієї галузі страхування неможлива без виваженої державної політики на страховому ринку, підвищення якості страхових послуг, відпрацювання механізму захисту прав споживачів страхових продуктів тощо. Не менш важливим методом стимулювання розвитку особистого страхування стане ревізія наявних та запровадження нових видів обов'язкового особистого страхування та проведення стимулювальної податкової політики з боку держави.

Для подальшого розвитку вітчизняного страхового ринку необхідний збалансований розвиток обов'язкових і добровільних видів страхування. Для цього треба встановити основи обов'язкового страхування, до яких входять принципи і вимоги до його здійснення, посилити контроль за проведенням обов'язкового державного страхування і страхування, що здійснюється із залученням бюджетних коштів.

Систематичний розвиток нових страхових продуктів – інновативність – як один із наріжних принципів маркетингу в страхуванні має охоплювати всі сфери страхової діяльності: від укладання договорів страхування до пошуку нових сфер інвестування і сучасних методів корпоративного управління. Важливе місце в стратегії розвитку страхового ринку належить формуванню і реалізації стратегії розвитку систем управління продажем страхових компаній, до якої мають входити відповідні завдання:

- розвиток організаційної культури і клієнтоорієнтованості підрозділів;
- зміцнення управлінської команди, розвиток її творчого і підприємницького потенціалу;
- вироблення й формалізація рішень із підвищенням ефективності управління продажем у компанії;
- розроблення стратегічних напрямків розвитку у сфері продажу й управління продажем;
- побудова, налагодження і запуск корпоративної системи професійного розвитку спеціалістів.

Одним із важливих моментів стратегічного планування діяльності страхових компаній є мінімізація страхових ризиків, що не меншою мірою зумовлює фінансову результативність страхування, ніж тарифна політика й розширення філіальної і агентської мережі. Важливим моментом стратегічного розвитку вітчизняного страхового ринку має стати і оптимізація структури витрат, що входять до собівартості послуг страхових компаній, і наближення цієї структури до загальновізнаних світових норм. У цьому плані, зокрема, чільне місце має належати розвитку електронного страхування.

Для подальшого розвитку страхування в Україні вітчизняним підприємствам доцільно вводити до штату спеціалістів зі страхування, внести до своїх фінансових планів розділ «страхування». Доцільно розвивати консалтингові послуги у цьому напрямі.

Важливим напрямом створення ефективної системи державного регулювання є підготовка до створення Національного гарантійного страхового фонду (НГСФ), який захищав би суспільство від потенційно неплатоспроможних страховиків.

Загалом стратегія розвитку вітчизняного страхового ринку має передбачати поступову, помірно динамічну його еволюцію в напрямі до моделі, що вже сформувалася у розвинених, передусім з огляду на євроінтеграційні наміри України, західноєвропейських країнах.

Істотно вплинути на зміну напрямку і темпів цієї еволюції може тільки рішуче втручання держави шляхом уведення обґрунтованої і водночас строгої страхової політики. При цьому під страховою політикою слід розуміти:

1. Частину економічної політики уряду, систему заходів, що проявляються у дієвому управлінні формуванням і використанні державних страхових фондів; виваженому впровадженні різновидів обов'язкового страхування; регулюванні діяльності, доходів і витрат учасників страхового ринку відповідно до цілей соціально-економічного розвитку країни; підготовці професійних спеціалістів; сприянні розвитку самострахування і взаємного страхування; забезпеченні інтеграції вітчизняного страхового ринку в європейський і світовий страхові ринки.

2. Науковообґрунтовану діяльність держави, спрямовану на своєчасне і повноцінне забезпечення страхового захисту шляхом формування страхових потреб і надання якісних страхових послуг, запобігання монополізму й дотримання добросовісної конкуренції на страховому ринку, підвищення ефективності функціонування страхових компаній і посередників.

Виходячи з того, що в економіці й сфері управління стратегії будь-якої організації – це докладний, усебічний комплексний план, який має забезпечити виконання її місії, тобто досягнення головної мети її існування. При розробленні стратегії розвитку страхової компанії обов'язково слід пам'ятати, що за інших рівних умов успіх її реалізації стає функцією, тобто отримує можливість бути реалізованою лише за умови достатньої адаптації до можливостей страховика (забезпеченні належними фінансовими, матеріальними, трудовими, інформаційними та комунікаційними ресурсами на рівні реалізації бізнес-процесу), тобто елементарних, одиничних складових сукупної виробничої діяльності суб'єкта господарювання.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Розвиток страхового ринку гальмує недосконале, застаріле законодавство, неефективні, непрозорі, непередбачувані та вибіркові правила державного регулювання і нагляд. Заходів, що вживаються для фінансового оздоровлення страховиків, виведення з ринку тих страховиків, які не мають можливості найближчим часом покращити свій незадовільний фінансовий стан, не достатньо. На неналежному рівні забезпечуються потреби ринку в кваліфікованому персоналі, насамперед, страхових агентів, андеррайтерів, актуаріїв, страхових інженерів, страхових детективів.

Через значний обсяг непокритих страхуванням ризиків у держави та в суспільстві бракує коштів на відшкодування шкоди або виникає необхідність використання коштів державного, місцевих бюджетів і суспільних фондів. У структурі українського ВВП невиправдано малою є частка класичного страхового ринку, на яку припадає близько 0,9 %, у той час як середньосвітовий показник становить близько 7 %.

Водночас, розвиток страхування великих ризиків, зокрема в енергетичній та будівельній сферах, аграрному секторі, ризиків за масовими видами страхування, зокрема медичного страхування, страхування життя, та формування потужного довгострокового фінансового ресурсу через залучення заощаджень домашніх господарств та корпорацій до інвестиційного процесу неможливий без реформування страхового сектора економіки.

Нерозвиненість інститутів саморегулювання призводить до надмірного, витратного та неефективного втручання держави в ринкові процеси, не дозволяє в повному обсязі залучити інтелектуальні та фінансові ресурси страховиків і професійних об'єднань.

Недосконалим або недостатнім є регулювання страхових посередників, актуаріїв, аудиторів, сюрвеєрів і аджастерів.

Список літератури

1. Слюсаренко, К. В. Страхування від нещасних випадків на виробництві [Текст] : автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук / Слюсаренко К. В. – Київ: 2009. – 20 с.
2. Рейтинг компаній страхування життя – TOP-100. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.forinsurer.com>.
3. Лист Комітету Верховної Ради України з питань соціальної політики та праці від 28.12.2012 р. № 04-35/11-241232.
4. Черняк, О. І. Техніка вибіркового дослідження [Текст] : монографія / О. І. Черняк. – К.: МІВВЦ, 2011. – 248 с.
5. Плиса, В. Й. Страхування [Текст] : навч. посібн. / В. Й. Плиса. – К.: Каравела, 2005 – 392 с.
6. Солдатенко, О. В. Добровільне медичне страхування як джерело фінансового забезпечення медичної галузі [Текст] / О. В. Солдатенко // Фінансове право. – 2010. – № 1 (11). – С. 31-34.

-
7. Роботодавці ініціюють перед Урядом кардинальні зміни в системі соціального страхування [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ua.fru.org.ua/federaciya-robotodavciv-ukraini-iniciyuue-pered-uryadom-kardinalni-zmini-v-sistemi-socialnogo-straxuvannya>.
 8. Річні звіти Нацкомфінсполуг [Електронний ресурс]: Національна комісія з регулювання фінансових послуг України. – Режим доступу: <http://www.dfp.gov.ua/742.html>.

References

1. Sliusarenko, K. V. (2009). Strakhuvannia vid neshchasnykh vypadkiv na vyrobnytstvi. Kyiv.
2. Reitynh kompanii strakhuvannia zhyttia – TOR-100. (2015). Retrieved from : <http://www.forinsurer.com>.
3. Lyst Komitetu Verkhovnoi Rady Ukrainy z pytan sotsialnoi polityky ta pratsi vid 28.12.2012 r. № 04-35/11-241232. (2012).
4. Cherniak, O. I. (2011). Tekhnika vybirkovykh doslidzhen. Kyiv: MIVVTs.
5. Plysa, V. Y. (2005). Strakhuvannia. Kyiv: Karavela.
6. Soldatenko, O. V. (2010). Dobrovilne medychne strakhuvannia yak dzherelo finansovoho zabezpechennia medychnoi haluzi. Finansove pravo, 1 (11), 31-34.
7. Robotodavtsi initsiiuiut pered Uriadom kardynalni zminy v systemi sotsialnoho strakhuvannia. (n.d.). Retrieved from: <http://ua.fru.org.ua/federaciya-robotodavciv-ukraini-iniciyuue-pered-uryadom-kardinalni-zmini-v-sistemi-socialnogo-straxuvannya>.
8. Richni zvity Natskomfinspoluh: Natsionalna komisiia z rehuliuвання finansovykh posluh Ukrainy. (n.d.). Retrieved from: <http://www.dfp.gov.ua/742.html>.

Стаття надійшла до редакції 05.11.2015 р.

Радислав Романович ШТОЙКО

аспірант кафедри міжнародних фінансів,
Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана
E-mail: kmf@kneu.edu.ua

СУЧАСНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ АМЕРИКАНСЬКОЇ МОДЕЛІ ФОНДОВИХ РИНКІВ

Штойко, Р. Р. Сучасні трансформації американської моделі фондових ринків [Текст] / Радислав Романович Штойко // Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол. : В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету “Економічна думка”, 2015. – Том 21. – № 1. – С. 284-291. – ISSN 1993-0259.

Анотація

У статті досліджуються мотиви проведення та економічні наслідки реформування інститутів фондового ринку в США протягом 1997-2005 рр.

Метою статті є уточнення переліку можливих наслідків реформування інституціональної структури фондових ринків, на ґрунті встановлення зв'язків між рисами реформ фондових ринків США й їхніми результатами щодо стимулів діяльності професійних учасників ринку і доступу підприємців до капіталу.

Аналізується література, присвячена обґрунтуванню негативного впливу змін на фондовому ринку на доступ малих компаній (з капіталізацією до 50 млн доларів) до капіталу. Зокрема, обґрунтовано, що суттєве скорочення кількості лістингових компаній, що спостерігається на американських фондових ринках вже 15 років, зменшення кількості та сукупної вартості IPO, що проводяться національними емітентами з порівняно невеликою вартістю капіталу, може вважатись наслідком саме процесів децималізації, а не результатом циклічних коливань ділової активності. Власне механізмом обмеження доступу до джерел ліквідності для компаній з малою вартістю капіталу стало руйнування дилерських стимулів, завдяки зниженню комісії з 25 центів на акцію до 3,125 цента на акцію, тобто на 87,5 %.

Конкретизуються інституціональні умови збереження економічних стимулів до торговельної діяльності з цінними паперами нових та малих компаній. Зокрема, обґрунтовується важливість використання виваженої системи пріоритетів (цільових показників) функціонування фондових ринків у процесі формування інституціональної структури ринку цінних паперів в Україні. Всупереч цьому, підпорядкування розвитку інституціональної структури фондових ринків єдиному критерію зниження трансакційних витрат створює загрози щодо обмеження доступу до джерел поповнення запасів капіталу для певних груп компаній. До таких груп належать насамперед нові та інноваційні компанії та фірми, що розпочинають лістинг з мінімальною сукупною вартістю свого капіталу, що має враховуватись у процесі вдосконалення політики державного регулювання розвитку фондових ринків України.

Результати статті будуть корисними при формулюванні цілей і пріоритетів державного регулювання інституціональної структури фондового ринку України та для визначення цільових показників діяльності організацій, що здійснюють саморегулювання фондових ринків України.

У майбутньому особливу значущість набудуватимуть дослідження, присвячені проблемам моніторингу розміру комісійних та інших джерел доходів професійних учасників ринку цінних паперів, з метою обґрунтування актуальних для певного етапу розвитку національних фондових ринків розмірів таких комісійних та норм дохідності використання власного капіталу як індикативних показників для оцінки відповідності параметрів функціонування ринків завданням суспільного розвитку.

Ключові слова: фондові ринки; реформа інститутів; доступ до капіталу; інфраструктура фондових ринків; децималізація; стимули дилерів.

MODERN TRANSFORMATIONS OF AMERICAN MODEL OF STOCK MARKET

Abstract

The article investigates the motives and economic consequences of the reforms, which have been committed with stock markets in the US during the period of 1997- 2005.

The article's goal isto specify possible consequences of reforming the stock markets' institutional structure, through establishing links between features of the US stock market reforms and their results, concerning the incentives of market professionals and entrepreneurs access to capital.

The analysis of the literature which has grounded the negative impact of changes in the stock market on the access of small companies (with capitalization of 50 million dollars) to capital has been carried out. In particular, it has been proved that a significant reduction in the number of listed companies which has been observed in US stock markets for 15 years, reduction in number and aggregate value of IPOs, which are conducted by national issuers with relatively low cost of capital, can be considered a consequence of decimalization but not the result of cyclical fluctuations of business activity. Actually the destruction of dealer incentives by reducing the commission from 25 cents per share to 3,125 cents per share, ie 87,5% has become the mechanism of limiting access to liquidity for companies with a low cost of capital.

Institutional maintaining for saving economic incentives to trade with securities of new and small companies are specified. In particular, it is substantiated the importance of a balanced priorities system (targets) of the stock market in the process development of institutional structure of the securities market in Ukraine. Contrary to this, the subordination of the institutional structure of stock markets to the single criterion of reduction of transaction costs becomes a threat as for the restriction of an access to sources of capital replenishment for certain groups of companies. These groups primarily include new and innovative companies and firms that start listing with a minimum aggregate value of its capital. This fact should be taken into account in the process of improving the policy of state regulation of stock markets in Ukraine.

The results of the article may be useful for formulating objectives and priorities of state regulation of the Ukrainian stock market's institutional structure and to determine the targets of organizations, engaged in self-regulation of Ukrainian stock markets.

In the future, special importance will acquire the research on the problems of monitoring the size of the fees and other sources of income of professional securities market participants. The study of size of fees and rate of return relevant to the particular stage of developing the national stock markets will be of great necessity.

Keywords: *stock markets; access to capital; infrastructure of stock markets; reforming of institutions; decimalization; dealer incentives.*

JEL classification: *D02, D47, G18*

Вступ

Одним з вагомих чинників уповільнення темпів економічного зростання в Україні та зниження його суспільної якості (звуження кола бенефіціантів процесів розширення виробничих можливостей) традиційно вважається нестача інвестиційних ресурсів. Якщо для західних конкурентів вітчизняних підприємців залучення фінансових ресурсів для розвитку підприємства коштує не більше 10-12 % річних, то вітчизняний ринок капіталу практично позбавляє доступу до тимчасово вільної ліквідності підприємців, які не готові сплачувати за кредити 30-40 % річних. Зрозуміло, що така вартість кредитних ресурсів виводить за межі можливого будь-які довгострокові інвестиції у інноваційний, науково ємнісний розвиток виробництва.

Досвід США дає яскравий приклад подолання фінансових обмежень зростання завдяки високому рівню розвитку інститутів фондового ринку, перетворення первинної емісії цінних паперів на провідний спосіб фінансування інвестицій та інновацій у виробничій сфері. Завдяки забезпеченню ефективної конкуренції між фінансовими посередниками як ставки відсотка по кредитах, так і трансакційні витрати, пов'язані з рухом капіталу, в американській економіці традиційно (з останніх десятиліть ХХ ст.) були значно нижчі, ніж в інших розвинутих країнах, наприклад, у ЄС. Вагомість конкурентних переваг, що дає на сучасних глобалізованих ринках національному виробництву доступ до недорогих залучених фінансових ресурсів, важко переоцінити.

Дослідження американського досвіду становлення моделі фондових ринків, процесів їхньої адаптації

до вимог останніх років, принципів оптимізації суспільних наслідків взаємодії тисяч суб'єктів попиту і пропозиції фінансових ресурсів має високу актуальність для з'ясування перспективних шляхів поліпшення фінансового забезпечення економічного розвитку в Україні.

На думку дослідників, висока ефективність функціонування американської моделі фондових ринків, її переваги щодо забезпечення конкурентності доступу до фінансових ресурсів економіки, зниження транзакційних витрат, досягнення високої ліквідності фінансових активів обумовлює особливу корисність американського досвіду для раціоналізації інституціонального середовища становлення фондового ринку в Україні (див., наприклад, [1-2]). Але американська модель фондових ринків динамічно змінюється, адаптується до нових технологічних і суспільних умов, перспективи її подальшого розвитку стають об'єктом жвавих дискусій. Зокрема, у 2000-их роках вчені спостерігали суттєве погіршення суспільних результатів функціонування фондових ринків США, зниження показників, щодо яких традиційно визначальними в американській економіці вважаються характеристики функціонування національного фондового ринку. Зокрема, головними структурними змінами, які були зафіксовані в період з другої половини 90-х по другу половину 2000-х, стали, по-перше, вагоме скорочення загальних масштабів IPO; по-друге, ще більш динамічне зниження активності невеликих компаній (із капіталізацією до 50 млн доларів) щодо первинного розміщення своїх акцій та скорочення масштабів вторинної торгівлі цінними паперами таких компаній; по-третє, усунення економічної мотивації для професійних учасників ринку залучати до торгівлі цінні папери компаній із невеликою капіталізацією через занижкі розміри комісійних та мінімальну можливість отримання доходу від курсової різниці [3].

Суспільні результати такого довготривалого і масштабного скорочення масштабів нового лістингу на американських фондових біржах деякими дослідниками пов'язувалось з циклічними коливаннями, що обґрунтовувалось спільністю тенденції до скорочення абсолютних і відносних (кількість IPO на тисячу доларів ВВП та на тисячу доларів основного капіталу в економіці) показників масштабів первинного розміщення акцій у Європі та багатьох інших розвинутих країнах (Канаді, Австралії, Японії та багатьох азійських ринках). Наприклад, західні дослідники зауважують: «У той час, як зниження IPO було найбільшим у США, світові масштаби первинних розміщень акцій також зазнали істотного зниження з поширенням електронних ринків. Робота ОЕСР показує, що глобальна кількість первинних розміщень знизилась з більш ніж 2000 на рік на початку 1990-х років до менш ніж 750-ти у 2012 р. При цьому до двох третин цього зниження зумовлюється набуттям хедж-фондами США та іншими гіпермасштабними торговими установами домінуючої ролі на ринку. Зокрема, цьому суттєво сприяло введення розміру «кроку ціни» в один цент, оскільки це ускладнило ситуацію для довгострокових фундаментальних інвесторів і постачальників ліквідності (посередників) у їхній конкуренції з агентами ринків, що обрали стратегію коротких продажів і високої частоти операцій. Нові правила торгівлі знищили механізми реалізації інтересів основних інвесторів, що неспроможні тепер конкурувати з швидкоплинними операціями спекулянтів, налаштованих на короткотермінові і «високочастотні» угоди, які в сучасних умовах забезпечують значно вищу дохідність портфелю інвестицій. У результаті відбуваються цінові спотворення, маркетинг окремих акцій витісняється продажем похідних (у тому числі біржових індексних) інструментів, а накопичення капіталу і розподіл стають менш ефективними. У свою чергу, економічні цикли стають більш екстремальними і довгострокове економічне зростання може бути розхитане» [4, с. 4].

Проте в роботах інших зауважується, що саме в США масштаби скорочення IPO були найвищими, тенденція скорочення – неперервною, а суспільні наслідки щодо інвестиційної активності, зростання ВВП та розширення зайнятості – найбільш відчутними. Так ринки IPO в США були «глибоко і системно вражені проблемами», і, на думку в середині 90-х ще нечисленних економістів, «зниження частоти американських IPO, не було, як багато хто на Уолл-стріт передбачав, зумовлено "ринковими циклами", а стало наслідками регулювання та структурних змін, які датуються 1990-ми роками» [5].

Аналогічна думка щодо причин зменшення активності компаній із невеликою капіталізацією на ринку IPO та щодо зниження активності професійних учасників ринку щодо вторинної торгівлі цінними паперами таких компаній міститься в роботі «Чому IPO у відділенні інтенсивної терапії?». У дослідженні для обґрунтування вирішальної ролі інституціональних трансформацій у структурних змінах на американських фондових ринках використовуються два факти. По-перше, явне випередження темпів скорочення річної кількості IPO компаній з невеликою капіталізацією (до 50 мільйонів доларів США) порівняно з компаніями з відносно високою капіталізацією. Так кількість IPO невеликих компаній на фондових ринках у Сполучених Штатах почала різко скорочуватись в 1998 році і до часу виходу цієї роботи так і не повернулось до позитивної тенденції. По-друге, темпи цього зниження явно корелюють з поширенням норм, передбачених процесами "decimalization" (переводу системи відображення коливань ринкових цін на десяткову систему) в діяльності фондових ринків, а також з поширеністю торгів акціями з ціновим кроком в один цент (відбувся обвал дилерських стимулів, завдяки зниженню комісії з 25 центів на акцію до 3,125 цента на акцію, тобто на 87,5 %) [6].

Проводились також і порівняльні дослідження структурних змін на фондових ринках різних країн, зокрема, було здійснено зіставлення відносної зміни кількості компаній, акції яких котируються на семи

основних фондових ринках (Гонконг, Китай, Австралія, Канада; Японія; Італія, Великобританія і США). Воно показало, що Сполучені Штати серед усіх перерахованих фондових ринків (за умов неврахування торгівлі на неорганізованих ринках – ОТС) втрачає щонайбільше компаній і особливо – малих. Відповідно фондовий ринок США 15 років поспіль залишається лідером за темпами зниження кількості IPO та лістингових компаній з малою капіталізацією (з 1997 по 2012 рр). Загальні обсяги такого скорочення досягли 44 % для NYSE, NASDAQ і AMEX (придбана NYSE) [7].

Отже, саме процеси реформування інститутів фондового ринку останнього десятиріччя в США дають наочний приклад, що дозволяє відстежити вплив інституціональних трансформацій на суспільні наслідки функціонування фондових ринків, а вивчення можливостей урахування цього досвіду в процесі формування інституціональної структури фондового ринку в Україні визначає мету та завдання цієї статті.

Виклад основного матеріалу дослідження

Визначальна група чинників формування сучасної американської моделі фондових ринків у період з другої половини 90-х років XX ст. і по другу половину 2000-х років пов'язана, на нашу думку, із змінами в державному регулюванні стосовно інструментів та механізмів торгівлі. Пік цих змін припав на 1997 – 1998рр. та 2001р. (процеси так званої «децималізації»). Зокрема, прийняття актів про «Order Handling Rules», що змінили правила виконання розпоряджень принципалів їх ринковими агентами на фондових біржах та про регулювання «альтернативних торговельних систем» (АТС) [8]. Останній був прийнятий у 1998р. і дозволив використовувати електронні мережі зв'язку суб'єктів торгівлі цінними паперами для здійснення та реєстрації обмінних операцій і змусив традиційні торговельні центри (такі, як NASDAQ) конкурувати з альтернативними торговельними системами, шукаючи шляхів зниження трансакційних витрат.

Досить поширене (на нашу думку, домінуюче) у сучасній літературі бачення регулятивних змін, що спричинили вагомий вплив на склад інструментів й процедур, що застосовуються в американській моделі фондових ринків для забезпечення взаємодії попиту й пропозиції, наведено нижче:

«Decimialization» – серія реалізованих SEC правил, уведених у дію, починаючи з 1997 року, які знищили економічну інфраструктуру, необхідну для підтримки дрібних і менш ліквідних компаній. Зокрема:

- Новий порядок роботи професійних учасників ринку (Order Handling Rules 1997) вимагає від дилерів виконувати вимоги інвесторів за найбільш конкурентоспроможними котирування, закладаючи основу для більшої конкуренції між дилерами і звуження розмірів торговельних спредів й розмірів «зрушення ціни», на яке реагує ринкова ліквідність.
- Нові акти з регулювання Альтернативних торговельних систем (АТС) у 1998 році дозволили застосування електронних мереж зв'язку (ECN), щоб узгоджувати пропозицію й попит на цінні папери (визначати обсяги продажу й ринкову ціну). Це змусило традиційні торговельні центри, такі, як NASDAQ, запекло конкурувати з АТС, знижуючи мінімальний обсяг замовлень і розміри «кроку ціни» до 3,125 цента, а обсяги комісійних – до менше ніж 1 % від ціни мінімального замовлення.
- Власне «Decimialization». У 2001р. шкала вимірювання цінових змін була реформована й переведена у форму десяткових знаків замість 16-кратної форми, що застосовувалась історично. Десятковим відображенням цінових коливань уможливлено мінімальний розмір «ticksize», тобто мінімальна зміна ціни в розмірі одного цента. Це призвело до зниження ліквідності слабколіквідних запасів цінних паперів, звуження ринкових спредів і значно збільшило масштаби і вигоди від комп'ютерної і високочастотної торгівлі вже високоліквідними акціями.
- Положенням «Про Національну систему ринків» (НМС) у 2005р. реалізовано низку правил, призначених для збільшення конкуренції та підвищення продуктивності операторів і професійних учасників американських ринків цінних паперів та захисту інтересів інвесторів. Хоча ці правила забороняли «субпенні котирування», тобто котирування з кроком ціни менше цента, вони дозволяли деякі винятки для укладання й відображення виконання угод щодо великих пакетів цінних паперів, зокрема, для угод у «темних пулах», для алгоритмічної (високочастотної) торгівлі або брокерів-дилерів, що забезпечують поліпшення ціни на замовлення клієнта. Виняток, на жаль, став правилом, і багато інших видів торгів стали виконуватись з «кроком у субпенні», продовжуючи ерозію торгових спредів та зменшуючи розміри цінових коливань» [4, р. 66-67].

У результаті початковий імпульс до становлення сучасної американської моделі фондових ринків значною мірою було надано переважанням негативних суспільних наслідків інституціональних трансформацій, що відбувались з 1997 по 2007 рр. і виявились у кількох взаємопов'язаних тенденціях.

Зокрема, до таких негативних змін насамперед відносять суттєве скорочення кількості IPO, що відбуваються на фондових ринках США. А механізм такого скорочення вбачають у руйнуванні економічних стимулів для професійних учасників фондових ринків надавати необхідні послуги для отримання публічного статусу новими компаніями з невисокою капіталізацією: «Структурні та регуляторні зміни, які розпочалися з новими правилами обробки замовлення (new Order Handling Rules) в 1997 р. і новими нормами регулювання альтернативних торговельних систем (АТС) у 1998 р., були

ключовими ударами, що спричинили найбільш руйнівний вплив на масштаби проведення IPO на оновлених ринках США, зокрема, стосовно малих компаній. Ці зміни спричинили різке звуження торгових спредів і зростання мінімально необхідних для дохідної торгівлі розмірів капіталізації компаній. Здавалось, що згадані зміни є хорошою новиною для інвесторів, оскільки були покликані знизити трансакційні витрати. Але кінцевими наслідками зменшення широти спредів та розмірів «кроку ціни» стало різке зниження кількості компаній, що набувають громадського статусу. Насамкінець ці зміни спрацювали парадоксально: політики мали намір економити гроші інвесторів шляхом зниження трансакційних витрат, але здійснені ними заходи принесли більше шкоди, ніж користі, підриваючи саму інфраструктуру і послуги, необхідні для підтримки економічного зростання. Масштаби проведення первинного розміщення акцій компаній, яке досягло піку в США в 1997 році в розмірі 8823 нових IPO за рік, скоротились майже навіпіл до лише 4916 компаній наприкінці 2012 року (зниження на 44,3 %). Порівняно з піковим роком, США перенесли 15 років поспіль скорочення приросту кількості лістингових компаній» [4, р. 69].

Описані інституціональні трансформації періоду другої половини 90-х років та початку 2000-х та зумовлені ними структурні зміни на американських фондових ринках (що фіксувались аж до 2012 р.) викликали реакцію регуляторних органів. Її цілями стало поліпшення суспільних наслідків функціонування американської моделі фондових ринків, зокрема щодо інвестиційної активності американських підприємств, і насамперед малих і середніх. Саме останні в умовах насиченості національного виробництва фізичним капіталом стають провідною сферою зайнятості; відповідно погіршення доступу таких підприємств до можливостей залучення капіталу через фондові ринки з початку 2000-х років стало визначальною причиною суттєвих змін, що відбуваються вже з 2012 р. (з прийняттям пакету законодавчих актів JOBS (Jumpstart Our Business Startups). Відповідно формування власне сучасної американської моделі фондового ринку значною мірою підпорядковано ідеям деконцентрації капіталу, збагачення системи критеріїв оцінки функціонування інфраструктури фондових ринків. Зокрема від такої інфраструктури вимагають не лише зниження трансакційних витрат (це стає важливим, але далеко не єдиним і не достатнім критерієм оцінки її функціонування), а й сприятливих умов доступу до фінансових ресурсів для цілої групи компаній, що відіграють важливу роль у забезпеченні зростання масштабів створення робочих місць, розширення зайнятості й платоспроможного попиту [3].

Отже, в основі становлення сучасної американської моделі фондового ринку – прагнення створити інституціональні передумови для досягнення таких структурних змін на фондових ринках та відповідних змін їх впливу на макроекономічні умови функціонування національного виробництва.

По-перше, поновлення провідної ролі довгострокових стратегій у їх конкурентній боротьбі із стратегіями «коротких продажів» і «висоочастотної» торгівлі. Бо останні, як виявляється, роблять привабливими для професійних учасників ринку об'єктами торгівлі лише акції компаній із великою та дуже великою капіталізацією, що, зрозуміло, знижують ліквідність цінних паперів компаній малої капіталізації. Отже, перший напрям становлення сучасної американської моделі фондових ринків – інституційні зміни, що повернуть конкурентоспроможність агентам довгострокових інвестицій на фондових ринках.

По-друге, створення інституційних передумов для перетікання капіталу з ринку похідних фінансових інструментів (деривативів) до ринку первинних цінних паперів (акцій та облігацій корпорацій). Поважне видання визначає головну відмінність між первинними та вторинними (деривативами) цінними паперами на основі їх різної ролі для фінансування економічного розвитку: «Належне ціноутворення і попит на первинні цінні папери має важливе значення для фінансування корпорацій, яке, в свою чергу, призводить до економічного зростання та розширення сфери зайнятості. На відміну від цього, вторинні цінні папери або так звані "деривативи" містять усі види, що не емітовані корпораціями. Прикладами можуть бути ф'ючерси, опціони, біржові фонди (ETFs), закриті фонди, забезпечені боргові зобов'язання (CDO), забезпечені кредитні зобов'язання (CCH), іпотечні цінні папери та кредитні дефолтні свопи (CDS). Ринки похідних цінних паперів вимагають ретельного управління для врегулювання засобів й механізмів попередження і компенсації ризиків контрагентів, без чого неможливо уникнути ризику дефолту (як видно з досвіду кредитної кризи 2008-2009 рр, коли світ, можливо, ледве уник нової економічної депресії)» [4, р. 11]. Важливим висновком для політики регулювання інституціональних трансформацій фондових ринків США є необхідність створення свідомих противаг закономірному, з огляду на вищу дохідність операцій з похідними цінними паперами, руху капіталу з ринків первинних цінних паперів на ринки деривативів. При цьому «вища доходність» має розумітись, на думку багатьох західних дослідників (яку і ми повністю поділяємо), як «вища доходність за порівнянного ризику для інвестора». Проте слід розуміти, що аналогічні оцінки ризикованості операцій для інвестора не означають аналогічну оцінку ризику для ринку загалом. Саме торгівля деривативами створює ситуацію, коли сукупний (інтегральний) ризик для всіх учасників ринку значно переважає суму індивідуальних оцінок ризику. Саме таку ситуацію найкраще відбиває відомий вираз Д. Хаммаршельда «Саме тоді, коли всі ми уникаємо ризику, ми створюємо у світі гранично ризиковану ситуацію» [9, с. 3]. Отже, для торгівлі деривативами властиве суттєве переважання ризиків, що виникають для ринку загалом, над індивідуальними ризиками, що

враховують у своїх рішеннях індивідуальні інвестори. У результаті розширення частки торгівлі деривативами створює додаткові загрози і складнощі щодо узгодження оптимальних, з точки зору окремих інвесторів, рішень й пропорцій розподілу капіталу, необхідних для забезпечення достатньої стійкості ринку загалом. Тому другий провідний тренд формування сучасної американської моделі фондових ринків сформулюємо так, як вже було наведено нами вище: реформа інституціональної структури ринків має сприяти поверненню капіталу з торгівлі деривативами до операцій з первинними паперами.

Третій провідний напрям становлення сучасної американської моделі фондових ринків – відмова від принципу регулювання «один розмір «кроку ціни» підходить всім». Однаковий розмір цінового кроку, відповідно – однакові комісійні для професійних учасників ринку, виражені як відсоток від ціни акції, зміщують інтереси суб'єктів ринкової інфраструктури до торгівлі винятково пакетами цінних паперів компаній, що мають велику капіталізацію, а це позбавляє доступу до капіталу ті компанії, які відіграють дуже важливу роль у вирішенні таких суспільних завдань, як розширення зайнятості і пришвидшення економічного зростання. Так у відомій роботі, що суттєво сприяла поверненню уваги політиків до недоліків регуляторної бази функціонування фондових ринків США з другої половини 90-х, зазначається: «Торгівля цінними паперами компаній з великою капіталізацією структурно відрізняється від такої щодо компаній з малою капіталізацією, які до того ж є маловідомими. Цінні папери з великою капіталізацією за своєю природою є високоліквідними, а торговці ними отримують додатковий вигравш від так званого «мережевого ефекту» і так званого «симетричного» порядку виконання ринкових замовлень (у будь-який момент часу багато інвесторів хочуть купити акції і водночас багато інвесторів хочуть їх продати). Переважна більшість знань і стратегій інституційних інвесторів походить від торгівлі паперами компаній з великою і середньою капіталізацією. У результаті 2 мільярди доларів ринкової вартості представляють нині понад 93 % загальної вартості акцій лістингових компаній, але менше, ніж 20 % від їх кількості на фондових ринках. Навпаки, торгівля цінними паперами компаній невисокої капіталізації зумовлює так званий «асиметричний» порядок виконання ринкових замовлень, коли в будь-який момент часу, як правило, в наявності невеликий запас пропозиції, що взаємодіє з відчутно більшим обсягом попиту. Компанії, що мають великий запас ліквідності, зазвичай не стають бенефіціантами складних й динамічних досліджень закономірностей руху ринкової кон'юнктури та не так зацікавлені в поліпшенні якості функціонування ринкової інфраструктури, відповідно, мають менші стимули підтримувати наукові дослідження й аналітичну діяльність брокерсько-дилерської спільноти. Водночас для компаній з малою капіталізацією підтримання ліквідності своїх цінних паперів вимагає активізації аналітичних досліджень й залежить значною мірою від активності й якості функціонування ринкової інфраструктури. З цього випливає висновок для політики регулювання фондових ринків: враховуючи, що внутрішня природа ринків компаній з великим і малим запасом капіталізації радикально відрізняється, було б логічно, що ці ринки мають регулюватись дуже по-різному, зокрема стосовно кроку ціни, розмірів ринкових спредів та економічних стимулів для вторинної торгівлі. Фондові ринки, що регулюватимуться за принципом «один розмір підходить всім», зокрема щодо «кроку ціни» та стимулів для вторинної торгівлі, відставатимуть від тих ринків, які будуть оптимізовані окремо – для потреб компаній з великою і малою капіталізацією. Крім того, політики не повинні робити висновки за індексами, які відображають ситуацію, переважно щодо цінних паперів компаній з великими запасами ліквідності, наприклад, такі, як «S&P500», «FTSE100», «HangSeng», «Nikkei», «CAC40» або «DAX». Навіть так звані «Індекси компаній малої капіталізації», такі, як «Russell 2000» в Сполучених Штатах, часто спотворюють реальну ситуацію на ринку, враховуючи лише динаміку цінних паперів компаній, які мають капіталізацію, значно вищу медіанної, водночас абсолютно спотворюючи картину ринку цінних паперів компаній найменшої капіталізації. Але всі компанії починають з малого: з малих розмірів капіталізації та малої відомості на ринку, відповідно – низької ліквідності своїх цінних паперів» [4, р. 12].

Нарешті, четвертий провідний напрям інституціональних трансформацій процесу становлення сучасної американської моделі фондових ринків пов'язаний із інтеграцією інформаційного забезпечення функціонування як організованих ринків (бірж), так і альтернативних торговельних структур, зокрема так званих «темних пулів». Створення єдиного і прийнятного для всіх учасників ринку середовища взаємодії попиту і пропозиції надзвичайно ускладнюється суперечливістю потреб «традиційних» продавців й покупців, що функціонують на організованих ринках і учасників «темних пулів», зокрема компаній, що спеціалізуються на «високочастотній» торгівлі. «Замість забезпечення відкритої взаємодії розміщених на ринку замовлень різних інвесторів, оператори «темних пулів» спрямовують їх, в першу чергу, на взаємодію з внутрішніми замовленнями брокерських фірм, або належних таким брокерам HFT фірм (фірм високочастотної торгівлі). У результаті такого переспрямування замовлень інвесторів останні регулярно виявляються обіграними через виконання їх замовлення за штучно віддаленою ціною від оптимальної, на користь гравців, що представляють інтереси операторів «темних пулів». Зокрема, інтерналізація HFT-фірм до структур операторів торгівлі створила кошмарний сценарій для справжніх інвесторів. HFT-фірми можуть втрутитися до відображення на ринку умов замовлення, визначених лімітним ордером, хоча кожного разу – лише на частки цента, але достатньо багато разів, щоб позбавити

реальних інвесторів значної частини виграшу. Важливо не лише те, що інвестори втрачають торгові можливості, але й те, що цілісність публічних ринків і недоторканість справедливого ціноутворення руйнується. Стимулів для інвесторів показувати їх замовлення згідно з конкурентним рівнем ринкових котирувань насправді не існує. Швидше за все, ці замовлення використовуються проти самих інвесторів» [4, с. 20-21].

Оскільки поширення «темних пулів» позбавляє конкурентоспроможності та навіть мінімально необхідного рівня доходності операції з довгострокових інвестицій, серед актуальних напрямів подальшого реформування американської моделі фондових ринків – пошук альтернативних механізмів захисту учасників великих угод від несприятливих змін цін унаслідок впливу розкриття умов їх угоди на ринкову кон'юнктуру. Таку роль можуть виконувати механізми фіксації ціни угоди на рівні, що визначається до встановлення ринкової ціни з урахуванням реакції інших учасників на оприлюднення умов угоди, що укладається.

Висновки та перспективи подальших розвідок

1. Американська модель фондових ринків нині перебуває на етапі динамічних трансформацій, сутність яких може бути визначена як «компенсація негативних суспільних наслідків інституціональних трансформацій, що були спричинені прагненням подальшого зниження трансакційних витрат, захисту прав інвесторів шляхом стандартизації умов ціноутворення на різні фінансові активи, збільшення інтеграції торговельних структур, що обслуговують різні сегменти ринку капіталів».

2. Американська модель фінансування бізнесу, яка передбачає провідну роль фондового ринку в забезпеченні доступу підприємців до капіталу, забезпечує чудові результати, «коли ринки і фірми відносно більші, коли сильніші формальні інститути корпоративного управління, коли система правового захисту виконання контрактів сильніша і коли, як правило, інновації більш революційні» [10]. Американська модель фондового ринку, що заснована на домінуванні ринкових механізмів алокації капіталу, виявляє свої кращі аспекти через високу ефективність алокації ресурсів та надання учасникам торгівлі «оптимальної ціни» – тобто такої, що відображає не лише потреби та альтернативні можливості учасників угоди, а суспільну цінність тимчасово вільних грошових засобів та результати зіставлення суспільної ефективності їх використання в альтернативних сферах.

3. Прагнення мінімізації трансакційних витрат, стандартизації умов торгівлі (виявилось у поширенні сфери застосування принципу «один розмір цінового кроку» та комісійних, що підходять усім сегментам ринку), розширенні конкуренції (втїлилось у регулятивних актах, що змусили організовані (біржові) ринки конкурувати з електронними торговельними майданчиками, відповідно зробили їх сферою впливу «високочастотної торгівлі») спричинили негативні наслідки, зокрема витіснили із сфери первинної торгівлі невеликі компанії (з капіталізацією до 50 млн доларів) та зруйнували стимули професійних учасників ринку до вторинної торгівлі їх цінними паперами. У результаті суттєво погіршилась якість виконання вирішальної суспільної функції фондових ринків у США – надання компаніям (особливо – новим) доступу до капіталу шляхом набуття статусу публічності через процедуру IPO.

4. Урахування досвіду США в процесі формування інституціональної структури вітчизняного фондового ринку передбачає відмову від максимізації ролі будь-якого окремого критерію якості функціонування фондових ринків та їхньої інфраструктури. Так зниження трансакційних витрат часто суперечить специфічним потребам деяких груп компаній (зокрема нових та тих, що не мають високої капіталізації), позбавляючи їх доступу до капіталу і зумовлюючи негативні суспільні наслідки. Відповідно система показників для моніторингу суспільних результатів функціонування фондових ринків має будуватись з урахуванням широкого кола виважених пріоритетів, вага кожного з яких має встановлюватись відповідно до специфічних вимог сучасного періоду соціально-економічного розвитку та макроекономічної кон'юнктури.

Список літератури

1. Калина, А. В. Рынок ценных бумаг: теория и практика [Текст] : учебное пособие / А. В. Калина, В. В. Корнеев, А. А. Кошечев. – К. МАУП. 1999. – 286 с.
2. Клессенс, С. Фондові ринки у країнах з перехідною економікою [Текст] / С. Клессенс, С. Джанков, Д. Клінггелль // Матеріали міжнародної конференції «Україна. фінансовий сектор: нова стратегія реформ». – Київ. 2000. – 275 с.
3. The JOBS Act — next steps for success Public Policy Perspective [Electronic resource]. – Available at: www.GrantThornton.com
4. Weild, D. Making Stock Markets Work to Support Economic Growth: Implications for Governments, Regulators, Stock Exchanges, Corporate Issuers and their Investors / D. Weild, E. Kim, L. Newport // OECD Corporate Governance Working Papers, No. 10, 2013. OECD Publishing. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dx.doi.org/10.1787/5k43m4p6ccs3-en>.
5. Weild, D. Market structure is causing the IPO crisis – and more [Text] / D. Weild, E. Kim // Capital Markets Series, Grant Thornton LLP, [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

-
- www.gt.com/staticfiles/GTCom/Public%20companies%20and%20capital%20markets/Files/IPO%20crisis%20-%20June%202010%20-%20FINAL.pdf.
6. Weild, D. Why are IPOs in the ICU? [Electronic resource] / D. Weild, E. Kim // Grant Thornton LLP. – Available at: www.gt.com/staticfiles/GTCom/files/GT%20Thinking/IPO%20white%20paper/Why%20are%20IPOs%20in%20the%20ICU_11_19.pdf.
 7. Weild, D. A wake-up call for America [Electronic resource] / D. Weild, E. Kim // Capital Markets Series, Grant Thornton LLP, http://www.gt.com/staticfiles/GTCom/Public%20companies%20and%20capital%20markets/gt_wakeup_call.pdf.
 8. [Electronic resource]. – Available at: <http://www.sec.gov/rules/other/34-38156.txt>.
 9. Доклад о развитии человека 2013: Возвышение Юга: человеческий прогресс в многообразном мире / Пер. с англ.; ПРООН. – М., Издательство «Весь Мир», 2013. – 205 с.
 10. The Transformation of the European financial system [Text] / edited by Vítor Gaspar, Philipp Hartmann, Olaf Sleijpen. Second ECB Central Banking Conference. October 2002, Frankfurt, Germany. 334 p.

References

1. Kalina, A. V., Korneev, V. V., Koshcheev, A. A. (1999). Securities market: Theory and Practice: A Training Manual. Kyiv: AIDP.
2. Claessens, S., Dzhankoy, S., Klinhebel, D. (2000). Stock markets in emerging economies: Proceedings of the International Conference "Ukraine. Financial sector: a new reform strategy. Kyiv.
3. The JOBS Act — next steps for success Public Policy Perspective May 2012. www.GrantThornton.com.
4. Weild, D., E. Kim, Newport, L. (2013). Making Stock Markets Work to Support Economic Growth: Implications for Governments, Regulators, Stock Exchanges, Corporate Issuers and their Investors”, OECD Corporate Governance Working Papers, No. 10, 2013. OECD Publishing. Retrieved from: <http://dx.doi.org/10.1787/5k43m4p6ccs3-en>.
5. Weild, D. and Kim, E. (2010). Market structure is causing the IPO crisis — and more. Capital Markets Series. Retrieved from: www.gt.com/staticfiles/GTCom/Public%20companies%20and%20capital%20markets/Files/IPO%20crisis%20-%20June%202010%20-%20FINAL.pdf.
6. Weild, D. & Kim, E. (2008). Why are IPOs in the ICU? Retrieved from: www.gt.com/staticfiles/GTCom/files/GT%20Thinking/IPO%20white%20paper/Why%20are%20IPOs%20in%20the%20ICU_11_19.pdf.
7. Weild, D. Kim, E. (2009). A wake-up call for America. Retrieved from: http://www.gt.com/staticfiles/GTCom/Public%20companies%20and%20capital%20markets/gt_wakeup_call.pdf.
8. (2015). Retrieved from: <http://www.sec.gov/rules/other/34-38156.txt>.
9. Human Development Report 2013: The Rise of the South: Human Progress in a Diverse World. (2014). Retrieved from: <http://hdr.undp.org/en/2013-report>.
10. Gaspar, V., Hartmann, P., Sleijpen O. (2002). The Transformation of the European financial system. Frankfurt.

Стаття надійшла до редакції 06.10.2015 р.

Катерина Анатоліївна КАРАЧАРОВА

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри управління державними і корпоративними фінансами,
Український державний університет залізничного транспорту
E-mail: karacharovakatya@rambler.ru

МЕТОДИ ПРОГНОЗУВАННЯ ФІНАНСОВОЇ НЕСПРОМОЖНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

Карачарова, К. А. Методи прогнозування фінансової неспроможності підприємства [Текст] / Катерина Анатоліївна Карачарова // Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол. : В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету “Економічна думка”, 2015. – Том 21. – № 1. – С. 292-297. – ISSN 1993-0259.

Анотація

Вступ. У наш час однією з основних проблем, що стоять перед системою управління суб'єктами господарювання, є своєчасне і достовірне визначення фінансової неспроможності, багато підприємств України знаходяться на межі банкрутства і велика кількість вже є банкрутами, тому дослідження цієї проблеми є досить актуальним.

Мета. Метою статті є проведення аналізу сучасних методів прогнозування банкрутства для виявлення найбільш дієвого в умовах фінансової кризи України.

Метод (методологія). Теоретичною основою дослідження є наукові праці вітчизняних і закордонних учених у сфері банкрутства підприємств. Методологічну основу дослідження складає системно-структурний аналіз – для впорядкування та систематизації критеріїв оцінки банкрутства.

Результати. У кризових умовах використовувані методика і моделі, які ґрунтуються на аналізі лише економічних показників, що розкривають діяльність суб'єктів господарювання, не дають реальної картини стану підприємства. Часто вони лише фіксують факт, що вже відбувся. Потрібен комплексний підхід, що враховує не лише фінансову звітність підприємств, але і досконалий внутрішній управлінський аналіз. Отже, своєчасне виявлення кризового стану підприємства, його облік та всеохопний аналіз дозволяють попередити неплатоспроможність підприємства на ранніх стадіях, до проведення процедури банкрутства.

Ключові слова: банкрутство; моделі прогнозування банкрутства; неплатоспроможність; шляхи подолання банкрутства.

Kateryna Anatoliivna KARACHAROVA

PhD in Economics,
Associate Professor,
Department of Management of State and Corporate Finance,
Ukrainian State University of Railway Transport
E-mail: karacharovakatya@rambler.ru

METHODS OF PROGNOSIS OF ENTERPRISE FINANCIAL INSOLVENCY

Abstract

Introduction. Nowadays, one of the main problems facing the management entities system are timely and reliable estimates of financial insolvency. Many businesses in Ukraine are on the verge of bankruptcy and a large number of them are already bankrupts, therefore the study of this problem is very important.

Purpose. The aim of the article is to analyse the modern methods of bankruptcy prognosis in order to identify the most effective ones in the conditions of financial crisis of Ukraine.

Method (methodology). The works of domestic and foreign scholars in the field of bankruptcy have become the theoretical basis of scientific research. The systematic and structural analysis which aim is to organize and systematize evaluation criteria of bankruptcy are the methodological basis of the research.

Results. In crisis conditions, methods and models, which we used, are based only on the analysis of economic indicators that reveal the activities of economic entities. These methods and models do not give the real picture of the enterprise. They often only record the fact that has already happened. We need a comprehensive approach that can

© Катерина Анатоліївна Карачарова, 2015

take into account not only financial statements but also perfect internal management analysis. Therefore, early detection of the company crisis, its pervasive accounting and analysis can prevent the insolvency of the company in the early stages, before the bankruptcy.

Keywords: *bankruptcy; models of prognostication of bankruptcy; insolvency; ways of overcoming bankruptcy.*

JEL classification: P120

Вступ

Банкрутство, безумовно, є закономірністю, яка грає важливу роль у розв'язанні фінансових та майнових проблем учасників економічних відносин. В основі поняття банкрутства є правило вільного ринку: у конкурентному середовищі виживають ті підприємства, діяльність яких є кращою. За таких умов питання подолання банкрутства підприємства є особливо важливим, адже правильна і своєчасна реакція на вплив негативних факторів дозволяє розробити відповідну фінансову політику та сформувавши заходи, які повинні впливати на підвищення ефективності використання фінансових ресурсів, зростання платоспроможності підприємства та забезпечення його конкурентоспроможності на довгостроковий період.

Мета статті

Метою статті є проведення аналізу сучасних методів прогнозування банкрутства для виявлення найбільш дієвого в умовах фінансової кризи України.

Виклад основного матеріалу дослідження

Фінансова криза та нестабільний стан економіки нашої країни впродовж останніх років негативно позначився на роботі багатьох підприємств, тому існує стійка тенденція до збільшення кількості збанкрутілих підприємств. Навіть при ефективному управлінні останнім є реальна загроза настання кризи. Це викликає необхідність використання спеціальних процедур та механізмів, які спрямовані на підвищення ефективності діяльності підприємств, вихід із кризового стану та недопущення банкрутства і ліквідації підприємств.

Для вирішення цих питань необхідно з'ясувати зміст поняття банкрутства підприємства. Банкрутство – це одна з основних правових категорій економіки України. Н. В. Сабліна, В. В. Кривеженко визначають, що, з економічної точки зору, банкрутство є неспроможністю продовження суб'єктом своєї підприємницької діяльності внаслідок її економічної нерентабельності, неприбутковості [1, с. 7]. А. Д. Шеремет та Р. С. Сайфулін розуміють банкрутство як «неспроможність підприємства фінансувати поточну операційну діяльність і погасити термінові зобов'язання» [2, с. 343].

І. О. Бланк виділяє наступні негативні моменти банкрутства підприємства:

- «фінансово неспроможне підприємство генерує серйозні фінансові ризики для успішно працюючих підприємств - його партнерів, завдаючи їм відчутного економічного збитку в процесі своєї діяльності. Це знижує загальний потенціал економічного розвитку країни»;
- «фінансово неспроможне підприємство ускладнює формування прибуткової частини бюджетів різних рівнів і позабюджетних фондів, уповільнюючи реалізацію передбачених регіональних і державних програм економічного і соціального розвитку»;
- «неефективно використовуючи надані йому кредитні ресурси в товарній і грошовій формі, фінансово неспроможне підприємства впливає на зниження загальної норми прибутку на капітал, використовуваний у сфері підприємництва»;
- «вимушено скорочуючи об'єми своєї господарської діяльності у зв'язку з фінансовими труднощами, такі підприємства генерують скорочення чисельності робочих місць і кількість зайнятих у громадському виробництві, посилюючи тим самим соціальну напруженість в країні» [3, с. 259].

Значущість негативних наслідків банкрутства обумовлює наполегливу необхідність усунення руйнівних для підприємств наслідків банкрутства або, що краще, уникнення його взагалі. У сучасній практиці для діагностики вірогідності банкрутства використовуються декілька підходів, які ґрунтуються на застосуванні:

1) трендового (динамічного) аналізу узагальненої системи фінансових і соціально-економічних показників: рентабельності, ліквідності, дефіциту оборотного капіталу, оборотності капіталу, зношення устаткування, плинності кадрів і т. д.;

2) обмежені кола фінансових показників (коефіцієнт поточної ліквідності, показник забезпеченості власним оборотним капіталом, коефіцієнт відновлення (втрати) платоспроможності і т. п.);

3) інтегральних показників, які можуть бути побудовані на основі:

а) підсумовування або усереднювання рейтингових оцінок окремих ринкових критеріїв фінансового стану підприємств;

б) факторних стохастичних моделей, побудованих за допомогою застосування багатфакторного кореляційно-регресійного аналізу і мультиплікативного аналізу дискримінанта;

в) інтегрально-бальних моделей.

Методи, які ґрунтуються на трендовому аналізі, можуть містити два типи критеріїв і ознак:

а) критерії і ознаки, які свідчать про можливі фінансові утруднення і вірогідність банкрутства в недалекому майбутньому (тенденції до збільшення до критичних величин тривалості обороту, частки позикового капіталу, тенденції до зниження коефіцієнтів ліквідності і т. п.);

б) критерії і ознаки, що не дають підстав розглядати поточний фінансовий стан як критичний, але сигналізують про можливість різкого його погіршення в майбутньому за відсутності дієвих заходів.

Основним недоліком трендового аналізу є відсутність однозначної оцінки фінансового стану підприємства, оскільки може спостерігатися істотний різноспрямований тренд у показниках.

Прикладом аналізу обмеженого кола показників може слугувати методика, що містить три показники: коефіцієнт поточної ліквідності, коефіцієнт забезпеченості власних засобів і коефіцієнт відновлення (втрати) платоспроможності.

Більш широкою є методика У. Бівера, у якій використовується п'ять показників для оцінки фінансового стану підприємства з метою діагностики кризи:

1. Рентабельність активів;
2. Питома вага позикових коштів у пасивах;
3. Коефіцієнт поточної ліквідності;
4. Частка чистого оборотного капіталу в активах;
5. Коефіцієнт Бівера (чистий прибуток + амортизація) / позикові кошти.

Окрім цього, У. Бівер розширює типологію підприємств за ступенем неспроможності, виокремлюючи три градації: благополучні підприємства, підприємства-банкроти (за п'ять років до банкрутства), підприємства-банкроти (за рік до банкрутства). Це дає можливість виявити показники, відхилення яких від нормативних значень робить найбільший вплив на вірогідність настання банкрутства в короткостроковій і середньостроковій перспективі, а також зафіксувати розмір відхилень відповідних показників, які тягнуть за собою негативні наслідки.

Ця методика має недоліки, які полягають у тому, що вона не адаптована до українських умов та не має підсумкової оцінки вірогідності банкрутства підприємства.

Широке розповсюдження в практичній діяльності як за кордоном, так і на Україні отримали моделі на основі мультиплікативного аналізу дискримінанта (multiple-discriminant analysis - MDA), уперше використані з метою діагностики банкрутства Е. Альтманом [4]. Усього Е. Альтманом послідовно було запропоновано чотири моделі: двофакторна - найпростіша і наочна; п'ятифакторна - для акціонерних товариств, чії акції котируються на біржі; п'ятифакторна - для компаній, чії акції не торгуються на біржі [5]; семифакторна модель.

Найбільше поширення в українській практиці отримав Z-рахунок для компаній, акції яких не котирувалися на біржі :

$$Z = 0,71X_1 + 0,847X_2 + 3,107X_3 + 0,42X_4 + 0,995X_5, \quad (1)$$

де X_1 - оборотний капітал/сума активів;

X_2 - нерозподілений прибуток/сума активів;

X_3 - операційний прибуток/сума активів;

X_4 - балансова вартість власного капіталу / позиковий капітал;

X_5 - виручка/сума активів.

При $Z < 1,23$ підприємство визнається банкрутом, а в діапазоні від 1,23 до 2,89 ситуацію вважають невизначеною.

Надалі підхід Е. Альтмана на базі національних даних був використаний британцями: у 1972 р. Р. Лисом (чотирифакторна модель), у 1977 р. Р. Тафлером і Г. Тішоу (чотирифакторна модель). Перша французька модель оцінки платоспроможності фірм на основі багатовимірної аналізу дискримінанта (MDA) була побудована в 1979 р. Ж. Конаном і М. Голдером і містила п'ять чинників.

Менш відомою і поширеною, незважаючи на високу точність, є дев'ятифакторна модель Фулмера, побудована на основі обробки даних 60-ти підприємств США: 30-ти, що зазнали краху, і 30-ти тих, що працюють нормально.

Слабкою стороною моделей Е. Альтмана, Р. Лиса, Р. Тафлера і т. д. є те, що моделі є чисто емпіричними, сформованими на підставі наявної вибірки і не мають під собою самостійної теоретичної бази. Крім того, слід урахувати, що не лише в різних галузях промисловості, але і в різних країнах наведені коефіцієнти будуть, природно, відрізнятися. Як наслідок - застосування таких моделей обмежене конкретними економічними національними параметрами (наприклад, ставками податків).

Відмінності моделі Альтмана від моделі Таффлера, на думку Даниленка В. А, полягають у різних інформаційних базах, які використовуються для їх розробки, а також кількості та змісту факторів, що були взяті до уваги в ході проведення аналізу [6]. Модель Таффлера і Тішоу має такий вигляд:

$$Z = 0,53X_1 + 0,13X_2 + 0,18X_3 + 0,16X_4, \quad (2)$$

де X_1 – операційний прибуток / поточні зобов'язання;

X_2 – оборотні активи / зобов'язання;

X_3 – поточні зобов'язання / всього активів;

X_4 – чистий дохід / всього активів.

Модель Таффлера і Тішоу є досить обмеженою у застосуванні, оскільки її можна використовувати лише відносно до тих підприємств, які займаються котируванням своїх акцій на фондових біржах.

Єдиним з інтегральних методів прогнозування банкрутства, який ґрунтується не на фінансових показниках, є модель Аргенті, або інакше A-score, який характеризує, в першу чергу, управлінську кризу, яка може спричинити банкрутство компанії [7].

Згідно з цією методикою, дослідження починається з припущень, що:

- йде процес, який веде до банкрутства;
- процес цей для свого завершення вимагає декількох років;
- процес може бути поділено на три стадії:

1. Недоліки. Компанії, що прийшли до банкрутства, роками демонструють низку недоліків, які виникають задовго до фактичного банкрутства;

2. Помилки. Внаслідок накопичення цих недоліків компанія може зробити помилку, що веде до банкрутства (компанії, що не мають недоліків, не здійснюють помилок, що ведуть до банкрутства).

3. Симптоми. Здійснені компанією помилки починають виявляти усі відомі симптоми неплатоспроможності, що наближається: погіршення показників (приховане за допомогою «творчих» розрахунків), ознаки недостатності грошей. Ці симптоми проявляються в останні два або три роки процесу, що веде до банкрутства, який часто розтягується на термін від п'яти до десяти років.

Унаслідок накопичення недоліків компанія може зробити помилку, що веде до банкрутства (Для розрахунку A-рахунку конкретної компанії необхідно ставити або кількість балів відповідну Аргенті, або 0 - проміжні значення неможливі. Кожному чиннику кожної стадії привласнюється певна кількість балів і розраховують агрегований показник - А-рахунок).

Якщо сума балів більше 25, компанія може збанкрутувати впродовж найближчих п'яти років. Що більше А-рахунок, то швидше це може статися.

Для проведення діагностики банкрутства підприємства на Україні використовують модель О. Терещенка.

Вказана модель є у двох різних варіантах. Перший варіант - це модель, що складається з 6 показників і базується на основі даних 850 підприємств різних галузей. Друга модель містить 10 показників і враховує диференціацію підприємств за галузями [8].

Модель О. Терещенка визначається за формулою:

$$Z = 1,5X_1 + 0,08X_2 + 10X_3 + 5X_4 + 0,3X_5 + 0,1X_6, \quad (3)$$

де X_1 – відношення грошових надходжень до зобов'язань;

X_2 – відношення валюти балансу до зобов'язань;

X_3 – відношення чистого прибутку до середньорічної суми активів;

X_4 – відношення прибутку до виручки;

X_5 – відношення виробничих запасів до виручки;

X_6 – відношення виручки до основного капіталу.

На основі отриманого результату здійснюється висновок про ймовірність банкрутства підприємства: коли $Z > 2$ – банкрутство не загрожує; коли $1 < Z < 2$ – фінансова стійкість порушена; коли $0 < Z < 1$ – існує загроза банкрутства.

Тобто, коли $Z > 2$ – у підприємства непогані довгострокові перспективи, а якщо $0 < Z < 1$ – банкрутство більш ніж ймовірне.

Дискримінантна модель О. Терещенка має значні переваги над іншими методиками:

- враховано результати міжнародної сучасної практики;
- модель є зручною в застосуванні;
- розроблена з урахуванням даних вітчизняної статистичної звітності;
- вирішує проблему критичних значень показників;
- враховує потреби галузевих підприємств.

Однак ця методика має також і свої недоліки:

- відсутній поглиблений аналіз стійкості фінансового стану (є тільки визначення задовільності або незадовільності фінансового стану підприємства);
- великий інтервал невизначеності, що потребує проведення додаткового аналізу стійкості фінансового стану підприємства;
- недостатнє методологічне обґрунтування інтервалів для окремих фінансових індикаторів, унаслідок чого виникають неточності у фіксуванні нормативних значень фінансових показників підприємства.

Суттєвим недоліком сучасних способів прогнозування неспроможності є ті обставини, що в умовах сильно монополізованої української економіки багато які з наведених вище моделей і методів констатуватимуть повну неспроможність господарюючого суб'єкта практично упродовж усього періоду його діяльності, хоча насправді цей суб'єкт може успішно існувати і приносити дивіденди своїм власникам.

Але моделі показують реальні результати в умовах, для яких вони були розроблені. Для того, щоб використовувати такі моделі в нашій країні, потрібно, щоб бухгалтерський облік, фінансова звітність і показники відповідали міжнародній практиці та все це відбувалось за умови стабільної діяльності вітчизняних підприємств.

Таким чином, проаналізувавши наукову літературу з цієї теми, можна зробити висновки, що найбільш адаптованими до умов роботи вітчизняних підприємств моделями визначення ймовірності банкрутства є коефіцієнт У. Бівера та дискримінантна модель О. Терещенка.

Висновки

Таким чином можна зробити висновок, що для здійснення прогнозу банкрутства потрібна така модель, у якій будуть ураховані умови проведення оцінки фінансового стану вітчизняних підприємств, які базуються на стандартах бухгалтерського обліку і звітності України, даних статистичної, інформаційної бази українських галузевих підприємств, які мають власні особливості при здійсненні господарської діяльності в умовах фінансової кризи.

Список літератури

1. Саблина, Н. В. Банкрутство підприємства: причини и пути преодоления [Текст] / Н. В. Саблина, В. В. Кривеженко // БИЗНЕСИНФОРМ. – № 10. – С. 7–11.
2. Шеремет, А. Д. Финансы предприятий [Текст] / А. Д. Шеремет, Р. С. Сайфулин. – М.: ИНФРА-М, 1999. – 343 с.
3. Бланк, І. А. Основи фінансового менеджменту [Текст] / І. А. Бланк. Т. 2. – К. : Ника-центр, 1999. – 512 с.
4. Altman, E. I. Financial Ratios, Discriminant Analysis, and the Prediction of Corporate Bankruptcy [Текст] / E. I. Altman // Journal of Finance. – September. – 1968.
5. Altman, E. I. Corporate Financial Distress [Текст] / E. I. Altman. – New York, John Wiley, 1983.
6. Даниленко, В. А. Застосування моделей діагностики банкрутства для оцінки фінансової стійкості промислових підприємств України [Текст] / А. В. Даниленко // Збірник наукових праць “Науковий вісник Академії муніципального управління”, серія “ЕКОНОМІКА” – випуск 7. – 2009 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до журналу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nvamu/Ekon/2009_7/09dvaeou.pdf.
7. Argenti, J. Corporate collapse – the causes and symptoms [Текст] / J. Argenti. – New York : Halstead Press, a Division of John Wiley and Sons, Inc., 1976.
8. Терещенко О. О. Дискримінантна модель інтегральної оцінки фінансового стану підприємства [Текст] / О. О. Терещенко // Економіка України. – №8. – 2003. – С. 38-44.

References

1. Sablina, N. V. & Krivezhenko, V. V. (n.d.). Bankrotstvo predpriyatija: prichiny i puti preodolenija. BIZNESINFORM, 10, 7–11.
2. Sheremet, A. D. & Sajfulin R. S. (1999). Finansy predpriyatij. M.: INFRA-M.
3. Blank, I. A. (1999). Osnovy finansovoho menezhmentu. Kyiv : Nyka-tsentr.
4. Altman, E. I. (1968). Financial Ratios, Discriminant Analysis, and the Prediction of Corporate Bankruptcy. Journal of Finance. – September.
5. Altman, E. I. (1983). Corporate Financial Distress. New York, John Wiley.
6. Danylenko, V. A. (2009). Zastosuvannia modelei diahnostryky bankrutstva dlia otsinky finansovoi stiiikosti promyslovykh pidpriemstv Ukrainy. Zbirnyk naukovykh prats “Naukovyi visnyk Akademii munitsypalnoho upravlinnia”, seriia “EKONOMIKA”, 7. Retrieved from: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nvamu/Ekon/2009_7/09dvaeou.pdf.
7. Argenti, J. (1976). Corporate collapse – the causes and symptoms. New York : Halstead Press, a Division of John Wiley and Sons, Inc., 1976.

-
8. Tereshchenko, O. O. (2003). Dyskryminantna model intehralnoi otsinky finansovoho stanu pidpriemstva. Ekonomika Ukrainy, 8, 38-44.

Стаття надійшла до редакції 20.10.2015 р.

Ельвіна Зуфарівна АБЛЯЗОВА

старший викладач,
кафедра фінансів та бухгалтерського обліку,
Запорізький інститут економіки та інформаційних технологій
E-mail: Elvina_3086@mail.ru

ПРІОРИТЕТИ НАДХОДЖЕННЯ ПОДАТКУ НА НЕРУХОМЕ МАЙНО ДО МІСЦЕВОГО БЮДЖЕТУ У КОНТЕКСТІ ПОСИЛЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

Аблязова, Е. З. Пріоритети надходження податку на нерухоме майно до місцевого бюджету у контексті посилення соціально-економічної безпеки держави [Текст] / Ельвіна Зуфарівна Аблязова // Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол. : В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету “Економічна думка”, 2015. – Том 21. – № 1. – С. 298-305. – ISSN 1993-0259.

Анотація

Вступ. Стаття присвячена податку на нерухоме майно, надходження якого до місцевого бюджету може посилити соціально-економічний розвиток регіону. У роботі досліджено динаміку податкових надходжень та видатки місцевого бюджету. Розглянута динаміка обсягів інвестицій у житлове будівництво та прогноз обсягів будівництва регіону.

Мета. Метою дослідження є питання щодо фінансування будівництва житла у регіоні та пріоритети надходжень податку на нерухоме майно.

Метод (методологія). У роботі використано такі загальнонаукові методи, як узагальнення, синтез, аналіз, порівняння, абстрагування та індукція.

Результати. Обґрунтовано доцільність застосування залікової системи податків, що дозволить перерозподілити податкові надходження до місцевих бюджетів і спрямувати на капітальне будівництво міста. Досліджено основні тенденції розвитку обсягів інвестицій у житлове будівництво в Україні. Проведено аналіз та здійснено прогноз обсягів будівництва в Запорізькій області. Виявлено основні тенденції та перспективи щодо прогнозу надходжень з податку на нерухомість до місцевого бюджету. Податок на нерухоме майно дасть змогу фінансувати житлово-комунальне господарство, а саме у структурі капітального будівництва бюджету розвитку міста. Буде виникати соціально-економічний ефект у структурі надання житла як соціального захисту населення та спостерігатиметься соціально-економічний розвиток регіону у контексті державної фінансової безпеки.

Ключові слова: податок на нерухоме майно; місцевий бюджет; соціально-економічна безпека держави; податкова система; економічний розвиток; місцеве самоврядування.

El'vina Zufarivna ABLYAZOVA

Lecturer,
Department of Finance and Accounting,
Zaporizhzhya Institute of Economy and Information Technologies
E-mail: Elvina_3086@mail.ru

THE PRIORITIES OF PROPERTY TAX REVENUES TO THE LOCAL BUDGET IN THE CONTEXT OF REFERENCE TO THE SOCIAL AND ECONOMIC SECURITY OF THE STATE

Abstract

Introduction. The article is dedicated to the property tax, the income of which in the local budget may increase the social and economic development of the region. The author researches the dynamics of tax revenues and expenditures of the local budget. The study of the dynamics of the amounts of investments into housing is carried out. The prediction of the construction volumes of the region is made.

The **purpose** of the article is to decide the issue concerning the funding of housing in the region and the priorities of property tax revenues.

Method (methodology). *The study uses such general scientific methods as generalization, synthesis, analysis, comparison, abstraction and induction.*

Results. *Justification of the appropriateness of the use of tax deduction system which will allow to redistribute the tax revenues to local budgets and to direct them towards the city's capital construction. The major trends of the development of the amount of investments into housing in Ukraine have been studied. The analysis and the prediction of house building in Zaporizka Oblast' (Zaporizhya Region) have been made. The major trends and prospects as for the prediction of property tax revenues to the local budget have been established. The property tax will enable the financing of the housing and utilities infrastrucur. This will lead to the social and economic effect in the sphere of provision of housing as social protection of the population. Consequently, the social and economic development of the region will be observed in the context of the national financial security of the state.*

Keywords: *property tax; local budget; social and economic security of the state; tax system; economic development; local government.*

JEL classification: **G28, H2, H68, H71, R21, R51**

Вступ

Розвиток ринкової економіки в сучасних умовах вимагає особливої уваги до питань фінансової діяльності держави. Зокрема, останнім часом особливо актуально стоїть питання щодо фінансування будівництва житла. Останнє нині є гострим для кожного регіону України. Причиною є те, що, по-перше, в Україні великі черги громадян, які потребують покращення житлових умов. По-друге, у зв'язку із дефіцитом бюджетних коштів, будівництво житла майже не фінансується. По-третє, власних джерел доходів фізичних осіб є недостатньо для вирішення цієї проблеми у зв'язку з великою вартістю будівництва житла та у зв'язку з тим, що майже третина населення України перебуває за межею бідності.

Однією з найскладніших проблем у сучасний період в Україні є забезпечення житлом громадян, які потребують у цьому допомоги з боку держави. Необхідно зазначити, що на державному рівні затверджені відповідні програми, які призначені врегулювати цю сферу відносин і вирішити зазначену проблему. В умовах щорічного дефіциту бюджетних коштів для держави та органів місцевого самоврядування актуальною є проблема щодо визначення напрямів та форм використання державних коштів для найефективнішого виконання своїх завдань та функцій, зокрема такого важливого завдання, як будівництво житла. У зв'язку з розвитком цієї сфери з'являються нові поняття, які вимагають наукового осмислення та деталізації. Більше того, сама проблема вимагає наукового, обґрунтованого підходу для її вирішення.

Мета статті

Метою дослідження є питання щодо фінансування будівництва житла у регіоні та пріоритети надходжень податку на нерухоме майно.

Виклад основного матеріалу дослідження

Податки є необхідною ланкою економічних відносин у суспільстві з часу виникнення держави, розвиток та зміна форм якого завжди супроводжується реформуванням податкової системи. У сучасному суспільстві податки – основне джерело доходів держави. Вони використовуються для економічного впливу держави на суспільне виробництво, його динаміку і структури, на розвиток науково-технічного прогресу. У податковій системі будь-якої країни особливе місце займають податки, об'єктом яких є нерухоме майно. У зв'язку з цим основна задача удосконалення механізму майнового оподаткування, у тому числі і механізму оподаткування нерухомості, полягає в узгодженні економічних інтересів держави і платника податків на основі оптимального рівня оподаткування.

Нами проаналізована динаміка надходжень до загального фонду бюджету м. Мелітополя за 2008-2014 рр. (грн.) (рис. 1).

Аналізуючи динаміку надходжень до загального фонду бюджету м. Мелітополя за 2008-2014 рр., бачимо, що найбільшу питому вагу у структурі має податок з доходів фізичних осіб, який складає майже 35 % від усіх надходжень до загального бюджету міста, та 80 % від податкових надходжень. Місцеві податки та збори складають всього 1 % від податкових надходжень загального фонду.

Структуру видатків спеціального фонду бюджету м. Мелітополя на 2008-2014 рр. зображено на рисунку 2.

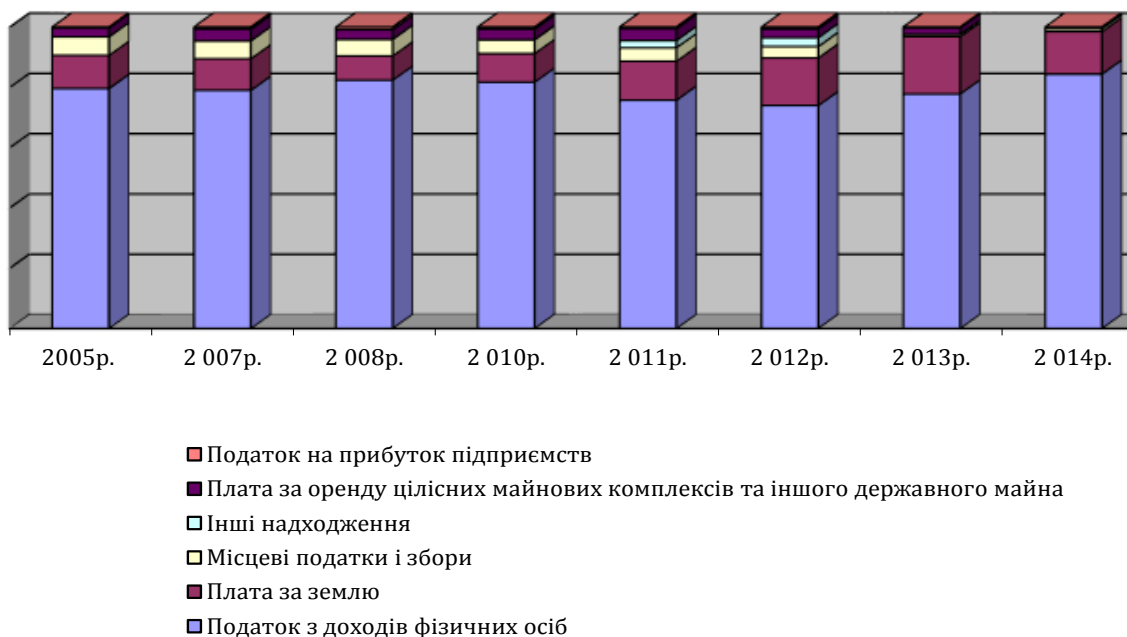

Рис. 1. Динаміка надходжень до загального фонду бюджету м. Мелітополя за 2008-2014 рр. (грн) *

* Складено автором за даними [4].

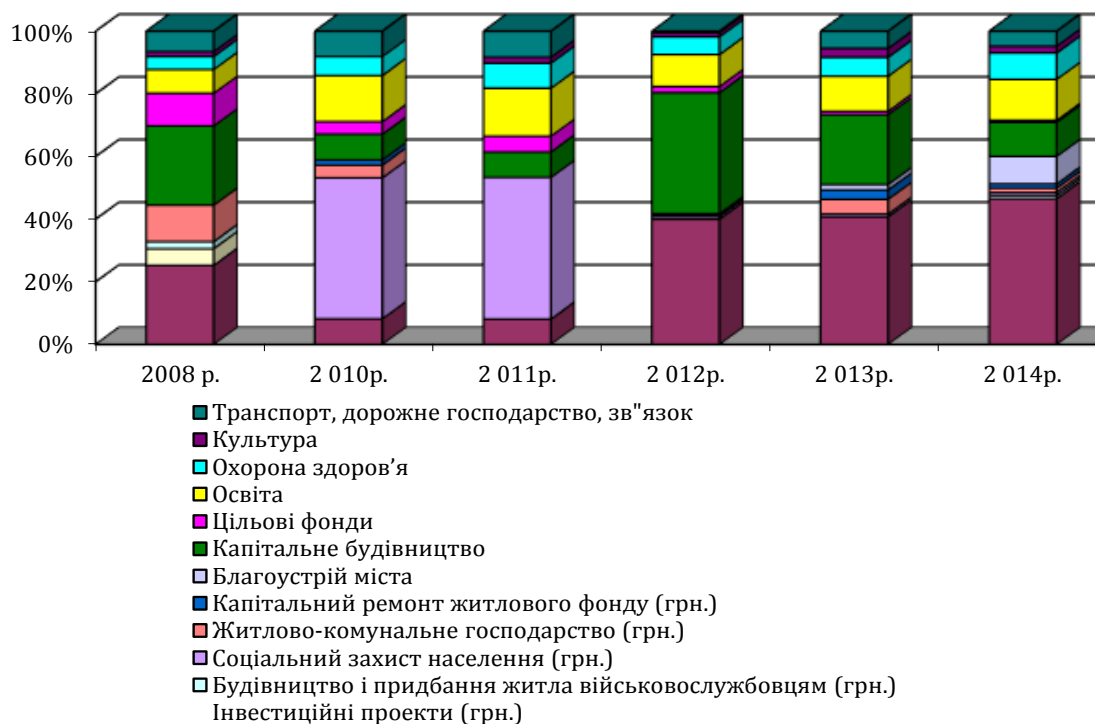

Рис. 2. Структура видатків спеціального фонду бюджету м. Мелітополя на 2008-2014 рр. *

* Складено автором за даними [4].

Аналізуючи видатки спеціального фонду бюджету м. Мелітополя за 2008-2014 рр., бачимо, що вони збільшилися у 2,5 рази, видатки бюджету розвитку - майже у 5 разів. Скорочуються видатки до житлово-комунального господарства на 77 %, збільшився показник капітального будівництва на 18 %. Видатки на інвестиційні проекти зовсім відсутні. Якщо аналізувати видатки на капітальне будівництво за 2013-2014 рр., то стає зрозуміло, що вони скоротилися на 37 %.

У структурі видатків з 2008-2014 рр. збільшуються видатки бюджету розвитку майже у 5 разів. Динаміку видатків фонду бюджету розвитку м. Мелітополя за 2008-2014 рр. зображено на рисунку 3.

Динаміка видатків бюджету розвитку свідчить про те, що з 2008 р. відсутні витрати на інвестиційні проекти у м. Мелітополі, а також будівництво та придбання житла. До складу бюджету розвитку з 2012 р. почали належати статті соціального захисту населення. Розглянемо детальніше структуру житлово-комунального господарства у видатках бюджету м. Мелітополя за 2008-2014 рр., яка зображена на рисунку 4.

Аналізуючи структуру житлово-комунального господарства у видатках бюджету м. Мелітополя за 2008-2014 рр., ми бачимо, що не вистачає коштів для фінансування інвестиційних проектів розвитку міста. Загалом відсутня динаміка розвитку капітального будівництва та благоустрою міста. Ми робимо висновок, що податок на нерухоме майно дасть змогу фінансувати житлово-комунальне господарство, а саме - капітальне будівництво. Це буде мати також соціально-економічний ефект у соціальному захисті населення. А також вплине на соціально-економічний розвиток регіону. Динаміку обсягів інвестицій до житлового будівництва м. Мелітополя та Мелітопольського району за 2005-2014 рр. зображено на рисунку 5.

Низький рівень забезпечення житлом громадян, що потребують поліпшення житлових умов відповідно до законодавства залишається однією з найгостріших соціальних проблем в Україні. Недоступність житла обумовлюється постійним зростанням вартості його спорудження та, відповідно, цін продажу на ринку.

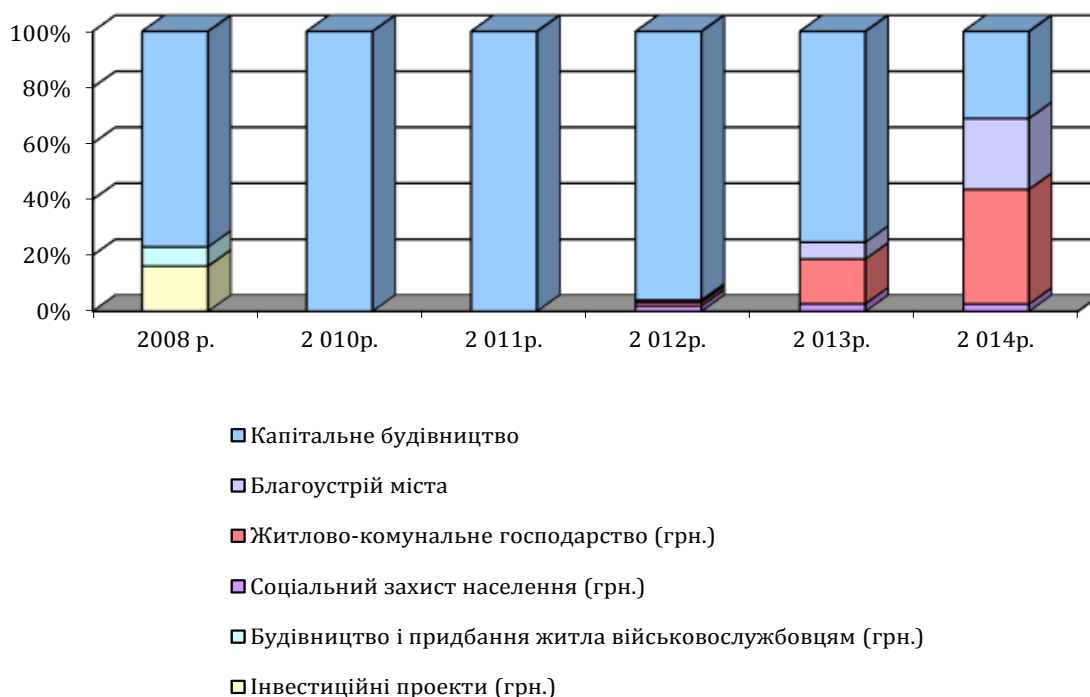

Рис. 3. Динаміка видатків фонду бюджету розвитку м. Мелітополя за 2008-2014 рр.*

* Складено автором за даними [4].

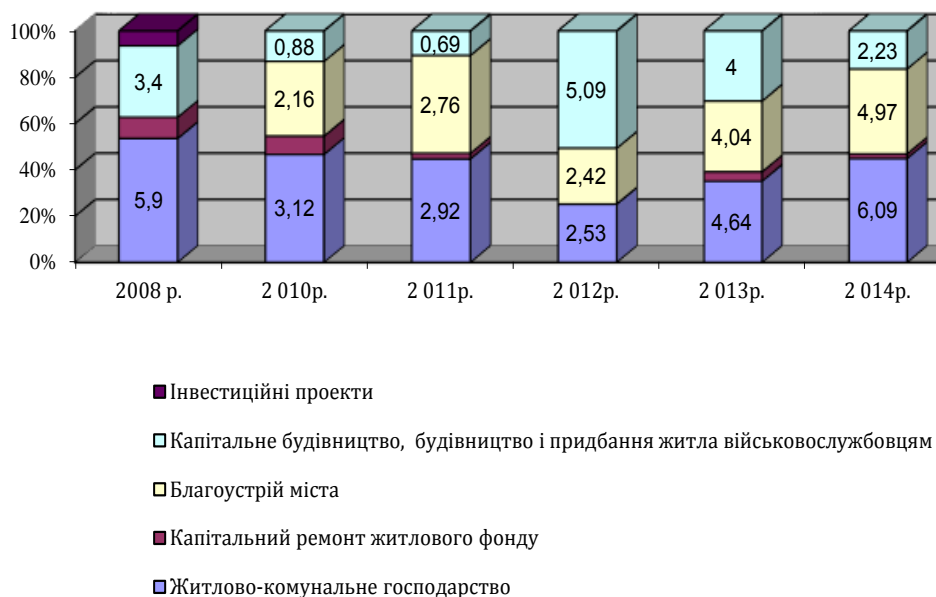

Рис. 4. Структура житлово-комунального господарства у видатках бюджету м. Мелітополя за 2008-2014 рр. *

* Складено автором за даними [4].

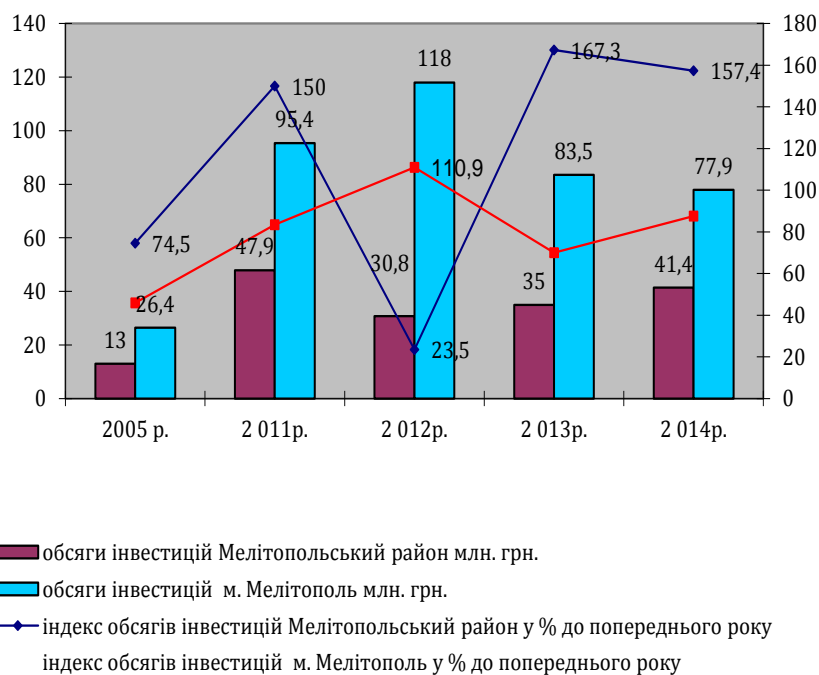

Рис.5. Динаміка обсягів інвестицій у житлове будівництво у м. Мелітополі та Мелітопольському районі за 2005-2014 рр. *

* Складено автором за даними [4].

Таблиця 1. Надання житла населенню України за 2007-2014 рр. *

	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	Питома вага (%) 2014 р. до 2010 р.
Перебувають у черзі, тис. сімей з них:	1251889	1216277	1174230	1138631	1083743	86,56
з державного фонду	969684	941061	909353	879946	839554	86,58
кооперативне житло	282205	275164	264119	258070	243183	86,17
соціальне житло з них:	-	52	753	615	1006	-
молодим сім'ям	116555	121787	116888	111722	112994	96,9
Одержали житло всього, тис. сімей з них:	17	17	11203	10770	7429	437
з державного фонду	16580	16298	11160	10674	7314	44,11
кооперативне житло	351	377	31	19	50	14,24
соціальне житло, з них:	-	7	12	77	65	-
молодим сім'ям	1379	1782	1080	940	890	64,53
Введення в експлуатацію житла (заг. площі)	10244	10496	6400	9339	9410,4	91,86

* Складено автором за даними [5]

Вирішення житлової проблеми, підвищення доступності житла для значної частини населення, збільшення частки власників житла стає пріоритетним соціально-економічним завданням. В умовах скорочення бюджетного фінансування будівництва і забезпечення населення житлом основним джерелом для придбання житла стають власні кошти населення. Прогноз обсягів будівництва в Запорізькій області до 2020 р. (у відсотках до рівня 1990 р.) зображено на рис. 6.

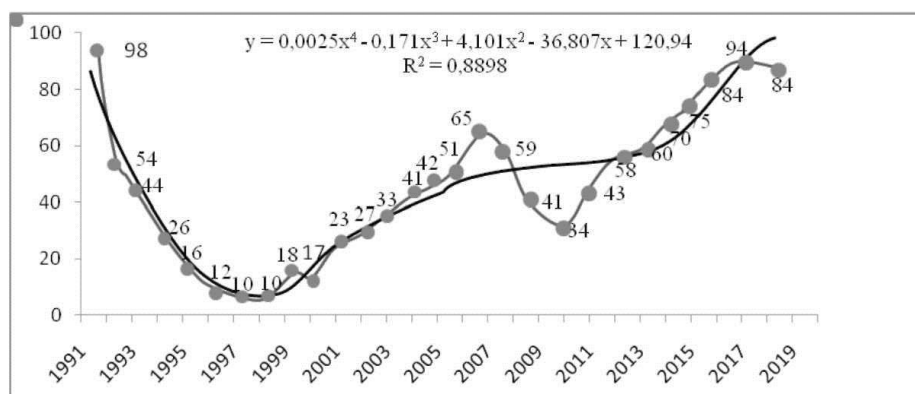

Рис. 6. Прогноз обсягів будівництва в Запорізькій області до 2020 р. (у відсотках до рівня 1990 р.) *

* Складено автором за даними [5]

Капітальне будівництво - це галузь, у якій реалізується більше однієї третьої всієї продукції сфери матеріального виробництва. Будинки та споруди є об'єктами довгострокового використання. Частина цих об'єктів, технологічні у використанні, водночас повинні бути оптимальними з точки зору дотримання умов для довгострокової експлуатації, легко ремонтуватися, забезпечувати високим комфортом.

З огляду на особливості виробництва галузі будівництва, слід вважати, що в нових умовах його динамічний розвиток буде мати вигляд хвилеподібного циклічного характеру. Обґрунтовано прогноз хвилеподібного циклічного розвитку будівництва Запорізької області на 2020 рік. З прогнозу видно, що необхідно знаходити фінансові ресурси для подолання світової фінансової кризи і передбачати повторюваність кризових явищ у перспективі. Нерухомість - сьогодні єдиний стабільний спосіб примноження грошей.

Запланована сума податкового надходження до місцевого бюджету від квартир приватної власності житлового фонду 2015 р. м. Мелітополя складатиме 2 млн 997 тис. 876 грн 14 коп. Податкові надходження м. Мелітополя на 2014 р. складають 151 млн 289 тис. 500 грн, місцеві податки та збори у структурі

складають 8,82 % , якщо впровадити податок на нерухомість, то місцеві податки та збори складатимуть до 15 % податкових надходжень м. Мелітополя.

Прогнозування надходжень з податку на нерухомість Запорізької області та міста Мелітополя на 2015 рік наведено у таблиці 2.

Таблиця 2. Прогноз надходження з податку на нерухомість до Запорізької області та міста Мелітополя на 2015 р.*

Адміністративно-територіальні одиниці	надходження міських поселень (грн)	надходження сільських поселень (грн)	Всього (грн)
Запорізька область	6687549457	2719319117	9406868574
	1750727235	1567464378	3318191613
	273420538,1	184213489,8	457634027,9
	175118851	76468220,37	251587071,4
			134 342 812
м. Запоріжжя	3260282526		
	822863155,5		
	159860937,8		
	110209384,2		
			43 532 160
м. Мелітополь	837375381,2		
	394766836,6		
	12045123,45		
	10262763,06		
			12 544 201
Мелітопольський район	8973942,614	274307834,5	283281777,1
	1471059,772	157150053,1	158621112,8
	68713,19	13604614,11	13673327,3
	5036378,074		5036378,074
			4 606 126

* Розраховано автором згідно з розробленою методикою прогнозування податку на нерухомість

Місцеві податки і збори у бюджеті м. Мелітополя на 2014 р. складають 13 млн 348 тис. 000 грн, при адмініструванні у 2015 р. податку на нерухомість бюджет може отримати на 12 млн 544 тис. 201 грн більше, що у структурі складатиме 70 % від місцевих податків та зборів.

Однією з найскладніших проблем у сучасний період в Україні є забезпечення житлом громадян, які потребують у цьому допомоги з боку держави. Необхідно зазначити, що на державному рівні затверджені відповідні програми, які призначені врегулювати цю сферу відносин і вирішити зазначену проблему. В умовах щорічного дефіциту бюджетних коштів для держави та органів місцевого самоврядування актуальною є проблема щодо визначення напрямів та форм використання державних коштів для найефективнішого виконання своїх завдань та функцій, зокрема такого важливого завдання, як будівництво житла.

Забезпеченість населення житлом особливо гостро проявляється у великих містах, де показники забезпеченості житлом значно нижчі від нормативних. Вирішення доступності житла для населення, залучення альтернативних джерел фінансування його будівництва повинно виступати ключовим аспектом діяльності не лише регіональних органів влади, але й загальнодержавних.

Висновки і перспективи подальших розвідок

Сучасний стан житлового фонду в регіонах України вимагає кардинальних змін. Середньорічні темпи приросту житлового фонду не задовольняють потреби населення в житлі.

Нині відбувається процес інтенсифікації залучення інвестицій у житлове будівництво, проте їх розмір не досягнув критичної маси, за якої будівництво житла стало б доступнішим для більшості населення.

Забезпеченість населення житлом особливо гостро проявляється у великих містах, де показники останнього значно нижчі від нормативних. Вирішення доступності житла для населення, залучення альтернативних джерел фінансування будівництва повинно виступати ключовим аспектом діяльності не лише регіональних органів влади, але й загальнодержавних.

Потенціал українського інвестиційного ринку, невирішені проблеми у сфері фінансово-будівельних інституцій, незадоволеність потреб населення в житлі дозволяє передбачити, що збільшення інвестицій

у житлове будівництво і супутні з ним галузі сприятиме розвитку регіонів і в змозі стати основою економічного зростання.

Податок на нерухоме майно необхідно зарахувати до бюджету розвитку місцевих бюджетів. На сьогодні все більш актуальним в Україні є питання ефективності роботи органів місцевого самоврядування, надання їм фінансової незалежності, введення нових майнових податків, а отже, і поповнення їх дохідного арсеналу податком на нерухоме майно. Розвиток суспільних відносин і податкової системи спонукає до необхідності при здійсненні державної податкової політики вирішувати не тільки фіскальні функції, але й соціальні, оподатковуючи найзаможніші верстви населення.

Список літератури

1. Крупка, М. І. Зміцнення ресурсної бази місцевих бюджетів у контексті проведення податкової реформи в Україні [Текст] / М. І. Крупка, О. Т. Замасло // Актуальні проблеми розвитку економіки регіону. – 2007. – № 3. – С. 89-93.
2. Програма економічних реформ на 2014-2016 рр. «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава» [Текст] / Комітет з економічних реформ при Президентові України від 13 травня 2011 р. № 3358-VI.
3. Програма соціально-економічного та культурного розвитку Запорізької області на 2014 рік Запоріжжя, 2015 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zoda.gov.ua>
4. Офіційний сайт Мелітопольської міської ради. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mit.gov.ua>
5. Офіційні дані Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
6. Офіційний сайт Державної фіскальної адміністрації України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.sta.gov.ua>.
7. Ринок нерухомості [Текст] : навч. посіб. / За ред. І. І. Пилипенка, Н. В. Павліхи, І. В. Кривов'язюка. – К.: ІВЦ Держкомстату України, 2004.– С. 227–228.
8. Фінансовий портал «Мінфін» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://index.minfin.com.ua/index/gdp>.

References

1. Krupka, M. I., Zamaslo, O. T. (2007). Zmicnennja resursnoi' bazy miscevyh bjudzhetiv u konteksti provedennja podatkovoi' reformy v Ukrai'ni. Aktual'ni problem rozvytku ekonomiky region, 3, 89-93.
2. Programa ekonomichnyh reform na 2014-2016 rr. "Zamozhne suspil'stvo, konkurentospromozhna ekonomika, efektyvna derzhava". Komitet z ekonomichnyh reform pry PrezydentoviUkrai'ny vid 13 travnja 2011 r. [The program of economic reforms for 2014-2016. /Wealthy society, competitive economics, effective state/ The Committee of economic reforms at the President of Ukraine, May, 13 2011] № 3358-VI. (2011).
3. Programa social'no-ekonomichnogo ta kul'turnogo rozvytku Zaporiz'koi' oblasti na 2014 rik Zaporizhzhja, 2015 rik [The program of socio-economic and cultural development of Zaporizhya region for 2-14 Zaporizhya 2015]. Retrieved from <http://www.zoda.gov.ua>
4. Oficijnyj sajt Melitopol's'koi' mis'koi' rady [The official website of Melitopol city council]. (2015). Retrieved from : <http://www.mit.gov.ua>.
5. Ofitsijni dani Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy [The official data of the National Statistics Department of Ukraine]. (2015). Retrieved from : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
6. Oficijnyj sajt Derzhavnoi' fiskal'noi' administracii' Ukrai'ny [The official data of the National Fiscal Administration of Ukraine]. (2015). Retrieved from <http://www.sta.gov.ua>.
7. Pylypenko, I. I., Pavlih, N. V., Kryvov'jazjuk, I. V. (2004). Rynok neruhomosti. Kyiv: IVC Derzhkomstatu Ukrai'ny.
8. Ofitsijni dani Ministerstva finansiv Ukrainy. [The official data of the Ministry of Finance of Ukraine]. (2015). Retrieved from <http://index.minfin.com.ua/index/gdp>.

Стаття надійшла до редакції 15.11.2015 р.

Людмила Вікторівна МАЛІК

кандидат економічних наук,
доцент кафедри менеджменту,
Донецький національний університет, м. Вінниця
E-mail: malik.l@donnu.edu.ua

ФОРМУВАННЯ БРЕНД-ІМІДЖУ ДЕСТИНАЦІЇ В РЕАЛІЯХ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ НА ЗАСАДАХ УПРОВАДЖЕННЯ КСВ

Малік, Л. В. Формування бренд-іміджу дестинації в реаліях сучасної України на засадах упровадження КСВ [Текст] / Людмила Вікторівна Малік // Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол. : В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету “Економічна думка”, 2015. – Том 21. – № 1. – С. 306-310. – ISSN 1993-0259.

Анотація

Статтю присвячено проблемам формування бренд-іміджу туристичної дестинації. Визначено основні фактори, які обумовлюють успішність брендингу території, та етапи розробки іміджу дестинації. Встановлено особливості впливу соціально-політичної ситуації в Україні на розвиток КСВ у галузях культури та туризму. Окреслено основні етапи взаємодії КСВ-бізнесу та розвитку бренд-іміджу дестинації.

Ключові слова: бренд-імідж; туристична дестинація; соціально-політична ситуація; брендинг території; безпека території; регіональний менеджмент; локальний та глобальний бренд.

Lyudmyla Viktorivna MALIK

PhD in Economics,
Associate Professor,
Department of Management,
Donetsk National University, Vinnytsia
E-mail: malik.l@donnu.edu.ua

FORMATION OF DESTINATION BRAND IMAGE IN REALITIES OF MODERN UKRAINE ON THE BASIS OF THE IMPLEMENTATION OF CSR

Abstract

Article is devoted to the problems of formation of brand image of tourist destination. The main factors that contribute to success of branding area are determined. The main stages of destination image are grounded. The influence of the socio-political situation in Ukraine on the development of CSR in the fields of culture and tourism is analysed. The basic stages of interaction between CSR-business and development of brand image are defined.

Keywords: brand image; a tourist destination; the socio-political situation; branding area; security area; regional management; local and global brand.

JEL classification: R100

Вступ

Дослідження провідних маркетологів довели, що покупець споживає не просто товар, чи послугу – він більшою мірою сплачує за бренд. З огляду на повільний розвиток внутрішнього та в'їзного туризму в Україні, менеджменту туристичних дестинацій слід більш відповідально ставитись до формування бренд-іміджу територій.

Інтеграція всіх бізнес-процесів на основі ретельно продуманого бренду - умова ефективного управління не тільки компанією, але й обов'язкова складова успіху туристичної дестинації. У статті

© Людмила Вікторівна Малік, 2015

розглядаються проблеми формування повноцінного бренду, а також іміджу і репутації території в контексті сучасної соціально-політичної кризи в Україні. Аналізуються процеси створення і позиціонування бренду, культурний розвиток території як бренд-ресурсу, філософія території, а також місце і роль у процесі брендингу корпоративно-соціальної відповідальності суб'єктів господарювання destinations.

Питання формування та просування бренд-іміджу присвячено чимало робіт Білоусової Л. А., Савіної Т. А., Терентьєвої В.І., Тульчинського Г.Л., Шекова О.Л., а також Барлоу Джанелла, Стюарта Пола та ін. Проте питання маркетингу територій залишається й досі малодослідженим. Серед провідних науковців, що вивчають цю проблематику, слід назвати Грегори Ашворта, В.Дубейковського, Михаліса Каварциса.

Незважаючи на проведені дослідження щодо питань формування та управління бренд-іміджем територій, особливість соціально-політичної ситуації в Україні, її відмінність від традиційного, некризового розвитку територій, зумовлює необхідність визначення особливостей проведення бренд-іміджу вітчизняних destinations.

Мета статті

Дослідити основні фактори, що можуть обумовлювати успішність брендингу території, та взаємодію корпоративно-соціальної відповідальності бізнес-структур та розвитку бренд-іміджу туристичної destinations – мета нашої статті. А також – визначити особливості формування іміджу destinations в реаліях сучасної України на засадах упровадження КСВ.

Виклад основного матеріалу дослідження

Однією з особливостей реалізації туристичного продукту є необхідність забезпечення імідж-брендингу туристичної destinations. Досить часто бренд у своїй основі має природно-кліматичні та історико-культурні особливості території. Наприклад, бренд Італії як країни з багатим історичним минулим, унікальними архітектурою та мистецтвом, розвиненою модною індустрією, здебільшого побудовано на її історичних і культурних особливостях. Бренд Великобританії розуміється як країна з міцними суспільними засадами, королівськими традиціями, стародавніми будовами та постійним туманом. Бренди міст Ялти та Трускавця як міст-курортів, Анапі та Євпаторії як дитячих оздоровниць спираються на природно-кліматичний фактор.

Брендинг території - це процес формування та управління брендом. Брендінг містить процес створення бренду, його посилення, просування, підтримку, ребрендинг. Імідж-брендинг території передбачає використання технологій формування особливого її образу і ставлення до неї цільової аудиторії. Він є кращим способом її ідентифікації, виокремлення серед інших регіонів, залучення до неї уваги потенційних споживачів і насамкінець - найважливішим способом реалізації конкурентних переваг території.

Значно трансформувати імідж території, сформувати бренд регіону чи міста можливо тільки паралельно з проведенням реальних заходів, що акцентують унікальність або додають нові риси території водночас із формуванням її репутації. В основі формування імідж-бренду лежить сукупність потенціалів або ресурсів території (природних, історико-культурних, суспільно-політичних, соціально-економічних та ін.) і можливостей їх використання.

Процес брендингу територій та туристичних destinations порівняно з процесом брендингу товарів і послуг повинен розв'язувати питання пошуку і оптимального відображення за допомогою різних комунікаційних технологій винятковості території або туристичної destinations.

Слід виокремити основні фактори, що можуть обумовлювати успішність брендингу території під впливом регіонального менеджменту:

1. Головування мети: складання стратегії розвитку destinations, добровільне узгодження суб'єктами дій відповідно до загальної мети.
2. Залучення населення території: широке залучення населення в створення бренду та його формування забезпечує прийняття іміджу з боку усіх суб'єктів, його легітимізацію.
3. Ефект мотрійки: формування потужних локальних (бренд міста) брендів місць, на основі чого формується глобальний бренд (регіону). Проте ефект не діє однозначно, тому розробку глобального бренду слід узгоджувати з компонентами локальних, більш потужних за силою впливу брендів.
4. Віра в дії: рішення приймаються навіть при дефіциті інформації, і їх відкладання прирівнюється до їх неприйняття.
5. Зв'язок зі споживачем: вся діяльність бізнес-структур або туристичної destinations фокусується на залученні місцевого населення та задоволеності туриста, які виступають як головне джерело інформації.
6. Автономія і підприємливість: суб'єктам destinations надається самостійність, необхідна для вияву творчості та ризику, і готовність до них заохочується.

-
7. Продуктивність: кожний суб'єкт туристичної дестинації розглядається як головне джерело зростання продуктивності, наслідком чого є шанобливе ставлення до учасників, визнання їх професійної гідності.
 8. Формування іміджу території: формування позитивного іміджу, узгодженого зі стратегією розвитку, та гарантування безпечності території.
 9. Культура та традиції території: зміст і проблема ефективності. Накопичення культурно-історичної спадщини. Пропаганда та поширення традицій.
 10. Залучення на власному прикладі: вірність традиціям, покладеним в основу брэнда з боку менеджменту.
 11. Знання того, чим управляєш: заохочується не кабінетний менеджмент, а управління через безпосередні контакти із суб'єктами туристичної дестинації.
 12. Не займатися тим, чого не знаєш: відкидається будь-який непрофесіоналізм і дилетантство.
 13. Проста структура: менеджмент прагне до скорочення рівнів управління і штату управлінців, а становище менеджера визначається не розміром штату підлеглих, а його впливом на справи дестинації, насамперед, на показники соціально-економічної діяльності.
 14. Поєднання гнучкості і жорсткості організації: жорстка система цінностей забезпечує дотримання правил усіма суб'єктами туристичної дестинації, прозорість та безпечність їх дій, гнучкість і новаторство в практичній діяльності.

Регіональний менеджмент повинен дотримуватися кількох основних етапів розробки іміджу території:

- виявлення очікувань з боку цільових груп із соціального оточення дестинації, характеристик очікуваного ними образу;
- зіставлення цього цільового образу з реальними характеристиками дестинації, її діяльності, товарів та послуг, що надаються туристам на її території;
- ранжування необхідних характеристик залежно від їх важливості, виявлення зв'язків між ними, їх взаємодоповнення і взаємопідсилення;
- пошук способів, якими необхідні характеристики іміджу можуть бути виражені;
- визначення, якими каналами комунікації (ЗМІ, спеціальні заходи, особисті контакти та ін.) затребувані характеристики іміджу можуть бути доведені до цільової групи;
- розробка відповідної програми дій на конкретний період часу;
- визначення стратегії реалізації цієї програми;
- реалізація програми;
- аналіз її ефективності.

Формування і просування привабливого іміджу території припускає інформування цільових груп соціального оточення про успіхи дестинації, з обов'язковим акцентом на її унікальності, безпечності і надійності, про перспективи розвитку, високі оцінки відвідувачів та експертів, привітність оточення відвідувачів та соціальну спрямованість її інфраструктури.

Особлива роль при формуванні іміджу території належить бізнесу, що розвиває корпоративну відповідальність, та його стейкхолдерам, які оточують. Управління бізнесом повинно орієнтуватися не тільки на отримання прибутку; воно повинно ґрунтуватися на правильному сприйнятті буття, суспільства і навколишнього світу, усвідомленні своєї відповідальності перед суспільством і прагненні до прогресу цивілізації загалом. Головною метою, що змушує бізнес витратити гроші на соціальні проекти, є підвищення благоустрою території, створення позитивного іміджу бізнесу, створення ексклюзивного об'єкта показу та реалізація суспільної місії. Сьогодні вітчизняний бізнес вже має чимало позитивних прикладів упровадження КСВ у дійсність, серед яких - реконструкція парку ім. Ленінського Комсомолу в Донецьку, допомога освітнім закладам міста Єнакієвого та інші.

На прикладі України, де за останній час відбувся потужний спалах патріотичного руху та бажання суспільства допомогти в скрутні часи своїй державі, бачимо приклади досить значного відгуку на поклик населення з боку бізнес-структур. Соціальна відповідальність бізнесу знаходить вираження в багатьох напрямках суспільного життя, наприклад, участь в організації та забезпеченні відпочинку дітей зі Сходу України, безкоштовне надання житла вимушено-переміщеним особам, їх підтримка виступами художніх колективів та ін.

Корпоративна відповідальність - це нескінченний процес розвитку взаємин бізнесу і його стейкхолдерів, і тут не може бути контрольної точки, на якій можна зупинитися. Прагнення бути корпоративно відповідальним повинно природним чином виходити від самого бізнесу, а не визначатися якимись законодавчими актами. Задля цього розвивається відчуття громадянської відповідальності та визнання виняткової ролі бізнесу для формування іміджу оточення.

Сьогодні у західноєвропейських країнах приходить усвідомлення того, що не останню роль у розвитку індустрії туризму має мистецтво, та мова йде не тільки про музеї, картинні галереї та різні культурні події, що розраховані на туристів, але й про особливу повсякденну атмосферу, що оточує гостей міста. Вважається, що здебільшого «вуличне мистецтво» розраховано на місцевих мешканців, проте будь-яке

удосконалення водночас підвищує привабливість міста в очах приїжджих. Так скульптури Генрі Мура, що виставлені у Йоркширському парку та у лондонському Гайд-парку біля озера Серпентайн, приваблюють прихильників його таланту, яких багато не тільки у Великобританії. У великих містах США можна часто побачити перед входом в офіси корпорацій скульптури відомих сучасних майстрів.

Отже, якщо до використання витворів мистецтва проявити творчий підхід, то кожне місто може отримати власний неповторний образ. Так пішохідні вулиці Бремена прикрашають персонажі казок братів Грімм; Вінниця відома вежею та фонтаном «Рошен», зображення яких покладено в основу багатьох сувенірів; містечко Мишкін завдяки створенню музею миші і будівництву пристані стало частиною волзького туристичного річкового маршруту, і тим самим було залучено додаткові кошти в бюджет.

Можна виокремити основні етапи взаємодії КСВ бізнесу та розвитку бренд-іміджу дестинації, які наведено на рис.1.

Рис.1. Взаємодія корпоративно-соціальної відповідальності бізнес-структур та розвитку бренд-іміджу туристичної дестинації

Зрозуміло, що жодна бізнес-структура не буде формувати самостійно бренд-імідж регіону, проте сукупність бізнес-структур, які мають географічне чи в якості стейкхолдерів відношення до території туристичної дестинації, можуть і повинні турбуватися про підвищення соціальної відповідальності перед суспільством. Проте соціально-політична ситуація в країні, рівень самовизначення населення та громадянського суспільства, рівень визнання та підтримки бренду з боку населення можуть суттєво вплинути на поведінку бізнес-структур та їх залученість до руху корпоративної відповідальності. Наслідком такої турботи є прискорення розвитку інфраструктурного сегменту, що сприятиме подальшому розширенню бізнесу. Тому регіональному менеджменту для підвищення ефективності залучення бізнесу до процесів формування бренд-іміджу територій необхідно не лише звернути увагу на підприємців, але й проводити роботу з населенням території.

Висновки і перспективи подальших розвідок

Значно трансформувати імідж території, сформувати бренд регіону чи міста можливо тільки паралельно з проведенням реальних заходів, що акцентують унікальність або додають нові риси території, водночас із формуванням її репутації. Серед основних факторів, що відрізняють брендинг дестинації від брендингу товарів чи корпорацій, можна виділити такі, як обов'язкова участь місцевого

населення у формуванні бренду, збереження культури та традицій, безпека території, узгодження політики регіонального менеджменту та ін. При цьому у період криз, як-от: соціально-економічна та військово-політична в Україні, особливу роль відіграють бізнес-структури та суспільство загалом із залученням їх на засадах поширення соціальної відповідальності.

Список літератури

1. Бренд региона [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.coolreferat.com/Бренд_региона.
2. Корпоративная социальная ответственность [Електронний ресурс] / Н. Лазарева. – Режим доступу: <http://www.csrjournal.com/468-korporativnaja-socialnaja-otvetstvennost.html>.
3. Корпоративная социальная ответственность в Украине: ускорение после медленного старта [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.csrjournal.com/peoplecsr/13-korporativnaja-socialnaja.html>.
4. Развитие туризма как фактор формирования имиджа территории [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://tourlib.net/statti_tourism/burlina.htm.
5. Тульчинский, Г. Л. Бренд-интегрированный менеджмент: каждый сотрудник в ответе за бренд / Г. Л. Тульчинский, В. И. Терентьева. — Москва: Вершина, 2006. – 352 с.
6. Страна, регион, город. Бренд-менеджмент в XXI веке [Електронний ресурс] / В. Дубейковский. – Режим доступу: <http://citybranding.ru/strana-region-gorod-brend-menedzhment-v-xxi-veke>.

References

1. Brend regiona. (2015). Retrieved from: http://www.coolreferat.com/Brend_regiona.
2. Lazareva, N. (n.d.). Korporativnaja social'naja otvetstvennost'. Retrieved from: <http://www.csrjournal.com/468-korporativnaja-socialnaja-otvetstvennost.html>.
3. Korporativnaja social'naja otvetstvennost' v Ukraine: uskorenije posle medlennogo starta. (n.d.). Retrieved from: <http://www.csrjournal.com/peoplecsr/13-korporativnaja-socialnaja.html>.
4. Razvitie turizma kak faktor formirovanija imidzha territorii. (n.d.). Retrieved from: http://tourlib.net/statti_tourism/burlina.htm.
5. Tul'chinskij, G. L. & Terent'eva, V. I. (2006). Brend-integrirovannyj menedzhment: kazhdyj sotrudnik v otvete za brend. Moscow: Vershina.
6. Dubejkovskij, V. (n.d.). Strana, region, gorod. Brend-menedzhment v XXI veke. Retrieved from: <http://citybranding.ru/strana-region-gorod-brend-menedzhment-v-xxi-veke>.

Стаття надійшла до редакції 14.11.2015 р.

Наукове періодичне видання

ЕКОНОМІЧНИЙ АНАЛІЗ

Збірник наукових праць

*Том 21
№ 1
2015 рік*

Редактор-коректор *М. І. Руденко*
Дизайн обкладинки *О. І. Різник*

Адреса редакції: вул. Львівська, 11, м. Тернопіль, 46020,
телефон 380 (352) 47-50-50*12309.
E-mail: mail.econa@gmail.com

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
КВ № 19228-9028ПР від 13 липня 2012 р.

Підписано до друку 25.11.2015 р. Формат 60x90/8.
Папір офсетний. Гарнітура Cambria і Times. Друк офсетний. Зам. № Р 006-03-15
Умовно-друк. арк. 38,87. Обл. -вид. арк. 28,67.
Тираж 300. Ціна договірна.

Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка»
вул. Львівська, 11, м. Тернопіль, 46020,
телефон/факс 380 (352) 47-58-72.
E-mail: edition@tneu.edu.ua

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців ДК № 3467 від 23.04.2009 р.